ياسىنجان سادىق چوغلان

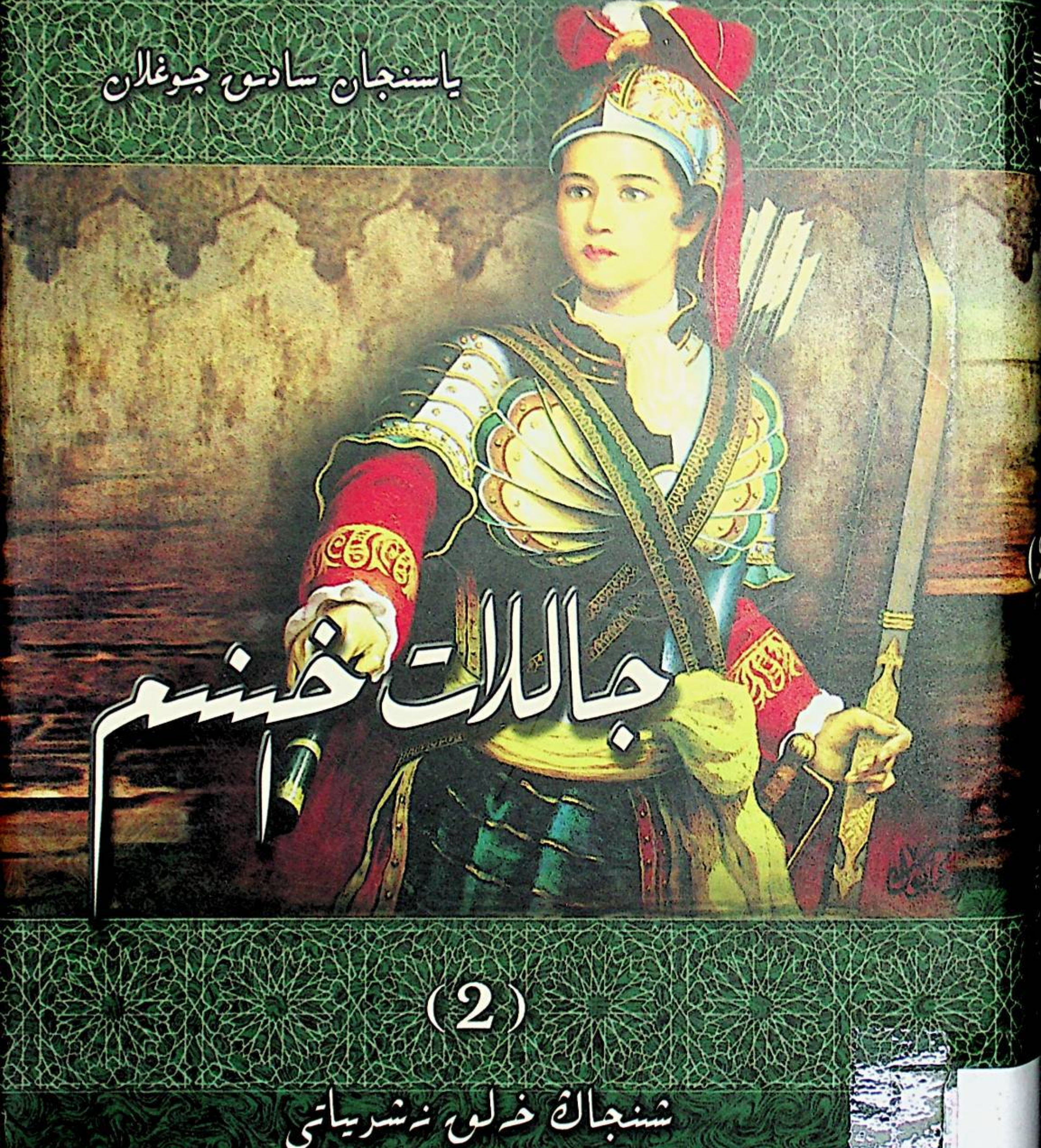

جاللات خېنىم

(2)

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

سەككىزىنچى باب

ئەمەلگە ئاشمىغان سۇيىقەست

1

بۇ يىل كۈز تولىمۇ سېخىيلىق بىلەن كەلدى. يەكەن دەرياسى بىلەن قاراشەھەر دەرياسىغا كەلگەن ئوتتۇراھال كەلكۈننى ھېسابقا ئالمىغاندا باشقا دەريا ـ ئېقىنلاردا ئانچە تاشقىن بولمىدى. ياز پەسلىدىكى ئەلۋەك سۇ ۋە زىيادە يامغۇر ـ يېشىندىن خالىي ھاۋا، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى زېمىنلارنىڭ دېھقانچىلىقىدىن مول ھوسۇل ئېلىشىغا سەۋەب بولغانىدى. بۇغداي ـ قوناق خامانلىرىدا، قوغۇن ـ تاۋۇزلۇقلاردا، باغ باراڭلاردا بىر يىللىق ئەمگىكىنىڭ مېغىزىنى چاققان دېھقانلار: «بۇ يىل ئاللاتائالانىڭ رەھمىتى ياغدى. سۇلتان ئىسمائىلخان زامانى ئاسايىشلىق، ياخشىلىق، توقچىلىق، مەمۇرچىلىق بىلەن باشلاندى» دېيىشەتتى. دېمىسىمۇ بۈيۈك تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇب ـ شىمالىدىن ئىبارەت ئىككى بوستانلىقنى ئەلمىساقتىن تارتىپ ماكان تۇتۇپ ياشاپ، ئەۋلادتىن ـ ئەۋلادقا تىرىكچىلىك قىلىپ كېلىۋاتقان ئەمگەكچان، مەرد، ئاق كۆڭۈل ئۇيغۇر خەلقى يېقىنقى سەككىز ـ ئون يىل ئىچىدە بېشىدىن نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى ئۆتكۈزگەنىدى. تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىدىكى بوستانلىقتىكى خەلق قىش ـ ئەتىيازدا

قۇرغاقچىلىق ۋە بوران ئاپىتىگە ئۇچراپ بىر تامچە سۇغا زار بولسا، ياز ۋە كۈزدە دەھشەتلىك كەلكۈن ئاپىتىگە ئۇچراپ ھاياتى ۋە مال - مۈلۈكلىرىدىن ئايرىلىپ قالاتتى. تەڭرىتېغىنىڭ شىما- لىدىكى بوستانلىقتا بولسا قىشتا قار ئاپىتى، ئەتىيازدا كەلكۈن، ياز پەسلىدە چېكەتكە، كۈزدە مۆلدۈر ئاپىتى بولۇپ تۇراتتى. سەئىدىيە سەلتەنىتىدە ئولتۇرغان خان - سۇلتانلار ھەر يىلى خەزىنىدىن نۇرغۇن پۇل - خىراجەت ئاجرىتىپ، سۇ ئىنشائاتى قۇرۇلۇشلىرىنى ئېلىپ باراتتى. كەلكۈن پەسلىدىن بۇرۇن دەريا - ئېقىنلارنى پۇختىلاپ، ئېرىق - ئۆستەڭلەرنى قايتىدىن چېپىپ، توما - توسمىلارنى يېڭىلايتتى، ئامبار - كۆللەرنىڭ دامبىلىرىنى پۇختىلايتتى. شۇڭلاشقىمۇ، سەئىدىيە سەلتەنىتىدە كۆكۈشلىق مەرتىۋىسى يۇقىرى دەرىجىلىك مەنسەپ ھېسابلىنات- تى ۋە بۇ مەرتىۋىگە خان جەمەتىدىكىلەر ياكى خاننىڭ ئەڭ ئى- شەنچلىك ئەمىرلىرى تەيىنلىنەتتى. ئىنسانىيەت تارىخىدا تۇنجى كەشىپ قىلىنغان سۇ تۈگمىنى پۈتۈنلەي ئومۇملاشقان بولۇپ، ئەڭ چەت، بۇلۇڭ - پۇچقاقلاردىكى كەنت - قىشلاقلاردىمۇ تۈگمەن تېپىلاتتى. مەخسۇس تۈگمەنچىلىكنى تىرىكچىلىك كەس- پى قىلىپ، ئېقىن بويلىرىغا بىرەر يۈز تاش تۈگمەن چۆرۈپ، كىشىلەرنىڭ ئۇنىنى تارتىپ بېرىپ بېيىپ كەتكەن بايلارمۇ خېلى- لا بار ئىدى. كۈز پەسلىدە، دېھقانلار زەر - زىرائەتلىرىنى خامانلىرىغا چەشلىگەن مەزگىللەردە تۈگمەنلەر باشقىچە ئاۋاتلى- شىپ كېتەتتى. كۈز ۋە قىش پەسلىدە تۈگمەنلەرنىڭ ئاۋاتلاشقان- لىقى ياكى چۆلدەرەپ قالغانلىقىغا قاراپ، دېھقانلارنىڭ شۇ يى- لىق ھوسۇلىنىڭ قانداق بولغانلىقىغا ھۆكۈم قىلغىلى بولاتتى.

ساخاۋەتلىك كۈز ئايلىرىنىڭ بىرىدە، ئىككى - ئۈچ يۈزگە يېقىن سوپى - دەرۋىشلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، سۇلتان ئىسمائىل- خاننىڭ ھۇزۇرىغا زىيارەتكە ماڭغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تازغۇن، يوپۇرغا، تىرىم قاتارلىق چوڭراق يۇرتلاردا بىرەر -

ئىككى كۈندىن تۇرۇپ، بۇ يۇرتلاردىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرى بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ، ھەلقە - سۆھبەت، جەررە - ساما سورۇنى تۈزۈپ، سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بارغاچ يولغا چىققانىدى. مانا بۈگۈن ئىشان پىرىنىڭ مۇبارەك پايە - قەدەملىرى يېتىدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شېھىتدۆڭ خەلقى، تۈگمەنچى ئابدۇكېرىم باينىڭ يەكەن دەرياسى بويىدىكى تاش تۈگمىنى جايلاشقان تۆپىلىكتىكى سەيناغا داستىخان سېلىپ، يولغا تەلمۈرۈپ تۇرۇشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ[1] قېيناغىسى ئابدۇغوپۇر بەگ ئىككى موزاي، يىگىرمە قوي سويۇپ، ئۇن قازاندا داش قاينىتىۋاتاتتى. ئىشان پىرىنىڭ كېلىشىنى كۈتۈپ، بۇ سەيناغا يىغىلغان ئۈچ مىڭغا يېقىن شېھىتدۆڭلۈك سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى غۇژمەك - غۇژمەك بولۇشقىنىچە داق يەردىلا ئولتۇرۇپ «ھۆم - ھۆم» دېيىشكىنىچە زىكرى ئېيتىشىۋاتاتتى. سەينانىڭ تۆر تەرىپىگە سېلىنغان كىگىز - كۆرپىلەرنىڭ ئۈستىدە موللاق ئېتىپ ئويناۋاتقان كەپسىز بالىلارنى چوڭلار پات - پات ۋارقىراپ، ھەيۋە قىلىپ قوغلىۋېتەتتى. كەپسىز بالىلار پارتلا قىلىپ قاچاتتى - دە، يەنە بىردەمدىلا كۆرپە - كىگىز ئۈستىدە موللاق ئېتىشاتتى. ئابدۇغوپۇر بەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلپە، مۇسا سوپى قاتارلىق بىر قىسىم يۇرت مۆتىۋەرلىرى جىگدە، سۆگەت، توغراق، سۇۋادان تېرەكلىرى ئارىسىدىكى يولغا پات - پات بويۇنداپ قارىشاتتى. «كېلىدىغان قەرەلى بولدى، ھېلى كېلىپ قالار» دېيىشىپ كۆڭۈللىرىنى ئاۋۇندۇرۇشاتتى. يېكەن، قومۇش ۋە ئاللىقانداق سۇ ئۆسۈملۈكلىرى ئارىسىدىن شىلدىرلاپ ئېقىپ، تۆۋەن تەرەپتىكى يىگىرمە تاش تۈگمەنىنىڭ چاقپەلىكىنى گۈلدۈرلىتىپ ئايلاندۇرۇپ تۇرغان ئۆستەڭ بويىدىكى قېرى

---

① ھىدايىتۇللا ئىشان 1650 - يىلى شېھىتدۆڭگە سۇلۇك تەرغىباتى بىلەن كېلىپ، شېھىتدۆڭلۈك ئوبۇلھادىبەگنىڭ قىزىغا ئۆيلەنگەنىدى. ئوبۇلھادىبەگ بارلىق مال - مۈلۈكلىرىنى، چارۋىلىرىنى، شېھىتدۆڭ زېمىنىنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى ئىگىلەيدىغان ئاتا مىراس زېمىنىنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا تەقدىم قىلىپ، ئىشقىيە سۇلۇكى ئۈچۈن ۋەخپە قىلىۋەتكەنىدى.

دەرۋىشلىرىنىڭ يىگىرمە نەچچىسى ئاتلىق، قالغانلىرىنىڭ يېرى-مى ئېشەكلىك، يېرىمى پىيادە ئىدى. يول ئازابى ۋە ئاچلىق ئۇلارنى خېلىلا چارچىتىۋەتكەن بولۇپ تولىمۇ هارغىن كۆرۈنەتتى. ئۇلار ئالدىغا يۈگۈرۈشۈپ كېلىۋاتقان شەھەتتۈكلۈكلەرنى كۆرۈپ، هارغىنلىقىنىمۇ ئۇنتۇپ، جېنىنىڭ بارىچە جەررە تارتىشقا باشلىدى. شورلۇق يەردە گۈلۈپ - گۈلۈپ دەسسەپ بىردە ئوڭ يانغا، بىردە سول يانغا چۆرگىلەپ، هەرە تارتىشماق ئۇسسۇلىنى ئويناپ ساما سېلىشتى. ئاياغلىرى ئاستىدىن ئاچچىق شور توپىلار پۇر - پۇر توزۇپ هاۋاغا كۆتۈرۈلەتتى ۋە دىماغلارنى ئېچىشتۇراتتى. بۇ سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۇستىۋېشى، يۈز - كۆزى، چاچ-ساقاللىرى، هەتتا بويۇن - قولاقلىرىغىمۇ بىر ئىلىك توپا قونغانىدى. ئاۋازى پۈتۈپ كاركىراپ قالغان هاپىزلار جېنىنىڭ بارىچە هۆكمەت ئوقۇيتتى. باشقىلار ئۇنىڭغا ماسلىشىپ جەررە تارتاتتى:

بەندە نەچچە ياش ياشىسا ئۆلمەكى بار،
گەۋھەر كۆزىگە بىر كۈن تۇپراق تولماقى بار،
بۇ دۇنيادا سەپەر قىلغان كەلمەكى بار،
ئاخىرەتكە سەپەر قىلغان كەلمەس ئەرمىش[1].
هۆم ئاللا هۆم - هۆم!
هۇۋى ئاللا، هۆم!
......

ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلپە، موسا سوپىلار هۆركىرەپ - يىغلاشقىنىچە ئاق ئارغىماق ئۇستىدىكى هىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئۆزەڭگە دەسسەپ تۇرغان ئۆتۈكىنى، تونىنىڭ پەشلىرىنى بىر - بىرىدىن قىزغىنىپ تۇرۇپ سۆيۈشتى. ئۇلار-

---

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

سۆگەتلەرنىڭ سايىسىدە تـاغار ـ تاغارلاپ قوغۇن ـ تاۋۇز، سېـ
ۋەت ـ سېۋەتلەپ ئالما، ئامۇت، نەشپۈت، ئانار، شاپتۇللار دۆۋىلىنىپ كەتكەنىدى. ئۆي ـ ئۆيلەردىن ئاچىققان چىنە ـ قاچا، لېگەن ـ تاۋاق، ھىجىر ـ ئاياقلارنى ئايالالار ئۆستەڭ سۈيىدە پاكىز يۇيۇپ تەقلەپ قويغـانىدى. قـول سۈيى ئېلىش ئۈچۈن ھازىرلاپ قويۇلغان ئاپتۇۋا ـ چىلاپچىلارمۇ بىرەر يۈز يۇرۇشتىن ئاشقانىدى. ئىشقىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن تەييارلانغان بۇ سورۇن خېلىلا كاتتا ھەشەم بىلەن تۈزۈلـ گەنىدى. كۈن پېشىندىن قايرىلغان مەھەلدە يىراقتىن «ھۇئاللاھ ھۇ ـ ھۇ!» دېگەن جەررە ساداسى ئاڭلاندى. بۇ ئاۋاز بىلەن تەڭ دەل ـ دەرەخلىك يولدىن ئاسمانغا قويۇق چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلـ دى. «ھۇ ـ ھۇ» سادالىرى بارغانسېرى كۈچىيىپ شېھىتدۆڭ ئاسمىنىدا ھەيۋەتلىك گۈلدۈرلەيتتى. چاڭ ـ توزانلار ئاسمانغا خۇددى بۇلۇتتەك كۆتۈرۈلەتتى. شۇنداقلا قارىغان كىشىگە بۇ كۆرۈنۈش شېھىتدۆڭ زېمىنىغا خۇددى بىر توپ بۆرە ـ قاۋان، جىن ـ شاياتۇنلار باستۇرۇپ كېلىۋاتقاندەك تۇيغۇ بېرەتتى.

— كەلدى، كەلدى، ھەزرىتى سەئىدىل ئەزەم خوجا ھىدايـ تۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكىمىز يېتىپ كەلدى، ئەينا، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ دەس ئورنىدىن تۇرۇپ ھاياجانلانغان ھالدا.

يىراقتىن دەۋرەپ كېلىۋاتقان بىر توپ ئالامانىڭ قارىسى كۆرۈندى.

ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلىپە، مۇسا سوـ پىلار ئالامان تەرەپكە قاراپ باشلىرىدىكى دوپپىلىرىنىڭ چۈشۈپ قالغىنىغا قارىماي يۈگۈرۈشتى. غۇژمەك ـ غۇژمەك بولۇپ ئولـ تۇرۇشقان شېھىتدۆڭلۈكلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارغا ئەگەشتى. شېھىتدۆڭگە باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئالامانىڭ ئالدىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاق ئارغىماق ئۈستىدە مەغرۇر ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان خەلىپە، سوپى ـ

تىن چۈشەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلدى ـ دە، ئوڭ تەرىپىدە ئىككى قەدەم يىراقلىقتا تۇرغان خەلىپىسى موللا ساقىغا قاراپ كۆز ئىشارىسى قىلدى. خوجىسىنىڭ ھەربىر چىراي ئىپادىسىدىن ئوي ـ خىيالىنى بىلىشكە ئادەتلەنگەن موللا ساقى ئىشاننىڭ مەقسىتىنى دەرھال چۈشەندى ـ دە، ئۈزەڭگىگە دەسسەپ ئات ئۈستىدە ئۆرە بولدى ۋە دەۋرەپ تۇرغان ئالامانغا ۋارقىراپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— ئى شېھىتدۆڭلۈك يارانلار، سەبرى قىلغايسىزلەر، ئۇ. زاق يول يۈرۈپ ئىشان پىرىمىزغا ھاردۇق يەتتى. قۇتبىل ئەقتا. بىمىزنى ئارامگاھقا باشلىغايسىزلەر. ئارام ئالغاچ دىدارى.ـ مۇلا. قەت بولغايمىز...

موللا ساقى خەلىپىنىڭ سۆزلىرى ئابدۇغوپۇر بەگ قاتارلىق شېھىتدۆڭ مۆتىۋەرلىرىگە تەسىر قىلدى. ئۇلار ئىشان خوجىسە. نى تېخىچىلا ئەتىگەندىن بېرى تەييارلىغان سورۇنغا باشلى. مىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىشتى ـ دە، ئەتراپتىكىلەرنى ۋارقىراپ جىمىقتۇردى.

— پوش ـ پوش، ئىشان بۇزرۇكۋارىمىزغا يول بېرىڭ. لار، — ئابدۇغوپۇربەگ ئاق ئارغىماقنىڭ چۇلۋۇرنى بوينىغا سېلىپ تۇرۇپ، ئادەملەر توپىدىن يول ئاچتى. ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلىپە، مۇسا سوپىلار ئاق ئارغىماقنىڭ يايلىغا، ھىدايە. تۇللا ئىشاننىڭ ئايىغىغا ئېسىلىپ ماڭدى.

تۇگمەن بويىدىكى سەيناغا يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ھىدايە. تۇللا ئىشاننى يۆلەشتۇرۇپ دېگۈدەك ئاتتىن چۈشۈردى ـ دە، تۆر تەرەپتىكى قوشلاپ سېلىنغان كۆرپىگە تەكلىپ قىلدى. ئى. شاننىڭ ئوڭ تەرىپىدىن شېھىتدۆڭنىڭ مۆتىۋەرلىرى، سول تە. رىپىدىن موللا ساقى قاتارلىق يۇقىرى دەرىجىلىك خەلىپىلىرى ۋە سۇلۇك تەرغىباتچىلىرى ئورۇن ئالدى. باشقا سوپى ـ دەرۋىش. لەر ۋە شېھىتدۆڭلۈك مۇرىتلارمۇ كىگىز يېتىشكەنلىرى كىگىز.

نىڭ ئارقىسىدىن دەۋرەپ كەلگەن كىشىلەر بىر ـ بىرىنى قىستى-
شىپ، ئىتتىرىشىپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئايىغىنى، تونىنىڭ
پېشىنى سۆيۈشكە، كۆزلىرىگە سۈرتۈشكە ئىنتىلەتتى. قورشاۋدا
قالغان ئاق ئارغىماق بۇ قىستا ـ قىستاڭچىلىقتا ئىزىدا تۇرالماي
ئالدى ـ كەينىگە، ئوڭ ـ سولغا مۇدۇرەيتتى. كىشىلەر توپى
تەلۋىلەرچە چۇقان سالاتتى، ھىدايىتۇللا ئىشانغا بەس ـ
بەستە مەدھىيە ـ تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈشەتتى.
— ھارمىغايلا، پىرۇلھەق!
— قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ پايە ـ قەدەملىرىگە مۇبارەك!
— ماڭا يول بېرىڭلار، يارانلار، ئىشان پىرىمنىڭ ئۇزەڭگى-
سىنى كۆزۈمگە سۈرتۈۋالاي.
— سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىنىڭ جامالىغا قېنىۋالاي.
— ئاھ، ۋەلىيۇللا خوجام...
— ئاھ، جانابىي پىرى بۇزرۇكۇم...
— ئى ئاللا، بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ ئاپتاپتەك جامالىنى كۆ-
رۈشكە نېسىپ قىلغىنىڭ ئۈچۈن مىڭ قەتلە شۈكرى!
— ئاھ، ئىشان خوجام، مەنكىم پېقىر مىسكىنلىرىگە بىر
دۇئا قىلىپ قويسىلا.
ئاق ئارغىماق ئۈستىدە ھىدايىتۇللا ئىشان ئەتراپىنى ئورى-
ۋالغان مۇرىتلىرىغا ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ ئېھتىرام
بىلدۈرەتتى. كۆرۈشۈش ئۈچۈن ئارىدەك سوزۇلغان قوللارغا قو-
لىنى چالا ـ بۇلا تەگكۈزەتتى. شۇ تاپتا ئاتلىق ئۇزاق يول
يۈرۈپ، تېقىملىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەن ھەم قورسىقى ئېچىپ كور-
كىراپ كەتكەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاتتىن چۈشۈپ، يۇمشاق
كۆرپە ئۈستىدە تازا بىر ئېغىناپ يېتىۋالغۇسى بولسىمۇ، ئەمما
ئەتراپىدىكى شۇنچىۋالا مۇرىتلىرىنىڭ كۆرسىتىۋاتقان زىيادە
ھۆرمەت، ئېتىقادىدىن ئۇيىلىپ، چىرايىغا يالغان كۈلكە يۈگۈر-
تۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولۇۋاتاتتى. ئۇ بىرەر ئامال قىلمىسا ئات-

لۈك مۇرىتلار داستىخاندىكى شاپاق - شۆپۈك، سۆڭەكلەرنى ئېلىۋېتىپ، يېڭىدىن پىچىلغان قوغۇن - تاۋۇزلارنى، پاكىز يۇيۇلغان ئالما، ئامۇت، شاپتۇللارنى تولۇقلاپ تۇراتتى. ئارىدىن ئۇزاق ئۆتمەي ئىشاننىڭ ئالدىغا دورا - دەرمەكلەر سېلىپ، سىڭدۇرۇپ پىشۇرۇلغان زىخ كاۋىپى كەلتۈرۈلدى. ئىشان تەكەل-لۇپسىزلا كاۋاپتىن يەتتە - سەككىز زىخنى سىيرىۋەتتى - دە، كار - كار قىلىپ كېكىردى. مايلاشقان قوللىرىنى ئابدۇغوپۇر-بەگ ئۇزاتقان يىپەك رومالغا ئالدىرىماي سۈرتتى. دېمەك، ئىشان تويغانىدى. باشقا سوپى - دەرۋىشلەر تىرناقلىرى ۋە بەكلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن چىشلىرىنى كولىغاچ «بىزگىمۇ بىرەر - ئىككى زىختىن كاۋاپ ئىلتىپات قىلسا ئىكەن» دېگەن تەمەدە كۆزلىرىنى ئوچاق بېشىغا تىكىشەتتى. كاۋاپتىن ئۈمىدىنى ئۈزگەنلىرى قول-لىرىدىكى ماي يۇقۇندىلىرىنى ئاۋۋال ساقال - بۇرۇتلىرىغا، ئاندىن يۈزلىرىگە ۋە توڭرا بېسىپ قارىداپ كەتكەن بەلۋاغلىرىغا سۈرتۈشەتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىگە بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن تىكىلىپ تۇرغان شېھىتدۆڭلۈك مۇرىتلىرىغا، تولا سۆزلەپ يادقا بولۇپ كەتكەن نۇتقىنى باشلىدى:

— شېھىتدۆڭ — ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ نەزىرى چۈشكەن مۇ-قەددەس يۇرتتۇر. شۇڭا، بۇ يەردە ئەۋلىيا - ماشايىخلار غايىبتىن پات - پات پەيدا بولۇپ، ئەھلى سۇلۇكتىكى مۇرىت - يارانلارنىڭ ئىش - ئەھۋاللىرىدىن خەۋەر تېپىپ، مۇبارەك نەزەرلىرىنى تاشلاپ دۇئالاردا بولۇپ تۇرىدۇ. ئاستانە ھىجرىتىگە نىيەت قى-لىشتىن ئاز كەم بىر ھەپتە ئىلگىرى ھەزرەتتىكى پەدەرۇ بۇزرۇك مازار پادىشاھىمنىڭ مەقبەرىسىدە ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ شۇنداقلا بىر كەشپۇ كارامەت قىلىۋىدىم، كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچە ئۆزۈم-

دە، كىگىز يېتىشمىگەنلىرى داق يەردىلا يۇمىلاق سورۇن تۇزۇپ
ئورۇن ئېلىشتى. ھەممەيلەن جايلىشىپ ئولتۇرۇپ بولغاندىن
كېيىن ئىشان دۇئاغا قول كۆتۇردى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ھەممە
ئادەم ئالىقانلىرىنى جۇپلەپ ئېگىز كۆتۇرۇشتى. ئىشان ئاۋازىنى
ئۇنلۇك چىقىرىپ تۇرۇپ شېھىتدۆڭدىكى بارلىق مۇرىتلىرىغا
ئۇزۇندىن - ئۇزۇن دۇئا قىلىپ بولغاندىن كېيىن «ئاللاھۇ
ئەكبەر» دەپ ئالىقىنىنى يۇزىگە سىيپىدى ۋە قايتىدىن ئېسەنلىك
سورىدى.

دۇئادىن كېيىن يۇزلىگەن ئاپتۇۋا - چىلاپچىلار ھەرىكەتكە
كېلىپ قول سۇيى ئېلىنىپ، داستىخان سېلىندى. يۇزلىگەن
ئادەملەر لېگەن - لېگەنلەردە قوغۇن - تاۋۇزلارنى، ئالما، ئا-
مۇت، شاپتۇل ... قاتارلىق يەل - يېمىشلارنى داستىخانغا توشۇش-
تى. ئۇنىڭغا ئۇلاپلا ھەربىر لېگەنگە توققۇزدىن تىزىلغان نانلار
داستىخانغا قويۇلدى - دە، چاشگاھ ۋاقتىدىن بېرى قايناپ، راسا
پىشىپ تىترەپ تۇرغان ئىككى موزاينىڭ گۆشى تارتىلدى. پۇتۇن
پىشۇرۇلغان يىگىرمە قوينىڭ ئۇچى يوغان كاساڭلارغا سېلىنىپ،
ھىدايىتۇللا ئىشاندىن باشلاپ مەلۇم ئارىلىق قالدۇرۇپ، داستى-
خانغا كەلتۇرۇلدى. شېھىتدۆڭلۇكلەر پۇتۇن پىشۇرۇلغان قوي-
نىڭ گۆشىنى «ئۇچ تارتتۇق» دېيىشەتتى. ئەڭ ھۆرمەتلىك
مېھمانلاردىن بىرى قوينىڭ گۆشىنى پارچىلاپ، ناننىڭ ئۇستىگە
ئېلىپ تەقسىملەپ بېرەتتى. پارچىلانغان گۆشنىڭ چوڭ - كى-
چىكلىكى داستىخاندا ئولتۇرغان مېھماننىڭ نوپۇز - ئابرۇيىغا
قاراپ بەلگىلىنەتتى، ئەڭ ئاخىرىدىكىلەرگىمۇ قۇيرۇق مايدىن
بىرەر توغرام تەقسىم بولاتتى.

داستىخاندا بىر چۆگۇن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت جىمجىت-
لىق ھۆكۇم سۇردى. پەقەت ئادەملەرنىڭ گۆش يەۋاتقان ۋاقتىدى-
كى «شالاپ - شۇلۇپ» ، «مالاچ - مالاچ» لىرىلا ئاڭلىناتتى.
مېھمان كۇتۇشكە مەسئۇل بولغان بىرەر يۇزگە يېقىن شېھىتدۆڭ-

مال - دۇنيا يىغماقلىق، ئىش - ئوقەت قىلماقلىق، بۇ دۇنيانىڭ رەڭۋاز مەئىشەتلىرىگە بېرىلىش، راھەت - پاراغەت قوغلىشىش، سۆلەتلىك ئېگىز كىيىش، ياسىنىش - تارىنىش... نىڭ ھەممىسى ئىنساننى نەپسى بالاسىغا باشلاپ بارىدۇ. ئىنسان نەپسىنى ئۆز ئەركىگە قويۇۋەتسە گۇمراھلىقتا قالىدۇ. ئۆشىنىسگە ھېسابسىز گۇناھىكەبىرلەرنى ئارتىۋالىدۇ. نەپسى شەيتان ئىنساننى ئىككى تۆشۈك ئارقىلىق ئازدۇرىدۇ. ئول ئىككى تۆشۈك ئىنسان بەدىنىنىڭ يۇقىرىقى تەرىپىدىكى تۆشۈك بىلەن ئاستىنقى تەرىپىدىكى تۆشۈكتىن ئىبارەتتۇر. يۇقىرىقى تەرەپتىكى تەمەگەر تۆشۈك بولۇپ، ئىگىسىنى يېيىش، ئىچىش، تېتىشقا ھەرقاچان ۋەسۋەسىگە سالىدۇ. بۇگۈن بۇنى يېدىم، ئەتە ئۇنى يېسەم، ئۆگۈنى بۇنى يېسەم دېگەن ناشۇكۇر خىياللارغا ئەسىر قىلىدۇ. پىرى بۇزرۇكنى، سۇلۇك ئىرادەتلىرىنى ئۇنتۇلدۇرىدۇ. ئاستىنقى تەرەپتىكى بالاگەر تۆشۈك بولۇپ، ئىگىسىنى ئايال زاتىغا ساقال تاشلاشقا، خوتۇن ئېلىشقا، جىما لەززەتلىرىدىن ھۇزۇر ئېلىشقا قىزىقتۇرۇپ، مۇسىقى - مۇغەننى، ئويۇن - تاماشا، بەزمە - مەشرەپلەرگە ئەسىر قىلىدۇ. مانا بۇ سۇرەتەن① جۇلالىق، باتىنەن② تولەمۇ پۇچەك مەئىشەتلەرگە بالاگەر تۆشۈكنىڭ كەينىگە كىرىپ، بىقارار بولغان ئىنسانلارنىڭ ئىمانى سۇسلىشار، سۇلۇكى تەرىقەتتىن چەتلەشۇر. شۇڭا، بالاگەر تۆشۈك تەلەپ قىلغان جىما لەززەتلىرىگە چەك قويماقلىقى، پەقەت ئىت يېمى بىلەن ئوزۇقلاندۇرۇشقا مۇناسىپ تەننى ھۇزۇرلاندۇرماسلىقى، لەززەتلەندۇرمەسلىكى، بەلكى جازالىمىقى، ئازابلىمىقى ۋاجىپتۇر. ئەگەر كىمەرسىكى ۋۇجۇدىدىكى ئاشۇ تەمەگەر تۆشۈك بىلەن بالاگەر تۆشۈك تەلەپ قىلغان لەززەتلەردىن كېچىپ، پانىي ئالەمنىڭ مەئىشەتلىرىگە كۆز قىرىنى سالماي، ئىت ئۇۋۇلىرى مىسالى

① سۇرەتەن — شەكلى.
② باتىنەن — ماھىيىتى.

نى ئالەمي مەلەكۇتتا[1] كۆردۈم. ئېرىقلىرىدا ئابىزەمزەملەر ئېقىپ تۇرغان باغۇ ئېرەمنى شۇنداق ئايلىنىپ كېتىپ بارسام، بابائى بۇزرۇك مەخدۇم ئەزەم سەججادە نىشىن ۋەلىيۇللا ھەزرەتلىرى پەرىشتە - مالائىكىلەر بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ ئولتۇرغانىكەن، بېرىپ ئۇلارغا سالام بەردىم. بىر پەس مۇلاقەتتە بولغاندىن كېيىن تۇيۇقسىز بابائى بۇزرۇك ھەزرەتلىرى سوراپ قالدى:

«ئى پەرزەنت، شېھىتدۆڭدىكى ئەھلى سۇلۇك يارانلار بىلەن كۆرۈشتىڭىزمۇ؟»

«ياق» دەپ جاۋاب بەردىم مەن.

جاۋابىمنى ئاڭلاپ بابائى بۇزرۇك ۋەلىيۇللانىڭ مۇبارەك جامالىنى نارازىلىق بۇلۇتلىرى قاپلىدى.

«بىلىڭكى، ئى پەرزەنت، شېھىتدۆڭدە ئاللانىڭ ئىنايىتىگە مۇيەسسەر بولغان بىسيار يارانلىرىڭىز باردۇر. ئۇل يارانلىرىڭىز كېچەيۇ كۈندۈز سىز قۇتبىل ئەقتاب بۇزرۇكۋارنىڭ جامالىغا تەشنا بولۇپ، يولىڭىزغا تەلمۈرۈپ تۇرماقتا. ئۇلار پانىي دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلىغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن كېچىپ، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى يۈرەكلىرىگە جا قىلىپ، سىزنىڭ پېشىڭىزنى تۇتقاندۇر. بېرىڭ، ئۇلار بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ، تىلەكلىرىنى ئىجابەت قىلىڭ.»

بابائى بۇزرۇكنىڭ بېشارىتىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن دەرھال تەييارلىق قىلدىم - دە، شېھىتدۆڭگە قاراپ يول ئالدىم. ئىنشائاللا مانا ھازىر سىز مۇرىتلىرىم بىلەن دىدارلىشىپ ئولتۇرۇپتىمەن.

ھىدايىتۇللا ئىشان نۇتقىغا بارلىق سەزگۈلىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئاڭلاپ ئولتۇرغان مۇرىتلىرىغا قاراپ داۋام قىلدى:

— ئىنسانغا بارلىق بالايىئاپەتلەر نەپسىدىن كېلۇر.

---

① ئالەمي مەلەكۇت — پەرىشتىلەر ئالىمى.

ئەتراپقا تەكشى تارقىلاتتى. سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ «ھۆم ـ ھۆم، ھۇ ـ ھۇ» لىرى شېھىتدۆڭ ئاسمىنىدا ھەيۋەتلىك گۈلدۈرلەيتتى. تامامىي دېگۈدەك سورۇنغا چۈشۈپ، ساما سېلىشىپ، ھەرە تارتىشماق ئۈسسۈلى ئوينىۋاتقان مۈرىتلار، سوپى-دەرۋىشلەرنىڭ ئەڭ قوپال ھەم ئەڭ نازۇك بەدەن ھەرىكەتلىرىنى سۈپسۈزۈك ئاسمان گۈمبىزىدە ئېسىلىپ تۇرغان تولۇن ئاي كۆمۈش نۇرلىرى بىلەن تولۇق يورۇتۇپ تۇراتتى.

نەپسى يولىغا كىرگەن كىشى رەسۋا بولۇر،
يولدىن ئېزىپ، تېيىپ، توزۇپ گۇمراھ بولۇر،
ياتسا ـ قوپسا شەيتان بىلەن ھەمراھ بولۇر،
نەپسىڭ يىغقىل، نەپسىڭ يىغقىل ئەي بەدكىردار[1].
ھۆم ئاللاھ ھۆم ـ ھۆم!
ھۇۋى ئاللا ھۆم!
يامەنھۇ يائاللا،
ھەق دوست، يائاللا!
......

تولۇن ئاي پارقىرايتتى. ھۆكمەتلەر مۇڭلۇق جاراڭلايتتى. جەررە ـ سامالار پەلەكنى قۇچاتتى. مىڭلىغان سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ يەرگە گۈلۈپ ـ گۈلۈپ دەسسەشلىرىدىن توزۇغان ئاچچىق توپا ـ چاڭلار قويۇق تۇتەك پەيدا قىلغانىدى. بارلىق ۋۇجۇدى بىلەن جەررە ـ ساماغا چۈشۈپ كەتكەن بۇ كىشىلەر شۇ تاپتا ئۆزىنىمۇ، ھەتتا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىمۇ ئۇنتۇلۇپ كەتكەنىدى.

شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشان قېيناغىسى ئابدۇغوپۇربەگنىڭ

① بەدكىردار — يامانلىق قىلغۇچى.
بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

غارلارنى، كونا تاملىقلارنى، مازارلارنى، تاشلاندۇق گۆرلەرنى، گۆلەخلەرنى ۋەتەن تۇتۇپ، سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە يولىدا ئۆزىنى پىدا قىلسا، ھەلقە - سۆھبەت، جەررە - سامالارغا مەشغۇل بولسا، ھەققە يېتىپ سەككىز جەننەتنىڭ ئاچقۇچىنى قولىغا ئالغاي. بۇ ۋاپاسىز ئالەمدە تەمەگەر تۆشۈكنى چەكلىگەن-لىكى ئۈچۈن باقىي ئالەمدە بىر لوقمىسى بۇ ئالەمنىڭ مىڭ لوقمىسىغا باراۋەر كېلىدىغان مەئىشەتلىك غىزالارغا ئېغىز تەگ-كەي ۋە بىر بېلىدە بىر بۇقىنىڭ، بىر پۇتىدا ئىككى تۆگىنىڭ كۈچىگە باراۋەر كۈچ - قۇۋۋەت زاھىر بولغاي. پانىي ئالەمدە بالاگەر تۆشۈكنى چەكلىگەنلىكى ئۈچۈن باقىي ئالەمدە سەككىز جەننەتتىكى ھەر تاڭلا سەھەردە بىر قېتىم قىزلىقىغا يېنىپ تۇرىدىغان ھۆر - پەرىلەر بىلەن جىما لەززەتلىرىدىن ھوزۇرلان-غاي، خۇلاسە كالام، ئىنساننىڭ ۋەزىيپىسى نەپسىدىن كېچىپ، ھەققە يېتىپ، ئەبەدىيلىككە ئېرىشىشنى ئىستىمەكتۇر. بۇل مەق-سەتكە يېتىش ئۈچۈن تەننى جازالىماق، جاھاننىڭ بارلىق ھۇزۇر - ھالاۋەتلىرىدىن تەننى مەھرۇم قىلماق لازىمدۇر...

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۇزۇندىن ئۇزۇنغا سوزۇلغان مەسىلە - مەرۇپى، سۇلۇك تەرغىباتى نامازدىگەر ۋاقتىغىچە دا-ۋاملاشتى. شېھىتدۆڭلۈكلەر بۇ تەرغىباتنى ئاڭلاپ، نەپسىنىڭ كەينىگە كىرىپ، جاھان مەئىشەتلىرىگە بېرىلگەن گۇناھكەبىر-لىرىدىن قاتتىق چۆچۈپ، جەننەت يۈزى كۆرەلمەسلىكىدىن ۋەھ-مە يەپ، پۇشايمان ياشلىرىنى تۆكۈپ، ئېقىپ كېتىشكەندى.

ھەممەيلەن ئۆستەڭ سۈيىدە تەرەت ئېلىشقاندىن كېيىن، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىمامەتچىلىكىدە مۇشۇ سەينادىلا دىگەر نامىزىنى ئوقۇشتى. نامازدىن كېيىن موللا ساقى خەلىپىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ھەلقە - سۆھبەت سورۇنى تۈزۈپ، جەررە - ساماغا چۈشۈپ كەتتى.

ھاپىزلارنىڭ جاراڭلىق، ئەمما تولىمۇ مۇڭلۇق ھۆكمەتلىرى

— راستتىنلا ئېسىل شاراب ئىكەن، — دېدى ئىشان بوشى-
غان پىيالىنى قېيناغىسىغا تەڭلەپ تۇرۇپ، — ئادەم مەست
بولغان چاغدا روھىي ئىلاھتىن بىخەۋەر بولىدۇ. ھەر كېچە بىدار
بولۇپ، ئاللانىڭ جامالىنى سېغىنىدۇ. ۋۇجۇدى ئىشقىنىڭ ھىج-
رانىدا ئۆرتىنىدۇ ۋە ھەر لەھزىدە ھەققە يەتمەكنى خىيال قىلى-
دۇ، كەيپ قىلماق بىزلەردەك ئاللانىڭ ئىشقىدا، ھىجران باياۋا-
نىدا پىداكارلىق كۆرسەتكەن، بارخانلاردا ئۇسساپ يۈرەك - باغ-
رى چاك - چاك بولغان ئارىفلارغا دۇرۇستۇر. شۇڭا، ئاللانىڭ
ئىشقىدا نەشە چېكىپ ئىبادەت قىلسا، تىلىكى ئاسان ئىجابەت
بولىدۇ. مەست - مۇستەغرەق بولۇپ يۈرگەندە ئاندىن ھۆسنى
مۇتلەققە[1] يېقىنلىشالايدۇ.
— بۇ نۇۋەت ئاستانىدە ئۇزاقراق تۇرۇپ قالىلىمۇ،
پىرىم؟ — سورىدى پالتا خەلپە بولدۇقلاپ شاراب تۆكۈلۈۋاتقان
پىيالىگە ئاچ كۆزلۈك بىلەن قاراپ قويۇپ.
— دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ نىيەت - ئىقبالىغا
قارايمەن.
— ئاڭلىشىمچە، مەخدۇمزادە دېگەن مۇرتەت دوزىخى ئۆل-
گەندىن كېيىن سۇلتان ئىسمائىلخان ئۇل توڭگۇزنىڭ كۈچۈكلى-
رى بولمىش ئىككى مەخدۇمزادىنى پىر تۇتقانمىش ھەم قاتىلىنى
تېپىپ جازالاشقا ۋەدە بەرگەنمىش، — دېدى ئابدۇكېرىم باي
لىق شاراب تولدۇرۇلغان پىيالىنى قولىغا ئېلىپ تۇرۇپ،
— بۇ ئىشلاردىن ئاللىقاچان خەۋەردارمىز، — دېدى ھىدا-
يىتۇللا ئىشان خاتىرجەملىك بىلەن، — ھەر ھالدا ئۆز قولىمىز
بىلەن بولمىسىمۇ باشقىلارنىڭ قولى ئارقىلىق پەدەرۇ بۇزرۇك
مازار پادىشاھىمىنىڭ قان - قىساسىنى ئالغان بولدۇق. دەھرىي
ئىسمائىلخاننىڭ قاتىلنى تېپىپ بېرىش ۋەدىسى ئىككى مەخدۇم-

[1] ھۆسنى مۇتلەق — ئاللاھە.

كاتتا قورۇسىدىكى ھەشەمەتلىك مېھمانسارىيىدا، قوشلاپ سېلىنغان تەتىللا كۆرپىنىڭ ئۈستىدە پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، پالتا خەلىپە، مۇسا سوپى… قاتارلىق يېقىنلىرى بىلەن نەشە چېكىشىۋاتاتتى.

داستىخان ياغلىق توقاچ، دۇملەپ پىشۇرۇلغان قوزا گۆشى، ئوغلاق، باچكا كاۋىپى، ئۆپكە - ھېسىپ، قوغۇن - تاۋۇز ۋە ھەر خىل ھۆل - قۇرۇق يەل - يېمىشلەر بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. بولدى دېگۈچە يەپ تويغان مېھمانلارنىڭ داستىخانغا قاراشقا ھەپىلىسى يوق ئىدى.

چىلىم ئىككى ئايلىنىپ بولغاندا ئابدۇغوپۇربەگ سەل تارتىنىپراق ھىدايىتۇللا ئىشاندىن سورىدى:

— ئۈزۈندىن بېرى ئىچىشكە كۆزۈم قىيماي ساقلاپ قويغان بىرنەچچە كوزا شاراب بار ئىدى. بىلمىدىم پىر بۇزرۇكۇمنىڭ تاۋى بارمىكىن؟

شارابنىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ گېلى قىمىلدىدى.

— ئىلتىپاتىنىڭ چوڭ - كىچىكى يوقتۇر. ساھىبخانىنىڭ كۆڭلىنى قايتۇرۇش مېھمان ئۈچۈن ئەدەپسىزلىك بولۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان.

ئابدۇغوپۇربەگ مالايلىرىغا بۇيرۇپ داستىخانغا ئۈچ كوزا شاراب كەلتۈردى.

— شارابقا ئازراقتىن ئەپيۇن سېلىۋەتكەنىدىم، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئېچىپ تازا كۈچلىنىپ قالدىغۇ دەيمەن، — دېدى ئابدۇغوپۇر بەگ كوزىدىكى شارابنى ئايپاك پىيالىگە تۆكۈپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئۇزىتىپ تۇرۇپ.

ئىشان شاراب پىيالىسىنى قولىغا ئالدى - دە، تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمايلا لېۋىگە تەگكۈزۈپ سۈمۈرۈپ - سۈمۈرۈپ ئىچىۋەتتى.

ئادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلمىقى خۇددى مۇنۇ ئاياقتىكى ئاشتەكلا بىزگە ئاللىقاچان ئايان. خان ئالىيلىرى پىرىمغا قول بەردىمۇ بولدى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتىنى ئېلىپ بارمىقىمىز توسقۇنسىز ھەم بىمالالدۇر. ئول چاغدا سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى خەر قىلىپ مىنگەيمىز. لالما سەگلەرنى قوغلىغاندەك سۈر - توقاي قىلغايمىز.

ئارقىمۇ ئارقا ئىچىلگەن ئەپيۇن سېلىنغان كۈچلۈك شاراب ئىشاننى ئۇبدانلا مەست قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ مۇرىتلىرىنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، يېقىندىن بېرى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن، مۇقىملاشتۇرۇپ بولغان مەقسىتىنى يوشۇرماي دەۋەتتى.

— خان - سۇلتانلارغا پىرى بۇزرۇك بولۇش ئارقىلىق سۇلۇك تەۋرىتىش نىيىتىمىزدىن ياندۇق. ئاللا تائالا ئول دەھرىيلەرگە سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد خان - سۇلتان بولۇشنى پېشانىسىگە پۈتمىگەن. ئەمدى بىزلەرنىڭمۇ بىر نۆۋىتىمىز باردۇر. سەئىدىيە تەختىگە بىزلەرنىڭمۇ بېزەك بولغۇچىلىكىمىز باردۇر.

— ئىنشائاللا، ئېيتقانلىرى كەلگەي، پىرىم، — دېدى ئابدۇغوپۇربەگ ھاياجانلىنىپ.

— ئەلھەق، مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكەيلا، قۇتبىل ئەقتابىم، — دېدى ئابدۇكېرىم باي.

— جانابلىرى يالغۇزلا ئەھلى سۇلۇكتىكى يارانلارنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنى بولۇپ قالماستىن، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق رەئىيەتنىڭ خان - سۇلتانى بولۇشقا مۇناسىپ، — دېدى مۇسا سوپى ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ.

— ئەگەر پىرى بۇزرۇكىمىز مۇشۇ مەقسەتتە قولىغا ئادالەت شەمشىرىنى ئالىدىغان بولسا، بىزلەركىم خەلپە مەسئۇللىرى بۇ يولدا جېنىمىزنى تەسەددۇق قىلغايمىز، — دېدى پالتا خەلپە.

زادىنى گوللاپ بەرگەن تەسەللىسىدۇر. قاتىلنى ئىلمىي غەيبتە[1] مەقامىغا يەتكەن ئادەم بولغان تەقدىردىمۇ تاپالمايدۇ. ئىككى مەخدۇمزادە بولسا تولىمۇ گۆدەكتۇر. ئۇلار پىرى بۇزرۇكلۇكنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمايدۇ، مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ قەدرىگە يەتمەيدۇ. خان ئۇل مەخدۇمزادىلەرگە قول بەرگىنى بىلەن سۇلۇكى ئىسھاقىيەگە ئىرادەت قىلمىقى ناتايىن.

— قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكۇم بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە ئۇممەتلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىدۇر، — دەپ مەدھىيە سۆزلىرىنى باشلىۋەتتى موسا سوپى، — ئىشان پىر دەستىگاھىمىزنىڭ مۇبارەك پايە - قەدەملىرى يەتكەن جايدىن تاڭلا مەھشەرگىچە بەرىكەت كەتمىگەي. تۇتۇپ قويغان ياغىچى چىنار بولۇپ كۆكلىگەي. غەزەپ قىلغاندا يەر - زېمىن تىترەپ، دۇئايىبەت قىلىۋەتكەنلەر گاس - گاچا، ئەما - مەجرۇھ بولۇپ قالغاي. قارغىشىغا يولۇققانلار جەھەننەمگە سەپەر قىلغاي. پىرىم شۇنداقلا بىر كەشپۇ كارامەت قىلىدىغان بولسا، ئۇل دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ مۇلھىد سۇلۇكى ئىسھاقىيە ئەقىدىسىدىن قايتىپ، سائادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلمىقى، ئىشان پىرىمغا قول بېرىپ ئاياغلىرىغا يىقىلمىقى ھېچقانچە ئىش ئەمەس.

مۇسا سوپىنىڭ ماختاشلىرىدىن ئەس - ھوشىنى يوقاتقان ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجان ئىلكىدە كېرىلدى.

— ئەينى مۇددىئا، — پالتا خەلىپە، مۇسا سوپىنىڭ ئىشان پىرىنىڭ نەزىرىگە بەكرەك ئىلىنىپ قېلىشىدىن قىزغىنىپ دەرھال گۇپپاڭچىلىق قىلىشقا باشلىدى، — قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكىمىز ئاستانىگە قەدەم باسسىلا، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىنىڭ ئەھلى تەرىقەتنىڭ نۇرلۇق يولىنى كۆرسەتكۈچى سا-

---

① ئىلمىي غەيب — غايىبلىق ئىلمى.

ئىشان كۈتمىگەن بۇ ئامەتتىن خۇشال بولۇپ.

بارات سوپى ئىسمىلىك ئەللىك ياشلاردىن ھالقىغان، تولا ئەمگەك قىلغانلىقتىن مۈكچىيىپ قالغان دېھقان ئۆيگە كىرىپلا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئايىغىغا يىقىلدى.

— پېقىر مۇرىتلىرىنىڭ ئەرزىمەس كۆڭلىنى قوبۇل قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن رەھمەت، — دەيتتى ئۇ كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياشلىرىنى تۆكۈپ.

ئىشان ئالىقىنىنى جۇپلەپ بارات سوپىغا ئۇزۇندىن ئۇزۇن دۇئا قىلدى. دۇئاسىدا ئىككى ئالەملىك تاغدەك ساۋابلارنى، سەككىز جەننەتنى، ئەرشى مۇئەللەقنى، ھەۋزىكەۋسەرنى ۋەدە قىلدى.

دۇئادىن كېيىن پالتا خەلىپە ئىشان بىلەن بارات سوپىنىڭ قىزىنىڭ نىكاھ - پاتىھەسىنى ئوقۇدى. ئابدۇغوپۇربەگ، ئابدۇكېرىم باي، موسا سوپى ۋە بارات سوپىلار گۇۋاھ بولدى.

ئېغىر ئەلىياتقۇ مەھەلدە بىر قېتىملىق دۇئانىڭ قۇربانى بولۇپ كەتكەن، ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن نارەسىدە قىز قىزلىق ئىپپىتىنىڭ بۇزۇلۇش ئازابىغا چىدىماي بار ئاۋازى بىلەن چىرقىرىۋەتتى. بۇ ئېچىنىشلىق چىرقىراش ھۇجرىدىن ئابدۇغوپۇر بەگنىڭ كاتتا قورۇسىغا، قورۇدىن پۈتكۈل شېھىتدۆڭ ئاسمىنىغا كۆتۈرۈلدى - دە، تېخىچىلا توگمەن ئالدىدىكى سەينادا ھەلقە - سۆھبەت قىزىتىۋاتقان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ جەررە - ساما سادالىرى ئارىسىغا كۆمۈلۈپ قالدى.

2

خان يارلىقىغا بىنائەن تۈتۈلغان قىرىق كۈنلۈك مەخدۇمزادە مۇسىبىتىنى تاماملىغان ئاستانە رەستىلىرى يەنە قايتىدىن ئاۋات-

بۈيۈك سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاغدۇرۇپ تاشلاشتىن ئىبارەت بىر شۇم نىيەت قەدىمىي يۇرت شىھىتدۆڭدە ئاشكارىلانغانىدى. سىرتتا ھەلقە ـ سۆھبەت، جەررە ـ ساما بارغانسېرى قىزىپ كەتكەنىدى. ئۆي ئىچىدە بولسا كەلگۈسى شۇم پىلان ھەققىدىكى ئارزۇ ـ ئارمانلار ئەۋجىگە چىققانىدى. ئۇلار ئەنە ئاشۇنداق پاراڭلار بىلەن ئۈچ كوزا شارابنى پاك ـ پاكىز ئىچىپ بولدى. مەست ـ مۇستەغرەق بولغان بۇ ئىشان ـ سوپىلارنىڭ پاسىق ۋۇجۇدى ئاللاغا يېتىش ئارمانلىرى بىلەن ئەمەس، سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەختىنى تارتىۋېلىش ئارزۇلىرى بىلەن ئۆرتەنمەكتە ئىدى.

— ھە، قانداق بولدى؟

بوسۇغىدىن تارتىنىپ ئاتلاپ، تاپىسىدىلا قول باغلاپ تۇرغان قېرى خىزمەتكاردىن سورىدى ئابدۇغوپۇربەگ.

— ھويلىدا ساقلاپ تۇرۇۋاتىدۇ، — دەپ جاۋاب بەردى قېرى خىزمەتكار بېشىنى تۆۋەن سېلىپ.

خىزمەتكارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ ئابدۇغوپۇربەگ ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، قول باغلاپ تۇرۇپ دېدى:

— بارات سوپى ئىسىملىك بىر مۇرىتلىرى ئۆزۇندىن بېرى ئىشان پىرىمىنىڭ دۇئاسىنى ئېلىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەنىدى. بۈگۈن ئىشان پىرىمىنىڭ ئۇلۇغلارنىڭ نەزىرى چۈشكەن شىھىتدۆڭ زېمىنىدا خۇدايى قوناق بولۇش نىيىتىنى بىلىپ، بۇ يىل ئون ئۈچ ياشقا كىرگەن ئاجىزەسىنى قىزلىق ئىپپىتى بىلەن خىزمەتلىرىگە تاپشۇرۇپ دۇئا قىلدۇرۇش نىيىتىنى پېقىرگە بىلدۈرگەنىدى. ئەگەر پىرىم مەقبۇل كۆرسە نىكاھلاپ قويساق.

— مۇرىتلىرىنىڭ تەلەپ ـ ھاجەتلىرىنى رەت قىلىش، خۇدايى نېسىۋىنى قوبۇل قىلماسلىق بىزلەركىم ئىشان پىرى بۇزرۇكلارغا جايىز ئەمەستۇر، قېنى مەرھەمەت قىلغاي، — دېدى شاراب تەسىرىدە ھايۋانىي شەھۋىتى قوزغىلىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا

تىلاۋەت قىلىشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان مانا مۇشۇ ئەپلىك پۇر-
سەتنى تاللاپ ئاستانىگە قەدەم بېسىپ ئالتۇن مەسچىتىنىڭ ئالدىدى-
كى بۇ سەينادا مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزى-
نىڭ سۇر ـ ھەيۋىسىنى، نام ـ شۆھرىتىنى نامايىش قىلىۋاتات-
تى. شۇڭا، ئۇ ئىلگىرىكىگە ئوخشاش جەررە ـ ساما سورۇنىنى
خەلىپە ـ سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ باشقۇرۇشىغا تاشلاپ قويماي،
شەخسەن ئۆزى باشقۇرۇشقا كىرىشكەنىدى. نەچچە ئونلىغان ھا-
پىزلار، خەلىپىلەر، سۇلۇك مەسئۇللىرى ھىدايىتۇللا ئىشاننى
ئارىغا ئېلىۋېلىشقان بولۇپ، ئىشانغا ئەگىشىپ ھۆكمەت ئوقۇشقا
كىرىشكەنىدى:

چىقسام تاغلار باشىگە چىلتەن بولسام بولغايمۇ،
نۇشرىۋان ئادىلدەك سۇلتان بولسام بولغايمۇ،
ئاغ بۇلۇتلار ئاغدۇرسام، سانسىز يامغۇر ياغدۇرسام،
سىر دەرەخلەر ئۈندۈرۈپ بوستان قىلسام بولغايمۇ؟[1]
ھۆم ئاللا، ھۆم ـ ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللا ھۆم!

پولات ھالقىلىق يۇزلىگەن ساپايىلەر ھەيۋەت بىلەن جالداق-
لايتتى، ساپايە ھالقىلىرىدىن قۇياش نۇرىنىڭ ۋال ـ ۋۇل ئۇچ-
قۇنلىرى چاچرايتتى. جەررە سادالىرى ئاستانە ئاسمىنىنى لەرزى-
گە سېلىپ گۇرۇلدەيتتى. نەچچە ئونلىغان ھاپىزنىڭ ئارىسىدا
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ھەم مۇڭلۇق، ھەم جاراڭلىق ئاۋازى ئالا-
ھىدە ئاڭلىنىپ تۇراتتى:

تەۋرات ئىلمىن ئوقۇسام، تۇرى سىناغا چىقسام،

[1] بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

لىشىپ قىزىپ كەتكەنىدى.

جۇمە ۋاقتىغا ئۇلگۇرۇپ نەچچە يۈزلىگەن سوپى ـ دەرۋىشلە. رنى ئەگەشتۇرۇپ ئاستانىگە يېتىپ كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئالتۇن دەرۋازىسى ئـارقىلىق ئـاستانىگە ھەيۋەتلىك جەر. رە ـ سامالىرى بىلەن كىرىپ كەلدى ـ دە، ئۇدۇل ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ئىشان پىرىمنىڭ كېلىدى. غانلىقىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان ئاستانىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى سەينادا ساقلاپ تۇرۇش. قانىدى. ئۇلار ئىشان پىرىنى يىراقتىن كۆرۈپلا ئالدىغا يۈگۈ. رۈشتى، ئۈزەڭگىسىنى، ئاياغلىرىنى، تونىنىڭ پەشلىرىنى سۆ. يۈشتى، كۆزلىرىگە سۈرتۈشتى. ئىشان پىرىنىڭ جامالىنى قايتا كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولغانلىق خۇشاللىقىدا كۆزلىرىنى ياشلاش. تى. ھاپىزلار ھۆكمەتلىرىنى ئوقۇشۇپ، سوپى ـ دەرۋىشلەر جەررە ـ ساماغا چۈشۈپ كەتتى. ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى بۇ سەينا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاستانىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكەندىن بۇيان تۇنجى قېتىم جەررە ـ ساما سادالىرى بىلەن يەنە قايتىدىن قىزىپ كەتكەنىدى.

بۇگۈنكى جۇمە نامىزىغا ئۇلگۇرۇپ ئاستانىگە كىرىشنى ۋە ئالتۇن مەسچىت ئالدىدىكى بۇ كاتتا سەينادا جەررە ـ ساما سورۇ. نىنى قىزىتىشنى ھىدايىتۇللا ئىشان ئالاھىدە باش قاتۇرۇپ پىلان. لىغانىدى. چۈنكى، ئاستانىدىكى ئەڭ چوڭ قەبرىستانلىق چىل. تەنلىرىم ۋە ئۇنىڭغا يانداش بىنا قىلىنغان خان جەمەتىنىڭ قەب. رىستانلىقى ئالتۇنلۇقۇمنىڭ قېشىدىكى چوڭ جامەلەرنىڭ بىرى ئالتۇن مەسچىتتە ھەر جۇمە كۈنى سۇلتان ئىسمائىلخاندىن تار. تىپ بارلىق ئۇلۇغ ـ ئۇششاق ئوردا ئەركانلىرى، كاتتا باي ـ زەردارلار ۋە ئاددىي شەھەر پۇقرالىرىغىچە جۇمە نامىزى ئوقۇيت. تى. نامازدىن يېنىپ ئالتۇنلۇقۇم ۋە چىلتەنلىرىمدىكى خان ـ سۇلتانلاردىن تارتىپ ئاددىي ئاۋامنىڭ تۇپراق بېشىدا دۇئا ـ

ئىشتىراك قىلغان ھەيۋەتلىك جەررە ـ ساما سورۇننى كۆرۈپ باقمىغان سۇلتان ئىسمائىلخانغا بۇ سورۇن ھەم تاسادىپىي، ھەم تولىمۇ دەبدەبىلىك تەسىرات قالدۇردى ۋە سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ ئارىسىدىكى بېشىغا يوغان ئاق سەللە ئورىۋالغان، ئۇچىسىدىكى ئاق شايى يەكتەك ئۈستىدىن ناۋات رەڭ رومال چىگىۋالغان، بولۇشىغا قويۇۋەتكەن قاپقارا ساقاللىرىنى چىرايلىق تاراپ ياسىتىۋالغان، ئىككى مەڭزى چىلاندەك قىزىل، تەمبەل، سۆلەتلىك كىشىگە قىزىقىپ نەزەر تاشلىدى. شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆزلىرى ئۇچرىشىپ قالغانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن ھازىرغىچە دىدار ـ مۇلاقەتتە بولۇپ باقمىغان سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ يوچۇن كىشىگە ھەم قىزىقىش، ھەم گۇمانىي نەزەردە قاراپ قالغانىدى.

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاشۇ كىشى شۇ، — دېدى خاننىڭ قېشىدا تۇرغان مىرزا باباقبەگ.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاستانىگە زىيارەتكە كېلىشىدىن قەشقەر ئەمىرى مىرا ھەيدەر دوغلاتىننىڭ ئوردىغا يوللىغان مەلۇماتى ئارقىلىق خەۋەر تاپقان سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشان بىلەن بۇ يەردە، بۇنداق يوسۇندا ئۇچرىشىپ قېلىشنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

كۆڭلىگە پۈككەن پىلانلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك روياپقا چىقىۋاتقانلىقىدىن ئىچىدە تەنتەنە قىلىۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشان مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا ئەيمەندۇرۇپ قاراپ ئادەتلەنگەن ئۆتكۈر نەزىرىنى سۇلتان ئىسمائىلخان، مىرزا باباقبەگ ۋە مىرزا ئەۋەزبەگكە بىرنەچچە دەقىقە تىكىلىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن سالماق قەدەملەر بىلەن ئالدىغا قاراپ ماڭدى.

ئىشاننىڭ ئۆزى تەرەپكە كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننىڭ ئالدىغا قاراپ مېڭىشتىن ئۆزىنى ئاران ـ ئاران تۇتۇپ تۇراتتى.

هەق بىلەن راز ئېيتىشىپ مۇسا بولسام بولغايمۇ[1].
هۇم ئاللا، هۇم ـ هۇم!
هۇۋۋى ئاللا هۇم!
يامەنهۇ ياﺋاللا،
هەق دوست ياﺋاللا!
......

جۇمە ۋاقتى قىستاپ قالغانىدى. ساماغا چۈشۈپ قىزىپ قالغان سوپىلارنىڭ خېلى كۆپ قىسمىنى هەلقە ئەكەتكەن بولۇپ، ئۇلار هەممىنى ئۇنتۇغان هالدا «هۇم! هۇم! هۇم! » دەپ ئاغىزلىرىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ توۋلاشقىنىچە بىر ئىزدا توختىماي پىرقىرىشاتتى. تولا چۆرگىلەپ بېشى قېيىپ كەتكەنلىرى يەرگە پوك ـ پوك يىقىلىشاتتى.

شۇ ئەسنادا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ باشچىلىقىدىكى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ قاتارلىق بىر توپ ئۇردا ئەركانلىرى ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىدىكى سەيناغا يېقىنلاپ كېلىپ قالدى. بۇنى كۆرگەن هىدايىتۇللا ئىشان «ئەۋۋۇ...» دەپ بار ئاۋازى بىلەن نەرە تارتتى. بۇ ئىشاننىڭ جەررە ـ سامانى توختىتىشقا بەرگەن پەرمانى ئىدى. بىر ئىزدا توختىماي پىرقىراپ باشلىرى قېيىپ، كۆزلىرى ئالا چەكمەن بولۇپ كەتكەن، پۇتكۇل ئاستانە خۇددى پىرقىراۋاتقاندەك تۇيغۇغا كېلىپ قالغان سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ قۇلىقىغا ئىشاننىڭ بۇيرۇقى كىرمەيۋاتقاندەك قىلاتتى. موللا ساقى قاتارلىق خەلىپىلەر سورۇنغا چۈشۈپ، ئېخچىملا جەررە سېلىپ پىرقىراۋاتقان سوپىلارنى تۇرتۇپ ئىتتىرىپ يۇرۇپ توختىتىۋالدى.

سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرغاندىن بېرى بۇنچىۋالا كۆپ ئادەم

---

[1] بۇ كلاسسىك شائىر ئەهمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

كېلىپ ئالىيلىرىغا سالام بېرىش يولىمىز بار ئىدى. ئەمما مەر-
ھۇم جەننەتماكان جىيەنىم مەخدۇمزادە ھەزرەتلىرى بىلەن ئارد-
ىمىزدا ئىختىلاپ بولغانلىقى سەۋەبلىك ئاستانىگە قەدەم بېسىشتىن
تولىمۇ ئېھتىيات قىلىپ كەلدۇق. ئەسلىدە مۇسۇلمانلار ئوتتۇرد-
ىسىدا ئاداۋەت ساقلاش جايىز ئەمەس ئىدى. بۇ ھەقتە پەيغەمبەر
سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەم ئۈممەتلىرىگە ئاداۋەتنى بىر كۆڭ-
لەكنى يۇيۇپ ئاپتاپقا سېلىپ قۇرۇتقۇچىلىكتىن ئارتۇق ۋاقىت
ساقلاش ھارام دېگەن. ئەمماكى بۇ ئىشلاردىن قىبلىگاھىمىنىڭمۇ
خەۋىرى بار. ھالا بۇگۇنكى كۇندە مەخدۇمزادىمىز ياراتقان ئىگد-
ىسگە بەندىچىلىك قىلىپ بىزلەرنىم تاغائى بۇزرۇكنىڭ يۇرەك-
باغرىنى داغلاپ، بۇ ۋاپاسىز دۇنيادىن كېتىپ قالدى، —
ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلەنگەن ھالدا شۇنداق دېدى - دە،
ساقاللىرىنى يۇڭداپ ھازا ئېچىشقا باشلىدى، — ۋادەرىخا، نۆۋەت
مېنىڭكى ئەمەسىدى، قېرىندىشىم، سىزگە ئۆز قولۇم بىلەن
بىر پىيالە چاي تۇتۇپ ئوتتۇرىمىزدىكى ئاداۋەتنى يۇيۇشنى كۆڭ-
لۇمگە پۈككەن ئەمەسمىدىم، قېرىندىشىم. سۇلتان ئىسمائىلخان-
دەك باھادىر خانلارنى تاشلاپ كەتتىڭىزغۇ، قېرىندىشىم، بۇ
دەردىمنى ئەمدى كىمگە ئېيتىمەن، قېرىندىشىم...
ھىدايىتۇللا ئىشان ئەنە شۇنداق ھازا ئاچقىنىچە سۇلتان
ئىسمائىلخاننىڭ قولىغا ئېسىلىپ ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. ئەت-
راپتىن باشتا مىشىلدىغان، خىرتىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلاندى. كې-
يىن پۈتكۈل سەينانى يىغا كەلكۈنى باستى. بۇنىڭدىن تەسىرلەن-
گەن سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ كۆزىگەن مۆللىدە ياش ئالدى.
— سەۋرى قىلسىلا، ھەزرىتىم، بالاغا سەۋرى، قازاغا رىزا
دەپتىكەن، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشانغا تەسەللى بېرىپ، —
خۇدا ئول مەرھۇم زاتى مۇبارەكنىڭ ياتقان يېرىنى جەننەتتە
قىلار.
— ئول جەننەتماكان بۇزرۇكنىڭ پۈشتىپاناھى بولمىش ئىك-

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئانەزز رىتىم!

ئىشان قولىلىرىنى كۆكرىكىگە ئالغىنىچە خانغا سالام بەردى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام!

سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننىڭ سالىمىنى ئىلىك ئالدى — دە، كۆرۈشۈش ئۈچۈن قولىنى ئۇزاتتى.

سەئىدىيە خانلىقىدىكى بۇ ئىككى مەشھۇر كىشىنىڭ كۆرۈشۈشىگە ئەتراپتىكى مىڭلىغان خەلق گۇۋاھ بولدى، ئۇلار ئۇزۇندىن — ئۇزۇن ئامان — ئېسەنلىك سوراشتى.

— سۇھەيل يۇلتۇزىمىز①ئادالەتپاناھ خانۇخاقان ئالىيلىرىنىڭ مۇبارەك جامالىنى ھەر نەپەستە سېغىنىپ كەلگەنىدىم. ماشائاللا بۈگۈن دىدار — مۇلاقەتتە بولۇشقا نېسىپ قىلىپتۇ. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇخلىسلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىينى بولمىش پىرى بۇزرۇكنى ئادالەت قىلىچلىرىنىڭ سايىسىدە ئامان — ئېسەن ساقلاپ، ئەغيارلىرىمىزنىڭ زۇلۇم — تىغلىرىدىن قۇتۇلدۇرۇپ كەلگەنلىكلىرىگە يىراقتىن دۇئا — تەسەننالاردا بولۇپ كەلگەنىدىم. مانا بۈگۈن ئۆز زابانىم بىلەن رەھمەت ھەشقاللامنى بىلدۈرۈشكە ھەقتائالا ئىگەم بۇيرۇپتۇ. كەمىنىلىرىنىڭ ھۆرمەت — ئېھتىرامىنى قوبۇل قىلغايلا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئۇزاق يول ماڭدۇرۇپ، كۆپ ھەرەج تارتقۇزۇپ قويۇپتۇق. ئەسلىدە ھەزرەتلىرىنىڭ دەرگاھىغا ئۆزىمىزنىڭ زىيارەتكە بېرىپ مۇلاقەتتە بولۇش نىيىتىمىز بار ئىدى. سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن خويمۇ ئالدىراش بولۇپ كەتتۇق، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— ئۇنداق دېمىگەيلا، قىبلىگاھىم، ئەسلىدە ئاللىبۇرۇن

---

① سۇھەيل يۇلتۇزى — ئۇمۇر يۇلتۇزى، قۇتۇپ يۇلتۇزى.

ىندا ئىككى مەخدۇمزادىگە — شۇئەيب خوجا بىلەن دانىيال خوجى-
غا سۇلتان ئىسمائىلخان ئۈستىدىن دادخورلۇق قىلىپ بېرىۋاتات-
تى.

— جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكلىرىنىڭ مۇبارەك كىرپىكىگە
تېخى توپا قونا - قونمايلا دەھرىي ئىسمائىلخاننىڭ ئاسىيلىق
يولىنى تۇتۇپ، مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھۆرمەت - ئېھتىرام
بىلدۈرگەنلىكى شەك - شۈبھىسىزكى جانابىي ئىككى مەخدۇمزا-
دىمىزگە يۈزسىزلىك قىلماقلىقىدىن، سۇلۇكى ئىسھاقىيە ئىرادى-
تىدىن يۈز ئۆرۈمەكلىكىدىن بېشارەتتۇر.

— يارانلارنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خان ئا-
لىيلىرى جۈمە نامىزىدىن يېنىپ، مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشان
بىلەن قەسرى مۇبارەككە پاتىھەگە كېلىۋېتىپتىمىش، — دېدى
شۇئەيب خوجا، — ئېيتسىلىچۇ، ئى خەلىپەم، ئەمدى قانداق
قىلماقلىق كېرەك؟

— سۇلتان بىلەن بۈگۈن كۆرۈشمىسۇنلار، — دېدى رەجەپ
دەرۋىش ئاپئاق ساقاللىق بېشىنى گىلدىڭلىتىپ تۇرۇپ.

— بۇنداق قىلساق خانغا ھۆرمەتسىزلىك قىلغان بول-
ماسمۇ؟ — يەنە سورىدى شۇئەيب خوجا ئويلانغان ھالدا.

— يوقسۇ، ھەرگىز ئۇنداق بولمايدۇ. گەرچە ئىككى مەخ-
دۇمزادەم ياش جەھەتتىن كىچىك بولسىمۇ، ئىسمائىلخان ئىككە-
لىرىگە قول بېرىپ، جانابلىرىنى پىرى ئەزەم تۇتقان. مۇرىت -
مۇخلىسىنىڭ زىيارىتىنى قوبۇل قىلىش - قىلماسلىق پىرنىڭ
ئۆز ئىلكىدىكى ئىش. بۇنى ھۆرمەتسىزلىك دېگىلى بولماس. ئۆز
ۋاقتىدا مەرھۇم جەننەتماكان پىرى بۇزرۇك ئەۋلىيا ئەزەم پەدەر-
لىرىمۇ ئىسمائىلخاننىڭ زىيارىتىنى بىرنەچچە قېتىم قوبۇل قىل-
مىغان. مانا ھازىر ئەشەددىي ئەغيارلىرىمىز مۇلھىد ھىدايىتۇللا
ئىشان سۇلتان بىلەن بىللە كېلىۋېتىپتۇمىش. ئېسىلىرىدىن
ھەرگىز كۆتۈرۈلۈپ قالمىسۇنكى، مەخدۇمزادىلىرىم، جەننەتما-

كى مەخدۇمزادىمىز قېنى؟ مەن ئۇل ئەزىز پەرزەنتلەرنى باغرىمغا باساي. جۇدالىق ھىجرانىدا داغلانغان يۈرەك ـ باغرىمنى ئازراقمۇ بولسا ئارام تاپقۇزاي، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆپكىدەپ تۇرۇپ.

— ئىككى مەخدۇمزادىمىز تېخىچىلا جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك خۇتبىخانىسىدىن چىقماي ماتەمدە تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.

— ئۇ پەرزەنتلەر بىلەن كۆرۈشۈشكە ئىمكانىيەت بولارمۇ، قىبلىگاھىم؟ — دەپ تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈندى ئىشان.

— ئىنشائاللا، جۈمە نامىزىدىن يېنىپ مەرھۇم بۇزرۇكۋاردىمىزنىڭ قەسرىگە بىرلىكتە پاتىھەگە بارغايمىز.

ئۇلار مۇڭداشقاچ تولىمۇ ھەيۋەتلىك سېلىنىپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن ئالتۇن مەسچىتكە كىردى. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تەلىپىگە بىنائەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان جۈمە پېشىن نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلدى.

نامازدىن يېنىپ ئاۋۋال ئالتۇنلۇقۇم قەبرىستانلىقىدىكى سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان قاتارلىق خان ـ سۇلتانلارنىڭ مەقبەرىسىنى، كېيىن چىلتەنلىرىم قەبرىستانلىقىغا كېلىپ، مەرھۇم مەخدۇمزادىلەردىن خوجا شادى، خوجا ئابدۇللا ئىشان قاتارلىق سۇلۇكى ئىسھاقىيە پېشۋالىرىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلدى. بۇ يەردىمۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆز ياشلىرى يامغۇردەك تۆكۈلۈپ تۇردى. بۇ ئەھۋالنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان قايىللىقى ۋە ھۆرمىتى ھەسسىلەپ ئاشماقتا ئىدى. شۇڭا، ئۇ ئىشان ئورنىدىن قوزغالمىغۇچە ھەرگىز قوزغالمىدى، ئىشان قولىنى دۇئاغا كۆتۈرمىگۈچە زىنھار قول كۆتۈرمىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى باشلاپ پاتىھەگە كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان رەجەپ دەرۋىش خۇتبىخا-

رىغا جاۋابىنى ئۆزۈم بەرگەيمەن.
رەجەپ دەرۋىش شۇنداق دېدى ـ دە، خۇتبىخانىدىن چىقىپ قەسىرنىڭ دەرۋازىسىغا قاراپ ماڭدى.
قەسىرنىڭ ئالدىدىكى كەڭرى سەينادا سۇلتان ئىسمائىلخان، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەر بىلەن دەرۋازىنىڭ ئېچىلىشىنى كۈتۈپ ساقلاپ تۇراتتى. گەرچە سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ بېشىغا مەھرەملىرى سايىۋەن تۇتۇپ تۇرغان بولسىمۇ، تىنچىق ھاۋادا چىپ ـ چىپ تەرلەپ كەتكەنىدى.
رەجەپ دەرۋىش دەرۋازىدىن چىقىپ كەلدى ـ دە، سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ تۇرۇپ سالام بەردى.
— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئالىيجانابلىرى، قۇتلۇق قەدەملىرىگە ھەسەنات.
ئۆزىنى دەرۋازا ئالدىدا ساقلاتقانلىقىدىن خاپا بولغان ئىسمائىلخان رەجەپ دەرۋىشنىڭ سالىمىنى سوغۇقلا ئىلىك ئالدى ۋە مەخدۇمزادىلەرنىڭ چىقمىغىنىنى كۆرۈپ، ئەجەبلىنىپ سوردى:
— مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇكىمىز كۆرۈنمەيدىغۇ؟
— ئالىيجانابلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى رەجەپ دەرۋىش يەنە ئېگىلىپ تۇرۇپ، — ئىككى مەخدۇمزادە پىرى بۇزرۇكىمىز بايا جۈمە نامىزىدىن پارىغ بولۇپلا مېھمان ـ زىيارەتچىلەرنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ، خۇتبىخانىغا كىرىپ كەتكەن. شۇڭا، خەۋەر قىلىشقا ئىلاجسىز قالدۇق.
— مەخدۇمزادىلەرگە مەلۇم قىلسۇنلار، قەشقەردىن تاغائى بۇزرۇكى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى مەرھۇم جەننەتماكان پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇسىبەت پاتىھەسىگە ئاتايىتەن كەلدى.
— ئالىيجانابلىرى زىنھار رەنجىمىگەي. باشقىلار بولسىغۇ بىر

كان پەدەرلىرىنىڭ ۋاقىتسىز زەھەرلىنىپ ئەجەل شارابىنى ئىچىشىدا ئاشۇ ھىدايىتۇللا دېگەن توڭگۇز مۇرتەتنىڭ ئىبلىس قولى باردۇر.

— ئۇل لەنتى دوزىخىي ئىچى تەپ تارتماستىن بوسۇغىمىز تۇۋىگە قەدەم بېسىشقا جۇرئەت قىلغانىكەن، يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، ئاكا، — دېدى دانىيال خوجا غەزەپتىن بويۇنلىرىغىچە قىزىرىپ، — مانا مەن ئۆز قولۇم بىلەن ئۇل مۇرتەتنىڭ ئىت كاللىسىنى پاسىق تېنىدىن جۇدا قىلىپ، مەرھۇم پەدەرىمنىڭ قان قىساسىنى ئالىمەن.

— ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، مەخدۇمزادەم ،— دېدى رەجەپ دەرۋىش چاچراپ تۇرغان دانىيال خوجىنى تۇسۇپ تۇرۇپ، — بۇنداق يەڭگىللىك قىلىشقا زىنھار بولماس.

— ئەمىسە قانداق قىلىمىز؟ ئېيتىسىلىچۇ، ئى خەلىپەم، — دېدى دانىيال خوجا كۆزلىرىگە قان تولغان ھالدا بوغۇلۇپ.

— ئىككى مەخدۇمزادەم خاتىرجەم بولسۇنكى، ئۇل لەنتى ھىدايىتۇللادىن جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ قىساسىنى چوقۇم ئالىمىز. ھەممە ئىشلارنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم. ئەتە - ئۆگۈن ئىچىدە ئۇل مۇلھىدنىڭ ئۆلۈم مۇسىبىتىدىن بىر ھېيت ئوينايمىز.

شۇ ئەسنادا خۇتبىخانىغا پايپاسلاپ كىرگەن سوپى خىزمەتكار بوسۇغا تۇۋىدە تۇرۇپ خەۋەر يەتكۈزدى.

— مەخدۇمزادىلىرىمىزگە مەلۇم بولغاي، سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قەسرىنىڭ دەرۋازىسى ئالدىدا ساقلاپ قالدى.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ئىككى مەخدۇمزادە «قانداق قىلىمىز» دېگەندەك قىلىپ رەجەپ دەرۋىشكە قارىدى.

— مەخدۇمزادىلىرىم خاتىرجەم ئارام ئالغاي. خان ئالىيلە-

بۇ ئىشىم ئەدەپسىزلىك بولسا، ئانھەزرىتىمنىڭ ئادالەت قىلىپ ئاستىدا جان تەسەددۇق قىلىشقا مەن رازى.

— ئى خەلىپە، رەجەپ دەرۋىش، جانابلىرىدىن تۆۋەنچىلىك بىلەن شۇنى ئىلتىماس قىلىمەنكى، ئۇل جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكتىن يېتىم قالغان پەرزەنتنى بىزلەر كىم تاغائى بۇزرۇك قېرىندىشى بىلەن كۆرۈشتۇرگەيلا. ئاشۇ ئەزىز پەرزەنتلەرنىڭ دىدارىغا قېنىشىلىشتىن ئۆزگە مۇددىئايىم يوقتۇر. بۇ ئاددىي تەلىپىمىزنى ناۋادا جانابىي جەننەتماكان مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان بۇزرۇكۋارىمىز هايات بولغان بولسىمۇ راۋا كۆرەر ئەردى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان يەنە كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ.

تەھقىقكى ھىدايىتۇللا ئىشان شۇ تاپتا ئوتقۇيرۇقلۇق قىلىۋاتاتتى. بۇنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ چاندۇرماي ئويناۋاتقان ئويۇنى ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ مەخدۇمزادىلەردىن پۇتۇنلەي رايى قايتتى. ئۇ رەجەپ دەرۋىشنى ئۆلۈمگە بۇيرۇشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ، غەزەپ بىلەن بىرنى ئالايدى ـ دە، قايتىشقا ئەمر قىلدى. ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ غەزىپىنى ئۆرلىتىش ئۈچۈن، ئوردىنىڭ ئالدىغا كەلگۈچە مىشىلداپ يىغلاپ ماڭدى.

—قېنى ئوردىغا مەرھەمەت قىلغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشانغا ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

— ئانھەزرىتىمنىڭ ھىممىتىگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزرە قويۇپ، — قىبلىگاھىم باياتىن بېرى يول يۈرۈپ كۆپ چارچىدى. مېنىڭچە بولسا جانابلىرىدىن بىر قەدەممۇ نېرى بولغۇم يوق. ئەمما، مۇبارەك تەنلىرىنى هاردۇق ئالدۇرماقلىرى زۆرۈر. خۇدا خالىسا ئەتە مۇلاقەتتە بولغايمىز.

ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئاستانىگە كەلگۈچە يول جاپاسى تارتىپ

نۆرى ئىدى. ئەمما ئول مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانغا، ئەئۇزبىل- لاھ، زىنھار دەرۋازا ئاچمىغايمىز.

— قىبلىگاھىمىزنىڭ ئالدىدا ئەدەپسىزلىك قىلمىسىلا، ئى خەلىپەم، — دېدى مىرزا باباقبەگ دەرۋىشكە ۋارقىراپ.

شۇ تاپتا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا زىيادە كۆرسىتىۋاتقان ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن ئىچى پۇشۇپ تۇرغان مىرزا باباقبەگ رەجەپ دەرۋىشنىڭ بۇرنىنىڭ ئۇچىنىلا كۆرۈپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان ئاداۋىتىنى پەش قىلىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاننى رەنجىتىپ قويۇشىدىن ھەم شۇ سەۋەبلىك خاننىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان تەرەپكە تېخىمۇ ئېغىپ كېتىشىدىن ئەنسىرەپ قالغانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭمۇ كۆتكىنى شۇ ئى- دى. بىر قېتىملىق كۆزىيېشى ئارقىلىق سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھېسداشلىقىغا ئاسانلا ئېرىشىۋالغان ئىشان ئۆزى بىلەن مەخدۇمە- زادىلەرنىڭ مەڭگۈ چىرايلىق كۆرۈشمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇر- سىمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخانغا مەخدۇمزادە قەسىرىگە پاتىھەگە بېرىش تەلىپىنى ئېيتقان، ئىسمائىلخان بولسا نېرى - بېرىسىنى ئويلىمايلا ماقۇل بولغانىدى. مانا ھازىر مىرزا باباقبەگ ۋايىم يېگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى. مەخدۇمزادىلەرنى ئالقىنىغا ئېلىۋالغان رەجەپ دەرۋىش كەلگۈسىنى ئويلىماي، خوجا ھىداي- تۇللا ئىشانغا قىر كۆرسىتىش ئۈچۈن، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ يۈزىنى قىلماي دىلىنى رەنجىتىۋاتاتتى.

— ئاچىقلانمىغايلا، ئەمىرى كەبىر جانابلىرى، ئانھەزرى- تىمگە ئەدەپسىزلىك قىلىشقا ھەددىم ئەمەس. ئانھەزرىتىممۇ مەخدۇمزادىلىرىمىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغان. سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزگە ئىرادەت قىلغان. مەن پەقەت پىرى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ بۇيرۇقى بويىچە ئىش قىلالايمەن. چۈنكى، پىرنىڭ خىزمىتىنى قىلىش، پىرنىڭ بۇيرۇقىغا پەرمانبەردار بولۇش بىزلەركىم مۇرىت - مۇخلىسلار ئۈچۈن ۋاجىپتۇر. ئەگەر

سۇلتان ئىسمائىلخان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆرسەتكەن با- ھانە ـ سەۋەبلىرى ئالدىدا يەنە تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋېلىشقا ئامال- سىز قالدى ـ دە، خوشلىشىشقا مەجبۇر بولدى.

3

بۇگۈن شاھىنشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن سۇلتان ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئوردىغا تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن بىكاۋۇلبەگنى ئېگەر ـ جابدۇقلىرى كۈمۈشتىن بېزەلگەن بىر ئاق ئارغىماق بىلەن ئالاھىدە ئەۋەتتى ـ دە، ئۆزى بىر قىسىم مۇھىم ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا ئوردا بېغىدىكى ھۇ- زۇرى ساباھ ناملىق كۆزلۈك سارىيىدا شاھانە داستىخان ھازىرلاپ ساقلاپ تۇردى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى قاتارلىق بەش ـ ئالتە خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، بىكاۋۇلبەگنىڭ ھەمراھلىقىدا يېتىپ كەلدى ـ دە، ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە ئېلىپ ئېگىلىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئاڭھەزرىتىمنىڭ ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام! — سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننىڭ سالىمىنى ئورنىدىن تۇرۇپ ئىلىك ئالدى.

خاننىڭ ئىشانغا كۆرسەتكەن بۇ زىيادە ھۆرمەت ـ ئېھتىرامى ئەمىرى كەبىر مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ، مەلىكە مۆھتە- رەم خېنىم قاتارلىق بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىغا ياقمىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇلار خانغا ئەگىشىپ ئورنىدىن تۇرۇپ ئىشاننى قار- شى ئېلىشقا مەجبۇر بولدى.

چارچاپ قالغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىغان ئىسمائىلخان ئارتۇقچە تەكلىپ قىلىپ تۇرۇۋالمىدى.

— ئۇنداق بولسا بۇگۈنچە ھەزرىتىمنىڭ ئىختىيارىچە بولسۇن. ئوبدان ئارام ئېلىپ سەپەر ھاردۇقىنى چىقىرىۋالغاي، خۇدا خالىسا ئەتە ناشتىنى بىللە قىلغايمىز، — سۇلتان ئىسمائىلخان بىكاۋۇلبەگكە قاراپ ئەمىر قىلدى، — ھەزرىتىمنى ئوردا تەكىيخانىسىغا①باشلاپ، ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئالسۇنلار.

— قىبلىگاھىمنىڭ بۇنچىۋالا ھۆرمەت كۆرسىتىشىگە زىنھار ئەرزىمەيمىز. بىكاۋۇلبېگىم ئارتۇقچە جوۋۇمىغاي، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان يەنە ئۆزرە قويۇپ، — مەن ئاستانىگە ئىككى-ئۈچ يۈز مۇرىت - يارانلىرىم بىلەن بىللە كەلگەن. يېتىش - قوپۇشۇم ئاشۇ ئەزىز يارانلىرىم بىلەن بىللە بولغاي.

— ئۇنداق بولسا ئول يارانلەرمۇ ئوردا تەكىيخانىسىغا مەرھەمەت قىلغاي، — دېدى ئىسمائىلخان تەكلىپىدە چىڭ تۇرۇپ، — ئاشۇ يارانلارمۇ خۇددى جانابىي ھەزرىتىمگە ئوخشاش سەلتەنىتىمىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىدۇر.

— ياخشى كۆڭۈللىرى، ھاتەمچە ساخاۋەتلىرى، نوشرۇان ئادىلدەك كەڭ قورساقلىق، مېھماندوستلۇقلىرى بىزلەرگە تېگىل بولدى، قىبلىگاھىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆز گېپىدە چىڭ تۇرۇپ، — گەرچە ئالىيلىرىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلىش زىيادە ئەدەپسىزلىك بولسىمۇ، يەنىلا رەت قىلىشقا مەجبۇرمىز. ئول ياران - مۇرىتلىرىمىز بۇ رەڭۋاز ئالەمنىڭ پۇچۇق تەڭگىگە ئەرزىمەيدىغان راھەت - پاراغەتلىك مەئىشەتلىرىدىن پارىغ بولغاندۇر. پەقەت يامغۇر - يېشىن، شامال - بوراندىن دالدا بولغۇدەك جاي بولسىلا، ئاشۇنداق دەرگاھلارنى خۇدايى قوناق قىلغايمىز. ئارتۇقچە جوۋۇش بىھاجەت. ئەتە كۆرۈشكىچە ئامان بولغايلا.

---

① ئوردا تەكىيخانىسى — ئوردا مېھمانسارىيى.

قېنى بۇزرۇكۋار ئەزىز داستىخانغا قول كەلتۇرگەي.

ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخاندىن كېيىن داستىخانغا قول ئۇزاتتى. شۇنداق قىلىپ ناشتا باشلاندى. بىر چۆگۈن چاي قايىنىمچىلىك ۋاقىت ئىچىدە «ئالسىلا، باقسىلا» دېگەن تەكەللۇپ سۆزلىرىدىن باشقا ئارتۇقچە گەپ - سۆز بولۇنمىدى.

— ھەزرىتىم، بۇ نۆۋەت ئاستانىدە ئۇزۇنراق تۇرغايلا، — دېدى مىرزا باباقبەگ تۇنۇگۈن كۆرۈشكەندىن بېرى ئۆزىدىن كۆزىنى ئېلىپ قېچىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ.

ئىشان داستىخاندىن بېشىنى كۆتۈرۈپ مىرزا باباقبەگكە قارىدى. ئىشاننىڭ كۆزلىرى بىلەن مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ كۆزلىرى توقۇنۇشتى. كونا رەقىبلەر بىر - بىرىگە بىرنەچچە دەقىقە تىكىلىشتى. ئۇلارنىڭ كۆزلىرى بىر - بىرىنىڭ ئىچكى سىرلىرىنى بىلىۋالماقچى بولغاندەك چاقناپ كەتتى.

«... ھۇ ئاسىي مۇرتەتلەر، بىلىمەن. سەنلەر سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ماڭا كۆرسىتىۋاتقان بۇ ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن قىزغىنىشىۋاتىسەن. مېنى ئاستانىدىن تېزرەك ھەيدىۋېتىشكە ئالدىرىشىۋاتىسەن. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان يولۋاسخانغا دەپ كاللاڭنى ئالدۇرۇۋەتمىگىنىمنىڭ تارتقۇلۇقىغۇ بۇ ماڭا. ئالدىرىماي تۇرۇش، ھېلىھەم ئۇلگۈرىمەن، ۋاقتانىۋاق كەلگەندە تىرىك تۇرغۇزۇپلا تېرەڭنى تەتۈر سويىمىسام، پوستۇڭغا سامان تىقمىسام، پاسىق تەنلىرىڭنى بۇردا - بۇردا قىلىپ پارچىلاپ تاشلىمىسام، سۇلتانۇل مۇھەققىقىنلىقىم ھارام بولغاي...»

«ئەي لاماكان مۇناپىق، ئەجەب ھىيلىگەرسەن - ھە! ھەرقاچان جاھاننىڭ رەپتارىغا كىرىۋېلىشنى، خان - سۇلتانلارنى ئالداشنى بىلىسەن. قانچىلىغان بىگۇناھ ئاۋامنى بالا - قازالارغا دۇچار قىلمىدىڭ؟! ئۆي - ماكانلىرىدىن ئايرىپ، خانىۋەيران قىلمىدىڭ؟! تېخى سېھرىي ئەپسۇنلىرىڭ بىلەن سۇلتان ئىسمائىلخاننىمۇ كۆڭلىنى ئۇتۇشقا، ئىشەنچىسىگە ئېرىششكە مۇيەس-

— قېنى، ھەزرىتىم، بۇياققا مەرھەمەت قىلغايلا، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننى ئۆز تەرىپىدىكى زەر كۆرپىنىڭ ئۈستىگە تەكلىپ قىلىپ.

ئىشان ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمايلا ئىسمائىلخاننىڭ ئۆز يېنىدىن ئورۇن ئالدى ـ دە، ئالىقانلىرىنى جۈپلەپ قول كۆتۈردى:

— ئامىن، قەدەم يەتتى بالا يەتمىگەي، خانۇ خاقان ئالىيلى-رىنىڭ بۈيۈك دۆلەتلىرى تېخىمۇ زىيادە، ئەغيارلىرى پىيادە بولغاي...

پاتىھەدىن كېيىن ئىشان ۋە ئۇنىڭ ھەمراھلىرىنىڭ قولىغا ئالتۇن ئاپتۇۋا ـ چىلاپچىدا سۇ بېرىلدى. ئارقىدىنلا داستىخان تۈرلۈك شاھانە نازۇنېمەتلەر بىلەن كۆمۈۋېتىلدى.

—قېنى، ھەزرىتىم، داستىخانغا مەرھەمەت قىلسىلا، — دېدى ئىسمائىلخان ئىشاننى غىزاغا تەكلىپ قىلىپ.

— ئاۋۋال ئالىيھەزرىتىمدىن كەلگەي، — دېدى ئىشان تەكەل-لۇپ قىلىپ.

— ھەزرىتىم داستىخىنىمىزنىڭ ئەزىز مېھمىنىدۇر. شۇ-ڭا، ئارتۇقچە تەكەللۇپ قىلمىغاي، — دېدى ئىسمائىلخان يەنە زورلاپ.

ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئەمىرلەرنىڭ چىرايىدىكى نارازىلىق ئالامەتلىرىنى بىر قاراپلا سې-زىۋالدى ـ دە، سۇلتان ئىسمائىلخاندىن ئاۋۋال داستىخانغا قول ئۇزىتىشقا پېتىنالمىدى.

— گەرچە بىزلەركىم قىبلىگاھىمىنىڭ ئىززەتلىشىگە مۇيەس-سەر بولغان مېھمان بولساقمۇ، ئالىيلىرىدىن ئاۋۋال داستىخانغا قول ئۇزىتىشقا ھەددىمىز ئەمەستۇر.

— ھەزرىتىم مۇشۇنداق دەپ تۇرىۋالسا، بوپتۇ ئەمسە، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان داستىخانغا قول ئۇزىتىپ تۇرۇپ، —

قىبلىگاھىم شۇنداق دەپ تۇرۇۋالسىلا، پېقىرلىرى بۇيۇك سەئى-
دىيە سەلتەنىتىنىڭ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا رەھنەما بولالمىساق-
مۇ، دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتۈشكە ھەرقاچان جان ـ ئىمانىمىزنى
تەسەددۇق ئەيلىگەيمىز.

— بىلىشىمىزچە ئىشان ھەزرەتلىرى ئۆز ۋاقتىدا شاھزادە
يولۋاسخان ئالىيلىرىغىمۇ رەھنەما بولۇپ ئۆتكەنىكەن، — دېدى
باياتىن بېرى مىرزا باباقبەگ بىلەن مىرزا ئەۋەزبەگنىڭ چىرايىغا
قاراپ، ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تەپ تارتماستىن سۇلتان ئىسما-
ئىلخان ئالدىدا قېلىنلىق بىلەن ئاتقان پولىرىغا چىداپ تۇرال-
ماي، — ئاخىرىدا مەرھۇم خان ئاتام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىي-
لىرى بىلەن پەرزەنتى ھەم ۋەلىئەھدى بولمىش شاھزادە يولۋاس-
خان ئوتتۇرىسىدا كېلىشتۈرگۈسىز نىزا ـ ئاداۋەتلەر، قانلىق
ياغىلار بولدى. سەئىدىيە سەلتەنىتى جەڭگى ـ جېدەل توپانىدا،
ئەل ـ رەئىيەت خۇن ـ غوۋغا ئازابىدا قالدى. شۇ چاغلاردا
جانابىي ئىشان ھەزرىتىمىنىڭ ئول شاھزادىگە قانداق رەھنەما
بولۇپ ئۆتكەنلىكىنى تولىمۇ بىلگۈم بار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۈتمىگەن بۇ سوئالى ھىدايە-
تۇللا ئىشاننى بىردىنلا تەمتىرىتىۋەتتى، تىلى كالۋالىشىپ، ۋۇ-
جۇدىنى ۋەھىمە باستى، بۇرنىنىڭ ئۈستىدە چېكىم ـ چېكىم تەر
پەيدا بولدى. ئۇ تۇنۇگۈن سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ زىيادە ھۆر-
مەت ـ ئېھتىرامىدىن كۆڭلى خېلىلا جايىغا چۈشكەنىدى. ھازىر-
قى بۇ شاھانە زىياپەتتە خاننىڭ ئوڭ بىقىنىدا ئولتۇرۇش شەرىپىگە
ئېرىشىپ تېرىسىگە سىغماي قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ باشقا ئوردا
ئەركانلىرىنى كونا خامانى سورۇيدۇ دەپ زىنھار خىيالىغا كەل-
تۇرمىگەنىدى. مانا ئەمدى كۈتمىگەندە مۇنۇ سېرىق تۇك، ئەسكى
تۇگمەنگە سۇ باشلاۋاتاتتى.

ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا يەر تېگىدىن سىنچىلاپ

سەر بولدۇڭ. سەندىن سەلتەنىتىمىزگە يەنە قانچىلىك بالا -
قازالار كېلەر؟ مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشاننى ئۆلتۈرۈپمۇ
قانۇن - جاساقا تارتىلمىدىڭ، يېتەر ئەمدى. سېھرىي ئەپسۇنلى-
رىڭنى يىغىشتۇر - دە، ئوردىدىن تېز يوقال، ئىككىنچى ئاياغ
باسما. قۇۋلۇق - شۇملۇقلىرىڭ بىلەن جىنايەتلىرىڭنى بىر مەز-
گىل يوشۇرالىغىنىڭ بىلەن، مەڭگۈ يوشۇرۇپ قالالمايسەن. ها-
مان بىر كۈنى خەلقئالەم ئالدىدا شەرمىسار بولماي قالماي-
سەن...»
— جانابىي ئەمرى كەبىرنىڭ ھىممىتىگە كۆپ رەھمەت، —
دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىرايىغا ساختا كۈلكە يۈگۈرتۈپ، —
بۇ دۆرەم ئاستانىگە كېلىشىمىزدە پەقەت ئادالەتپاناھىمىزنىڭ سا-
ئادەتمەن ئىشقىيە سۇلۇكىمىزگە كۆرسەتكەن ئالەمچە ھىممىتىگە
تەشەككۈر بىلدۈرۈشتىن ئۆزگە مۇددىئايىمىز يوقتۇر. ئەلھەق،
مانا بۈگۈن مۇددىئايىمىزغا يېتىپ ئولتۇرۇپتىمىز. ئىنشائاللا،
يەنە بىر - ئىككى كۈن تۇرۇپ، ھەپتە مۇھەممەدان[1] چىلتەن
بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ تۇغ - شەددىلىرىنى قېقىپ، تاۋاپ - تىلاۋەت-
تە بولغاندىن كېيىن قەشقەرگە قايتقايمىز.
— زىنھار ئالدىرىمىغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى سۇلتان
ئىسمائىلخان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، — بابائى ئەجدادلىرى-
مىز كېلىش ئىرادەت، كېتىش ئىجازەت دەپتىكەن. ئاران بىر
دىدار - مۇلاقەتتە بولغان ۋاقتىمىزدا ئۇنچە ئاسان ئىجازەت بەر-
مەسمىز. ئاستانىمىزنىڭ ھەرقانداق بىر يېرى ھەزرىتىم ئۈچۈن
خۇدايى قوناقتۇر. بىمالال تاۋاپ - تىلاۋەتتە بولسۇنلار، يەنە بىر
نەچچە ۋاخ دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ ئۆتكەيمىز.
— ئانھەزرىتىمنىڭ شەپقىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا. ئالىي-
لىرىنىڭ كۆرسەتكەن بۇ قەدەر ھىممىتىدىن كۆپ خىجالەتمەن.

---

① ھەپتە مۇھەممەدان — يەتتە مۇھەممەد دەپمۇ ئاتىلىدۇ، مەقبەرىسى چىلتەنلىرىمدە، كاتتا تاۋاپگاھلارنىڭ بىرى.

خانۇخاقانغا نائىل بولدى. بۇنىڭدىن بىزمۇ كۆپ سۆيۈندۇق ۋە ھەرقاچان ئىبادەتلىرىمىزدە خانلىقىمىزنىڭ ئامانلىقى، ئەل - رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن دۇئا قىلىپ تۇردۇق، — ھىدايىتۇللا ئىشان گەپنىڭ تېمىسىنى ئۇستىلىق بىلەن يۆتكىدى - دە، ھەدەپ سۇلتان ئىسمائىلخاننى كۆككە كۆتۈرۈشكە باشلىدى، — ئانھەزرىتىم سەلتەنەت سۇرى بىلەن سۇلۇك نىزالىرىنى چەكلەپ تۇرغاچقا، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۆمىنلىرى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ زۇلمىدىن ئامان - ئېسەن قۇتۇلۇپ قالدۇق. قىبلىگاھىمىزنىڭ بۇ شاپائىتىنى ھەرقاچان ئېسىمىزگە ئالساق كۆز ياشلىرىمىز دەريا بولۇپ ئاقىدۇ. ياراتقان ئاللا ئىگەم خان ئالىيلىرىنى ئادالەت زۇلپىقارىنى ھەرقاچان قولىدا مەھكەم تۇتۇپ تۇرۇشقا نېسىپ قىلغاي.

ئىشان گېپىنى تۈگىتىپ مىشىلداپ يىغلاشقا باشلىدى.

— سەۋرى قىلسىلا، ھەزرىتىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشانغا تەسەللى بەرگەچ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئالىيىپ قاراپ.

ئىشان تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ ئۆپكىدەشكە باشلىدى:

— بۇ دەردۇ ئەلەملىرىمنى، ئەرزۇ ھالىمنى جانابىي قىبلىگاھىمغا تۆكمەي كىمگە تۆكەي ئەمدى...

سورۇننى بىردىنلا تىمتاسلىق باستى.

— كۆڭۈللىرىدە قانداق مۇددىئالىرى بولسا يوشۇرماي بايان قىلغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىشاننى بەزلەپ.

قىلتىقىغا ھېچقانچە كۆچمەيلا سۇلتان ئىسمائىلخاننى دەستىتۋالغان ئىشان ئەسلىي مۇددىئاسىنى ئاشكارىلاشقا كىرىشتى:

— ئانھەزرىتىمنىڭ شەپقىتى زىيادىدۇر. ئادالىتى ۋە ساخاۋىتى ئاشۇ مۇئەللەقتىكى قۇياش كەبى ھەممە يەرگە تەكشى چۈشكەندۇر. مەيلى باي، مەيلى گاداي، مەيلى پېقىر، مەيلى مىس-

قارىدى ـ دە، ئاقسۇدىكى تۇنجى جەڭدە بىر پاي يا ئوقى بىلەن بىر سەركەردىنى ئاتتىن موللاق ئاتقۇزۇپ لەشكەرلىرىنىڭ ھەيۋىسىنى يەرگە ئۇرغان، شاھزادە يولۋاسخان ئاغزىدىن جەڭبازلىق ماھارىتى، باھادىرلىقى ھەققىدە ئاجايىپ تەرىپىنى ئاڭلىغان مەلىكىگە دۇچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلدى.

«شۇ، ئاشۇ دەججالنىڭ دەل ئۆزى شۇ، ياپىرىم، مەزلۇم كىشى تۇرۇپ، ھەرەمدە تاشتەرمەك ئويىنىماي سىپاھلارچە كىيىنىپ مۇشۇنداق كاتتا سورۇنلاردىمۇ زۇۋاندارلىق قىلىپ يۈرگىنىنى قارىمامدىغان بۇ ئازازۇلنىڭ. ئۆز ۋاقتىدا سۇلتان ئىسمائىلخانىنىمۇ خېلىلا تەمتىرەتكەنىمىش. بۈيۈك سەركەردە ھىنددۇقۇش مىرزا ئالىيلىرىمۇ ئۇنىڭ لەشكىرىي ماھارىتىگە قايىل بولغان ئىكەنىمىش. ئېھتىيات قىلماق كېرەك. بۇ دەججالنى تازدۇمۇ بىر ئەركەكزەدەك تومپاي بولسا كېرەك دەپ ئويلاپتىكەنمەن، بىر پىيالە چايغا قوشۇپ ئوتلىۋەتكۈدەك ئۆز پەرى ئىكەنغۇ كاساپەت. ئايال زاتىمۇ شۇنداق چىرايلىق بولىدىكەن دېسە...»

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ھاڭۋېقىپ تۇرۇپ قالغىنىنى كۆرگەن موللا ساقى خوجىسىنى ئاگاھلاندۇرۇپ، قەستەنگە گېلىنى قىرىپ قويدى. بۇ شەپىدىن ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال ئېسىنى يىغدى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ تۆۋەنچىلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئازماس ئاللا، ئۆز ۋاقتىدا ئىستىبداتسىز شاھزادىگە پىرى بۇزرۇك بولۇپ خويمۇ خاتا قىلغانىكەنىمىز. بىز پىرى ئەزەم بولساقمۇ پەقەتلا دۇئاگۇيلۇق قىلىپلا ئۆتكەنىدۇق. يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى شاھزادىنىڭ قولىدا بولغىنى ئۈچۈن، شۇنچىۋالا ئارازلىقلارنى توسۇشقا ئامالسىز قالغانىمىز. بولمىسا ئۇل شاھزادىنى كۆپ ئاگاھلاندۇرغانىدۇق. ھېلىمۇھەم بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنەتىنىڭ تەلەي ـ ئامەتلىرى بار ئىكەن. ئاخىر جانابىي ئانھەزرىتىمدەك باھادىر، ئادالەتپەرۋەر، كەڭ قورساق ھەم ئىستىبداتلىق

مىسا، ئۇلارنى يۇرتدارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشكە قىستىد-
مىسا، ھاشار، لەشكەر، مەدىكار، كارۋان تۇتمىسا، تۇرلۇك
ئىش - ھەرىكەتلىرى تەقىپ قىلىنمىسا، سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىد-
باتلىرىغا دەخلى - تەرۇز بولىدىغان بارلىق تەقىبلەر سەلتەنەت
سۇرى بىلەن قاتتىق چەكلەنسە، ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئاشۇ مۆ-
مىن بىچارىلەر ھال - ئەھۋالىنى ئازراق ئوڭشىۋالسا ئىكەن.

ئەسلىدە سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا
زىيادە ھۆرمەت - ئىھتىرام بىلدۇرۇشىدە سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر-
دىن پايدىلىنىپ سەئىدىيە دۆلىتىدە كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ
كېتىپ بارغان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنى چەكلەپ تۇرۇش مۇد-
دىئاسى بار ئىدى. چۈنكى، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەر سۇلتان
ئىسمائىلخاننىڭ سەئىدىيە تەختىدە ئولتۇرۇشىغا ھەمدەم بولغان
تۆھپىسىنى پەش قىلىپ، ھە دېگەندە خانلىق پەرمان، قانۇن -
جاساقلارنى كۆزگە ئىلماي، سەلتەنەت بىلەن قارشىلىشىپ كېلى-
ۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ بۇ قىلمىشلىرىنى سەلتەنەت سۇرى بىلەن
باستۇرۇشقا، چەكلەشكە ئامالسىز قالغان ئىسمائىلخان زەھەرنى
زەھەر بىلەن قايتۇرۇش تەدبىرىنى قوللىنىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە-
چىلەرگە ئالاھىدە شەپقەت كۆرسىتىۋاتاتتى. شۇ سەۋەبتىن مانا
ھازىر ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ ئورۇنسىز تەلىپىنى
نېرى - بېرىسىنى ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا قوبۇل قىلدى:

— ھەزرىتىم خاتىرجەم بولغايكى، ئۇشبۇ ئارزۇ - تەلەپلى-
رى پۈتۈنلەي ئىجابەت بولغاي. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى
خانلىق پەرمان - يارلىقلاغا، قانۇن - جاساقلارغا ياۋاشلىق بىلەن
ئىتائەت قىلىپ، سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن كۈچ
چىقارسىلا تۇرلۇك پادشاھلىق ئالۋان - ياساق، سېلىق، مەجبۇ-
رىيەتلىرىدىن ئازاد بولغاي.

— قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — دېدى ھىداي-
تۇللا ئىشان دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كۆكرىكىگە

كىن رەئىيەتنىڭ دىلىنى تەكشى ئىلىلتقاندۇر. پەقىر ئاجىز مۆمىنلىرىنىڭ ئانەزرىتىمگە كىچىككىنە تەلىپىم بولسىمۇ ئىپ- تىشقا تىلىم بارمايۋاتىدۇ.

— ئىشان ھەزرىتىم، زىنھار ئىككىلەنمىگەيلا، قولىمىزدىن كەلسىلا ھەرقانداق تەلەپلىرىنى ئىجابەت قىلغايمىز، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ۋەدە بېرىپ.

ئىشاننىڭ يەنە قانداق ئويۇن ئوينىماقچى بولۇۋاتقانلىقىغا قىزىققان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەر قۇلاقلىرىنى دىڭ تۇتۇپ جىمجىت ئولتۇرۇشاتتى.

— ئادالەتپاناھ سۇلتانىمغا ئانچە ئايدىڭ بولمىسا كېرەك. قىبلىگاھىم سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئالتۇن تەختىگە بەرقارار بولغاندىن كېيىن، بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۆمىنلىرى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ كۆپ زۇلمىغا ئۇچرىدۇق. پىر بۇزرۇك ئەزىزگە قول بېرىپ مۇرىت بولغانلىقلىرىنى باھانە قىلىپ، خانلىق پەرمان، قانۇن - جاساقلارنى كۆزگە ئىلماي، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئۆي - ماكانلىرىنى كۆيدۇردى، مال - دۇنيالىرىنى بۇلىدى، ئەرلەرنى ئۆلتۈردى ياكى جازالاپ پېيىنى قىرقىۋەتتى، پىچىپ ئاختا قىلىپ تاشلىدى. مەزلۇملار تۇل، نارەسىدىلەر يېتىم بولۇپ قالدى. ھازىر سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ھال - كۈنى ناھايىتىمۇ خاراب، بۇردا نانغا زار، ئەۋرىتىنى ياپقۇدەك ماتاغا چىقىنالىغۇچىلىكى يوق. شۇنداقتىمۇ ئۇلار سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى بىلەن ئوخشاش ھالەتتە خانلىقنىڭ تۈرلۈك ئالۋان - ياساق، سېلىقلىرىنى تاپشۇرۇشقا مەجبۇرلانماقتا. بىزلەركىم سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قۇتبىل ئەقتابى بولمىش بۇزرۇكۋارنىڭ ئاشۇ پېقىر مۇخلىسلىرى- نىڭ ھال - ئەھۋالىغا ئىچ ئاغرىتىپ، ياقا يىرتىپ قۇياشتەك ساخاۋەت ۋە ھىممىتىنى سېغىنىپ شۇنى تەلەپ قىلىمەنكى، سۇ- لۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىق ئېلىن-

قىلىنغانلىق خۇسۇسىدا يارلىق تەييارلانغاي.
— ئانھەزرىتىم يارلىق چۈشۈرۈشكە زىنھار ئالدىرىمىغاي، — دېدى مىرزا باباقبەگ قول باغلاپ ئېھتىرام بىلەن.
— قېنى خوش، سەۋەبى نېمىكىن، جانابىي ئەمىر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئانچە ياقتۇرمىغان ھالدا.
— قىبلىگاھىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ مەقسىتىنى شەرھلەشكە كىرىشىپ، — يېقىنقى بىر - ئىككى يىلدىن بۇيان ئانھەزرىتىمنىڭ ئادالەتلىك سىياسىتىنىڭ سايىسىدە ئەلدە تىنچلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈردى. خاتىرجەملىككە ئېرىشكەن ئاۋام تۇرمۇشى كۈندىن - كۈنگە ياخشىلانماقتا. ئۆتكەن يىلى يۈز بەرگەن سۇلۇك - مەزھەپ ماجىرالىرىنى تىنچىتىش، نامرات ئاۋامنى قىش ۋە ئەتىيازدىن ئامان - ئېسەن چىقىرىش ئۈچۈن خەزىنىدىن نۇرغۇن خىراجەت چىقىم قىلىنىپ، ئالىيلىرىنىڭ مېھىر - شەپقىتى ئەل - يۇرتقا تولۇق يەتكۈزۈلدى. ئەلھەق، بۇ يىل قىسمەن قۇرغاقچىلىق ۋە كەلكۈن ئاپىتىنى ھېسابقا ئالمىغاندا تەسەررۇپىمىزدا ئانچە چوڭ ئاپەتلەر يۈز بەرمىدى. زەر - زىرائەتلەر ئوخشاپ، ئاۋام - رەئىيەتنىڭ بۇ يىل قىش ۋە كېلەر يىلى ئەتىيازلىق ئوزۇق - تۈلۈكى ئاساسىي جەھەتتىن ھەل بولدى. دېھقانچىلىق، سودا - سېتىق ۋە تۈرلۈك ھۈنەر - كەسىپلەردىن ئېلىنىدىغان بىر قىسىم سېلىقلار كەچۈرۈم قىلىنغانلىقى سەۋەبلىك، شەھەر - بازارلار ئاۋاتلىشىپ، گۈللىنىش ۋەزىيىتى روياپقا چىقتى. ئەمما، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك، كەيپ - ساپالىق تۇرمۇشىغا كۆپلەپ خىراجەت سەرپ قىلىنغانلىقى، باشقۇرۇشنىڭ ياخشى بولمىغانلىقى، ياغى، جەڭگى - جېدەللەرگە كۆپلەپ خىراجەت سەرپ قىلىنغانلىقى سەۋەبلىك ئەسلىدىنلا قۇرۇقدىلىپ قالغان خەزىنىگە كىرىدىغان كىرىم بارغانسېرى ئازلاپ كېتىپ بارىدۇ. ئالىيلىرىنىڭ خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرىتىپ ئەل - رەئىيەتنىڭ تۇرمۇشى-

ئېلىپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئالىيلىرىنىڭ بۇ ئالەمچە شەپقىتىگە ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا تەشەك- كۇر ئېيتقاي. بۇ بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئاسايىشلىقى روناق تېپىشى ئۈچۈن كېچە - كۈندۈز دۇئا - تەلەپلەردە بولۇپ تۇرغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ يولسىز تەلىپىگە سۇلتان ئىسما- ئىلخاننىڭ ئويلانمايلا ماقۇل بولغانلىقىدىن نارازى بولغان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى بىر - بىرىگە يەر تېگىدىن مەنىلىك قاراشتى، ئەمما دەماللىقتا بىر نەرسە دې- يىشكە ھېچكىم پېتىنالمىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر نەر- سە دېيىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللىۋىدى، ئۇنى مىرزا باباقبەگ شەرەتلەپ توختىتىۋالدى.

ناشتا ئۈچۈن بېرىلگەن بۇ زىياپەت پېشىن ۋاقتى بىلەن ئاخىرلاشتى. پېشىن نامىزىنى سۇلتان ئىسمائىلخان ھىدايىتۇللا ئىشان بىللە ئوردا ئالدىدىكى ئازنا مەسچىتتە ئۆتىدى.

پېشىن نامىزىدىن كېيىن بۇ كاتتا خۇش خەۋەرنى مۇرد - مۇخلىسلىرىغا يەتكۈزۈشكە ئالدىرىغان ئىشان سۇلتان ئىسمائىل- خان بىلەن ۋاقىتلىق خوشلاشتى.

4

بۈگۈن شاھنىشىندىكى ئەتىگەنلىك قوبۇلدىن كېيىن، تۈنۈ- گۈن ھۇزۇرى ساپا قەسرىدىكى زىياپەتتە خوجا ھىدايىتۇللا ئى- شانغا بەرگەن ۋەدىسىنى ئېسىگە ئالغان سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزا دىۋانبېگىگە ئەمر قىلدى:

— سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇ- رىتلىرىنى پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىق، مەجبۇرىيەتلەردىن ئازاد

— خان ئاتا، بۇنداق دېسلە ئەمىرى كەبىر جانابلىرىغا ئۇۋال قىلغان بولىدىلا، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — مىرزا باباقبەگ جانابلىرىنىڭ باياملىقى سۆزلىرى-دە سەلتەنىتىمىزنىڭ غېمىنى يېيىشتىن ئۆزگە مۇددىئا يوقتۇر. پۇتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سولۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سانى زادى قانچىلىك، بۇنىسى بىزگە قاراڭغۇ. ئەمما يەممچە، قەشقەر، ئاقسۇ، كورلا، تۇرپان، قۇمۇل قاتارلىق يۇرتلاردىكى رەئىيەتنىڭ تەڭدىن تولىسى دېگۇدەك ئىشقىيە سولۇكىگە ئىرادەت قىلىدۇ. ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى خان يارلىقىدىن پايدىلىنىپ سولۇك تەرغىباتى ئېلىپ بارسا، يەنە نۇرغۇن رەئىيەتنى سولۇككە جەلپ قىلىۋېلىشى، ئىشاننىڭ ئەل ئارىسىدىكى ئىناۋىتى بىراقلا كۆتۈرۈلۈپ كېتىشى مۇمكىن. بۇ ھەقىقەتەنمۇ مۆلچەرلىگۈسىز يوشۇرۇن خەۋپ. ئەنە ئاشۇ ساناقسىز ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن ئېلىنغان سېلىق ـ مەجبۇرىيەتلەر كەچۈرۈم قىلىنىدىغان بولسا، خەزىنىگە كىرىدىغان كىرىم تەبىئىي كېمىيىپ كېتىدۇ. ئالىمادىس ئاپەت ياكى يېغىلىق بولۇپ قالسا، قۇرۇق خەزىنە بىلەن قانداق تاقابىل تۇرۇش مۇمكىن. شۇڭا، بۇ ئېھتىماللىقلارغا زىنھار سەل قارالمىغاي.

سۇلتان ئىسمائىلخان نېمىدەپ جاۋاب بېرىشنى بىلەلمەي بىر ئاز ئويلىنىپ قالدى.

— ئانىھەزرىتىمنىڭ سەلتەنىتىمىزگە يوشۇرۇن خەۋپ بولۇۋاتقان سولۇك ـ مەزھەپ ماجىرالىرىنى مادارا يولى بىلەن ھەل قىلىش ئۈچۈن ئىسھاقىيە سولۇكىگە ئىرادەت قىلىشى ھەمدە سولۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىغا ساخاۋەت ئالىقانلىرىنى كەڭرى ئېچىپ مېھىر ـ شەپقەت كۆرسەتمەكلىكى، سەلتەنىتىمىزنىڭ ئۇزۇن مۇددەتلىك ئاسايىشلىقىنى كۆزلەپ قوللانغان ئاقىلانە تەدبىردۇر، — دېدى ئوتتۇرا ياشلىق پىر ئەمىر سۇلتان ئىسمائىلخاننى قوللاپ، — سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى سولۇكى ئىشقىيە

نى ياخشىلاش يارلىقى تېخىچىلا ئىجرا قىلىنىۋاتقانلىقى ئۈچۈن ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىن ئوردا خەزىنىسىگە يوللىنىدىغان پۇل - پۇچەكلەر بار - يوقىنىڭ ئارىلىقىدىلا بولۇپ تۇرۇۋاتىدۇ. شۇل سەۋەبلىك يېقىنقى ئۈچ ئايدىن بېرى خان لەشكەرلىرىنىڭ خەج - خىراجىتىنىمۇ ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە قىسىپ كېلىۋاتىمىز. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا خان ئالىيلىرى يەنە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن ئېلىنىدىغان تۇرلۇك ئالۋان - ياساق، سېلىق - مەجبۇرىيەتلەرنى كەچۈرۈم قىلىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرىدىغان بولسا، يالغۇز سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭلا ئەمەس، بەلكىم سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاددىي ئاۋامنىڭمۇ نارازىلىقى قوزغاپ قويۇلۇشى چوقۇم. ئول چاغدا ئاۋام ئالۋان-ياساقلاردىن قېچىشى، سېلىق تاپشۇرۇشتىن باش تارتىشى، ھەتتا ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلىش يولى بىلەن ئالۋان - سېلىق تاپشۇرۇشقا تاقابىل تۇرۇشى مۇمكىن. بۇ ئىش سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن ئىنتايىن يوشۇرۇن خەۋپتۇر. شۇڭلاشقا، قىبلىگاھىمىزنىڭ ئويلىنىپراق بىر قارارغا كېلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

— يېقىلمىغان ئاسماننى يۆلەش بىھاجەت، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئۆز قارارىدا چىڭ تۇرۇپ، — ئەمرى كەبىر جانابلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيە پىرى ئەزەمى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى بىلەن ئۆچ - ئاداۋىتىنىڭ بارلىقى ھەممىگە ئايان. جانابلىرى سەلتەنىتىمىزنىڭ پېشۋا ئەمىرلىرىدىن بىرى. يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىنى مۇھىم دەپ بىلىپ، نىزا - ئاداۋەتلەرنى ئۇنتۇپ كەتكەي.

مىرزا باباقبەگ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بېشىنى تۆۋەن سالدى. مىرزا باباقبەگنى ياقىلاپ گەپ قىلىشقا تەمشىلىپ تۇرغان ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ خاننىڭ خاپا بولغىنىنى كۆرۈپ، بوغۇزىغا كېلىپ قالغان گەپنى يۇتۇۋېتىشكە مەجبۇر بولدى.

تنشى، پۇقراچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن باش تارتىشى تۇرغانلا گەپ. بۇنىڭ ئاقىۋىتى ئەلگە ئاسايىشلىق ئەمەس، بەلكى تىنچسىزلىق، پىتنە - پاسات، غەلۋە - غوۋغا ئەكېلىدۇ.

شۇنداق قىلىپ شاھنىشىندا بىر مەيدان قىزغىن بەس - مۇنازىرە باشلاندى.

— جانابىي ئەمىرلىرىم، — دېدى قارشى پىكىردىكىلەرنىڭ سۆزلىرىنى خېلىلا ئورۇنلۇق دەپ ھېس قىلغان سۇلتان ئىسمائىلخان بارلىق ئوردا ئەركانلىرىغا تەكشى نەزەر تاشلاپ، — بەس - مۇنازىرەڭلارنى توختاتقايسىزلەر. بىز ئاقسۇدىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى قولىمىزغا ئالغاندىن بېرى، نۇرغۇن ئىشلار بولۇپ ئۆتتى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى سەلتەنىتىمىزگە زىممىلىك بىلدۇرگەندىن كېيىن، پەرمان - يارلىقلىرىمىزغا، قانۇن - جاساقلارغا ئىزچىل بويسۇنۇپ سەلتەنىتىمىز بىلەن قارشىلىشىش ھەرىكىتىدە بولمىدى. بىز سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش تەدبىرىنى قوللىنىپ، ھەرقايسى سۇلۇك - مەزھەپلەرگە باباراۋەر مۇئامىلىدە بولۇپ كەلگەن بولساقمۇ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ھەرقاچان تەقىبىگە، زۇلمىغا ئۇچراپ كەلگىنى دەرھەقىقەت. پەقەت بىرلا سۇلۇك مەزھەپتىكىلەر بىلەن ئىناق ئۆتۇش، ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەرنى تەقىب قىلىش، ئاخىرقى ھېسابتا سەلتەنىتىمىزنى ھالاكەت گىردابىغا ئىتتىرىدۇ. جەننەتماكان ئاكام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرگە ھامىيلىق قىلىشى، شاھزادە يولۋاسخاننىڭ سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە ھامىيلىق قىلىشى ئاخىرى پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى قۇتۇلدۇرۇۋالغۇسىز نىزا - ئاداۋەت، ياغىغا مۇپتىلا قىلدى. ئەل - رەئىيەت بۇ بالا - قازادىن ئازابلىق ئىڭرىدى، خانىۋەيران بولدى، ئاچ - يالىڭاچ قالدى.

مۇرىتلىرىنى ئالۋان ـ ياساق، سېلىق ـ مەجبۇرىيەتلەردىن ئازا
قىلماقلىق بىلەن خەزىنىنىڭ قۇرۇپ كېتىشى ناتايىن. ئۆز ۋاق
تىدا جەننەتماكان سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىمۇ پۇتكۇل سەئە
دىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋامدىن ئۇدا ئون يىل ئالۋان ـ سېلىقنى
كەچۈرۈم قىلغانىكەن. شۇ چاغدىمۇ خەزىنە قۇرۇقدىلىپ كەتمە
گەن بولغىيتتى.

— سىلى ئۇنداق دېگەنلىرى بىلەن، ئەمىر جانابلىرى، —
دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئۇ چاغ بىلەن ھازىر ئوخشاش-
مايدۇ.

— جانابىي ئوردا ياساۋۇللار ئەمىرى خانۇخاقانىمىزنىڭ
ئىستىبداتىنى جەننەتماكان سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىدىن تۆۋەن
تۇرىدۇ دەپ قارىمايدىغاندۇر ھەرقاچان؟

— مەن كاللا دېسەم، ئۆزلىرى پاچاق دەۋاتامىلا نېمە، جاناب-
لىرى؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ئەمىرنىڭ قەستەنگە
قىلغان ئىغۋاگەرچىلىكىدىن غەزەپلىنىپ، — جەننەتماكان بابائى
بۇزرۇك سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرى زامانىسىدا سەلتەنەت ئىچ-
كى تەپرىقچىلىك بىلەن تاشقى باسقىنچىلىقلاردىن خېلىلا خالىي
ئىدى. ھازىر بولسا سەلتەنىتىمىزدە سۇلۇك ـ مەزھەپ نىزالىرى
ھېلىلا يار ئېلىش ئالدىدا تۇرغان كەلكۈندەك تۇرماقتا. ئېلى
ۋادىسىدىكى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى ھەرقاچان خىرىس قىلىچىنى
بىلىمەكتە. مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا سەلتەنەتنى مۇستەھكەم-
لەش ئۈچۈن ئەلۋەتتە خەزىنىنى تولۇقلاپ تۇرۇش كېرەككى،
زىنھار قۇرۇقداپ قويمىغاي. ئەگەر سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنى
باشقا ئاددىي ئاۋام ـ رەئىيەت ئۆتەپ كېلىۋاتقان ئەقەللىي پۇقرا-
دارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىدىن ئازاد قىلىپ، ئالاھىدە ئىمتىياز
بېرىدىغان بولساق، ئەل ـ يۇرت ئارىسىدا تەييارغا ھەييار، يال-
قاۋ، ناتقېپى، ھارام تاماق، كۆكەرمە ـ ئۇششۇقلار كۆپىيىپ
كېتىشى، ئاددىي رەئىيەتنىڭمۇ سەلتەنەتتىن كۆڭلى سوۋۇپ كې-

ئول چاغدا كۆپ ساندىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ پۇقرا-
دارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن ۋاز كېچىشىنىڭ ئالدىنى
ئېلىشقا ھەمدە بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن بۇ يارلىقنى
ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك بولىدۇ. بۇ ئۆزگە سۇلۇك-
تىكىلەرنىڭ ھەمدە سۇلۇك - مەزھەپتىن مۇستەسنا ئاۋامنىڭ
نارازىلىقىنىمۇ قوزغىمايدۇ.

— ئارى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىر
كۆرسەتتى، — دېدى مىرزا باباقبەگ دەرھال چىرايىغا كۈلكە
يۈگۈرتۈپ.

— بۇ كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان، زىخمۇ كۆيمەيدىغان تەدبىر
ئىكەن، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگ، — يارلىق مۇشۇنداق پۈتۈلسە
ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خان ئالىيلىرىدىن رەنجىشىگە
ئورۇنمۇ قالمىغۇدەك.

— مەيلى ئەمىسە، يارلىق شۇ يوسۇندا پۈتۈلگەي، — دېدى
سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردا مىرزىسىغا قاراپ.

5

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن ئوردىغا
كىرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپ
قايتا - قايتا تەشەككۈر بىلدۈردى - دە، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ
ئاستانىدە يەنە بىرنەچچە ۋاخ تۇرۇپ بېرىش تەكلىپىگە ئۆزرە
قويۇپ خوشلاشتى.

ئىشان خوجىسىنىڭ خان ھۇزۇرىدىن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇ-
رىتلىرىدىن پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش
توغرىسىدىكى يارلىقنى ئەكېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان ئاستانە-
دىكى بىر قىسىم خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرى ئوردىدىن قاي-

شۇڭلاشقا، ئەل - رەئىيەتنى خاتىرجەم تىرىكچىلىك يولباشلاش ئۈچۈن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان، ئەمما ئوت بىلەن سۇدەك زىنھار سىغىشالمايۋاتقان، نىزا ئاداۋەتلىرى كۈندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بېرىۋاتقان بۇ سۇلۇك مەزھەپلەرگە بابباراۋەر مۇئامىلە قىلىش، تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىردۇر. دەرھەقىقەت، خەزىنىنىڭ قۇرۇقدىلىنىپ قېلىشى، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن تېخىمۇ يوشۇرۇن خەۋپتۇر. ئەمما، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىگە قىلغان لەۋزىمىزدىن يېنىۋالساق سەلتەنىتىمىزنىڭ ئابرۇيىغىمۇ ھەم مۇسۇلماندارچىلىق ئەھكاملىرىغىمۇ لايىق كەلمەيدۇ. بەلكىم تېخىمۇ كۆپ ئاداۋەت ئۇرۇقلىرىنى بىخلاندۇرۇۋېلىشىمىز، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بولغان ئىشەنچىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشىمىز مۇمكىن.

— ئۇنداقتا يارلىقنىڭ مەزمۇنىغا تۈزىتىش كىرگۈزەيلى، — دېدى خاننى نىيىتىدىن ياندۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— مەسىلەن، قانداقسىگە؟ — سورىدى ئىسمائىل خان دەرھاللا.

— مەسىلەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — يارلىقتىكى سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن ئازاد قىلىنىدى، دېگەن سۆزنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خاس مۇرىتلىرىنىڭ[①] پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى كەچۈرۈم قىلىنىدى، ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلىرى[②] بۇ كەچۈرۈمدىن مۇستەسنادۇر دەپ ئۆزگەرتسەك،

---

① خاس مۇرىت — ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆز قولى بىلەن بىۋاسىتە قوبۇل قىلغان مۇرىتلارنى كۆرسىتىدۇ.

② ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلىرى — خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرى ئارقىلىق قوبۇل قىلغان مۇرىتلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

ئول چاغدا كۆپ ساندىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ پۇقرا-دارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن ۋاز كېچىشىنىڭ ئالدىنى ئېلىشقا ھەمدە بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن بۇ يارلىقنى ئەمەلدىن قالدۇرۇشقا مۇمكىنچىلىك بولىدۇ. بۇ ئۆزگە سۇلۇك-تىكىلەرنىڭ ھەمدە سۇلۇك - مەزھەپتىن مۇستەسنا ئاۋامنىڭ نارازىلىقىنىمۇ قوزغىمايدۇ.

— ئارى، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىر كۆرسەتتى، — دېدى مىرزا باباقبەگ دەرھال چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ.

— بۇ كاۋاپمۇ كۆيمەيدىغان، زىخمۇ كۆيمەيدىغان تەدبىر ئىكەن، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگ، — يارلىق مۇشۇنداق پۈتۈلسە ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خان ئالىيلىرىدىن رەنجىشىگە ئورۇنمۇ قالمىغۇدەك.

— مەيلى ئەمىسە، يارلىق شۇ يوسۇندا پۈتۈلگەي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردا مىرزىسىغا قاراپ.

5

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن خوشلىشىش ئۈچۈن ئوردىغا كىرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يارلىقنى تاپشۇرۇۋېلىپ قايتا - قايتا تەشەككۈر بىلدۈردى - دە، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانىدە يەنە بىرنەچچە ۋاخ تۇرۇپ بېرىش تەكلىپىگە ئۆزرە قويۇپ خوشلاشتى.

ئىشان خوجىسىنىڭ خان ھۇزۇرىدىن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇ-رىتلىرىدىن پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى يارلىقنى ئەكېلىشىنى كۈتۈپ ئولتۇرغان ئاستانى-دىكى بىر قىسىم خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرى ئوردىدىن قاي-

شۇڭلاشقا، ئەل - رەئىيەتنى خاتىرجەم تىرىكچىلىك يولىغا باشلاش ئۈچۈن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇر- غان، ئەمما ئوت بىلەن سۇدەك زىنھار سىغىشالمايۋاتقان، نىزا- ئاداۋەتلىرى كۆندىن - كۈنگە كۈچىيىپ بېرىۋاتقان بۇ سۇلۇك- مەزھەپلەرگە باباراۋەر مۇئامىلە قىلىش، تولىمۇ ئاقىلانە تەدبىر- دۇر. دەرھەقىقەت، خەزىنىنىڭ قۇرۇقدىلىنىپ قېلىشى، سەلتە- نىتىمىز ئۈچۈن تېخىمۇ يوشۇرۇن خەۋپتۇر. ئەمما، خوجا ھىدا- يىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىگە قىلغان لەۋزىمىزدىن يېنىۋالساق سەلتەنىتىمىزنىڭ ئابرۇيىغىمۇ ھەم مۇسۇلماندارچىلىق ئەھكامىلى- رىغىمۇ لايىق كەلمەيدۇ. بەلكىم تېخىمۇ كۆپ ئاداۋەت ئۇرۇقلى- رىنى بىخلاندۇرۇۋېلىشىمىز، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بولغان ئىشەنچىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشىمىز مۇم- كىن.

— ئۇنداقتا يارلىقنىڭ مەزمۇنىغا تۈزىتىش كىرگۈ- زەيلى، — دېدى خاننى نىيىتىدىن ياندۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

— مەسىلەن، قانداقسىگە؟ — سورىدى ئىسمائىل- خان دەرھاللا.

— مەسىلەن، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — يارلىقتىكى سەئىدىيە تەسەررۇپىدى- كى بارلىق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى پۇقرادارچىلىق مەجبۇ- رىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن ئازاد قىلىنىدى، دېگەن سۆزنى خوجا ھىدا- يىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خاس مۇرىتلىرىنىڭ[①] پۇقرادارچى- لىق مەجبۇرىيەتلىرى كەچۈرۈم قىلىنىدى، ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلىرى[②] بۇ كەچۈرۈمدىن مۇستەسنادۇر دەپ ئۆزگەرتسەك،

---

① خاس مۇرىت — ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆز قولى بىلەن بىۋاستە قوبۇل قىلغان مۇرىتلارنى كۆرسىتىدۇ.

② ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلىرى — خەلىپە - سۇلۇك مەسئۇللىرى ئارقىلىق قوبۇل قىلغان مۇرىتلىرىنى كۆرسىتىدۇ.

لىقىنى ھېس قىلىشقان كۆپ ساندىكى ۋاستىلىك مۇرىتلار چۇ-
قان كۆتۈرۈشۈپ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مۇرىتلىرىنىڭ ئالدىدا تولىمۇ ئو-
سال ئەھۋالدا قالغانىدى. ئۇ تېخى ئالدىنقى كۈنىلا سۇلتان ئىس-
مائىلخاننىڭ ۋەدىسىنى مۇرىتلىرىغا يەتكۈزگەن، بۇنى قانداقتۇر
ئۆزىنىڭ ئەۋلىيالارچە كەشپۇ كارامەتلىرىگە باغلاپ راسا پو ئاتقا-
نىدى. تېخى ئارىدىن بىر كېچە ئۆتە - ئۆتمەيلا ئىشانىنىڭ شۇنچە
كەشپۇ كارامەتلىرى، سېھرىي ئەپسۇنلىرى كۈچىدىن قالغان بول-
سا - ھە! قارار - پەرمانلىرىنى ئۆزگەرتىشكە خاننى كۆندۈرە-
لىگۈدەك مىرزا باباقبەگ قاتارلىق مۇرتەتلەرنىڭ قانچىلىك
سېھىر - كارامەتلىرى بار ئىكىنتاڭ ياكى بۇ ئىشقا ئىسھاقىيە
سۇلۇكىدىكى توڭگۇزلار قول تىققانمىدۇر؟...

— ئول دەھرىي سۇلتانىنىڭ ئالدىغا يەنە بىر نۆۋەت بېرىش
ھاجەتسىز، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئەلەملىك پۇشۇل-
داپ، — مەزمۇنىنىڭ قانداق يېزىلىشىدىن قەتئىينەزەر بىزگە
مۇشۇ يارلىقلا كۇپايە قىلىدۇ. خاس مۇرىت، ۋاستىلىك مۇرىت
دېگەن نېمە ئۇ؟! بىزلەركىم ئەھلى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ قۇتبىل
ئەقتابى ئۈچۈن بارلىق مۇرىت - مۇرشىدلار ئوپئوخشاشتۇر. ئول
مۇرتەت ئەمىرلەر كىمنىڭ خاس، كىمنىڭ ۋاستىلىك مۇرىت
ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلسۇن؟ — دېدى ئىشان ئەمدى ھېلىقى
مىرزا خەلىپىگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — دەرھال ھەرقايسى
يۇرتلاردىكى خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىغا، مۇرىت - مۇرشىد
ئەھلى يارانلارغا، مۆمىن ئۇممەتلەرگە ئۇشبۇ يارلىق يەتكۈزۈل-
گەي. بۇگۈندىن باشلاپ ھەرقانداق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى
پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن پۈتۈنلەي ئازاد-
تۇر، ئۇشبۇ سائەتتىن باشلاپ خاس ھەم ۋاستىلىك مۇرىت
دەپ ئايرىلماستۇر.

— نېمەتلىك پىرىمنىڭ ھىممىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا.

تىپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننى چوڭ داغدۇغا بىلەن كۈتۈۋالدى.

— قېنى، خەلىپەم، ئوقۇپ بەرسۇنلار، خان يارلىقىدىن ئاستانىدىكى جانابىي ئەھلى سۇلۇك يارانلىرىمىز خەۋەردار بولغاي، — دېدى تۆردىكى مەخمەل كۆرپىگە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشان قوينىدىن شاھانە تېرە قاپچۇقنى چىقىرىپ خەت - چەك ئىشلىرىغا مەسئۇل باش خەلىپىگە تەڭلەپ تۇرۇپ.

مىرزا خەلىپە يارلىقنى تېرە قاپچۇقتىن ئاۋايلاپ ئالدى - دە، ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ ئوقۇشقا باشلىدى...

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك ئەزىزىنىڭ خاس مۇرىتىنىڭلا پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى كەچۈرۈم قىلىنىدى دېگىنى نېمىسى، قىممەتلىك پىرىم! — دېدى يارلىقنى تولۇق ئاڭلاپ بولغان موللا ساقى خەلىپە ئانچە رازى بولماي، — ۋاستىلىك مۇرىت - مۇرشىدلار مەزكۇر يارلىقتىن مۇستەسنا-دۇر دەپ يېزىپتۇ تېخى.

— دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ بىزگە دەسلەپتە بەرگەن لەۋزى بۇنداق ئەمەس ئىدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان قوشۇمىلىرىنى تۈرۈپ، — بۇ ھەرقاچان مىرزا باباقبەگ قاتارلىق دوزىخىي مۇرتەتلەرنىڭ ئويۇنىدۇر ئېھتىمالىم.

— خان ئالىيلىرىنى يارلىقنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار قىلىپ، قايتا يارلىق چۈشۈرۈشكە دەۋەت قىلماقلىق كېرەك، قۇتبىل ئەقتابىم. ئول مۇرتەتلەرنىڭ خان لەۋزىنى خالىغانچە ئۆزگەرتىشكە نېمە ھەددى؟ — دېدى ۋاستىلىك مۇرىتلىرىدىن بىرى تېرىكىپ.

— شۇنداق قىلىسىلا، ۋەلىيۇللا پىرىم، خان ئالىيلىرىغا ئول مۇرتەتلەرنىڭ سىر - ئەسرارىنى پاش قىلىسىلا! — دېيىشتى بۇ يارلىقتىن ئۆزلىرىگە قىلچىلىك پايدا - مەنپەئەت تەگمەيدىغان-

دى. خان يارلىقى ئارقىلىق سەلتەنەت تەقىبىدىن قۇتۇلغان ئىش-
قىيەچى سوپى - دەرۋىشلەر يارلىقنى دەستەك قىلىۋېلىپ، شە-
ھەرلەردىن تارتىپ يېزىلارغىچە، خالتا كوچا، ئارقا رەستىلەردىن
تارتىپ خىلۋەت كەنت - قىشلاقلارغىچە قاتراپ، ئەتراپىغا ئادەم
يىغىپ، سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ باردى. ئاددىي خەلققە خان
يارلىقىنىڭ مەزمۇنىنى خالىغانچە بۇرمىلاپ تەشۋىق قىلاتتى. شۇ
كۈنلەردە سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقانداق بۇلۇڭ - پۇچقاق-
لاردىن، تۆت ئادەم بىر يەرگە يىغىلغانلىكى سورۇن بولسا مۇرد-
تىل ھىدايەتچىلەرنىڭ ئاۋامنى ئەھلى سۇلۇككە دەۋەت قىلىپ
سۆزلىگەن نۇتۇق - ۋەزلىرىنى ئاڭلىغىلى بولاتتى:
— ئى مۆمىنلەر، ئى مۇسۇلمان يارانلار، ئاڭلىمىدىم دې-
مەڭلار. ئاللا خاسلىقى خوجىلارغا، يەنى نېمەتلىك پىرىمىز قۇت-
بىل ئەقتاب ۋەلىيۇللا ھىدايىتۇللا ئىشان خوجامغا خاستۇر.
خوجا دېمەك، پىر دېمەكلىكتۇر، پىر دېمەك، شاپائەت تەختىنىڭ
يېگانە سۇلتانىدۇر. مۇرىت دېمەك، ئۇممەت دېمەكتۇر. ئاللا
بىلەن خوجا ئوتتۇرىسىدا يەنە بىر مەخلۇقات زىنھار بولماس.
ئاللادىن مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسسەلەمگە قان-
داق ۋەھيي كەلگەن بولسا، خوجىمىز ھىدايىتۇللا سەللەللاھۇ پىر
ئەزەمگىمۇ شۇنداق ۋەھيي كەلگەندۇر. پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام
ھىرا غارىدا جانابىي ئاللا بىلەن سۆزلەشكەن چاغدا، قۇتبىل
ئەقتاب پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ روھىناتلىرىمۇ بۇ سۆھبەتلەرنى ھەم
ئىشتكەندۇر. پەيغەمبەرنىڭ مەرتىۋە ئىقباللىرى بىلەن ئەۋلىيا
پىرىمىنىڭ مەرتىۋە - ئىقباللىرى ئوخشاشتۇر. شۇڭا، پىرنى
ئىنكار قىلغۇچىلار، پىرىمىزغا قول بېرىپ ئەگەشمىگۈچىلەر،
ئەسلىي سۇلۇككە كىرمىگۈچىلەر مۇنكىر - مۇناپىقلاردۇر.
— ھەق! ھەق! ھەق! — دەپ گۈپپاڭچىلىق قىلاتتى يەنە
بىر دەرۋىش، — ھەزرىتى سەئىدىل ئەزەم ھىدايىتۇللا خوجىمىز-
نىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىدىن تەسىرلەنگەن سۇلتان ئىسمائىلخان

— ئادالەتنىڭ، ساخاۋەتنىڭ، شاپائەتنىڭ گۈلتاجى پىرىم.

— ئەسلىي سۇلۇك ئۇممەتلىرىنىڭ يېڭىلمەس ھامىيسى پىرىم.

مۇرىتلار ھىدايىتۇللا ئىشاننى ماختاش سادالىرىغا كۆمۈۋەتتى.

— ئۇشبۇ سائەتتىن باشلاپ ئەل - رەئىيەت ئارىسىدا سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بېرىلغاي. يالغۇز خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭلا ئەمەس، بارلىق ئەھلى سۇلۇكتىكى مۇرىت - مۇرشىدلارنىڭ ئۆز ئالدىغا مۇرىت قوبۇل قىلىش ئىمتىيازى باردۇر. قېنى، ئى يارانلار، شۇنداق بىر ھىممەت - جاسارەت كۆرسەتكەيسىزلەركى، خوتەندىن قۇمۇل دىيارىغىچە، كەشمىردىن پەرغانە ۋادىسىغىچە بولغان پۈتكۈل يەكەن سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى بارلىق ئاۋام - رەئىيەت سائادەتمەن مۇرىت ھىدايەتچىلەر سېپىمىزگە قېتىلغاي. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى پۈتكۈل يەر يۈزىنى خۇددى ئاسماندىكى يۇلتۇزلار كەبى قاپلىغاي. بۇ يولدا شۇنداق جان پىدالىق كۆرسەتسىڭىزلار، تاڭلا كۈندە سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئالتۇن تەختىدە بىزلەركىم سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بۇزرۇكۋارىڭلار بەرقارار بولۇپ، بارلىق ئەھلى سۇلۇك يارانلىرىغا شاپائەت يامغۇرىنى ياغدۇرغايمىز.

ئىشاننىڭ بۇ دەبدەبىلىك چاقىرىقىدىن تەسىرلەنگەن ۋە غەيرەت - جاسارىتى ئۇرغۇغان بارلىق مۇرىتلار «ئىنشائاللا!» «ئامىن! ئامىن!» دېيىشىپ، دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى.

6

مىلادىيە 1671 - يىلىنىڭ باھار ئايلىرى ئەشەددىي سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتچىلىرىنىڭ سۈرەن - چۇقانلىرى بىلەن باشلان-

زاتى مۆبارەكتەك ساخاۋەتلىك، نىمەتلىك ئەمەستۇر.
— ئول قۇتبىل ئەقتاب پىرى ئەزەمنىڭ ھىدايەت ئاپتىپى جىمىكى رەئىيەتنىڭ بېشىغا باراۋەر چۈشكۈسىدۇر. ئول زاتتەك دانا، شەپقەتلىك، ساخاۋەتلىك ئادالەتلىك يەنە بىر ئىنسان بۇ ئىقلىمىدىن تېپىلماستۇر.
— ئەھلى سۈلۈك ئۈممەتلىرىنىڭ زىممىسىدىكى پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىقلارنى پۇقرادارلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى دەپئى - خالاس قىلىش پەقەت پىر بۈزرۈكىمىزنىڭ قولىدىنلا كېلىدىغان كاتتا شاپائەتتۇر. كېلىڭلار، ئى يارانلار، ئەھلى سۈلۈككە ئىرا-دەت قىلىپ، مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىگە قېتىلىپ ئىككى ئالەملىك ساۋاب تېپىڭلار. ئىشان خوجام دەرگاھىغا سېغىنىڭلار. شۇنداق شاپائەتلىك بىر زاتنى بىزگە يەتكۈزۈپ بەرگەن ئاللا - تائالاغا شۈكرى قىلىپ ھەمدۇسانا ئېيتىڭلار، سەلتەنەتكە سۇل-تان، پېقىر - مىسكىنلەرگە پاسىبان بولۇشنى تىلەڭلار...
بۇرمىلانغان خان يارلىقى، ئىغۋاگەر تەرغىباتلار، گۇمراھ سادالار، سەلتەنەتكە ئوچۇق - ئاشكارا قىلىنغان خىرىسلار، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئوبرازىنى خۇنۇكلەشتۈرۈپ، خوجا ھى-دايىتۇللا ئىشاننى كۆككە كۆتۈرۈش سادالىرى كوچا - رەستىلەر-دە توختىماي جاراڭلايتتى. نۇرغۇنلىغان نادان خەلق پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىق، پۇقرادارلىق مەجبۇرىيەتلىرىدىن قۇتۇلۇش ۋەسۋەسىسىدە سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر سېپىگە بەس - بەستە قې-تىلدى. ئۇلارنىڭ ئالدانغان ساددا تۇيغۇسىدا سەئىدىيە سەلتەنى-تىنىڭ ئالتۇن تەختىدە سۇلتان ئىسمائىلخان ئەمەس، خوجا ھى-دايىتۇللا ئىشان ئولتۇرۇۋاتقاندەك خىياللار زاھىر بولاتتى.
ئۇلار سۇلۇكنى سەلتەنەتتىن، سۇلۇك ئەھكاملىرىنى خانلىق قانۇن - جاساقلاردىن، ئىشان پەرمانىنى خان يارلىقىدىن ئۈستۈن قويۇشاتتى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى مەركەز قىلىپ سەئىدىيە سەلتەنىتىگە، سۇلتان ئىسمائىلخان ھاكىمىيىتىگە خىرىس قىلى-

ئالىيلىرى پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك قوللىرىغا ئېسىلىپ،
تون ـ سەرپايلىرىنىڭ پېشىدىكى مۇقەددەس خاك ـ چاڭلارنى
تاۋاپ قىلىپ تورۇپ، كۆزلىرىنى ياشلاپ، گۇناھىكەبىرلىرىگ
توۋا قىلىپ، سۇلۇكى ئىشقىيەنى ئەۋجى ئالدۇرۇش، مۇرىتىل
ھىدايەتچىلەر سىپىنى كېڭەيتىش ئۈچۈن كۆپلەپ ۋەدە ـ لەۋزى.
لەرنى قىلىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن يەتتە ئەۋلادقىچ
پادشاھلىق ئالۋان ـ سېلىق ئالماسلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇ.
رىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ دەس.
تەك ئىنئام قىلدىلەر. ھەزرىتى پىرى ئەزەم ھىدايىتۇللا ئىشان
ۋەلىيۇللانىڭ دەرگاھىغا سېغىنىپ، ئول زاتى مۇبارەكنىڭ دۇئا.
سىنى ئېلىپ، مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىگە قېتىلغانلارنىڭ
ھەرقانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ مەغپىرەت بولغاي. پادشاھ.
لىق ئالۋان ـ سېلىقلاردىن، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىدىن
خالاس بولغاي. سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنىتىنىڭ ھامىيلىقىغا
ئېرىشكەي. پىرى بۇزرۇكىمىز سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بۈيۈك
رەھنەماسىدۇر، نۇرلۇق سۇھەيل يۇلتۇزىدۇر. پىر بۇزرۇكىمىز.
غا ئىرادەت كەلتۈرمىگەن خان ـ سۇلتانلارنىڭ، ئەمىر ـ بەگلەر.
نىڭ تەخت ـ بەختى بىتەھقىق گۇم بولغۇسىدۇر.

— پىرىمىز سۇلتانۇل مۇھەققىقىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان
ئەلەيھى ۋەسەللەم ئەھلى تەرىقەتنىڭ بىناسىنى قورغۇچى، شەرى.
ئەتنىڭ مەرىكە مەيدانىدا ئات چاپتۇرغۇچى، ساخاۋەتنىڭ ئاچقۇ.
چىنى تۇتقۇچى، جاھالەتنىڭ قۇلۇپىنى ئاچقۇچى، ئەدلۇ ئادالەت.
نىڭ خالىس شەمشىرى، ئازغۇن بەندىلەرنىڭ يولباشچىسى ئەۋلە.
يا ـ ئەنبىيالارنىڭ شاھ تاجى، جىمىكى خان ـ سۇلتانلارنىڭ
سۇلتانى...

— ھەق! ھەق! ھەق! بۇ دۇنيادىكى تەڭداشسىز ساخاۋەت
ۋە شاپائەت جانابىي ھەزرىتى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەلىيۇللا
پىر بۇزرۇكىمىزگە خاستۇر. ھەرقانداق خان ـ سۇلتانلارمۇ ئول

ماتىلار بار ئىدى. ئالىيلىرىمىنىڭ كۆزدىن كەچۈرۈشىگە ۋاق-
تى يېتەمدىكىن؟
— ئەرز - مەلۇماتلار تەپسىلىي ئوقۇلمىغاي، مەزمۇندىن
خەۋەردار بولغايمىز، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان.
— ئەرز - مەلۇماتلار جەمئىي بىر يۈز سەكسەن ئىككى
پارچە، — دېدى ھۆدەيچىبەگ، — بۇلاردىن بىر پارچىسى قارا-
قاشلىق مەتسايىمباينىڭ ئون تانابلىق باغلىق يېرىنى قاراقاش
بېگى مەتسېلىمبەگنىڭ ئورۇنسىز تارتىۋالغانلىقى، قارشىلاشسا
ھەپسىگە ئالدۇرۇپ، قىيناپ پۇت - قولىنى چېقىۋەتكەنلىكى ۋە
بىر تۇغقىنىنى ناھەق ئۆلتۈرۈۋەتكەنلىكى خۇسۇسىدىكى زېمىن
ۋە خۇن دەۋا - شىكايىتىدۇر. قالغانلىرى ھەرقايسى ئايماق،
يۇرت - بەگلىكلەردىن يوللانغان ئۆز تەۋەسىدىكى سۇلۇكى ئىشقى-
يە مۇرىتلىرىنىڭ خان يارلىقىنى دەستەك قىلىۋېلىپ ئالۋان -
سېلىقلارنى تاپشۇرۇشقا، يۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆ-
تەشكە قارشىلىق بىلدۈرگەنلىكى خۇسۇسىدىكى مەلۇماتلاردۇر...
— بۇ قانداق گەپ؟ — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان تەئەج-
جۇپلىنىپ، — بىز خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزنىڭ پەقەت
خاس مۇرىتلىرىنىڭ ئالۋان - سېلىق يۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەت-
لىرىنى كەچۈرۈم قىلىش، باشقا بارلىق ۋاستىلىك مۇرىتلارنىڭ
بۇ يارلىقتىن مۇستەسنا ئىكەنلىكى خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرگەن
ئەمەسمىدۇق. ئول ئىشان بۇزرۇكۋارنىڭ خاس مۇرىتلىرى شۇن-
چىۋالا كۆپمىدۇر؟
— مەلۇماتتا يېزىلىشىچە، — دېدى ھۆدەيچىبەگ چۈشەندۇ-
رۇپ، — بارلىق سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ھەممىسى خاس
مۇرىتلار ئىمىش، ئىشان پىرى بۇزرۇكنىڭ بىرمۇ ۋاستىلىك
مۇرىتى يوق ئىمىش.
— مۇمكىن ئەمەس. ئوپئوچۇق خاننىڭ كۆزىنى بويىغانلىق-
قۇ بۇ! — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان غەزەپلىنىپ، —

ۋاتقان بۇ كۆچ كۆندىن - كۆنگە زورىيىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئالدىدا سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنەتتى نامىدىن چۇشۇرۇلگەن تۇرلۇك يارلىق - پەرمانلاردىن، قانۇن - جاساقلارنىڭ، ئالۋان - سېلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنىڭ ئىجراسىنى سۈيلەپ كەلگەن ئەمىر - بەگلەرنىڭ، سىپاھلارنىڭ، يۇرت چوڭلىرىنىڭ، قازى، مۇپتى، پاششاپ - دورغا، يايلارنىڭ بۇير ۇقلىرى ئۆتمەيتتى. خان يارلىقىدىكى ئاتالمىش كەچۇرۇمنى دەستەك قىلىپ زاكونلىشاتتى. ئۆزلىرىنىڭ ۋاستىلىك مۇرىت ئەمەس، خاس مۇرىت ئىكەنلىكىنى داۋراڭ قىلىشاتتى. پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئىشقىيە سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلغان بىرمۇ ۋاسىتىلىك مۇرىت قالمىغانىدى. «بىزنى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، قۇتبىل ئەقتاب ھىدايىتۇللا ئىشان ئەلەيھى ۋەسسەللەم خوجىمىز ئۆز قولى بىلەن مۇرىتلىققا قوبۇل قىلغان. ئىشەنمىسەڭلار، جانابىي ئىشان پىرىمىزدىن سوراپ بىلىۋالغايسىزلەر» دەپ جاۋاب بېرەتتى ئۇلار كۆكەرمىلىك بىلەن. خاس مۇرىت بىلەن ۋاستىلىك مۇرىتنى ئايرىيدىغان دەستەك، بەلگە - نىشان بولمىغانلىقى ئۈچۈن باج - سېلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى سۈيلەپ كەلگەن بەگ - سىپاھلار ئامالسىز قالاتتى. ئويلانمايلا چۇشۇرۇلگەن بىر يارلىق سەۋەبىدىن پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تۈگىمەس غوۋغا، جەڭگى - جېدەل، پىتنە - پاسات ئۇرۇقى تېرىلغانىدى. خورىكى ئۆسۈپ كەتكەن سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر خانلىق قانۇن - جاساقلارنى كۆزگە ئىلمايتتى، بەگ - سىپاھلار بىلەن قارشىلىشاتتى.

بۈگۈن شاھنىشىندىكى ئەتكەنلىك قوبۇلدىن كېيىن ھۆدەيچىبەگ ئالدىغا ئىككى قەدەم چىقىپ، سۇلتان ئىسمائىلخانغا سالام بەردى - دە، خەت - چەك تەللىسىدىن بىر تۇتام خەتچەكنى ئېلىپ تۇرۇپ سۆزلىدى:

— ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىن كەلگەن ئەرز - مەلۇ-

سۇلتان ئىسمائىلخان تەختنى ئۆتۈنۈپ بەرگۈدەك. سۇلۇكى ئىش-قىيە مۇرىتلىرىدىن ئالۋان - سېلىق ئالماسلىق، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى كەچۈرۈم قىلىش خۇسۇسىدىكى يارلىق بۇ ئىشنىڭ پات - يېقىندا روياپقا چىقىشىنىڭ بېشارىتى ئىمىش دېيىشمەكتە.

— يا ھەزرەت، ئۇپئۇچۇق رىياكارلىققۇ بۇ، — دېدى سۇل-تان ئىسمائىلخان غەزەپتىن تىترەپ.

— خان ئاتامنىڭ ئاڭلاۋاتقانلىرى بۇ پىتنە - پاساتلارنىڭ ئاز بىر قىسمىدۇر، خالاس، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — ئەمەلىيەتتە سۇلۇك تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللى-نىۋاتقان ئاشۇ سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلايدىغان بولسىلا ھەيران قالىلا. قايسى كۈنى ئەنجان رەستىسىدە دۇكان ئارىلاۋېتىپ، سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ سۇلۇك تەرغىباتىغا قۇلاق سېلىپ قالدىم. ئۇلارنىڭ دېيىشىچە، ئاللادىن مۇھەممەت سەل-لەللاھۇ ۋەسسەلەمگە قانداق ۋەھيي كەلگەن بولسا، خوجا ھىداي-ىتۇللا ئىشان پىر ھەزرىتىمگىمۇ شۇنداق ۋەھيي كەلگەنمىش. پەيغەمبىرىمىز بىلەن ئۇل ئىشاننىڭ مەرتىۋە - ئىقباللىرى ئوخ-شاش ئىمىش. خان ئاتام ئۇل ئىشاننىڭ بىرلا كۆرسەتكەن كارا-مەتلىرى بىلەن سۇلۇكى ئىشقىيەگە ئىرادەت قىلىپ، ئىشاننىڭ ئاياغلىرىغا يىقىلغانمىشلەر ۋە ئۇ شۇ يارلىقنى چۈشۈرگەنمىش-لەر. ئۇل ئىشان پىرى بۇزرۇك شاپائەت تەختىنىڭ، جىمىكى خان - سۇلتانلارنىڭ سۇلتانى ئىمىش...

— بولدى بەس! — غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى ئىسمائىلخان. شۇ تاپتا ئۇ ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن بىرەر كىمنى جاللاتقا بۇيرۇشتىن ئۆزىنى ئاران بېسىپ ئولتۇراتتى.

سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ بۇنچىۋالا قاتتىق غەزەپلەنگەنلىكىنى كۆرۈپ باقمىغان بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ئۈنلۈكرەك تىنىشقىمۇ پېتىنالماي، بېشىنى تۆۋەن سالدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قانداقسىغا شۇنچىۋالا مۇرىت مۇخلىسلىرىنى خاس ئۆز قولى بىلەن قوبۇل قىلالىسۇن. ھەر سى يۇرتلاردىكى خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ سۇلۇك تەر باتى بىلەن شۇغۇللىنىپ مۇرىت قوبۇل قىلىدىغىنى ھەمم ئايان ئىشقۇ. كۆكەرمىلىك، يالغانچىلىق قىلىپتۇ ئۇلار.

— يالغۇز بۇلا ئەمەس، ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باب بەگ سۆز ئېلىپ، — سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتلىرىنى سەلتەن سۇرى بىلەن چەكلىمەسلىك، تەقىب قىلماسلىق يارلىقى چۈش رۇلگەندىن بېرى، پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەھلى سۇلۇ تەرغىباتى ناھايىتىمۇ جانلىنىپ كەتتى. ئۇلار رەئىيەتكە خ يارلىقنىڭ مەزمۇنىنى قەستەن بۇرمىلاپ تەرغىبات ئېلىپ بار دى. شۇنىڭ بىلەن نۇرغۇن رەئىيەت ئالۋان - سېلىق، پۇقرادار چىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن قېچىپ بەس - بەستە مۇر تىل ھىدايەتچىلەر توپىغا قېتىلماقتا.

— ئاشۇ مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىگە قېتىلغان سۇلۇك ئىشقىيەچىلەر بۇنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شاپائىتى دە چۈشىنىپ، سەلتەنەتكە بولغان ئېتىقادى سۇسلىشىپ بارماق تا، — دېدى مىرزا ئەۋەزبەگمۇ سۆز ئېلىپ، — ئىشقىلىپ ئاۋام ئارىسىدىكى پىتنە - پاساتتىن ئادەم چۆچۈيدۇ.

بۇ مەلۇمات سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ بىردىنلا دىققىتىنى تارتتى.

— قانداق پىتنە - پاساتلار ئىكەن ئۇ؟

— گۇناھىمدىن كەچكەيلا، ئانھەزرىتىم، سورىغانىكەنلا ج ۋاب بەرمەسلىككە ئىلاجىم يوقتۇر، — دېدى مىرزا ئەۋەز بەگ، — ئەل - يۇرت ئارىسىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى جانابى قىبلىگاھىمدىن ئۈستۈن قويۇش مەسلىكى تولىمۇ ئېغىردۇر ئۇلار ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكىمىز پات يېقىندا بۇيۇ سەلتەنەتكە سۇلتان، پېقىر - مىسكىنلەرگە پاسىبان بولغۇدەك

ئېلىپ بېرىشىدا قانداق مۇددىئالىرى باردۇر؟...

سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خىياللىرى تولىمۇ چىگىش ئىدى. ئۇنىڭ خىياللىرىدا ئۆكۈنۈشمۇ، پۇشايمانمۇ، ھەسرەتمۇ بار ئىدى.

شاھنىشىننىڭ ئىچى ئىمتاسلىقتا چۆمگەنىدى. سارايىنىڭ ئوتتۇرىسىغا جايلاشقان فونتاندىكى بېلىجانلار سۇپسۈزۈك سۇدا غەمسىز پىلتىڭلايتتى. سىرتتا توپا - قۇملارنى ئۇچۇرتۇپ چىقىۋاتقان باھار شامىلى يېقىمسىز ئۇشقىراتتى.

شۇ ئەسنادا شاھنىشىنغا كىرىپ كەلگەن رەجەپ دەرۋىش، مەخدۇمزادە شۇئەيب خوجا، دانىيال خوجىلارنىڭ ئەنسىز ئاياغ تاۋۇشى شاھنىشىننىڭ جىمجىتلىقىنى بۇزۇۋەتتى. بارلىق ئوردا ئەركانلىرى تەكلىپسىزلا كىرىپ كەلگەن بۇ مېھمانلارغا ئەجەبلىنىپ قاراشتى.

شۇ دەقىقىدە باش - ئاخىر يوق خىياللارغا ئەسىر بولغان سۇلتان ئىسمائىلخان سالام - سەھەتسىزلا گۆشىيىپ تۇرغان پىر بۇزرۇكى بولمىش ئىككى مەخدۇمزادىگە يا ئورنىدىن تۇرۇپ ھۆرمەت بىلدۇرۇشنى يا يېنىغا تەكلىپ قىلىپ ھىممەت كۆرسىتىشنى بىلەلمەي تۇرۇپلا قالغانىدى:

— داد، ئادالەتپاناھىم! — دەپ زارلاندى رەجەپ دەرۋىش تۇرغان جايىغىلا موكلا تىزلىنىپ.

— ئى خەلىپەم، جانابلىرىغا قانداق دىشۋارچىلىق يەتتى؟ ئەرز - دادلىرىنى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ئالدىرىماي سۆزلىسۇنلار، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان تۇيۇقسىز كىرىپ كەلگەن مەخدۇمزادىلەرنىڭ مۇددىئالىرىنى بىلىشكە ئالدىراپ.

— ئى ئادالەتپاناھىم، — دېدى رەجەپ دەرۋىش تىزلانغان پېتى سۆزلەپ، — جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىز مۇلھىد ئەغيارلىرىمىزنىڭ قەستىگە ئۇچراپ ناھەق ئۆلۈپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇل زاتى مۇبارەكتىن تەۋەررۇك قالغان ئىككى مەخدۇمزادىمىزگە

— بۇ پىتنە - پاساتلارغا ۋاقتىدا تەدبىر قوللىنىلمىسا ئاق
ۋىتىنى يىغۇشتۇرماق بەسى مۇشكۇلدۇر، خان ئاتا، — دېد
مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تەختتە غەزەپتىن پۇشۇلداپ ئولتۇرغا
سۇلتان ئىسمائىلخانغا قاراپ.

— ئېيتىڭلارچۇ، ئى جانابىي ئەمىرلىرىم، — دېدى ئۆزىنى
بىر ئاز بېسىۋالغان سۇلتان ئىسمائىلخان ۋەھىمە ئىلكىدە تۇرۇۋ
قان بارلىق ئەمىرلەرگە قاراپ، — سىزلەر مۇشۇنداق پىتنە -
پاساتلارنى ئاڭلىدىڭىزلارمۇ؟

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، ئاستانە رەستىلىرى گەن
ئاشۇنداق گۇمراھ پىتنىلەر بىلەن تولۇپ كەتتى، — دېيىشتى
باشقا ئەمىرلەرمۇ گۇۋاھلىق بېرىپ.

بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان سۇلتان ئىسمائىلخان لاسىدە بولۇپ
قالدى.

ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقى-
يەچىلەردىن بۇنداق رىياكارلىقنى زىنھار كۈتمىگەنىدى. راست-
تىنلا ئۇلار ياخشىلىقتا يامانلىق قىلىۋاتامدىغاندۇر، خاننىڭ ھىم-
مىتىگە رەھمەت - ھەشقاللا ئېيتىماقتا يوق، بۈيۈك سەئىدىيە
سەلتەنىتىنىڭ مۇقىملىقىغا تەسىر يەتكۈزۈپ، ھاكىمىيەت، مالى-
يە، ئەمنىيەت قاتارلىق ھوقۇق دائىرىسىگە كۆز تىكىۋاتامدىغان-
دۇر، خانلىق قانۇن - جاساقلار بىلەن قارشىلىشىپ ئەلنىڭ ئا-
مانلىقىغا، دۆلەتنىڭ زېمىن پۈتۈنلۈكىگە زىيان يەتكۈزۈۋاتامدى-
غاندۇر، بۇ دۇنيانىڭ مەئىشەتلىرىگە قىزىقمايدىغاندەك، مەن-
سەپ - مەرتىۋە، مال - دۇنياغا زىنھار كۆز قىرىنى سالمايدىغان-
دەك، پۈتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن خۇدايى ئىشانلىقتا بېرىلگەندەك
قىلاتتىغۇ ئول ئىشان. مانا ئەمدى ئۆزىنى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ
ئەلەيھى ۋەسەللەم بىلەن ئوخشاش ئورۇنغا قويغانلىقى نېمىسى-
دۇر؟ ئېخى ئۆزىنى مەندەك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ پاسىبانى
بولمىش خان - سۇلتاندىن ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇپ، تەرغىبات

نۇمدىن تۇرماسمەن، بەلكىم بۇل مۇقەددەس ھۆزۈرى مۇبارەكتە ئەجەل شارابىنى ئىچىپ، ئول مەلئۇننىڭ خان ئىشان بولغانلىقىنى زىنھار كۆرمەسمەن.

رەجەپ دەرۋىش شۇنداق دېدى ـ دە، ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى، كۆز ياشلىرى يېپەكتەك ئاپئاق ساقاللىرىنى يۇدى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ئىككى مەخدۇمزادىمۇ مىشىلداشقا باشلىدى. سۇلتان ئىسمائىلخان بولسا نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلىشىنى بىلەلمەي قېتىپلا قالغانىدى. باياتىن بېرى مىرزا باباقبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ گېپىگە ئىشىنىش ياكى ئىشەنمەسلىكنى بىلەلمەي ئىككى تايىن بولۇپ تۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخان مانا ئامدى قەتئىي بىر قارارغا كەلگەنىدى.

— ئى خەلىپەم، كوچا ـ كويلاردىكى رىياكار سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ پىتنە ـ پاساتلىرىغا ئىشەنمىسۇنلار. بىزنىڭ پىر بۇزرۇكىمىز مەخدۇمزادىلەردىن يۈز ئۆرۈپ باشقا پىرغا ئىرادەت قىلغانىمىز يوقتۇر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ۋەزمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ، — بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن مىراس قالغان بۇل ئالتۇن تەختنى ئۆزگىلەرگە ئۆتۈنۈپ بېرىش ھەم خىيالىمىز يوقتۇر. پەقەت ئەمىرلىرىمىزنىڭ گېپىگە كىرمەي ئول ئىشان ئەزىزلەرنىڭ تەلەپلىرىنى ئىجابەت قىلىپ يارلىق چۈشۈرگەن سەۋەنلىكىمىز باردۇر. ئەمدى بىلدۇقكى، مۇقەددەس يارلىق بۇرمىلىنىپ، رەئىيەتكە خاتا تەرغىبات ئېلىپ بېرىلىپتۇ. شۇ بائىستىن تۇغمەس پىتنە ـ پاسات ئۇرۇقلىرى چېچىلىپ، سەلتەنىتىمىز خىرىستا قاپتۇ. مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇك مەخدۇمزادىلىرىمىز زىنھار تەشۋىشلەنمىگەي.

سۇلتان ئىسمائىلخان ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ قېشىغا كەلدى ـ دە، ئۇلارنىڭ قوللىرىدىن تۇتۇپ شاھ سۇپىدىكى تەختكە يېقىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان ئەزىز، ھۆرمەتلىك مېھمانلار ئۈچۈن قويۇلغان كۇرسىغا ئەكېلىپ ئولتۇرغۇزدى.

قول بېرىپ، سۇنۇق دىللىرىمىزنى تەسەللى تاپقۇزغان، قاتىل
تېپىپ خۇن - قىساسىمىزنى ئېلىپ بېرىشكە ۋەدە بەرگەنىدىلا
ئالىيلىرىنىڭ ھىممەت - شەپقىتىدىن ئالەمچە سۆيۈنگەنىدۇق.
ئەمما ئارىدىن ئۇزۇن ۋاقىت ئۆتمەيلا ئاستانىمىزغا ئىپلاس ئايا
لىرىنى بېسىشقا پېتىنغان قىيامەتلىك ئەغيارىمىز بولمىش مۇ
ھىد، نامۇسۇلمان خوجا ھىدايىتۇللاغا دوستلۇق قۇچاقلىرىنى
ئاچتىلا. گەرچە يۈرەك - باغرىمىز خۇن - زەرداب بولۇپ تۇرسى
مۇ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئەلا بىلىپ بۇنىڭغىمۇ مەيلى دېدۇق
كېيىن ئاڭلىدۇقكى، جەننەتماكان پىرىمىزنىڭ قاتىلى بولمىش
ئول كاززاپ، ناكەسكە بىسيار ھۆرمەت، ئېھتىرام بىلدۈرۈپ،
مۇرىت - مۇرشىدلىرى بولمىش ئىشقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ زىم-
مىسىدىكى پادىشاھلىق ئالۋان - سېلىقلارنى، ئۆتەشكە تېگىشلىك
پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى يەتتە ئەۋلادىغىچە كەچۈرۈم قى-
لىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ كۆپ شەپقەت كۆرسىتىپلا-
بۇل ئادالەتسىزلىكتىن زار - زار قاقشىغان بولساقمۇ يەنىلا مەيلى
دېدۇق، ھەقتائالاغا، جەننەتماكان پىرى بۇزرۇك مەخدۇمزادى-
مىزگە سېغىنىپ سۈكۈت قىلدۇق. مانا ئەمدى يەنە ئاڭلىدۇق-
كى، ئادالەتپاناھىمىز ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىن يېنىپ، ئىشقىيە
سۇلۇكىگە ئىرادەت قىلۇرمىش، ئاشۇ مۇلھىد ھىدايىتۇللا ئىشان
دېگەن دوزىخىنى پىرى بۇزرۇك تۇتارمىشلەر. ھەيرانۇھەس، بى-
ھوش - ئىمجان بولۇپ، ياقىمىزنى تۇتتۇق. ھەقتائالادىن،
جەننەتماكان مەخدۇمزادىمىزدىن ئادالەتپاناھىمىزنىڭ پىرىدىن يۈز
ئۆرۈگەنلىك گۇناھىنى تىلىدۇق. يەنە ئاڭلىدۇقكى، ئادالەتپاناھ
يېقىندا بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ ئالتۇن تەختىنى ئول
ھەججاج مۇناپىق ھىدايىتۇللاغا ئۆتۈنۈپ بېرىپ، يۇرتدارچىلىق
تىزگىنىنى تۇتقۇزارئىمىش. ئول مۇرتەت خان ئىشان بولۇپ
ھۆكۈمرانلىق قىلارئىمىش. قىبلىگاھىم سەلتەنەتتىن كەچمەك-
لىك بولغانلىقىنىڭ بائىسىنى چۈشەندۈرۈپ قويمىسا زىنھار ئۇر-

مەك ياخشىلارغا زىيان ۋە ئەلەم كەلتۈرمەكتۇر. مۇشۇككە يول قويماق كەپتەرنى ئاپەتكە يولۇقتۇرماقتۇر. تۈلكىنىڭ تەرپىنى ئالماق توخۇنىڭ تۇخۇمىنى قۇرۇتماقتۇر. بۆرىنى قوزا بىلەن بېقىپ سېمىز قىلماق ئاخىرى كېيىكلەر تۇپىغا رەھىمسىزلىك ئەكېلىدۇ...»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرى سۇلتان ئىسمائىلخانغا تېزلا تەسىر قىلغانىدى. شۇڭا، ئۇ مەلىكىنىڭ سۆزلىرىنىڭ ئارقىسىغا ئۇلاپلا «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» دىكى تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا نەزمىنى ئۈنلۈك ئوقۇدى:

دەۋر بىۋاپالىرى جەۋرىدىن داد،
دەھر بىھايالىرى بىدادىدىن فىغانۇ - فەرياد! ①

شۇ هامان شاھىنشىن ئىچىدە ئالقىش سادالىرى كۆتۈرۈلدى:

— ئانھەزرىتىم دانادۇر.

— قىبلىگاھىم تەدبىرلىكتۇر.

— دۆلەتپاناھىمنىڭ ئادالىتىدىن ئەل - رەئىيەت بېشىدىكى ئەمىنلىك قۇياشى ئۆچۈپ قالمىغاي.

— يارلىق! — دەپ جاكارلىدى بىر قارارغا كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخان روھلۇق هالدا، — خوجا هىدايىتۇللا ئىشان ئەزىزلەرگە چۇشۇرۇلگەن يارلىق بۇگۇندىن باشلاپ ئەمەلدىن قالغاي. سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئىشقىيە سۇلۇكىگە خاس ياكى ۋاستىلىك ئىرادەت قىلغان بارلىق مۇرىتىل هىدايەتچىلەردىن ئوخشاشلا ئالۋان - سېلىق ئېلىنغاي. پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشكە بۇيرۇلغاي. تۇرلۇك سۇلۇك تەرغىباتلىرى سەلتەنەت سۇرى بىلەن قاتتىق چەكلەنگەي. قارشىلاشقۇچىلار، يارلىققا خى-

---

① زامان ۋاپاسىزلىرىنىڭ جەبرىدىن داد،
جاھان ھاياسىزلىرى زۇلمىدىن پىغانۇ پەرياد.

— خان ئاتا، تېزدىن بىر تەدبىر قوللىنىپ، بۇ پىتن پاساتلارنى چەكلىگەيلا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ب مۇراجىئەت قىلىپ.

— ئى جانابىي ئەمىرلىرىم، بىرەر ياخشى تەدبىر كۆرس كەيسىزلەر.

ئەمىرلەر دەماللىققا بىر نېمە دېيەلمەي بىر - بىرىگە قار شىپ كۇسۇرلىشىشقا باشلىدى.

مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن تۇرۇپ سۆز ئالدى:

— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا بېرىلگەن يارلىق ئەمەلدى قالدۇرۇلغاي. ئانھەزرىتىم بۇ خۇسۇستا زىنھار ئىككىلەنمىگەي.

— ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىر بەرھەق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخان نىڭ ئىككىلىنىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، — سىلى رەھىم قىلىش، شەپقەت ۋە ساخاۋەت كۆرسىتىش، ۋەدىسىگە ۋاپا قىلىپ لەۋزىدىن يانماسلىق ئەلۋەتتە خان - سۇلتانلارنىڭ ئېسىل پەزىلە تىدۇر. ئەمماكى يامانلارغا كۆرسەتكەن لۇتقى كەرەم سەۋەبلىك ئەل - رەئىيەت، سەلتەنەت مەنپەئىتى دەخلى - تەرۇزغا ئۇچرى سا، شۇل سەۋەبلىك ئەل - يۇرت ئارىسىدا پىتنە - پاسات ئۇرۇقى چېچىلىپ، سەلتەنەتكە خەۋپ - دىشۋارچىلىق يەتسە، لەۋزە - ۋەدىلىرىدىن يېنىۋالماق ئەلۋەتتە دانالىق بولۇر. جانابىي ئەلىشىر نەۋائى ھەزرەتلىرىنىڭ «مەھبۇبۇل - قۇلۇب» ناملىق كىتابىدىكى ئەغيارلار ۋە يامان نىيەتلىك كىشىلەرگە، پىتنە - پاسات تېرىپ ئەلگە تەپرىقىچىلىك ئۇرۇقى چاچقۇچىلارغا قانداق مۇئامىلە قىلىش كېرەكلىكى ھەققىدىكى بايانلىرى ئېچىدىكى يا- مانلارغا شەپقەت، سىلى - رەھىم قىلماسلىق خۇسۇسىدا يازغان نەسىھەتلىرى خان ئاتامنىڭ ئېسىدە باردۇر، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — نەۋائى ھەزرەتلىرى شۇنداق دەپتۇلەركى: «يامانلارغا ياخشىلىق يەتكۈز-

يىللاردىكىدىن خېلىلا مول كەلگەن بولۇپ، گەجگە سۇيىگە قاندۇ-
رۇپ سۇغىرىلغان ياپيېشىل بۇغداي مايسىلىرى قىر يېپىپ تاختا
بولغانىدى. بۇدرۇققىنا ئۈسۈۋاتقان كېۋەز مايسىلىرى بىر غېرىچ
بوي تارتىپ قالغان، دېھقانلار قوناق مايسىلىرىنى تاقلاپ، ئۇل-
لاشقا چۈشكەنىدى. قاراڭغۇلاشقان باغلاردىن قۇشلارنىڭ نەغمە-
ناۋالىرى ئۈزۈلمەيتتى. ئالا بولۇپ سارغىيىشقا باشلىغان ئۆرۈك-
لەر تارتىنچاق قىزلاردەك يوپۇرماق ئارىسىدىن مارايتتى.

مىرزا باباقبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق يېقىن
ئەمىر ـ مەھرەملىرى بىلەن چاربازارچى قىياپىتىدە ياسىنىپ،
خۇپيانە ئەل ئارىلاشقا چىققان سۇلتان ئىسمائىلخان ئۈچ ـ تۆت
كۈندىن بېرى ئەڭ چەت يېزا ـ قىشلاقلارغىچە ئارىلاپ، نامرات
پۇقرالار بىلەن هال ـ مۇڭ بولۇپ بۈگۈن كەچ پېشىن بىلەن
يېڭىسارغا يېتىپ كەلگەنىدى.

— قەشقەر ئەمىرى مىرزا هەيدەر دوغلاتىغا خەۋەر بېرىۋې-
تەمدۇق، خان ئاتا؟! — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، غىزاغا
تازا كۆڭلى تارتماي خىيال سۈرۈپ ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىل-
خانغا قاراپ.

— هازىرچە خەۋەر بەرمەي تۇرايلى، — دېدى سۇلتان ئىس-
مائىلخان، — يېڭىسار، ياپچانلارنى ئارىلاشقىمۇ يەنە ئۈچ ـ تۆت
كۈن ۋاقىت كېتىدۇ. قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن ئەھۋالغا قاراپ
باقارمىز.

— ئارى، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — ئەل ـ ئاۋامنىڭ
دەردۇ ئەھۋالىنى ھەقىقىي بىلىمىز دەيدىكەنمىز، بۇ نۆۋەتتىكى
زىيارىتىمىز ھەرقايسى يۇرت ـ بەگلىكلەردىكى ئەمىر بەگلەردىن
خۇپيانە تۇتۇلغىنى ياخشى.

ئۇلار بۇ قېتىمقى خۇپيانە زىيارىتىنى ئوردىكى خېلى كۆپ
ئەمىرلەردىن سىر تۇتقانىدى. ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەۋەزبەگ
قاتارلىق ئاز بىر قىسىم ئەمىرلەردىن باشقىلىرى سۇلتان ئىسما-

لاپلىق قىلغۇچىلار خانلىق قانۇن ـ جاساقلار بىلەن قاتتىق جا
لانغاي. پىتنە ـ پاسات تېرىپ ئەل ئارىسىدا تەپرىقىچىلىك پە
قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنغاي.

شۇنداق قىلىپ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ يېڭى پەرمانى بىلە
پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا جانلىنىپ كەتكەن مۇرىتلىل ھە
يەتچىلەرنىڭ سۇلۇك تەرغىباتى خېلىلا بېسىقىپ قالدى. ب
مەزگىل تېرىسىگە سىغماي، خالىغان يەردە ۋارقىراپ ـ جارق
راپ، قۇتراتقۇلۇق قىلغان سوپى ـ دەرۋىشلەر قايتىدىن مازارلا
غا، قەلەندەرخانىلارغا، خۇپپىيەخانىلارغا كۆچتى. سۇلتان ئىسم
ئىلخاننىڭ يارلىقىدىن يېنىۋېلىشنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرم
گەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا غەزەپتىن يېرىلغۇدەك بولغ
نىدى. شۇنداقتىمۇ ئۇ قىسقىغىنە بىرنەچچە ئاي ئىچىدە مۇرىتى
ھىدايەتچىلەر بايرىقى ئاستىغا نەچچە ئون مىڭ مۇرىت توپلاش
ئۈلگۈرگەنىدى. ئەمما، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىگ
كۆز تىككەن ئىشاننىڭ ۋۇجۇدى شۈكرى ـ قانائەتتىن تولىم
يىراق ئىدى. شۇڭا، ئەجەل خەنجىرىنى غىلاپتىن چىقارغان ھىدا
يىتۇللا ئىشان ھەرقايسى يۇرت ـ بەگلىكلەردىكى ئۆزىگە ئەل
سادىق، ئەڭ ئىشەنچلىك ئەشەددىي قانخور، كاللا كېسەر مۇرىت
لىرىدىن تەشكىللەنگەن ھىجابۇل غەيىبلىرىگە سۇلتان ئىسمائىل
خان ۋە ئۇنىڭ يېقىن، مۇھىم ئەمىرلىرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈش
خۇسۇسىدا مەخپىي بۇيرۇق چۈشۈردى.

7

بۇ يىل باھار پەسلىدىكى ئانچە ـ مۇنچە بورانىنى ھېسا
ئالمىغاندا، ئاستانە ۋە ئاستانە ئەتراپىدىكى يېزا ـ قىشلاقلار
ياز پەسلى تولىمۇ ياخشى باشلاندى. يەكەن دەرياسىنىڭ سۈيى

ئىلىك ئالدى ـ دە، مېھماننى تۆرگە باشلىدى.

— قېنى يۇقىرى ئۆتسىلە، مەخسۇم.

مېھمان بىلەن ساھىبخانا قىسقىلا تەكەللۇپ قىلىشقاندىن كېيىن قايتىدىن ئورۇن ئېلىشتى.

— ھە، قانداق بولدى؟ — ئالدىراپ ـ تېنەپ سورىدى مىرزا ئىدرىسبەگ.

— گۇمانلىرى توغرا ئىكەن، بېگىم، — دېدى مېھمان.

— خان ئالىيلىرى راستتىنلا شىكارغا چىقماپتۇ. كېيىنكىلىرىمۇ غەلىتە، ئاددىي ئېگىنلەرنى كىيىۋاپتۇ. بەئەينى ئۇششاق چاربازارچىلاردەك.

— نەگە مېڭىشتى ئۇلار؟

— ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن قىزىلغىچە[1]قارا كۆرۈنۇش ئەگىشىپ بېرىپ قايتىپ كەلدىم. ئۇلار يول بويى نامرات رەئىيەت بىلەن دىدار ـ مۇلاقەتتە بولۇپ، ھال ـ ئەھۋاللىرىنى ئاڭلاپ، ئازدۇر ـ كۆپتۇر پۇل ـ پۈچەك تارقىتىپ مېڭىشتى. ئەھۋالدىن قارىغاندا ئېلىۋالغان پۇل ـ پۈچەكلىرى ئاز ئەمەستەك قىلىدۇ.

— ئۇلار يېگانە تەۋەسىگە ئۆتكەن بولسا، قەشقەرگە بېرىشى ئېنىق، — دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ ئويلانغان ھالدا، — ئۇلار جەمئىي نەچچە ئادەم ئىكەن؟

— يەتتە ئادەم.

«سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى بۇ نۆۋەت راستتىنلا قارامىلىق قىلىپتۇ. خۇدا بىزنى نىيەت ـ مەقسەتلىرىمىزگە يەتكۈزىدىغان ئوخشايدۇ» دېدى شىغاۋۇل ئەمىر ئۆزىگە ئۆزى پىچىرلاپ.

— ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن كېلىۋاتقان ھەمراھلىرى يوقتۇر ـ ھە؟

— پەقەتلا يوق، بېگىم.

---

[1] قىزىل — يېگانە ناھىيىسىنىڭ قىزىل يېزىسى.

ئىلخاننى ياز پەسىللىك شىكارغا چىقىپ كەتتى دەپ بىلەتتى.
قېتىمقى خۇپىيانە ئەل ئارىلاشنى تولىمۇ مەخپىي تۇتقان سۇل
ئىسمائىلخان باشقىلارنىڭ دىققىتىنى تارتىپ قويماسلىق ئۈچ
ئىككى نەپەر خاس قورۇقچى يىگىتتىن باشقا ئارتۇقچە مۇھاپىز
چى ئېلىۋالمىغانىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخانلار ئاستانىدىن ئايرىلىپ ئىككىنچى كې
نى كەچتە، ئوردا شىغاۋۇل ئەمىرى① مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ خانى
دەرۋازىسىغا جايلاشقان قەسرىگە بىر يوچۇن كىشى ئەتراپقا قاراپ
- قاراپ قويۇپ كىرىپ كەلدى - دە، ھويلىدىكى ئەترگۈللەرگ
سۇ قۇيۇۋاتقان ياش خىزمەتكاردىن سورىدى:

— شىغاۋۇل ئەمىر جانابلىرى نەدىكىن؟

— ھۇجرىسىدا ئارام ئېلىۋاتىدۇ، — دېدى خىزمەتكار.

— ئۆزلىرى كىم بولىلىكىن؟

— شىغاۋۇل ئەمىرگە خەۋەر قىلىپ قويسىلا، كۆرۈشىدىغان
مۇھىم ئىشىم بار، — دېدى يوچۇن كىشى ئەزمىلىك قىلىپ
تۇرغان خىزمەتكارغا تەرىنى تۇرۇپ.

خىزمەتكار ئىچكىرى قورۇغا كىرىپ كېتىپ ھايال بولمايلا
يېنىپ چىقتى.

— ئەمىر خوجام ئۆزلىرىنى تەكىيخانىدا ساقلاۋاتىدۇ.

يوچۇن ئادەمگە شىغاۋۇل ئەمىر قەسرى ئانچە ناتونۇش بول-
مىسا كېرەك. خىزمەتكارنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپلا ئىچكىرى قو-
رۇغا قاراپ ماڭدى - دە، تەمتىرىمەيلا قوش قاناتلىق ئىشىكى
بار بىر ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلىدى.

ئۇتقاشتەك گىلەمنىڭ ئۈستىدىكى كۆرپىدە باداشقان قۇرۇپ
ئولتۇرغان مىرزا ئىدرىسبەگ «ئەسسالامۇئەلەيكۇم» دەپ بەرگەن
سالامنى دەس ئورنىدىن تۇرۇپ «ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگىنىچە

① شىغاۋۇل ئەمىرى — چەت ئەللىك مېھمانلارنى كۈتۈشكە مەسئۇل ئەمىر.

«تونۇگۈن ئاستانىدىن يەتتە نەپەر چاربازارچى ئەزىز
مېھمان قەشقەر تامان يورۇپ كەتتى. ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە
يېڭىسار ياكى ياپچاندا كۈتۈۋالغايلا.
ساداقەتمەن مۇرىتلىرى غايىب يولتۇزدىن»

مىرزا ئىدرىسبەگ خەتنى يېزىپ بولغاندىن كېيىن خەتنىڭ سىياھى قۇرۇغىچە بىرئاز ساقلاپ تۇردى. ئاندىن خەتنى قويۇن يانچۇقىغا سېلىپ تاشقىرىقى ھويلىسىنىڭ باغقا تۇتاش تېمىغا سېلىنغان ئاتخانىسىنىڭ ئۈستىگە شوتا ئارقىلىق چىقتى. ئۈستى كەپتەرخانا ئىدى. ئۇ ئۆيدەك يوغانلىقتىكى قوما ئارقىلىق كەپتەرخانىنىڭ ئىچكىرىسىگە كىردى ــ دە، ئۇ يەردە ئايرىم بېقىلىۋاتقان ئىككى جۈپ كەپتەر ئارىسىدىن بوي ــ بەستى خېلىلا يوغان، پاقا كۆزلۈك كەپتەرنى تۇتۇپ سىرتقا ئاچىقتى ۋە قوينىدىكى ھېلىقى خەتنى تۈجۈپلەپ يۆگەپ بۇيا غولىچىلىك تېرە قاپچۇققا ئاۋايلاپ سالدى ــ دە، قاپچۇقنى كەپتەرنىڭ پۇتىغا بىر تال مەشۇت يىپ بىلەن مەھكەم چىگدى.
«ئۇچ كەپتىرىم، ئىلدام بېرىپ ئىشان پىرىمغا خەۋەر يەتكۈز» دەپ پىچىرلىدى ئىدرىسبەگ كۆك قەرىدە بارا ــ بارا كۆزدىن غايىب بولۇۋاتقان كۆك كەپتەرگە قاراپ.

قەشقەر، ھىدايىتۇللا ئىشان قەسرى.
دىگەر نامىزىغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن تەمشىلىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان، خۇتبىخانىسىنىڭ پەنجىرىسى ئالدىغا ئۆگزە بويى ئېگىزلىكتە ئورنىتىپ قويغان پەغەزگە كېلىپ قونغان كەپتەرنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدىن لىق سۇ تولدۇرۇلغان ئىۋرىقنى تاشلىۋەتتى ــ دە، يېشىپ بولغان ئىشتان بېغىنى چىگىشكىمۇ ئۈلگۈرمەي، بىر قولىدا ئىشتىنىنى قولتۇقلىغىنىچە خۇتبىخانىسى تەرەپكە يۈگۈردى.

مېھماننىڭ جاۋابىدىن تولۇق قانائەت ھاسىل قىلغان ش
ۋۇل ئەمىر قوينىدىكى ھەميانىدىن بىر سەرلىك سەئىدىيە كۆمۈ
ئاقچىسىدىن ئون تالنى ئايرىپ ئالدى ـ دە، مېھماننىڭ ئالد
قويدى.

— ئاز بولسىمۇ بۇ پۇلنى خىراجەت قىلغاچ تۇرسىلا.

— لازىم ئەمەستى، بېگىم، — دېدى كۆمۈش ئاقچىن
كۆرۈپ كۆزلىرى چاقناپ كەتكەن مېھمان يالغاندىن تەكەل
لۇپ قىلىپ.

— ئېلىۋەرسىلە، مەخسۇم، — دېدى مىرزا ئىدرىس
بەگ، — بۇ ئىشلارنى قەتئىي سىر تۇتقايلا، ئىش ـ پىشلەر بول
يەنە خەۋەر بېرىۋېرىمەن. پۇل ـ پۇچەكتىن قىسىلىپ قالسىلا
دەرگاھىمىزغا بىمالال كېلىۋەرسىلە. ئوغۇلچاق پەرزەنتلىرى
ئەتە سەھەردە شىغاۋۇل مەھكىمىسىگە كېلىپ مەن بىلەن
كۆرۈشكەي، مۇۋاپىق خىزمەت، ئىش ھەققى بېرىپ ئورۇنلا
شتۇرۇپ بەرگەيمەن.

— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا، بېگىم.

مېھمان يەتتە پۇكلىنىپ تەزىم قىلغىنىچە تەكيخانىدىن يې-
نىپ چىقتى.

— يانامالا، ئۇزاتمىدىم ئەمىسە، — دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ
تەكەللۇپسىزلا.

تاڭ سەھەر، بامداتتىن يانغان مىرزا ئىدرىسبەگ خاس ھۇج-
رىسىغا كىرىپ جوزداندىن① سۇتتەك ئاق پاتلىق خوتەن قەغىزىنى
ئالدى ـ دە، ئالىقانچىلىك چوڭلۇقتا يىرتىۋېلىپ نەپىس ئىشلەن-
گەن ياغاچ قەلەمنى سىياھدانغا مىلەپ تۇرۇپ، بىر ئاز ئويلىنىن-
ۋالغاندىن كېيىن تۆۋەندىكى قۇرلارنى يازدى:

① جوزدان — قەغەز ـ قەلەم ساقلايدىغان قاپچۇق.

«پاقا كۆز» گە دان ـ سۈنى كۆپرەك بېرىپ ياخشىراق باققايلا، خەلىپەم.

ئىشان پېشىن نامىزىنى ئۆتەشنىمۇ ئۇنتۇپ خۇتبىخانىغا كىردى ـ دە، ئالدىراش خەت يېزىشقا كىرىشتى.

«زاتىل ئەقتاب مۇرىتىم بولمىش غايىب يۇلتۇز جاناب-لىرى:

چاربازارچى مېھماننى مۇۋاپىق مەنزىلدە ئوبدان كۈتۈ-ۋالغايمىز. ئاستانە ۋە ئوردا ئۆزلىرىگە ئامانەت، ئىنشائالله، پات يېقىندا غەلىبە ـ نۇسرەتلىرىمىزنى تەبرىكلەپ تەخت ئۆزرە بەرقارار بولغايمىز. ئاستانىدىكى بارلىق مۇرىتىل ھىدايەتچى يارانلار تەق بولۇپ تۇرغاي.

سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىدىن»

ئىشان بىرىنچى پارچە خەتنى بىر قۇر ئوقۇپ چىققاندىن كېيىن ئىككىنچى پارچە خەتنى يېزىشقا كىرىشتى.

«يېڭىسار دىيارىدىكى ھىجابۇل غەيىب بولمىش باھادىر غازىلىرىم، ئاستانىدىن كەلگەن يەتتە نەپەر چاربازارچى مېھ-ماننى ياپچاندىن ئۆتكۈزمەي ھەلقۇم[1]تىغ ياكى زوقۇمجان[2] قىلىپ كۈتۈۋالغايسىزلەر. پەرمان بىتەخىر ۋە قەتئىي ئو-رۇندالغاي.

نۇسبەت خەۋرىڭلارنى كۈتۈپ سۇلتانۇل مۇھەققىقى-نىڭلاردىن».

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئىككى پارچە خەتنى يېزىپ بولغان-

---

① ھەلقۇم تىغ — بوغۇزلاپ ئۆلتۈرۈش.
② زوقۇمجان — زەھەرلەپ ئۆلتۈرۈش.

— هاي، قايسىڭ بار؟

ئىشاننىڭ توۋلىغىنىنى ئاڭلاپ سۇپا ئۈستىدە ئېزىلىپ يا
قان موللا نەقى خەلىپە يۈگۈرۈپ چىقتى.

— لەببەي، نېمەتلىك پىرىمىنىڭ قانداق تاپشۇرۇقى بار گ
كىن؟

— قارىسىلا، خەلىپەم، «پاقا كۆز» قايتىپ كەلدى، —
دېدى ئىشان پەغەزدىكى كۆك كەپتەرنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، -
دەرھال ئەچۈشسىلە.

— خوش.

موللا نەقى نەگىدۇر يوقىلىپ بىردەمدىلا ئۈك قولىغا قاپاق
نى، سول قولىغا بىر سىقىم تېرىقنى ئېلىپ پەيدا بولدى - دە
قاپاقنى شاقىلداتقاچ، تېرىقنى يەرگە چېچىپ تۇرۇپ كۆك كەپ
تەرنى قىچقاردى.

«يەھ ...، يەھ ...، يەھ ...»

كۆك كەپتەر بىرنەچچە دەقىقە ئىككىلىنىپ تۇرغاندىن كې
يىن پەغەزدىن يەرگە چۈشتى - دە، ئاۋۋال يەردىكى چېچىلغان
تېرىقنى يېدى. ئاندىن ئۈركۈمەيلا موللا نەقىنىڭ بىلىكىگە قونۇپ
ئالىقانلىرىدىكى تېرىقنى چوقۇپ يېيىشكە باشلىدى.

موللا نەقى قولىدىكى تېرىق تۈگىگۈچە كۈتۈپ تۇرغاندىن
كېيىن كەپتەرنى ئۈك قولىدا ئاۋايلاپ تۇتتى - دە، پۇتىدىكى
مەشۇت يىپ بىلەن مەھكەم چىگىلگەن تېرە قاپچۇقنى يېشىۋ
لىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئۇزاتتى.

ئىشان تېرە قاپچۇق ئىچىدىكى خەتكە كۆز يۈگۈرتۈپ رازى
مەنلىك بىلەن كۈلدى.

— مېنى بابائى بۇزرۇكلىرىمىزنىڭ پاك روھىناتلىرى قوللا
ۋاتقان ئوخشايدۇ. ئىنشائاللا، مەقسەتلىرىمىز ئەتە - ئۆگۈن
ئىچىدە روياپقا چىققۇدەك، — ئىشان خەتكە نېمە يېزىلغانلىقىنى
بىلەلمەي تۇرغان موللا نەقىگە قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، —

كى قومىغا سولاپ ئالدىغا بىر چاڭگال تېرىق چېچىپ بەردى. ئاندىن ئۆگزىدە تورۇپلا خەتنى بىر قۇر ئوقۇپ چىقتى، خەت بىلەن تېرە قاپچۇقنى قوينىغا سېلىپ، هويلىنىڭ ئىشىكىنى تاقاپ سىرتقا ئالدىراش يۈرۈپ كەتتى.

8

يېڭىساردىكى ئاۋامنىڭ ئاهۇ زارى بۇ يۇرتنى خوپىيانە ئارىلىغان سۇلتان ئىسمائىلخاننى خېلىلا بىئارام قىلدى. سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتقان يېڭىسارنىڭ هاكىمبېگى بۇ يۇرتتىكى مۇرىتلىل هىدايەتچىلەرنى قانات ئاستىغا ئېلىپ، سۇلۇكى ئىسهاقىيە مۇرىتلىرىنى تۇرلۇك باهانە ــ سەۋەبلەر بىلەن جازالاپ، مال ــ مۇلۇكلىرىنى تارتىۋېلىپ، خانىۋەيران قىلغىنىدىن باشقا، سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاددىي ئاۋامنىمۇ قاڭغىر قاقشاتقانىدى. ئەسلىدىنلا سۇيى قىس، تۇپرىقى شورلۇق ۋە ئۈنۈمسىز يۇرتتا سۇنىڭ بېشى، يەرنىڭ ياخشىلىرى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قولىغا مەركەزلىشىپ قالغانىدى. گەرچە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن ئالۋان ــ سېلىقنى كەچۈرۈم قىلىش يارلىقى پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئاللىقاچان ئەمەلدىن قالدۇرۇلغان بولسىمۇ، لېكىن يېڭىساردا تېخىچىلا ئىجرا قىلىنىۋاتاتتى. هاكىمبەگنىڭ كۈچلۈك هامىيلىقىغا ئېرىشكەن يېڭىساردىكى مۇرىتىل هىدايەتچىلەر تۇرلۇك زورلۇق ۋاستىلەر بىلەن يەرنىڭ مۇنبەتلىرىنى، باغ باراڭنىڭ ئەڭ ئۈنۈملۈكىنى قولىغا كىرگۈزۈۋالغان بولسىمۇ، خانلىق ئالۋان ــ سېلىقلارنى تاپشۇرمايتتى، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىنى ئۆتەشتىن پۈتۈنلەي مۇستەسنا ئىدى، ئەمما سۇلۇكى ئىسهاقىيە مۇرىتلىرى ۋە سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋام كاسىپلار، تىجارەتچىلەر، سودىگەرلەر، هۈنەرۋەن-

دىن كېيىن ئىنچىكە يۆگەپ تېرە خالتىغا قاچىلىدى.

تاڭ سەھەر.

ھىدايىتۇللا ئىشان قەسىرىدىن ئۇچقان ئىككى كەپتە ئىككى پارچە خەتنى ئېلىپ ھايت - ھۇيت دېگۈچە كۆزدىن غايىب بولدى.

كەپتەر ئارقىلىق خەت - خەۋەر يەتكۈزۈش يەكەن سەئىدىيە خانلىقى دەۋرىدە خېلىلا ئومۇملاشقان ئىش ئىدى. كەپتەرلەردىن يالغۇز خان - سۇلتان، ئەمىر - بەگلەرلا پايدىلىنىپ، جىددىي مەلۇمات - خەۋەرلەرنى يەتكۈزۈپ قالماستىن، ئاددىي خەلقمۇ يىراق - يېقىندىكى ئۇرۇق - تۇغقانلار ئارا كەپتەرلەر ئارقىلىق خەت - خەۋەر قىلىشاتتى. بوي - بەستى چوڭ، ئۇچۇشقا، ئۇسسۇزلۇققا، ئاچلىققا چىداشلىق، لاچىن، بۈركۈت، سار قاتار-لىق كۈشەندىلىرىگە ئاسانلىقچە بوي بەرمەيدىغان بۇنداق خەۋەرچى كەپتەرلەرنىڭ ياخشى ئۆگىتىلگەنلىرى ئادەمدەكلا ئەقىللىق، سۈرئىتى تېز ئىدى.

ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ ھەرقايسى يۇرت - بەگلىكلەردىكى خە-لىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرى ۋە ھىجابۇل غەيىبلىرى بىلەن كەپ-تەرلەر ئارقىلىق ئالاقىلىشىپ تۇراتتى. جىددىي بۇيرۇق، سۇيە-قەستلىك پىلانلىرىنى كەپتەرلەر ئارقىلىق يەتكۈزەتتى. مانا بۇ-گۇن تاڭ سەھەردە ئىشان قەسىرىدىن ئۇچقان كەپتەرلەرنىڭ بىرى ئاستانىگە، مىرزا ئىدرىسبەگ قەسرىگە قاراپ ئۇچۇپ كەتتى.

يەنە بىرى قوزىچۇش مەھەل بىلەن يېڭىسار قەلئەسىدىكى سىرتە-دىن ئانچە ھەشەمەتلىك كۆرۈنمەيدىغان بىر قورۇغا چۈشتى - دە، پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىدا خورەك تارتىپ ئولتۇرغان ئۇخلاۋاتقان، ئوڭ مەڭزىدە روشەن تارتۇقى بار، كەكە ساقاللىق ئادەمنىڭ مەيدىسىگە قونۇپ بىرنەچچىنى ئۇنلىدى.

تارتۇق چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى - دە، كەپتەرنى ئاۋۋايلاپ تۇتتى، پۇتىدىكى تېرە قاپچۇقنى يېشىۋېلىپ، كەپتەرنى ئۆگزىدە

دىن مىڭنى ئارىيەت ئېلىپ بەرسىلە، ئۆزۈم يېڭىسارغا لەشكەر
باشلاپ كېلىپ بۇ مۇناپىق ئەمىرنى ئۆز قولۇم بىلەن باغلاپ
ئالدىلىرىغا ئەكەلگەيمەن.
— ئۇنداق بولسا بۇگۇنلا قەشقەرگە بارايلى، — دېدى سۇلتان
ئىسمائىلخان ئۇلارنىڭ نەسىھەتىنى قوبۇل قىلىپ، — مەن تېخى
ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىكى ئەمىر - بەگلىرىمنى سەلتەنەتكە
سادىق، پاك - دىيانەتلىك دەپ ئويلاپ خاتىرجەم يۈرۈۋېرىپتى-
مەن. كىم بىلىدۇ. بۇنداق رىياكار ئەمىرلەردىن يەنە نەچچىسى
بارلىقىنى، ئاستانىگە قايتقاندىن كېيىن ھەرقايسى يۇرت - بەگ-
لەرگە بىر تۇركۇم ئەمىرلەرنى خۇپىيانە ئەۋەتىپ، ئەمىر -
بەگلەرنىڭ ئەھۋالىنى ئىگىلەيمەن، رەئىيەتنى قاڭغىر قاقشاتقان،
سەلتەنەتكە ساداقەتسىزلىك قىلغان نەپسانىيەتچى ئەمەلدارلارغا
قىلچىلىك يۈز - خاتىر قىلمايمەن.
شۇنداق قىلىپ ئۇلار قوزىچۇش بىلەن يېڭىساردىن ئايرىلىپ
قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كەي-
پىياتى ياخشى بولمىغانلىقى ئۈچۈن يول بويى ئارتۇقچە گەپ -
سۆز قىلىشمىدى.
— يېڭىساردىن چىققاندىن بېرى بىزنى بىراۋ ئارقىمىزدىن
خۇپىيانە كۆزىتىپ كېلىۋاتقاندەك بىلىنىۋاتىدۇ، — دېدى سىب-
يىتلە قىشلىقىدىن ئۆتكەندىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
ئەتراپىغا ئېھتىياتچانلىق بىلەن نەزەر تاشلاپ.
— بەلكىم زىيادە گۇماندا بولۇپ قالغانسىز، مەلىكەم، —
دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان بىپەرۋالىق بىلەن، — بىزنى يېڭى-
ساردا ھېچكىم تونۇمايدىغان تۇرسا، نېمە سەۋەبتىن ئارقىمىزغا
ئادەم چۈشەر؟
— ئالدىمىزدىكى يول ياپچانغا بارغۇچە يۇرت - مەھەللىلەر-
دىن خالىي جاڭگاللىق، ھەر ھالدا ئېھتىيات قىلمىقىمىز
زۆرۈر، — دېدى مىرزا باباقبەگ ۋە ئۆزلىرىگە ئوخشاش چاربازار-

لەر، دېھقانلار ئېلگىرىكىدىن نەچچە باراۋەر ئېغىر ئالۋان -
سېلىق تاپشۇرۇشقا، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرى ئۆتەشكە
مەجبۇر ئىدى. بۇ تەڭسىزلىكنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن
سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىدىكى چېغىدا مۇشۇ خۇسۇستا كەلگەن
ئەرز- شىكايەتلەر، مەلۇماتلارغا ئانچە ئېتىبار قىلمىغانلىقىدىن
تولىمۇ ئۆكۈندى. سەلتەنەتكە ساداقەتسىز، نەپسانىيەتچى بىر رى-
ياكارنى بۇ يۇرتقا ھاكىملىققا قويغانلىقىدىن كۆپ پۇشايمان يې-
دى. غەزىپىگە پايلىماي مەھكىمىگە بېسىپ كىرىپ ھاكىمبەگنىڭ
مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلاشقا نىيەت قىلغان بولسىمۇ،
لېكىن ئەمىرىكەبىر مىرزا باباقبەگ ئۇنى توسۇپ قويدى.

— ئاچچىقلىرىغا هاي بەرسىلە، ئانھەزرىتىم، — دېدى مىرزا
باباقبەگ، — سىلى ھازىر سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خانى - سۇل-
تانى ئەمەس، بەلكىم بىر ئاددىي چاربازارچى، ئۇنىڭ ئۈستىگە
ئەتراپىمىزدا تۈزۈك قوروقچى - لەشكەرلەرمۇ يوق، ئالىمادىن
يېڭىسار ھاكىمىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپ قالسا، ئۇنىڭ بەش مىڭدىن
ئارتۇق لەشكىرىگە بىز يەتتىمىز ھەرگىزمۇ تەڭ تۇرالمايمىز.
يېڭىسارنىڭ ھاكىمبېگى تولىمۇ قارانىيەت ئادەمدەك قىلىدۇ. ئۇ
ئالىيلىرىنىڭ ئاددىي بىر چاربازارچى قىياپىتىدە يېڭىساردا پەيدا
بولغانلىقىنى ئاڭلىسا نىيىتى بۇزۇلۇپ قەست قىلىشى مۇمكىن.
شۇڭا، ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېھتىيات قىلمىقىمىز، سالاھىيە-
تىمىزنى خۇپىيانە تۇتۇشىمىز لازىم. قەشقەرگە ساق - سالامەت
بېرىۋالغاندىن كېيىن، قەشقەر ئەمىرى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى
جانابلىرى ئارقىلىق قەشقەرگە چاقىرتىپ ئەكېلىپ، مەنسەپ -
كۇلاسىنى ئېلىپ تاشلاپ جاساقا تارتسىلىمۇ كېچىكمەيدىلا.

— ئارى، ئەمىرى كەبىر جانابلىرىنىڭ سۆزلىرى يول-
لۇق، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىممۇ نەسىھەت قىلىپ، —
ئۆزلىرىنى بېسىۋالغايلا، خان ئاتا. قەشقەرگە بارغاندىن كېيىن
مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ قول ئاستىدىكى قەشقەر لەشكەرلىرى-

كۆپرەك ئادەمگە يولۇقۇپ قالساق، يىراقتىن ئوقيا ئېتىپ تاقا-بىل تۇرغىنىمىز ياخشى. ياۋغا يىراقتىن تاقابىل تۇرۇشتا ئوقيا بەك ئەسقاتىدۇ.

ئۇلار يەنە ئىككى دۆڭدىن ئېشىپ بىر ئويمانلىققا يېتىپ كەلگەندە، تۇيۇقسىز ئالدى تەرەپتىن يىگىرمىگە يېقىن بىر توپ ئادەم سۈرەن - چۇقان سېلىشقىنىچە چىقىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل ئۇلارغا قاراپ تاشلاندى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى قوللىرىغا قىلىچ ئېلىۋالغان بولۇپ، قارا رەڭلىك ماتا بىلەن كۆزىنى ئوچۇق قويۇپ، باش قىسمىنى ئورنۇۋېلىشقانىدى.

— ھىجابۇل غەيىبلەر، — دېدى مىرزا باباقبەگ شۇنداقلا قاراپ ۋەھىمە بىلەن، — بىز سۈيىقەستچىلەرنىڭ بۆكتۈرمىسىگە ئۇچراپتۇق.

— تەمتىرىمەڭلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزد-نى بېسىۋالغان ھالدا ئوقنى يانىڭ كىرىچىغا بېسىپ تارتىپ تۇرۇپ، — ھەممىڭلار ئوقيايىڭلارنى بەتلەپ تەق بولۇپ تۇرۇڭ-لار، ئۇلار ئالدىغا يەنە ئەللىك قەدەم ماڭغاندىن كېيىن يا ئوقى بىلەن تاقابىل تۇرىمىز.

سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن مىرزا باباقبەگمۇ مەلىكە مۆھتە-رەم خېنىمنىڭ بۇيرۇقىغا ئىتائەت قىلىپ دەرھال ھارۋىدىن ئوق-يالىرىنى ئېلىشتى. قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدىكى جىددىي پەيتتە ئۇلار ئۆزلىرىگە ئەمدىلا ئون بەش - ئون ئالتە ياشلارغا كىرىپ قالغان بىر قىزنىڭ قوماندانلىق قىلىۋاتقانلىقىنى زىنھار ئەسكە ئېلىشمىغانىدى.

— ئېتىڭلار! — دېدى مەلىكە بىرىنچى پاي باشاقنى يادىن ئۈزۈپ تۇرۇپ.

شۇ ھامان قالغان ئالتە ئوقيادىنمۇ ئارقا - ئارقىدىن ئوق ئۈزۈلدى. سۈر - ھەيۋە بىلەن يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقان ياۋنىڭ ئۆچى ئوقيا زەربىسىدىن ئارقىسىغا ئۈچۈپ چۈشتى. لېكىن،

چى قىياپىتىدە ياسىنىۋالغان تۆت نەپەر قوروقچى يىگىتكە ئەمـ
قىلدى، — قورال - ياراغلىرىڭلارنى تەقلەپ، ئەتراپنى پۇخـ
كۆزىتىپ ماڭغايسىزلەر.

تۆت نەپەر قوروقچى يىگىت ھارۋىدىكى ماللارنىڭ ئارىسـ
يوشۇرۇپ قويغان قىلىچ - نەيزىلىرىنى قولىلىرىغا ئېلىۋالدى
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ نەيزىسىنى قارا تولپارنىڭ ئېگىرىـ
غانجۇغىلاپ، ئوقياسىنى بويىنىغا ئېسىۋالدى.

— ئوچۇق - ئاشكارا قورال كۆتۈرۈپ ماڭساق، يولۇچىلارنـ
چۆچۈتۈپ قويارمىزمىكىن، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئانچـ
ياقتۇرماي.

— ھېچ ۋەقەسى يوق، خان ئاتام خاتىرجەم بولغاي، يولۇچىـ
لار قورال - ياراغلىرىمىزنى كۆرسە بەلكىم بۇ جاڭگالدا ئو
ئوۋلاۋاتقانلار ئوخشايدۇ دەپ قېلىشى مۇمكىن. لايىق كۆرسە خار
ئاتاممۇ ئوقياسىنى ئېسىۋالغاي.

— بولدىلا، مەن قورال كۆتۈرۈپ يۈرمەي.

توغراق، يۇلغۇن قاپلىغان جاڭگال يولى تۈگەپ ئەمـدى
پاكار - پاكار قۇم دۆڭلىرىگە دۇچ كەلگەنىدى.

— ئالدىمىزدىكى ئاۋۇ ئېگىز دۆڭلۈكتە بىر ئادەم بىزنى
كۆزىتىۋاتقاندەك قىلىدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
ئېگىزرەك بىر دۆڭلۈكنى كۆرسىتىپ. سۇلتان ئىسمائىلخان
شۇنداقلا قارىدى - دە، ئېرەنسىزلىك بىلەن جاۋاب بەردى:

— ئارتۇقچە ۋەھىمە پەيدا قىلماڭ، مەلىكەم، ئۇ بەلكىم مال
بېقىۋاتقان چوپاندۇر.

— چوپانغا مال - چارۋىلىرىنى بۆرە - قاۋاندىن مۇھاپىزەت
قىلماي شۇنچە ئېگىز دۆڭ ئۈستىدە نېمە بار، خان ئاتا، ھەر
ھالدا بىخۇد تۇرۇپ قالمايلى. سىلەر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم، — قولۇڭلارغا ئوقيا ئېلىڭلار، ئوقنى كۆپرەك ئېلىۋ
لىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار. ناۋادا بىرەر كېلىشمەسلىككە ئۇچراپ

دۈشمەن سەركەردىسى ئېچىنىشلىق ۋارقىرىۋەتتى. ئۇنىڭغىچە ياۋنى تولۇق قىرىپ تاشلىغان قورۇقچى يىگىتلەر ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلدى.

— مۇنۇ دۆيۈزنى خان ئاتامنىڭ قېشىغا ئاپىرىڭلار، — دېدى مەلىكە ئۇلارغا قاراپ.

يىگىتلەر ئاتتىن چۈشۈپ يارىلانغان ئادەمنى سۆرىگىنىچە سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ تاشلىدى.

— يۈزىنى ئورىۋالغان لاتىنى ئېلىۋېتىڭلار.

يىگىتلەر ئۇنىڭ يۈزىدىكى لاتىنى ئېلىۋېتىۋىدى، ئوڭ مەڭـ ىزىدىكى تارتۇقى مانا مەن دەپلا چىقىپ قالدى.

— سەن كىم؟ نېمە ئۈچۈن بىزنى قەستلىمەكچى بولـ سەن؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ سوراق قىلىپ.

— بىز يول توسۇپ تىرىكچىلىك قىلىدىغان قاراقچىلار، — دېدى «تارتۇق» مۇددىئاسىنى يوشۇرۇپ.

— يالغان سۆزلىمە، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

— قاراقچى دېگەن ئالدىراپ جانغا زامىن بولمايدۇ. قاراقچى بولساڭ ئەجەب بىزدىن مال ـ دۇنيا سورىمايلا قىلىچ يالىڭاچلاپ كەلدىڭغۇ؟

— تېخى ھەمراھلىرىڭنى ئۆلسەڭ شېھىت، تىرىك قالساق غازى بولىمىز دەپ كۈشكۈرتتۇڭ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئېيتە، سەن مال ـ دۇنيا قەستلىمەي جان قەستلەيدىـ غان قانداق قاراقچى زادى؟

«تارتۇق» چاققانلىق بىلەن سول قولىنى بوينىغا سېلىپ كىچىك بالىنىڭ مۇشتۇمىچىلىك بىر ناسۋال قاپاقنى ئالدى ـ دە، قاپاقنىڭ ئاغزىنى چىشى بىلەن ئېچىپ، قاپاقنىڭ ئىچىدىكى نەرسىنى ئاغزىغا قۇيدى. كۆزنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچىلىك ئارىلىقتا يۈز بەرگەن بۇ ئىشنى توسۇشقا ھېچكىم ئۈلگۈرەلمىدى.

— قاپاقنى تارتىۋېلىڭلار، — دېدى مىرزا باباقبەگ

قالغانلىرى يەنىلا ئالدىغا قاراپ ئېتىلىپ كەلمەكتە ئىدى. ئۇلار نىڭ ئارىسىدىكى بەستلىك بىرى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ قوماندانلىق قىلىۋاتاتتى.

— تارقىلىپ قورشاڭلار بۇ مۇرتەتلەرنى، ئۆلسەك شېھىت بولۇرمىز، هايات قالساق غازى!

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوقداندىن چاققانلىق بىلەن باشاق سۇغۇرۇۋالاتتى ـ دە، چاقماق تېزلىكىدە كىرىچ تارتىپ ئاتاتتى، ئاتقان ھەربىر ئوقى زايە كەتمەيتتى. هايت ـ هۇيت دېگۈچە ھجابۇل غەيىبلارنىڭ تۆتلا ئادىمى قالدى. ئەمما، شۇ پەيتتە ئۇلار بىلەن بولغان ئارىلىق يىگىرمە نەچچە قەدەملا قالغان بولۇپ ئوقيا بىلەن تاقابىل تۇرۇش بىئەپ بولۇپ قالغانىدى.

— بىرىڭلار خان ئالىيلىرىنى قوغداڭلار، قالغانلىرىڭلار ئاتلىنىڭلار.

مەلىكە شۇنداق دېدى ـ دە، ئوقياسىنى چاققانلىق بىلەن ئېگەرنىڭ قۇش بېشىغا ئېسىپ، نەيزىسىنى قولىغا ئالدى ـ دە، دۈشمەننىڭ يولباشچىسىغا قاراپ ئات سالدى. تۆت نەپەر قورۇقچى بىرى يۈز نەپەر لەشكەرگە تېتىغۇچىلىكى بار جەڭبازلىق ماھارىتى يۇقىرى باھادىرلاردىن ئىدى. بۇ ئاتلىق باھادىرلارغا تەڭ كېلەلمەيدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن ھجابۇل ـ غەيىبلەر دەرھال جېنىنى ياقىغا ئېلىپ قېچىشقا باشلىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاتنىڭ ئالدىغا چىقىپ قالغان بىرىنىڭ كېلىغا شىددەت بىلەن نەيزە سانجىدى ـ دە، شاققىدە ئوقياسىنى قولىغا ئېلىپ جېنىنىڭ بېرىچە قېچىۋاتقان يولباشچىنىڭ پۇتىنى نىشانلاپ ئوق ئۈزدى. ۋىڭىلداپ ئۇچۇپ كەلگەن ئوق ئۇنىڭ پۇتىنىڭ دەل بولجۇڭ گۆشىگە سانجىلدى ـ دە، ئالدىغا دومىلاپ چۈشتى. يەنە تېپىرلاپ ئورنىدىن تۇرۇپ قاچماقچى بولۇۋىدى، چاقماق تېزلىكىدە ئات چاپتۇرۇپ يېتىپ كەلگەن مەلىكە ئۇنىڭ دولىسىنى نىشانلاپ نەيزە ئۇردى. تىغ زەربىسىگە بەرداشلىق بېرەلمىگەن

— يا ھەزرەت، بىزنىڭ ئاستانىدىن يوشۇرۇن چىققانلىقىمىزنى، چاربازارچى سىياقىدا ياسىنىۋالغانلىقىمىزنى قانداق بىلىۋالغان بولغىيتتى بۇ مۆرتەت ئىشان.
— نېمە دېدىلە، ئەمرى كەبىر ئاتا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مىرزا باباقبەگنىڭ گېپىنى چۈشەنمەي.
— خەتنى ئوقۇسىڭىز بىلۇرسىز، مەلىكەم.
— توۋا، بۇ قانداق ئىش ئەمدى؟ — دېدى خەتكە شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتكەن مەلىكىمۇ ھەيرانلىقىنى يوشۇرالماي، — سىلىمۇ كۆرۈپ باقسىلا، خان ئاتا.
سۇلتان ئىسمائىلخان خەتكە كۆز يۈگۈرتتى - دە، تەئەججۈپ ئىلكىدە سورىدى:
— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن دېگەن كىم ئۆزى؟
— بۇ ناھايىتى چۈشىنىشلىك، ئالىھەزرىتىم، — دېدى مىرزا باباقبەگ، — سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزدا ئۆزىنى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن دەپ ئاتىۋالغان ئادەمدىن پەقەت بىرىلا بار، ئۇ بولسىمۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندۇر.
سۇلتان ئىسمائىلخان چۆچۈپ كەتتى.
— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان؟
— شۇنداق، قىبلىگاھىم. سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرگە چۈشۈرگەن كەچۈرۈم نامىنى بىكار قىلغانلىقلىرى ھەمدە سۇلۇك تەرغىباتىنى قاتتىق چەكلىگەنلىكلىرى سەۋەبلىك ئۇل رىياكار ئىشان مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن قىساس ئالماقچى بولغان. خۇدا ساقلاپ بۇ سۇيىقەست ئەمەلگە ئاشمىدى.
— ئەسلىدە، ئاستانە رەستىلىرىدە تەرغىبات ئېلىپ بارغان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۆككە كۆتۈرۈپ، خان ئاتامدىن يۇقىرى ئورۇندا قويۇشى، تېخى خان ئاتامنى ئىشانغا سەلتەنەتتىنى ئۆتۈنۈپ بەرمەكچى دەپ پىتنە تارقىتىشى بىكار ئەمەس ئىكەن - دە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپلە-

ئالدىراپ - تېنەپ.

يىگىتلەردىن بىرى «تارتۇق» نىڭ قولىدىكى قاپاقنى تارتىۋېلىپ بولغۇچە، ئۇ قاپاقتىكى سۇيۇقلۇقنى ئاغزىغا قۇيۇپ ئۈلگۈرگەنىدى، دەقىقە ئۆتمەيلا تارتۇق جان تالىشىپ تېپىچەكلىدى. ئاغزىدىن ئاۋۋال بۇژۇلداپ كۆپۈك ياندى، كېيىن قۇلاق - بۇرۇنلىرىدىن قان كەتتى، كۆزلىرى سىرتقا پۇلتىيىپ چىقىپ قالدى. ئۆتكۈر زەھەر ئۇنىڭ جېنىنى تېزلا ئالغانىدى.

— ئاپلا، ئەجەب بىخۇدلۇق قىلىپتۇق - ھە، — دېدى مىرزا باباقىبەگ ئەپسۇسلانغان ھالدا.

— ئاغزىدىن ئىككى ئېغىز گەپ ئالالمىغىنىمىز يامان بولدى بۇ دۆيۈزنىڭ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — بىزنى قانداق سېزىپ قالغاندۇر بۇلار، كىمنىڭ ئادەملىرى بولغىيتتى؟ كىمدۇر بىزنى قەستلەشكە بۇيرۇغان؟

— ئامان قالغىنىمىزغا شۈكرى، — دېدى تاتىرىپ كەتكەن سۇلتان ئىسمائىلخان، — بۇلارنى مۇشۇنداق تاشلاپ قويۇپ كەتسەك مۇسۇلماندارچىلىققا توغرا كەلمەس، ھەر ھالدا كۆمۈپ قويۇپ ئاندىن يولغا چىقايلى.

— ئۇنىڭ قوينىنى ئاختۇرۇپ بېقىڭلار، — دېدى مىرزا باباقىبەگ نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن، — بەلكىم بىرەر بەلگە - نىشان تېپىلىپ قالار.

يىگىتلەر ئۇنىڭ قوينىدىن كىچىككىنە بىر تېرە قاپچۇقنى تاپتى - دە، مىرزا باباقىبەگكە تەڭلىدى.

— كەپتەرنىڭ پۇتىغا تاڭىدىغان قاپچۇق ئىكەن، — دېدى مىرزا باباقىبەگ قاپچۇقنى قولىغا ئېلىپ، — ئىچىدە بىرنېمە باردەك قىلامدۇ، نېمە؟

مىرزا باباقىبەگ قاپچۇقنىڭ ئىچىدىن ئىنچىكە يۆگەلگەن بىر تال قەغەزنى سۇغۇرۇۋالدى - دە، شۇنداقلا كۆز يۈگۈرتۈپ چۆچۈپ كەتتى.

بىلەن ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولغان سۇلتان ئىسمائىلخاد-
نى كۆرگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىدەك چوڭ بەگلەرمۇ ھەيران
بولدى، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھەشەم - داغدۇغىسىز قەشقەردە
پەيدا بولۇپ قېلىشى ئۇلارنى نەچچە ھەسسە گۇمان ۋە ساراسىمىگە
سېلىپ قويغانىدى. قەشقەر ئەمىرلىرىنىڭ كۆپىنچىسى سۇلتان
ئىسمائىلخان بىلەن تۇنجى قېتىم كۆرۈشكەن بولغاچقا، خاننىڭ
ئالدىدا ئۆزلىرىنى قانىداق تۇتۇشنى بىلەلمەي پۇت - قوللىرى
كالۋالاشقان، ھېس - تۇيغۇلىرى قالايمىقانلاشقانىدى. خاننىڭ
چىرايىغا قاراشقا جۈرئەت قىلالماي بېشىنى تۆۋەن سېلىشقانىدى.
شاھزادە يولۋاسخان زامانىسىدا، خان ئوردىسىدىكى شاھنىشىندىن
قېلىشمىغۇدەك كاتتا ياسىلىپ، ھەشەمەتلىك بېزەلگەن بۇ ساراي-
نى سۈر باسقانىدى. تونۇگۇنكى سۈيىقەستتىن ئامان قالغان سۇل-
تان ئىسمائىلخاننىڭ تېخىچىلا قاپىقى ئېچىلمىغان بولۇپ، چىرا-
يى تولىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى.

ئەركىن - ئازادە نەپەس ئېلىشقىمۇ پېتىنالماي قول باغلى-
غان پېتى تېخىچىلا ئۆرە تۇرۇشقان ئەمىر - بەگلەرگە سۇلتان
ئىسمائىلخان ئولتۇرۇشقا ئىجازەت بەردى.

— جانابىي ئەمىر - بەگلەرگە ئىجازەت.

— قىبلىگاھىمنىڭ ھىممىتىگە ھەشقالىلا!

ئەمىرلەر ئۆزلىرىنىڭ ئورۇنلىرىنى تېپىشىپ ئەيمىنىپراق
ئولتۇرۇشتى.

— ئول سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بولمىش خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشان دەرگاھىغا چاپارمەن ماڭدۇردىڭىزمۇ، ئەمىر؟ — سورىدى
سۇلتان ئىسمائىلخان تېخىچىلا ئولتۇرۇشقا پېتىنالماي ئۆرە تۇر-
غان مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ.

— قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ھەيدەر
دوغلاتى بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ، — ياتىشبەگ بامداتتىن يېنىپلا
پەرمان تاپشۇرۇۋالغان، كېلەر مۇھلىتى بولدى.

گەن هالدا.

— خەپ مۇناپىق، رىياكار ئىشانىنى قەشقەرگە بېرىپلا ئۆ
قولۇم بىلەن هەلقۇم تىغ قىلمايدىغان بولسام.

9

قەشقەر، ئەمىر مەهكىمىسى.

ناشتىدىن كېيىن قەشقەر ئەمىرى مىرزا هەيدەر دوغلاتى ۋ
مىرزا باباقبەگ، مەلىكە مۆهتەرەم خېنىملارنىڭ هەمراهلىقىد
ئەمىر دىۋانىغا كىرىپ كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننى، بامداتتىن
يېنىپلا مەهكىمىگە كېلىپ ساقلاپ تۇرغان قەشقەرنىڭ قەلەمدار
ۋە ئەلەمدار ئەمىرلىرى دۇررىدە ئورنىدىن تۇرۇشۇپ قارشى ئال-
دى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، قىبلىگاهىم!

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى ئىسمائىلخان ئەمىرلەر-
نىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ.

سۇلتان ئىسمائىلخان سارايىنىڭ تۆر تەرىپىدىكى ئۈچ پايىلىك
شاه سۇپىدىكى ئۈستىگە قاپلان تېرىسى سېلىنغان كۇرسىغا بېرىپ
ئولتۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئەمىرلەر يەنە قايتىدىن ئەهۋال
سوراشتى.

بۈگۈن ئەمىر مەهكىمىسىنىڭ كاتتا سارىيىغا جەم بولغان
قەشقەرنىڭ چوڭ - كىچىك ئەمىر - بەگلىرى ئۆزلىرىنىڭ بۇنچە
سەهەردە چىللاپ كېلىنگەنلىكىنى بىلمەي تەئەججۈپلەنگەن، شۇن-
داقلا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تۈنۈگۈن كەچ قەشقەرگە تۇيۇقسىز
يېتىپ كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ دەرگۇماندا قېلىشقانىدى. ئۇلار سا-
رايغا كىرىپ كەلگەن سۇلتان ئىسمائىلخاننى كۆرگەندە بولسا هەم
هەيران قېلىشتى، هەم خودۇقتى. خۇددى تۈنۈگۈن دىگەر ۋاقتى

غانمىدۇر؟...»

ئىشان كۆزلىرىنى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ سوغۇق نۇر چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىدىن ئەپقېچىپ تۇرۇپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانۇخاقان ئالىيلىرى.

ئىسمائىلخان ئىشاننىڭ سالىمىغا سوغۇق بىر نەزەر تاشلاش بىلەن كۇپايىلەندى.

سالىمى ئىلىك ئېلىنمىغان ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىغا يەنە بىر ھەسسە ۋەھىمە ئولاشتى.

«ھە... ھىجابۇل غەيبىلەر بىلەن تۇتۇشۇپتۇ، بۇلارنى ئارانلا يەتتە ئادەم دېگەن ئەمەسمىدى. قانداقسىغا ئامان قالغاندۇر - ھە! ئەھۋالنىڭ تېگى - تەكتىنى بىلىپ قالمىغاندۇر؟ مۇمكىن ئەمەس. ھىجابۇل غەيبىلىرىم ھەرگىز ئىقرار قىلمايدۇ، بەلكىم مەندىن گۇمانلانغاندۇر، مىرزا باباقبەگ دېگەن مۇرتەتنىڭ كۆزىدىن ھېچنېمە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ. ئاشۇ ئاسىي مۇناپىق خاننىڭ گۇماننى ماڭا بۇرىغان گەپ، ياپىرىم، ئاۋۇ دەججال مەلىكىنىڭ ماڭا تىكىلگەن كۆزلىرى نېمانچە ئاداۋەتلىك، مەيلىلا ئانچىكىم گۇمان بىلەن نېمە قىلالايتتى. تېنىۋالىمەن. ئاللانى، مۇھەممەد مۇستافا سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمنى، چاھاريارنى، كالامۇللا- نى، قۇتبىل ئەقتابلىقىمنى، پىرى بۇزرۇكلۇكۇمنى شېپى كەلتۇ- رۇپ قەسەم ئىچىمەن. تېخى قاملىشىپ قالسا بۇ ئىشنى قارا مۇسۇلمان ئىسهاقىيەچى مۇرتەت مەخدۇمزادىلەرگە دۆڭگەپ قو- يۇپ قۇتۇلۇپ كېتىشىممۇ مۇمكىن. ئى كەرامەتۇللا كاتىبىن بابائى بۇزرۇكۇم، مازار پادشاھى پەدەرىم ماڭا مەدەت قىلغاي- سىزلەر...»

— قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇبارەك پايە - قەدەملىرىنىڭ ئەزىزانە قەشقەر دىيارىغا يەتكەنلىكىدىن بىخەۋەر قاپتۇق، — دېدى بىر ئاز ئېسىنى يىغقان ھىدايىتۇللا ئىشان ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ، — ئەمىر مىرزا ھەيدەر دوغلاتى جانابلىرى خەۋەر بېرى-

سۇلتان ئىسمائىلخان كۆزلىرىنى يېرىم يۇمغىنىچە يە‌
جىمجىت ئولتۇراتتى. تۇرقىدىن كاللىسىنىڭ تولىمۇ چىگىش
زىددىيەتلىك خىياللار بىلەن تولۇپ كەتكەنلىكىنى بىلىۋالما‌
ئانچە قىيىن ئەمەس ئىدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئىسمىنى
ئاڭلىغان قەشقەرنىڭ ئەمىر - بەگلىرى سۇلتان ئىسمائىلخانىنى
قەشقەرگە تۇيۇقسىز پەيدا بولۇشى بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان
نى ياتسىبەگ ئارقىلىق چاقىرتىشنىڭ بىرەر مۇناسىۋىتى بارلىقى-
نى پەرەز قىلىشىپ بىر - بىرىگە كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قارىشىۋال-
دى. ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى بول-
سا بىرەر بالا - قازانىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك يۈرەكلىرى ئەن-
سىز سوقۇشقا باشلىدى.
شۇ ئەسنادا سارايىنىڭ قوش قاناتلىق نەقىشلىك ئىشىكى
تۇۋىدە بېشىغا ئاپئاق سەللە، ئۇچىسىغا تېگى ئاق، چىغ يوللۇق
شايى يەكتەك كىيىۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ گەۋدىسى كۆرۈن-
دى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ياتسىبېگى كېلىۋاتاتتى.
ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىۋاتقان بولسىمۇ، چىرايى-
دىن كۆڭلىنىڭ خاتىرجەم ئەمەسلىكى چىقىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا
ئىشان تۆردىكى ھەشەمەتلىك كۇرسىدا سۈر - ھەيۋەت بىلەن
ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخانىنى كۆرۈپ قاتتىق چۆچۈپ كەت-
تى. يۈرىكى ئامبۇردا قىسقاندەك سىرقىراپ ۋۇجۇدىنى خۇددى
كەلكۈندەك بېسىپ كەلگەن بىر ۋەھىمە پۈت - قوللىرىدا جان
دىدارىنى قويمىدى، پالاققىدە يىقىلىپ چۈشۈشتىن ئۆزىنى ئاران-
ئاران تۇتۇپ تۇردى. ئىشان سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ تېخىچىلا
ھايات تۇرغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۆزىنىڭ چوڭ بىر بالا - قازاغا
دۇچ كەلگەنلىكىنى دەرھال چۈشەندى.
«خەۋەرچى كەپتەر شۇڭا تونۇگۈن قايتىپ كەلمەپتىكەن -
دە، قانداقسىغا ئامان قالغاندۇر بۇ دەھرىي ياكى ھىجابۇل غەيب-
لەر قول سېلىپ بولغۇچە قۇيرۇق تۇتقۇزماي ياپچاندىن ئۆتۈۋال-

ئەمىر مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىنسا مەھكىمە بىكاۋۇلبېگى ياكى ئۇنىڭ ئورۇنباسارى، ھېچبولمىغاندا ئەمىر مەھكىمىسىنىڭ چاپارمەنلىرى ئىززەت - ئىكرام بىلەن تەكلىپنامە ئېلىپ چىقاتتى. بۈگۈنكى بۇ تەكلىپ تولىمۇ غەلىتە ئىدى. خاس ئوغرى - قاراقچىلار بىلەن ھەپىلىشىدىغان، قەشقەرنىڭ ئامانلىق ئىشلىرىغا مەسئۇل ياتىشبېگى ھېچقانداق ھۆرمەت - ئېھتىرامسىزلا ئىشاننى ئەمىر مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىپ، ھازىرلا يولغا چىقىشنى تەلەپ قىلىپ مىختەك قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ تولۇق قۇراللانغان يۈز نەپەر نۆكىرى ئىشان قەسرىنىڭ ئالدىدا بۇتتەك قېتىپ تۇراتتى. «ئىشتانغا چىققان كۆتۈلگە تايىن» دېگەندەك ئەسلىدىنلا كۆڭلىدە جىن بار ئىشان ياتىشبېگىنى كۆرۈپلا ساراسىمىگە چۈشكەن، سۇلتان ئىسمائىلخاننى قەستلەش پىلانىنىڭ ئەمەلگە ئاشمىغانلىقىنى سەزگەنىدى.

مانا ئەمدى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، سۇيىقەستنى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تولۇق بىلىپ قالغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇنداقتىمۇ ھېيلىگەرلىك بىلەن تىركەشتى.

— مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇنداق دېيىشىدىكى مۇددىئاسى نېمىكىن؟

— مۇددىئا ئوپئوچۇق، — دېدى ئىشاننىڭ چىراي ئىپادىسىنى كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا باباقبەگ سۆز ئېلىپ، — تۈنۈگۈن سىبىيتلە بىلەن ياپچان ئارىلىقىدىكى چۆلدە قاتىللارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچرىغان بولساقمۇ ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن ئامان قالدۇق. بۇ ئىشلار ھەزرىتىمگە ئانچە سىر بولمىسا كېرەك دەپ ئويلايمەن.

— تۆھمەتخورنى ئاللامۇ كەچۈرمەيدۇ، — دېدى ئىشان كۆكەرمىلىك بىلەن چىچاڭشىپ ۋە سۇلتان ئىسمائىلخانغا قاراپ زارلىدى، — داد! ئى ئادالەتپاناھىم، بىراۋ كونا نىزا - ئاداۋەت-

ۋەتكەن بولسا، ئالدىلىرىغا ئىستىقبالغا چىقار ئىكەنمىز...
— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن بولمىش ھەزرىتىمنىڭ كەشپ
كارامەتلىرى ئۈن سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارلىرى
بىلىپ تۇرۇقلۇق، بۇ ئىشتىن بىخەۋەر قالغىنىغا ھەير
مەن، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان چىرايىنى ئۆزگەرتمەي
خاننىڭ ئىككى بىسلىق سۆزلىرىدىن دەماللىققا بىرەر مەن
نى ھېس قىلالمىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، خاننىڭ ئۆزى
«سۇلتانۇل مۇھەققىقىن» دەپ ئاتىغانلىقىدىن بىرئاز خاتىرج
بولۇپ يەنە سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:
— بىز گەرچە سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ۋەلىيۇللا بولساق
ئۈن سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارىنى تامامىي بىلى
تۇرۇشقا يەنىلا ئاجىزمىز. شۇ تاپتا ئانھەزرىتىمنىڭ ئاپتاپتەك
جامالىنى كۆرۈپ تۇرغانلىقىمىزدىن چەكسىز بەختىيارلىق ھېس
قىلساقمۇ، ئەمما ئالدىلىرىغا چىقىپ ئىستىقبال بەجا كەلتۈرەلمە
گەنلىكىمىزدىن كۆپ ئەپسۇسلانماقتىمىز.
ئىشاننىڭ ھېچنېمىنى بىلمىگەن قىياپەتكە كىرىۋېلىپ، ھە
دەپ سۆز ئويىنىتىشىدىن بىزار بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنى
غەزىپىنى بېسىۋالالماي چاچراپ ئورنىدىن تۇردى.
— ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ نېمىدىن ئەپسۇسلىنىۋاتقانلىقى
شۇ تاپتا ئۆزىگە ئايان. ئالدىمىزغا ئەۋەتكەن ھىجابۇل غەيبلىرى
ناھايىتىمۇ ياخشى ئىستىقبال بەجا كەلتۈردى، ئەمما پاختىنىڭ
ئارىسىدا ئوت ساقلاپ تۇرۇشقا قادىر قۇدرىتى چەكسىز ئىگە
بۇيرۇمىغانىكەن، ئامان قالدۇق.
ئىشاننى يەنە بىر قېتىم سۇر باستى. ھە، ئەتىگەندىلا ئەمى
مەھكىمىسىگە تەكلىپ قىلىپ كەلگەن ياتىشىپگىنى كۆرۈپ تۇنۇ
گۈندىن بېرى قايتىپ كەلمىگەن خەۋەرچى كەپتەرنىڭ يولى
تەلمۈرۈپ ھەر خىل خىياللار بىلەن تۇزۇك ئارام ئالالمىغا
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەرۋاھى قىرىق گەز ئۇچقانىدى. ئادەت

دەك قارا تەر تۆكۆلەتتى.

— ئى ئادالەتپاناھىم، مېنىڭ نامىمدا يېزىلغان بۇ پەرمان، بىراۋلارنىڭ ئالدىن پىلانلىغان سۇيىقەستىدۇر، — دېدى ئىشان زارلىنىپ، — ئالىيلىرى بۇ ئىشنى سەۋرچانلىق بىلەن تەھقىقلاپ كۆرگەيلا.

بۇ چاغدا ئورنىدىن تۇرۇپ سۆزلەشكە ئاغزىنى ئۆمەللىگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنى سۇلتان ئىسمائىلخان شەرەت قىلىپ توختىتىۋالدى ـ دە، ئىشاندىن سورىدى:

— ئۇنداقتا ئېيتسىلا، ھەزرىتىم، بۇ كىملەرنىڭ پىلانلىغان سۇيىقەستىدۇر؟

— بىلگۈچى ئاللا، — دېدى ئىشان تېخىمۇ بەك ئۇششۇقلۇق قىلىپ، — ئەمما سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەردىن گۇمانىم باردۇر. چۈنكى، ئۇلار مەنكىم سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسىنى ھەرقاچان قەستلەپ كەلدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان خاتىرجەملىك بىلەن يەنە سورىدى:

— ئىشان ھەزرەتلىرى ئۇنتۇپ قالمىسۇنكى، تۇنۇگۇن شۇم ئەجەل قوينىدىن مىنىڭ بىر جاپادا قۇتۇلۇپ قالغىنى سۇلۇكى ئىشقىيە پېشۋاسى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن جانابلىرى بولماستىن، بەلكى مەن ۋە مېنىڭ ھەمراھلىرىمدۇر.

— ئانھەزرىتىم سۇلۇكى ئىسھاقىيەگە ئىرادەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز يارانلىرىدىن زىنھار گۇمانلانمايدىغانلىقى بىزگە ئايان، — ئىشان ئەمدى سۇلتان ئىسمائىلخانغا ھۇجۇم قىلىشقا باشلىدى، — ئەگەر بۇ سۇيىقەستنى بىزنى قىلدى دەپ گۇمانلىنىپ ئۇۋال قىلىمەن دېسىلە بىرەر دەلىل ـ ئىسپات كۆرسىتىشلىرى كېرەك. بولمىسا زىنھار قايىل بولمايمەن. ناۋادا زۇلۇم قىلىمەن دېسىلە مانا مەن تەييار. شۇل سەۋەبلىك ئۆتكۈزگەن گۇناھسىزبىرلىرىنى ياراتقان ئاللا ئىگەم ھەرگىز كەچۈرمەيدۇ.

سۇلتان ئىسمائىلخان «ئەمدى سۆزلىسىلە» دېگەننى قىلىپ

لەرنى باھانە قىلىپ تۆھمەت چاپلاۋاتىدۇ. بۇ ئىش ئادالەت تەخت
ىنىڭ سۇلتانى بولمىش ئانھەزرىتىمنىڭ شان ـ شۆھرىتىگە نۇ
سان يەتكۈزىدۇ.
— ھەزرىتىم ئارتۇقچە ئىزتىراپتا بولمىغاي، — دېدى سۇ
تان ئىسمائىلخان ئىشانغا مىختەك تىكىلىپ تۇرۇپ، — شۇ
بىلگۈم كېلىدۇكى، بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەھلى سۇلۇ
پېشۋالىدىن جانابلىرىدىن بۆلەك يەنە بىر سۇلتانۇل مۇھەققىقى
بارمىدۇر؟
— ئەلۋەتتە يوقتۇر، سۇلتانۇل مۇھەققىقىنلىق ماقام
يېتىش پەقەت بىزلەركىم سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە پىر
ئەزەمىگە نېسىپ بولغاندۇر، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخاننى
مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىنى كۆرسىتىشك
ئالدىراپ پو ئېتىپ.
— ئۇنداقتا يېڭىسارىدىكى ھىجابۇل غەيىبلەرگە ئەۋەتكەن
مۇنۇ پەرماننى جانابىي سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىڭ يازغانلىقىدىن
زىنھار گۇمانلانمىساق بولغۇدەك.
سۇلتان ئىسمائىلخان شۇنداق دېدى ـ دە، «تارتۇق» نىڭ
قوينىدىن تېپىۋالغان تېرە قاپچۇقنى ئىشانغا كۆرسەتتى.
تېرە قاپچۇقنى كۆرگەن ئىشان ياغاچتەك قېتىپلا قالدى.
— ئۇشبۇ پەرماننى جانابىي سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئۆز
كۆزى بىلەن كۆرۈپ باققاي، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان بىر
چەتتە قاراپ تۇرغان ھۆدەيچىگە تېرە قاپچۇقنى تەڭلەپ، ھۆدەيچى
تېرە قاپچۇقنى خاننىڭ قولىدىن ئېھتىرام بىلەن ئالدى ـ دە،
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى.
— قېنى ئېچىپ كۆرۈپ باقسىلا، ھەزرىتىم.
ئىشان تېرە قاپچۇقنىڭ ئىچىدىكى خەتنى تىترەپ تۇرغان
قوللىرى بىلەن تەستە ئالدى ـ دە، كۆزلىرىنى چىمىلداتقىنىچە
نەزەر تاشلىدى. شۇ دەقىقىدە ئۇنىڭ پۈتكۈل بەدىنىدىن يامغۇر

— ئەمىرلەرگە ئىجازەت، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان بىردىنلا خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ.
— ئالىيجانابلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.
مىرزا باباقبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن باشقا ئەمىرلەر سارايدىن چىقىپ كېتىشتى.
— بۇ رىياكار ئىشاننىڭ كاللىسىنى دەرھال ئېلىشلىرى كېرەك ئىدى، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي، — رەھىمدىللىكىنىڭمۇ چېكى بار. ئۇل مۇناپىقنى دەماللىققا ئۆلۈمگە بۇيرۇمىغانلىقلىرىنىڭ بائىسى نېمە ئىكىن؟
سۇلتان ئىسمائىلخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا جاۋاب بەرمەي مىرزا باباقبەگ بىلەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قارىدى.
— بۇ ھەقتە جانابىي ئەمىرلىرىمىزنىڭمۇ مۇددىئاسىنى بىلگۈم بار.
— سۇلۇك ماجىرالىرى سەۋەبلىك بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ سەلتەنىتى ھەرقاچان تەۋرەپلا كەلدى، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئويلانغان ھالدا، — نەچچە يىلدىن بېرى ئەل - رەئىيەت بۇ جەڭگى - جېدەللەرنىڭ ئازابىنى ئاز تارتمىدى. مەخدۇمزادە خوجا ئابدۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى قازا قىلغاندىن كېيىن سۇلۇك ماجىرالىرى بىر مەھەل جىمىققانىدى. مانا ئەمدى ئويلىمىغان يەردىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئالىيجانابلىرىنى قەستلەپ كۆزىنى سەلتەنەتكە تىكتى. بۇنىڭدىن ئايانكى، بىر كۇشەندىدىن قۇتۇلغان سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەر ئەمدى نەزىرىنى تەختكە ئاغدۇرماقتا. ئەلھەمدۇلىللا، چوڭ بىر سۇيىقەستتىن ئامان قېلىپ، سۇيىقەستچىنىمۇ تۇتۇشقا مۇۋەپپەق بولدۇق. مېنىڭچە بولغاندا، خان ئالىيلىرى رەقىبىنى بىلىۋالغانىكەن، زىنھار سىلە - رەھىم قىلماسلىقى كېرەك.
— خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىككى يۈزلىمىچى قارا نى-

مىرزا ھەيدە دوغلاتىغا قاراپ قويدى.
— ھەزرىتىمگە دەلىل ـ ئىسپات كېرەك بولسا ئۆم-
بار، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قوينىدىن بىر پارچە خەتنى
چىقىرىپ، — مانا بۇ ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ماڭا يازغان مەكتۇپى
مەكتۇپتىكى خەت بىلەن تېرە قاپچۇقتىكى پەرمانىنىڭ خېتىنى
سېلىشتۇرۇپ كۆرۈپ باققايلا.
مىرزا ھەيدەر دوغلاتى خەتنى ئەكېلىپ ئىشانغا تەڭلىدى.
ئىشاننىڭ بۇرنى سارغىيىپ، كۆزلىرى ئالاق ـ جالاق بو
لۇپ كەتتى، مەدەت تىلەپ ئەتراپىغا ئالاڭلاپ قارىدى. ئىشانغ
قول بېرىپ سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتقان بىر قىسىم ئەمىر
لەرنىڭ قورقۇنچتىن جان ـ ئىمانى چىقىپ كەتكەنىدى. ئىشاننىڭ
جالاقلاپ تىترەپ تۇرغان ۋۇجۇدىدا قولىنى ئۇزىتىپ خەتنى ئالغۇ-
دەك ماجالى قالمىغانىدى.
ھەرقانچە ھىيلە ئىشلىتىپمۇ بۇ جىنايەتتىن قېچىپ قۇتۇ-
لۇشقا كۆزى يەتمىگەن ئىشان، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ دەھشەت
يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە شۇنداقلا قارىدى ـ دە، يەرگە موكلا
تىزلاندى.
— ئازماس ئاللا، قىبلىگاھىم شاپائەتلىكتۇر.
ئىشان ھۆركىرەپ يىغلىۋەتتى. جان قايغۇسىدا قالغان
ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىدا ئىلگىرىكى تەكەببۇرلۇقىدىن ئەسەرمۇ
قالمىغانىدى.
— ھەزرىتىمنى ئۇبدانراق جايلاشتۇرۇپ قويۇڭلار، — دېدى
نېمىنىدۇر خىيالىدىن ئۆتكۈزگەن سۇلتان ئىسمائىلخان.
ياتىشبېگى ئىككى نۆكەرگە بۇيرۇپ توختىماي يىغلاۋاتقان
ئىشاننى ئاچىقىپ كەتتى.
سۇلتان ئىسمائىلخان پېشانىسىنى تۇتقىنىچە چوڭقۇر خىيال
غا غەرق بولغانىدى، ئەمىرلەر نېمە دېيىشىنى، نېمە قىلىشىنى
بىلەلمەي ھاڭۋېقىپ تۇرۇشاتتى.

كۆرۈنسە كىمنىڭ كۆزىگە دۈشمەن،
ئۆلتۈرمەيدىكەن ئۆزىگە دۈشمەن①.

شېئىرنى ئائلاپ مىرزا باباقبەگ مەلىكىگە قاراپ قايىللىق بىلەن باش لىڭشىتتى...

— جانابىي ئەمىرلىرىمىنىڭ مەقسىتىنى پۈتۈنلەي چۈشەندىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان خىيالچانلىق بىلەن، — ئەلۋەتتە بۇ رىياكار ئىشاننىڭ دەرھال كاللىسىنى ئېلىش كېرەك ئىدى. ئەمما، شۇنى ئۇنتۇلۇپ قالمىسۇنلاركى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى رەئىيەتنىڭ يېرىمى دېگۈدەك ئۇل رىياكار ئىشانغا ئىرادە قىلىدۇ. ئۇل تاپتا بىز ئۇچۈن ئىشاننى ئۆلۈمگە بۇيرۇماق تولىمۇ ئاسان، ئەمما تۇمەنمىڭلىغان مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرگە نېمە دەيمىز. ناۋادا ئۇلار پىر بۇزرۇكىمىزنى ئۆلتۈرۈۋەتتى دەپ سەلتەنەتكە قارشى قوزغالسا قانداق قىلىمىز، بىر ئاسىي مۇناپىقنىڭ ئۆلۈمى بىلەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تۈگىمەس جەڭگى - جېدەل باشلىنىپ كېتىشى مۇمكىن. مېنىڭ شۇ تاپتا كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىم بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئەمىنلىكى، بىھۇدە قان تۆكۈلۈشىنىڭ ئالدىنى ئېلىش.

— ئالىھەزرىتىم ھەقىقەتەن دانالىق بىلەن يىراقنى كۆزلەپتىلا، — دېدى خاننىڭ مۇلاھىزىسىگە قايىل بولغان مىرزا باباقبەگ، — ئەلۋەتتە سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقى، ئەل - رەئىيەتنىڭ ئاسايىشلىقى ھەممىدىن ئەۋزەلدۇر. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆلۈمى سەۋەبلىك ئەل - رەئىيەت ئارىسىدا تۈرلۈك پىتنە - پاساتنىڭ پەيدا بولۇشى، سۇلۇكى ئىشقىيە قىساسچىلىرىنىڭ قوزغىلىپ كېتىشى تۇرغانلا گەپ، ئەمما بۇنى دەپ ئۇل رىياكار ئىشاننى ئاسانلىقچە بوش قويۇۋېتىشكە زىنھار بولماس. ئېھتىمالىم، ئالىھەزرىتىمنىڭ بۇ ھەقتە ئويلىغانلىرى باردۇر.

---

① بۇ سەئدى شىرازىنىڭ شېئىرى.

يەت، رىياكار ئادەم ئىكەنلىكىنى شاھزادە يولۋاسخان زامانىسىد
لا بىلگەن بولساممۇ، ئانەزەرىتىمنىڭ ھىممەت - شاپائىتى
ئېرىشىپ قەشقەرنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغىنىمدىن بې
رى ئول ئىشاننىڭ شېرىن - شېكەر سۆزلىرىگە ئىشىنىپ، خا
ئالىيلىرىغا مەلۇمات يوللىغىنىمدىن كۆپ ئەپسۇسلىنىۋاتى
مەن، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — ئەمدى بىلدىمكى خو
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەلتەنەتكە قىلچە ساداقىتى يوق ئىكەن
يېقىنقى بىرنەچچە ئاي ئىچىدە ھېلىقى يارلىق سەۋەبلىك قەشقەرد
كۆپ ماجىراالار يۈز بەردى. مۇرىتىل - ھىدايەتچىلەر يارلىقنى
دەستەك قىلىپ خانلىق قانۇن - جاساقلار بىلەن قارشىلاشتى.
ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن بىرنەچچە قېتىم سۆزلەشكەن بولسامم
نەسىھەتىمگە زادىلا قۇلاق سالمىدى. سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى
نى ئوردا بىلەن قارشىلىشىشقا ئوچۇقتىن - ئوچۇق قۇتراتتى.
بۇ ھەقتە ئوردىغا بىرنەچچە قېتىم مەلۇمات يوللىغانىدىم. مان
ئەمدى ئىشاننىڭ ھەقىقىي نىيەت - ئىقبالى ئاشكارا بولدى.
ئاخشام دېيىشكىنىمىزدەك ئوردا ئەمىرلىرى ئارىسىدا ئىشاننىڭ
يېقىنلىرى بار. ئۇلار سۇيىقەستنى بىللە پىلانلاشقان ۋە خان
ئالىيلىرىنىڭ ئاۋامچە كىيىنىپ خۇپىيانە ئەل ئارىلاۋاتقانلىقىنى
ئىشانغا ئالدىن خەۋەر بېرىۋەتكەن. ئۇلارنىڭ مەقسىتى سەلتەنەتنى
چاڭگىلىغا ئېلىش. مېنىڭچە، چايانىنى تېپىۋالغانىكەنمىز ۋاقتىدا
ئۇجۇقتۇرۇۋەتكىنىمىز ئەۋزەل. بۆرە بىلەن دوست بولسا ھامان
قويغا زىيان.
مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىدىن ھاياجانلان
غان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تېخىچە
بىر قارارغا كېلەلمەي دېلىغۇل بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ تۆۋەندى
كى ئىككى مىسرا نەزمىنى ئوقۇدى:

توققۇزىنچى باب

داغ

1

مىلادىيە 1677 ـ يىل كەچ كۈز.

بەدەخشاندىن يولغا چىققان ئالتە نەپەر ئاتلىق يولۇچى يۈك ـ تاقلىرى ئارتىلغان ئىككى تۆگە، ئۈچ قوتازنى ئەگەشتۈرۈپ، بۈيۈك بابۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ سۈيى ئەلۋەك، تاغ ـ داللىرى ئىنتايىن گۈزەل، باي ـ باياشات ئۆلكىسى كەشمىرگە[①] قاراپ كېتىۋاتاتتى. ئۈستى ئاپئاق قار، ئاستى ياپيېشىل چىمەن، قارىغايلار بىلەن ئورالغان تاغ يولىنىڭ ھاۋاسى تولىمۇ سوغۇق ئىدى. يولۇچىلار يوغان جۇۋىلارغا قىمدالغىنىچە ئات ئۈستىدە دۈگدىيىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئاغزى ـ بۇرنىدىن چىققان ئىسسىق ھوردا ساقال ـ بۇرۇتلىرى قىروداپ كەتكەنىدى.

— يا ھاۋا ئېچىلىپ كۈن چىقمىدى، يا تايىنلىق قار ياغمى-

---

① كەشمىر — سۇلتان سەئىدخان دەۋرىدە سەئىدىيە خانلىقىغا قارام بولغان زېمىن ئىدى. كېيىنكى دەۋرلەردە، بولۇپمۇ سۇلتان ئەھمەدخان، سۇلتان مەھمۇدخانلار دەۋرىدە ئاكا ـ ئۇكا شاھزادىلەر ئوتتۇرىسىدىكى تەخت تالىشىش كۈرەشلىرىدە، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ كۈچى ئاجىزلاشقاندىن كېيىن، سەئىدىيە خانلىقىغا بايقۇت قىلىپ بابۇرىيلەر سۇلالىسىگە قېتىلغانىدى. سۇلتان ئابدۇللاخان ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن كۆپ تىرىشچانلىق كۆرسەتكەن بولسىمۇ كەشمىرنى تەسەررۇپىغا ئالالمىدى.

— مەن ئەتىگەندىن بېرى كۆپ ئويلاندىم، — دېدى سۇلتا
ئىسمائىلخان، — خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى تەسەررۇپىمى
دىن بالا ـ چاقا، جەددى ـ جەمەتى بىلەن قوغلاپ چىقىرىش
بۇ زېمىنغا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسماسلىق ھەققىدە يارلىق چ
شۈرمەكچىمەن.

— ئۇلتۇرگىلى بولمىغاندىن كېيىن، قوغلىنىشتىمەكتىن ئۆز
گە تەدبىرمۇ يوق ئوخشايدۇ، — دېدى مىرزا باباقبەگ ھەسرەتلە
گەن ھالدا.

قولۇڭدا تاش بولسا، تاش ئۈزرە يىلان،
جىنايەت بولىدۇ ئۇرمىساڭ شۇئان[1].

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ خوجا ھە
دايىتۇللا ئىشان ئۈستىدىن چىقارغان ھۆكمىگە بولغان نارازىلىقى
نى يۇقىرىقى ئىككى مىسرا شېئىرنى ئوقۇش ئارقىلىق بىلدۈر
دى. سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ شېئىرنى ئاڭلاپ ھەسرەتلىك تىنى
قويدى ـ دە، لام ـ جىم دېمىدى. خاننىڭ ئاللىقاچان بىر قارار
كېلىپ بولغانلىقىنى بىلگەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بېشىنى تۆۋەن
سالدى.

شۇنداق قىلىپ مىلادىيە 1672 ـ يىل يازدا سۇلتان ئىسما
ئىلخاننىڭ يارلىقىغا بىنائەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئائىلە تاۋا
بىئاتلىرى بىلەن سەئىدىيە زېمىنىغا مەڭگۈ ئاياغ باسماسلىق شەر
تى بىلەن قوغلاپ چىقىرىلدى. يالاپ ماڭغان بەش يۈز نەپەر نۆكە
ئۇنى ئەركەشتام يولى ئارقىلىق تام مولۇن، تاشقى ئالاي چوققى
سىدىكى قىزىل ئارات ئېغىزى، قوشقۇدۇق قاتارلىق تاغ يوللىرى
دىن ئۆتكۈزۈپ بەدەخشان چېگراسى ئىچىگە ئاپىرىپ قويۇپ قاي
تىپ كەلدى.

---

① بۇسەئدى شىرازىنىڭ شېئىرى.

راق، چۈچۈمەل چايلار بىرمۇ بىر ئۆتمەكتە ئىدى. موللا ساقى-
نىڭ «ئۇ كۈنلەرمۇ ئاز قالدى» دېگەن سۆزلىرى قۇلاق تۈۋىدە
توختىماي جاراڭلايتتى.

قەشقەرگە، يۈزلىگەن مۇرىتلار ئايىغىغا باش قويۇپ، تون-
لىرىنىڭ پېشىنى تاۋاپ قىلىپ، چاڭ - توزانلارنى كۆزلى-
رىگە سۈرتۈپ، خىزمىتىگە «لەببەي» دەپ قول باغلاپ تۇرىدىغان
شانۇ شەۋكەتلىك سەلتەنەتكە يەنە قايتىشقا ئىمكانىيەت بولار-
مۇ - ھە، ئۇ ئاشۇ چاغدا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئۆزىنى ئۆلۈمگە
بۇيرۇمىغانلىقىدىن ئاللاغا شۈكۈر - سانا ئېيتقانىدى. كۆز ياش-
لىرىم بىلەن ئەخمەق خاننى ئالدىدىم دەپ ئىچىدە كۈلگەن،
سەئىدىيە تەسەررۇپىغا ئىككىنچىلەپ ئاياغ باسماقلىق ھەققىدىكى
پەرماننى تاپشۇرۇۋالغىنىدا قەلبىدە ئۆچەي - ئۆچەيلا دەپ قالغان
ئۈمىد شامى ئاجىز پىلىلدىغانىدى. شۇنچە قەدرىنى قىلغان،
ئەتىۋارلاپ بېشىدا كۆتۈرگەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا بىر ئاز
تارتىشقاندەك قىلسىمۇ، كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا تۇپرىقىدىن
قوغلىنىش، ئايرىلىش ئازابىنى قىلچىلىك ھېس قىلمىغانىدى.
شۇنداق، ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىدا ئانا يۇرت مېھرىنىڭ زەررىسىمۇ
يوق ئىدى. ئەمما، ئىش ئۇنىڭ كۈتكىنىدەك چىقمىدى، سەئىدىيە
چېگرىسىدىن ئۆتۈپ بەدەخشان تەۋەسىگە خۇددى ئەزىز، ئەتىۋار-
لىق، كاتتا مېھماندەك دەبدەبىلىك جەررە - ساماللىرى بىلەن
كىرىپ كەلگەن ئاتالمىش «قۇتبىل ئەقتاب»، «سۇلتانۇل مۇ-
ھەققىقىن» نى بەدەخشاننىڭ ئەھلى سۇلۇك پېشۋالىرى بولمىش
كور ئىشان - خوجىلار بەئەينى بىر پارچە سۆڭەكتىن قىزغانغان
لالما ئىتتەك خىرىس بىلەن سوغۇقلا كۈتۈۋالدى. ئۇنىڭ سۇلۇك
تەرغىباتلىرى، ئەمرىمەرۇپلىرىنى، ۋەزلىرىنى ئاڭلايدىغانغا ئادەم
چىقمىدى. ئۆز خوجا - پىرلىرىغا تولىمۇ ساداقەتمەن بەدەخشان
خەلقى بۇ نام - ئەمەلى نامەلۇم لاماكان خوجىغا ئانچە ئېتىبار
قىلمىدى. ئالتە ئايغا يېقىن تىرىشچانلىق كۆرسىتىپمۇ مەسلەك-

دى، — دېدى موللا ساقى خەلپە سوغۇقتا قولاشمىغان لەۋلە
رىنى تەستە مىدىرلىتىپ، غودۇرىغىنىچە.

باشقا ئاتلىقلار خۇددى مۇزلاپ قالغاندەك ئولتۇرۇشاتتى. ھېچقايسىسى موللا ساقىنىڭ غودۇراشلىرىغا ئاۋاز قاتمىدى.

— قايسى ۋاخ بولغاندۇر؟ — دېدى موللا ساقى تۇتۇق كۆل رەڭ ئاسمانغا قاراپ، — دىگەر ۋاقتىغىچە بىرەر قونالغۇغا ئۇلە شۇۋالساق ياخشى بولاتتى، ئۈچ كۈندىن بېرى سۇيۇق - سەلەڭ بىرنېمە ئىچمەي ئادەمنىڭ ئىچى قۇرۇپ كەتتى.

— شۇنى دېسىلە، خەلپەم، — دېدى يولۇچىلارنىڭ بىرى زوۋانغا كېلىپ، — شۇ تاپتا قەشقەرنىڭ ئاشكۆكى سېلىنىپ چاچتەك كېسىپ ئېتىلگەن مەززىلىك قىيما ئۇگرىسى كۆزۈمگە كۆرۈنۈپ كېتىپ بارىدۇ.

— سەۋر قىلسىلا، بۇرادەر، — دېدى موللا ساقى ئۇگرىنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ ئاغزىغا جۇغلاشقان شېرىقسۇنى غورتىندە يۇتۇۋې-تىپ، — خۇدا خالىسا پات يېقىندا قەشقەرنىڭ ئۇگرىسىگىلا ئەمەس، تارىدەك سوزۇپ ئەتكەن لەگمىنىگە، جىلتىسىنى قەغەز-دەك ئېچىپ تۈگكەن پېتىر مانتىسىغا، يەنە تېخى دورا - دەرمەك-لىرىنى تېتىتىپ پىشۇرغان زىخ - تونۇر كاۋاپلىرىغا ئېغىز تېگىمىز، ئۇ كۈنلەرمۇ ئاز قالدى.

— ئىنشائاللا ئېيتقانلىرى كەلگەي، خەلپەم، — دېدى يەنە بىر يولۇچى ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ.

ئات ئۈستىدە ھەمراھلىرىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلىك تىنىپ قويىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭمۇ كۆز ئالدىدىن قەشقەردىكى ئىشان قەسرىدە ھەر كۈنى ئۈچ ۋاخ داستىخىنىدىن كەم بولمايدىغان پولۇ - لەگمەن، مانتا - چۆچۈرە، ئۇگرە - شورپا، زىخقا تارتىپ ياكى تونۇرغا سېلىپ پىشۇرغان قوزا، ئوغلاق، باچكا، ئولاي، بۇغا، كېيىك... كاۋاپلىرى، تۈرلۈك شەربەت - شارابلار، خۇش پۇ-

ھىجرىتىگە كۆڭۈللىرى تارتىپ قېلىشلىرىنىڭ، شۇنداقلا دەرگا-
ھىمىزغا زىيارەت قىلماقــنى ئىستــەپ قېلىشلىرىنىڭ بــائىسى
نېمىكىن؟

ھېچقانداق تەكەللۇپسىزلا سورالغان بۇ سوئال ئىشاننىڭ يەنە
بىر قېتىم غەزىپىنى كەلتۇردى. خورلۇق - كەمسىتىش، ھۆر-
مەتسىزلىك يۇرەك - باغرىنى ئۆتكۇر پىچاقتەك تىلغاپ تاشلىدى.

— بۈيۈك بەدەخشان تەسەررۇپىغا ھىجرەت قىلمىقىمىزدا
ئۇن سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ خانۇخاقانى ئانھەزرىتىمىنىڭ ئاپتاپ-
تەك جامالىغا قېنىۋېلىش ھەم مۇلاقەتتە بولۇپ ئىستېدات دۇردا-
نىلىرىدىن تەلىم ئېلىشتىن ئۆزگە مۇددىئا يوقتۇر.

— يوقسۇ، ئىشان ھەزرەت، كۆپ مۇبالىغە قىلىۋەتتىلە،
— دېدى ئەمىر ئىشاننىڭ زىيادە مــاختاشــلىرىدىن بــىزار بــول-
غان ھالدا، — پەقەت بۈيۈك بابۇرىيلەر تەسەررۇپىنىڭ سەلتەنەت
تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغۇچى ئەۋرەڭزىپ[1] ئائىلىرىلا ئۇن سەك-
كىز مىڭ ئالەمنىڭ خانۇخاقانى بولۇشقا مۇناسىپتۇر. بىزلەر
بولساق ئۇل قىبلىگاھىمىزنىڭ ھامىيلىقىدىكى كىچىككىنە بىر
يۇرتنىڭ ئەمىرىدۇرمىز، خالاس.

خۇشامەت سۆزلىرىنىڭ كارغا كەلمەيۋاتقانلىقىنى ھېس قىل-
غان ھىدايىتۇللا ئىشان نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي بىر ھازا تۇرۇپ
قالدى.

— ئەمىر جانابلىرى ھەقىقەتەن ۋاپا - ساداقەت ئەھلى ئى-
كەن، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىرايىغا خۇشامەت كۇلكىسى-
نى يۈگۈرتۈپ، — بۇ دۇنيادا ئائىلىرىدەك ۋاپا ئەھلىدىن يەنە
قانچىسى بار دەيلا، مانا بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل
مۇھەققىقىن بولمىش ئەھلى سۇلۇك پېشۋاسى سەئىدىيە تەسەررۇ-
پىنىڭ سەلتەنىتىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن بىسيار كۈچ، زېمىن

---

① ئەۋرەڭزىپ — شۇ دەۋردىكى بابۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ پادشاھى بولۇپ، بەدەخشان
ئۇنىڭغا قاراشلىق بىر كىچىك خانلىق ئىدى.

داشلىرى ئارىسىدا يەكلەنگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆمىدىن
بەدەخشان ئەمىرلىرىگە باغلىدى. مىڭ سەر ئالتۇن بىلەن ئىكك
توپ خوتەن ئەتلىسىنى ئەمىر بىلەن كۆرۈشۈش ئىلتىماسىغا قو
شۇپ ئوردىغا كىرگۈزدى. ھەپتە ئۆتكەندە ئوردا شىغاۋۇل ئەمى-
رىگە يەنە بىرمۇنچە سوۋغا ـ سالام سۇڭغۇتۇپ يۈرۈپ ئەمىرنىڭ
قوبۇل قىلىشىغا ئېرىشكەن بولدى.

بەدەخشان ئەمىرىنىڭ قوبۇل قىلغانلىق ھەققىدىكى خەۋەرنى
ئاڭلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان، مۇراسىم كىيىملىرىنى كىيىپ
سۆلەتلىك ياساندى ـ دە، موللا ساقى قاتارلىق خەلىپە ـ سوپىلى-
رىنى ئەگەشتۈرۈپ ئوردىغا يۈگۈردى.

— ئەمىر ئالىيلىرىنىڭ پەرمانى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان
ئەزىزىدىن ئۆزگىلەر سىرتتا ساقلاپ تۇرغاي، — دېدى ئوردا
دەرۋازىسىدىكى قاراۋۇللار باشلىقى ئىشاننىڭ ھەمراھلىرىنىڭ
ئالدىنى توسۇپ.

بەدەخشان ئەمىرىنىڭ ھەشەمەتلىك سارىيىدە ئۆزىنى كۈتۈۋې-
لىش ئۈچۈن تەييارلانغان كاتتا مۇراسىمنى كۆز ئالدىغا كەلتۈ-
رۈپ، زور ئىشەنچ بىلەن ئوردىغا كىرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان
بەدەخشان ئەمىرىنىڭ ھېچقانچە ھەشەمەتسىزلا كۈتۈپ ئولتۇرغى-
نىنى كۆرۈپ تولىمۇ تەئەججۈپلەندى. سارايىنىڭ بوسۇغىسىدىن
ئاتلاپلا بەجا كەلتۈرگەن ھۆرمەت ـ ئېھتىرامىغا بەدەخشان ئەمى-
رىنىڭ ئورنىدىن تۇرۇش تۈگۈل قىمىرلاپمۇ قويمىغىنىنى، «ۋە-
ئەلەيكۇم ئەسسالام» دېگەن سۆزنى خۇشياقمىغان ھالدا ئاغزىنىڭ
ئۈچىدىلا دەپ قويغىنىنى كۆرۈپ، ئىچ ـ ئىچىدىن خورلۇق ھېس
قىلدى.

— قېنى مەرھەمەت قىلىپ ئولتۇرغايلا، ئىشان ھەز-
رەت، — دېدى زەر تونىغا ئورىنىپ، ئالتۇن كۇرسىدا ئولتۇرغان
بەدەخشان ئەمىرى ئىشاننى تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىرلەرنىڭ ئاياغ
تەرىپىگە قويۇلغان بوش كۇرسىغا تەكلىپ قىلىپ، — بەدەخشان

— ئىشان ھەزرەتىنىڭ كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مۇقەددەس تۇپراق بولمىش ئانا ۋەتىنىنى ھاتەملەرچە سېخىيلىق بىلەن ئىككى قوللاپ تۇتقانلىقلىرىغا كۆپ تەسەننا، — دېدى بەدەخشان ئەمىرى مەسخىرىلىك تەلەپپۇزدا كۈلۈپ، — ئەمما بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپىغا لەشكەر تارتىشتەك كاتتا ئىش زىنھار قولۇمدىن كەلمەيدۇ. ھەزرىتىم ئانچە بىلمىسە كېرەك، بۈيۈك بابۇرىيلەر خانلىقىنىڭ پېشۋا خانۇ خاقانى زوھۇرىدىن مۇھەممەد بابۇر ھەزرەتلىرى بىلەن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ پېشۋا خاقانى سۇلتان سەئىدخان ھەزرەتلىرى يىلتىزداش، جەمەت - ئۇرۇقى بىر قېرىنداشلاردۇر. ئۇلار ئوتتۇرىسىدا بىر - بىرىنىڭ تەسەررۇپىغا تاجاۋۇز قىلىشماسلىق، ئۆزئارا ياردەم - ھەمدەمدە بولۇش خۇسۇسىدا ئەھدۇ پەيمانلار باردۇر. قىبلىگاھىمىز ئەۋرەڭزىپ خاقان ئالىيلىرى بابائى بۇزرۇكلىرى قىلىشقان ئەھدۇ پەيماننى يىرتىپ تاشلاپ، ئۆز قېرىنداشلىرىنىڭ زېمىنىغا لەشكەر تارتماقلىقنى ئەسلا راۋا كۆرمەس، نەسىھەتىمىز شۇلكى، ئىشان ھەزرەتىنىڭ مۇددىئاسى شۇ بولسا دەرھال نىيىتىدىن يانغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان بەدەخشان ئەمىرىنى سەئىدىيە خانلىقىغا لەشكەر تارتىشقا كۆندۈرەلمەي ئىلاجسىز يېنىپ چىقتى. ياخشى نىيىتىنى چۈشەنمىگەن بۇ ئەمىرنى ئىچىدە تىللىدى، قارغىدى. ئىشان مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈپ ئىچ - ئىچىدىن ھەسرەتلەندى. نەچچە كۈندىن بېرى تۈزۈك ھاردۇق ئالماي يول يۈرۈۋاتقان ئاق ئارغىماق كىچىككىنە تاش - داڭگاللارغا پۇتلىشىپمۇ مۇدۇرەيتتى، قوپال سوكۇلدايتتى. ئۇنىڭ بۇ سوكۇلداشلىرى ئىشاننىڭ ئاچچىق ئەسلىمىلىرىگە قىلچىلىك ھالاقىت يەتكۈزەلمەيتتى. سەئىدىيە زېمىنىغا قايتا قەدەم بېسىش، ئاللىقانداق قوشنا ئەل خانلىرىنىڭ ھامىيلىقىغا ئېرىشىپ، ئۇلارنىڭ تۈمەنلىگەن لەشكەرلىرىنى باشلاپ بېرىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاندىن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىنى تارتىۋېلىش شېرىن خىيالى

سەرپ ئەتكەنىدىم. ھالا يېقىنقى يىللاردا تەختتە ئولتۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخان جىيەن ئوغلى — ھەقىقىي تەخت ۋارىسى شاھزادە يولۋاسخاننى قەتلە قىلىپ تەختنى تارتىۋالدى. ئۇنىمۇ ئاز دەپ، ئەھلى سۇلۇك تەرغىباتىنى چەكلەپ، سۇلۇك ئەھلىگە سەلتەنەت سۇرى بىلەن زۇلۇم سالدى، ئەل - رەئىيەتنىڭ نارازىلىقىغا پەرۋا قىلماي تەختنى ئوڭچە ئىگىلىۋالدى. ئىككى ئېغىز لىللا گەپ قىلىپ قويغىنىم ئۈچۈن، مېنى سەئىدىيە تەسەررۇپەدىن قوغلاپ چىقاردى. ئول نائىنساپ خان ھازىر ھەدەپ لەشكەر توپلاپ بۈيۈك بابۇرىيلەر تەسەررۇپى بىلەن ئاستراخانىلار[1] تەسەررۇپىنى ئىستېلا قىلىش ئۈچۈن تەييارلىق كۆرۈۋاتىدۇ. ناۋادا ئەمىر ئالىيلىرى ئىسمائىلخان بىتۈيۈق تۇرغان مۇشۇنداق پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، سەئىدىيە تەسەررۇپىغا لەشكەر تارتسىلا، ئول زېمىننى ئاسانلا ئىتائەتلىرىگە ئالغان بولاتتىلە، باھادىرلارچە شانۇشەۋكەتلىرى جاھانغا تارقىلاتتى. خانۇخاقان ئەۋرەڭزىپ ئالىيلىرىمۇ كۆرسەتكەن بۇ ئەجىر - تۆھپىلىرى ئۈچۈن جانابلىرىنى كاتتا ئىنئاملار بىلەن تارتۇقلىغان بولاتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان بەدەخشان ئەمىرىنىڭ كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ جىم ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ، سۆزۈم تەسىر قىلىۋاتقان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدى، پەسكەش مۇددىئاسىنى تېخىمۇ ئەزۋەيلەپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ناۋادا باھادىر ئەمىر جانابلىرى بۇ ئۇلۇغ ئىشقا تۇتۇنسىلا، مەنكىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك سەئىدىيە تەسەررۇپەدىكى نەچچە تۈمەنلىگەن مۇرىت - مۇرشىدلىرىم بىلەن ھەزرەتلىرىگە ھەمدەمدە بولۇپ، ئاتقان ئوقلىرى، چاپقان قىلىچلىرى بولۇشقا تەييارمەن. ھەر يىلى ھەزرەتلىرىگە تۈمەن سەر ئالتۇن-كۈمۈش ئولپان تاپشۇرۇشقا كېپىللىك قىلىمەن.

---

① ئاستراخانىلار — 1599 - يىلى شەيبانىخانلار سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغاندىن كېيىن ئاستراخاندا قۇرۇلغان خانلىقنى كۆرسىتىدۇ.

مىز. ھەزرەتلىرىنىڭ بابائى بۇزرۇ— خوجا ئەھمەد كاسانى پىرىمىنىڭ بۈيۈك سەئىدىيە خاقانى سۇلتان سەئىدخان ئالىيلىرىغا پىر بۇزرۇك بولۇپ دۇئاگويلۇق قىلىپ ئۆتكەندىن ھەم خەۋىرىمىز باردۇر. ئىنشائاللا، جانابلىرىمۇ پىر بۇزرۇكلىرى مەختۇمى ئەزەمنىڭ سائادەتمەن يولىنى تۇتۇپ، سەئىدىيە خانزادىلىرىگە پىر بۇزرۇك بولۇپ، دۇئاگويلۇق قىلىپ خويمۇ ساۋابلىق ئىشلارنى قىلغانىكەنلا، ھالا بۇگۈنكى كۈندە بىلدۇقكى، پىر بولمىش بۇزرۇك بولمىش ئىشان ھەزرەت دۇئاگويلۇقنى تەرك ئېتىپ مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىنىغا — كىندىك قېنى تۆكۈلگەن مۇقەددەس ۋەتىنىگە ياغى باشلاپ بېرىشنى ئىرادە قىلىپ قاپتۇ.

زۇۋانى تۇتۇلغان ھىدايىتۇللا ئىشان سوغۇق تەرلىگىنىچە يەرگە قاراپ تۇرۇۋالدى. ئابدۇلئەزىز خان سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— بىزلەرنىڭ ئۇل سۇلتانلار بىلەن ھېچقانداق نىزا - ئاداۋىتىمىز يوقتۇر. تەسەررۇپىمىزدىكى رەئىيەتلىرىمىز بولسا ئۇل سەئىدىيە ئاۋاملىرى بىلەن ئەلمىساقتىن تارتىپ بىر تىل، بىر قوۋم، بىر ئۇرۇقتىكى قېرىنداشلاردۇر ھەم دىنداشلاردۇر. شۇنداق تۇرۇپ ئۆزئارا ياغى قىلىشماق نە ھاجەتتۇر بىزگە. ھەقتائالادىن دىللىرىغا ئىنساپ، ئەل - يۇرتلىرىغا ئاسايىشلىق تىلىگەيلا، ئى ئىشان ھەزرەت.

ئات ئۈستىدە كېتىپ بارغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئابدۇلئەزىزخاننىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئېسىگە ئېلىپ ئاچچىق - ئاچچىق تولغاندى. ئىشان بۇرنىغا يەپ تۇرسىمۇ نىيىتىدىن پەقەتلا يانمىدى. سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن قوغلانغان بەش يىلدىن بېرى بەدەخشان، كابۇل، ھىرات، بۇخارا، ئەنجان، سەمەرقەنت قاتارلىق شەھەرلەر ئارىلىقىدا توختىماي قاتىرىدى. سىلىق - سىپايە رەت قىلىشلارغىمۇ، ئاچچىق تەنە - مالامەتلەرگىمۇ ئۇچرىدى. بۇ

يۈرىكىنى قۇرتتەك ئارامسىز غاجىلايتتى. كاللىسىدا تۇرلۇك
شۇم پىلان، نومۇسسىز تەدبىرلەر زاھىر بولاتتى. ئۇ بەدەخشان
ئەمىرىدىن بۇرنىغا يېگەندىن كېيىن شۇم نىيىتىنىڭ قۇترىتىشى
بىلەن ئاستراخانلار سۇلالىسىنىڭ خاقانى ئابدۇلئەزىزخاننىڭ①
ئوردىسىغا نۇرغۇن سوۋغا - سالاملار بىلەن بېرىپ كۆرۈشۈشكە
مۇۋەپپەق بولدى ۋە مۇناپىقلارچە نىيىتىنى يوشۇرمايلا بايان
قىلدى.

— ئىشان ھەزرىتىمنىڭ نەسەبى سەئىدىيە خانزادىلىرىدىن-
دۇر؟ — سورىدى ئابدۇلئەزىزخان ئىشاننىڭ سەئىدىيە زېمىنىغا
لەشكەر تارتىش توغرىسىدىكى ئىلتىماسىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كې-
يىن تۇلۇمدىن توقماق چىققاندەكلا.

— يوقسۇ، ئانهەزرىتىم، — دېدى ئىشان تۇيۇقسىز سورال-
غان بۇ سوئالدىن بىرئاز ئۇڭدەرەپ، — بىزلەركىم سۇلتانۇل
مۇھەققىقىن سەييىددۇرمىز، جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكىمىزنىڭ
نامىشەرىپى مازار پادىشاھ خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشان ۋەلىيۇل-
لادۇر. ئۇلۇغ بابائى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك نامىشەرىپى كارا-
مەتۇللا كاتىبىن خوجا ئەھمەد كاسانى مەخدۇم ئەزەم ساججادۇ
بېھىشتىندۇر. نەسەبىمىزنىڭ سەييىدلىك ئۇنۋانى ئىمامى ھۇسەيىن
رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا، خوجىلىق ئۇنۋانىمىز ئىمام مۇھەممەد ھەنە-
فە ساھىبى دەرۋانغا ئۇلىشىدۇ. بۇل زاتى مۇبارەكلەر ئارقىلىق
ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇغا، ئاخىرىدا پەيغەم-
بەر سەللاللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ئۇلىشىدۇ...

ئاستراخانلار خاقانى ئابدۇلئەزىزخان خوجا ھىدايىتۇللا ئى-
شاننىڭ نەسەب داۋرىڭى ھەققىدىكى زەي سالماي ئاتقان پوسىنى
سىلىق - سىپايىلىق بىلەن ئۈزۈپ تاشلىدى.

— بىز ھەممىمىز جانابىي رەسۇلىللانىڭ ئۇممەتلىرىدۇر-

① ئابدۇلئەزىزخان — مىلادىيە 1642 - يىلىدىن 1680 - يىلىغىچە جەمئىي 38 يىل ئاستراخان خانلىقىنىڭ تەختىدە ئولتۇرغان مەشھۇر ھۆكۈمدار.

— كەشمىر پادىشاھىنىڭ خاقان ئەۋرەڭزىپكە بايقۇت قىلغان-لىقى راستمىدۇر، ئىشان پىرىم؟
موللا ساقىنىڭ بۇ سوئالى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىيالى بۆلۈنۈپ كەتتى. ئۇ موللا ساقىنىڭ كەشمىر پادىشاھىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشەلمەي يەنە ئارتۇقچە يول جاپاسى تارتىشتىن ئەن-سىرەۋاتقانلىقىنى چۈشەندى. ئىشاننىمۇ مۇشۇ مۇدھىش خىيال يول بويى پات - پات قىيناپ كەلدى. ئەمما، ئۇ كەشمىر پادىشا-ھىنىڭ بابۇرىيلەر خاقانى ئەۋرەڭزىپ بىلەن ئاداۋەتلىشىپ قالغان-لىقىنى، شۇ سەۋەبلىك بابۇرىيلەرگە بولغان ئىتائەتتىن چىقىپ بايقۇت قىلغانلىقى ھەققىدە خېلىلا ئىشەنچلىك مەلۇماتقا ئېرىشكە-نىدى ۋە بۇنى ئۆزى ئۈچۈن قانداقتۇر بىر خەيرلىك ئىشتەك بىلىپ، كەشمىرگە سەپەر قىلىشنى كۆڭلى تارتىپ قالغانىدى.
— ئىنشائاللاھ شۇنداق بولغاي، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقىنىڭ سوئالىغا قىسقىلا جاۋاب بېرىپ.

2

كەشمىرنىڭ ئاستانىسى سىرىنىگار شەھىرى.
زور ئۈمىد - مەقسەتلەر بىلەن ئۇزاق يول بېسىپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشان سىرىنىگار شەھىرىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپلا پادىشاھ مۇھەممەد راجاخان بىلەن قايسى يوسۇندا كۆرۈشۈش ھەق-قىدە باش قاتۇرۇشقا كىرىشكەن بولۇپ، ئات ئۈستىدە مۈگدەپ قالغاندەك ئولتۇرغان تۇرقىدىن بۇ كاتتا شەھەرنىڭ قاينام - تاشقىنلىق مەنزىرىسىدىن، ھەم ئىسلام، ھەم بۇددا مەدەنىيىتى-دىن يۇغۇرۇلغان ئۆزگىچە مېمارچىلىق سەنئىتىدىن شەكىللەن-گەن كوچا - رەستىلەردىكى ئىمارەتلەردىن زوقلىنىشقا ھەپىلى-سى يوقتەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى بولسا كوچا -

يۇرتلاردىكى مەسلەكداشلىرى — خوجا - ئىشانلار ئۇنى ئارىغا ئالماي، خۇددى لالما ئىتنى قوغلىغاندەك ھەرقاچان قوغلاپ تۇردى.

ئاخىر بۇ يىل كۈزدە خېلى كۆپ مال - بىساتىدىن ئايرىلغان ئىشان بەدەخشاندا سەرگەردان بولۇپ تۇرۇۋېرىشكە چىدىماي خۇددى ئۇتتۇرۇۋەتكەن تۇرۇقلۇقمۇ ئۇشۇقتا تويمىغان قىمارۋازدەك ئەڭ ئاخىرقى مىڭ سەرگە يېقىن ئالتۇن، بەش مىڭ سەرگە يېقىن كۈمۈش ۋە ئون نەچچە توپ خوتەن ئەتلىسى، يىگىرمە نەچچە توپ يەكەن شايىسىنى ئېلىپ، ئەڭ ئاخىرقى دەسمايىسىنى تاۋكاغا تاشلاپ، كەشمىر پادىشاھىغا ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى باغلاپ يولغا چىققاندى. ئۇ يول بويى ھەمراھلىرىغا بىرەر ئېغىزمۇ گەپ قىلمىدى. ھەمراھلىرىنىڭ پاراڭلىرىغىمۇ ئارىلاشمىدى. توختىماي زىكىر - سانا ئېيتىپ، ئاللادىن كۆڭلىگە پۈككەن ئارزۇلىرىنىڭ تېزرەك روياپقا چىقىشى ئۈچۈن مەدەت تىلىدى، پىلان - تەدبىر تۈزدى.

شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئات ئۈستىدىكى تاشلانمىغان كۆرەك جۇۋىغا قىمدالغان ۋۇجۇدىدا مىڭلىغان چاپانلار قاترايتتى. رەھىمسىزلىك، مۇناپىقلىق، ئاسىيلىق، خۇنخورلۇق چىقىپ تۇرغان خۇنۈك كۆزلىرىدىن ئۇششۇك تېگىپ، ئېچىرقاپ كەتكەن يىلاننىڭ كۆزلىرىنىڭكىدەك مۇدھىش سوغۇق نۇر چاقنايتتى.

«... مەيلىلا خەقنىڭ ئاغزىدا قانداق ھاقارەتلىك، لەنەتلىك ناملارغا قېلىشىمدىن قەتئىينەزەر قولۇمدىن كېلىدىغانلىكى چارە - ئامالLارنى قوللىنىپ سۇلتان ئىسمائىلخاندىن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئالتۇن تەختىنى تارتىۋالماي قويمايمەن. بۇ مەقسىتىمنى روياپقا چىقىرىش ئۈچۈن ياتلار ئالدىدا ئىتتەك ئۆمىلەشكە، مۈشۈكتەك سۈركىلىشكە، قۇرت - قوڭغۇزلاردەك ياشاشقا رازىمەن. ھەتتا جېنىمدىن باشقا ھەرقانداق نەرسەمنى قۇربان بەرسەممۇ مەيلى ...»

رى تۆت نەپەر خىزمەتكارنى ئەگەشتۈرۈپ شاھنىشىنىغا كىرىپ كەلدى. خىزمەتكارلارنىڭ بىرىنىڭ قولىدىكى پەتنۇستا بەش يۈز سەر نۆكچە سەئىدىيە كۈمۈش تەڭگىسى، قالغان ئىككى خىزمەتكارنىڭ قولىدا ئۈچ توپتىن خوتەن ئەتلىسى بار ئىدى.

— ئالىھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى شىغاۋۇل ئەمىر، — سەئىدىيە خانلىقىدىن كەلگەن مېھمان ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى كۈتۈپ تۇرۇپتۇ.

سوۋغا - سالاملاردىن كۆرە سەئىدىيە خانلىقىدىن كەلگەن مېھمانغا بەكرەك قىزىققان مۇھەممەد راجاخان ئالدىراپ سورىدى.

— ئول مېھماننىڭ ئىسمى - شەرىپى كىم ئىكەن؟

— ئۆزىنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئەھلى سۇلۇكنىڭ پېشۋاسى دەپ تونۇشتۇردى. ئۇنۋانى قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، ئىسمى - شەرىپى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇك ئەزىزلەر ئىكەن.

— ئول زاتى مۇبارەك قوبۇلغا كىرگەي، — دېدى مۇھەممەد راجاخان ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرماي.

ئارىدىن بىر چىلىم تاماكا چەككۈچىلىك ئارىلىقتا شاھنىشىنغا شىغاۋۇل ئەمىرگە ئەگىشىپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ موللا ساقى قاتارلىق ھەمراھلىرى كىرىپ كەلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى ئادالەتپاناھ قىبلىگاھىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان تەختتە كىبىر بىلەن ئولتۇرغان مۇھەممەد راجاخانغا سالام بېرىپ.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مۇھەممەد راجاخان ئىشاننىڭ سالىمىنى ئىلىك ئېلىپ، تەختتىن بىرئاز قىمىرلاپ قويۇپ.

شۇ دەقىقىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرى سارايدىكى ئەمىرلەرگە بىرمۇبىر قاراپ ئۈلگۈرگەنىدى. بېشىغا يوغان سەللىلەرنى ئورىۋالغان ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا ئۈچىسىغا سېرىق،

رەستىلەردىكى ئۆزگىچە مىللىي ئۇسلۇبتا كىيىنگەن كىشىلەرگە، باشلىرىغا سېرىق، يېشىل رەختلەردىن يوغان سەللىلەرنى ئورىۋېلىشقان دىندارلارغا، پاكىز قىردۇرۇلغان باشلىرىغا ھېچنېمە كىيمىگەن، ئۇچىسىغا سېرىق، سۆسۈن رەڭ كاسايالارنى ئوڭ دولىسىدىن ئارتىلدۇرۇپ چېگىشىپ، سول بىلىكىنى ئوچۇق قويغان، ئورۇقچىسى ياڭاقتەك چوڭلۇقتىكى ئۆزۈن تەسۋىلەرنى بويىنىغا ئېسىۋېلىپ، يەردىن ئۇستۇن قارىماي كېتىپ بارغان براخمان موللىلىرىغا، باش - كۆزلىرىنى قېلىن چۈمبەل بىلەن ئورىشىۋالغان مۇسۇلمان ئاياللىرىغا، شۇنداقلا بېشىغا سارا سېلىپ، قېشىنىڭ ئوتتۇرىسىغا قىزىل مەڭ چېكىپ يۈزى ۋە قورسىقىنى ئوچۇق قويۇپ مېڭىشقان بۇددىست ئاياللارغا ئەجەبلىنىش ھەم ھەيرانلىق نەزىرىدە قاراشتى. بۇددا دىنى بىلەن ئىسلام دىنى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان بۇ شەھەرنىڭ مەنزىرىسى ھەقىقەتەن ئۆزگىچە ئىدى.

ئۇلار بىر مۇسۇلمان سارايۋەنىنىڭ سارىيىغا چۈشكۈن قىلىشتى.

— يائاللا، بۇ شەھەردە كۇپپارلارمۇ خېلىلا كۆپكىنا، پىرىم، — دېدى موللا ساقى سۇپىدا سوزۇلۇپ ياتقان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ، — بۇ شەھەرنىڭ پادىشاھى مۇسۇلمانمىدۇر؟

— ئەلۋەتتە مۇسۇلماندۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇشياقمىغان ھالدا جاۋاپ بېرىپ، — بۇگۈنچە كوچا - كويلارغا چىقىپ يۈرمەي ئوبدانىراق ئارام ئالسۇنلار، پادىشاھ مۇھەممەد راجاخان ئالىيلىرى بىلەن تاڭلا سەھەردە كۆرۈشكەيمىز.

بۇگۈن ناشتىدىن كېيىن ئوردىغا چىقىپ ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى قوبۇل قىلغان مەھەممەد راجاخان ئەمىرلىرى سۇنغان مەلۇماتلارنى ئاڭلىدى ۋە بىر قىسىم پەرمانلارنى چۈشۈردى. ئەتىگەنلىك قوبۇل بىر ئاش پىشىم داۋاملاشتى. خان ئەمىرلىرىگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىشكە تەمشىلىپ تۇرۇۋىدى، شىغاۋۇل ئەمى-

ئۆتەپ كەلگەن سۇلۇك پېشۋاسى ئەردۇك، قاچانكى سۇلتان ئىسمائىلخان سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ تەخت ۋارىسى بولمىش جىيەن ئوغلى شاھزادە يولۋاسخاننى قەتلە قىلىپ تەختكە چىققاندىن بېرى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ دامىغا چۈشۈپ، شەرىئەت ئەھكاملىرىنى خالىغانچە پايمال قىلدى. مۇسۇلماندارچىلىق يوللىرىدىن چەتلىدى، بىھېساب زۇلۇم - سىتەملىرى بىلەن ياۋاش، بىگۇناھ رەئىيەتنى قاڭغىر قاقشاتتى. بۇ ناھەقچىلىق ۋە قاباھەتكە چىدىماي ئىككى ئېغىز ھەق سۆزلەپ قويغانلىقىمىز ئۈچۈن سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن مەڭگۈ قوغلاپ چىقىرىپ، ئۆي - ماكانلىرىمىزدىن، ساداقەتمەن مۇرىت - يارانلىرىمىزدىن، خاتۇن، بالا - چاقىلىرىمىزدىن ئايرىپ تاشلىدى.

ئەسلىدە قادىر ئاللانىڭ بۇ كەڭرى زېمىنغا چېچىلغان خۇدايى رىزقىمىزنى تېپىپ يەپ يۈرسەك بولار ئىدى. ئەمماكى زالىم خان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ زۇلمى ئاستىدا زار - زار قاقشاۋاتقان قېرىنداشلىرىمىزنىڭ نالىسى ئارامىمىزنى بىر كۈنمۇ تىنچ قويمىدى. تۆت - بەش يىلدىن بېرى سەرسان - سەرگەردان بولۇپ يۈرۈپ، ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ مازار - مەقبەرىلىرىدە تۇغ - شەددىلىرىنى قېقىپ، ئۇلارنىڭ پاك - روھىناتلىرىغا سېغىنىپ ئاشۇ قېرىنداشلىرىمىزنى زالىم خاننىڭ زۇلۇم - سىتەملىرىدىن قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن دۇئا - تىلاۋەتلەردە بولدۇق، بىر كۈنى بەيتۇل مۇقەددەستە ھەجەرۇلئەسۋەدنى[1] سۆيۈپ تۇرۇپ، ئاللا ئىگەمدىن قېرىنداشلىرىمغا ئاسايىشلىق تىلەپ ئولتۇرسام، تۇيۇقسىز غايىبتىن «ئى غوجىزادەم، تىلەك - مەقسەتلىرىڭىز مۇھەممەد راجاخان ھەزرەتلىرى ئارقىلىق روياپقا چىققاي» دېگەن بىر سادا كەلدى. شۇ ھامان ئاللاغا تۈگىمەس ھەمدۇسانالارنى ئېيتىپ يولغا چىقتىم - دە، ئۇدۇل قىبلىگاھىمنىڭ دەرگاھىغا كەلدىم.

---

① ھەجەرۇلئەسۋەد — بەيتۇللادىكى قارا تاش، ھىجرەت قىلغۇچىلار ئاشۇ تاشنى سۆيۈپ تۇرۇپ تىلەكلەرنى بىلدۈرۈشىدۇ.

سۆسۈن رەڭ كاسايا ئارتقان بىراخمان دىندارلىرى سىياقىدا كى-
يىنگەن ئەمىرلەرمۇ كۆزگە چېلىقاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشانغا بۇ
بىر يېڭىلىق بولۇپ تۇيۇلدى. بابۇرىيلەر سۇلالىسىنىڭ بۇزرۇك-
ۋار خاقانى زوھۇرىدىن مۇھەممەد بابۇرنىڭ نەۋرىسى خاقان ئەك-
بەر دادىسى ھۇمايۇندىن سەلتەنەتنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن
بابۇرىيلەر تەسەررۇپىدىكى بۇددىستلار بىلەن مۇسۇلمانلار ئوتتۇ-
رىسىدىكى دىنىي زىددىيەتنى ھەل قىلىش، مەملىكەتتە تىنچلىق،
باراۋەرلىكنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن ھىندى قىزىغا ئۆيلەنگەن
ھەمدە ھەرقايسى يۇرت - ئۆلكىلەرگە بىر قىسىم بۇددىست ھىن-
دىلاردىنمۇ ئەمىر - بەگ تەيىنلىگەن ۋە شۇ ئارقىلىق بابۇرىيلەر
تەسەررۇپىدا ئىچكى مالىمانچىلىقنىڭ ئۇنۇملۇك ئالدىنى ئالغان-
دى. خاقان ئەكبەرنىڭ بۇ سىياسىتىگە ۋارىسلىق قىلغان ئەۋرەڭ-
زىپمۇ ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن بۇ ئەنئەنىنى داۋام-
لاشتۇرۇپ كەلگەنىدى. شۇنىڭ ئۈچۈن مۇھەممەد راجاخان ئوردى-
سىدىكى ئەمىرلەرنىڭ ئارىسىدا بىر قىسىم ھىندى ئەمىرلەرنىڭ
بولۇشى ئانچە ئەجەبلىنەرلىك ئىش ئەمەس ئىدى.

— مۆھتەرەم سۇلۇك پېشۋاسى بولمىش ئىشان ھەزرەتنىڭ
ئۇزاق سەپەر مۇشكۇلاتلىرىنى يېڭىپ ئاستانىمىزنىڭ بوسۇغىسى-
نى سۆيۈشىدىكى مۇددىئاسى نېمىكىن؟ — سورىدى مۇھەممەد
راجاخان تېخىچىلا بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ قول باغلاپ تۇرغان خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشاندىن.

— ئون سەككىز مىڭ ئالەمنىڭ خانۇ خاقانى، ئادالەتنىڭ
ھامىيسى، پېقىر، مىسكىن، مۇساپىرلارنىڭ باشپاناھى، ساخا-
ۋەت ۋە مېھرىبانلىقنىڭ نۇر - زىياسى بولمىش قىبلىگاھىمغا
يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەركىم سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سائا-
دەتمەن ئەھلى تەرىقەت يولىدا سۇلۇك تەۋرىتىپ، تۇمەنلىگەن
مۇرىتىل ھىدايەتچى مۇرىت - مۇرشىد مۆمىنلەرگە رەھنەما بو-
لۇپ، پۇقرادارچىلىق مەجبۇرىيەتلىرىمىزنى ساداقەتمەنلىك بىلەن

ئىنايىتىگە مىڭ - مىڭ تەسەننا، بۈيۈك بابۇرىيلەر تەسەررۇپىدى-
مۇ دەھرىي خاقان ئەۋرەڭزىپ شەرىئەت ئەھكاملىرىنى، ئىسلام
جاساقلىرىنى ئۆزگەرتىپ، ھىندىلارغا، كاپىر براخمان مۇرىتلى-
رىغا مايىل بولغان خاقان ئەكبەرنىڭ دەھرىي يولىنى داۋاملاشتۇ-
رۇپ، مۇسۇلمان رەئىيەتنىڭ دىلىنى خويمۇ رەنجىتتى. شۇل
سەۋەبتىن بىزلەر دەھرىي خاقان ئەۋرەڭزىپ سەلتەنىتىنى يوقى-
تىپ، ئورنىغا سائادەتمەن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ئورنىتىش
مۇددىئاسىنى كۆڭلىمىزگە پۈككەن ئەردۇق. ھەزرەتلىرى سەئى-
دىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋام - رەئىيەتنى جاھالەتتىن قۇتۇلدۇ-
رۇپ، ھىدايەتكە باشلىماق بولۇپ بىسيار رىيازەتلەرنى چېكىپلا.
بابۇرىيلەر تەسەررۇپى بىلەن سەئىدىيە تەسەررۇپىنى بىرلەشتۇ-
رۇپ، تەڭداشسىز بىر ئەھلى تەرىقەت سەلتەنىتىنى قۇرۇپ چى-
قىش خويمۇ قۇتلۇق بىر مەقسەتتۇر. بۇ مەقسەتلەرنى روياپقا
چىقىرىش ئۈچۈن جان تەسەددۇق قىلىش ئەلۋەتتە قىيامەتلىك
قەرزىمىزدۇر، ئەمما دەھرىي خاقان ئەۋرەڭزىپ سەلتەنىتىنى
سەل چاغلىغىلى بولمىغانغا ئوخشاش سەئىدىيە سەلتەنىتىنىمۇ
زىنھار ئاجىز چاغلىغىلى بولماس. ھەزرەتلىرى بىخەۋەر بولمىسا
كېرەك. ئۆز زامانىسىدا سەئىدخان ئاليىلىرى سەئىدىيە لەشكەر-
لىرىنى باشلاپ كېلىپ كەشمىرنىمۇ سەئىدىيە سەلتەنىتىگە ئىتا-
ئەت قىلدۇرغانىدى. بۈيۈك سەركەردە مىرزا ھەيدەر كورەگانى[1]
جانابلىرى كەشمىردە نائىب ۋە ئەمىر بولۇپ تۇرغاندا كەشمىردە
بىر مەزگىل باياشاتلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرگەن. سۇلتان
ئابدۇرەشىدخان ۋاپاتىدىن كېيىن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا يۈز بەر-
گەن بىر تالاي تەخت ماجىرالىرى سەۋەبىدىن كەشمىرگە بولغان
ھۆكۈمرانلىقى سۇسلىشىپ قالغانلىقى ۋە مىرزا ھەيدەر كورەگانى

---

① مىرزا ھەيدەر كورەگانى — ھەربىي سەركەردە، تارىخچى. سۇلتان سەئىدخان تىبەت يۈرۈشىدە، تۇتەك ئېلىپ كېتىپ قازا قىلغاندىن كېيىن، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان بىلەن ئاداۋەتلى-
شىپ قېلىپ، كەشمىرگە كەتكەن ۋە مەشھۇر ئەسىرى «تارىخى رەشىدى»نى كەشمىردە تۇرۇپ يازغان.

ئەھۋالدىن قارىغاندا سەئىدىيە تەسەررۇپىغا خانۇ سۇلتان بولۇشنى ئاللاتائالا جانابلىرىغا بۇيرۇغان ئوخشايدۇ.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ماختاشلىرىدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان مۇھەممەد راجاخان ئىشاننىڭ مۇددىئاسىنىڭ تېگىگە يەت-تى ـ دە، ئەمىرلەرگە قايتىشقا ئىجازەت بېرىپ، ئىشاننى مۇھىم كېڭەش قىلىدىغان سارىيىغا باشلىدى.

ئۇلار تولۇق بىر كۈن ھال ـ مۇڭ بولۇشتى. ئىشان ھەربىر سۆزىدە مۇھەممەد راجاخاننى كۆككە كۆتۈرۈپ سۇلتان ئىسمائىل-خاننى يامانلاپ بېرەتتى. ئۇزىدە يوق سۇپەت پەزىلەتلەردىن ھايا-جانلانغان مۇھەممەد راجاخان خۇددى چاڭقاپ كەتكەن ئادەم مۇز-دەك بۇلاق سۈيىگە يولۇققاندەك روھلىنىپ، ھەدەپ پو ئاتاتتى، خاقان ئەۋرەڭزىپنى قاسايتتى. يالغانچى بىلەن گۇپپاڭچى، مۇنا-پىق بىلەن سۇخەنچى، ئاسىي بىلەن رىياكار ئوبدانلا چىقىشىپ قالغانىدى.

— ناۋادا، ئانھەزرىتىم، باھادىر كەشمىر لەشكەرلىرىدىن ئىككى تۇمەن ئوغلاننى بېرىدىغان بولسا، ئۇدۇل ئاستانە ياركەنت شەھىرىگە باستۇرۇپ بېرىپ، سۇلتان ئىسمائىلخاندىن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەختىنى تارتىۋېلىپ، ئالىيلىرىغا ئىككى قوللاپ تۇتقان بولاتتىم.

شۇ كۈنلەردە خاقان ئەۋرەڭزىپكە ئوچۇق ـ ئاشكارا بايقۇت قىلغان مۇھەممەد راجاخان قوشنىسى تىبەتنىڭ روھانىيسى دالاي لاما V بىلەن ئالاقىلىشىپ ھەربىي ئىتتىپاق تۈزگەنىدى. ئۇ خاقان ئەۋرەڭزىپنىڭ جازا يۈرۈشى قىلىپ كېلىپ قېلىشىدىن خەۋپسىرەپ تۇرغان مۇشۇنداق پەيتتە، گەرچە سەئىدىيە تەسەررۇ-پىنى ئىلكىگە ئېلىپ خانۇخاقان بولغۇسى بولسىمۇ، لېكىن ھىدا-يىتۇللا ئىشانغا ئىككى تۇمەن لەشكەر بېرەلمەيتتى. شۇڭا، ئانچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا دالاي لاما V نى تەۋسىيە قىلدى.

— مۇھتەرەم قۇتبىل ئەقتاب ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ھۆرمەت

دۇ. ھەزرىتىم ئەڭ ئاۋۋال براخمان ئەقىدىلىـ
ساۋاق ئالغاي، قالغىنىنى جانابلىرى تىبەتكە بـ
سـاداقەت - ئېتىقادىنى نامايان قىلىپ تەسىر

شۇنداق قىلىپ ھىدايىتۇللا ئىـشان كەڭ
گىـل براخمان ئەقىدىلىرىنى، براخمان مۇراسى
ئۆگەندى.

3

مىلادىيە 1678 - يىل 1 - ئاينىڭ ئاخـ

مۇھەممەد راجاخان قوشۇپ بەرگەن براخـ
چىنىڭ ھەمراھلىقىدا تىبەتكە قاراپ يولغا چىقـ
تۇللا ئىشان موللا ساقى قاتارلىق بەش نەپەر سـ
نى ئەگەشتۈرۈپ، خەتەرلىك تاغ يوللىرىدا مـ
تىرىلىپ ئىلگىرىلەيتتى. ئۇلار بىردىن قوتـ
بولۇپ، يوك - تاق، ئوزۇق - تۈلـۈكلىرى
قـوتازنى بۇرنـىدىن چۇلۇك ئۆتكۈزۈپ، مىنىـ
چېتىۋالغانىدى.

كۆك مۇز، ئاق قار بىلەن قاپلانغان كۆ
ھەيۋەتلىك تاغلار ئۈستىدە بۇلۇتلار ئەگىيتتى
چوققىلىرى ئارىسىدىكى جىرالاردا زۇمرەتتەك
ھاسىل بولغان كۆللەر، ياپيېشىل قارغاي، شە
زېمىنغا تېخىمۇ سىرلىق، تىلسىم تۇس ئاتا

ھىدايىتۇللا ئىشانغا يول باشلاپ ماڭغان
بۇ سىرلىق تاغ، كۆللەرگە قەدەمدە بىر دېگۈ
سەجدە قىلاتتى، توختىماي دۇرۇت - ئىستىغـ
ھىدايىتۇللا ئىشانىمۇ شۇنداق قىلىشقا دەۋە

ھەزرەتلىرىدىن كېيىن كەشمىرگە پاسىبان بولغان ئەمىر ـ بەگ-لەرنىڭ ساداقەتسىزلىكى سەۋەبلىك، كەشمىرنى خاقان ئەكبەر-خان ئالىيلىرى بابۇرىيلەر تەسەررۇپىغا قوشۇۋالغان بولسىمۇ، ئىزچىل تۈردە سەئىدىيە سۇلتانلىرىدىن ئېھتىيات قىلىپ كەل-دى. سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرى لەشكەر باشلاپ كېلىپ كەشمىرنى سەئىدىيە تەسەررۇپىغا قايتا ئىتائەت قىلدۇرغان بول-سىمۇ، ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. ھازىر بابۇرىيلەر بىلەن سەئىدىيلەرنىڭ كۈچ ـ قۇدرىتى بىر ـ بىرىدىن قېلىشمايدۇ. سەئىدىيە تەسەررۇپىدا باھادىر، ئىستىبداتلىق سەركەردىلەر خېلىلا كۆپ، ئۇلۇغ مەقسەتلىرىمىزنى روياپقا چىقىرىمىز دەيدىكەنمىز زىنھار يەڭگىللىك قىلىشقا بولمايدۇ، — مۇھەممەد راجاخان بىرئاز ئويلىنىپ تۇرۇۋالغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاش-تۇردى، — قوشنا ئەل تىبەتنىڭ پادشاھى ۋاجرا دولا دالاي لاما ئالىيلىرى پۇتكۈل براخمان مۇرىتلىرىنىڭ بۇرھانىدۇر. ئۇل زاتى مۇبارەككە يالغۇز يېقىن ئەتراپتىكى ئەمەس، يىراق ئەللەر-دىكى براخمان خان ـ پادشاھلارمۇ مۇقەددەس ئەۋلىيا بىلىپ، «دېڭىزدەك كەڭ قورساق نوم بىتىك ئاچارى» دەپ تەرىپلىشىپ ئېتىقاد قىلىدۇ. ئۇل براخمان ئەۋلىياسى بىلەن بىزلەرنىڭ ئوت-تۇرىمىزدا سۇلھى كېلىشىم بار. مەقسەتلىرىمىزنى ئىزھار قى-لىپ ياردەم سورىساق شاپائىتىنى ئايىماسلىقى چوقۇم.

— ئارزۇ ـ مۇددىئالىرىمىز ئۈچۈن ئۆزلىرى رەھنەما بول-غايلا، قىبلىگاھىم، — دېدى قەلبىدىكى ئارمان گۈلخانلىرى يېلىنجاشقا باشلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجانلانغان ھالدا، — ئۇل براخمان خانى بىلەن قاي يوسۇندا كۆرۈشمەك كېرەك؟

— ئۇل زاتى مۇبارەك بىلەن دىدار ـ مۇلاقەتتە بولۇش تولىمۇ مۇشكۇلدۇر، — دېدى مۇھەممەد راجاخان ئويچانلىق بىلەن، — ئۇل براخمان ئەۋلىياسى ياتلارنىڭ براخمان ئەقىدىسى-گە بولغان ساداقىتىنى سىناپ كۆرمىگۈچە زىنھار قوبۇل قىلماي-

قىلسا شۇنى قىلاتتى، ئەمما بەش ۋاخ نامازنىمۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىمامەتچىلىكىدە تەرك ئەتمەيتتى.

— مۇقەددەس كۆلگە كەلدۇق، — دېدى يول باشلىغۇچى براخمان قارلىق تاغ باغرىدىكى زۇمرەتتەك سۈيى چايقىلىپ تۇرغان كۆز يەتكۈسىز كۆلنىڭ بويىغا يېتىپ كەلگەندە يەرنى قۇچاقلاپ، كۆلگە سەجدە قىلىپ تۇرۇپ. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ دەرھال ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مۇزدەك يەرنى قۇچاقلاپ كۆلگە سەجدە قىلدى.

ئۇلار شۇ يوسۇندا بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئىبادەتكە مەشغۇل بولدى.

لامۇشى دەپ ئاتىلىدىغان بۇ كۆل زۇمرەتتەك سۈيىدە قارلىق تاغنىڭ ئەكس ئېتىشى بىلەن قارىيىپ تولىمۇ سۇرلۇك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭدا زادى قانچىلىك سېھرىي كۈچ بارلىقىنى بىلىپ بولمايتتى. يول باشلىغۇچى براخمان ھىدايىتۇللا ئىشانغا بۇ كۆلنى بۇددا دىنىنىڭ قۇتلۇق ئىلاھەسى پەرىزات ئانىنىڭ روھى قونغان جاي دەپ چۈشەندۈردى ۋە دالاي، بەنچەن قاتارلىق چوڭ لاما، گىگەنلىرى ئۆلۈپ كەتسە ئۇلارنىڭ ئورنىغا ۋارىس بولۇپ تۇرىلىدىغان بالا لاما، بالا گىگەنلەرنىڭ قايسى تەرەپتە، قايسى يۇرتتا دۇنياغا كېلىدىغانلىقى، قارلىق تاغقا جايلاشقان مۇشۇ مۇقەددەس كۆلدە نامايان بولىدىغانلىقىنى سۆزلەپ بەردى.

تۆت ئەتراپى تاغلار بىلەن قورشالغان لخاسا شەھىرىگە يېقىنلىشىشقا ئەگىشىپ، يوللاردا بۇددالار سارىيىغا بېرىپ دالاي لامانى تاۋاپ قىلىدىغان بۇددا مۇرىتلىرى كۆپىيىشكە باشلىدى. ئۇلار قەدەمدە بىر يەر بېغىرلاپ يۈزىنى مۇزدەك تۇپراققا ياقاتتى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى ئالقىنىغا بېكىتىۋالغان ياغاچ تاختاينى بېشىدىن ئىگىز كۆتۈرۈپ جۆپلەيتتى، يەنە يەر بېغىرلاپ تۇپراقنى سۆيەتتى، يول بويى شۇ يوسۇندا بۇددالار سارىيىغا قاراپ ئىلگىرىلەيتتى. ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ يول باشلىغۇچى براخمانغا ئەگىشىپ

— ئۇلۇغ نوم بىتىك ئاچارى دالاي لاما بۇرھان ھەزرەتلىرى ھەممىنى كۆرۈپ، بىلىپ تۇرغۇچىدۇر، — دەيتتى براخمان مۇرىتى تۈركىي تىلدا بۇزۇپ سۆزلەپ، — ئىشان ھەزرىتىم تەگداشسىز ساكيامۇنى بۇدساتۋا ۋە قۇنىشىمىم ئاۋالۇكتا ئىشۋارا بۇدساتۋاغا بولغان چەكسىز ساداقىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن يول بويى براخمان ئەھكاملىرى بويىچە ئىبادەتتە بولمىقى زۆرۈر. مۇقەددەس تىبەت زېمىنىدىكى ھەربىر تاغۇ تاشلاردا، ھەربىر كۆل - دەريالاردا ئۇلۇغ ئىلاھلىرىمىزنىڭ كۈچ - قۇدرىتى بار. ئۇلارنىڭ شاپائەت - شەپقىتىنى سېغىنغان ھەرقانداق كىشىنىڭ قەدەمدە بىر پۇتكۈل ۋۇجۇدى بىلەن ئىبادەتتە بولمىقى ۋاجىپتۇر.

شۇ كۈنلەردە بىر ساداقەتمەن، ئېتىقادلىق براخمان مۇخلىسىغا ئايلىنىپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان يولباشلىغۇچى براخماننىڭ سۆزلىرىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلايتتى، ئۇگەتكىنى بويىچە ئىبادەتكە مەشغۇل بولاتتى.

— ئى ساداقەتمەن زاتىل ئەقتابىلىرىم، ئاللادىن بىبۇيرۇق قىل تەۋرىمەستۇر. شۇل تاپتا براخمان موللىسىغا ئىرادەت قىلمىقىمىز، براخمان ئەۋلىيالىرىنىڭ شاپائىتىگە سېغىنمىقىمىز ئاللانىڭ ئىرادىسىدۇر. جانابىي ئاللا ئەڭ يېقىن، ئەڭ ساداقەتمەن بەندىلىرىنى تۈرلۈك چارە - قىسمەتلەر بىلەن سىنايدۇ. باقىي ئالەمدە ئاللا شاپائەت تەختىگە چىققاندا سىرات كۆۋرۈكىدىن ئۆتكەندىكى مۇشكۇلاتلارغا سېلىشتۇرغاندا بۇ ھېچ گەپ ئەمەس. پات - يېقىندا سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەھلى - ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ تۇغ - شەددىلىرىنى لەپىلدىتىش ئۈچۈن، ئاللاتائالا ئىنئام قىلغان بۇ سىناق مۇشكۇلاتلاردىن ساداقەتمەنلىك بىلەن ئۆتكەيسىزلەر، — دەيتتى ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى قاتارلىق مۇرىتلىرىغا ۋەز ئېيتىپ.

ئىشاننىڭ ھەربىر سۆزىگە بىگۇمان ئىشىنىشكە ئادەتلەنگەن مۇرىتلار سۆڭەك - سۆڭەكتىن ئۆتىدىغان سوغۇقتا ئىشان نېمىنى

كامبۇ[1]ھەزرەتلىرى سىلىنى مۇقەددەس ساڭرامغا ئەكـ
رىپ نوم ـ سۇترالاردىن تەلىم بېرىدۇ. ساداقەتمەنلىك، ئىخـ
لاسمەنلىك بىلەن ئىبادەتكە مەشغۇل بولغايلا.
— ئۆزلىرىچۇ، ھەزرىتىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ
براخمان مۇرىتى ئارىدا تىلماچلىق قىلىپ بەرمىسە ئۆزىنىڭ ھېچ
ئىش قىلالمايدىغانلىقىنى ئېسىگە ئېلىپ، — سىلى كەشمىرگە
قايتىپ كەتمەيدىغانلا؟
— خاتىرجەم بولسىلا، — دېدى براخمان مۇرىتى، —
ھەزرىتىم ئۇلۇغ ئاچارى بۇرھان بىلەن كۆرۈشۈپ بولمىغۇچە ھېچ
يەرگە كەتمەيمەن.
شۇنداق قىلىپ ھىدايىتۇللا ئىشان ھېلىقى راھىب كامبۇغا
ئەگىشىپ بۇددالار سارىيىدىكى ساڭرامغا كىردى ـ دە، ئۈچىنچىسىغا
سۆسۈن رەڭ كاسايانى كىيىپ، بۇددا ئەۋلىيالىرىنىڭ ھەيكىلى
ئالدىدا كېچە ـ كۈندۈز ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇپ، دالاي لامانىڭ
قوبۇل قىلىشىنى كۈتتى.
باھار پەسلى كىرىپ لخاسا شەھىرى خېلىلا ئىللىپ قالغان
كۈنلەرنىڭ بىرىدە، ھېلىقى كامبۇ ھىدايىتۇللا ئىشانغا دالاي
لامانىڭ قوبۇل قىلىدىغانلىق پەرمانىنى يەتكۈزدى.
ئەتىسى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان غۇسۇل قىلىپ بامدات
نامىزىنى ئوقۇدى. بېشىغا ئاق ماتادىن ھەيۋەتلىك سەللە ئوراپ،
ئۈچىنچىسىغا زەرباب مۇراسىم تونىنى كىيدى. تونىنىڭ ئۈستىدىن
سۆسۈن رەڭ كاسايانى باغلىدى ۋە ھېلىقى يول باشلىغۇچى براخـ
ماننىڭ ھەمراھلىقىدا كامبۇ راھىبقا ئەگىشىپ بۇددالار سارىيـ
دىكى دالاي لامانىڭ ھەيۋەتلىك ئوردىسىغا قەدەم باستى.
شاھنىشىنىنىڭ ئىچىنى سانىسىزلىغان شاملار نۇر چېچىپ
تەكشى يورۇتۇپ تۇراتتى. تاملارغا ساكىيامۇنى بۇددىما، ئاۋالۇكتا

[1] كامبۇ — ئەمىر ـ پەرمان ئىشكلىرىنى باشقۇرغۇچى لاما. بۇددالار سارىيىدىكى باش
راھىبلارنىڭ بىرى.

ئاشۇ لاما مۇرىتلىرىغا ئوخشاش يەر بېغىرلاپ تۇپراق سۆيۈشكە باشلىدى.

كەچ پېشىن بىلەن ئۇلار بۇددالار سارىيى ئالدىدىكى كەڭرى سەيناغا يېتىپ كەلدى. كۆككە بوي سوزغان ئالتۇن راۋاقلىق ھەيۋەتلىك بۇددالار سارىيىنىڭ ئۈستىدىكى رەڭدار تۇغ ـ ئەلەملەر لەپىلدەپ كۆزنى قاماشتۇراتتى. ساراي ئىچىدىكى مىڭلىغان راھىب — بۇددا مۇرىتلىرىنىڭ نوم ـ سۇترا ئوقۇۋاتقان ئاۋازلىرىدىن ھاسىل بولغان ھەيۋەتلىك بىر سادا بۇددالار سارىيىغا تېخىمۇ سۇرلۇك، تېخىمۇ ھەيۋەتلىك، تېخىمۇ سېھىرلىك تۈس ئاتا قىلغانىدى.

يول باشلىغۇچ براخمان ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن ھەمراھلىرىنى بۇددالار سارىيىدىكى ساڭرامنىڭ قېشىغا سېلىنغان بىر سارايغا جايلاشتۇردى ـ دە، دالاي لاماغا مۇھەممەد راجاخاننىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرغاچ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن چىقىپ كەتتى. يول بويى يەر بېغىرلاپ بولالماي، پۇت ـ قوللىرى ئۇرۇپ چىقىۋەتكەندەك سىرقىراپ ئاغرىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا پېشىن نامىزىنى مىڭ بىر جاپادا قىينىلىپ ئوقۇدى ـ دە، ئۆزىنى تۆشەككە تاشلاپ، ئاچ قورساق پېتى خورەككە چۈشۈپ كەتتى.

ئەتىسى بامدات نامىزىدىن پارىغ بولۇپ ئەمدىلا ناشتىغا ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قېشىغا ھېلىقى براخمان ئۈستىگە سۆسۈن رەڭ كاسايا ئارتىۋالغان بىر راھىبنى ئەگەشتۇرۇپ كىرىپ كەلدى.

— ئۇلۇغ ئاچارى دالاي لاما بۇرھان ھەزرەتلىرى جانابلىرىنىڭ زىيارەتكە كەلگەنلىكلىرىدىن خەۋەر تاپتى. ۋاقتى كەلگەندە ئۆزلىرىنى چاقىرتىپ قوبۇل قىلىدىغان بولدى. ئۇنىڭغىچە مۇنۇ

كىم بىلەن ئىرادەت قىلىپ، سېنىڭ شاپائەت ۋە ئىنايىتىڭنى
سېغىنىپ، ئالدىڭغا ياردەم تىلەپ كەلدىم. بارلىق مۇددىئا ـ
مەقسەتلىرىمنى كەشمىر خاقانى مۇهەممەد راجاخان سائا يازغان
مەكتۇپىدا تەپسىلىي بايان قىلغانلىقى ئۈچۈن قايتا سۆزلەپ ئول-
تۇرمايمەن. پەقەت شۇنى سەمىڭگە سېلىپ قويماقچىمەنكى، سە-
ئىدىيە تەسەررۇپى بۇنىڭدىن توققۇز يۈز يىللار ئىلگىرى سېنىڭ
ئۇلۇغ بابائى بۇزرۇكلىرىڭنىڭ تەسەررۇپىدىكى زېمىن ئىدى[①].
ئەگەر بابائى بۇزرۇك ئەجدادلىرىڭنىڭ پاك روهىناتلىرىنى خۇش
قىلىپ ئاشۇ شەۋكەتلىك سەلتەنىتىڭگە قايتىشنى خالىساڭ، مانا
مەن بۇ زېمىننى سائا ئىككى قوللاپ تۇتۇشقا رازىمەن.

يول باشلىغۇچى براخمان هىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۆزلىرىنى
دالاي لاماغا سۆزمۇ سۆز تەرجىمە قىلىپ بەردى.

مۇهەممەد راجاخاننىڭ مەكتۇپىدىن خوجا هىدايىتۇللا ئىشاذ-
نىڭ مەقسىتىنى ئاللىقاچان بىلىپ بولغان دالاي لاما نەچچە
كۈندىن بېرى يۇقىرى دەرىجىلىك گىگەن ـ لامالىرىنى يىغىپ،
قانداق قىلىش هەققىدە بىرنەچچە قېتىم كېڭەش قىلغان ۋە سەئى-
دىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ ئۆز تەسەررۇپىغا ئېلىشتىن
ئىبارەت بۇ كاتتا ئىشنى سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ شەرقىي شىمال
تەرىپىدىكى چەكسىز موڭغۇل دالىسىدىكى موڭغۇل قەبىلىلىرىنى
بىرلىككە كەلتۈرگەن، بالا ۋاقتىدىن تارتىپ بۇددالار سارىيىدا
بۇددا ئەهكاملىرى بىلەن شەخسەن ئۆزى تەربىيىلىگەن جوڭغار-
لارنىڭ بۈيۈك سەركەردىسى غالدانغا تاپشۇرۇشنى قارار قىلغاند-
دى. شۇڭا ئۇ هىدايىتۇللا ئىشاندىن ئارتۇقچە گەپ سورىمىدى،
ئىشاننىڭ ساكيامۇنىغا، بۇددا، براخمان ئەقىدىسىگە بولغان سادا-
قىتىنى بىر هازا ماختىدى.

① مىلادىيە 755 ـ يىللاردا تىبەت هۆكۈمدارلىرى غەربىي يۇرتقا بېسىپ كىرىپ ئىگىلىۋال-
غانىدى. هىدايىتۇللا ئىشان دالاي لاماغا مۇشۇ تارىخنى ئىشارە قىلىپ سۆزلەۋاتاتتى.

ئىشۋارا بۇددىھا، سۇگزەنگەنبۇ قاتارلىق بۇددىھا ئەۋلىيالىرىنىڭ ۋە دالاي لاما V دىن بۇرۇنقى دالاي لامالارنىڭ رەسىملىرى، تۆرلۈك بۇددا رىۋايەتلىرى تەسۋىرلەنگەن رەسىملەر سىزىلغان تاڭگالار[1] ئېسىلغانىدى. يۇزگە يېقىن گالۇن[2]، قۇتۇقتۇ[3]، جاسا[4]، سىلۇن[5] كامبۇلار، راھىبلار، ئىشىكتىن تەختىكىچە تۇتاشتۇرۇپ سېلىنغان پاياندازنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى گىلەمنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان مەخمەل تەگلىكتە چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇشاتتى.

لاما ـ راھىبلارنىڭ سوزۇپ ئوقۇغان دۇئا ـ تىلاۋەتلىرى شاھنىشىن ئىچىدە يەڭگىل گۇرۇلدەيتتى. ئۇلار ساكيامۇنىنىڭ تاڭگاسى ئالدىدىكى ئالتۇن تەختتە ھەيۋەت بىلەن ئولتۇرغان دالاي لاماغا ئەيمىنىپ يەر تېگىدىن قارىشاتتى.

شاھنىشىنغا كىرىپلا سۇر بېسىپ، ھاڭۋېقىپ قالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى براخمان ھەمراھى ئاستا نوقۇپ قويىدى. شۇ ھامان ئېسىگە كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشان دەرھال ئۆزىنى پاياندازغا تاشلىدى ـ دە، يەر بېغىرلاپ پاياندازنى سۆيىدى، ئاندىن ئورنىدىن تۇرۇپ ئىككى قولىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ جۈپلىدى، ئاندىن يەنە يەر بېغىرلىدى. ئۇ ئەنە شۇ يوسۇندا توققۇز قېتىم يەر بېغىرلاپ، توققۇز قېتىم ئورنىدىن تۇرۇپ دالاي لامانىڭ ئالتۇن تەختى جايلاشقان مەرمەر شاھ سۇپىنىڭ تۈۋىگە كەلدى ـ دە، ئاۋازىنى ئىمكان بار ئۇنلۇكرەك چىقىرىشقا تىرىشىپ سۆز باشلىدى:

— لاجيالو[6]، ئى دېڭىزدەك كەڭ قورساق بۈيۈك ئاچارى، مەن سېنىڭ ئۇلۇغ ياراتقۇچۇڭ ساكيامۇنىغا ساداقەتمەنلە-

---

① تاڭگا — رەسىم سىزىلغان يىپەك پەردە.
② گالۇن — لاما دىنىنىڭ كىشەنلىرى.
③ قۇتۇقتۇ — دالاي تەرەپتىكى دىندارلارنىڭ نامى.
④ جاسا — بەنچەن تەرەپتىكى دىندارلارنىڭ نامى.
⑤ سىلۇن — مەمۇرىي ئىشلارنى بېجىرىدىغان ئەمەلدارلار.
⑥ لاجيالو ـ تىبەتچە سۆز بولۇپ، «ئىلاھ غەلىبە قىلدى» دېگەن مەنىدە.

4

مىلادىيە 1678 - يىلى ئۆرۈك پىشىقى.

نامازشام ۋاقتى بىلەن ھەزرەت قەسرىگە يېتىپ كەلگەن موللا ساقى ھېرىپ كەتكەن جەدە بايتالنىڭ ئۈستىدىن ئاۋايلاپ چۈشتى - دە، ئاۋۋال جانابىي ئاللانىڭ، ئاندىن پىرى بۇزرۇك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نامىنى زىكرى قىلىپ بىرنەچچە قېتىم شۈكۈر - سانا ئېيتتى. ئاندىن ھەزرەت خانىقاسىغا مەيۈسلۈك بىلەن نەزەر تاشلىدى. بەش - ئالتە يىلدىن بېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن ئايرىلىپ قالغان ھەزرەت خانىقاسى پۈتۈنلەي چۆلدەرەپ قالغانىدى.

خانىقانىڭ ئالدىغا جايلاشقان شەربەت كۆلىنىڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسىدە قېرىپ ماغدۇرىدىن كەتكەن ئۈچ - تۆت نەپەر دەرۋىش - دىۋانىلەر خۇددى ئۆلۈمنى كۈتۈۋاتقاندەك ئېرىنىپ يېتىشاتتى. خانىقانىڭ ئالدىدىكى سەينانى قويۇق ئۆسكەن قومۇش، يانتاق، بۇيا، چىغىرتماق ۋە ياۋا چىملار قاپلاپ كەتكەنىدى، خانىقانىڭ تاملىرى زەيلەپ - شورداپ ئۆرۈلۈپ كېتەيلا دەپ قالغانىدى. موللا ساقىنىڭ كۆز ئالدىغا ئىلگىرىكى نەچچە يۈزلىگەن سوپى - دەرۋىشلەر ۋە تاۋاپچىلار بىلەن ئاۋاتلىشىپ، كېچە - كۈندۈز توختىماي جاراڭلاپ تۇرىدىغان جەررە - ساما سادالىرى بىلەن قايناپ تۇرىدىغان، كەم دېگەندە كۈنگە ئۈچ - تۆت داشنىڭ ئوتى ئۆچمەي پىشىپ تۇرىدىغان، مەززىلىك پۇراق تارقىتىپ تۇرىدىغان دەبدەبىلىك مەنزىرە زاھىر بولدى.

موللا ساقى ئاشۇ سوپى - دەرۋىش، تاۋاپچىلارنىڭ ئارىسىدا تەكەببۇرلۇق بىلەن غادىيىپ مېڭىپ، خالىغانچە بۇيرۇق چۈشۈرەتتى، خالىسا جەررە - سامالارغا يېتەكچىلىك قىلاتتى. مانا ھازىر خانىقا تاشلىنىپ قالغان، داشلارنى توپا - تۇمان بېسىپ،

ئارقىدىن ئىشاننىڭ شەرىپىگە زىياپەت راسلاپ، ئۇنىڭغا «ئاباق»① دېگەن براخمانچە ئۇنۋاننى ئىنئام قىلدى. ھىدايىتۇللا ئىشانمۇ دالاي لاماغا ئالايىتەن ئالغاچ كەلگەن ئون توپ يەكەن شايىسىنى مىڭ سەر ئالتۇنغا قوشۇپ ھەدىيە قىلدى. بۇ سوۋغا - سالاملاردىن رازى بولغان دالاي لاما ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بوينىغا ئۆز قولى بىلەن خاداك② ئارتىپ قويدى.

زىياپەتتە دالاي لاما بىلەن بىللە ئولتۇرۇپ غىزالىنىش شەرىپىگە مۇيەسسەر بولغان ھىدايىتۇللا ئىشان «لاجىيالو» دەپ توۋلاپ قوياتتى. باشقا گىگەن - راھىبلارمۇ نىمىلەرنىدۇر كالدىرلىشىپ «لاجىيالو» دېيىشەتتى.

زىياپەت ئاخىرلاشقاندىن كېيىن دالاي لاما ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر پارچە مەكتۇپنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئۇزاتتى.

— ئى ئاباق ھەزرەت، بۇ مەكتۇپنى ئەڭ ساداقەتمەن بۇددا مۇرىتى غالدان بوشۇكتۇخان ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بەرسىڭىز، بارلىق ئارزۇ - ئارمانلىرىڭىز مۇراد تاپقاي. سىزگە شاپائەت ساغرامىدىكى ياردەمچى قۇتۇقتۇ راھىبنى قوشۇپ قويىمەن. ئۇ ئەلچى سۈپىتىدە غالدان بوشۇكتۇخان ئالىيلىرىغا پەرمانىمنى يەتكۈزىدۇ.

— ئى دېگىنىزدەك كەڭ قورساق بۈيۈك ئاچارى پەرۋەردىگارىم. مەنكىم ھىدايىتۇللا ئاباق خوجا مۇرىتىڭىزنىڭ چەكسىز ساداقىتىگە ئىشىنىپ، سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى مۇرىت - مۇرشىدلىرىغا ياغدۇرغان بىسيار شاپائىتىڭگە مىڭلارچە تەسەننا. سىبىنىڭ بۇ شاپائىتىڭنى ھەرقاچان ياد ئەتكەيمەن، — ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجان بىلەن توختىماي ۋارقىرىدى، — لاجىيالو! لاجىيالو! لاجىيالو! ...

---

① ئاباق — ئوتتۇرا دەرىجىلىك دىنىي ئۇنۋان، كامبۇدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.
② خاداك — ئاق يىپەكتىن توقۇلغان شارپا، تىبەتلەر مېھمانلارنىڭ بوينىغا سېلىپ قويۇپ كۆرۈشىدۇ.

بىلەن قوچاقلىشىپ كۆرۈشۈش، ئۆز ئۆندىن بىرى جۇغلىشىپ قالغان يۈرەك سىرلىرىنى بىراقلا تۆكۈپ تاشلاشتىن ئۆزىنى ئا- ران - ئاران تۇتۇپ تۇراتتى.

نىھايەت، نامازمۇ ئوقۇلۇپ بولدى. موللا نەقى قىسقىلا دۇئا قىلغاندىن كېيىن، ئالدىدىكى ئون نەچچە سوپى - دەرۋىشكە قاراپمۇ قويماي «چىراغنى ئۆچۈرۈۋېتىشنى ئۇنتۇپ قالماڭلار» دەپ تاپىلىدى - دە، سىرتقا قاراپ ماڭدى. موللا ساقى تۆت - بەش قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

خانىقانىڭ سىرتى سۈتتەك ئايدىڭ ئىدى. ئون بەش كۈنلۈك تولۇن ئاي بىر تال ئالتۇن لىگەندەك كۆك قەرىدە ئېسىلىپ تۇراتتى. سۈپسۈزۈك ئاسمان ئېتىكىدە تومەنلىگەن يۇلتۇزلار چاراقلاپ يېنىپ تۇراتتى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى بۇرادەرى ئەزىز، — دېدى موللا ساقى موللا نەقىگە يېقىنلىشىپ تىترەڭگۈ ئاۋاز بىلەن.

تۇيۇقسىز ئاڭلانغان بۇ تونۇش ئاۋازدىن موللا نەقى چىپپىدە توختىدى - دە، ھەيرانلىق بىلەن ئارقىسىغا ئۆرۈلدى. ئۇ ئۆزىگە ھاياجان بىلەن تەلمۈرۈپ تۇرغان، كىيىم - كېچەكلىرى ۋەيرانە، چاچ - ساقاللىرى ئۆسۈپ كەتكەن موللا ساقىنى دەماللىققا تونۇ- يالمىدى. شۇنداقتىمۇ موللا ساقىنىڭ كۆرۈشۈشكە ئۇزاتقان ئىك- كى قولىنى تەئەججۇپ ئىلكىدە قىستى:

—ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام...

موللا نەقىنىڭ ئۆزىنى تونۇيالمايۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان موللا ساقى يەنە ئېغىز ئاچتى.

— ئى بۇرادىرىم، مېنى تونۇيالمايۋاتامدىلا؟ مەن سىلىنىڭ قىيامەتلىك يارانلىرى موللا ساقى بولۇرمەن.

موللا نەقى ئۇيقۇدىن ئويغانغاندەك بىردىنلا كۆزلىرى نەملە- شىپ، بۇرۇن تۈشۈكلىرى كېڭەيدى، ساقال - بۇرۇت باسقان لەۋلىرى ئاۋۋال تىترىدى، كېيىن ئۇمچەيدى.

بەئەينى خارابىلىككە ئايلىنىپ قالغانىدى. موللا ساقىنىڭ ۋۇجۇدىغا بىردىنلا يىغا ئولاشتى. كۆزلىرىدىن تاراملاپ چۈشكەن ياشلىرى قويۇق چار ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەتتى.

«ئاللاھۇ ئەكبەر! ئاللاھۇ ئەكبەر!...»

خانىقانىڭ قۇببىسىدىن ئاڭلانغان زەئىپ ئاۋازدىن موللا ساقى دەرھال ئېسىنى يىغدى ـ دە، كۆك قومۇشنى كورسۇلدىتىپ ئىشتىھا بىلەن يەۋاتقان جەدە بايتالنىڭ تىزگىنىنى بوينىغا ئارتىپ قويۇپ، نامازشامغا تەرەت ئېلىش ئۈچۈن، شەربەت كۆلىنىڭ بويىغا قاراپ ماڭدى. بۇ چاغدا ھېلىقى ئۈچ ـ تۆت نەپەر دەرۋىش ـ دىۋانە ناماز ئۆتەش ئۈچۈن خانىقاغا كىرىپ كېتىشكەنىدى.

موللا ساقى تەرەت ئېلىپ بولۇپ خانىقانىڭ بوسۇغىسىدىن بىسمىللا دەپ ئاتلىدى. مېھرابىنىڭ قېشىدىكى چىراغپايىدا بىر تال چىراغ ئاجىز پىلىلداپ مېھرابىنىڭ ئەتراپىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. شۇنچە يوغان خانىقانىڭ ئىچىدە ئاران ئون نەچچە نەپەر سوپى ـ دەرۋىش سەپ تۈزۈپ تۇرۇشاتتى. موللا ساقى ئالدام كېلىپ سەپكە قېتىلدى ـ دە، نامازشامنىڭ ئىككى رەكەت سۈننىتىنى ئوقۇش ئۈچۈن تەكبىر ئېيتىپ قۇلاق قاقتى، ئەمما شۇنچە ئىخلاس قىلىپمۇ دىققىتىنى يىغالمىدى. ئىچىدە سۈرە ئوقۇۋاتقان بىلەن كاللىسىدا باشقا خىياللار ھۆكۈمران ئىدى. ئۇ مېھرابتىكى ئىمامەتچىلىك قىلىۋاتقان موللا نەقىنى كەينىدىن قاراپلا تونۇغانىدى. كۆرۈشمىگىنىگە بەش ـ ئالتە يىل بولغان يېقىن بۇرادىرىنى كۆرگەن موللا ساقىنىڭ دىققىتى پۈتۈنلەي چېچىلىپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭغا موللا نەقىنىڭ بەستلىك گەۋدىسى قورۇلۇپ، كىچىكلەپ كەتكەندەك كۆرۈنۈپ كەتكەنىدى. نامازشامنىڭ ئۈچ رەكەت پەرز نامىزىنى باشلىغان موللا نەقىنىڭ تونۇش ئاۋازىنى ئاڭلاپ موللا ساقى كۆز ياشلىرىنى پەقەتلا توختىتالمىدى. ئۇ شۇ تاپتا نامازنى بۇزۇپ موللا نەقى

سۇن. قالدىسىغا قۇشناچ بىلىپ غىزا قىلغاي

موللا نەقى چىقىپ كېتىپ، بىر لىگەن ۋىل

ئۆرۈك كۆتۈرۈپ كىردى.

—قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكىمىز ئېسە

— ئىنشائاللا، تىنچ - ئامان، — دېدى

ئۇلار سەيخانىسىغا بېسىپ نەشە سېلىنغان

لىق شوراشقىنىچە قىزغىن سۆھبەتكە چۈشۈپ

موللا ساقى بۇ بەش - ئالتە يىلدىن بېرى

ئىشان بىلەن بىللە بارغان يۇرتلارنى بىر باش

باشلىدى. ئۇچراشقان خان - پادىشاھلارنىڭ ھە

خوجىسىغا تۇتقان سوغۇق مۇئامىلىسىنى ۋە ئەھلى

لىرى، دىندارلارنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننى كۆزگ

سۆز - ھەرىكەتلىرىنى يوشۇرۇپ، ئۇنىڭ ئەك

سۆزلەيتتى، ھەدەپ پو ئاتاتتى.

— جانابىي سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىمىزنىڭ

ئون سەككىز مىڭ ئالەمگە مەشھۇر ئىكەن. بۇر

شەھەرلەردە، خان - سۇلتانلار ئىشان پىرىمىزنى

سىلىپ ئىستىقبالغا چىقتى. ئەھلى سۇلۇك پې

سەرپايلىرىنىڭ پېشىنى سۆيۈپ، كۆزىگە سۇرتتى

مىرنىڭ پادىشاھى مۇھەممەد راجاخان ئالىيلىر

ئاجايىپ كاتتا كۈتۈۋېلىشلارغا ئېرىشتۇق. تىبە

لەرنىڭ خوجىسى جانابىي قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ

لىرىنى كۆرۈپ، دەرھال ئىشان پىرىمىزغا قو

بولدى ۋە پىرىمىزنى ئون سەككىز مىڭ ئالەم

پۈركىگۈچى ئاپاق خوجا ھەزرەت دەپ ئاغزى

تەرىپلەپ كەتتى. شۇنىڭدىن باشلاپ ئىشان پ

خوجا» دېگەن مۇبارەك نامى ئايان بولدى.

— ماشائاللا، قۇتبىل ئەقتابىمىزنىڭ ھىد

— ئاھ تەڭرىم!... بارمۇ سىلى، بۇرادەر؟...

موللا نەقى شۇنداق دېدى ـ دە، ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە موللا ساقىغا ئېسىلدى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە ئېسىلغىنىچە بۇقۇلداپ يىغلايتتى، ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆپكىدەيتتى.

ئۇلار ئاستا ـ ئاستا ئېسىنى يىغىشتى.

— جانابىي ئىشان پىرىم قېنى؟ ئۆزلىرى يالغۇزلا قايتىپ كەپلىغۇ، بۇرادەر؟

موللا ساقى موللا نەقىنىڭ سوئالىغا جاۋاب بەرمەي ئەتراپقا ئېھتىياتچانلىق بىلەن نەزەر تاشلىدى ـ دە، ئاستا پىچىرلىدى:

— ئاۋۋال ئىچكىرىگە باشلىسىلا، بۇرادەر. بۇ يەر سۆزلەششكە بىئەپ.

ئۇلار قەسىرنىڭ ئىچكىرىسىدىكى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىلگىرىكى خاس خۇتبىخانىسىغا كىرىشتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تاپشۇرۇقى بىلەن بۇ يەردە قېلىپ، مەخپىي سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان موللا نەقى شۇنچە يوغان قەسىردە خوتۇن ـ بالىلىرى بىلەن يالغۇز تۇرۇۋاتاتتى. ئۇلار خۇتبىخانىغا كىرىپ قايتىدىن ھال ـ ئەھۋال سوراشتى.

— ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام دەپتىكەن، — دېدى موللا نەقى داستىخان كۆتۈرۈپ كىرىپ، — قاتتىق ـ قۇرۇق بولسىمۇ چاي ئىچكەچ بىرەر بۇردىدىن نانغا باقىقاچ تۇرسىلا. قۇشناچ ھازىرلا تاماق تەييار قىلىدۇ. ئىشتىھالىرى نېمە غىزاغا تارتىدىكىن؟

— بولدىلا، بۇ كەچتە بۇۋۇمنى ئاۋارە قىلمايلى.

— تۈزۈت قىلمىسىلا، بۇرادەر.

— ئۇنداق بولسا بىرەر تاۋاقتىن قىيمىلىق ئۇگرە ئىچەيلى، — دېدى موللا ساقى، — ھاردۇق چىقىرىشقا ئۇگرىدىن باشقىسى بىكار.

— ماقۇل، ھاردۇق ئېشى ئۆزلىرىنىڭ رايىلىرىچە بول-

لەشكەيلا. ئىشلار ناھايىتىمۇ خۇپپىيانە بولغاي، مۇقەددەس پەرمان زىنھار ئاشكارىلانمىغاي.

ئۇلار شۇ يوسۇندا مۇڭدىشىپ ئولتۇرۇپ ئاۋۋال بىر تاۋاق-تىن ئاشكۆكى، يالپۇز گوپپۇلدەپ پۇراپ تۇرغان قىيمىلىق ئۇگ-رە، ئاندىن جىلتىسى قەغەزدەك ئىچىلىپ، كىچىك ـ كىچىك تۇگۈلگەن پىتىر مانتىنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشتى.

ئارقىسىدىن بىرنەچچە ئاپقۇردىن مۇسەللەس ئىچىشتى. شۇ ئارىلىقتا ھىدايىتۇللا ئىشان تۈزۈپ بەرگەن سۇيىقەستلىك پىلاز-لارنى قانداق ۋۇجۇدقا چىقىرىش ھەققىدە خېلى ئۇزاققىچە مۇڭداشتى.

5

سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى يەركەن.

سۇلتان ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى سەئىدىيە خانلىقى تەۋەسىدىن مەڭگۈلۈك قوغلاپ چىقارغاندىن كېيىن، تۇر-لۇك سۇلۇك ـ مەزھەپ ماجىرالىرىدىن قۇتۇلغان سەئىدىيە خانلى-قىدا بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى نىسپىي تىنچلىق، ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى. بۇ مەزگىلدە ئۆز خوجىسىدىن ئايرىلىپ قالغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ تۇرلۇك سۇلۇك تەرغىباتلىرىنى چەكلەش خۇسۇسىدىكى پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلىشقا پېتىنالماي، سۇلۇك تەرغىباتى بىلەن شۇ-غۇللىنىش ئۇياقتا تۇرسۇن، سۇلۇك پائالىيەتلىرىنىمۇ خۇپپىيانە ئېلىپ بېرىشقا مەجبۇر بولۇپ قالغانىدى. ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋالىرىدىن مەخدۇمزادە شۇئەيب خوجا بىلەن دانىيال خوجىلار

سەككىز مىڭ ئالەمدىكى جىمى ناپاك بەندىلەرنىڭ قاراڭغۇ دىلىنى يورۇتۇپ، ئەھلى سۇلۇكىمىزنىڭ تۇغ ـ شەددىلىرى ئەبەدىلئەبەد جەۋلان قىلغاي، — دېدى موللا نەقى ھاياجانلانغان ھالدا كۆزىگە ياش ئېلىپ.

— ئول بۇتپەرەسلەرنىڭ خوجىسى جۇڭغارىيىدىكى موڭغۇل مۇرتىتىغا تامامىي سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن كېلىپ، ئىشان خوجىمىزغا دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاندىن پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى سويۇپ ئېلىپ بېرىش خۇسۇسىدا مەكتۇپ يازدىلەر. خوجىمىز ئول مەكتۇپنى ئېلىپ جۇڭغارلارنىڭ قېشىغە يۇرۇپ كەتتى. مېنى بولسا دەرھال قەشقەرگە قايتىپ جانابلىرى بىلەن بىرلىكتە ئەھلى سۇلۇكتىكى پۇتكۇل مۇرتىتىل ھىدايەتچىلەرنى ھەرىكەتلەندۇرۇپ تەق بولۇپ تۇرۇشقا بۇيرۇدى. خۇدا خالىسا ئاپاق خوجا پىر بۇزرۇكىمىزمۇ پات يېقىندا جۇڭغارلارنى باشلاپ كېلىپ قالىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىزلەركىم ساداقەتمەن زاتىل ئەقتابلىرى، ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىكى خەلىپە، سۇلۇك مەسئۇللىرىنى ھەم ھىجابۇل غەيىب باھادىرلارنى جەمئىي قىلىپ، ئىشان پىرىمىز بۇيرۇغان ئىككى ئىشنى روياپقا چىقارمىقىمىز ۋاجىپتۇر.

— ئىشان پىرىمىز بۇيرۇغان ئول ئىككى ئىش قايسىكىن، بۇرادەر؟

— ئول ئىككى ئىشنىڭ بىرى، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىدىكى مۇرتىتىل ھىدايەتچى يارانلار بىلەن مۇلاقەتتە بولۇپ، پەيتنى تېپىپ ئاسىي ئەمىرلەردىن مىرزا باباقبەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ قاتارلىق ئەمىرلەرنى يوشۇرۇن ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش. يەنە بىرى، تۇمەن كىشىلىك سوپى لەشكەرلەر قوشۇنى قۇرۇش. مەن ئەتە سەھەردىلا ئاستانىگە قاراپ يولغا چىقىپ بىرىنچى ئىشنى روياپقا چىقىرىشنىڭ كويىدا بولىمەن. ئۆزلىرى دەرھال ھەرقايسى خەلىپە ـ سۇلۇك مەسئۇللىرى بىلەن خەۋەر-

دى. نەچچە يۈزلىگەن تالىپلار ئىلىم تەھسىل قىلىشقا باشلىدى. ئەل ئارىسىدىكى ئالىم، ئەدىبلەرنىڭ تىبابەتچىلىك، ئاسترونومىيە، ماتېماتىكا، تىل ـ ئەدەبىيات ۋە تۈرلۈك كەسپلەر ھەققىدىكى يېزىلغان ئىلمىي ئەسەرلىرى، رىساللىرى، شېئىرىي دىۋان، داستانلىرى يىغىپ ئەكېلىنىپ نەچچە يۈز نۇسخىدا كۆچۈرۈلۈپ، خانلىق كۇتۇپخانىدا ساقلانغاندىن تاشقىرى، ھەرقايسى مەدرىسە، مەكتەپلەرگە ۋە ئەل ئارىسىغا تارقىتىلدى، چەت ئەللەردىن تۈرلۈك تېمىدىكى كىتابلار كەلتۈرۈلۈپ تەرجىمە قىلىندى.

بۈگۈن خانلىق كۇتۇپخانىنىڭ ھويلىسىدىكى تال باراڭنىڭ ئاستىدا، ئالدىدىكى رەھلىگە قويۇۋالغان كىتابقا مىختەك قادىلىپ ئولتۇرغان مىرزا باباقبەگ پۈتكۈل ئەس ـ يادى بىلەن كىتاب ئوقۇشقا بېرىلىپ كەتكەندى. چاچ ـ ساقاللىرى ئۇچتەك ئاقارغان بۇ ئۇلۇغ ھەربىي سەركەردە مۇشۇ يىللاردا ئەمىرى كەبىر مەھكىمىسىدىن كۆرە خانلىق كۇتۇپخانىغا كۆپرەك قاترايدىغان بولۇپ قالغانىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئەمىرى كەبىر ئاتا.

مىرزا باباقبەگ كىتابتىن دەرھال بېشىنى كۆتۈردى ـ دە، ئالدىدا ئۆزىگە ھۆرمەت بىلەن قاراپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى كۆرۈپ ئورنىدىن تۇرۇشقا تەمشەلدى.

—ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، قىزىم، قۇتلۇق قەدىمىڭىزگە مەرھابا.

— قوزغالمىسىلا، ئۇستاز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مىرزا باباقبەگنىڭ گەۋدىسىنى چاققانلىق بىلەن يەڭگىل بېسىپ.

يىگىرمە ياشلارنىڭ قارىسىنى ئېلىپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھۆسنىگە تولۇپ خۇددى پورەكلەپ ئېچىلغان بىر دەستە گۈلگە ئوخشاپ قالغانىدى. بەل پۈرمە ئەتلەس كۆڭلىكى

رەجەپ دەرۋىشتىن ئىبارەت ئەتكە[1] خەلپىنىڭ ئۆلۈمىدىن كې-
يىن، نامدا سۇلتان ئىسمائىلخانغا پىر ئۇستاز بولسىمۇ، ئەمەلد-
يەتتە ئىسمائىلخان سەلتەنىتىگە تولۇق بېقىنىپ قالغانلىقى،
شۇنداقلا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن ئىبارەت ئەشەددىي رەقىبد-
دىن قۇتۇلغانلىقى ئۈچۈن، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن قد-
ساس ئېلىشنى توختاتقانىدى. شۇڭا، بۇ قىسقىغىنا بەش - ئالتە
يىل ئىچىدە سەئىدىيە خانلىقىدىكى خەلقنىڭ تۇرمۇشى تېزلا ياخ-
شىلىنىشقا قاراپ يۈزلەندى. سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ مىرزا باباق-
بەگ، مىرزا ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم قاتارلىق ئەمىرلەرنىڭ تەشەببۇسى بىلەن دىققەت نەزد-
رىنى خەلق تۇرمۇشىنى ياخشىلاشقا مۇناسىۋەتلىك تۈرلۈك ئىنشا-
ئاتلارنى قۇرۇش، تاشلىنىپ قالغان، ۋەيران بولۇش گىردابىغا
بېرىپ قالغان مەدرىسە، مەكتەپ، كۇتۇپخانىلارنى قايتىدىن ئەس-
لىگە كەلتۈرۈش قاتارلىق ئىشلارغا قاراتتى.

ھەرقايىسى يۇرت - ئايماقلاردىكى خەلق ئېرىق - ئۆستەڭلەر-
نى قايتىدىن چاپتى. تاشلىنىپ قالغان، چۆللىشىپ كەتكەن
يەر - زېمىن، باغلارنى قايتىدىن ئاۋاتلاشتۇردى. كانچىلىق،
مېتال ئايرىش، خالۋاپچىلىق، توقۇمىچىلىق، قول - ھۈنەرۋەن-
چىلىك، سودا - تىجارەت... قاتارلىق كەسىپلەر قايتىدىن جانلان-
دى ۋە ئەسلىگە كەلدى. بولۇپمۇ سۇلتان ئابدۇرەشىدخان زامانى-
سىدا قىدىرخان يەركەندى، خانىش ئامانىنىسا، ئاياز بېك قۇشچى
ۋە خانىش ئامانىنىسانىڭ دادىسى مەۋلانا مەھمۇد قاتارلىق
ئالىم - ئۆلىمالارنىڭ تەشەببۇسى بىلەن كېڭەيتىپ قۇرۇلغان،
كېيىنكى ۋاقىتلاردا تاشلىنىپ قالغان يەكەن خانلىق مەدرىسەسى
ۋە خانلىق كۇتۇپخانىسى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ھەرقاي-
سى يۇرتلاردىن ئالىم - ئۆلىمالار مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلىن-

[1] ئەتكە — ئۇستازى.

مىرزا باباقبەگ، — شۇ تاپتا ئۇشبۇ داستان ھەققىدىكى تەسىراتى-
ڭىزنى ئاڭلاپ باققۇم بار، قىزىم.
— داستان ھەققىدە باشقا ئۇلىما - مۇدەررىسلەر بىلەن
جەم بولۇپ مۇلاقەتتە بولغايمىز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم، — شۇ تاپتا سىلىنى ئىزدەپ كېلىشىمدىكى مەقسەت،
ئۇشبۇ داستاندىكى بىرنەچچە مىسرانى جانابلىرى بىلەن بىرلىكتە
خان ئاتامنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ ئوقۇپ بېرىش.
— شۇنداقمۇ؟ — دېدى مىرزا باباقبەگ ئويلانغان
ھالدا، — بۇنىڭدا باشقا بىرەر مۇددىئايىڭىز بارمۇ نېمە؟
— شۇنداق، — دېدى مەلىكە نازاكەت بىلەن كۈلۈپ، —
ھەممە گەپنى خان ئاتامنىڭ ئالدىغا بارغاندا دەيمەن.
— يۈرۈڭ ئەمىسە، — دېدى مىرزا باباقبەگ ئورنىدىن
تۇرۇپ.
ئۇلار سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئوردا بېغىدىكى لالىزار راۋاق-
تىن تاپتى.
شۇ تاپتا سۇلتان ئىسمائىلخان بىرقانچە ئەمىرنىڭ ھەمراھ-
لىقىدا شارابىبازلىق قىلغاچ مۇقام تىڭشاۋاتاتتى، ئوردا رەققاسلى-
رى لەرزان ئۇسسۇل ئويناۋاتاتتى. شاراب تەسىرىدە خېلىلا كە-
يىپ بولغان ئىسمائىلخان كۆزلىرىنى رەققاس قىزلاردىن ئۈزەل-
مەي قالغانىدى.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەغمىنىڭ تۈگىشىنى سەۋرچانلىق
بىلەن كۈتۈپ ئولتۇردى. مىرزا باباقبەگ بولسا سۇلتان ئىسما-
ئىلخاننىڭ كەيپىگە تەسىر يەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن لام - جىم
دېمەيۋاتاتتى. مۇشۇ يىللاردا سۇلتان ئىسمائىلخان شارابقا خېلىلا
ئۆگىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئوردىغا چىقىپ ئەمىر - بەگلەرنىڭ
مەلۇماتلىرىنى ئاڭلايدىغان، ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلاردىن كەل-
گەن مەلۇمات، ئەرز - شىكايەتلەرنى بىر تەرەپ قىلىدىغان ۋاق-
تى، خۇسۇسەن ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا قاراتقان ۋاقتى بارغانسې-

زىلۋا قامىتىگە شۇنداق ياراشقان بولۇپ، شۇنداقلا قارىغان كىشى-
گە پۇتكۇل بەدىنىنى بىر توپ رەڭدار كېپىنەكلەر ئوراپ تۇرغان-
دەك تۇيغۇ بېرەتتى. قىرىق تال قىلىپ ئۆرۈۋالغان قاپقارا سۇمە-
بۇل چاچلىرى تېقىمىدا سويلايتتى. خۇددى بىر دەستە نۇر تاللى-
رىدىن توقۇلغاندەك ۋال - ۋۇل نۇر قايتۇرۇپ تۇرغان ئەينەكتەك
سۇزۇك ھىلھىلە رومالنىڭ ئۇستىدىن باستۇرۇپ كىيىۋالغان
مارجان دوپپىسى ناۋات رەڭ چىرايىغا ئۆزگىچە لاتاپەت بېغىشلىغا-
نىدى. ئەتلەس كۆڭلەك ئىچىدىكى نازۇك قەددىنى ئوراپ تۇرغان-
دەك بىر ئۇچى يەرگە ساڭگىلاپ تۇرغان ھىلھىلە رومال چۆچۈر-
دەك قۇلاقلىرىدىكى ئالتۇن سىرغىسىنى ۋە ئاي جامالىنى يېرىم
ئوراپ خۇددى نېپىز تۇمانلار ئارىسىدىكى تولۇن ئايدەك جەلپكار
كۆرسىتەتتى. قاشتېشىدەك سۇزۇك بويىنىدىكى ئالماس كۆز قو-
يۇلغان، ئالتۇن زۇننار قوزىنىڭ تۇمشۇقىدەك بۆرتۈپ چىققان
نازۇك كۆكسىنىڭ ئوتتۇرىسىدا يەڭگىل تەۋرىنىپ، ئاياللار بەدى-
نىدىكى ئەڭ گۈزەل، ئەڭ جەلپكار بۇ ئەزانىڭ جەزبىسىنى نەچچە
ھەسسە ئاشۇرۇۋەتكەنىدى.

— قانداق، «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام»[1] نى ئوقۇپ باقلى-
مۇ، قىزىم؟

— ئوقۇپ باقلىمۇ دېگەنمۇ گەپمۇ، ئەمىرى كەبىر ئاتا.
تۇنۇگۇن قولۇمغا ئالغاندىن تارتىپ تا ھازىرغىچە نەچچە مەرتەم
ئوقۇغىنىم ئېسىمدە يوق، ھەتتا يادلىۋالدىم دېسەممۇ بولىدۇ.
بۇ داستاننى مېنى ئوقۇشقا تەۋسىيە قىلغانلىقلىرىغا كۆپ
رەھمەت.

— مەنمۇ تېخى ئۆتكەن ھەپتە كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم.
تونجى كۆپەيتىلگەن ئىككى نۇسخىسىدىن بىرىنى سىزگە، يەنە
بىرىنى خان ئالىيلىرى ھۇزۇرىغا ئەۋەتىپ بەرگەنىدىم، — دېدى

---

① «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» بۇ كلاسسىك شائىر مۇھەممەد ئىمىن خوجامقۇلى ھىرقىتى-
نىڭ مەشھۇر داستانى بولۇپ، مىلادىيە 1670 - يىلى يېزىلغان.

تىمتاسلىقتا چۆمدى. سورۇندىكى بارلىق ئەمىرلەر ئالمان ـ تالمان ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى ـ دە، سۇپىدىن تۆۋەنگە چۈشۈپ، قول باغلاپ تۇرۇشتى. شۇ تاپتا ئۇلار باشلىرىدا ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئەگىگەندەك تۇيغۇغا كېلىپ ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىشقانىدى. نەچچە يىلدىن بېرى خاس بەزمە ـ مەشرەپ، ئەيش ـ ئىشرەتلەرگە كۆنۈپ قالغان بۇ ئەمىرلەرنىڭ كۆپىنچىسى ئىلگىرىكى جاسارىتىنى پۈتۈنلەي يوقاتقان بولۇپ، تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ ۋەقەدىن قاتتىق ساراسىمىگە چۈشۈشكەنىدى.

— ئەمىرلەشكەر شىرئەلى باھادىرنىڭ قەتلە قىلىنىشىنىڭ بائىسى نېمىكىن؟ — سورىدى سۇلتان ئىسمائىلخان مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا قاراپ.

سۇلتان ئىسمائىلخان ئۆتكەن يىلى چوڭ ئوغلى شاھزادە باباچاق سۇلتاننى ۋەلىئەھدى قىلىپ بېكىتكەندىن كېيىن، ئۆزدىن ئىلگىرىكى سەئىدىيە خانلىرىنىڭ ۋەلىئەھدىگە قەشقەرنى سۇيۇرغال قىلىپ بېرىش ئەنئەنىسىگە ئاساسەن، شاھزادە باباچاق سۇلتاننى قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنى ئاستانىگە قايتۇرۇپ كېلىپ لەشكىرىي دىۋاننىڭ ئورۇنباسار ئەمىرى كەبىرلىك، ئامانلىق مەھكىمىسىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەيىنلىگەنىدى. ياشىنىپ قالغان مىرزا باباقبەگمۇ لەشكىرىي دىۋاننىڭ كۇندىلىك خىزمەتلىرىنى مىرزا ھەيدەر دوغلاتىغا تاپشۇرۇپ، كۆپىنچە ۋاقتىنى خانلىق مەدرىسە بىلەن كۇتۇپخانىدا ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتى خوتەندىن كەلگەن جىددىي مەلۇماتنىڭ مەزمۇنىنى، مەلۇمات ئەكەلگۈچىدىن ئاڭلىغانلىرىغا بىرلەشتۈرۈپ خانغا ئاغزاكى يەتكۈزدى.

ئەسلىدە يېقىنقى بەش ـ ئالتە يىلدىن بېرى سەئىدىيە خانلىقىدا ھۆكۈم سۈرگەن تىنچلىق، ئاسايىشلىق ۋەزىيەت يالغۇز سۇلتان ئىسمائىلخاننىلا ئەمەس، ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىكى

ـرى ئازلاپ كېتىپ باراتتى. كۆنلىرى ھەرەمدە ياكى مانا مۇشۇنـ
ـداق بەزمە سورۇنلىرىدا ئۆتەتتى. پەيزى تۇتۇپ قالسا ئانچە ـ
مۇنچە شىكارغا چىقاتتى. ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا ئائىت مەلۇمات،
مەسلىھەتلەر قۇلىقىغا ئانچە خۇشياقمايتتى، ماختاش، خۇشامەت
سۆزلىرىگە ئالاھىدە ئېتىبار قىلاتتى.
سازەندىلەرنىڭ نەغمىلىرى توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەغمىگە مەھلىيا بولۇپ كەتكەن سۇلتان
ئىسمائىلخاننىڭ دىققىتىنى قانداق قىلىپ چالغىتىش ھەققىدە باش
قاتۇرۇۋاتاتتى. شۇ ئەسنادا مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن ھۆدەيچىـ
ـبەگ ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا يېتىپ كەلدى ـ دە، خانغا قول
باغلاپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ سۆزلىدى:
— ئانەزىرتىمگە جىددىي مەلۇمات بار.
سۇلتان ئىسمائىلخان كەيپىنى بۇزۇپ بىۋاقىت يېتىپ كەلـ
ـگەن ئەمىرلەرگە نارازىلىق بىلەن قاراپ قويۇپ، سازەندىلەرگە
قول ئىشارىسى قىلدى. شۇ ھامان سازەندىلەر نەغمىدىن توختىـ
ـدى. ئۇسسۇل ئويناۋېرىپ ھالىدىن كەتكەن رەققاسلارمۇ ئۆزلىـ
ـرىنى دالدىغا ئالدى.
— نېمە ئىش؟ — دېدى خان قاپىقىنى تۈرۈپ.
— ئانەزىرتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ھەيدەر
دوغلاتى جىددىي يوسۇندا، — خوتەننىڭ ئەمىرلەشكىرى شىرئەلى
باھادىر قول ئاستىدىكى سەركەردە ـ لەشكەرلىرى تەرىپىدىن
قەتلە قىلىنىپتۇ.
— نېمە؟ — سۇلتان ئىسمائىلخان قاتتىق چۆچۈدى.
خاننىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن
ھۆدەيچىبەگنىڭ پۇت ـ قولىغا تىترەك ئولاشتى.
بىكاۋۇلبەگ مۇشۇ سورۇندا مۇھىم بىر كېڭەش بولىدىغانلىـ
ـقىنى پەملەپ، سازەندە ـ خىزمەتكارلارنى قايتىپ كېتىشكە ئىشا-
رەت قىلدى. ئوردا بېغىدىكى بۇ يازلىق سورۇن بىردىنلا مۇدھىش

باھادىرمۇ ئەمىرلەشكەرلىك سۈر ھەيۋىسى بىلەن ئىشقۋازلىق پەيزىنى سۈرۈۋەرگەن بولار ئىدى.

بىر كۈنى، بەش يۈز نەپەر خاس نۆكىرى بىلەن شىكارغا چىققان شىرئەلى باھادىر يۈرۈڭقاش دەرياسى بويىدىكى كەڭرى توغراقلىق جاڭگالدا ئۈچ كۈن ئوۋ قىلدى. تۆتىنچى كۈنى خوتەنگە قايتاشىدا ئۈچ ئات قېتىلغان ئېسىل بىر مەپىگە دۇقۇرۇشۇپ قالدى. ئوۋدىن دەبدەبە بىلەن قايتىپ كېلىۋاتقان بەش يۈز ئاتلىقنىڭ دۆپۈر - دۆپۈر ئاۋازى ۋە قىي - چۇ سادالىرى مەپىگە قېتىلغان شاش ئاتلارنى ئۈركۈتۈۋەتتىمۇ قانداق، ئاتلار مەپىنى ئېلىپ قاچتى. بۇ بىر قىزىق ۋەقە بولۇپ تۇيۇلغان شىرئەلى باھادىر ئون نەچچە نۆكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ مەپىنى قوغلىدى - دە، مەپىگە قېتىلغان ئاتلارنى چەبدەسلىك بىلەن توختىتىۋالدى. بۇ چاغدا مەپىنىڭ ئىچىدىكى قورقۇپ كەتكەن ئاياللارنىڭ ۋايساش - زارلاشلىرى تېخى بېسىلمىغانىدى. كاتاڭ يولدا قاتتىق سىلكىنىپ مەپىنىڭ ئارقا تەرىپىدىكى ئىشىكى ئاجراپ، قۇببى شەكىللىك نەقىشلىك راۋىقى شالاقلاپ قالغانىدى. شىرئەلى باھادىر ئېچىلىپ قالغان مەپە ئىچىگە شۇنداقلا قاراپ، كۆزلىرىدىن ئاجايىپ بىر شەھۋانىي نۇر يالت قىلىپ چاقناپ كەتتى. مەپە ئىچىدىكى تۆت نەپەر جۇۋان قورقۇپ كەتكەنلىكىدىن، يۈزلىرىگە چۈمبەللىرىنى يېپىۋېلىشنىمۇ ئۇنتۇپ، بىر - بىرىگە مەھكەم يېپىشقىنىنچە تىترەپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى كىيىم - كېچەكلىرى، زىبۇ زىننەتلىرى بىلەنلا ئەمەس، ئاجايىپ چىرايلىق ھۆسن - جامالى بىلەنمۇ باشقا ئىككى ھەمراھلىرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇرىدىغان يىگىرمە بەش - ئوتتۇز ياشلار چامىسىدىكى ئىككى جۇۋان شىرئەلى باھادىرنىڭ يۈرەكلىرىنى ئويىنىتىپ، ۋۇجۇدىنى شېرىن جۇغۇلدىتىۋەتكەنىدى.

ئۈچ - تۆت كۈندىن بېرى جاڭگاللىقلاردا ئوۋ تاماشىسى بىلەن بولۇپ، كېيىك - بۇغا قاتارلىق ياۋايى ھايۋانلارنىڭ

ئەمىر ـ سەركەردىلەرنىمۇ خېلىلا بىخۇدلاشتۇرۇپ قويغانىدى.
ئىچكى مالىمانچىلىق ۋە تاشقى تاجاۋۇزچىلىق ۋەھىمىسىدىن
قۇتۇلغان سەركەردىلەر، سىپاھبەگلەر قول ئاستىدىكى سەردار ـ
سەرۋازلارغا، لەشكەرلەرگە بولغان لەشكىري مەشىق، لەشكىري
قانۇن ـ جاساقلارنى سۇسلاشتۇرۇپ قويغان، كۆڭلىدىكى
ئەيش ـ ئىشرەت، بەزمە ـ مەشرەپلەر بىلەن ئۆتكۈزۈشكە باشلى-
غانىدى. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئىشەنچىسىگە، ئەمرى كەبىر
مىرزا باباقبەگنىڭ ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن خوتەننىڭ ئەمرلەش-
كىرى سەركەردە شىرئەلى باھادىر بولسا شارابىبازلىق ۋە
ئەيش ـ ئىشرەتكە تولۇق بېرىلىپ كەتكەنىدى. دەسلەپتە بۇ
باھادىر ئەزىمەتكە بولغان ھۆرمەت ـ ئىخلاسىنى بىلدۈرۈش ئۈ-
چۈن، خوتەندىكى بىر قىسىم باي ـ زەردارلار ۋە يۇرت بەگلىرى
قىزلىرىنى نىكاھلاپ بېرىپ ئۆزلىرىگە كۈيئوغۇل قىلىۋالدى.
كېيىنچە شىرئەلى باھادىرغا قىز سوۋغا قىلىپ كۈيئوغۇل قىلى-
ۋېلىش خوتەندە بىر ئومۇمىي ئادەتكە ئايلاندى. قىسقىغىنا
ئىككى ـ ئۈچ يىل ئىچىدە شىرئەلى باھادىرنىڭ ھەرىمىدىكى
توقاللار ئەللىكتىن ئېشىپ كەتتى، ئەيش ـ ئىشرەت پاتقىقىغا
بېشىچىلا كىرىپ كەتكەن شىرئەلى باھادىر ئەمدى بۇ توقاللارغا
قانائەت قىلمايدىغان بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ كېيىنچە قول
ئاستىدىكىلەرنى بۇيرۇپ ئاۋامنىڭ رەسىدە بولغان چىرايلىق قىز-
لىرىنى مەجبۇرلاپ ئەكەلدۈرۈپ نىكاھىغا ئالدى. بۇ بىر ئاپەتنىڭ
باشلىنىشى ئىدى. ئەمرلەشكەرنىڭ باشچىلىق قىلىشى بىلەن
قول ئاستىدىكى سەركەردىلەرمۇ ئاۋامنىڭ قىزلىرىنى خالىغانچە
دەپسەندە قىلىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن خوتەندە بويىغا يەتكەن
قىزلىرى بار ئاتا ـ ئانىلار قىزلىرىنى يۈرەكلىك تالا ـ تۈزگە
چىقىرالماي، قازناق ئۆيلىرىگە سولاپ خەۋەر ئالىدىغان بولۇش-
تى. ئىش مۇشۇ يوسۇندا داۋاملىشىۋەرگەن بولسا بەلكىم سۇلتان
ئىسمائىلخان بۇ ئىشلاردىن خەۋەرسىز قېلىۋەرگەن، شىرئەلى

ئەلى باھادىر ئۆزىنىڭ تۇرقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى ۋە غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:

— تەپ تارتماستىن مېنى يالىڭاچلاپ باغلاپ قويۇشقا پېتىنىغان قايسىڭ؟

— ۋارقىرىمىسىلا، ئەمىر لەشكەر جانابلىرى، — دېدى ھېلىقى ئىككى سەركەردە شىرئەلى باھادىرغا نەپرەت بىلەن قاراپ، — سىلىنى مانا بۇ ئىككىمىز باغلىدۇق.

ئۇلار خوتۇنلىرىغا شىرئەلى باھادىرنىڭ قانداق زورلۇق قىلىغانلىقىنى بىرمۇ بىر سۆزلىگەندىن كېيىن، شىرئەلى باھادىرنىڭ كەچۈرۈم سوراپ، يېلىنىش - يالۋۇرۇشلىرىغا پەرۋامۇ قىلماستىن «خوتۇنغا تويمىغان نەرسەڭ شۇمۇ» دېگىنىچە تاشقى بىلەن زەكىرىنى قوشۇپ تۇۋىدىن تولغاپ كېسىۋەتتى. دەھشەتلىك ئاغرىق ئازابىغا چىدىمىغان شىرئەلى باھادىر زار - زار قاقشىدى ۋە شۇ يوسۇندا بىرھازا تېپىرلىغاندىن كېيىن ئاستا - ئاستا جان تەسلىم قىلدى.

شىرئەلى باھادىر قانسىراپ ئۆلگەنىدى.

شىرئەلى باھادىردىن قىساس ئېلىش مەقسىتىگە يەتكەن ئىككى سەركەردە بولغان ئىشلارنى تەپسىلىي يېزىپ، ئۆزلىرىگە سۇلتان ئىسمائىلخاندىن جازا تەلەپ قىلىپ ئاستانىگە جىددىي مەلۇمات ماڭدۇرغانىدى.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ سۆزلىرى ئاخىرلاشقاندىن كېيىن سۇلتان ئىسمائىلخان بىرھازا سۈكۈتكە چۆمدى. شۇ تاپتا ئۇ شىرئەلى باھادىردەك ساداقەتمەن، شىرمەت ئەزىمەتنىڭ بۇ دەردىدە تاپتىن چىقىپ كەتكەنلىكىنى پەقەتلا ئەقلىگە سىغدۇرالمايۋاتاتتى.

— پەرمان! — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئاستا بېشىنى كۆتۈرۈپ، — بەرانغار قوشۇنىنىڭ ئەمىرى مىرزا ئىسمائىل ئوردۇبېگى خوتەننىڭ ئەمىرلەشكەرلىكىگە تەيىنلەنسۇن، ئۇچ

گۈش ـ كاۋاپلىرىنى بولدى دېگۈچە يەپ، شەھۋانىي ھەۋىسى تاقىلداپ تۇرغان شىرئەلى باھادىرنىڭ كۆزلىرىدىن بىردىنلا ئوت چاقناپ كەتتى. «ئەتتەڭ، خوتەندىكى تەڭداشسىز بۇ بىر جۈپ پەرىزات شىرئەلى باھادىرغا ئەجەب نېسىپ بولماپتا؟»

شىرئەلى باھادىر نېرى ـ بېرىسىنى سۇرۇشتۇرۇپ ئولتۇرمايلا نۆكىرىگە قول ئىشارىسى قىلدى ـ دە، ئۆزى ئۇدۇل ھەردىمگە قاراپ ئات چاپتى. ئەمىرلەشكەرنىڭ قول ئىشارىسىنىڭ مەنىسىنى دەرھال چۈشەنگەن نۆكەرلەر ھېلىقى جۇۋانلارنىڭ قىيا ـ چىيا، داد ـ پەريادلىرىغا پەرۋامۇ قىلماستىن مەپەنىڭ ئالدىنى ئۇدۇل ئەمىرلەشكەر قەسرىگە توغرىلىدى. شىرئەلى باھادىر بۇ ئىككى چوكاننىڭ زار ـ زار نالىسىگە پەرۋامۇ قىلماستىن ئۇلار بىلەن ئۈچ ـ تۆت كۈن كۆڭۈل ئاچتى ـ دە، ئاندىن ھەرەمدىن چىقىرىۋەتتى.

ئەسلىدە بۇ ئىككى جۇۋان شىرئەلى باھادىرنىڭ قول ئاستىدىكى ئىككى سەركەردىنىڭ خوتۇنلىرى بولۇپ، شۇ كۈنى ئۇلار شەھەر سىرتىدىكى بىر باينىڭ ئايالىنىڭ تەكلىپى بىلەن باراۋەتكە چىققانىدى.

ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان سەركەردىلەر بۇ خورلۇققا پەقەتلا چىدىمىدى، «بىرەر ئامال قىلمىساق ئەتە ـ ئۆگۈن قىز بالا ـ ۋاقىلىرىمىزنىمۇ ساق قويمايدىغان ئوخشايدۇ» دەپ، ئىنتىقام ئېلىش ھەققىدە پىلان تۈزۈشتى.

مەسلىھەت پىشقاندىن كېيىن شىرئەلى باھادىرنى ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا چاقىردى ۋە ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان شارابنى بولدى دېگۈچە ئىچۈرۈپ غەرق مەست قىلىۋەتتى، ئاندىن بەخىرامان ئۇخلاۋاتقان شىرئەلى باھادىرنىڭ كىيىملىرىنى سالدۇرۇپ، يالىڭاچلاپ، ئۆيىنىڭ تۈۋرۈكىگە چەمبەرچاس باغلىۋەتتى ـ دە، ئەمىرلەشكەرنىڭ مەستلىكتىن يېشىلىشىنى كۈتتى.

يۈزىگە مۇزدەك سۇنىڭ چېچىلىشىدىن ئېسىگە كەلگەن شىر-

سەركەردە شىرئەلى باھادىرنىڭ پاجىئەسى ھەقىقەتەن بىر ساۋاق-
تۇر. بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىمىزدە ئاسايىشلىق ھۆكۈم سۈر-
گەن بۇ بەش - ئالتە يىلدىن بېرى لەشكىري ئىشلاردا ئېغىر
سۇسلۇق، بوشاڭلىق كەيپىياتى پەيدا بولدى، لەشكىري قا-
نۇن - جاساقلار بوشىشىپ، لەشكىري مەشىقلەر تاشلىنىپ قال-
دى. ئاۋامدىن لەشكەرلىككە قوبۇل قىلىش ئىشلىرى زور دەرى-
جىدە قىسقارتىلغانلىقى ئۈچۈن، قېرى - چۈرى، ئاجىز لەشكەر-
لەرنىڭ ئورنىغا ياش، قاۋۇل لەشكەرلەر سەپلەنمىدى. خانلىقى-
مىزدا تىنچلىق ھۆكۈم سۈرگەندەك قىلغان بىلەن ئىلى رايونىنى
بېسىۋالغان ئويرات ئاقسۆڭەكلىرى ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكرى -
قانائەت قىلماي، ھەدەپ قومۇل تەۋەسىدە پاراكەندىچىلىك پەيدا
قىلماقتا. لەشكىري دىۋان مۇشۇ خۇسۇستا ئانھەزرىتىمگە بىر-
نەچچە قېتىم مەلۇمات سۇنغان بولساقمۇ ھېچبىر جاۋابىنى ئالال-
مىدۇق. مانا ئەمدى سەركەردە - سەرۋازلىرىمىز ئەيش - ئىش-
رەت، كەيپ - ساپاغا بېرىلىپ، رەئىيەتكە زۇلۇم - سىتەملەرنى
سېلىشقا باشلاپتۇ. چېگرىدىكى لەشكەر - قارارگاھلارنى تەرتىپكە
سېلىش، يېڭىلاش، يېڭى لەشكەر قوبۇل قىلىپ مەشىقلەندۈرۈش
ۋە رەئىيەتنىڭ كۆڭلىدىكى پاراكەندىچىلىكلەرنى تۈگىتىش تولىمۇ
زۆرۈر بولۇپ قالدى. بۇنىڭ ئۈچۈن خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرى-
تىپ، لەشكىري خىراجەتنى ئاشۇرۇشقا توغرا كېلىدۇ.

— شىرئەلى باھادىرنىڭ ئۆلۈم ۋەقەسىگە يەنىلا لەشكىري
دىۋان جاۋابكار بولۇشى كېرەك، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان
قاپىقىنى تۈرۈپ، — لەشكىري خىراجەتنى ئاشۇرساق، ئەمدىلا
تولۇقلىنىشقا باشلىغان خەزىنە يەنە قۇرۇقدىلىنىشقا باشلايدۇ.
بۈيۈك بابۇرىيلەر بىلەن بۇخارا خانلىقىدىن ۋايىم يېمىسەكمۇ
بولىدۇ. ئۇلار بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ئەھدۇپەيمان بار. ئىلىنى
بېسىۋالغان ئويراتلار قومۇلدا ئانچە - مۇنچە پاراكەندىچىلىك
تۇغدۇرغان بىلەن بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزغا بېسىپ كې-

كۆن ئىچىدە تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ يولغا چىققاي. مەرھۇم ئەمىرلەشكەر شىرئەلى باھادىرنى قەتلە قىلغان سەركەردىلەرنىڭ مەنسەپ - مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلانسۇن. لەشكىرىي دىۋان ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارغا لەشكىرىي جاساقنى كۆچەيتىش خۇسۇسىدا پەرمان چۈشۈرگەي.

— ئانھەزرىتىمنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا، — دېيىشتى باشقا ئەمىرلەر سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئانچە چېچىلىپ كەتمىگەنلىكىدىن كۆڭلى ئارامىغا چۈشۈپ.

— ئىش - پىش بولمىسا قايتىڭلار، — دەپ ئەمىر قىلدى ئىسمائىلخان.

ئەمىرلەر خانغا يەنە بىر قېتىم ئېھتىرام بىلدۈرگەندىن كېيىن قايتىشتى. مېڭىشقا تەمشىلىپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنى مىرزا باباقبەگ شەرەتلەپ توختىتىۋالدى. ئەمدى لالىزار قەسىردە سۇلتان ئىسمائىلخان، مىرزا باباقبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قاتارلىق بىرنەچچە ئەمىرى بىلەن خاسلا قالغانىدى.

شىرئەلى باھادىرنىڭ ئۆلۈمى ۋە ئۆلۈمىگە سەۋەب بولغان ئىشلار سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ كۆڭلىنى غەش قىلىپ قويغانىدى. باياتىن ئىچكەن شارابنىڭ كەيپى پۈتۈنلەي تارقىلىپ كەتكەن بولۇپ، خاننىڭ تاماقلىرى قۇرۇپ كەتكەنىدى. مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ئالتۇن جامغا لىقلاپ شاراب قۇيدى - دە، سۇلتان ئىسمائىلخانغا تەڭلىدى.

— بىر ئوتلام شاراب ئىچىۋالسىلا، قىبلىگاھىم.

خان گەپ - سۆزسىزلا ئالتۇن جامنى قولىغا ئالدى - دە، شارابنى گۈپپۈلدىتىپ ئىچىۋەتتى.

خاننىڭ كەيپىياتىنىڭ خېلىلا نورماللاشقانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا باباقبەگ ئاستا سۆز باشلىدى.

— كۆڭۈللىرىنى يېرىم قىلمىسىلا، قىبلىگاھىم. مەرھۇم

نۆكەرلەر بولمىسا، شاھ ھەم گەدادۇر،
قايۇ شاھ بىر - بىرىن ھۆكمىن تۇتادۇر.
قىلالماس بىرسى بىرسىگە ئۇلۇغلۇق،
نىچۈنكىم شاھلىق ياسى قۇرۇقلۇق.
بارى شاھ جەمئى ئىسە يوقتۇر رەئىيەت،
قاچان قىلغاي ئۇلار بىر - بىرگە خىزمەت.
گەدا بىرلە پۈزۈندۇر شاھ زاتى،
گەدانىڭ دەۋلىتى شاھ ئىلتىفاتى[1].

مىرزا باباقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئەقلىگە يەنە بىر قېتىم قايىل بولدى. ئۇ گەرچە داستاننى خېلى تەپسىلىي ئوقۇغان بولسىمۇ، بۇ مىسرالارغا ئانچە دىققەت قىلمىغانىدى. «نېمىشقىمۇ ئوغۇل بالا بولۇپ تۇغۇلۇپ قالمىغان بولغىيتتىڭىز، مەلىكەم، ئەسلىدە بۇ مىسرالارنى خان ئالىيلىرىغا بىرلىكتە ئوقۇپ بېرىشكە مېنى دەۋەت قىلىشىڭىزدىمۇ، خۇددى ماڭا ئوخشاش كۆڭلىڭىزگە لەشكىرىي ئىشلار توغرۇلۇق مۇددىئا پۈكۈكلۈك ئىكەن - دە، بوشىشىپ قالماڭ، قىزىم، خان ئالىيلىرىنى پەقەت سىزلا قايىل قىلالايسىز.»

شۇ كۈنلەردە يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بارغانسېرى ئەقلىگە تولۇۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەنتەكلىكى، شوخلۇقىنى تاشلاپ، جىمىغۇرلىشىپ بارغانسېرى نازاكەتلىك بولۇپ

---

① يەشمىسى:
ئەسكىرى يوق پادشاھ گاداي بىلەن باراۋەر.
ئۇ ھالدا قايسى پادشاھ بىر - بىرىنىڭ گېپىگە كىرىدۇ؟
ئۇنداقتا ئۇلار بىر - بىرىگىمۇ چوڭچىلىق قىلالمايدۇ،
شاھلىق ياسىنىمۇ قۇرالمايدۇ.
ھەممە شاھنى جەملىسىمۇ پۇقراغا تەڭ بولالمايدۇ،
پادشاھلار قاچان بىر - بىرىگە خىزمەت قىلىپ باققان؟
پادشاھنىڭ مەرتىۋىسى كەمبەغەللەر بىلەنلا ئۈستۈندۇر،
كەمبەغەلنىڭ دۆلەت كۆرۈشى شاھنىڭ ئىلتىپاتىغا باغلىق.

لىشكە زىنھار پېتىنالمايدۇ. چۈنكى، ئۇلار ھازىر خاقانى چىن[1] پادشاھى بىلەن پۈت - تېپىشىپ زېمىن تالىشىش ھەلەكچىلىكىدە، مۇشۇنداق ئەھۋال ئاستىدا خەزىنىدىن زىيادە لەشكىري خىراجەت ئاجرىتىش خۇددى سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالغاندەك ئىش بولۇپ قالماسمۇ؟

مىرزا باباقبەگ سۇلتان ئىسمائىلخانغا ئارتۇقچە گەپ ياندۇرالماي مىرزا ھەيدەر دوغلاتى بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قارىدى.

— ھەر ھالدا لەشكەر تولۇقلاش ئىشىغا سەل قارىمىغىنىمىز ياخشى ئىدى، دۆلەتپاناھىم، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى، — لەشكىري دىۋان يېقىندا ھەرقايسى يۇرت - ئايماق ۋە چېگرىدىكى لەشكەرگاھلاردىن ئالغان مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، ئون نەچچە خان لەشكىرىنىڭ بەش - ئالتىسى قېرى - ئاجىز، جەڭگە يارىمايدىغان لەشكەرلەر ئىكەن.

مىرزا ھەيدەر دوغلاتىنىڭ بۇ سۆزلىرىگە سۇلتان ئىسمائىلخان ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىدى.

— خان ئاتام شائىر مۇھەممەدئىمىن خوجام ھىرقىتى ھەزرەتنىڭ «مۇھەببەتنامە ۋە مېھنەتكام» داستانىنى ئوقۇدىمىكىن؟

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تۇيۇقسىز سورىغان بۇ سوئالىنى ئاڭلاپ سۇلتان ئىسمائىلخان بىرئاز گاڭگىرىدى، بۇ سوئالنى نېمە مەقسەتتە سورىغانلىقىنى بىلەلمەي تەئەججۇپلەندى.

— ھە... ئانچە - مۇنچە ئوقۇدۇم.

— ئۇنداق بولسا خان ئاتامغا مۇشۇ داستاندىن بىرنەچچە مىسرا ئوقۇپ بېرەي، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ۋە قولىدىكى بۇلغار تاشلىق كىتابنىڭ ئۆزى بەلگە قىلىپ قويغان ۋارىقىنى ئېچىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

---

[1] خاقانى چىن — مانجۇلار 1644 - يىلى سەددىچىندىن بىسىپ كىرىپ چىڭ سۇلالىسىنى قۇرۇپ تەختتە ئولتۇرغان مانجۇ خاقانى ئىسىنگورو فۇلىنىنىڭ سەلتەنەت نامى.

ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنى لەشكىرىي مەنسەپلەرگە قويۇپ، ھەقىقىي
جەڭبازلىق ماھارىتىگە ئىگە باھادىرلار، كۆپ قېتىم يالغى -
جەڭلەرگە قاتناشقان سەرۋازلارنى چەتكە قاقىدىغان، مەنسەپ -
مەرتىۋىسىنى تۆۋەنلىتىۋېتىدىغان ئەھۋاللار خۇسۇسىدىكى
ئەرز - شىكايەتلەر لەشكىرىي دىۋانغا كۆپلەپ كەلمەكتە. شۇڭا،
خان ئالىيلىرى پەرمان بەرسە، ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ ئەمىرلەش-
كەرلىرىنى ئالماشتۇرساق، بىر قىسىم قابىل، ياش سەركەردى-
لەرنىڭ لەشكىرىي مەرتىۋىسىنى ئۆستۈرۈپ، تەمىناتىنى ئاشۇ-
رۇپ بەرسەك، سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ سەلتەنىتىمىزگە بول-
غان ساداقىتىنى ئاشۇرغىلى، لەشكىرىي قانۇن - جاساقنى كۈ-
چەيتىپ، سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتىنى تېخىمۇ ئۇرغۇت-
قىلى بولاتتى.
— بۇ ھەقتە ئىككى جانابىي ئەمىر تولۇق بىر بىر رويخەت
پۈتۈپ ئوردىغا يوللىغاي.
— قىبلىگاھىمىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقالللا، — دېدى مىرزا
باباقبەگ.

6

تۇن نىسپىي. يۇلتۇزلۇق كېچە.
«لەشكىرىي ئىشلار دەستۇرى» ناملىق رىسالىسىنىڭ جەڭ
تەدبىرلىرى ھەققىدىكى بۆلىكىنى يېزىۋاتقان مىرزا باباقبەگنىڭ
ئۇيقۇسى كېلىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. خۇپتەن نامىزىدىن كېيىنلا
شىرە ئالدىغا مۇكچەيگەن مىرزا باباقبەگ ئىككى تال شامنىڭ
يورۇقىدا توختىماي يېزىۋاتاتتى. ئۇ سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان
ئابدۇرەشىدخان، مىرزا ھەيدەر كورەگانى، سەئىدمۇھەممەد مىر-
زا، ئايازبېك قۇشچى، مىرزا فازىل چۇراس، ھىندىقۇش مىرزا

قالغانىدى.

— سىزنىڭ مۇددىئايىڭىزمۇ ئەمىرى كەبىر جانابلىرى بىلەن ئوخشاش ئىكەن ـ دە، مەلىكەم، —دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەقسىتىنى چۈشىنىپ.

— شۇنداق، خان ئاتا، ھەممىسى سەلتەنىتىمىزنىڭ تىنچ-ئامانلىقى، شانۇ شەۋكىتى ئۈچۈن.

— زادى لەشكىرىي خىراجەتنى كۆپەيتىپ، لەشكەر تولۇقلىمىساق بولماسمۇ، ئەمىرلىرىم، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان ئىلگىرىكى قارارىدىن بىرئاز تەۋرىنىپ.

— لەشكەر تولۇقلاشلا ئەمەس، بىر قىسىم خان لەشكەرلىرىنى قۇمۇل، تۇرپان تەرەپلەرگە يۆتكەش كېرەك، خان ئاتا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دادىل سۆزلەپ، — بايا سىلى ئېيتقاندەك بۇيۇك بابۇرىيلەر بىلەن بۇخارا خانلىقىدىن تەشۋىشلەنمىسەكمۇ بولىدۇ. ئەمما، ئۇيرات ئاقسۆڭەكلىرىدىن ھەر ۋاقىت ھوشيار تۇرمىقىمىز لازىم. قۇمۇلنىڭ لەشكىرىي مۇداپىئەسىنى كۈچەيتسەك، ئاندىن خاتىرجەم بولىمىز. شۇڭا، لەشكىرىي ھازىرلىقلارنى كۈچەيتىش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈشلىرىنى ئىلتىماس قىلىمەن.

— زىنھار ئىككىلەنمىگەيلا، خان ئالىيلىرى، — دەپ مۇراجىئەت قىلدى مىرزا باباقبەگ بىلەن مىرزا ھەيدەر دوغلاتىمۇ.

— بوپتۇ، جانابىي ئەمىرلەرنىڭ دېگىنىچە بولسۇن، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان، — ئەمما لەشكىرىي خىراجەت زىيادە ئېشىپ كەتمىگەي.

— ئالەھەزرىتىمگە مەلۇم قىلىدىغان يەنە بىر ئىلتىماسىم بار ئىدى، — دېدى مىرزا باباقبەگ.

—قېنى خوش.

— ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردىكى ئەمىر ـ لەشكەرلەر بىر ئورۇندا ئۇزۇن مەزگىل تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئۆز يېقىنلىرىنى،

رۆپ - تۆرۆپلا پېشايۋاننىڭ ئوچۇق تەرىپىدىن يىراق ئاسمان
گۈمبىزىگە نەزەر تاشلايتتى. ئايسىز، ئەمما سۈپسۈزۈك ئاسمان
گۈمبىزىدىكى تۈمەنلىگەن يۇلتۇزلار مىرزا باباقبەگكە شوخلۇق
بىلەن كۆز قىسىپ چاراقلايتتى. گويا ئۇنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىلمىي
ئەمگىكىگە تەنتەنە قىلىۋاتقاندەك پېشايۋان ئالدىدىكى چاققانغىنا
باغدىن تومۇزغا، چېكەتكە ۋە ئاللىقانداق هاشاراتلارنىڭ توختىماي
چىرىلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. گويا ئۇنىڭغا مەدەت بېرىپ
ناخشا ئېيتىپ بېرىۋاتقاندەك، ئىزغىرىن كېچە شامىلى ئۇنىڭ
مەڭزىنى سۆيەتتى، چاچ - ساقاللىرىنى يەلپۈتۈپ هارغىن ۋۇجۇ-
دىغا هۇزۇر بېغىشلايتتى.

شۇ ئەسنادا هويلىنىڭ ئىچىگە ئېغىر بىرنەرسە چۈشكەندەك
«گۈس!» قىلغان بىر مۇدهىش ئاۋاز ئاڭلاندى. ئەمما، ياشىنىپ
قالغانلىقى سەۋەبلىك قۇلىقى ئېغىرلىشىپ قالغان مىرزا باباقبەگ
تەپەككۇر ئالىمىگە ئەسىر بولغانلىقى ئۈچۈنمۇ بۇ ئاۋازنى پەقەتلا
ئاڭلىمىدى. «گۈس!» قىلغان ئاۋاز ئۇدا تۆت مەرتىۋە ئاڭلاندى.
ئەمما مىرزا باباقبەگنىڭ قۇلىقىغا قومۇش قەلەمنىڭ قەغەزگە
سۈركىلىشىدىن چىققان «شىرت - شىرت» قىلغان يېقىملىق ئاۋا-
زىدىن بۆلەك هېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى.

هويلا ئىچىگە يۈزىنى بېشىدىكى سەللىسىنىڭ پەتلىسى بىلەن
مەهكەم ئورىۋالغان، بىر - بىرىدىن بەستلىك تۆت گەۋدە سەك-
رەپ چۈشكەنىدى. پاكار شىرە ئۈستىدىكى ئىككى تال شام پېشاي-
ۋان ئاستىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغاچقىمۇ، هويلىنىڭ باغقا ياندىش
تام تەرىپىگە قاراڭغۇلۇقنىڭ هەممىسى تىقىلىۋالغاندەك كۆرۈنەت-
تى. بۇ قاراڭغۇلۇقتا هېلىقى تۆت گەۋدە ئاستا - ئاستا مىدىرلاپ
شام يورۇقىغا، مىرزا باباقبەگنىڭ ئارقا تەرىپىگە يېقىنلاشماقتا
ئىدى.

«قاراس!»

بىر تال قۇرۇق تەمەچ بەستلىك گەۋدىنىڭ ئايىغى ئاس-

قاتارلىق مەشھۇر سەركەردىلەرنىڭ جەڭ تەدبىرلىرى ھەققىدىكى بايانلىرىنى، شۇنداقلا ئۆز بېشىدىن ئۆتكۈزگەن جەڭلەردە ئىشلەتكەن تەدبىرلەرنى ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە چۈشىنىشلىك، ئوبرازلىق قىلىپ قەغەز يۈزىگە چۈشۈرۈۋاتاتتى. ئۇ ھەربىر جەڭ تەدبىرلىرىنى يېزىۋاتقاندا ئۆزىنى ئاشۇ دەھشەتلىك رەھىمسىز قىر - چاپ سادالىرى ئارىسىدا قىلىچ پۇلاڭلىتىپ، ئات چاپتۇرۇپ جەڭ قىلىۋاتقاندەك سېزەتتى - دە، ھاياجان ئىلكىدە قەغەز يۈزىگە قومۇش قەلەمنى تېز - تېز يورغىلىتاتتى. بۇ جەڭ تەدبىرىنى ئىشلەتكەندە ئاتلىق لەشكەرلەرنى قايسى تەرەپكە، پىيادە لەشكەرلەرنى قايسى تەرەپكە، ئوقياچى - مىلتىقلىق مەرگەنلەرنى قايسى تەرەپكە ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە يەنە قانداق ئىشلارغا دىققەت قىلىش ھەققىدە تەپسىلىي توختىلاتتى. بۇ جەڭ تەدبىرىنىڭ دۈشمەن تۈزگەن قايسى جەڭ تەدبىرىگە ماس كەلمەيدىغانلىقىنى، بۇنداق ئەھۋال ئاستىدا يەنە قانداق تەدبىرلەرنى ئىشلەتسە مۇۋاپىق كېلىدىغانلىقى، چېكىنىسە قايسى ئۇسۇلدا چېكىنىش، ھۇجۇمغا ئۆتسە قايسى ئۇسۇلدا ھۇجۇمغا ئۆتۈش ھەققىدىكى چوڭقۇر مۇلاھىزىلىرىنىمۇ قوشۇپ يازاتتى.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ تەۋسىيىسى بىلەن تۈتۈنغان بۇ ئۇلۇغ ئىلمىي ئەمگەككە بېشىدىن ئۆتكۈزگەن نۇرغۇن جەڭلەرنى، غەلىبە - نۇسرەت شەربىتىنىمۇ، مەغلۇبىيەتنىڭ ئاچچىق غورىسىنىمۇ، ئۆلۈم دەھشىتىنىمۇ تېتىغان بۇ ئۇلۇغ ھەربىي سەركەردە تولىمۇ ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلىۋاتاتتى.

پاكار شىرە ئالدىدا چازانى قۇرۇپ ئولتۇرۇپ، بىر نەچچە سائەت توختىماي يېزىقچىلىق قىلغان مىرزا باباقبەگنىڭ بەللىرى تېلىپ، پۇت - قوللىرى ئۇيۇشۇپ كەتكەنىدى. ئەمما، كاللىسىدا ئارقىمۇ ئارقا چاقماق چاققان ئىلھام، تەپەككۇر، مۇلاھىزىلەر، كۆز ئالدىدا زاھىر بولۇۋاتقان ھەيۋەتلىك ئۇرۇش كۆرۈنۈشلىرى ئۇنى توختىماي قەلەم تەۋرىتىشكە مەجبۇرلايتتى. ئۇ تو-

— ئېھ ...

مىرزا باباقبەگ يەنە بىر ئېغىز ئېچىپ بولغۇچە خەنجەر ئىككىنچى قېتىم سانجىلدى. مىرزا باباقبەگ تېخــى يېزىپ تا- ماملاشقا ئۈلگۈرمىگەن «لەشكىري ئىشلار دەستۇرى» نىڭ بەتلى- رى قىپقىزىل قانغا بويالدى. قاتىللار ئۇنى جان تالىشىپ تېپىر- لاشقىنىمۇ يول قويماي بېشىدىن بىرھازا بېسىپ تۇرغاندىن كېيىن، جان تەسلىم قىلغانلىقىغا تولۇق ئىشەنچ قىلدى - دە، قانداق شەپىسىز پەيدا بولغان بولسا شۇنداق شەپىسىز غايىب بولۇشتى. مىرزا باباقبەگ بولسا خۇددى ئۇخلاپ قالغاندەك شىرەگە بېشىنى قويغىنىچە جىمجىت ياتاتتى.

دەل شۇ دەقىقىدە قەشقەر بەشكېرەمدىكى ئابدۇسوپۇر باينىڭ قورۇسىغا مەخپىي يىغىلىشقان ئىككى يۈزدىن ئارتۇق مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرگە، موللا نەقى خەلپە ئاغزىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ نۇتۇق سۆزلەۋاتاتتى.

— ئى ئەھلى سۇلۇكتىكى يارانلار، ئى جانابىي قۇتبىل ئەقتابى، ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى نۇر - زىياغا پۈركۈگۈچى پىرى بۇزرۇكىمىز ئاپاق خوجىمىز سۇلتانۇل مۇھەققىقىنىنىڭ ساداقەتمەن ئۇممەتلىرى، نەچچە يىلدىن بېرى دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ بېشى- مىزغا شىلتىغان ئەجەل قىلىچى بولۇپ، بىسيار زۇلۇم - سىتەم- لەرنى سالدى. جانابىي ئاپاق خوجا ۋەلىيۇللا پىر ئەزەمىمىزنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن سەلتەنەت سۇرى بىلەن قوغلاپ چىقىر- رىپ، بىزلەركىم ئەھلى سۇلۇك ئۇممەتلىرىنى ئىشان خوجىمىز- نىڭ ئاپتاپتەك نۇرانە جامالىنى كۆرۈشتىن، ھەزرىتى پەيغەمبەر رەسۇلىللانىڭكىدەك يېقىملىق ئاۋازىنى ئاڭلاشتىن، جەررە- سا- ما، زىكرى - سۆھبەتلىرىگە مۇشتاق بولۇشتىن مەھرۇم قالدۇ- رۇپ، يۈرەك - باغرىمىزنى خۇن ئەيلىدى. بۇنىمۇ ئاز كۆرۈپ، جانابىي ئىشان بۇزرۇكىمىز باشلاپ بەرگەن جەررە - ساما سورۇن-

تىدا چەيلىنىپ شەپە چىقاردى. گەرچە بۇ تولىمۇ ئاجىز شەپە بولسىمۇ، جىمجىت تۈن قوينىغا پۈركەنگەن مىرزا باباقبەگ قەسرىدە خۇددى تىڭشىلدىباز چالغاندەك ئاڭلاندى.

قورقۇپ يۈرىكى ئاغزىغا كەپلەشكەن تۆت گەۋدە جايىدىلا بۇتتەك قاتتى. مىرزا باباقبەگ بۇ شەپىدىن بېشىنى كۆتۈرۈپ بىرنەچچە دەقىقە ئەتراپنى تىڭشىدى ـ دە، يەنە شىرە ئۈستىدىكى قەغەزگە مۈكچەيدى. تۆت گەۋدە يەنە مىدىرلاشقا باشلىدى. مانا ئارىلىق بارغانسىرى قىسقارماقتا ئىدى. تۆت قەدەم، ئۈچ قەدەم، ئىككى قەدەم... ۋادەرىخا!

ھېلىقى تۆت گەۋدە ھېچنېمىدىن بىخەۋەر تەپەككۇر ئالىمىگە غەرق بولۇپ، بۈرۈتى خەت يېزىۋاتقان قەغەزگە تېگەي ـ تېگەيلا دەپ قالغان مىرزا باباقبەگكە خۇددى ئۆلجىغا ئېتىلغان يىرتقۇچ ھايۋاندەك چاقماق تېزلىكىدە تاشلاندى. ئۇلاردىن ئىككىسى مىرزا باباقبەگنىڭ تېلىپ، ئۇيۇشۇپ كەتكەن ئىككى قولىغا مەھكەم ئېسىلدى. يەنە بىرى گەجگىسىدىن يېزىق شىرەسىگە بارلىق كۈچى بىلەن باستى. مىرزا باباقبەگنىڭ ئاپئاق ساقال باسقان ئېڭىكى قەغەزگە مەھكەم نىقتالدى. قىرىپ ماغدۇرىدىن كېتىپ قالغان بۇ بوۋاينىڭ ئاجىز گەۋدىسى توپاقتەك بۇ ئۈچ نامەردنىڭ تۆمۈر چاڭگىلى ئاستىدا قىمىر قىلالماس ھالەتكە چۈشۈپ قالدى.

«سۇيىقەستچىلەر، قاتىللار... ئاھ ياراتقان تەڭرىم، رىزقى ـ نېسىۋەم شۇنچىلىك ئىكەن ـ دە؟ ئىسىت، بۇ رىسالىنى يېزىپ تاماملىۋالغان بولسامچۇ، كاشكى...»

— نامەردلەر! ئۆلتۈرسەڭمۇ بىر دەقىقە بولسىمۇ ئەركىن نەپەس ئالغىلى قويۇپ ئۆلتۈرمەمسەن...

مىرزا باباقبەگ خىرقىرىغان پېتى ئاران شۇنىلا دېيەلىدى. يەنە بىر گەۋدە ئۇنىڭ شىرەگە نىقتالغان بوينىغا سوغۇق يالتىراپ تۇرغان خەنجەرنى گاچچىدە سانجىدى. شۇ ھامان ئۈزۈلگەن بويۇن تومۇرىدىن جىرتىلداپ قان ئېتىلىپ چىقتى.

جۇدا قىلىپ سايىنىڭ تېشىدەك ياتقۇز ۋۇۋېتىدىكەن، ئۇل مۇرتىل ھىدايەتچى زاتىل ئەقتابلىق ماقامىغاي يەتكەي ۋە باقىي ئالەمدە سەككىز جەننەتتىكى مەئىشەتلەردىن ھۇزۇر - ھالاۋەت سۇرگەي، ئەگەر كىمەرسىكى قورقۇنچاقلىق قىلىپ، پىرى بۇزرۇكنىڭ پەرمانىغا بويۇنتاۋلىق قىلسا، موڭغۇل بەگلىرىنىڭ لەشكەرلىرىگە ھەمدەمدە بولماي دەھرىي خان لەشكەرلىرىگە ياردەمدە بولسا، شۇ ھامان تېنى پارە - پارە بولۇپ، ئۆزىنى ۋەيلۇن دوزاختا كۆرگەي. ئاتا - بوۋىلىرىنى دوزاخقا سۆرەپ كىرگەي، يەتمىش ئەۋلادىغىچە بېھىش يۈزى كۆرمىگەي. قېنى، ئى يارانلار، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ نۇسبەت، ئامەتلىرى ئۇچۇن، سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇكىمىز ئۇچۇن، جانابىي خوجىمىز تېزرەك ئىشان پادشاھ بولۇپ شاپائەت تەختىدە ئولتۇرۇپ، بۇل قارغىش تەگكەن زېمىننى ساخاۋەت زىياسىغا پۇركىشى ئۇچۇن دۇئاغا قول كۆتۈرەيلى.

شۇ ھامان نەچچە يۈزلىگەن مۇرتىل ھىدايەتچىلەر «ئامىن! ئامىن!» دەپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈشتى. ئۇلارنىڭ ئەسەبىيلەرچە گۈڭۈراشلىرىدىن ئابدۇسوپۇر باينىڭ قورۇسى تەۋرەپ كەتتى.

7

مىلادىيە 1678 - يىلى قوغۇن پىشىقى.

چىڭقىچۈشتىكى كۆيۈك ئاپتاپتا خېلىلا سېلىكىپ قالغان ئاقسۇ شەھىرىنىڭ كوچا - رەستىلىرى قۇياشنىڭ غىربكە قىيسىيىشىغا ئەگىشىپ يەنە قايتىدىن جانلىنىشقا باشلىغانىدى. ئادەملەر قوزىچۈشتىن باشلاپ ئىسسىققا چىدىماي ئۆيلىرىگە، دەل - دەرەخلەرنىڭ سايىسىگە بېكىنىۋالغانلىقى ئۈچۈن دۇكان - يايمىلاردىكى سايىۋەن ئاستىدا مۈگدىشىپ، چىۋىن قورۇپ ئولتۇرغان

لىرىمىزنى تەقىب قىلدى. شۇ سەۋەبتىن ئىشان پىرىمىزنىڭ مۇبارەك پايە ـ قەدەملىرى تەگكەن مۇقەددەس خانىقا، تۇنەكخانىلىرىمىز، مازار ـ تاۋاپگاھلىرىمىز چۆلدەرەپ قالدى.

دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ زۇلمىدىن قۇتۇلۇشنى، پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك، نۇرانە جامالىنى قايتا كۆرۈشنى تىلەپ كۆز ياشلىرىمىزنى قۇرۇتتۇق. بىزلەركىم مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرنىڭ تەلەپ ـ ئارزۇلىرىمىزدىن كۆرە جانابىي ئىشان پىرىمىزنىڭ تەلەپ ـ ئارزۇلىرى ھەقتائالانىڭ دەرگاھىغا يېتىپ، جانابىي ئاللانىڭ ئىنايىتى بىلەن، ياقا يۇرتلاردىكى خان ـ سۇلتانلار ئىشان پىرىمىزغا بىسيار ھۆرمەت ـ ئېھتىراملاردا بولۇپتۇ، ھەتتا ئىشان پىرىمىزنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىنى كۆرگەن بۇتپەرەسلەرنىڭ خوجىسىمۇ پىرىمىزنىڭ ئايىغىغا يىقىلىپ، ئېتەكلىرىنى سۆيۈپ، گۇناھلىرىنى تىلەپ، قول بېرىپ مۇرىت بولۇپتۇ. پىرى بۇزرۇكىمىز زاتىل ئەقتاب، خەلىپىمىز موللا ساقى ھەزرەتتىن شۇنداق بىر خۇش خەۋەر يەتكۈزدىكى، پات يېقىندا ئىشان پىرىمىزغا قول بېرىپ ئىرادەت قىلغان، سائادەتمەن ئەھلى سۇلۇك يولىنى تۇتقان لەكمىڭ ئۇيرات لەشكىرى سەئىدىيە زېمىنىغا باستۇرۇپ كېلىپ، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننى يوقىتىپ، سەئىدىيە تەختىدە ئىشان پىرىمىزنى خان قىلىپ تىكلىگۇدەك. ئى يارانلار، ئى مۇرىتىل ھىدايەتچى غازىلار! غەپلەت ئۇيقۇڭلارنى ئېچىڭلار. ياتقان بولساڭلار دەرھال قوپۇڭلار، قوپقان بولساڭلار دەرھال مېڭىڭلار. پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ نۇسرەت ـ غەلىبىسى ئۈچۈن، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى قارا مۇسۇلمان، ئازما سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ، دەھرىي مۇناپىقلارنىڭ پاسىق ئايىغىدىن تازىلاش ئۈچۈن ھەرىكەتلىنىڭلار. جانابىي پىر بۇزرۇكىمىز يەنە شۇنداق دەپ ۋەدە ـ قەسەملەرنى قىلىپتۇكى، كىمەرسىكى موڭغۇل لەشكەرلىرىگە ھەمدەمدە بولۇپ، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان لەشكەرلىرىنىڭ باشلىرىنى تېنىدىن

ئىشلىرى ۋە تۇرمۇش ھەلەكچىلىكىنى ھېسابقا ئالمىغاندا تولىمۇ
غەمسىز ئىدى.

كۆز باغلانغان مەھەلدە ئاقسۇ شەھەر سېپىلىگە يېقىنلاپ
قالغان، ئاسمان - پەلەك توپا - تۇمان توزۇتۇپ كېلىۋاتقان قارا
بوران بىردىنلا سان - ساناقسىز ئاتلىق لەشكەرلەرگە ئايلاندى.
ھېلىقى توپا - چاڭلار ئاشۇ تۇمەنلىگەن جەڭ ئاتلىرىنىڭ تۇياقلى-
رىدىن كۆتۈرۈلگەنىدى. بۇنى ئەڭ دەسلەپتە بايقىغان سېپىل
ئۈستىدىكى لەشكەرلەر ھەيران - ھەس قېلىشتى، مۇدھىش ئە-
جەل ۋەھىمىسى پۈتكۈل ۋۇجۇدىنى سوغۇق تەرلەتتى. تۇيۇقسىز
ئېسىنى يىغقان قاراۋۇللار بېشى بىردىنلا ۋەھىمە بىلەن ۋارقىراپ
كەتتى:

— سەركەردىگە خەۋەر قىلىڭلار، شەھەرگە ياغى باستۇرۇپ
كەلدى.

شۇ ھامان لەشكەرلەر ئېسىنى يىغىشتى، قىلىچ - نەيزە،
ئوقيا - مىلتىقلىرىنى ئېلىپ سېپىل ئۈستىدە يۈگۈرۈشتى. قارا
تەرگە چۆمۈلگەن لەشكەرلەر ۋەھىمە ئىلكىدە ۋارقىرىشاتتى.

— سېپىلنىڭ دەرۋازىسىنى تاقاڭلار.

— ئەمىرلەشكەرگە خەۋەر يەتكۈزۈڭلار.

— ھەمدەمچى لەشكەرلەر سېپىل ئۈستىگە تېزرەك چىقسا
بولاتتى.

— شەھەردىكى رەئىيەتنى خەۋەرلەندۈرەيلى.

شۇ دەقىقىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشلاپ كەلگەن جۇڭ-
غار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ كاتتىسى غالدان بۆشۈكتۈخان باشچىلىقى-
دىكى بىر يۈز يىگىرمە مىڭ ئاتلىق لەشكەر خۇددى يۈگەنسىز
كەلكۈندەك، تاقاشقا ئۈلگۈرمىگەن شەھەر دەرۋازىسىدىن قىر -
چاپ سادالىرى ئىلكىدە باستۇرۇپ كىردى - دە، بىر ئاش پىشىم-
غا يەتمىگەن قىسقىلا ۋاقىت ئىچىدە، بۇ دەھشەتلىك قىرغىنچى-
لىقنىڭ باش - ئاخىرىنى بىلىپ، ياۋغا تاقابىل تۇرۇشقا ئۈلگۈ-

سودىگەرلەر، دۇكاندارلار، تىجارەتچى، ھۆپىگەرلەر، ھۈنەرۋەن-
كاسىپلار ھاۋانىڭ سالقىنلىشىشىغا ئەگىشىپ بىر - بىرلەپ پەيدا
بولغان ئادەملەرنى كۆرۈپ، كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ ئېچىشىپ مال-
لىرىغا بار ئاۋازى بىلەن خېرىدار چاقىرىشىۋاتاتتى. دوغچىلار،
باققاللارنىڭ سودىسى تولىمۇ چاپ - چاپ ئىدى. ئاللىقاياقلاردىن
ئات چاپتۇرۇپ، قوللىرىدىكى دەررىلىرىنى پۇلاڭلاتقىنىچە، شا-
راب ئىچىپ كوچىغا چىقىشىۋالغان مەستلەرنى، نەشىنى بولدى دې-
گۈچە چېكىپ ئېگىز - پەس دەسسەپ يۈرگەن بەڭگىلەرنى ۋە
يۈزىنى ئېچىۋالغان ئاياللارنى ئەدەپلەپ سۆر - ھەيۋە كۆرسىتىۋات-
قان دورغىلارنى ھېسابقا ئالمىغاندا، ئاقسۇ شەھىرىدىكى قاينام-
تاشقىنلىق ھايات كۈندىكىگە ئوخشاش بىر خىل داۋاملاشماقتا
ئىدى. باشلىرىغا ئاجايىپ دەھشەتلىك بىر مۇدھىش بالا - قازا-
نىڭ باستۇرۇپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەرسىز ئاق كۆڭۈل، مەرد،
ئەپۇچان ئاقسۇ خەلقى تولىمۇ غەمسىز ھالدا ئۆز تىرىكچىلىكى
بىلەن مەشغۇل ئىدى.

قاش قارايغان مەھەلدە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ غەربىدىن
ئاسمان - پەلەك قويۇق چاڭ - توزان كۆتۈرۈلدى. شەھەر
سېپىلى ئۈستىدىكى لەشكەرلەر «بوران چىققان ئوخشايدۇ» دې-
يىشتى - دە، ئارتۇقچە شۈبھىلەنمىدى. شۇ دەقىقىدە دەھشەتلىك
قارا بوران ئاقسۇ شەھىرىگە ھەممە نېمىنى يالماپ - يۇتۇۋېتىد-
غان، ئۇچرىغانلىكى نەرسىنى ۋەيران قىلىۋېتىدىغان ئەلپازدا
باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى.

سودىلىقىنى پۈتتۈرۈۋالغان دېھقانلار، چاربازارچىلار، ھا-
جەتمەنلەر، ئىشلەمچى - مەدىكارلار ئۆي - قونالغۇلىرىغا جۆنەش
ئۈچۈن شەھەر دەرۋازىسىدىن ئالدىراش سىرتقا ئېقىشىۋاتاتتى. مۇشۇ
دەقىقىدە ئاقسۇ شەھىرىنىڭ نائىب، ئەمىرىدىن تارتىپ ئاددىي
خەلقىچە، قەلەندەر - دەرۋىشلەردىن تارتىپ يېتىم - يېسىر،
مۇساپىرلارغىچە، ئەتىكى بېجىرمەكچى بولغان يۇرتدارچىلىق

شۇ ئەسنادا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قېشىدا قول باغلاپ تۇرغان تەرجىمانغا ئالدىراش - تېنەش ئىلتىجا قىلدى:

— غالدان خوجامغا ئېيتسىلا، باھادىر سەركەردىلەر چىقىپ كەتمەي تۇرسۇن، ئىككى ئېغىز تەلىپىم بار ئىدى.

بېشىغا كىگىز مالخاي، ئۇچىسىغا موڭغۇلچە تون كىيگەن ئۇيغۇر تەرجىمان غالدان بوشوكتۇخاننىڭ ئالدىغا بېرىپ تىز چۆكتى - دە، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۆزلىرىنى يەتكۈزدى.

— ئاپاق خوجىغا ئېيت، گېپىنى قىسقا قىلسۇن، — دېدى غالدان ئىشانغا قاراپمۇ قويماي.

تەرجىمان بۇيرۇقنى ئىشانغا تەرجىمە قىلىپ بەردى. ئىشان دەرھال تەرجىماننىڭ يېنىغىلا تىزلاندى - دە، غالدانغا قاراپ سۆزلەشكە باشلىدى:

— ئى ئەدلۇئادالەتنىڭ زۇلپىقارى، ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى باھادىرلارنىڭ باھادىرى، سائادەتمەن ئەھلى ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ بۈيۈك ھامىيسى شەۋكەتلىك بوشوكتۇخان خوجامغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان ئىلگىرى ئاقسۇدا ئۇزۇن مەزگىل ئەمىر بولۇپ تۇرغاچقا، بۇ شەھەردە ئۇنىڭ ساداقەتمەن يارانلىرى ناھايىتىمۇ كۆپتۇر. گەرچە شەۋكەتلىك بوشوكتۇخان خوجامنىڭ لەكمىڭ باھادىر لەشكىرى بۇ شەھەرنى بىر ئاش پىشىم ۋاقىتتىلا پەتىھ قىلىپ نۇسرەت قازانغان بولسىمۇ، دەھرىي ئىسمائىلخاننىڭ ئاشۇ مۇناپىق، جاھىل مۇرىت - يارانلىرى تېخىچە ھاياتتۇر. ئەگەر ئاستاننى پەتىھ قىلىپ سەئىدىيە تەسەررۇپىنى ئىلكىمىزگە ئالىمىز دەيدىكەنمىز، ئارقا سېپىمىز بولغان ئاقسۇ شەھىرىنى مۇستەھكەم ساقلىشىمىز شەرت. بۇنىڭ ئۈچۈن دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئۇل ساداقەتمەن، جاھىل، گەدەنكەش پۇقرالىرىنى تامامىي قىرىپ تاشلىمىقىمىز لازىم. ئۇنداق قىلمايدىكەنمىز، ئۇلار دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان بىلەن ئاسانلا بىرلىشىۋېلىپ، ئالدى -

رەلمىگەن ئاقسۇ شەھىرىدىكى سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ كۆپ قىسمى قىرىلىپ، ئاز بىر قىسمى قېچىپ، بىر قىسمى ئەسىرگە چۈشكەندى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن غالدان بۆشۇكتۇخان ئاقسۇ ئەمىرىنىڭ ئوردىسىغا باستۇرۇپ كىرگەندە، خوتۇن، بالا - چاقىلىرى بىلەن بىر قىسىم ئەمىرلىرىنى ۋە مىڭغا يېقىن خاس نۆكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قېچىپ چىققان ئاقسۇ ئەمىرى قەشقەرگە قاراپ ئۆلەر - تىرىلىشىگە قارىماي قېچىپ كېتىۋاتاتتى.

بېشىنىڭ چوققىسىغا بىر تال، ئىككى يېنىغا ئىككى تال كوكۇلا چاچ قويۇپ، قالغان قىسمىنى تامامىي چۈشۈرۈۋەتكەن، ئىككى غېرىچ ئۇزۇنلۇقتىكى كوكۇلا چېچىنى ئورىۋالغان، ياقۇت-تەك چوڭلۇقتىكى قىممەت باھالىق تاشلاردىن بويىنىغا لىق كەلتۈ-رۈپ ئېسىۋالغان، موڭغۇلچە تونىنىڭ ئۈستىگە بېلىق قاسىرىقى شەكلىدىكى مىس دالدىلىغۇچ كىيىۋالغان غالدان بۆشۇكتۇخان غەلىبە تەنتەنىسىدىن تېرىسىگە سىغمايلا قالغانىدى. پاناق بۇرنى-نىڭ ئىككى تەرىپىدە تومپىيىپ چىققان، ھازىرلا قان تەپچىرەپ چىققۇدەك قىپقىزىل مەڭزى ئۈستىدىكى قىيسىق ئورا كۆزلىرى بىر دەريا قاننى ئىچىشكە تەييار تۇرغان يىرتقۇچ مەخلۇقنىڭ كۆزلىرىدەك سۇرلۇك پارقىرايتتى. شۇ ئەسنادا بىر - بىرلەپ سالامغا كىرگەن سەركەردىلەر ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ موكلا تىز-لاندى - دە، ئاقسۇ شەھىرىنىڭ بارلىق دەرۋازىلىرىنى، سېپىل-قوختىلىرىنى پۇتۇنلەي ئىگىلەپ بولغانلىقىنى، ئۆزلىرىگە قارشى تىغ كۆتۈرگۈدەك بىرمۇ لەشكەر قالمىغانلىقىنى مەلۇم قىلىشتى.

— تۇن يېرىمىغىچە ھەركىمنىڭ ئالغان ئولجىسى ئۆزىگە تەئەللۇق، — دېدى غالدان بۆشۇكتۇخان سەركەردىلىرىگە قا-راپ، — تۇن نىسپىدىن ئۆتكەندە بىر تۈمەن لەشكەر ئاقسۇنى قوغداپ قالىدۇ، قالغانلار قەشقەرگە قاراپ ئاتلىنىدۇ. لەشكىرىي بۇيرۇققا خىلاپلىق قىلغۇچىلارنىڭ كاللىسى ئېلىنىدۇ.

8

ئاشۋاقتى بىلەن قەشقەر شەھىرىنىڭ ھەيۋەتلىك سېپىلىغا كۆزى ئېلىنىشقان ئاقسۇنىڭ قاچقۇن ئەمىرى ئەگەشتۈرۈپ كەلگەن مىڭغا يېقىن نۆكەرنى خوتۇن - باللىرى بىلەن سىرتتا قالدۇرۇپ، ئۆزى بىرنەچچە ھەمراھىنى ئەگەشتۈرۈپ سۇ دەرۋازىسى ئارقىلىق ئاللىقاچان سودا - تىجارىتى قىزىپ كەتكەن قەشقەر شەھىرىگە كىرىپ كەلدى - دە، ئۇدۇل قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ ئوردىسىغا قاراپ ماڭدى.

ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدە تۆتتىن سەككىز نەپەر لەشكەر بېشىغا دۇبۇلغا، ئۇچىسىغا ساۋۇت كىيىپ، قىلىچ - قالقانلىرىنى تۇتقىنىچە خۇددى ھەيكەلدەك سۇرلۇك قېتىپ تۇرۇشاتتى. دەرۋازا ئالدىغا يېتىپ كەلگەن ئاقسۇ ئەمىرى قاراۋۇللارغا قاراپ ۋارقىرىدى:

— دەرھال ئوردىغا خەۋەر يەتكۈزۈڭلار، نائىب ئەمىر شاھزادە باباچاق سۇلتان ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشىم بار.

ئوڭ تەرەپتە تۇرغان قاراۋۇللاردىن بىرى كىيىم - كېچەكلىرى تولىمۇ رەتسىز، ئۇيقۇسىزلىقتىن كۆزلىرى قىزىرىپ كەتكەن، چىراي - تۇرقى ھارغىن بۇ مېھمانلارنىڭ بويىدىن - بېشىغا بىر قۇر قارىۋەتكەندىن كېيىن، پۈتۈنلەي تۆمۈر بىلەن قاپلانغان ئېغىر - دەرۋازىنىڭ بىر قانىتىنى كۈچ بىلەن ئىتتىرىپ قىيا ئاچتى - دە، ئىچىگە كىرىپ يەنە يېپىۋەتتى.

ھايال ئۆتمەي دەرۋازىنىڭ بىر قانىتى يەنە غىچىرلاپ قىيا ئېچىلدى - دە، ھېلىقى قاراۋۇل بىلەن ئېگىز بويلۇق لەشكەر بېشى قاپىقىدىن مۇز ياغدۇرۇپ چىقىپ كەلدى.

ئۇ مېھمانلارغا تەكەببۇرلۇق بىلەن بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن توڭلۇق بىلەن سورىدى:

ئارقىمىزدىن ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ ـ دە، ئاستانىنى پەتھ قىلمىقىمىز تولىمۇ قىيىنغا چۈشىدۇ.

بۇنىڭدىن سەككىز يىل بۇرۇن شاھزادە يولۋاسخان بىلەن ئاقسۇغا جازا يۈرۈشى قىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، ئاقسۇ لەشكەرلىرىدىن قاتتىق يېڭىلىپ شەرمەندىلەرچە قاچقىنىنى تېخى چىلا ئېسىدىن چىقارمىغانىدى. ئۇ كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۆزىنىڭ ئۇر ـ ئۇرغا قالغان لالما ئىتتەك بىچارە تەقدىر ـ قىسمەتكە چۈشۈپ قېلىشىنى پۈتۈنلەي ئاشۇ قېتىمقى مەغلۇبىيىتىدىن كۆ- رەتتى. شۇڭا، ئۇ ئاقسۇ دىيارىغا، باتۇر ـ باھادىر ئاقسۇ خەلقىگە چىش ـ تىرنىقىغىچە ئۆچ ئىدى. ئۇ ئىرەن قابۇرغەدىن غالدانى لەشكەرلىرى بىلەن سەئىدىيە تەسەررۇپىغا باشلاپ يولغا چىققاندا، بۇ ئۆچىنى ئېلىش ئۈچۈن ئاقسۇنى قانغا بوياشقا قەسەم ئىچكەنى- دى. شۇڭا، ھازىر ئۆچ ئېلىش پۇرسىتىنى قولدىن بېرىپ قوي- ماسلىق ئۈچۈن بىگۇناھ ئاقسۇ خەلقىنى قەتلىئام قىلىش ھەققىدە غالدانى قۇترىتىۋاتاتتى. گەرچە شۇ تاپتا غالدان بۆشۈكتۈخان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ قارا يۈرىكىدىكى مۇدھىش شۇملۇقنى پە- قەتلا بىلمىسىمۇ، كۆرسەتكەن سەۋەبلىرىنى تولىمۇ ئورۇنلۇق ھېس قىلدى ـ دە، سەركەردىلىرىگە تۇن نىسپىغىچە ئاقسۇ شە- ھىرىدە يەنە بىر قېتىم قەتلىئام يۈرگۈزۈشكە پەرمان بەردى.

تۇن نىسپىدىن ئاشقاندا غالدان بۆشۈكتۈخان ئاقسۇ شەھىرى- نى ساقلاشقا بىر تۈمەن ئاتلىق لەشكىرىنى قالدۇرۇپ، ھىداي- تۇللا ئىشانىنىڭ يول باشلىشىدا لاۋۇ لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېچىلەپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

بۇ قېتىمقى قىرغىنچىلىقتا بويسۇنماس، باھادىر ئاقسۇ ئەر- كەكلىرى قوللىرىدا تۆزۈكرەك تۆمۈرنىڭ سۇنۇقى بولمىسىمۇ، بەش مىڭدىن ئارتۇق دۈشمەنگە ئەجەل شارابى ئىچۈرۈشكە مۇۋەپ- پەق بولغانىدى.

رەڭ شايى رومالغا ئورالغان قوش مۇشتۇمچىلىك چوڭلۇقتىكى بىر تۇگۇنچەكنى ئالدى.

— ئال، مانا بۇ سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرى ماڭا ئۆز قولى بىلەن تاپشۇرغان ئاقسۇنىڭ نائىب ۋە ئەمىرلىك مۆھ- رى، — دېدى ئۇ شايى رومالنى يېشىپ، قوش مۇشتۇمچىلىك چوڭلۇقتىكى ئىللىپىس شەكىللىك قاشتېشى مۆھۈرنى لەشكەر بېشىغا تەڭلەپ تۇرۇپ، — مۆھۈرنى دەرھال شاھزادە ئالىيلىرىغا تاپشۇرۇپ بەر. ناۋادا سۇسلۇق قىلىپ سەل - پەللا كېچىكىدىكەن- سەن، شاھزادىگە دەپ كاللاڭنى ئالدۇرماي قويمايمەن.

تولىمۇ جىددىيلەشكەن ئاقسۇ ئەمىرىنىڭ چىرايلىق چەكتۇ- رۇۋالغان چار ساقاللىرى سېزىلەرلىك تىترەپ كەتكەنىدى. لەش- كەر بېشى ئۇنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان قارچىغا كۆزلىرىگە ئەيمىنىپ قارىدى - دە، قاشتېشى مۆھۈرنى ئىككى قوللاپ ئالغى- نىچە لام - جىم دېمەستىن دەرۋازىدىن كىرىپ كەتتى.

بىر چۆگۈن چاي قايىنىمچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە تۆمۈر دەر- ۋازا يەنە غىچىرلاپ ئېچىلدى - دە، قاشتېشى مۆھۈرنى كۆتۈرگە- نىچە ئوردا ئىشىكئاغىسى، بىكاۋۇلبەگ، دىۋانبېگى قاتارلىق بىرقانچە ئەمىرلەر چىقىپ كەلگىنىچە ئاقسۇ ئەمىرىگە ئېھتىرام بىلدۈردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مۆھتەرەم نائىب ئەمىر جانابلىرى. ناقابىل سەرۋاز ھەزرەتلىرىنى تونۇيالمىغانلىقى ئۈچۈن ئەدەپسىز- لىك قىلىپ ساقلىتىپ قويۇپتۇ. ۋەلىئەھدى ئالىيلىرى بىزلەر- كىم قەشقەرنىڭ بىرنەچچە ئەمىرلىرىنى ئالدىلىرىغا ئەپۇ سورىغاچ ئوردىغا تەكلىپ قىلىشقا ئەۋەتتى. قېنى، ئوردىغا مەرھەمەت قىلغايلا.

ئاقسۇ ئەمىرى بىر چەتتە قورقۇنچتىن تامدەك تاتىرىپ تۇر- غان سەرۋازغا لەپپىدە بىرنى قاراپ قويدى - دە، ئەمىرلەرنىڭ سالىمىنى خۇش چىراي ئىلىك ئالدى.

— جانابىي شاھزادە ئالىيلىرى بۈگۈن مېھمان قوبۇل قىلمايدۇ. ئەرز - مەلۇماتلىرىڭلار بولسا ئەتە ئەتىگەن قوبۇل ۋاقتىدا كېلىڭلار.

لەشكەر بېشى گەپ تۈگىدى دېگەننى قىلىپ، كىرىپ كېتىش ئۈچۈن كەينىگە ياندى.

— جىندەك تەخىر قىلسىلا، بېگىم، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى، — بىز لەركىم ئاقسۇنىڭ نائىب، ئەمىرى بولۇرمىز. شاھزادە باباچاق سۇلتان ئالىيلىرىغا يەتكۈزىدىغان ناھايىتىمۇ جىددىي مەلۇمات بار. تەخىرسىز خەۋەر قىلسۇنلار.

— ئاقسۇنىڭ نائىب، ئەمىرى؟ — سىپاھبەگ مېھمانلارنىڭ رەتسىز، ساڭگىل - سۇڭگۇل ئۇستۇېشىغا يەنە بىر قېتىم قاراۋەتكەندىن كېيىن مەسخىرىلىك ھىجايدى، — سەنلەر كىمىڭنى ئەخمەق قىلىشماقچى، مۇشۇ ئەبگار ئەپتىڭ بىلەن ئۆزۈڭنى ئاقسۇ ئەمىرى دېيىشكە قانداق پېتىنىشتىڭ. مانا ماڭا ئوردا دەرۋازىسىنىڭ لەشكەر بېشى بولغىلى يەتتە - سەككىز يىل بولۇپ قالدى. ئاستانىدىن كەلگەن تالاي ئەمىرلەرنى، ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارنىڭ ئەمىر - بەگلىرىنى كۆتۈۋالغانمەن. سەنلەردەك ئىككى توك - توك ساياقنىڭ سۆزلىرىڭ ئۈچۈن لەشكەرلەرگە تۇتتۇرۇپ ھەپسىگە سولىتىۋەتسەممۇ بولۇۋېرەتتى. خەير ئەتىگىچە سەنلەرگە رەھىم قىلاي.

ئاقسۇ ئەمىرى ئالدىراشچىلىقتا ھېچقانداق ھەشەم - دەرەمسىز، مەنسەپدارلارچە تون - سەرپايسىز كەلگەنلىكى ئۈچۈن، گېپىگە سىپاھبەگنىڭ ئىشەنمىگەنلىكىنى پەملىدى. ئەمما، شۇ تاپتا بۇ ھاكاۋۇر سەرۋاز بىلەن ئارتۇقچە گەپ تالىشىپ تۇرۇشقا پۇرسەت يوق ئىدى. نەچچە تۈمەنلىگەن ۋەھشىي ياۋ قەشقەرگە قاراپ خۇددى دەججالنىڭ ئېشىكىدەك ئاسمان - زېمىننى سۈپۈرۈپ باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. مانا مۇشۇنداق جىددىي پەيتتە ئۇنىڭ كاللىسىغا تۇيۇقسىز بىر ئەقىل كەلدى. قويىنىدىن زەڭگەر-

زادى قانداق ئىش؟

ئاقسۇ ئەمىرى بولغان ئىشلارنى يىغىنچاقلاپ تېزلا بايان قىلدى.

— ئى ۋەلىئەھدەم، تېزدىن ياۋغا تاقابىل تۇرۇشقا هازىرلىق كۆرگەيلا، —دېدى ئۇ گېپىنىڭ ئاخىرىدا، — هەم ئاستانىگە — دۆلەتپاناھ خان ئالىيلىرى هوزۇرىغا تېزدىن چاپارمەن ماڭدۇر-غايلا. مەن جانابلىرىغا هەمدەم بولۇپ، ئول باسقۇنچىلار بىلەن ئېلىشىپ، بۇ ئەرزىمەس جېنىمنى قۇربان قىلىش بەدىلىگە گۇنا-ھىمنى يۇغايمەن.

شاهزاده باباچاق سۇلتان ياشلىقىغا باقماي ئۆزىنى توختىتا-ۋالغان، غەيۇر، باهادىر يىگىت ئىدى. بەش گەز ئۇزۇنلۇقتىكى، بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى پولات نەيزىسىنى خۇددى بىر تال يىپەكنى كۆتۈرگەندەك كۆتۈرۈپ، تۇگمەننىڭ چاقپەلىكىدەك چاقماق تېزلىكىدە ئوينىتىش ماهارىتى بىلەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى جانباز باهادىرلار ئارىسىدا ئالاھىدە داڭق چىقارغا-نىدى. نەيزىۋازلىقتا ئۇنىڭ تەڭدىشى يوق ئىدى. پېشقەدەم سەر-كەردىلەر ئۇنى سۇلتان ئابدۇرەشىدخانغا تەققاسلاپ مەدھىيىلىشەت-تى. مەرگەنلىكتە داڭق چىقارغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەنمۇ بىرنەچچە نۆۋەت ئوقيا ئېتىشتا سىنىشىپ تەڭلىشىپ قالغانىدى.

— جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى شاهزاده باباچاق سۇلتان جىددىي تەرزدە سارايدىكى ئەمىرلەرگە تەكشى قاراپ، — ئەھۋالدىن تولۇق خەۋەر تاپتىڭلار. ۋەھشىي ياۋ باستۇرۇپ كېلى-ۋېتىپتۇ. بەلكىم بۈگۈن كەچ پېشىن مەھەلدە ياۋ بىلەن تۇتۇشۇپ قېلىشىمىز مۇمكىن. پەرمان، ھەرقايسى قوۋۇقلارنى بىردىن سەركەردە ئۈچ مىڭدىن لەشكەر بىلەن قوغدايدۇ. شەھەردىكى قولىغا قورال تۇتالىغۇدەك ئەركەكلەر هەمدەم بولىدۇ. قالغان سەركەردە - لەشكەرلەر مەن بىلەن بىرلىكتە شەھەر سىرتىغا

— يوقسۇ ، جانابىي ئەمىرلەر، سەرۋازدا گۇناھ يوق، ئۇ ئۆزىنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلدى.

ئۇ ئارتۇقچە سۆزلەپ ئولتۇرماي ئوردىغا قەدەم باستى ۋە ئوردا ئىشىكئاغىسىنىڭ يول باشلىشىدا ئۇدۇل نائىب ئەمىر سارىيىغا قاراپ ماڭدى. سارايىنىڭ تۆرىدىكى ئالتۇن تەختتە شاھزادە باباچاق سۇلتان مېھمانلارنى ساقلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ ئاقسۇ ئەمىرىنى كۆرۈپ، ئورنىدىن تۇرۇپ ئېھتىرام بىلدۇردى.

گەرچە ئاقسۇ ئەمىرى بىلەن شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ مەنسەپ كۇلاسى تەڭ بولسىمۇ، ئەمما شاھزادە ۋەلىئەھدى بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاقسۇ ئەمىرى ئالدى بىلەن سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، جانابىي ۋەلىئەھدەم، — دېدى ئۇ قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئاگاھ ۋە دانا بولسىلىكى، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەكمىڭلىغان لەشكىرى ئەزىزانە قەشقەر تامان پۇتكۈل يەر ـ زېمىننى قاپلاپ باستۇرۇپ كەلمەكتە. مەن غاپىللىقىمدىن ئول باسقۇنچىلارنىڭ تۇيۇقسىز ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەلمەي، ئاقسۇ شەھىرىنى تارتتۇرۇپ قويۇپ، ئازغىنە نۆكەرلىرىم بىلەن مۇبارەك ھۇزۇرلىرىنى پاناھ تارتىپ قېچىپ كەلدىم.

قاپقارا تۇماچە بۇرۇتى بۇغداي ئۆڭ چىرايىغا خويمۇ ياراشقان، قوش كۆزلىرىدىن يىگىرمە بەش ـ يىگىرمە ئالتە ياشلىق يىگىتلەرگە خاس جاسارىتى چاقناپ تۇرىدىغان، بوي ـ بەستىنىڭ ئېگىزلىكىدىن ئالتۇن تەختتە ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك تۇيغۇ بېرىدىغان شاھزادە باباچاق سۇلتان بۇ شۇم خەۋەرنى ئاڭلاپ بىر ئاز تەئەججۇپلەندى، لەۋلىرى ئاللىقانداق بىر ئىچكى تۇيغۇدىن تىترەپ تۇرغان ئاقسۇ ئەمىرىنى تەختنىڭ يېنىدىكى بوش كۇرسىغا تەكلىپ قىلىپ ئولتۇرغۇزغاندىن كېيىن، ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ تۇرۇپ ئېھتىرام بىلەن سورىدى:

— تەپسىلىيرەك سۆزلەپ بەرسىلە، ئى جانابىي ئەمىر، بۇ

سەپتىكى ئاددىي رەئىيەتتىن تەشكىللەنگەن ھەمدەمچى قوشۇن تۇغ ـ شەددىلىرىنى ئېگىز كۆتۈرۈپ توختىماي ئايلىنىپ مېڭىپ تۇرغاي، بۇنداق قىلساق ياۋ ھەمدەمگە كېلىۋاتقان سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ تېخىچىلا ئايىغى ئۈزۈلمەيۋېتىپتۇ دېگەن تۇيغۇغا كېلىدۇ ـ دە، قارامىلىق بىلەن ھۇجۇم قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. خۇدا خالىسا ئەتە مۇشۇ ۋاقىتچە ياۋنى شۇ يوسۇندا ساراسىمىگە سېلىپ تۇتۇپ تۇرالىساق، ئاستانىدىن كېلىدىغان ھەمدەمچى قوشۇنمۇ يېتىپ كېلىپ بولىدۇ. ناۋادا ياۋ توختىماي باستۇرۇپ كېلىپ قالسا تۆفەڭچى[1] ۋە چېقىن توپچى[2] قوشۇن ئەڭ ئاۋۋال ھۇجۇمغا ئۆتىدۇ. چۈنكى، نائىب، ئەمىر جانابلىرىنىڭ مەلۇماتىدىن قارىغاندا ياۋ لەشكەرلىرى تامامىي ئاتلىق ئىكەن. تۆفەڭ ۋە چېقىن توپ ئوقلىرىنىڭ دەھشەتلىك پارتلاش ساداسى بىلەن ئاتلارنى ئۈركۈتۈپ، ياۋ سېپىنى پاتىپاراقچىلىققا سېلىپ ھەيۋەسىنى سۇندۇرىمىز ـ دە، ئاندىن ئوقياچى مەرگەنلەر ئارقىلىق ئەدىپىنى بېرىپ چېكىندۈرىمىز...

— ۋەلىئەھدى ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېگىنىچە بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى ياتىشبېگى شاھزادىنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ تاشلاپ، تېز ـ تېز سۆزلەپ، — ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ قارىسى كۆرۈندى.

— خەۋەرلەندۇق، — دېدى شاھزادە باباچاق سۇلتان ئۆزىنى خاتىرجەم تۇتۇشقا تىرىشىپ. ئۇ سەركەردىلەرگە قاراپ پەرمان بەردى، — جانابىي سەركەردىلەر جەڭ تەدبىرلىرىنى ئېسىڭىزدە مەھكەم تۇتقاي. مېنىڭ بۇيرۇقۇمسىز ھېچكىمنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن جەڭگە چۈشۈشىگە رۇخسەت يوق. قېنى ئۆز لەشكەرىي سېپىڭلارغا قايتىڭلار.

شاھزادە، ئاقسۇ ئەمىرى بىلەن بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ

---

① تۆفەڭ — كىچىك دورا ـ ئوق چېكىدىغان، پىلىك ئارقىلىق ئىشلىتىلىدىغان مىلتىق.
② چېقىن توپ — كىچىككىنە زەمبىرەك، پىلىككە ئوت ئۇلاشتۇرۇپ ئىشلىتىلىدۇ.

چىقىپ بارگاھ قۇرىدۇ. نائىنساپ باسقۇنچىلارنىڭ پاسىق قەدەملىرىنى بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپىدىن قوغلاپ چىقارمىغۇچە ھەرگىز جەڭدىن قايتمايمىز. بىزگە جانابىي ئاللا، ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان رەزىيەللاھۇ ئەنھۇ پىرىمىز مەدەتكار بولغاي.

باباچاق سۇلتان يېگىسار قەلئەسىنى ساقلاپ ياتقان سەركەردە - لەشكەرلەرنى تېزدىن ھەمدەمگە كېلىش ۋە ئاستانىگە باسقۇنچى ياغىدىن خەۋەر يەتكۈزۈش ھەققىدە جىددىي چاپارمەن ماڭدۇرۇۋەتكەندىن كېيىن، قالغان ئون بەش مىڭغا يېقىن سەركەردە - سەرۋازلىرى بىلەن سۇ دەرۋازىسىدىن چىقتى - دە، ياۋنىڭ ئالدىنى توسۇپ زەربە بېرىش ئۈچۈن، تۈمەن دەرياسىدىن ئون نەچچە چاقىرىم يىراقلىقتىكى سايدا قارارگاھ قۇردى. ئۈنىگىچە يۇرت - ماكانىغا ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ باسقۇن قىلىپ كېلىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان شەھەر ئەتراپىدىكى، يېزا - قىشلاقلاردىن كەلگەن ئەزىمەتلەر ئۆزلۈكىدىن ئون مىڭ كىشىلىك پىدائىي قوشۇن بولۇپ تەشكىللىنىپ خان لەشكەرلىرىگە قېتىلدى. شۇ تاپتا پۈتكۈل ساي سەئىدىيە لەشكەرلىرى ۋە ئۇلارنىڭ لەپىلدەپ تۇرغان ساناقسىز تۇغ - ئەلەملىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى.

بارگاھى ئالدىغا جەم بولغان سەركەردىلەرنىڭ چىرايلىرى جىددىي تۈس ئالغان بولۇپ، كۆزلىرىدىن ياۋغا بولغان نەپرەت ئۇچقۇنلىرى چاقنايتتى. تۆردە ئولتۇرغان شاھزادە باباچاق سۇلتان ۋەزىمىن ئاھاڭدا سۆزلەپ جەڭ تەدبىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇۋاتاتتى:

— بۈيۈك زېمىنىمىزغا باستۇرۇپ كېلىشكە پېتىنغان ياۋنىڭ كۆچىنى سەل چاغلاشقا بولمايدۇ. بىز جەڭ سىپىمىزنى ئىمكان بار كەڭرەك تۇزۇپ، ياۋنى لەشكەرلىرىمىزنىڭ سانىنى ھازىرقىدىن بىر ھەسسە ئارتۇق ئىكەن دېگەن تۇيغۇغا كەلتۈرۈشىمىز كېرەك. يەنە بىر تەرەپتىن ياغى كۆرۈنگەن ھامان ئارقا

ئاتلىرىنىڭ تۇيىقى ئاستىدا چەيلىنىپ كەتتى. شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ بۇ «ناغرا - دۇمباق تەدبىرى» دەسلەپكى قەدەمدە ئۈنۈمىنى كۆرسىتىپ، كۆرەڭ ياۋنىڭ يۈرىكىنى مۇجۇش مەقسىتىگە يەتكەنىدى.

ياۋ سەركەردىلىرى مىڭ بىر جاپادا جورۇپ يۈرۈپ جەڭ سېپىنى ئاران رۇسلىۋالدى. بۇ ئېچىنىشلىق ۋەقەنى كۆرۈپ، قەشقەرنىمۇ بىرلا تۇيۇقسىز ھۇجۇم بىلەن ئېلىش خام خىيالىدا كېلىۋاتقان جوڭغار ئاقسۆكەڭلىرىنىڭ خانى غالدان بوشوكتۇخاننىڭ غەزەپتىن ئۆتى تېشىپ كەتكەنىدى. ئۇ قارشى تەرەپتىكى پۈتكۈل سايىنىڭ تەڭ يېرىمىنى دېگۈدەك ئىگىلەپ جەڭ سېپى تۈزگەن سەئىدىيە لەشكەرلىرىگە شۇنداقلا بىر نەزەر تاشلىدى - دە، قاراملىق بىلەن جەڭ قىلسا ئۆزىگە پايدىسىز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ، سەركەردىلىرىگە دەرھال يۈرۈشنى توختىتىپ، كەينىگە ئىككى چاقىرىم چېكىنىپ قارارگاھ قۇرۇشقا پەرمان بەردى. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ كەينىگە چېكىنگىنىنى كۆرۈپ سەئىدىيە لەشكەرلىرى سېپىدىن ياڭرىغان «ھايت - ھۇيت» سادالىرى پەلەككە كۆتۈرۈلدى. ياۋنىڭ ھەيۋىسى دەسلەپكى قەدەمدە سۇندۇرۇلغانىدى.

قەشقەر لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچرىشا - ئۇچراشمايلا بۇرنىغا يېگەن غالدان بوشوكتۇخاننىڭ دورداي كالپۇكلىرى تىترەپ، قىيسىق ئورا كۆزلىرى ھازىرلا بىر كىمنى تىرىك يەۋېتىدىغاندەك ئەلپازدا چەكچىيىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بۇ ئەلپازىنى كۆرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قورقۇنچ ھەم ۋەھىمىدىن ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىناتتى. ئۇ غالداننىڭ كۆزىگە چېلىقىپ قالماسلىققا تىرىشاتتى. نىھايەت، ئىشان ئەنسىرىگەن ئىش ئاخىرى يۈز بەردى. سەركەردىلەر ئارىسىدىن كىملەرنىدۇر ئىزدىگەن غالداننىڭ قىيسىق كۆزلىرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا كەلگەندە توختىدى. ساراسىمە ئىلكىدە قالغان ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىنى قارا تەر ۋە سوغۇق

دە، قارارگاھىنىڭ ئالدىغا ۋاقىتلىق ياسالغان كۆزىتىش مۇنارىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ قارشى تەرەپكە نەزەر تاشلىدى.

سايىنىڭ قارشى تەرىپىدىكى تاغنىڭ ئارىسىدىكى قويۇق چاڭ - توزان پەلەككە كۆتۈرۈلۈپ، ئوچۇق ئاسماننىڭ يۈزىنى پۈتۈنلەي توسۇۋالغانىدى. خۇددى ھاشار چۈمۈلىلىرىدەك سان - ساناقسىز ياۋ لەشكەرلىرى ئاشۇ توپا - تۇمان ئارىسىدىن دەبدەبە، ئەسئەسە بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتاتتى. بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە جۇڭغار لەشكەرلىرى تولۇق كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ياۋ بىلەن سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ ئارىلىقى بارغانسېرى قىسقىراپ پەقەت ئىككى چاقىرىملا ئارىلىق قالغانىدى. شاھزادە باباچاق سۇلتان كۆزىتىش مۇنارىدا تۇرۇپ، يېنىدىكى تۇغچىبەگنىڭ قولىدىن قىزىل رەڭلىك پەرمان تۇغىنى ئالدى - دە، لەشكەرلىرىگە قاراپ ئۈچ قېتىم پۇلاڭلاتتى. شۇ ھامان سەئىدىيە لەشكەرلىرى سېپىدىن مىڭلىغان ناغرا - دۇمباقلار تەڭلا چېلىندى. ناغرا - دۇمباقلاردىن چىققان ھەيۋەتلىك گۈمبۈرلەش ساداسى پۈتكۈل سايىنى لەرزىگە كەلتۈرۈپ تىترىتىۋەتتى. گويا چاقماق چېقىلغاندەك چىققان بۇ ھەيۋەتلىك سادادىن بەخىرامان تىزگىن سىيرىپ كېلىۋاتقان موڭغۇل ئاتلىرى ئۈركۈپ تېپىرلاشقا، كىشنەشكە باشلىدى.

ئۆزىنى جاھاندا تەڭداشسىز ساناپ، ئات ئۈستىدە كۆرەڭلەپ ئولتۇرغان موڭغۇل لەشكەرلىرى ئۆزىنى ئوڭشىۋېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا ئاتلىرىدىن تىك موللاق ئېتىپ چۈشتى، يۈرەكلىرى مۇجۇلۇپ ۋەھىمە ئىلكىدە جىغىلدىدى. ياۋ لەشكەرلىرى سېپىدە بىردىنلا پاتىپاراقچىلىق يۈز بەرگەنىدى. ئۈركۈپ كەتكەن جەڭ ئاتلىرى ئىگىلىرىنى يەرگە ئېتىۋېتىپ، يەرگە يىقىلغان لەشكەرلەرنى دەسسەپ - چەيلەپ تەرەپ - تەرەپكە قېچىشاتتى. ھەيۋەتلىك گۈمبۈرلەش سادالىرى سايىنى تىترىتەتتى. بىر ھازا داۋام قىلغان پاتىپاراقچىلىقتا ئىككى مىڭدىن ئارتۇق ياۋ لەشكىرى ئۆز

ئۇنىڭغا سوڭداشتى. غالدانىڭ ئوڭ تەرىپىدە ئون بەش، سول تەرىپىدە ئون بەش جەمئىي ئوتتۇز سەركەردىسى ئۇچىسىغا بېلىق قاسىرىقى شەكىللىك مىس - تۆمۈردىن ياسالغان ساۋۇت كىيە- ۋالغان بولۇپ، جەڭ قوراللىرىنى تۇتۇشقىنىچە سۇرلۇك تۇرۇ- شاتتى. ئۇلارنىڭ گاھىلىرى بېشىغا دۇبۇلغا كىيىۋالغان، گاھى- لىرى يالاڭۋاشتاق ئىدى.

شۇ ئەسنادا سەئىدىيە لەشكەرلىرى ئارىسىدىكى ناغرا - سۇ- ناي ئاۋازلىرى توختاپ، تۇم قارا ئارغىمىقا مىنىۋالغان شاھزادە باباچاق سۇلتان بەش گەز ئۇزۇنلۇقتىكى پولات نەيزىسىنى ئوينا- قىنىچە ئات چاپتۇرۇپ چىقتى - دە، ياۋ قوشۇنىغا بىر ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختىدى. بېشىغا ئالماس كۆز قويۇلغان يارىشىملىق يېشىل سەللە ئورىۋالغان، ئۇچىسىغا ئوتقاشتەك قى- زىل زەرباب تون كىيىپ، بېلىنى قاشتېشى كەمەر بىلەن باغلى- ۋالغان، ئات ئۈستىدە ئولتۇرسىمۇ خۇددى ئۆرە تۇرغاندەك كۆرۈ- نىدىغان شاھزادە باباچاق سۇلتان خۇددى يېلىنجاپ تۇرغان بىر پارچە يالقۇندەك كۆرۈنەتتى. ئۇنىڭ بۇ سۆلەتلىك، غەيۇر بەستىگە قاراپ ياۋ سەركەردىلىرى ئىختىيارسىز ئاپىرىن ئوقۇشتى.

ھېچقانداق جەڭ كىيىمى كىيمىگەن بۇ يىگىتنىڭ جەسۇر تۇرقى غالدان بۆشۇكتۇخاننىڭمۇ ئەقلىنى لال قىلغانىدى. ئۇ يېنىدىكى ھىدايىتۇللا ئىشاندىن سورىدى:

— ئېيتقىنا، ئى خوجا، بۇ باھادىر ئەزىمەت كىم؟

— ئۇ دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ شاھزادىسى، ئىسمى باباچاق سۇلتان، قەشقەرنىڭ نائىب ۋە ئەمىرى، — دەپ ئالدى- راش - تېنەش جاۋاب بەردى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— ئى موڭغۇل خانى، — دەپ جاراڭلىق ئاۋازدا ئەدەپ بىلەن سۆزلىدى باباچاق سۇلتان ئالتۇن رەڭ چۇچىلىق يېشىل سايىۋەن ئاستىدا گىدىيىپ ئولتۇرغان غالدانغا قاراپ، — سېنىڭ

تىترەك باستى.

— سەئىدىيە تەسەررۇپىدا تۇزۇك لەشكەرنىڭ تايىنى يوق، قەدىمىمىز يەتكەنلا شەھەرنى خۇددى قوي قوتىنىنى ئىگىلىگەندەك ھېچقانچە كۈچىمەيلا ئىگىلەيمىز دېگەنىدىڭغۇ، ئى خوجا، كۆرگەنسەن، ئۇلارنىڭ سېپىلگە كېلىپ قېتىلىشۋاتقان ھەمدەمچى لەشكەرلىرىنىڭ تېخىچىلا ئايغى ئۈزۈلمەيۋاتىدۇ.

تەرجىمانىنىڭ ھەربىر جۈملە سۆزلىرى يۈرىكىگە پىچاق بولۇپ سانجىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ پۇت - قوللىرى سىرقىراشقا باشلىدى، ئۇدۇق - بۇدۇق بولۇپ ئاغزى گەپكە كەلمىدى، ئاق شايىدىن چاقما كاۋىدەك سەللە ئورىۋالغان بېشىنى توختىماي گىلدىڭلىتاتتى.

غالدان يەنە سورىدى:

— قېنى بىزگە ھەمدەمدە بولىدىغان مۇرىتلىرىڭ؟ ئەجەب ئۇلارنىڭ قارىسىنىمۇ كۆرمەيۋاتىمەنغۇ، خوجا؟

«ئاھ، تەڭرىم، غالدان خوجامغا مەدەت بېرىپ، ئۇنى غەلبە - نۇسرەتكە يۈزلەندۈرگەيسەن. ئۇنىڭ زۇلۇم - ستەملىرىدىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن...»

— كى ... كېلىدۇ ... ئا ... ئادالەتپاناھ خوجام، تۈمەنلىگەن مۇرىتىل ھىدايەتچى سوپى لەشكەرلىرىم بۈگۈن - ئەتە ئىچىدە كېلىپ خىزمەتلىرىدە بولىدۇ.

غالدان ھىدايىتۇللا ئىشانغا يەنە بىرنېمە دېيىش ئۈچۈن ئېغىزىنى ئۈمەللەپ تۇرۇشىغا بارگاھى ئالىيغا ئالدىراش كىرىپ كەلگەن چاپارمەن يەرگە موكلا تىزلاندى:

— شەۋكەتلىك خاقان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، سەئىدىيە لەشكەرلىرى ناغرا - سۇناي چېلىپ جەڭگە ئۇندەۋاتىدۇ.

غالدان ئارتۇقچە گەپ قىلماي چېدىرىدىن سىرتقا ماڭدى ۋە چىلان تورۇق ئارغىمىقىغا بىر سەكرەپلا مىنىپ لەشكەرلەرنىڭ ئالدىغا ئۆتتى. گەرچە ھىدايىتۇللا ئىشان قورقۇپ تۇرسىمۇ،

شۇنچە سەپەر مۇشكۇلاتلىرىنى تارتىپ قەشقەرنىڭ بوسۇغىسىغا كېلىپ بولدۇق. سەئىدىيە باھادىرلىرى بىلەن بىرەر مەرتەم جەڭبازلىق ماھارىتى سىناشماي كېتىپ قالساق، يۈزىمىزگە ۋە شانۇ شەۋكىتىمىزگە سەت بولۇر». شۇڭلاشقا، ئاۋۋال ئېلىشىپ باقايلى. بىز يېڭىلىپ قالساق، سەندىن ۋە خەلقىڭدىن ئەپۇ سورايمىز - دە، دەرھال ئارقىمىزغا يانىمىز، ناۋادا سەن يېڭىلىپ قالساڭ دەرھال ئالدىمىزغا كېلىپ تىزلىنىپ گۇناھىڭنى تىلەيسەن ۋە قەشقەرنى بىزگە تاپشۇرىسەن.

— بەلەن گەپ، — دېدى شاھزادە جاراڭلىق ئاۋازدا جاۋاب قايتۇرۇپ، — ئۇنداق بولسا خانىڭغا ئېيت، مانا مەن شۇ تاپتا جەڭگە تەييارلىنىپ بولدۇم. ماڭا ئۆزى چۈشسىمۇ، باشقا باھادىر سەركەردىلىرىنى چۈشۈرسىمۇ مەيلى، ئەمما شەرتىم شۇكى، ھەر ئىككى تەرەپتىن يوشۇرۇن ئوق ئېتىپ نامەردلەرچە قەست قىلىنىشقا بولمايدۇ.

غالدان سىرىن تەرجىمانى ئارقىلىق شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ مەقسىتىنى بىلگەندىن كېيىن سەركەردىلىرىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— قېنى سەركەردىلىرىم، قايسىڭلار ئاۋۋال مەيدانغا چۈشۈپ، ئاۋۇ سەئىدىيە باھادىرىنىڭ بېشىنى كېسىپ ئەكېلىپ لەشكەرلىرىمىزنىڭ جاسارىتىنى ئاشۇرىسىلەر؟

ئۇنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ بولغىچە بىر موڭغۇل سەركەردىسى ئېتىغا ئاچچىق قامچا سالدى - دە، شاھزادىگە قاراپ ئېتىلدى. تالاي جەڭلەرنى كۆرگەن قىرىق ياشلار چامىسىدىكى بۇ ياۋ سەركەردىسىنىڭ بوي - بەستى شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭكىدىن قېلىشمايتتى. چېچىنى بېشىنىڭ چوققىسىدىن قويۇپ، يەلكىسىگىچە ئۆستۈرۈۋالغان، ئوڭ قولىقىغا بىلەزۈكتەك يوغانلىقتا ئالتۇن ھالقا سېلىۋالغان بەستلىك باھادىرنىڭ قولىدا ئۇزۇن ساپلىق قىلىچ بار ئىدى. ئۇ غالدان بۆشۈكتۈخاننىڭ ئەڭ قەھرلىك،

سەلتەنىتىنىڭ بىلەن سەئىدىيە سەلتەنىتى ئوتتۇرىسىدا ھېچقانداق نىزا ـ ئاداۋەت يوق ئىدى. ھەر ئىككى ھۆددۈتلۇق ئۆز تەسەررۇپىدىكى زېمىنغا ئىگىدارچىلىق قىلىپ، ئۆز قوۋمىدىكى رەئىيەتنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىكى ئۈچۈن سەلتەنەت تىزگىنىنى ئادالەت بىلەن تۇتۇپ ئولتۇرمىقى لازىم ئىدى. ئەمما، سەن ئىلى ۋادىسىنى ئىگىلىۋالدىڭ، كېيىن قۇمۇل زېمىنىغا بېسىپ كىرىپ كۆپ پاراكەندىچىلىك سالدىڭ. مانا ئەمدى قېشىڭدىكى ئاۋۇ مۇناپىق ئىشانىنىڭ سېھرىي ئەپسۇنلىرىغا ئالدىنىپ، ئۆزۈڭنى چاغلىماي بوسۇغىمىز تۇۋىگە باستۇرۇپ كېلىشكە پېتىنىپسەن، بىلىگىنكى، ئۆز قوۋمىغا ۋاپا قىلمىغان، ياتلارنى باشلاپ كېلىشتىن قىلچىلىك ئارلانمىغان بىر مۇناپىقتىن ساڭىمۇ قىلچىلىك ۋاپا كەلمەيدۇ. ئەقلىڭنى ئىشقا بۇيرۇساڭ ھېلىمۇ ئۈلگۈرىسەن. ئېتىڭنىڭ تىزگىنىنى دەرھال ئارقىغا بۇرا ـ دە، ئۆز تەسەررۇپىڭغا يۈز ـ ئابرۇيۇڭ بىلەن كېتىۋال، ئەگەر تەلۋە نىيىتىڭدىن يانمايدىكەنسەن، ئۆنىڭغىمۇ مەيلى. سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى شىر يۈرەك ئەزىمەتلەر ساڭا ۋە لەشكەرلىرىڭگە ئاللىقاچان ئەجەل قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ قويىدى. شۇنىمۇ بىلىپ قالغىنكى، بەراۋ يەنە بىراۋنىڭ زېمىن ـ تۇپرىقىنى مەڭگۈلۈك ئىستېلا قىلالىغان ئەمەس. بۇ زېمىنىنىڭ باغرىدىن ئۈزۈق ئالغان ھەربىر ئادەم، ھەربىر گىياھ ۋە تاغۇ تاشلارغىچە سېنىڭ قىيامەتلىك دۈشمىنىڭدۇر.

تەرجىمانىنىڭ سۆزلىرىگە بىرمۇ بىر قۇلاق سېلىپ تۇرغان غالدان شاھزادە باباچاق سۇلتانغا قايىللىق نەزىرى بىلەن بىرنى قارىۋەتتى ـ دە، ئاللىنېمىلەرنىدۇر دەپ جىددىي كالدىرلىدى. خوجىسىنىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان تەرجىمان باباچاق سۇلتانغا قاراپ سۆزلىدى:

— ئى باھادىر ئەزىمەت، غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرىنىڭ جاۋابىغا قۇلاق سال. خان ئالىيلىرى شۇنداق دەيدۇكى: «بىز

بىر تال يېكەننى كۆتۈرۈۋالغاندەك ئەپچىللىك بىلەن ئوينىتىپ، مونغۇل سەركەردىسىنىڭ كۆزلىرىنى ئالا چەكمەن قىلىۋەتتى. شاھزادە نەيزىسىنى ئوينىتىپ گاھ ئوڭ ياندىن، گاھ سول ياندىن ھۇجۇمغا ئۆتەتتى.

ئۇچىسىغا ئېغىر مىس ساۋۇت كىيىۋالغان مونغۇل سەر-كەردىسى قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەن بولۇپ، بارغانسېرى قولد-شالماي ھاسىراپ قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ رەقىبىنىڭ بېشىغا جاسارەت بىلەن قىلىچ چاپاتتى، ئۆزىگە زەرب بىلەن سانجىلغان نەيزىنى ئەپچىللىك بىلەن توسۇيتتى.

— ئويلىماپتىكەنمەن، سەئىدىيە سەركەردىلىرىنىڭ ئارىسى-دىمۇ مۇشۇنداق شىر سۈپەت، باھادىر ئەزىمەتلەر بار ئىكەن-دە! — دەۋەتتى غالدان بۆشۈكتۇخان شاھزادىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بولۇپ. شۇ تاپتا ئۇ ئۆز سەركەردىسىنىڭ ھۇجۇمغا ئۆتۈشتىن بارا - بارا مۇداپىئەگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ مەيۈسلىنىپ قالغانىدى.

«ئى ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھا، ئى ئاۋالۇكتا ئىشۋارا بۇددى-ھا، بۈيۈك ئاچارى دالاي لامابۇرھانۇ ھەزرىتىم، سەئىدىيە تەسەر-رۇپىدا يېڭىلىپ شەرمەندىلەرچە ئاقىۋەتكە قېلىشىمدىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن، سەركەردە - لەشكەرلىرىمگە كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىپ، بۇ خەلقى ياۋاش، تۇپرىقى مۇنبەت زېمىننى تەسەررۇپۇم-غا ئېلىشىمغا مەدەت قىلغايسەن. بۇ قېتىمقى يۈرۈشتە نۇسرەت قازانسام، ساداقەتمەن بۇددا مۇخلىسى بولۇش سۈپىتىم بىلەن، يۈز جايغا ساڭرام - ئىبادەتخانا سالدۇرۇپ، ھەقىقىي ھۆرمىتىڭ-گە بىھېساب نەزىر - نىياز قىلغايمەن. توققۇز يۈز راھىبنى توققۇز ئاي، توققۇز يۈز مەرتىۋە نوم - بېتىك ئوقۇتۇپ تىلاۋەت قىلدۇرغايمەن ...»

غالدان بۆشۈكتۇخاننىڭ غەمگە پېتىپ كۆزىنى مەھكەم يۇمۇ-ۋالغانلىقىنى كۆرگەن يەنە بىر سەركەردىسى خان خوجىسىدىن

جەڭبازلىق ماھارىتى ھەممىدىن ئۈستۈن سەركەردىسى ئىدى. ئۇنىڭ بىرىنچى بولۇپ جەڭگە چىققانلىقىنى كۆرگەن غالدان خا-نىرجەملىك بىلەن چىرايىغا سۈس كۈلكە يۈگۈرۈتتى.

چاقماق تېزلىكىدە ئات چاپتۇرۇپ كەلگەن جوڭغار سەركەر-دىسىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچىنى شاھزادە باباچاق سۇلتان پولات نەيزىسى ئارقىلىق چەبدەسلىك بىلەن توسۇۋالدى - دە، نەيزىسىنى شاققىدە تارتىۋېلىپ تەتۈر چۆرۈپ دەستىسى بىلەن موڭغۇل سەركەردىسىنىڭ نەق بېشىنى چەنلەپ ئۇردى. شاھزادە-نىڭ بۇ تۇيۇقسىز زەربىسى ياۋ سەركەردىسىنىڭ ئۆتكۈر نەزىرى-دىن قېچىپ قۇتۇلالمىدى. ئۇ ئۆزىنى چەبدەسلىك بىلەن ئوڭغا تاشلاپ ئېتىنىڭ بىقىنىغا چاپلاشتى. باباچاق سۇلتانىنىڭ نەيزىسى ھاۋانى شارتتىدە كېسىپ توختىدى. ھەر ئىككى پالۋاننىڭ يۇقى-رى جەڭبازلىق ماھارىتىگە قايىل بولغان ئىككى تەرەپتىكى سەركەردە - لەشكەرلەر قىيقاس - چۇقانلىرى بىلەن ئالقىش ياغدۇراتتى. شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭ پولات نەيزىسى گويا تاغلار-نى ئۆتمۈشتۈشۈك قىلىۋەتكۈدەك قۇدرەت بىلەن سانجىلسا، ياۋ سەركەردىسىنىڭ ئۆزۈن دەستىلىك قىلىچى خۇددى ھەرقانداق مۇستەھكەم نەرسىنى كېسىپ پارە - پارە قىلىۋېتىدىغان ئەلپازدا چېپىلاتتى. ئەمما بۇ ھۇجۇملاردىن ئىككىلا سەركەردە ئۆزلىرىنى ئەپچىللىك بىلەن ئېلىپ قاچاتتى ياكى چەبدەسلىك بىلەن مۇداپىئە كۆرەتتى. ئۇلار شۇ تەرزدە بىر ئاش پىشىمغىچە ئېلىشتى. غەر-بىي ئۇيۇقتا سىلجىۋاتقان قۇياش بۇ ئاجايىپ يۇقىرى سەۋىيىلىك جەڭبازلىق ماھارىتىنى تاماشا قىلىشتىن قىيالمايۋاتقاندەك قىپقى-زىل رەڭلىنىپ ئاستا - ئاستا ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ قىزغۇچ نۇرىدا كۆن گويا بىر پارچە ئوتتەك تاۋلىنىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى.

نېمىز، يەڭگىل كېيىنگەن شاھزادە بارغانسېرى روھلىنىپ كەتكەن بولۇپ، بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى پولات نەيزىنى گويا

لىدىكى ۋەسۋەسىنى بىلىشكە ئادەتلەنگەن شاھزادە ئىككى ياۋ
سەركەردىسىنىڭ ئوتتۇرىغا كىرىپ تۇرۇپ چاندۇرغاندەك بىر
ھىيلە-ئىشلىتىۋىدى، بۇنى پۇرسەت كەلدى دەپ ھېسابلىغان باش-
تىكى ياۋ سەركەردىسى قولىدىكى ئۇزۇن دەستىلىك قىلىچنى
شاھزادىنىڭ بېشىغا توغرىلاپ زەرب بىلەن ئۇردى، شاھزادە چاق-
ماق تېزلىكىدە ئېگىشتى ــ دە، ئۆزىنى قارا تۇلپارنىڭ قورسىقى-
غا ئالدى. ۋىشىلداپ كەلگەن قىلىچ يەنە بىر ياۋ سەركەردىسىنىڭ
نەق بويىنىغىلا چۈشتى ــ دە، ئۇنىڭ بېشى خۇددى ئۈزۈلگەن
قاپاقتەك يەرگە تورۇكلاپ چۈشتى. رەقىبىنىڭ دامىغا چۈشۈپ،
ئۆز شېرىكىنى چېپىپ تاشلىغانلىقىنى كۆرگەن ياۋ سەركەردىسى
چۆچۈپ، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي تەمتىرەپلا قالدى. دەل شۇ
چاغدا قارا ئارغىماقنىڭ قورسىقىدىن لىككىدە ئېگەرگە قونغان
شاھزادە باباچاق سۇلتان تېخىچىلا ھوش ــ كاللىسىنى يىغىشقا
ئۈلگۈرەلمىگەن ياۋ سەركەردىسىنىڭ دەل يۈرىكىنى نىشانلاپ
زەرب بىلەن نەيزە ئۇردى. تەڭداشسىز كۈچ بىلەن سانجىلغان
پولات نەيزىنىڭ ئۇچى ياۋ سەركەردىسىنىڭ كۆكرىكىدىكى قاسى-
راقلىق مىس ساۋۇتنى تېشىپ ئۆتۈپ دۈمبىسىدىن چىقتى. ياۋ
سەركەردىسى نالە قىلىشقىمۇ ئۈلگۈرەلمەي جان بەرگەنىدى.

قاراپ تۇرۇپ ئىككى سەركەردىسىدىن ئايرىلغان غالدان قات-
تىق چۆچۈدى ــ دە، قىساس ئېلىشقا ئاتلانغان يەنە بىر سەركەر-
دىسىنى تىۋىلدىباز چالدۇرۇپ قايتۇرۇۋالدى ۋە قوشۇنغا ئون
چاقىرىم چېكىنىشكە پەرمان چۈشۈردى. موڭغۇل لەشكەرلىرى-
نىڭ چېكىنگەنلىكىنى كۆرگەن شاھزادە باباچاق سۇلتانمۇ ئۆز
قوشۇنىنىڭ سېپىگە قايتتى. بۇ چاغدا شەرقىي ئۇپۇقتىن كۆتۈ-
رۈلگەن تۈن پەردىسى يېيىلىشقا باشلىغانىدى.

سەئىدىيە لەشكەرلىرى كەچلىك غىزا ئۈچۈن دۈملەپ تەييار-
لاپ قويۇلغان پولۇنى ئىشتىھا بىلەن ئالدىراش يېيىشتى ــ دە،
سۇسىز سايدا تەييەمۇم قىلىپلا قازا بولۇپ كەتكەن ئەسىرنامىزىنى

ئىجازەت ئالمايلا ئېتىغا قامچا سالدى ـ دە، ھېرىپ ھالىدىن كېتەي دەپ قالغان موڭغۇل سەركەردىسىگە ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن ئۇچى ئۇچلۇق، ئىككى بىسلىق قوش شەمشىرىنى ئىككى قولىدا پۇلاڭلاتقىنىچە شاھزادە باباچاق سۇلتانغا تاشلاندى.

شۇ ھامان سەئىدىيە لەشكەرلىرى سېپىدىن ۋاڭ ـ چۇڭ كۆتۈرۈلدى.

— نامەردلىك قىلدى.

— لەۋزىدە تۇرمىدى.

— بىرىگە بىر چىقمىدى ئىمانسىزلار.

شاھزادە «ئىجازەتسىز ھېچكىمنىڭ ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن جەڭگە چۈشۈشىگە رۇخسەت يوق» دەپ جېكىلىگەنلىكى ئۈچۈن، ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرمۇ نېمە قىلىشنى بىلەلمەي ۋەھىمە ئىلكىدە ياغاچتەك قېتىپ قالغاندى.

— بىزمۇ ھەمدەمگە سەركەردە چىقىرايلى، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرگە قاراپ، — ئىجازەت بەرسىلە، سەركەردە، ۋەلىئەھدىگە مەن ھەمدەمدە بولاي.

— ۋەلىئەھدىنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتى تولىمۇ يۇقىرى، يەنە بىرئاز سەۋرى قىلىپ باقايلى. ناۋادا پەقەتلا تەڭ كېلەلمەي قالسا، ھەمدەمگە بارسىلىمۇ ئۈلگۈرىلا. ۋەلىئەھدىنىڭ لەشكىرىي پەرمانىنى ئۆز بېشىمچىلىق بىلەن بۇزۇشقا ھەددىم ئەمەس.

شاھزادە باباچاق سۇلتان قىلچىلىك تەمتىرىمەستىن ئىككى ياۋ سەركەردىسىگە تاقابىل تۇرۇۋاتاتتى. ھەمدەمچى شېرىكىنى كۆرگەن موڭغۇل سەركەردىسى ھەم ئەجىر ـ تۆھپە قىزغىنىپ، ھەم شاھزادىنى ئۆلتۈرۈپ جەڭنى تېزرەك ئاخىرلاشتۇرۇش مەقسىتىدە بىردىنلا مۇداپىئەدىن ھۇجۇمغا ئۆتۈپ قالايمىقان قىلىچ ئۇرۇشقا چۈشتى.

شۇ سەۋەبتىنمۇ ئۇلارنىڭ ھۇجۇمى پەقەتلا قولاشمايۋاتاتتى. كۆزى ئىتتىك، قولى چاققان، رەقىبىنىڭ ھۇجۇمىدىن كۆڭ-

ئۈچۈنلا ئارقا تەرەپتىن تاغنى ھىمات قىلىپ قارارگاھ قۇرغان. پەرمان! لەشكەرلەر بۇگۈن كېچە خاتىرجەم ئارام ئالغاي. جىددى. سەكچىلەر بىر ھەسسە كۆپەيتىلىپ، ھەر ئاش پىشىم ۋاقىتتا بىر قېتىم ئالماشتۇرۇلغاي.

سەركەردىلەر پەرمانبەردارلىق بىلدۈرۈشۈپ بارگاھى ئالىيدىن ئايرىلدى – دە، ئۆز قارارگاھلىرىغا تارقاشتى.

شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ مۇلاھىزىسى توغرا چىققانىدى. بۇ كېچە تىپتىنچلا ئۆتتى.

9

تۇنجى قېتىملىق مەغلۇبىيىتىگە تەن بەرمىگەن غالدان بۇشۇكتۇخان بارگاھى ئالىيدىكى يولۋاس تېرىسى ئۈستىدە خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ قول ئاستىدىكى سەركەردىلىرى ۋە مىڭ تەستە ئىتائەتكە كىرگۈزگەن موڭغۇل قوۋملىرى ئالدىدا يۈز – ئابرۇيىنىڭ تۆكۈلۈشىدىن ئەنسىرەپ، چېكىنىشتىن يالتىيىپ قالغانىدى. ئەمما، ئالدىدا كۈچلۈك ياۋ چىش – تىرنىقىغىچە قارشىلىق كۆرسىتىپ ئۇنىڭ ئىلگىرىلەش يولىنى توسۇپ قويۇۋاتاتتى. شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنى بىر پارچە ئوت يالقۇنىنىڭ ئارىسىدا قالغاندەك سېزەتتى.

«ئاھ، ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھا، مەن مىڭ بىر جاپالار ۋە قانلىق بەدەللەر بىلەن پۈتكۈل موڭغۇل دالىسىدىكى خوشۇت، تورغات، دۆربىت قەبىلىلىرىنى بويسۇندۇرۇپ، جۇڭغار قەبىلىسىنىڭ ھۆكۈمرانلىق ئورنىنى تىكلەپ، موڭغۇللارنىڭ پۈتكۈل تۆت ئۆيرات قەبىلىسىنىڭ خانى خاقانى بولدۇم. ئۆمرۈم يار بەرسە مۇنبەت سەئىدىيە زېمىنىنى، ئاندىن غەربكە يۈرۈش قىلىپ ئۇلۇغ

شام نامىزىغا قوشۇپ ئۆتتۈۋېلىشتى.

نامىزنى ئۆتەپ بولغان سەركەردىلەر بارگاھى ئالىيغا يىغى-
لىپ شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ غەلىبىسىنى مۇبارەكلەشتى.

— مۇبارەك بولسۇن، ۋەلىئەھدى ئالىيلىرى.

— بەئەينى ھەزرىتى ئەلى شاھىمەردان پىرىمىزدەك باھادىر-
لىق كۆرسەتتىلە.

— ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتتىغۇ
دەيمەن.

— بەلكىم شۇ چېكىنىشىدە ئالدى - كەينىگە قارىماي قاچ-
قاندۇر.

— ھەي ناتايىن جۇمۇ، لەۋزىدە تۇرامدۇ ئول لەشكەرلەر.

— لەۋزىدە تۇرمىسا جاجىسى ئۆلۈم.

— ياۋ چېكىنىدىغاندەك ئەمەس، ئۇزۇن سايىنىڭ ئۇ چېتىدى-
كى تاغنىڭ باغرىدا قارارگاھ قۇرۇپتۇ.

— ئۇنداقتا ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك. ناۋادا كېچىدە
قارارگاھىمىزنى باسقىن قىلىپ قالسا غەپلەتتە قالمايلى.

— ئول باسقۇنچىلارنىڭ لەۋزىدە تۇرىدىغان - تۇرمايدىغانلى-
قى ماڭا نامەلۇم، — دېدى شاھزادە باباچاق سۇلتان سەركەردىلە-
رىنىڭ تالاش - تارتىشىنى كۆڭۈل قويۇپ ئاڭلىغاندىن كېيىن
سۆز ئېلىپ، — ئەمما، بۈگۈن كېچە قارارگاھىمىزنى باسقىن
قىلىشقا پېتىنالمايدۇ. چۈنكى بىرىنچىدىن، ئۇلار قەشقەرگە تو-
يۇقسىز ھۇجۇم قىلىش مۇددىئاسىدا ئاقسۇدىن يولغا چىققان پېتى
توزۇكرەك ئارام ئالالمىغانلىقى ئۈچۈن ھېرىپ - چارچىدى.
ئىككىنچىدىن، لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى سۇندى. ئۈچىنچى-
دىن، بىزنىڭ لەشكىرىي كۈچىمىزنى مۆلچەرلەشكە ئامالسىز
قالدى. بۆكتۈرمە قويىدۇ دەپ گۇمانلىنىدۇ. ئەگەر قارارگاھى-
مىزغا كېچىدە تېگىش قىلىش نىيىتى بولسا تاغ - باغرىغا قارار-
گاھ قۇرمايتتى. ئۇلار بۈگۈن كېچە خاتىرجەم ئارام ئېلىۋېلىش

خوجا؟ — دېدى غالدان ھىدايىتۇللا ئىشاننى پو ئېتىۋاتىدۇ دەپ ئىشەنمەي، — ئېيتقىنا، سەن ئۇ يولۋاسنىڭ يۈرىكىنى يېگەن باھادىرنى قانداق ئۆلتۈرمەكچىسەن؟

غالدان بۆشۈكتۇخاننىڭ قىزىقىپ قالغىنىنى كۆرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان تېخىمۇ غەيرەتلىنىپ سۆزگە كىرىشتى:

— بۇ تەرىپىنى خان ئالىيلىرى ھازىرچە سۈرۈشتۈرمەي تۇرغاي. ماڭا پەقەت بىر سەركەردە بىلەن يۈز نەپەر ئوقياچى مەرگەننى ئىتائىتىمگە تاپشۇرغاي. ئول شاھزادە ئۆلگەن ھامان خان ئالىيلىرى قىلچىلىك ئىككىلەنمەي تامامىي لەشكەرلىرى بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتكەي. قالدى ئىشلارغا مېنىڭ مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرىم شەھەر سېپىلىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ھەمدەملىشىدۇ. ئىچ - تېشىدىن تەڭلا ماسلاشساق، ئىنشائاللا، قەشقەرنى بۈگۈن قولىمىزغا ئالغايمىز.

ئىشاننىڭ سۆزلىرى غالداننىڭ غەيرىتىنى ئاشۇردى، پۈتكۈل سەئىدىيە زېمىنىنى يۇتۇۋېلىش نەپسىنى تېخىمۇ بەك تاقىلدىتىۋەتتى.

— بوپتۇ، سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، ئەمىسە، — دېدى غالدان قولىنى سىلكىپ.

كۈن ئاشۋاقتىدىن ئۆتكەندە، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگە ئۈندەپ چالغان دۇمباق ساداسى تىپتىنچ سايىنى قايتىدىن جانلاندۇردى.

— ياۋ لەشكەرلىرى يەنە جەڭگە ئۈندەۋاتىدۇ، — دېدى بارگاھى ئالىيغا ئالدىراپ كىرگەن چاپارمەن شاھزادە باباچاق سۇلتانغا سالام بېرىۋەتكەندىن كېيىن.

— ياۋ راستىنلا لەۋزىدە تۇرماپتۇ - دە، — دېدى شاھزادە دەس ئورنىدىن تۇرۇپ، — پەرمان! لەشكەرلەر دەرھال جەڭگە تەييارلانغاي.

— مېنىڭچە، ئاستانىدىن ھەمدەمچى لەشكەرلەر كېلىپ بول-

بۇزرۇكۋار بابائى خاقانىمىز تېمۇچىنىنىڭ[1] شەۋكەتلىك سەلتەنىتىنى قايتا ئەسلىگە كەلتۈرمەكچىدىم. ئەمما، ئىشنىڭ بېشىدىلا سەئىدىيە تەسەررۇپىدا كۈچلۈك مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ ئامالسىز قېلىۋاتىمەن. سەندىن تىلەيدىغىنىم شۇكى، بۈيۈك مەقسەتلىرىمنى ئەمەلگە ئاشۇرۇشۇم ئۈچۈن مەدەت بېرىپ، چەكسىز كۈچ - قۇدرەت، نۇسرەت - ئامەت ئاتا قىلغايسەن ...»

تىلماچنى ئەگەشتۈرۈپ بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان غالداننىڭ ھەسرەتلىك نادامىتىنى ئۈزۈپ قويدى. غالدان ھىدايىتۇللا ئىشانغا شۇنداقلا بىر نەزەر تاشلىدى - دە، پەرۋاسىزلىق بىلەن باشقا تەرەپكە قارىۋالدى. غالداننىڭ تۈنۈگۈن شاھزادە باباچاق سۇلتان بىلەن قىلىشقان ئەھدى - لەۋزى بويىچە مەغلۇبىيىتىگە تەن بېرىپ، لەشكەرلىرىنى چېكىندۈرۈپ كېتىشىدىن قاتتىق ئەنسىرەپ كېچىچە كىرپىك قاقماي چىققان ھىدايىتۇللا ئىشان خۇددى ۋەھشىي يىرتقۇچنىڭ ئۇۋىسىغا كىرگەن بىچارە توشقاندەك لاغىلداپ تىترەپ ئەتىگەندىلا بارگاھى ئالىيغا كىرگەنىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئى ئادالەتپاناھ خانۇ خاقان ئالىيلىرى، — دەپ سالام قىلدى ئاپاق خوجا تىترەپ تۇرۇپ.

— نېمە ئىش؟ — سورىدى غالدان قاپىقىنى تۈرۈپ.

— ئى باھادىر خاقان، كېچىدىن مەن مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرىم بىلەن خۇپپىيانە سۆزلەشتىم. سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ سانى سىنىڭ مۆلچىرىڭدىكىدىن خېلىلا ئاز ئىكەن. سەن بۈگۈن سەئىدىيە لەشكەرلىرى بىلەن يەنە بىر مەرتەم جەڭ قىل، ئۇل مۇرتەدلەرنىڭ سەركەردىسى شاھزادە باباچاق سۇلتاننى ئۆلتۈرۈشنى ماڭا قويۇپ بەر.

— سېنىڭ راستىنلا شۇنچىلىك ماھارىتىڭ بارمۇ،

---

① تېمۇچىن — چىڭگىزخان.

سېپىگە بارغانسېرى يېقىنلاشماقتا ئىدى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۈتكىنىمۇ دەل شۇ ئىدى. ئوتتۇز - قىرىق قەدەم ئارىلىق قالغاندا ئىشان ئەتراپىدىكى يۈز مەرگەنگە قاراپ قول شىلتىدى. شۇ ھامان نامەردلەرچە ئېتىلغان ئوق يامغۇرى شاھزادە باباچاق سۇلتانغا قاراپ ۋىشىلداپ ئۇچۇشقا باشلىدى. گەرچە شاھزادە چاققانلىق بىلەن نەيزىسىنى چاقپەلەك شەكلىدە پىرقىرىتىپ مۇداپىئەلىنىشكە ئۇرۇنغان بولسىمۇ، ئون نەچچە تال يا ئوقى كۆكرىكىگە سانجىلىشقا ئۈلگۈرگەنىدى. ئېغىر يارىلانغان شاھزادە ئاتتىن يىقىلىپ چۈشمەسلىك ئۈچۈن ئېگەرنىڭ قۇش بېشىنى مەھكەم تۇتۇپ ئېگىشتى - دە، ئاتنىڭ بېشىنى ئۆز سېپىگە بۇرىدى.

شاھزادىنىڭ ئەجەللىك يارىلانغانلىقىنى كۆرگەن غالدان خۇشاللىقتىن قىن - قىنىغا پاتمىغان ھالدا ۋارقىرىدى:

— قىرىڭلار!

شۇ ھامان تۈمەنلىگەن ئاتلىق ياۋ لەشكىرى سەئىدىيە لەشكەرلىرى سېپىگە ئات سالدى.

شاھزادىنىڭ ئېغىر يارىلانغانلىقىنى كۆرگەن ئاقسۇ ئەمىرى جان - جەھلى بىلەن ۋارقىرىۋەتتى.

— نامەردلىك قىلدى، ئىمانسىزلار، بولۇڭلار، تۆفەڭ، چېقىن توپلارنى ئېتىڭلار.

شاھزادىنى قۇتقۇزۇش ئۈچۈن ئوقتەك ئات چاپتۇرۇپ بارغان ئىككى سەركەردە شاھزادىنى ئىككى تەرەپتىن يۆلەپ ئۆز سېپىگە ئەكېلىۋالدى. سەئىدىيە لەشكەرلىرى ئاتقان تۆفەڭ، چېقىن توپلار توختىماي گۈلدۈرلەيتتى. ئات چاپتۇرۇپ باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋ لەشكەرلىرى كۈچلۈك پارتلاش ساداسىدىن ئات - پاتلىرى بىلەن تىك موللاق چۈشەتتى. بىر مەيدان قۇچاقلاشما جەڭ باشلىنىپ كەتتى. قىلىچ - نەيزىلەرنىڭ بىر - بىرىگە ئۇرۇلۇشىدىن چىققان «جاراڭ - جۇرۇڭ» سادالىرى، لەشكەر-

غۇچە جەڭگە چىقماي تۇرساق، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى شاھزادىنى توسۇپ، — جەڭگە چىقماي تۇرۇۋالساق ئۇلار قارارگاھىمىزغا تېگىش قىلىشقا پېتىنالماس. بىرنەچچە كۈن مۇشۇنداق مىدىرلىماي تۇرۇۋالساق، لەكمىڭلىغان لەشكەرلىرىگە ئوزۇق - تۈلۈك يېتىشتۈرەلمەي ئۆزلۈكىدىن چېكىنىشى مۇمكىن.

— جانابلىرىنىڭ بۇ مەسلىھەتىمۇ توغرا، — دېدى شاھزادە ئويچانلىق بىلەن، — ئەمما بوسۇغىمىز تۈۋىگە باستۇرۇپ كېلىپ جەڭگە ئۈندەۋاتقان ياۋنىڭ ئالدىغا چىقماي يېتىۋالساق تولىمۇ قورقۇنچاقلىق قىلغان بولۇپ قالمايمىزمۇ؟ خاتىرجەم بولسىلا. بۈگۈن يەنە ئىككى ياۋ سەركەردىسىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلمىغۇچە جەڭدىن ھەرگىز قايتمايمەن.

شاھزادە شۇنداق دېدى - دە، ئۇزۇن پولات نەيزىسىنى ئېلىپ بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى. باشقا سەركەردىلەر دەرھال ئۇنىڭغا ئەگەشتى.

— ئي لەۋزىدە تۇرمايدىغان نامەردلەر، قېنى ئەركەك بولساڭ مەيدانغا چۈش. سەنلەرگە نەيزەمنىڭ تەمىنى يەنە بىر تېتىتىپ قوياي، — دېدى جەڭ مەيدانىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ تۇرغان باباچاق سۇلتان چاپچىپ تۇرغان قارا ئارغىمىقىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ تۇرۇپ.

شۇ ھامان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قېشىدا تۇرغان موڭغۇل سەركەردە ئىشاننىڭ كۆز ئىشارىسى بىلەن تەڭ ئات چاپتۇرۇپ چىقتى - دە، شاھزادە بىلەن نەيزىۋازلىققا چۈشتى. موڭغۇل سەركەردە ھەدېگەندە شاھزادىگە تەڭ كېلەلمەيۋاتاتتى. ئۇ بىرنەچچە مەرتەم ئېلىشقاندىن كېيىن نەيزىسىنى شۇنداقلا بىر شىلتىدى - دە، شاھزادىنىڭ مۇداپىئە كۆرگەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ ئېتىنىڭ بېشىنى شاققىدە كەينىگە بۇراپ ئۆز سېپىگە قاراپ قاچتى. ئەمدىلا قىزىشقا باشلىغان شاھزادە ئۇنى تىرىك تۇتۇۋېلىش كويىدا كەينىدىن قوغلىدى. ئۇ موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ

جەڭ شۇنداق دەھشەتلىك ئېلىپ بېرىلدىكى، سايدىن سۇ دەرۋازد-
ىسىغىچە بولغان يەر يۈزى سەئىدىيە ۋە جۇڭغار لەشكەرلىرىنىڭ
جەسىتى بىلەن تولۇپ كەتكەن بولۇپ، تۇپراق قىپقىزىل قان
بىلەن بويالغانىدى.

ئوتتۇز مىڭدىن ئارتۇق ئادەمدىن ئايرىلغان غالدان غەزەپ-
تىن ئاچ قالغان يىرتقۇچ ھايۋاندەك ھۆركىرىدى ـ دە،
بارلىق ئۆچ ـ قىساسىنى بىگۇناھ قەشقەر ئاھالىسىدىن ئالدى.

10

بۈگۈن سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاستانىسى يەكەن شەھىرىنىڭ
جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ مۇھاسىرىسىدە تۇرغىنىغا
دەل توققۇز كۈن بولدى.

شاھىنشىندىكى ئالتۇن تەختتە غەمكىن ئولتۇرغان سۇلتان
ئىسمائىلخان ئوغلى شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭ مۇسىبىتىدىنمۇ
ياكى شەھەر بوسۇغىسى تۈۋىدىكى ياۋنىڭ دەھشەتلىك ئىسكەنجد-
سىدىنمۇ ئەيتاۋۇر خېلىلا جۇدەپ قالغانىدى، شۇنداقلا قارىغان
كىشىگە بېشىدىكى ئالماس كۆز قادالغان شاھانە سەللىسى بىلەن
ئۇچىسىدىكى شاھانە زەرباب تونى بەستىگە خېلىلا چوڭ كېلىپ
قالغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. چاچ ـ ساقاللىرىدىكى ئاق خېلىلا كۆ-
پىيىپ قالغانىدى، ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرلەپ چىققان پىغان
يۈرەك ـ باغرىنى زەردابقا تولدۇرۇۋەتكەنىدى.

«مەرھۇم ئەمرى كەبىر مىرزا باباقبەگ قەستلەپ ئۆلتۈرۈ-
لۇش ۋەقەسىدىن كېيىن نېمە ئۈچۈن ھوشۇمنى يىغمىغاندى-
مەن ـ ھە! ئىسىت، ئۇل جەننەتماكان ئەمىر مۇشۇنداق قارا
كۈنلەرنىڭ پات يېقىندا كېلىدىغانلىقىنى ئالدىن بىلگەندەك خان
لەشكەرلىرىنى سەرخىللاشتۇرۇش، لەشكەرلەرنى مەشقلەندۈ-

لەرنىڭ «قىر ـ چاپ» دەپ نەرە تارتىشلىرى، ئەجەللىك تىغ زەربىسىگە ئۇچرىغان لەشكەرلەرنىڭ ئېچىنىشلىق داد ـ پەريادلە-رى پۈتكۈل ساينى لەرزىگە كەلتۈرۈۋەتكەنىدى.

— شەھەرگە چېكىنىڭلار، — دېدى بارغانسېرى شۈكلەپ كېتىپ بارغان شاھزادە.

سەئىدىيە لەشكەرلىرى جەڭ قىلغاچ چېكىنىشكە باشلىدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھەر قەدەمنى يۈزلىگەن لەشكەرلەرنىڭ ھاياتىنى بەدەل قىلىپ ئىلگىرىلەيتتى.

سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ شۇ قەدەر قەيسەرلىكى غالدانىنى ھاڭ ـ تاڭ قالدۇردى. ئۇ سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ سانىنىڭ ئۆزىنىڭ مۆلچەرىدىكىدىنمۇ خېلىلا ئاز ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدى. شۇڭا، ئۇ لەشكەرلىرىنىڭ بىر قىسمىنى ئۇدۇل قەشقەر شەھىرىگە ھۇجۇم قىلىشقا پەرمان بەردى.

— مەلۇم بولغاي، — دېدى يىراقتىن ئات چاپتۇرۇپ كەل-گەن چاپارمەن شاھزادە باباچاق سۇلتاننى قوغداپ ماڭغان سەر-كەردىلەرنىڭ قېشىغا كېلىپ توختاپ، — شەھەر ئىچىدە توپىلاڭ يۈز بەردى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى شەھەر ئىچىدە ئوت قويۇپ، قارىقى دەرۋازىسىنى ئېگىلەپ ياۋ لەشكەرلىرىگە قوۋۇقنى ئېچىپ بەردى.

بۇ چاغدا شاھزادىنىڭ گەپ قىلغۇدەك ماجالى قالمىغانىدى.

— ئۇنداق بولسا ۋەلىئەھدىنى قوغداپ دەرھال ئاستانىگە چېكىنەيلى، — دېدى ئاقسۇ ئەمىرى ئارتۇقچە ئويلىنىپ تۇرمايلا، — بەلكىم يول ئۈستىدە ھەمدەمگە كەلگەن خان لەش-كەرلىرى بىلەن ئۇچرىشىپ قالارمىز.

ئۇلار مىڭغا يېقىن نۆكەرنىڭ قورۇقچىلىقىدا ئاستانىگە قا-راپ چېكىندى.

غالدانىنىڭ لەشكەرلىرى چىڭقىچۇش مەھەلدە قەشقەر شەھى-رىنىڭ تۆت دەرۋازىسىنى پۈتۈنلەي ئىگىلىدى. يېرىم كۈنلۈك

مەسلىھەتى بويىچە ھەمدەمگە كېلىشكە كۆندۈرۈشكە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئەۋەتمەكچى بولۇۋاتاتتى.

ئىلگىرى «چېگرىنى قوغدىغۇچى بۈيۈك سانغۇن» مەرتىۋىسى بىلەن سەئىدىيە تەسەررۇپىدا ئەمرى كەبىردىن قالسا مۇھىم لەشكىري ھوقۇق تۇتۇپ تۇرغان جىيەنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى سۇلتان ئىسمائىلخان كەلگۈسىدە ۋەلىئەھدى بولۇپ تۇرغان ئوغلىنىڭ سەلتەنىتىگە خەۋپ كەلتۈرىدۇ دەپ قاراپ، چېگرىنى قوغدىغۇچى قىسىمنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش باھانىسى بىلەن، بۈيۈك سانغۇنلۇق مەرتىۋىسىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئۈچتۇرپاننىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىگەنىدى. شۇ سەۋەبلىك مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ خان تاغىسىغا خېلى ئۆبدان قورساق كۆپۈكى بار ئىدى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى سىڭلىسى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن باشقا ئادەمنىڭ قايىل قىلالمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن مىرزا ئەۋەزبەگ سۇلتان ئىسمائىلخانغا بۇ ئەقلىنى كۆرسەتكەنىدى. چۈنكى، مۇلكىي ئىشلاردىن لەشكىري ئىشلارغا تولىمۇ زوقمەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ بىر تۇمەن كىشىلىك چەۋەندازلىرىنىڭ پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا داڭقى بار ئىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان تېخىچىلا لام - جىم دېمەي قاپاق تۈرۈپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن جاۋاب كۈتۈپ تىكىلىپ تۇراتتى. تىنىمسىز خىيالىرىنىڭ باش - ئاخىرى يوق ئىدى.

«كۆڭلىڭىزنى چۈشىنىمەن، قىزىم. شۇ تاپتا سىز ھېچ يەرگە كەتمەي، بوسۇغا تۈۋىدە ھەملە قىلىپ تۇرغان باسقۇنچىلار بىلەن ئاخىرقى نەپەسىڭىزگىچە ئېلىشماقچى. بۈيۈك سەئىدىيە خانلىقىمىزنى ھالاكەتلىك تەقدىردىن قۇتۇلدۇرماقچى. شۇڭىمۇ نەچچە كۈندىكى جەڭدە ئاجايىپ باھادىرلىق كۆرسەتتىڭىز. بەش نەپەر ياۋ سەركەردىسىنى ئەجەل ئوقىڭىز بىلەن ئۇچۇقتۇرۇپ

رۇش، كۆپلەپ لەشكىرىي خىراجەت ئاجرىتىپ قورال - ياراغ-
لارنى تولۇقلاش خۇسۇسىدا قايتا - قايتا مەلۇمات سۇنسا، نېمە
ئۈچۈن قۇلاق سالمىدىم - ھە! ئەسلىدە مەرھۇمنىڭ سۇيىقەستكە
ئۇچرىشى مۇشۇ پاجىئەنىڭ بېشارىتى ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئۆز ۋاقتى-
دا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن مۇناپىقنى ئۆلتۈرۈش ھەققىدە
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قايتا - قايتا تەكلىپ بەرسە ئەجەب قۇلاق
سالماپتىكەنمىنا، يا ھەزرەت! بۇ ئىشان نېمىدېگەن ھىيلە-
گەر - ھە! ئاۋۋال مىرزا باباقبەگدەك بۈيۈك سەركەردىنى ئۆلتۈ-
رۈۋېتىپ، مېنى قاناتسىز قالدۇرغاندىن كېيىن، ياتلارنى باشلاپ
كەلگىنىنى قارىمامدىغان. ۋاھ ھەسرىتا، كىمگە بېرىپ ئېيتاي
بۇ دەردىمنى...»

سۇلتان ئىسمائىلخان بىردىنلا خىيالىنىڭ ئايىغىنى يىغىش-
تۇردى - دە، ئەمىر - سەركەردىلەر ئارىسىدا نېمىگىدۇر نارازى
بولۇپ، چىرايلىق ئەگمە قاشلىرىنى يىمىرىپ، تەتۈر قاراپ ئول-
تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قارىدى.

— بۇ لەشكىرىي پەرمان، مەلىكەم. مەن بىر بۈيۈك سەلتە-
نەتنىڭ پاسىبانى بولۇش سۈپىتىم بىلەن سىزگە، يەنە كېلىپ
ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ سەركەردىسىگە پەرمان بېرىۋا-
تىمەن. شۇڭا، لەشكىرىي پەرمانغا شەرتسىز بويسۇنۇشىڭىز كې-
رەك. دەرھال تەييارلىق قىلىڭ - دە، بۈگۈن كېچىدىلا يولغا
چىقىڭ. سىز قىلماقچى بولغان ئىش بوسۇغا تۈۋىمىزدىكى ياۋ
بىلەن جەڭ قىلغاندىنمۇ مۇھىم.

سۇلتان ئىسمائىلخان بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى، مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىر تۇغقان ئاكىسى، جىيەن ئوغلى مۇھەم-
مەدئىمىن باھادىرخان بىلەن سەلتەنەت ئىشلىرىدا ئارازلىشىپ
قالغانلىق سەۋەبلىك پەقەتلا ئالاقە قىلىشمىغانىدى. مانا ئەمدى
رەھىمسىز ياۋ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ دېۋەيلەپ تۇرغاندا، مىرزا
ئەۋزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قاتارلىق سەركەردىلەرنىڭ

سەركەردە ـ لەشكەرلىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ تەڭ-
داشسىز ماھارىتىنى قانداقتۇر بىرسىھىرىي كۈچتىن كەلگەن دەپ
ھېس قىلىشىپ، مۇلاھىزىلىرىگە ئۆزلىرىچە ئىشىنىپ قېلىشقا-
نىدى.

قاراملىق بىلەن چاقماق تېزلىكىدە ئاستانىنى ئالالمايدىغانلى-
قىغا كۆزى يەتكەن غالدان بۇشۇكتۇخان سەركەردىلىرىنىڭ ئار-
تۇقچە چىقىم بولغىنىغا چىداپ تۇرالماي، ھۇجۇم قىلىشنى توخ-
تىتىپ، ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىشقا بۇيرىغانىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخان بولسا شەھەرنى مۇستەھكەم مۇداپىئە
قىلىپ، ياۋنىڭ ئۇزۇق - تۈلۈكى تۈگىگەندە ئاندىن بىراقلا
ھۇجۇم قىلىپ چېكىندۈرۈش تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويغان بولسى-
مۇ، سەركەردە ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتلار ياۋ لەشكەر-
لىرى ئۇزۇق - تۈلۈكلىرى تۈگەپ كەتسە، قەشقەر، ئاقسۇ قاتار-
لىق يۇرتلاردىن تولۇقلايدىغانلىقىنى دەلىللەپ، سىرتتىن ياردەم
تەلەپ قىلىپ، ياۋنى ئىككى تەرەپتىن تەڭ ئىسكەنجىگە ئېلىپ
يوقىتىش تەدبىرىنى ئوتتۇرىغا قويۇپ، سۇلتان ئىسمائىلخان-
نى قايىل قىلغانىدى.

— زىنھار ئىككىلىنىپ تۇرمىغايلا، مەلىكەم، — دېدى
مىرزا ئەۋەزبەگ، — سىلى ئۇچتۇرپانغا بېرىپ كەلگۈچىمۇ ئەڭ
ئاز دېگەندە بىر ئايغا يېقىن ۋاقىت كېتىدۇ. ئۇنىڭغىچە بىز
بارلىق كۈچىمىز بىلەن ئاستانىنى قوغداپ تۇرىمىز.

— لەشكىرىي پەرمان مۇقەددەستۇر. ئۇنىڭغا بويسۇنماسلىققا
ھېچكىمنىڭ ھەددى ئەمەس، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاگاھلاندۇرۇپ، — سەركەردە ئالىي-
لىرى، لەشكىرىي ئىشلارنى مۇھىم دەپ بىلگەيلا.

ئارقىمۇ ئارقا قويۇلغان تەلەپلەر ئالدىدا مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم ئاخىرى ماقۇل بولۇشقا مەجبۇر بولدى، ئۇ شۇ تاپتا سەۋەب
تاپالمىغانىدى.

لەشكەرلىرىمىزنىڭ ھەيۋىسىنى، غەيرەت - شىجائىتىنى ئاشۇردىڭىز. ئەمما، بىلىشىڭىز كېرەككى، ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى ناھايىتىمۇ كۆپ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلارغا مۇناپىق ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ رىياكار سوپى - دەرۋىشلىرى ھەمدەم بولماقتا. سىز ئىنىم مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى تۇمەن كىشىلىك چەۋەندازلىرى بىلەن ھەمدەمگە كېلىشكە كۆندۈرەلىسىڭىز، ئاتا - بوۋىلىرىمىز قان كېچىپ قۇرغان بۇ خانلىقنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرالايسىز. بارلىق ئۈمىدىم سىزدە قالدى، قىزىم...»

قەشقەرنى ئېلىپ كۆرەڭلەپ كەتكەن غالدان ئاستانىنى ئېلىشنىڭ بۇنچە تەسلىكىنى زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. سېپىللىرى ئېگىز، قوۋۇقلىرى مۇستەھكەم ئاستانە شەھىرىدىن كۆرە، ئاستانىنى قوغداۋاتقان سەئىدىيە سەركەردە - لەشكەرلىرىنىڭ جاسارىتى ئۇنى قاتتىق ھەيرەتتە قالدۇردى. ئارقىمۇ ئارقا ئېلىپ بېرىلغان ئۇدا ئۈچ كۈنلۈك مەيدان جېڭىدە ئون ئىككى سەركەردىسىدىن ئايرىلدى. بۇلارنىڭ بەشىنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يا ئوقى بىلەن ئېتىپ ئۆلتۈرگەنىدى، قالغانلىرىنى سەركەردە ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى قاتارلىق سەركەردىلەر چېپىپ تاشلىدى. غالدان قەشقەردىكى جەڭدە تولىمۇ بەستلىك كەلگەن شاھزادە باباچاق سۇلتاننىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىگە قانداق ئاپىرىن ئوقۇغان بولسا، خۇش پىچىم، تال چىۋىقتەك نازۇك كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قايىل بولۇپ بارىكاللا ئېيتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم جەڭ مەيدانىدا پەيدا بولسىلا، ياۋ سەركەردىلىرىنىڭ يۈرىكى پوكۇلداپ، قالقانلىرى بىلەن ئۆزىنى دالدىغا ئېلىشقا ئاران تۇراتتى. چۈنكى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كۆزىنىلا ئوچۇق قويۇپ، قالغان ئەزالىرىنى، دۇبۇلغا، قۇياق، ساۋۇت ۋە مىس دالدىلىغۇچ بىلەن مەھكەم ئورىۋالغان، يا ئوقىدىن مۇداپىئە كۆرۈپ پۇختا كىيىنگەن ئۈچ ياۋ سەركەردىسىنىڭ نەخ كۆزىنىلا قۇيۇۋەتكەنىدى. جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ

دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاننى يوقىتىشى ئۈچۈن ئامال - تەدبىر ئىزدەپ مۇرىت - يارانلىرىم بىلەن كېڭەش - مۇلاقەت قىلىپ كەلدىم.

ئىشاننىڭ جاۋابى غالداننىڭ قۇلىقىغا خېلىلا خۇشياقتى.

— ئېيتە، قانداق ياخشى تەدبىر تاپتىڭ، ئاپاق خوجا؟

— دۆلەتپاناھىمغا مەلۇم بولغايكى، — دېدى ئىشان رۇكۇدا تۇرغاندەك ئېگىلىپ، چىرايىغا خۇشامەت كۈلكىسى يۈگۈرتۈپ، — ئىنشائاللا ئالىيلىرى مەقبۇل كۆرسە، ئەتە بامدات ۋاقتى بىلەن ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرگەيمىز.

— تەدبىرىڭنى تەپسىلىيرەك بايان قىل.

— يارانلىرىم بىلەن مەسلىھەتنى پىشۇرۇپ قويدۇم، — دېدى ئىشان بىر قەدەم ئالدىغا ئىلگىرىلەپ غالدانغا يېقىنلاپ كېلىپ، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بىز ئاستانىگە ھۇجۇم قىلىدىغان ۋاقىتنى ياخشى تاللىيالماپتۇق.

— ئېيتقىنا، خوجا، ئۇ ياخشى ۋاقىت قايسى؟

— شەۋكەتلىك خان خوجامغا مەلۇم بولغايكى، ئول ياخشى ۋاقىت دەل بامدات ۋاقتىدۇر، — دېدى ئىشان كۆڭلىگە پۈككەن بۇ تەدبىرىدىن چەكسىز سۆيۈنۈپ، — خان خوجام بىز مۇسۇلمانلارنىڭ بامدات نامىزىنى ھەرقانداق چاغدا زىنھار قازا قىلمايدىغانلىقىمىزنى بىلمىسە كېرەك، نامازغا مەشغۇل بولغان ئادەم باشقا ھەرقانداق ئىشنى خىيالىغا كەلتۈرمەيدۇ، مانا بۇ ئاستانىگە ھۇجۇم قىلىشنىڭ ئەڭ ياخشى ۋاقتىدۇر. ئەتە ئەتىگەن تاڭ سەھەردە ئاستانىدىكى يەتتە ياشتىن يۇقىرى رەئىيەتنىڭ ھەممىسى بامدات نامىزىنى ئۆتەشكە باشلىغاندا، شەھەرنىڭ ئىچىدىكى مۇرىتلىرىم دەرھال ھەرىكەتكە كېلىپ قالغات دەرۋازىسىنى ئېچىپ بېرىدۇ. بىز بۇ ئەپلىك پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ بېسىپ كىرىمىز - دە، شەھەرنى قولىمىزغا ئالىمىز.

— سەئىدىيە لەشكەرلىرىمۇ بامدات نامىزىغا تۇرامدۇ؟ —

تۈن كېچە، ئاستانىنى ئالالماي زېرىككەن ياۋ لەشكەرلىرى-نىڭ مۇھاسىرىسى خېلىلا بوشىشىپ قالغانىدى. يۈز نەپەر نۆكەر-نى ئەگەشتۈرگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ياۋ لەشكەرلىرىنى چۆچۈتۈپ قويماسلىق ئۈچۈن قوۋۇقتىن چىقماي سېپىل تېمىدىن ئارغامچا بىلەن سىيرىلىپ چۈشتى ـ دە، ئىنسۇ جىنغا تۈيدۇرماي ئۈچتۇرپانغا قاراپ ئاتلاندى.

11

بۈگۈن ئاستانىنىڭ مۇھاسىرىگە ئېلىنغىنىغا دەلمۇ دەل يې-رىم ئاي بولدى.

غالدانىنىڭ بارگاھىدىن غايىب بولغىنىغا ئۈچ كۈن بولغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بۈگۈن خەلىپىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ بار-گاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى ـ دە، ئاللىقانداق خىياللار بىلەن قاپىقىنى تۈرۈپ ئولتۇرغان غالدانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ موككىدە تىزلاندى.

— شەۋكەتلىك ئادالەتپاناھ بۆشۈكتۈخان ئالىيلىرىغا چەك-سىز ئۇزۇن ئۆمۈر تىلەيمەن! ياشىغايلا، ياشىغايلا، تۈمەنمىڭ يىللار ياشىغايلا!

غالدان ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سالىمىغا جاۋابەن ئېرەنسىز-لىك بىلەن قولىنى شىلتىدى. بۇ ئۇنىڭ ئىشاننى ئورنۇڭدىن تۇرساڭ بولىدۇ دېگىنى ئىدى. ئىشان غالدانىنىڭ ھىممىتىگە يەنە بىر مەرتەم تەشەككۈر بىلدۈرۈۋېتىپ ئورنىدىن تۇردى.

— نەچچە كۈندىن بېرى نېمە ئىش قىلىۋاتىسەن، ئى ئاپاق خوجا؟ — سورىدى غالدان ئىشانغا كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ.

— شەۋكەتلىك بۆشۈكتۈخان خوجامنىڭ تېزرەك نۇسرەت قازىنىپ، ھالاكەت گىردابىدا جاھىللىق بىلەن جان تالىشىۋاتقان

ئاستانە خەلقىگە مۇبارەك قەدەملىرىنى قۇتلۇقلىتىپ ئاغرا
چالدۇرىمەن.
ھىدايىتۇللا ئىشان كېپىنى تۆگىتىپ موللا ساقىغا مەنىلىك
قاراپ قويدى. شۇ ھامان موللا ساقى سىرتقا چىقىپ كېتىپ
يۈزىگە چۈمبەل تارتىۋالغان بىر قىزنى باشلاپ كىردى. ئىشان
يۈگۈرۈپ كېلىپ قىزنىڭ يۈزىدىكى چۈمپەردىنى شارتتىدە ئېلىـ
ۋەتتى. شۇ ھامان چېدىر ئىچىدە ئەمدىلا تولۇن بولۇشقا باشلىغان
ئاي پارلىدى، ئەمما ئاينىڭ بۇلاقتەك ئىككى كۆزى يىغىدىن
ئىششىپ، قىزىرىپ كەتكەنىدى.
— ئەرزىمەس سوۋغىمىزنى قوبۇل قىلىپ كۆڭۈل خۇشى
قىلغايلا، ئالىيلىرى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خۇشامەتگۈي-
لۈق بىلەن ھىجىيىپ.

ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەل. ئاستانىدىكى بىر قىسىم خانىقا-
تۆنەكخانىغا خۇپىيانە جەم بولغان ئەشەددىي مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر
خەلىپە-سۇلۇك مەسئۇللىرىنىڭ ئالدىدا قەسەم ئىچىشىۋاتاتتى.
— دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخان جانابىي سۇلتانۇل مۇھەق-
قىقىن قۇتبىل ئەقتابى ئاپاق خوجىمىزنى شۇنچە يىل سۈرگۈن
قىلىپ، ياقا يۇرتلاردا سەرسان-سەرگەردان قىلغىنىنى ئاز
دەپ، مانا ئەمدى پىرى بۇزرۇكىمىز قايتىپ كەلسە شەھەرگە
كىرگۈزمىدى. ئەتە بامدات ۋاقتىدا قاراۋۇللۇق قىلىۋاتقان لەش-
كەرلەرگە ھۇجۇم قىلىپ، ئىشان پىرىمىز ئۈچۈن شەھەرنىڭ
دەرۋازىسىنى ئاچىمىز. بۇ يولدا ئۆلۈپ كەتسەك شېھىت، ھايات
قالساق غازى بولۇپ زاتىل ئەقتابلىق مەقامىغا يېتىمىز.
بامداتقا تۇۋلانغان بىرىنچى ئەزان بىلەن يېرىم ئايدىن بېرىقى
ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە دەككە-دۈككىدە تىرىكچىلىك قىلىپ كې-
لىۋاتقان ئاستانە ئەركەكلىرى ئورنىدىن دەس تۇرۇپ تەرەت ئې-
لىشتى-دە، بىردىن-ئىككىدىن بولۇپ مەھەللە مەسچىتىگە

سورىدى غالدان ئىشاننىڭ بۇ تەدبىرىگە تازا ئىشەنچ قىلالماي.

— شۇنداق، بوشۇكتۇخان ئالىيلىرى. سىپىل ئۈستىدىكى ئازغىنە لەشكەرلەردىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسى بامدات نامىزى ئوتەيدۇ.

— سىنىڭ مۇرىتلىرىڭچۇ؟

— خان خوجامنىڭ غەلىبە - نۇسرىتى ئۈچۈن مۇرىتلىرىم بامدات نامىزىنى قازا قىلىدۇ، — دىدى ئىشان قىلچىلىك قىزارمايلا.

نەچچە كۈندىن بىرى لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى سەئىدىيە تەسەررۇپىغا باشلاپ كەلگەنلىكى ئۈچۈن، ئوز زىمىنىدىن، چەك-سىز موڭغۇل دالىسىدىكى ئالتۇن تەختىدىن ۋايىم يەپ، جەڭنىڭ تىز ئاياغلاشمىغانلىقىدىن ئىچى پۇشۇپ ئولتۇرغان غالدان ئۇ-رۇشنى تىز ئاياغلاشتۇرۇپ ئىرەن قابۇرغەگە قايتىشقا ئالدىراپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قەشقەرنى ئىلىشتا كورسەتكەن تەدبىرىنى نەزەرگە ئىلىپ، بۇ تەدبىرگە ئانچە ئويلى-نىپ ئولتۇرمايلا قوشۇلدى.

— بولىدۇ ئەمىسە، ئەتىكى جەڭ سىنىڭ كورسەتكەن تەدبى-رىڭچە بولسۇن، لىكىن، شۇنى ئۇنتۇپ قالمىغىنكى، ئاپاق خو-جا، ئاستانىنى قولىمىزغا ئالساق سەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەر-رۇپىغا خان بولىسەن. مەن جۇڭغارىيىگە قايتىپ كىتىمەن. سىنىڭ بۇ ئەلگە خان بولۇش - بولالماسلىقىڭ ئەتىكى جەڭگە باغلىق. شۇڭا، جەڭگە پۈتۈنلەي سەن قوماندانلىق قىلىسەن. مەن بىر قىسىم لەشكەرلىرىم بىلەن مۇشۇ قارارگاھىمدىن مىدىر-لىماي تۇرىمەن. ناۋادا شەھەرنى ئالالماي لەشكەرلىرىمگە ئارتۇقچە تالاپەت يەتكۈزىدىغان بولساڭ، ئالدىمغا ئاۋۇ قات - قات ماتاغا ئورىۋالغان كاللاڭنى قولتۇقۇڭغا قىستۇرغاچ كەل.

— جانابىي خان خوجام، خاتىرجەم بولغايلا، ئەتە دەل مۇشۇ ۋاقىتتا ئاستانىنى سىلىگە ئىككى قوللاپ تاپشۇرىمەن. پۈتكۈل

كىرمەيدىغان قاباھەت ئىدى.

بامدات نامىزىنىڭ ئىككى رەكەت پەرزىنى ئەمدىلا تاماملاپ بولۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرگەن سەئىدىيە لەشكەرلىرى ۋەھىمىلىك بۇ شەپىدىن قاتتىق چۆچۈشتى - دە، ئالدىراشلا دۇئا تارتىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇنىڭغىچە قىلىچلىرىنى يالىڭاچلىغان ياۋ لەشكەرلىرى ھەيۋە بىلەن باستۇرۇپ كەلدى.

شەھەرگە لەشكەرلەرنىڭ باستۇرۇپ كىرگەنلىكىنى بىلگەن ھەرقايسى مەسچىتلەردىكى قولىدا تۆمۈرنىڭ سۇنۇقىمۇ بولمىغان ئەركەكلەر «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتقىنىچە ئېتىلدى - دە، ياۋ لەشكەرلىرىنى ئات ئۈستىدىن تارتىپ چۈشۈرۈپ خېمىردەك چەيلىدى. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ قىلىچى ئاستىدا جان بېرىۋاتقانلارمۇ ئاز ئەمەس ئىدى. پۈتكۈل ئاستانىنى ئۇر - چاپ سادالىرى قاپلىغانىدى.

قوزىچۈشكىچە داۋاملاشقان شىددەتلىك جەڭ سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ مەغلۇبىيىتى بىلەن ئاخىرلاشتى.

تۇيۇقسىز ھۇجۇمغا ئۇچراپ ئۆز سەركەردە - سەرۋازلىرىدىن ئايرىلىپ قالغان سەئىدىيە لەشكەرلىرى جەڭگىۋارلىقىنى خېلىلا يوقاتقانىدى. كۆكرىكىگە ئىككى تال ئوقيا ئوقى سانجىلغان سەركەردە ئەۋەزبەگ بىلەن ئېتىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ ئۇشۇقىنى قايرىۋالغان سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە بىر قىسىم سەئىدىيە سەركەردىلىرى ئەسىرگە چۈشكەنىدى. گەرچە ئوردا مۇھاپىزەتچى قوشۇنى جان پىدالىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىپ، ئوردا سېپىلىنىڭ قېشىغا بىرمۇ ياۋنى كەلتۈرمىگەن بولسىمۇ، ئاستانىدىكى خەلقىنىڭ ئامانلىقىنى كۆزدە تۇتقان سۇلتان ئىسمائىلخان بۇ ئېچىنىشلىق مەغلۇبىيەتكە تەن بېرىپ، جەڭ قىلىۋاتقان قوشۇننى قارشىلىق كۆرسىتىشتىن توختاتتى - دە، ئوردا دەرۋازىسىنىڭ ئالدىدا غالىبلارچە گىدىيىپ تۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا چىقىپ ئەسىرگە چۈشتى.

قاراپ ئېقىشقا باشلىدى. ئەنە ئاشۇ نامازغا ماڭغانلارنىڭ ئارىسىدا
كۆڭلىگە ئاللىقانداق مۇناپىقلارچە پىلانلارنى پۈككەن مىڭلىغان
سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى قالغات دەرۋازىسى تەرەپكە قاراپ
ئاقماقتا ئىدى. ئىچىدە ئۇششاق سۈرىلەرنى ئوقۇشۇپ، خۇدادىن
ئاسايىشلىق، خاتىرجەملىك تىلىشىپ مەسچىتكە ئالدىراش كې-
تىپ بارغان كىشىلەرنىڭ كىمنىڭ قاياققا ماڭغىنىغا قاراشقا
ھەپىلىسى يوق ئىدى.

بامداتقا توۋلانغان ئاخىرقى ئەزان ئاخىرلىشىشى ھامان قال-
غات دەرۋازىسىنىڭ ئەتراپىغا جايلاشقان مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر
ھېچقانداق شەپە چىقارمايلا بىر قىسمى سېپىلغا، بىر قىسمى
دەرۋازىنى ساقلاۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قاراۋۇلخانىسىغا يوپۇرۇلۇپ
كىردى - دە، قاراۋۇللۇق ۋەزىپىسىنى ئۆتىگەچ، ئالدىنى قىبلە-
گە قىلىپ ئىما - ئىشارەت بىلەن بامدات نامىزىنى ئۆتەۋاتقان
لەشكەرلەرنى قوللىرىدىكى ئۆتكۈر خەنجەرلىرى بىلەن خۇددى
قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاشقا باشلىدى.

شەپىسىز جەڭ بىر چىلىم تاماكا چەككۈچىلىك ئارىلىقتا
ئاخىرلاشتى.

ئۇلارنىڭ بىر قىسمى قوۋۇقنى ئېچىشقا، خەندەكنىڭ ئۈس-
تىدىكى ئاسما كۆۋرۈكنى چۈشۈرۈشكە تۇتۇندى. يەنە بىر قىسمى
بىرنەچچە باغ قومۇشقا ئوت يېقىپ شەھەرگە باستۇرۇپ كىرىش
ئۈچۈن تەق بولۇپ تۇرغان غالدان لەشكەرلىرىگە سېپىلنىڭ ئۈس-
تىدىن بەلگە بەردى.

سېپىلنىڭ ئۈستىدىكى ئوت يالقۇنىنى كۆرگەن خوجا ھىدا-
يىتۇللا ئىشان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرىگە ھۇجۇمغا
ئۆتۈشكە پەرمان بەردى. تۇمەنلىگەن ئاتلارنىڭ تۇياق ئاۋازىدىن
زېمىن تىترىدى. ياۋ لەشكەرلىرى ھېچقانداق توسقۇنسىزلا شە-
ھەرگە باستۇرۇپ كىردى. بىردىنلا شەھەر ئىچىدە دەھشەتلىك
قىيا - چىيا باشلاندى. بۇ ھېچكىمنىڭ ئويلىسا چۈشىگىمۇ

ئىشقىيە مۇرىتلىرى ئەبەدىلئەبەد ھەمدۇسانالار ئېيتىمىز. غالدان بۆشۇكتۇخان ئالىيلىرى تۈمەنمىڭ يىللار ياشىغاي.

— سەئىدىيە لەشكەرلىرى پۈتۈنلەي تەسلىم بولدىمۇ ياكى جاھىللىق قىلىۋاتقانلىرىمۇ بارمۇ؟ — سورىدى غالدان ئالتۇن مەسچىتتىكى قورشاۋنى ئېسىگە ئېلىپ.

— شەۋكەتلىك خان خوجامغا مەلۇم بولغايكى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان تىزلانغان پېتى بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ، — ئۈچ مىڭغا يېقىن سەئىدىيە لەشكىرى بىلەن بىر قىسىم جاھىل رەئىيەت ئالتۇن مەسچىتكە كىرىۋېلىپ، ئەل بولۇشقا كۆنمەي قارشىلىق كۆرسىتىۋاتىدۇ. خاتىرجەم بولغايلا، ئۇلارنىمۇ پۈتۈنلەي ئەل قىلغايمىز.

—سۇلتان ئىسمائىلخان قېنى؟

— قاماقتا، ئالىيلىرى.

— ياخشى، — دېدى غالدان رازىمەنلىك بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئورنىدىن تۇرۇشقا ئىشارەت قىلىپ، — سۇلتان ئىسمائىلخاننى ياخشى كۈتۈپ، قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىڭلار. پەرمانىمىز، ئۇنىڭ بىر تال مويىغىمۇ تېگىشكە بولمايدۇ. ئى ئاپاق خوجا، ئەتە ئاشۋاقتىدىن بۇرۇن ئالتۇن مەسچىتكە بېكىنىۋالغان جاھىللارنى پۈتۈنلەي ئەل قىلدۇرغايسەن. ئەتە چۈش سېنىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىڭنى ئۆتكۈزىمىز.

— خان خوجامنىڭ شەپقىتىگە ھەشقاللا، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھاياجان بىلەن.

غالدان ئىنئام تەمە قىلىپ تۇرغان سەركەردىلىرىگە ئادىتى بويىچە شەھەرنى بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىشقا، ھەركىمنىڭ ئولجا ئالغان نەرسىسى ئۆزىگە مەنسۇپ بولۇشقا پەرمان چۈشۈردى ـ دە، شاھنىشىندىن يېنىپ چىقتى. شۇ تاپتا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قۇلىقىدا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئاستانە خەلقىنى قىرغىنچىلىقتىن ئامان ساقلاپ قېلىش ھەققىدىكى تەلىپى جاراڭلاپ

— ئى رىياكار ئىشان، سىنىڭ ئالدىغىنىڭ بۈيۈك سەئىدە-يە سەلتەنىتىغۇ، مانا ئال، — دېدى سۇلتان ئىسمائىلخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەردانىلىك بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ، — ئەمما بىگۇناھ رەئىيەتكە زىنھار چېقىلما. مۇسۇلمانچىلىقنىڭ، دىنداش-لىقنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن بولسىمۇ غالدان خوجاڭنى رەئىيەتنى بىھۇدە قىرغىن قىلىشتىن توسۇپ قال.

شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننى بىر قىلىچ بىلەنلا چېپىپ تاشلىغۇسى بولسىمۇ، نېمە ئۈچۈندۇر ئەي-مىنىپ قول سېلىشقا پېتىنالمىدى - دە، چوماقچىلىرىغا بۇيرۇپ ئايرىم قاماتقۇزدى. ئاندىن غالدانغا غەلىبە خەۋىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن جىنىنىڭ بارىچە ئات سالدى.

چۈشتىن كېيىن ئالتۇن دەرۋازىسى ئارقىلىق شەھەرگە دەب-دەبە بىلەن كىرگەن غالدان بوشۇكتۇخان ئۆزىنى قارشى ئېلىپ ناغرا چېلىۋاتقان مۇرتىل ھىدايەتچىلەرگە ئانچە پەرۋا قىلىپ كەتمىدى. مەسچىتنى قاتمۇ قات قورشىۋالغان ياۋ لەشكەرلىرى بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى لەشكەرلىرىگە تەئەججۈپلەنگەن ھالدا نەزەر تاشلىدى، ئەمما ئىشاندىن پەقەتلا گەپ سورىمىدى.

ئىشان غالداننى ئوردىغا باشلاپ كىرىپ، شاھنىشىندىكى ئالتۇن تەختتە ئولتۇرغۇزدى - دە، ئۆزى تۆۋەندە تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ جەڭ مەلۇماتىنى يەتكۈزدى.

— ئون سەككىز مىڭ ئالەمدىكى جىمى خان - پادىشاھلار-نىڭ كاتتىسى، ئادالەتنىڭ ھامىيسى، ساخاۋەتنىڭ پېشۋاسى، بىزلەر كەم مۆمىن سەئىدىيە رەئىيەتلىرىنىڭ پاسىبانى جانابىي غالدان بوشۇكتۇخان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغايكى، سەئىدىيە خان-لىقىنىڭ ئاستانىسى شەۋكەتلىك ئادالەتپاناھىمىزنىڭ، شۇنداقلا ئا-دالەتپاناھىم باشلاپ كەلگەن باھادىر لەشكەرلەرنىڭ تەڭداشسىز كۈچ - قۇدرىتى بىلەن رەسمىي قولىمىزغا ئۆتتى. ئادالەتپاناھى-مىزنىڭ بۇ چەكسىز مېھىر - شەپقىتىگە بىزلەركەم سۇلۇكى

سىلەرمۇ مەسچىتتىن قايتىپ چىقىڭلار. بىز بىرلىكتە ئول شەپ-
قەتلىك خان خوجامنىڭ قوياشقا ئوخشاش چەكسىز مېھىر-ساخا-
ۋىتىدىن تەڭ بەھرىمەن بولايلى.

— ئى مۇناپىق ئىشان! — دېگەن سادا ئاڭلاندى مەسچىت
ئىچىدىن، — خام خىيال ئەيلىمە. بىز سېنىڭ رىياكارلىقىڭغا
زىنھار شېرىك بولمايمىز. غالدان خوجاڭنىڭ يالىقىنى ئۈزۈڭ
يالىۋال. بىزگە لالما ئىتتەك ياشاشتىن ئۆلۈم ئەۋزەل!

تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمىنىڭ ئىزرەك ئۆتكۈزۈلۈشىنى
كۈتۈپ تاقەتى-تاق بولغان ئاپاق خوجىنىڭ سەۋر قاچىسى
بىردىنلا تاشتى.

— راستىنلا ئۆلمەكچىمۇ سىلەر؟ — دېدى جېنىنىڭ بارىچە
ۋارقىراپ، — بوپتۇ، ئۇنداق بولسا سىلەرنى مۇرادىڭلارغا يەتكۈ-
زۈپ قوياي.

ئىشان گېپىنى تۈگىتىپ سوپىلىرىغا ئوتۇن-ياغاچ ئەكې-
لىپ مەسچىتنىڭ ئېمىغا، ئۈگزىسىگە دۆۋىلەشكە پەرمان بەردى.
نەچچە مىڭلىغان مۇرىتلىر ھىدايەتچىلەر ھېچنېمىنى ئويلىمايلا
ھاشار چۇمۇلىلىرىدەك ھەرىكەتكە كېلىپ مەسچىتنىڭ ئەتراپىغا
ئوتۇن-ياغاچلارنى تاغدەك دۆۋىلىۋەتتى. دۆۋىلەنگەن ئوتۇنلار-
نىڭ كۆپلۈكىدىن مەسچىتنىڭ تام، پېشايۋان ۋە ئۈگزىلىرى كۆ-
رۈنمەيلا قالدى. ياغقا چىلاپ تەييارلانغان يۈزلىگەن مەشئەللەر
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ باشچىلىقىدا ئوتۇن دۆۋىلىرىگە تاشلاندى.
ئوتۇن دۆۋىلىرىدىن دەسلەپ تۇرۇلۇپ-تۇرۇلۇپ ئىس كۆتۈرۈل-
دى. كېيىن لاپپىدە ئوت ئالدى-دە، «قاراس-قۇرۇس»
قىلغان ئوت يالقۇنى ئاسمان پەلەككە كۆتۈرۈلدى. ئالتۇن مەس-
چىت بىردەمدىلا ئوت دېڭىزى ئىچىدە قالدى. ھەيۋەتلىك ئوتنىڭ
تەپتى يۈز قەدەم يىراقلىقتىكى ئادەملەرنىڭمۇ يۈزىنى كۆيدۈرەتتى.
ئۇيغۇر مېمارچىلىقىنىڭ جەۋھىرى مۇجەسسەملەنگەن ھەيۋەتلىك
مەسچىت ۋە سۇلتان ئابدۇرەشىدخان زامانىسىدا مەسچىتكە يانداش-

تۇرسىمۇ، پەرۋاسىز ھالەتتە قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇراتتى.

غالدان بۆشۇكتۇخان چىقىپ كېتىشى ھامان خوجا ھىدايەتۇللا ئىشان موللا ساقى، موللا نەقى خەلىپىلىرى بىلەن ئىككى مىڭدىن ئارتۇق مۇرىتىل ھىدايەتچى تەلۋىلەرنى ئەگەشتۇرۇپ، ئەشەددىي سۇلۇك رەقىبى مەخدۇمزادىلەرنىڭ قەسرىگە قاراپ ئات سالدى.

مەخدۇمزادە قەسرى قۇپقۇرۇق ئىدى. قەسرىنىڭ ھەيۋەتلىك قوش قاناتلىق دەرۋازىسى ھاڭگىرقاي ئوچۇق تۇراتتى. ئاكا - ئۇكا مەخدۇمزادىلەر ئاللىقاچان جانلىرىنى ياقىغا ئېلىشىپ، بالا - چاقا، مال - مۇلۇكلىرى بىلەن ئاستانىدىن غايىب بولغانىدى.

مەخدۇمزادىلەردىن قىساس ئېلىش مەقسىتىگە يېتەلمىگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەلۋە مۇرىتلىرىغا ئاستانىدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى قاتتىق جازالاش، مال - مۇلۇكلىرىنى بۇلاش ھەققىدە پەرمان چۈشۈردى. شۇنداق قىلىپ ئاستانە خەلقى دەھشەتلىك قىرغىنچىلىققا ئۇچرىدى. بۇ قەدىمىي شەھەرنىڭ باغرى بىھۇدە تۆكۈلگەن قانلار بىلەن قىپقىزىل بويالدى.

ئەتىسى ئاشۋاقتى بىلەنمۇ ئالتۇن مەسچىتكە بېكىنىۋالغان كىشىلەرنىڭ جاھىللىق بىلەن قارشىلىق كۆرسىتىۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان قەھر - غەزەپكە كەلدى - دە، سوپى لەشكەرلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ، ئالتۇن مەسچىتنىڭ ئالدىغا يېتىپ كەلدى.

— ئى مۇسۇلمان قېرىنداشلىرىم، — دەپ ئات ئۈستىدىلا ۋەز ئېيتىشقا باشلىدى ھىدايىتۇللا ئىشان. ئۇ ياغلىما تىلىنى ئىشقا سېلىپ مەسچىتكە بېكىنىۋالغانلارنى ئالداش قەستىگە چۈشكەنىدى، — بۇنچىۋالا جاھىللىق قىلىش نەھاجەت. جاھىللىقنى جانابىي ئاللامۇ كەچۈرمەيدۇ. دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانمۇ ياۋاشلىق بىلەن شەپقەتلىك غالدان خان خوجامغا ئىرادەت قىلدى.

نىڭ قانتىچىلىك گۇمانلىنىدىكەنمەن، سۇلتان ئىسمائىلخان دۈچ كەلگەن تەقدىر - قىسمەتتىن ھەرگىز قۇتۇلالمايسەن.

ھىدايىتۇللا ئىشان ئاۋۋال ئاللانى، پەيغەمبەر رەسۇلۇللانى، ئاندىن ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھانى، بۈيۈك ئاچارى دالاي لاما بۇرھان ھەزرىتىنى شېپى كەلتۈرۈپ، مىڭ يەردىن قەسەم ئىچتى.

غالدان سۇلتان ئىسمائىلخاننى بالا - چاقىلىرى بىلەن بىللە پۇختا ياسالغان بىرنەچچە مەپىگە نەزەربەند قىلىپ پايتەختى ئىرەن قابۇرغەگە ئېلىپ ماڭدى.

غالداننىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئۆلتۈرۈش ئۇياقتا تۇرسۇن، ئۆزى بىلەن بىللە ئېلىپ ماڭغىنىنى كۆرگەن ئاپاق خوجا لام - جىم دېيەلمىدى، ئىسمائىلخاننى ئەسىرگە ئالغان ھامان ئۆلتۈرۈۋەتمىگىنىگە قاتتىق پۇشايمان قىلدى. شۇ تاپتا ئۇ ھىيلىگەر غالداننىڭ ئۆزىنى يىراقتىن كونترول قىلىپ تۇرۇش ئۈچۈن سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئۆلتۈرمەي جۇڭغارىيىگە ئەكەتكەنلىكىنى، مىڭ بىر مۇشەققەتتە قولغا كەلتۈرگەن سەلتەنەت ئۈچۈن غالداننىڭ قېشىدا تۇرغان سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ھەرقاچان چوڭ بىر خەۋپ بولىدىغانلىقىنى تولۇق چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

غالداننى شەھەر سىرتىغىچە چىقىپ ئۇزىتىپ قويغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئالدىراش ئوردىغا قايتىپ كەلدى - دە، ئوردا ئالدىغا پۈتكۈل شەھەر خەلقىنى مەجبۇرىي يىغدۇردى، ئاندىن ئەسىرگە چۈشكەن سەركەردىلەرنى باغلاقلىق پېتى ئاچىقتۇردى. بۇ ئەسىرلەرنىڭ ئارىسىدا سەركەردە ئەۋزبەگ بىلەن سەركەردە مىرزا ھەيدەر دوغلاتىمۇ بار ئىدى. بۇ ئىككى ئەمىرنى كۆرۈپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈرىكىدىكى ئاداۋەت گۈلخانلىرى قايتىدىن يالقۇنلىدى.

— ئى ئاسىي مۇرتەتلەر، — دېدى ئۇ ئىككى سەركەردىگە مەسخىرىلىك قاراپ، — ئۆز ۋاقتىدا بىزگە ئاسىيلىق قىلىپ،

تۇرۇپ سېلىنغان ئۈچ يۈز ئاتمىش ئېغىزلىق تالىپلار ياتىقى، دەرسخانا، تۆرلۈك ئىلىم، ھۈنەر ـ كەسىپلەر ھەققىدە يېزىلغان نەچچە مىڭلىغان كىتاب ـ رىسالىلەر ساقلانغان كۇتۇپخانىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان ئالتۇنلۇق مەدرىسە بۇ ئوت دېڭىزدا پۈتۈنلەي كۆ-يۈپ كۈل بولدى.

غالدان بۆشۈكتۈخان بەلگىلىگەن قەرەلىدە ئوردا ئالدىدىكى مەيداندا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسى-مىغا رىياسەتچىلىك قىلدى. گەرچە تەختتە ئولتۇرۇش مۇراسىمى ئانچە ھەشەم ـ دەرەمسىز ئۆتكۈزۈلگەن بولسىمۇ، خوجا ھىدايە-تۇللا ئىشان قاتتىق ھاياجانلىنىپ كەتكەنىدى. ئالتۇنلۇق مەسچى-تىدىن كۆتۈرۈلگەن ئۇلۇغ ئوت قىپقىزىل تىللىرىنى پەلەككە سوزۇپ پۈتكۈل ئاسماننى بىر ئالغانىدى. ئوت مەسچىت، مەدى-رىسىگە ياندىش سېلىنغان شەھەر ئاھالىسىنىڭ ئۆيلىرىگىمۇ تۇ-تاشقانىدى. شۇنداقلا، قارىغان كىشىگە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئاشۇ ئوت دېڭىزىنىڭ ئۈستىگە قويۇلغان تەختتە ئولتۇرغاندەك تۇيغۇ بېرەتتى. شۇ تاپتا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە يىلىغا يۈز مىڭ سەر سەئىدىيە كۈمۈش تەڭگى-سى، يەكىرمە مىڭ سەر ئالتۇن، ۋە نەچچە ئون مىڭ توپ ماتا ـ چەكمەن، مىڭلىغان قول ـ دېدەك ئولپان تاپشۇرۇش بەدىلىگە قورچاق خان بولغانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈر-مەيتتى.

— ساڭا، باھادىر سەركەردەم، دارجە تۆرە بىلەن بىر تۈمەن خىللانغان باھادىرىمنى قالدۇردۇم، — دېدى ئەتىسى خەزىنىنى پاك ـ پاكىز سۈپۈرۈپ جۇڭغارىيىگە قايتىشقا تەمشەلگەن غالدان ئالدىدا تىزلىنىپ قۇللۇق بىلدۈرۈۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشانغا قا-راپ، — بۇ لەشكەرلەر خوتەننى ئىتائىتىڭگە ئېلىشىڭغا تامامەن يېتىدۇ. ئى ئاپاق خوجا، مېنى چەكسىز ساداقىتىڭ بىلەن ھەرقا-چان تەسىرلەندۈرگەيسەن. قاچانكى سېنىڭ ساداقىتىڭدىن چۈشەن-

تۆرگۆزدى. باشقا سەركەردە ـ ئەمىرلەرنىمۇ بىردەك قىلىچتىن ئۆتكۆزدى.

مىلادىيە 1678 ـ يىل كۈزدە، بىر يۈز يىگىرمە مىڭ كىشىلىك جوڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنى باشلاپ كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تارىختا بىر يۈز سەكسەن يىلدىن ئارتۇق ھۆكۈم سۈرگەن يەكەن سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، ئۆزى قورچاق خان بولدى. غالدان ئەللىك مىڭغا يېقىن لەشكىرىنىڭ ھاياتى بەدىلىگە سەئىدىيە تەسەررۇپىنى ئىستىلا قىلىش مەقسىتىگە تولۇق يەتتى.

دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخانغا خىزمەت قىلغاندا بۇنداق ئاقىۋەتكە قېلىشىڭلارنى ئويلىمىغان بولغىيتتىڭلار.

— ئارتۇقچە كۆرەڭلەپ كەتمە، ئى مۇناپىق ئىشان، — دېدى سەركەردە ئەۋزبەگ غەزەپ بىلەن سۆزلەپ، — بۇ سېنىڭ ھەقىقىي غالىبلىقىڭ ئەمەس. سېنىڭ بىزگە بۇنداق گەپلەرنى قىلىشقا سالاھىيىتىڭ توشمايدۇ. چۈنكى، سەن مۇناپىقلارچە باشلاپ كەلگەن جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ يالىقىنى يالايدىغان بىر لالما ئىتسەن، خالاس. ئىشىنىمەنكى، سېنىڭ شەرمەندە تەقدىرىڭ تېخىمۇ بەتتەر بولىدۇ.

— ئاغزىڭنى يۇم، ئى ئاسىي مۇرتەت، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئاچچىق ھاقارەتكە چىدىماي خۇددى كۆكۈيۈن چاققان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ، — ئۆلۈم ئالدىدا ئەقلىڭدىن ئازغان بولساڭ دەرھال ئېسىڭنى يىغىۋال. مانا مەن سېنى ھازىرلا دارغا ئېسىشقا پەرمان بېرىمەن. ئېيتقىنا، بۇ مېنىڭ غالىبلىقىم بولماي نېمە؟

— شۇنداق، بۇ ۋاقىتلىق غالىبلىق، — دېدى مىرزا ھەيدەر دوغلاتى سۆز ئېلىپ، — بۇ بەئەينى يالاق يالاشقا ئۆگەنگەن لالما ئىتنىڭ، خوجىسىغا تەمەننا قويۇپ بىرنەچچىنى ئارتۇق قاۋىۋالغىنىغا ئوخشايدۇ، خالاس. بىزنى دارغا ئېسىشقا پەرمان بېرەلەيدىغانلىقىڭ راست. بىز پەقەت بىر قېتىملا دارغا ئېسىلىمىز، پەقەت بىر قېتىملا ئۆلىمىز، ئەمما سەن ئۆز خەلقىڭنى سېتىۋەتكەن مۇناپىقلارچە جىنايىتىڭ ئۈچۈن ئەل ـ رەئىيەتنىڭ قەلبىدىكى شەيتان لەئىنگە ئوخشاش ئەۋلادتىن ئەۋلادقىچە لەنەت تۇۋرۇكىگە مىخلىنىسەن. ئېيتقىنا، ئى مۇناپىق ئىشان، شۇ تاپتا قايسىمىز غالىب ئىكەنمىز؟

ئىككى سەركەردىگە گەپ تېپىپ بېرەلمىگەن ھىدايىتۇللا ئىشان غەزەپتىن تاتاردى ـ دە، جاللاتلىرىغا بۇيرۇپ ئۇلارنى ئەڭ ۋەھشىي، ئىنسان قېلىپىدىن چىققان ئۇسۇل بىلەن قىيناپ ئۆل-

داستانلار توپلىمى «خەمسە» نى بىر چەتكە ئايرىپ قويغانىدى. ئۇ
«خەمسە» نى ئىلگىرىمۇ بىرنەچچە قېتىم ئوقۇغانىدى. مانا بۇ-
گۈنكى بۇ زېرىكىشلىك تۈندە بۇ شاھانە ئەسەرنى ئوقۇپ ۋاقتىنى
ئۆتكۈزۈش ئىستىكىدە يەنە قولىغا ئالدى ـ دە، شام يورۇقىغا
ئەكېلىپ خالىغان بىر بېتىنى مەقسەتسىزلا ئاچتى. شۇ ھام-
ـان «پەرھات ـ شېرىن» داستانىنىڭ مارجاندەك قۇرلىرى كۆز
ئالدىدا نامايان بولدى. ئۇ بار ئىشتىياقى بىلەن داستاننى ئوقۇشقا
باشلىدى. داستاندىكى ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈم، ياخشىلىق بىلەن
يامانلىق، ۋاپا ھەم ساداقەتلىك، گۈزەللىك بىلەن رەزىللىك ئوت-
تۇرىسىدىكى چوڭقۇر مەزمۇنغا ئىگە پەلسەپىۋى قاراشلار تەسۋىر-
لەنگەن مىسرالار ئۇنى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. داستاننى ئىلگىرى
ئوقۇغاندا دىققىتىنى ئانچە تارتالمىغان مىسرالار مانا ئەمدى ئۇنىڭ
روھىي دۇنياسىغا قايتىدىن تەسىر قىلىپ، توختىماي جاراڭلايت-
تى. شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دىققىتى چېچىلىپ
كەتكەنىدى. گەرچە كۆزى كىتابقا تىكىلگەن بولسىمۇ، كاللىسىدا
داستاندىكى ھازىرقى ئازابلىق تۇيغۇلىرىغا ماس كېلىپ قالغان
بىرقانچە مىسرالار توختىماي ئەكس سادا قايتۇراتتى.

كى ئەي زالىم سىپېھرى كىنە پەرۋەرد،
چىقاردىڭ ئۇشبۇ خاكى جىسمىدىن گەرد[1].

شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆز ئالدىدا قىپقىزىل
قان بىلەن بويالغان سەئىدىيە زېمىنى، قاتمۇقات قامالدا قالغان
ئاستانە، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ياداپ كەتكەن غەمكىن چىرا-
يى، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن باتۇرلارچە

① يەشمىسى:
ئەي ئاداۋەت ساقلىغۇچى زالىم پەلەك،
بۇ تويىغا ئايلانغان جىسمىمدىن چاڭ چىقىرىۋەتتىڭغۇ.

ئونىنچى باب

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان

1

ئۈچتۇرپان قەلئەسى.

ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ئاستانىگە ھەمدەمچى لەشكەر چىقىرىشقا ئانچە ئالدىرىمايۋاتقانلىقىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قاتتىق ئىچى پۇشۇپ كەتكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا ھالاكەتلىك تەقدىرى قاش بىلەن كىرپىك ئارىلىقىدا قالغان سەئىدىيە سەلتەنىتىنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ تۆمۈر چاڭگىلىدىن قۇتقۇزۇۋېلىشتىن باشقا ئوي - خىيال يوق ئىدى.

ئاخشام ئۇ ئاكىسى مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخانىنىڭ ئاغىچىلىرى ئۈتكۈزگەن زىياپەتتىن سىلىقلا ئۆزرە ئېيتىپ بۇرۇنلا يېنىپ چىققانىدى. گەرچە ئۇخلاش ئۈچۈن بۇرۇنلا يېتىۋالغان بولسىمۇ، سۇلتان ئىسمائىلخان ۋە باشقا ئوردا ئەركانلىرىغا بەرگەن ۋەدىسى كاللىسىغا كىرىۋېلىپ، كۆزىگە پەقەتلا ئۇيقۇ كەلمىدى. مامۇق تۆشەك بەدىنىگە خۇددى تاشتەكلا پاتتى. شۇ ئەسنادا ئويۇقتىكى بىرنەچچە پارچە كىتاب ئۇنىڭ كۆزىگە چېلىقتى. ئۇ تونۇگۇن بۇ كىتابلارنى بىر قۇر ۋاراقلىغان ۋە ئەلىشىر نەۋائىينىڭ

خان ئەلچىسى سۇپىتىدە ئالدىغا چىقىپ كاتتا ھەشەم بىلەن كۈتۈ-
ۋالدى.

— ئى مۆھتەرەم ئاكا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
قىسقىلا سالام ـ سەھەتتىن كېيىن مۇددىئاسىنى ئوچۇقلا ئېي-
تىپ، — مېنى ئالدىلىرىغا خان ئاتام سۇلتان ئىسمائىلخان
ئالىيلىرى ياردەم سوراشقا ئەۋەتتى. بىلمىدىم شۇ تاپتا ئاستانى-
نىڭ خېيىمخەتەردە قالغانلىقىدىن خەۋەرلىرى بارمىكىن؟

— جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنىڭ تەسەررۇپىمىزغا تەپ
تارتماستىن باستۇرۇپ كېلىپ ئاستانىمىزنىڭ بوسۇغىسىدا ھەملە
قىلىپ تۇرغانلىقىدىن ئەلۋەتتە خەۋىرىمىز باردۇر، — دېدى مۇ-
ھەممەدئىمىن باھادىرخان تەمكىنلىك بىلەن، — شۇ كۈنلەردە
بىرەر خەۋەر ئالالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن قانداق قىلىشىمىزنى بى-
لەلمەي تۇرغانىدۇق. جەڭ ئەھۋالىدىن تەپسىلىي خەۋەردار قىل-
غايسىز.

— ئەھۋال تولىمۇ خەتەرلىك، ئاكا، — دېدى مەلىكە مۆھ-
تەرەم خېنىم جەڭ ئەھۋالىنى قىسقىلا بايان قىلغاندىن
كېيىن، — ئاستانە جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنى بىلەن رىيا-
كار، مۇناپىق ئىشان ئاپاق خوجىنىڭ سوپى لەشكەرلىرىنىڭ قاتمۇ
قات مۇھاسىرىسىدە تۇرماقتا. مەن خان ئاتامنىڭ ئەلچىسى سۇپى-
تىدە ئالدىڭىزغا ياردەم سوراپ كەلدىم. خان ئاتام بىلەن ئۈتتۈ-
راڭلاردىكى ئارازچىلىقلارنى بىر يانغا چۆرۈپ تاشلاپ، بۈيۈك
سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشنى ئەلا بىلگەيسىز.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭ-
لاپ بىر ئاز قىزاردى. ئۇ ئاقسۇنىڭ تۇيۇقسىزلا قولدىن كەتكەنلى-
كىنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈگەن ۋە ئەھۋالدىن تەپسىلىي خەۋەر
تېپىش ئۈچۈن چاپارمەن ماڭدۇرغانىدى. چاپارمەنلەر ئۇنىڭغا
شاھزادە باباچاق سۇلتانىنىڭ جەڭدە يا ئوقى تېگىپ ئېغىر يارىلان-
غانلىقىنى، قەشقەرنىڭمۇ قولدىن كەتكەنلىكىنى، جۇڭغار قوشۇ-

جەڭ قىلىپ ئانا زېمىنىنى قۇچاقلاپ ياتقان باھادىر سەئىدىيە
ئوغلانلىرىنىڭ جەسەتلىرى، تۇمەنلىگەن ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ ئات-
لىرىنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدا پايخان بولۇپ تىتىرەۋاتقان ئانا
تۇپراق بىرمۇ بىر زاھىر بولاتتى. سۇلتان ئىسمائىلخان، سەر-
كەردە ئەۋەزبەگ، مىرزا ھەيدەر دوغلاتى ۋە باشقا سەركەردە -
ئەمىرلەرنىڭ ئۈمىدكە تولغان كۆزلىرى ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان-
دەك بىلىنىپ، نازۇك ۋۇجۇدى ئوتقا چۈشكەن قىلدەك تولغىنات-
تى. شەھلا كۆزلىرىدە بىر قەۋەت ياش تامچىلىرى لىغىرلاپ
قالغان بولۇپ، كىتابىتىكى خەتلەرنى پەرق ئېتەلمەي
قالغانىدى.

نېچە جانىمغە مۇنچە كېچە بولغاي؟
كېچە جانىمغە مۇنچە نېچە بولغاي؟
باشىمغە كۆركى تۈننى كەلتۈرۈپسەن،
دېمەن تۈننى، قارا كۈن كەلتۈرۈپسەن[1].

شۇ تاپتا نەۋائى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ئازابلىرىغا
ئورتاقلىشىۋاتاتتى، ئازابلىق يۈرىكىگە تەسەللى بېرىۋاتاتتى. مە-
لىكە بىلەن تەڭ ھەسرەتلىك نىدا قىلاتتى. مەلىكە ئەمدى داستان-
نى ئوقۇشنى داۋاملاشتۇرالمىدى، كاللىسىدىكى گادىرماچ تۇيغۇ-
لار ئۇنى يەنە ئەسلىمىلەر قوينىغا سۆرەپ ئەكەتتى.
ئۇنىڭ ئۇچتۇرپان سەپىرى خېلىلا مۇۋەپپەقىيەتلىك بولدى.
تۈننى تاڭغا ئۇلاپ يۈرۈپ يېتىپ كەلگەن مەلىكە مۇھتەرەم خې-
نىمنى ئاكىسى ئۇچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان

① يەشمىسى:
مېنىڭ جېنىمغا نېمە ئۈچۈن بۇنچە كېچە بولدى؟
بۇنداق كېچە جېنىمغا يەنە قانچىلىك بولار؟
قارا، بېشىمغا تۈننى كەلتۈردۈڭ،
تۈننى ئەمەس، بەلكى قارا كۈننى كەلتۈردۈڭ.

مەن خان سالماقلىق بىلەن، — سەۋر قىلغايسىز، سىڭلىم. مەن ئۈچ كۈن ئاۋۋال ئەھۋالنى بىلىپ كېلىش ئۈچۈن ئاستانىگە چاپارمەن ماڭدۇرغان، ئالدىراقسانلىق قىلساق تېخىمۇ چوڭ زىديان تارتىپ قالىمىز. ياۋ لەشكەرلىرىنىڭ سانى بىزدىن نەچچە ھەسسە كۆپ ئىكەن. جەڭدە ئۆزىنىمۇ، ئۆزگىنىمۇ بىلگەندە ئاندىن نۇسرەت قازانغىلى بولىدۇ. ئايغاقچىلاردىن ئېنىق بىر مەلۇماتقا ئېرىشكەندىن كېيىن يولغا چىقساقمۇ كېچىكمەيمىز. ئاستانە سېپىلى ئېگىز ھەم پۇختا. قاتتىق مۇداپىئەدە تۇرسا يەنە بىرىم يىلغىچە بەرداشلىق بېرىشى مۇمكىن. بىز ئاۋۋال پۇختا تەييارلىق كۆرۈپ، ئەتراپلىق تەدبىر تۈزۈۋالايلى.

— ئۇنداقتا يەنە قانچىلىك ساقلايمىز، ئاكا؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نارازىلىق بىلەن.

— ئاز بولغاندا تۆت كۈن، بولمىسا بىر ھەپتە، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، — ئۇنىڭغىچە يەنە تۆت-بەش مىڭ لەشكەر جۇغلىۋالىمىز. شۇنى ئېسىڭىزدە تۇتۇڭ، سىڭلىم. بىز بۇ نۆۋەت ھەمدەمگە بارغاندا ياۋنى مەغلۇپ قىلىپ چېكىندۈرۈشىمىزگە بولىدۇكى، زىنھار مەغلۇپ بولۇشىمىزغا بولمايدۇ. شۇڭا، لەشكىرىي ھازىرلىقلىرىمىز ئىنتايىن پۇختا بولۇشى كېرەك.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ ئورۇنلۇق سەۋەب ئالدىدا ئىلاجسىز كۈتۈشكە مەجبۇر بولدى. مانا ئەتە ئەتىگەن تاڭ ئاتسا دەل بىر ھەپتە بولىدۇ. ئۇ بۇ بىرنەچچە كۈننى تولىمۇ تەستە ئۆتكۈزدى. ئاستانىدىكى خەۋپنى، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ھالاكەتلىك تەقدىرىنى، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ چەكسىز ئۈمىدكە تولغان كۆزلىرىنى ھەر قېتىم خىيالىدىن ئۆتكۈزگەندە ۋۇجۇدى ئاچچىق ئۆرتىنەتتى، شەرىپىگە ئويۇشتۇرۇلغان تۇرلۇك سورۇنلار زوقىنى تارتالمايتتى، ئاغزىغا غىزا-تائام تېتىمايتتى. ئەمما، ئاكىسىنىڭ ئۇچتۇرپان تەۋەسىدىكى ھەرقايسى يۇرت-قىشلاقلارغا

نىنىڭ سۇر - ھەيۋە بىلەن ئاستانىگە يۈرۈش قىلغانلىق خەۋىرىنى
يەتكۈزدى. شۇ چاغدا ئۇ ئۆزىنىڭ بىر تۈمەن كىشىلىك خىللانغان
لەشكىرى بىلەن ئاستانىگە ھەمدەمگە بېرىشنى ئويلىغان بولسىمۇ،
بىردىنلا توختاپ قالغانىدى. بۇنىڭغا سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ
ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن «بۈيۈك سانغۇن» لۇق
مەرتىۋىسىنى ئېلىۋېتىپ، لەشكەرلىرىنى تارقىتىۋېتىپ، ئۇچ-
تۇرپاندەك كىچىككىنە يۇرتنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىگەنلىكى سە-
ۋەب بولغانىدى. چۈنكى، سۇلتان ئىسمائىلخان ھاكىمىيەت بېشى-
غا چىققاندىن كېيىن ئىلگىرىكى خان - سۇلتانلارنىڭ سەئىدىيە
تەسەررۇپىدىكى چوڭ شەھەر - يۇرتلارنى يېقىن قېرىنداشلىرىغا
سۇيۇرغال قىلىپ بېرىش ئەنئەنىسىنى بۇزۇپ تاشلاپ، قول ئاس-
تىدىكى ئىشەنچلىك ئەمىرلىرىنى مۇھىم مەنسەپلەرگە قويغانى-
دى. شۇ سەۋەبلىك مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۇلتان ئىس-
مائىلخانغا خېلىلا چوڭقۇر قورساق كۆپۈكى بار ئىدى. مانا ھازىر
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مۇشۇ ئىشلارغا ئىشارە قىلىپ ئېيت-
قان سۆزلىرىنى ئاڭلاپ بىردىنلا خىجىل بولدى.

— راست دەيسىز، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخان، — ھازىر سەلتەنەتنى قۇتقۇزۇۋېلىش ھەممىدىن مۇ-
ھىم. قول ئاستىمدىكى بىر تۈمەن چەۋەندىزىم ھەمدەمگە ھەرقا-
چان تەييار.

— ئۇنداق بولسا زىنھار تەخىر قىلىپ تۇرمىغايسىز،
ئاكا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىرىتىپ، — دەرھال
ئاتلىنايلى، ئاستانىدىكى سەركەردە - لەشكەرلەرنىڭ ئۇزاق بەر-
داشلىق بېرەلىشى بەسى مۇشكۈلدۇر. ۋاقىت سوزۇلۇپ كەتسە،
ئۇلار ئىشەنچىسىنى يوقىتىپ قويۇشى مۇمكىن.

— ئەسسەبرۇ مىفتاھۇل - فەرەھ[1]، — دېدى مۇھەممەدئىمىن

① ئەسسەبرۇ مىفتاھۇل - فەرەھ — سەۋر خۇشاللىقنىڭ ئاچقۇچىدۇر.

لىپ تىكلەپ، سۇلتان ئىسمائىلخاننى ئەسىرگە ئېلىپ بالا - چاقىلىرى بىلەن ئىرەن قابۇرغەگە ئېلىپ ماڭغانلىقىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ زىنھار خەۋىرى يوق ئىدى.

2

بۈگۈن ئۈچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئەمىر سارىيى كۈندىكىدىن سۈرلۈك تۈس ئالغانىدى. چالا - بۇلا ناشتا قىلىپلا ئەمىر سارىيىغا كىرىپ كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سارايدىكى چوڭ - كىچىك ئەمىرلەردىن تارتىپ تۆردىكى ئەمىرلىك كۈرسىدا ئولتۇرغان ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغىچە خۇددى ئېغىر بىر مۇسىبەتكە دۇچار بولغاندەك غەمكىن ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى.

سارايدىكى ئەمىرلەر دۇررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ھۆرمەت بىلدۈرۈشتى.

— كېلىڭ، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئوڭ تەرىپىدىكى بوش كۈرسىغا تەكلىپ قىلىپ.

— نېمە ئىش بولدى، ئاكا، ئەجەب غەمكىن كۆرۈنىلىغۇ؟

— شۇم خەۋەر، سىڭلىم، ئاستانە قولدىن كېتىپتۇ، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۆپكىدىگەن ھالدا. شۇ ھامان ئۇنىڭ كۆزىدىن سىرغىپ چىققان ئىككى تامچە ياش مەڭزىنى بويلاپ يارىشىملىق ياسىتىۋالغان قارامتۇل ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەتتى.

— ئاستانە قولدىن كېتىپتۇ؟!

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كاللىسىدا چاقماق چاققاندەك بولۇپ، نازۇك قەددى ئاچچىق تىترىدى، تاپىنىدىن كىرگەن بىر

بېرىپ جىددىي لەشكەر توپلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ يەنە بىر ئاز خاتىرجەم بولاتتى. بىراق، بۇ خاتىرجەملىكى ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمايتتى. تىت - تىتلىق، خاتىرجەمسىزلىك هامان ئۇنىڭ ۋۇجۇدىغا هۆكۈمران ئىدى.

«ئاكام ئاستانىگە ماڭدۇرغان ئايغاقچىلار نېمىشقا هازىرغىچە قايتىپ كەلمەيدىغاندۇر؟ مۇشۇنداق قۇرۇقتىن قۇرۇق كۈتۈۋەرسەك پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويماسمىزمۇ - هە! ئاكام نېمىنى ئويلاۋاتقاندۇر زادى. ئۇ خان ئاتام سۇلتان ئىسمائىلخانغا تېخىچە ئاداۋەت ساقلاپ، چوڭ ئىشلارغا بىپەرۋالىق قىلىۋاتامدىغاندۇر؟ راست، هەمدەمچى لەشكەرلەرنىڭ كۆپ بولغىنى ئەلۋەتتە ياخشى. ئەمما ئاستانىدىكى لەشكەرلەر بەرداشلىق بېرەلىگەنمىدۇر؟ سەركەردە ئەۋەزبەگ بىلەن مىرزا هەيدەر دوغلاتى قەهرىلىك، باهادىر ئەزىمەتلەر بولسىمۇ جەڭ تەدبىرلىرىگە ئانچە پىششىق ئەمەس ئىكەن. ۋادەرىخا! رەهمەتلىك مىرزا باباقبەگ جانابلىرى هايات بولغان بولسا بۇ شورلۇق تەقدىرگە قالماس ئىدۇق. بەلكىم ئۇ تۈزگەن جەڭ تەدبىرلىرى بىلەن ياۋ لەشكەرلىرىنى ئاللىقاچان چېكىندۈرگەن، سەئىدىيە تەسەررۇپىغا بېسىپ كىرگەنلىكىگە پۇشايمان قىلدۇرۇۋەتكەن بولار ئىدۇق. ئۇ رەهمەتلىك لەشكىرىي تەدبىر هەققىدە يېزىۋاتقان رىسالىسىنى تاماملاشقا ئۈلگۈرگەن بولسىمۇ كاشكى. ئاه تەڭرىم! بۇ قارا كۈنلەردىن قۇتۇلۇپ كېتىشىمىزگە ئۆزۈڭ مەدەت بەرگەيسەن…»

مەلىكە مۆهتەرەم خېنىم ئەنە ئاشۇنداق خىياللار بىلەن ئەمدىلا كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىۋىدى، بامداتقا توۋلىغان ئەزان ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇ دەرهال ئورنىدىن تۇردى - دە، تەرەت ئېلىپ بامدات نامىزىنى ئوقۇشقا تۇتۇندى.

شۇ كۈنلەردە ئاستانىنىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى تەرىپىدىن بېسىۋېلىنغانلىقىغا بىرنەچچە كۈن بولغانلىقىدىن، غالدانىنىڭ خوجا هىدايىتۇللا ئىشانىنى قورچاق خان قى-

ئەمىرلەر ئاستانىنىڭ قولىدىن كېتىش سەۋەبىنى، بىگۇناھ ئاستانە خەلقىنىڭ قانداق پاجىئەلىك قىسمەتلەرگە دۇچار بولغانلىقىنى بىر - بىرلەپ سۆزلەپ بېرىشتى.

— يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، ئاكا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى دەرھال ئاتلاندۇرايلى، غالدان دېگەن مەلئۇننىڭ قولىدىن خان ئاتامنى قۇتۇلدۇرۇۋالايلى.

— بۇنداق قاراملىق قىلىشقا زىنھار بولماس، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — شۇ تاپتا ئاشۇ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قولىدىن تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاننى قۇتۇلدۇرۇپ چىقىشنى بەكمۇ ئارزۇ قىلىمەن. ئەمما، غالداننىڭ يەتمىش مىڭدىن ئارتۇق خىللانغان ئاتلىق لەشكىرىگە قولىمىزدىكى بىر تۈمەن لەشكەر بىلەن تاقابىل تۇرىمىز دېسەك تولىمۇ ئالدىراقسانلىق قىلغان بولىمىز. ئۇ چاغدا تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاننى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ئۇياقتا تۇرسۇن، بەلكىم جېنىغا زامىن بولۇشىمىز ھەمدە قولىمىزدىكى ئاشۇ ئازغىنا لەشكەرلەردىن ئايرىلغاننى ئاز دەپ، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا پۇت دەسسەپ تۇرغۇدەك جايمۇ تاپالماسلىقىمىز مۇمكىن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئاكا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپتىن بوغۇلغان ھالدا. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا سۇلتان ئىسمائىلخاننى قۇتۇلدۇرۇۋېلىشتىن باشقا ھېچقانداق ئوي - خىيال يوق ئىدى.

— دېمەكچىمەنكى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىغا سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، — بىز تاغامنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن غالداننىڭ ئالدىنى توسىدىغان بولساق، ئۇ ھەججاج تاغامنى بالا - چاقىلىرى بىلەن قەتلە قىلىپ تاشلىشى مۇمكىن. ئۇنىڭدىن باشقا بىزنىڭ لەشكەرلىرىمىز بەكمۇ ئاز. بۇ ئەھۋالىمىزدا ئۇنىڭ بىلەن تۇتۇشىدىغان بولساق تۇخۇمنى زورلاپ

سوغۇق ئىقىم ۋۇجۇدىنى مۇزلاتتى. كۆز ئالدى بىرنەچچە دەقىقە قاراڭغۇلاشتى. ئۇ ھوشىدىن كەتمەسلىك ئۈچۈن كۆرسىنىڭ ئىك-كى تەرىپىدىكى مەخمەل قاپلانغان يانلىقنى مەھكەم قامالاپ تۇتۇ-ۋالدى.

— ئاستانىگە ماڭدۇرغان چاپارمەنلەر بۈگۈن بامدات ۋاقتى بىلەن قايتىپ كەلدى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ھەسرەتلىك ئاۋازدا، — ئۇلار بارغاندا ئاستانە ئالىلقاچان قولدىن كەتكەنىكەن. جۇڭغارلارنىڭ خانى غالدان خوجا ھىدايىتۇللا ئى-شاننى خان قىلىپ تىكلەپ، تاغام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلد-رىنى بالا - چاقىلىرى بىلەن نەزەربەند قىلىپ ئىرەن قابۇرغىگە قايتىپتۇ.

— بۇ خەۋەر راستمۇ، ئاكا؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تازا ئىشەنچە قىلالماي.

— شەكسىز راستتۇر. ئىشەنمىسىڭىز ئاستانىدىن قېچىپ چىققان ئاۋۇ ئەمىرلەردىن ئۆزىڭىز سوراپ بېقىڭ.

مەلىكە ئاكىسى كۆرسەتكەن تەرەپكە نەزىرىنى ئاغدۇردى. سارايىنىڭ ئاياغ تەرىپىدە ئاستانىدىكى بىرقانچە تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇندا ئەركانلىرى بېشىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە شۈمشىيىپ تۇرۇ-شاتتى. ئۇلار مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ گېپىنى ئاڭلاپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى - دە، ئالدىغا بىرنەچچە قەدەم چىقىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا سالام بەردى.

— سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالىيلىرىغا سالام.

چىدىغۇسىز ئاچچىق پاكىت مەلىكىنىڭ ۋۇجۇدىنى لەرزىگە سالدى، ئىچ - ئىچىدىن بۇلدۇقلاپ چىققان نادامەت يېشى كۆزلە-رىدىن يامغۇر بولۇپ تۆكۈلدى.

— ئېيتىڭلارچۇ، ئى ئەمىرلەر، ئاستانە قانداق بولۇپ شۇن-چە ئاسان قولدىن كەتتى؟

رۇش ئۇچۇن ھازىردىن باشلاپ پۇختا تەييارلىق كۆرگەيمىز. مۇلكىي ئەمىرلەر ئۇزۇق - تۈلۈك، قورال - ياراغ ھازىرلىقلىرىغا بۇگۈندىن باشلاپ تەييارلىق كۆرگەي، سىپاھبەگلەر، سەردىلەر لەشكەرلەرنى قاتتىق مەشقلەندۇرۇپ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان لەشكەرلەرگە جەڭبازلىق ماھارىتىنى پۇختا ئۆگەتكەي.

بىر ئايغا يەتمىگەن ۋاقىت ئىچىدە ئۇچتۇرپان قەلئەسى قورچاق خان ئاپاق خوجىغا قارشى كۆچلەرنىڭ توپلىنىدىغان ماكانىغا ئايلاندى. ئاستانە جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەندىن كېيىن ئاپاق خوجىنىڭ سوپى لەشكەرلىرى، خۇپىيە - پايلاقچىلىرىدىن قېچىپ، مۆكۈنۈۋېلىپ ئامان قالغان بىر قىسىم ئەمىر، سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئارقا - ئارقىدىن ئۇچتۇرپانغا كېلىپ جەم بولدى - دە، مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخاننى ئاستانىگە جازا يۈرۈشى قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى يوقىتىپ، بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن قولىغا ئېلىشقا دەۋەت قىلدى.

بىر مەزگىل تولىمۇ چۈشكۈن ھالەتتە تۇرغان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىممۇ مانا ئەمدى قايتىدىن جانلىنىپ قالغانىدى. ئۇ ئاكىسىدىن تەلەپ قىلىپ، يېڭىدىن قوبۇل قىلىنغان تۆت مىڭ لەشكەرگە ئۇقيا ئېتىش ماھارىتىنى مەشىق قىلدۇرۇشقا كىرىشكەنىدى.

تولۇق ئىشەنچكە تولغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بولسا سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھەرقايسى يۇرتلارغا، بولۇپمۇ قەشقەر، يەكەن، خوتەنلەرگە ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى ۋە پاناھلىق تىلەپ كەلگەن بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ماڭدۇرۇپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا قارشى كۈچ تەشكىللەشكە كىرىشىپ كەتكەنىدى.

شۇنداق قىلىپ بىر قىش تىنچ - ئامان ئۆتۈپ كەتتى.

تاشقا ئۇرغان بولىمىز. غالدان ھازىر ئۈچتۇرپاننى كىچىك يۇرت كۆرۈپ ھەم ئۆز سەلتەنىتىگە قارشىلىق كۆرسىتىپ تۇرۇۋاتقان خالخا موڭغۇللىرىدىن①ئەنسىرەپ جوڭغارىيىگە قايتىشقا ئالدىرا-ۋاتىدۇ. مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئۇنىڭ بىلەن تىركەشسەك، ئۈچتۇر-پاننىمۇ قولدىن بېرىپ قويىمىز - دە، باش سىغدۇرالىغۇدەك زېمىنىمىز قالمايدۇ. شۇڭا، ئالدىراقسانلىق قىلماي ئەقىل - پاراستىمىز بىلەن ئىش كۆرگەيمىز.

ئاكىسىنىڭ ئورۇنلۇق مۇلاھىزىسى مەلىكە مۆھتەرەم خې-نىمنى بىرئاز قايىل قىلدى.

— ئەمىسە ئۇلۇغ بابائى ئەجدادلىرىمىزدىن قالغان بۇ بۈيۈك سەلتەنەتنى قاراپ تۇرۇپ ياتلارغا تاشلاپ بېرەمدۇق، ئاكا؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ رەھىمسىز رېئاللىققا ئانچە تەن بەرگۈسى كەلمەي.

— ياق، جېنىم تېنىمدىلا بولىدىكەن ھەرگىز ئۇنداق بولماي-دۇ، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قەسەم ئىچكەندەك چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ، — ئەمما بىر مەزگىل پۇرسەت كۈتمەيمۇ ئامالىمىز يوق. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان گەرچە جوڭ-غارلارنىڭ ھامىيلىقىدا سەلتەنەت تىزگىنىنى قولىغا ئالالىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئىشان خانلىقىنى پەقەت ئۆز سۇلۇكىدىكى مۇرىت - مۇخلىسلىرىلا قوللايدۇ. پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپە-دىكى ئاددىي رەئىيەت يەنىلا سەئىدىيە جەمەتىدىكىلەرنىڭ خان - سۇلتان بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدۇ. شۇڭا، بىز ئاۋۋال ئاشۇ ئاددىي ئاۋامنى قوزغىتىمىز، ئاۋامنىڭ ھەقىقىي قوللىشىغا ئېرىشكەن-دىن كېيىن، ئاندىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قولىدىن سەلتە-نەتنى قايتۇرۇۋالىمىز. ئى مۆھتەرەم سىڭلىم، ئى جانابىي ئە-مىرلەر، بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈ-

① خالخا موڭغۇللىرى — تاشقى موڭغۇلىيە موڭغۇللىرىنى كۆرسىتىدۇ.

مۇسۇلمان خانلىرىدەك تۈيغۇ بىرىپ كىشىنى ئەيمەندۈرەتتى.
تەختنىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى موڭغۇل باسقاقبەگ دارجە تۆرە
ئۇچۇن ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ ياساتقۇزۇلغان يەنە بىر شاھانە كۇرسا
بوش ئىدى. غالدانىڭ خوجا ھىدايىتۇللا سەلتەنىتىنى نازارەت
قىلىش ئۇچۇن قالدۇرغان بۇ سەركەردىسى ئالاھىدە زۆرۈر ئىشى
بولمىسا شاھنىشىنغا كەمدىن ـ كەم چىقاتتى. كۈنلىرىنى ئەيش-
ئىشرەت، بەزمە ـ شاراب ياكى ئوۋچىلىق بىلەن ئۆتكۈزەتتى.
ئوردا ئەركانلىرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان كۆرۈنگەن ھامان
ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ، قول باغلاپ، باشلىرىنى تۆۋەن سى-
لىشقىنىچە شاھانە ھۆرمەت ـ ئىھتىرام بىلدۈرسە، بۇ موڭغۇل
سەركەردىسى شاھنىشىنغا كىرىشى ھامان خوجا ھىدايىتۇللا ئى-
شان ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ھۆرمەت ـ ئىھتىرام بىلدۈرەتتى.
سەلتەنەتنىڭ مۇھىم، چوڭ ئىشلىرىدا ئۇنىڭ مەسلىھەت ـ بۇي-
رۇقسىز پەرمان چۈشۈرۈلمەيتتى.
— قۇتبىل ئەقتاب ئىشان ئاپاق خان خوجامغا مەلۇم بولغاي-
كى، — دەپ ئالدىغا بىر قەدەم چىقتى مىرزا ئىدرىسبەگ ئىشانغا
چوڭقۇر سالام بەجا كەلتۈرۈپ، — ھەرقايسى يۇرت ـ ئايماقلاردى-
كى ئەمىر ـ بەگلەردىن كەلگەن مەلۇماتلاردىن قارىغاندا، تەسەر-
رۇپىمىزدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى خان خوجامنىڭ
بۇيۇك سەلتەنىتىگە دۈشمەنلىك كۆزى بىلەن قاراشقا جۈرئەت
قىلالماس ھالەتكە كەلگەن بولسىمۇ، ئەمما دەھرىي سۇلتان ئىس-
مائىلخان تەرەپدارلىرىنىڭ خۇپپىيانە ئىش ـ ھەرىكەتلىرى بارغا-
سىبرى ئاۋۇشقا باشلاپتۇ. ئول جاھىل مۇرتەتلەر ئاددىي رەئىيەت
ئارىسىدا ئادالەتپاناھ ئاپاق خان خوجامنىڭ سەلتەنىتىگە قارشى
تەرغىباتلارنى ئېلىپ بېرىپ ئاۋامنى قايمۇقتۇرۇپ يۈرگۈدەك.
سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىدا شىغاۋۇل ئەمىرلىك مەنسى-
پىدە ئولتۇرغان مىرزا ئىدرىسبەگ ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ ساداقەت-
مەن مۇرىتى بولۇپ، ئۆز ۋاقتىدا ئوردىدىكى مۇھىم مەخپىيەت-

3

قىشتىن بېرى خانىقا ـ تۆنەكخانىلاردا زىكرى ـ سۆھبەت، جەررە ـ سامالىرى بىلەن خېلىلا تىنچىپ قالغان خوجا ھىداي-
ىتۇللا ئىشانىنىڭ سوپى خۇپىيە ـ پايلاقچىلىرى باھار بىلەن تەڭ قايتىدىن قوزغاشقا باشلىغانىدى. ئۇلار خۇددى لالما ئىتلاردەك پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ ھەرقايسى شەھەر ـ با-
زار، يېزا ـ قىشلاقلىرىدىن تارتىپ بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىغىچە تېنەپ يۈرۈپ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئىش ـ ھەرىكەت-
لىرىنى قاتتىق تەقىب قىلاتتى، ئاددىي ئاۋام ئارىسىغا سوقۇنۇپ كىرىپ ئۇلارنىڭ قورچاق خان ئاپاق خوجا سەلتەنىتى ھەققىدىكى گەپ ـ سۆزلىرىگە دىققەت قىلاتتى. سەلتەنەتكە پايدىسىز دەپ قارىغان گەپ ـ سۆزلەرنى ھەرقايسى يۇرتلاردىكى خەلىپە بەگلىرى ئارقىلىق ئىشان خان خوجىسىغا ئېيتىماي ـ ئېيتماي يەتكۈزەتتى.

بۈگۈن، كۈندىكى ئادىتى بويىچە شاھنىشىنىغا قوبۇلغا چىققان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، توققۇز پايىلىك شاھ سۇپىنىڭ ئۈستى-
دىكى ئالتۇن تەختتە گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇچىسىدىكى خۇددى قان بىلەن بويالغاندەك كۆرۈنىدىغان ئوتقاشتەك قىزىل شاھانە تون سېمىز بەستىنى يېپىپ تۇراتتى. بېشىغا ئورىۋالغان ئاق شايى سەللىسىنىڭ دەل ئوتتۇرىسىغا قادالغان باشمالتاقچىلىك چوڭلۇقتىكى ئالماس ۋال ـ ۋۇل قىلىپ كۆز چاقاتتى. سىڭىپ پىشقان گىردىدەك قىزارغان مەڭزى بىلەن يارىشىملىق ياستى-
ۋالغان قارامتۇل كەكە ساقىلى ئۇنى ھازىرقى يېشىدىن ئون ياش كىچىك قىلىپ كۆرسىتەتتى. شۇنداقلا قارىماققا، قولىدىكى كەھرىۋا تەسۋىنى تىنىمسىز سىيرىپ ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئى-
شان تولىمۇ سالاپەتلىك، تەقۋادار، ئاق كۆڭۈل، ئادالەتلىك

دىققىتىنى تارتمىدى.

— شۇنداقمۇ تېخى، ئۇچتۇرپاندەك ئاشۇ كىچىككىنە يۇرتتىكى نەچچە مىڭ سوكال لەشكەر غالدان خان خوجامنىڭ لەكمىڭلىغان باھادىر لەشكەرلىرىگە قارشى تىغ كۆتۈرۈشكە قانداقمۇ پېتىنالىسۇن، بۇ خۇددى چۈمۈلىنىڭ ئۆزىنى بىلمەي يولۋاسنىڭ بۇرۇتىغا ياماشقانچىلىك ئىشقۇ.

شۇ كۈنلەردە ھىدايىتۇللا ئىشان جۇڭغارلارغا ھېچقانداق بىر كۈچ تەڭ كېلەلمەيدۇ دەپ چوڭ ئىشەنچ قىلاتتى. شۇڭا، ئۇ ئانچە ئېرەن قىلىپ كەتمىدى.

— زىنھار غەپلەتتە تۇرمىغايلا، قىبلىگاھىم، — دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ جىددىي يوسۇندا، — راست، غالدان خان خوجامنىڭ لەشكەرلىرىگە ھېچنېمە تەڭ كېلەلمەستۇر، ئەمماكى، ئۇل باھادىر لەشكەرلەر تولىمۇ يىراقتا. ئالىمادىس بىرەر كېلىشمەسلىك بولۇپ قالسا، ئۇلارغا خەۋەر يەتكۈزۈپ بولغۇچە پۇرسەت قولىمىزدىن كېتىپ قالۇر، قىشتىن غالدان خان خوجام پەرمان چۈشۈرۈپ ئاستانىدە قالدۇرغان بىر تۈمەن لەشكەرلىرىنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك ئىلىبالىققا يۆتكەپ كەتتى. باسقاقبەگ دارجە تۆرىنىڭ قول ئاستىدىكى موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سانى مىڭغىمۇ يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇلار ھەدەپ مال - دۇنيا جۇغلاپ، ئەيش - ئىشرەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈش ھەلەكچىلىكىدە، ياۋغا تاقابىل تۇرغۇدەك ھەپسىلىسى يوق. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان گەرچە ئۇچتۇرپاندەك كىچىك يۇرتنىڭ ئەمىرى بولسىمۇ، ئۇنىڭ سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ جىيەن ئوغلى — سەئىدىيە شاھزادىسى ئىكەنلىكىنى پۈتكۈل ئاۋام بىلىدۇ. ناۋادا ئۇ سەلتەنىتىمىزگە قارشى شۇنداقلا كۆتۈرۈلىدىغان بولسا، تۇغ ئەلىمىنىڭ ئاستىغا تۈمەنلىگەن ئاۋامنى ھەم سۇلۇكى ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنى جۇغلىيالايدۇ. چاياننىڭ بالىسى كىچىك بولسىمۇ بەرىبىر چاياندۇر. نۆۋەتتە كەلگەندە نەشتەر سانجىماي قالمايدۇ. شۇڭا، ئانەزرىتىم

لىكلەرنى «غايىب يولتۇز» دېگەن لەقەم بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان-
غا خۇپىيانە يەتكۈزۈپ، ئىشاننىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىگە قارشى
ئېلىپ بارغان تۈرلۈك سۇيىقەستلىك پىلانلىرىنىڭ مۇۋەپپەقىيەت-
لىك روياپقا چىقىشى ئۈچۈن پۇختا ئاساس بىلەن تەمىنلەپ تۇرات-
تى. مىرزا باباق بەگنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچرىشىدىمۇ، سۇلتان
ئىسمائىلخاننىڭ جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە مەغلۇپ بولۇشىدىمۇ
ئۇنىڭ قولى بار ئىدى. خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەختكە چىققان-
دىن كېيىن كۆرسەتكەن ئاشۇ بىر تالاي تۆھپىلىرى ئۈچۈن
ئۇنىڭغا ئەركانى دۆلەتلىك، قوشۇمچە ئەمىرى كەبىرلىك مەنسىپى-
نى ئىنئام قىلغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ
سەلتەنەت ئىشلىرىنى بىمالال ئاقتۇرۇش ئۈچۈن ئەقىلدارلىق
قىلىۋاتاتتى.

مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشان بىرئاز چۆچۈدى.

— ئى جانابىي ئەركانى دۆلەت، بۇ خۇسۇستا ئېنىقراق
مەلۇمات ئىگىلىگەيسىز، — دېدى ئاپاق خوجا تەختىنىڭ ئالتۇن
قۇببىسىگە يۆلىگەن گەۋدىسىنى رۇسلاپ.

— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، —
دېدى مىرزا ئىدرىسبەگ بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ، — ئۇل جاھىل
دەھرىيلەرنىڭ ئىش ـ ئەھۋاللىرىنى تەپسىلىي ئىگىلەپ بولدۇق.
خۇپىيەلىرىمىزنىڭ ئىشەنچلىك مەلۇماتىدىن قارىغاندا، خان خو-
جامنىڭ سەلتەنەت سۈرىدىن قورقغان بىر قىسىم دەھرىي ئەمىر-
لەر ئۈچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھۇزۇرىدا
پاناھلىنىپ، سەلتەنىتىمىزگە قارشى كۆتۈرۈلۈشكە تەييارلىنىۋې-
تىپتۇ. مۇھەممەدئىمىن تاغىسى سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئۆچى-
نى ئېلىش ھەمدە سەلتەنەتنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن ئاۋامدىن كۆپ-
لەپ لەشكەر ئېلىپ مەشقلەندۈرۈۋېتىپتۇ.

بۇ مەلۇمات نېمە ئۈچۈندۇر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئانچە

نى لەشكەرلىرىدىن ئايرىۋەتسەكلا كۇپايە قىلۇر. ئۇل چاغدا لەشكەرلىرىدىن ئايرىلغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىمىز ھەققىدە غەيرىي خىياللاردا زىنھار بولماس ھەم ئۇنى پاناھ تارتىپ بارغان رىياكار ئەمىرلەرمۇ ئامالسىز بارماق چىشلەپ قېلىشار.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆرەڭلىك بىلەن يۇرگۇزگەن مۇلاھىزىسى ۋە چىقارغان ھۆكمى مىرزا ئىدرىسبەگكە ئانچە ياقمىغان بولسىمۇ، ئىلاجسىز «خوش» دەپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئەمما، ئۇ شاھنىشىندىن يېنىپ چىققاندىن كېيىن، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش پەرمانىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا چۈشۈرمەي، ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرىگە ئەركانى دۆلەتلىك، قوشۇمچە ئەمىركەبىرلىك سالاھىيىتى بىلەن لەشكىرىي دىۋان نامىدىن پەرمان چۈشۈردى. پەرمانغا ئاقسۇ ئەمىرى ئۆزى مەسئۇل بولۇپ ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش، ناۋادا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بويۇنتاۋلىق قىلسا، ئوردىغا مەلۇم قىلماستىن ئاقسۇ لەشكەرلىرى بىلەن ئۇچتۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلىپ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ كاللىسىنى ئېلىش خۇسۇسىدىكى مەزمۇنلارنى قوشۇپ قويدى.

1679 - يىلى ئۇجمە ئالا بولغان مەزگىلدە، ئوردا لەشكەرىي دىۋاننىڭ پەرمانىنى تاپشۇرۇۋالغان ئاقسۇ ئەمىرى رەھمەتۇللا خەلىپە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ھوزۇرىغا ئەلچى ئەۋەتتى.

— ئىشان خان خوجام ئالىيلىرى لەشكەرلەرنى ئاستانىگە يۆتكەپ كەتسە، ئۇچتۇرپاندىن ئىبارەت بۇ مۇھىم لەشكەرگاھنى مەن قانداق مۇھاپىزەت قىلىمەن؟ — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئەلچىنىڭ مۇددىئاسىنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب بېرىپ، — بېرىپ نائىب، ئەمىر رەھمەتۇللا

قىلچىلىك بىخۇدلۇق قىلماي، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ
نائىب، ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئورنىغا ئىشەنچ-
لىك خەلىپە مۇرىتلىرىدىن بىرىنى نائىب، ئەمىرلىك مەنسىپىگە
قويغايلا ھەمدە ئۇچتۇرپاندىكى رىياكار، ئاسىيلارنى تامامىي جازا-
لاشقا يارلىق چۈشۈرگەيلا.

مۇرىت - مۇخلىسلىرىغا ۋەز - نەسىھەت قىلىپ، يول
كۆرسىتىپ كۆنۈپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا شۇ كۈنلەردە مىر-
زا ئىدرىسبەگنىڭ ھەدەپ سەلتەنەت ئىشلىرى ھەققىدە يول -
ئەقىل كۆرسىتىشى ياقمايۋاتاتتى، شۇڭا ئۇ مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ
تەكلىپىنى ئانچە قوللاپ كەتمىدى.

— مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سەلتەنىتىمىزگە شىل-
تىڭ ئاتقۇدەك ماجالى بارلىقىغا ئىشەنمەيمەن، — دېدى خوجا
ھىدايىتۇللا ئىشان تەكەببۇرلۇق بىلەن، — ئەركانى دۆلەت جاناب-
لىرى ئارتۇقچە ئىزتىراپتا بولمىغاي. ئول مۇھەممەدئىمىن باھا-
دىرخاننىڭ سەلتەنىتىمىزگە نارازىلىقى بولسا، ئاللىقاچان
مۇددىئا - مەقسەتلىرىنى ئاشكارىلار ئىدى. ھالا بۇگۈنكى كۈنگە
كەلگۈچە بىزلەركىم سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق خان خوجا بۇ
سەلتەنەتكە بەرقارار بولۇپ يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇر-
غىنىمىزغا يېرىم يىلدىن ئاشتى. مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان
بەئەينى يولۋاستىن ئۈركۈگەن توشقاندەك ئۇچتۇرپاندا ساداسىز
يۇرمەكتە. بەلكىم ئۇ ئۆزىنىڭ نېسۋىسىگە شۈكرى قىلىپ بىز-
لەرگە ساداقىتىنى بىلدۈرۈۋاتقاندۇر. شۇڭا، ئۇنىڭ مۇددىئا -
مەقسەتلىرىنى بىلمەي تۇرۇپ، سەۋەبسىزلا ئەمىرلىك مەنسىپىنى
ئېلىپ تاشلىساق دەھرىي سۇلتان ئىسمائىلخاندىن ئايرىلىپ قال-
غان بىر قىسىم جاھىل ئاۋام ئارىسىدا پىتنە - پاسات، تەپرىقى-
چىلىك پەيدا بولۇر، كىچىك ئىشنى چوڭايتىۋەتمىگىنىمىز ئەۋ-
زەل. لەشكىرىي دىۋان ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆت-
كەش خۇسۇسىدا پەرمان چۈشۈرۈپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان-

بىلەن، — ئۇلار بىزنى ئاۋۋال لەشكەرلىرىمىزدىن ئايرىۋېتىپ
ئاندىن يوقاتماقچى. ئەمما، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ لەشكەر يۆتكە-
گىسى بولسا نېمە ئۈچۈن خان يارلىقى چۈشۈرمەيدۇ. بۇنىسى
تولىمۇ شۈبھىلىك.
— راست ئېيتتىلا، ئاكا، دەرھال ئاقسۇغا ئايغاقچى ماڭدۇ-
رايلى، كىم بىلىدۇ بىزگە جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇن ئاقسۇغا
كېلىپ بولدىمۇ تېخى.
مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىنىڭ سۆزلىرىنى ئو-
رۇنلۇق دەپ قاراپ، شۇ ھامان ئاقسۇغا ئايغاقچى ماڭدۇردى.
ئاقسۇ ئەمرى رەھمىتۇللا خەلىپە ئەلچىنىڭ جاۋابىنى ئاڭ-
لاپ تولىمۇ تەڭقىسلىقتا قالدى. كۆڭلىنى ئاختۇرغاندا ئۇنىڭ
مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن ئارازلىشىپ قالغۇسى يوق
ئىدى. گەرچە ئۆزى ئاقسۇدەك كاتتا يۇرتنىڭ ئەمرى بولسىمۇ
مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى ھېلىھەم سەئىدىيە شاھزادىسى دەپ
بىلىپ ھۆرمەت قىلاتتى. ئەمما، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ
شاپائىتىگە نائىل بولۇپ ئاقسۇنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەيىنلەن-
گەنلىكى ھەمدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇخلىسى بولغانلىقى ئۈچۈن
ئاپاق خوجا سەلتەنىتىگە تولىمۇ ساداقەتمەن ئىدى. ئەسلىدىنلا
يۇرتدارچىلىق تەجرىبىسى خېلىلا كەم بۇ ئەمىر ئوردىنىڭ يارلىق
- پەرمانلىرىنى دەخلىسىز ئورۇنداشتىن باش تارتىشنى زىنھار
خالىمايتتى. ئۆز ئالدىغا جانلىق تەدبىر قوللىنىشنى پەقەتلا بىل-
مەيتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ كاللىسىدا لەشكىرىي دىۋاننىڭ پەرمانى
ھۆكۈمران ئىدى. مەسلىھەت سوراي دېسە، ئاقسۇنىڭ باسقاقبېگى
بولۇپ تۇرغان موڭغۇل سەركەردىسى يىغقان مال - دۇنيالىرىنى
ئاپىرىۋېتىش ئۈچۈن جۇڭغارىيىگە كەتكەن بولۇپ تېخىچىلا قاي-
تىپ كەلمىگەنىدى. ئەمما، لەشكىرىي دىۋاننىڭ پەرمانىنى كې-
چىكتۈرۈشكە پەقەتلا بولمايتتى. «خوجام رازى، خۇدا رازى،
مۇھەممەد مۇستافا رازى» دېگەن قارىغۇلارچە ئېتىقاد بۇ سادداﺩ،

خەلىپە جانابلىرىغا ئېيتسۇنلار، ھازىرچە ئۈچتۇرپاندىن لەشكەر يۆتكەش مۇمكىنچىلىكى زىنھار يوق. پەقەت بولمىسا ئاقسۇ لەشكەرلىرىدىن يۆتكەپ تۇرغاي.

— ئىشان خان خوجامنىڭ پەرمانىغا دەخلى - تەرۇز يەتكۈزۈلسە ئاقىۋىتى ياخشى بولماسمىكىن، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى ئەلچى جاھىللىق بىلەن.

— ئىشان خان خوجامنىڭ پەرمانى ئەلۋەتتە دەخلىسىزدۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەلچىگە تەرىنى تۈرۈپ، — ئەمما ئىشان خان خوجام يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن ئانچە بىخەۋەر بولسا كېرەك، بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ لەشكىرىي جاساقلىرىدا ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارنىڭ نائىب، ئەمىرلىرىگە مۇناسىپ لەشكىرىي ئىمتىياز بېرىلگەن، بولۇپمۇ ئۈچتۇرپاندەك مۇھىم ئۆتكەلنى خان لەشكەرلىرىنىڭ ساقلىمىقى تولىمۇ زۆرۈردۇر. لەشكىرىي ئىشلاردىن ساۋاتى بار ھەرقانداق ئادەم بىلىدىغان بۇنداق ئاددىي قائىدىنى ئىشان خان خوجامنىڭ بىلمەسلىكى تولىمۇ كۈلكىلىك ئىش. ئۇنىڭ ئۈستىگە لەشكىرىي دىۋاننىڭ پەرمانى ئاقسۇ ئەمىرىگە ئەمەس، ئۈچتۇرپان ئەمىرىگە بىۋاستە كېلىشى كېرەك.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كەسكىن جاۋابىنى ئاڭلاپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھېچقانداق ئىپادە بىلدۈرمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئەلچى لام - جىم دېيەلمىدى - دە، قايتىشقا مەجبۇر بولدى.

— ئەھۋالدىن قارىغاندا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ دىققىتىنى قوزغاپ قويغان ئوخشايمىز، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەلچى چىقىپ كەتكەندىن كېيىن ئاكىسىغا قاراپ، — ئەمدى ئۇ مۇناپىق ئىشان بىلەن تۇتۇشىدىغان نۆۋىتىمىز كەلگەن ئوخشايدۇ.

— بەلكىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئويچانلىق

دۇ. بىز ئاشۇ سەركەردە ئارقىلىق ئەمىر رەھمىتۇللا خەلپىنى
قولىمىزغا چۈشۈرۈپ، مەقسەت - مۇددىئايىمىزنى ئوچۇق ئې-
تىپ پايدا - زىياننى چۈشەندۈرسەك، بۇنىڭدىن كېيىن روياپقا
چىقارماقچى بولغان ئۇلۇغ ئىشلىرىمىز ئۈچۈن پايدىسى تېگىپ
قالار دەپ ئويلايمەن.

يېقىندىن بېرى سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەل-
تۈرۈش ۋەسۋەسىسىدە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مىجەزى بار-
غانسېرى چۈسلىشىپ كېتىپ باراتتى. ئۇ ھەدېسىلا ئاستانىگە
لەشكەر تارتىشنى تەشەببۇس قىلىپ كېلىۋاتقاچقا، ئاكىسىنىڭ
پۇختا تەييارلىق قىلىپ بىراقلا نۇسرەت قازىنىش پىلانىنى ئاغزى-
دىن چىقىرالمىسىمۇ، كۆڭلىدە قورقۇنچاقلىق قىلىۋاتىدۇ دەپ
چۈشىنەتتى. شۇڭا، ھازىر ئۇ كۆڭلىدىكىنى ئاياپ ئولتۇرماي
ئۇدۇللا دەۋەتتى:

— نېمانچە ئەزمىلىك بۇ، ياۋ سەركەردىلىرىدىن ھىم-
مەت - ياردەم تەلەپ قىلىش قورقۇنچاقلىق بولۇپ قالماسمۇ،
ھازىر قولىمىزدا بار سەركەردە - لەشكەرلەر بىلەن ئاقسۇنى
ئېلىشىمىز تامامەن مۇمكىن. ئاقسۇ ئېلىكىمىزگە ئۆتسە پۇت
تىرەپ تۇرغۇدەك زېمىنىمىز تېخىمۇ كۆپىيىدۇ. ئاندىن ئاستانىگە
تېگىش قىلساق تامامەن بولىدىغۇ؟

— بۇ دېگىنىڭىزمۇ توغرا، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھا-
دىرخان سەۋرچانلىق بىلەن چۈشەندۈرۈپ، — ئەمما ئاقسۇنى جەڭ
بىلەن ئالىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم بىر قىسىم لەشكەرلىرىمىز-
دىن چىقىم تارتماي قالمايمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئىككى تومەن
ئاقسۇ لەشكىرىنى ئۆزىمىزگە دۈشمەن قىلىۋالىمىز. ئەسىرگە
ئېلىنغان لەشكەرلەرنىڭ بىز ئۈچۈن باھادىرلىق كۆرسىتىشى ناتا-
يىن. يەنە بىر ئاۋارىچىلىك شۇكى، ئەھۋالدىن خوجا ھىدايىتۇللا
ئىشان دەرھال خەۋەر تاپىدۇ - دە، جۇڭغارىيىدىكى خوجىسى
غالداندىن ياردەم سورايدۇ. ئول چاغدا ئالدىمىزدىن ھىدايىتۇللا

ئىخلاسمەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتىنىڭ كاللىسىدا ھۆكۈمران ئىدى.

— پەرمان! — دېدى ئۇ ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەرگە قاراپ، — بارلىق لەشكەرلەر تەييارلىق قىلىپ تەق بولغاي. ئۈچتۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلغايمىز.

ئاقسۇ ئەمىرىنىڭ ئىككى تۈمەن لەشكىرى بىلەن ئۈچتۇرپانغا جازا يۈرۈشى قىلىش ئۈچۈن تەييارلىنىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تاپقان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قىلچىلىك تەمتىرەپ قالمىدى.

— ياراتقان تەڭرىم، ئاۋۋال ئاقسۇنى تەسەررۇپىمىزغا ئېلىشىمىزنى بۇيرۇغان ئوخشايدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خۇشاللانغان ھالدا، — پەرمان بەرگەيسىز، ئاكا، مەن پەقەت بەش مىڭ لەشكەر بىلەنلا ئۇل جازا يۈرۈشى قىلغۇچى قوشۇننى تىرىپىرەن قىلىپ ئاقسۇنى ئىلكىمگە ئالغايمەن.

— ئالدىرىماڭ، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەمكىنلىك بىلەن، — ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپە تولىمۇ ساددا، تۈز كۆڭۈل ئادەم، ئۇ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ پەرماننى بەجا كەلتۈرۈشتىن باشقىسىنى بىلمەيدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇل ئەمىرنىڭ جەڭبازلىق ماھارىتىدىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق. مېنىڭچە، جەڭ قىلىپ بىھۇدە قان تۆكۈش ھاجەتسىز.

— ئەمىسە قانداق قىلماق كېرەك؟

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاكىسىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەي ئالدىراپ قالغانىدى.

— ئاقسۇ سەركەردىلىرىنىڭ ئارىسىدا مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئىسىملىك بىر سەركەردە بار. ئۇل باھادىر ئەزىمەت بىلەن ئۇزۇندىن بېرى بۇرادەرچىلىكىمىز ۋە دوستلۇق ئەھدۇ پەيمانىمىز بار. مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ نەيزىۋازلىقتا ۋە خەنجەر ئېتىشقا تولىمۇ ماھىر، بولۇپمۇ يېنىغا ئېسىۋالغان بەش تال خەنجىرىنى يۈز قەدەم ئارىلىقتا چىنىگەن ھەرقانداق نەرسىگە دەل تەگكۈزەلەي-

يازدى ـ دە، ئىشەنچلىك مەھرەمدىن بىرنى ئاقسۇغا بېرىپ سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ بىلەن كۆرۈشۈشكە يولغا سالدى.

4

ئېغىر ئەلياتقۇ مەھەل، ئاقسۇ.

ئەتىكى لەشكىري يۈرۈشنىڭ تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ ئەمدىلا يېتىشقا تەمشەلگەن سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ قېشىغا خىزمەتكارى ئالدىراپ كىرىپ كەلدى.

— مۆھتەرەم سەركەردىگە مەلۇم بولغاي، قەسرىنىڭ ئالدىدا ناتونۇش بىر كىشى ئۆزلىرى بىلەن كۆرۈشىدىغان مۇھىم ئىشى بارلىقىنى ئېيتىپ ساقلاپ تۇرىدۇ.

— ئىسمىنى مەلۇم قىلمىدىمۇ؟ — سورىدى مىرزا مۇھەم-مەد شاھبەگ كېچىدە تۇيۇقسىز كەلگەن مېھماندىن تەئەججۇپ-لىنىپ.

— ئىسمىنى سورىسام سەركەردەم بىلەن كۆرۈشكەندە ئۆزىگە دەيمەن دەپ تۇرىۋالدى.

— ئۇنداق بولسا تاشقىرىقى مېھمانخانىغا باشلىسىلا، مەن ھازىرلا چىقىمەن.

سېلىپ بولغان كىيىملىرىنى قايتىدىن كىيگەن مىرزا مۇ-ھەممەدشاھبەگ مېھمانخانىغا كىرگەندە ناتونۇش مېھمان سۇپىنىڭ گىرۋىكىدە ئولتۇراتتى. ئۇ سەركەردىنى كۆرۈپ دەس ئورنىدىن تۇردى ـ دە، ئالدىراپ سالام قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، سەركەردە جانابلىرى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ناتونۇش مېھماننىڭ ئۇستۇېشىغا گۇمان بىلەن نەزەر تاشلىدى.

ئىشانىنىڭ سوپى لەشكەرلىرى بىلەن ئارقىمىزدىن غالدانىنىڭ موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كېلىمىز - دە، ھەرقانچە باھادىرلىق كۆرسەتسەكمۇ مەغلۇپ بولماي قالمايمىز. كۆز ئالدىمىزدىكى بۇ ئېھتىماللىقنى ھېسابقا ئالغىنىمىزدا ئەڭ ياخشىسى ئاقسۇ لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىلىرىنى ئۆزىمىزگە مايىل قىلىپ ئىتتىپاق تۈزمىكىمىز، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى بىخۇد ھالەتكە كەلتۈرۈپ ئاندىن ئاستانىگە ھۇجۇم قىلمىقىمىز لازىمدۇر. ئۇل چاغدا، ناۋادا موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ھۇجۇمىغا دۇچ كەلسەكمۇ بىمالال جەڭ قىلىشقا قۇدرىتىمىز يېتىدۇ. شۇنى ئۇنتۇماڭكى، سىڭلىم، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ بىر قىسىم رىياكار ئەمىرلىرىدىن باشقىلار بىزنىڭ دۈشمىنىمىز ئەمەس. سەلتەنەتنى قانچىكى قان تۆكمەي قولىمىزغا ئالساق، كېيىنكى يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىمىز ئۈچۈن شۇنچىلىك پايدىلىق.

ئاكىسىنىڭ بۇ ئورۇنلۇق تەدبىرىگە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قايىل بولدى - دە، يەنە تىركىشىپ تۇرۇۋالمىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۇلتان ئىسمائىلخان ئوردىسىدىكى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسى ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ نائىب، ئەمىرلىك مەرتىۋىسى بىلەن تەڭ ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ يارلىقىغا بىنائەن ئۈچتۇرپانغا كەلگەن خان ئەلچىسى بولغاچقا، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۇنى بىر قورساق سىڭلىسى سۈپىتىدە ئەمەس، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرى ھەم خان ئەلچىسى سۈپىتىدە ئالاھىدە ھۆرمەتلەيتتى. شۇڭا، ئۇ ھەرقانداق لەشكىرىي ئىشلارنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ پىكرىگە قارىتا ئۆزىنىڭ پىكىر - مۇلاھىزىلىرىنى تەپسىلىي شەرھلەپ قايىل قىلاتتى.

سىڭلىسى بىلەن پىكىر بىرلىككە كەلگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە قارىتىپ بىر پارچە خەت

گەن پەرمان جانابلىرىدىن سىر بولمىسا كېرەك. دېمەككى، بۇ بىز سەئىدىيە خان جەمەتىدىكىلەرنىڭ قانات - قۇيرۇقدىمىزنى يوڭداش ئۈچۈن قۇرۇلغان تۇزاقتۇر. ئۇل ئىشان خاننىڭ مەقسەت - مۇددىئالىرىنى بىلىپ قالغانلىقىمىز ئۈچۈن خان يارلىقىغا سەرگەشتىلىك① قىلماقتىن ئۆزگە جاۋاب بېرىشكە ئامالسىز قالدۇق. شۇل سەۋەبتىن نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپە جانابلىرى ئىشان خان پەرماننى دەخلىسىز بەجا كەلتۈرمەك بولۇپ ئۈچتۇرپانغا لەشكەر تارتماقنى ئىختىيار قىلىپتۇ. جانابلىرىنى قىيامەتلىك بۇرادىرىم، شىرىمەت ئەزىمەت، ئادالەت بىلەن قاباھەتنى پەرق ئېتەلەيدىغان ئىستېبدات ئىگىسى دەپ بىلگەنلىكىم ئۈچۈن مەقسەت - مۇددىئالىرىمنى يوشۇرماي بايان قىلىش قارارىغا كەلدىم.

مەن بىر سەئىدىيە شاھزادىسى بولغانلىقىم ئۈچۈن، بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ياتلارنىڭ قولىدىن قايتۇرۇۋېلىش ۋە تەسەررۇپىمىزدىن جوڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنى قوغلاپ چىقىرىشنى قىيامەتلىك ئەھدۇ پەيمانىم دەپ ھېسابلايمەن. شۇل سەۋەبتىن نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئۈچتۇرپان زېمىنىدا لەشكىرىي ھازىرلىقلارنى كۆرۈۋاتىمەن. ھالا بۇگۇنكى كۇندە ئاقسۇدىكى باھادىر سەركەردە - لەشكەرلەر جوڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنى قوغلاپ چىقىرىشتىن ئىبارەت ئادالەتنى ياقلىماقتا يوق، ئەجەل قىلىچىنى بىزنىڭ بېشىمىزغا تەڭلەشكە تەييارلىنىۋېتىپتۇ. مەن جانابلىرىنىڭ ئادالەتنى ياقلاپ ئەلنىڭ نومۇسىنى يۈيۈش ئۈچۈن بىزگە ھەمدەمدە بولۇشلىرىنى تۆۋەنچىلىك بىلەن ئىلتىجا قىلىمەن.

نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپە جانابلىرى تۇز، ساددا

① سەرگەشتىلىك — باش تارتماق، خىلاپلىق قىلماق.

— مۆمكىن بولسا جانابىي سەركەردە بىلەن پىنھان قالغان بولسام، — دېدى ناتونۇش كىشى چاي قۇيۇۋاتقان خىزمەتكارنى تۈمشۇقى بىلەن ئىما قىلىپ.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خىزمەتكارنى چىقىرىۋەتتى.

— مەن جانابلىرىغا ئۈچتۇرپاننىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرىنىڭ خۇسۇسىي مەكتۇپىنى ئەكەلدىم، — دېدى ناتونۇش كىشى سەللىسىنىڭ قېتىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە تەڭلەپ تۇرۇپ، — شاھزادە ئالىيلىرى مۆھتەرەم سەركەردىنىڭ يازما جاۋابىنى ئالغاچ كېلىشىمنى تاپىلىغانىدى.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خەتنى شامنىڭ يورۇقىغا تۇتۇپ تېز - تېز كۆز يۈگۈرتۈشكە باشلىدى.

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۆھتەرەم باھادىر سەركەردە، قىيامەتلىك بۇرادىرىم مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى، ياراتقان ئاللا ئىگەم سىلىنى ھەمدە ئىككى ئالەملىك ھالال مەزلۇملىرى بىلەن ئەزىز پەرزەنتلىرى بولمىش يۈرەك پارىلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي، مۇراد - مەقسەتلىرىگە يەتكۈزگەي.

جانابىي سەركەردە ئۇشبۇ مەكتۇپنى يېزىشىمنىڭ بائىسى شۇلكى، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزغا ياۋلارنى باشلاپ كېلىپ، ئەزىز سەلتەنىتىمىزنىڭ خانى تاغام سۇلتان ئىسمائىلخان ئالىيلىرىدىن خانلىق سەلتەنەتنى سۈيۈپ ئالغاندىن كېيىن، ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكرى - قانائەت قىلماي، بىزلەركىم سەئىدىيە شاھزادىسىنى ئۆز سەلتەنىتىگە دۈشمەن ۋە خەۋپ ھېسابلاپ جازالىماقنى نىيەت قىپتۇرلەر. ئۈچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش خۇسۇسىدىكى رەھمىتۇللا خەلىپىگە چۇشۇرۇل-

بۇرادىرىم مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى، يارانقان جانابىي ئاللا ئىگەم بۈيۈك مەقسەتلىرىنىڭ تېزرەك روياپقا چىقىشىغا مەدەتكار بولغاي.

ئوتتۇرىمىزدىكى بۇرادەرچىلىك ۋە دوستلۇق ـ ئەقىدە. مىزنى ئىمانىمىزدەك ئۇلۇغلاپ ئىشەنگەنلىكلىرى ئۈچۈن كۆپ رەھمەت. ئەل ـ يۇرتنىڭ نومۇسىنى يۈيۈش، جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرى قوشۇنىنى قوغلاپ چىقىرىشتىن ئىبارەت ئۇ. لۇغ مەقسەتلەر ئۈچۈن مېنىڭ بۇ ئەرزىمەس جېنىم بەخشەندە بولغاي.

نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلپە جانابلىرىنىڭ پەرماندى. غا بىنائەن ئەتە تاڭ سەھەردە ئۈچتۇرپانغا لەشكەر تارتىپ بارىمىز. ئىنشائاللا، قالدى گەپ ـ سۆزلەرنى ۋاقتى ـ قەرەلى كەلگەندە سۆزلىشەرمىز. مۇۋاپىق پۇرسەت تېپىپ جانابلىرى بىلەن خەۋەرلىشىمەن.

خەير، كۆرۈشكۈچە ئامان بولغايلا.

قىيامەتلىك بۇرادەرلىرى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ»

مېھمان جاۋاب خەتنى سەللىسىنىڭ قېتىغا پۈختىلاپ يوشۇر. دى ـ دە، قەسىردىن چىقىپ تۈن قاراڭغۇسىدا غايىب بولدى.

جازا يۈرۈشى قىلغۇچى ئاقسۇ لەشكەرلىرى ئۈچتۇرپان قەل. ئەسىگە ئون چاقىرىم ئارىلىق قالدۇرۇپ قارارگاھ قۇرغانىدى. بارگاھى ئالىيغا جۇغلاشقان سەركەردىلەر نائىب ئەمىر رەھمىتۇللا خەلپە بىلەن ئەتىكى جەڭ ھەققىدە قىسقىلا لەشكىرىي كېڭەش قىلىۋالغاندىن كېيىن ھەرقايسىسى ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىش. تى. ئىلغار قوشۇنىنىڭ سەركەردىسى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئاستا ئايرىلىپ قالدى.

— بىرەر ئىشىڭىز بارمىدى، سەركەردە؟ — سورىدى ئەمىر

ئادەم، ھەق بىلەن ناھەقنى، ئادالەت بىلەن قابەھەتنى بىل-
دۈرسەك چۈشەنگۈچىلىكى بار. ناۋادا جانابلىرى بۇ ئەرزد-
ەس تەكلىپىمىزنى مەقبۇل كۆرسە، ئۈچتۇرپان دىيارىغا
يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئەمىر جانابلىرىنى بىز بىلەن
سۆزلىشىشكە كۆندۈرگەيلا. ناۋادا ئەمىرنىڭ پەرمانىغا بوي-
سۇنۇپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىزمىتىدە بولۇشنى لايىق
كۆرسىلە ئۇمۇ ئىختىيارلىرى. جانابلىرىدىن قىلچىلىك ئاغ-
رىنمايمىز. پەقەت بۇ ئەرزنەمەس جېنىمىز تېنىمىزدىلا بول-
دىكەن، ئادالەت ئۈچۈن، ئەل - يۇرتنىڭ نومۇسىنى يۇيۇش
ئۈچۈن جەڭگاھتا قىلىچىمىزنى پۇلاڭلىتىپ تۇرۇپ جان
بېرىشكە تەييارمىز.

جانابىي ئاللادىن سەركەردە جانابلىرىنىڭ مۇراد - مەق-
سەتلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشىنى تىلەپ نامە يازغۇچى بۇرا-
دەرلىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاندىن».

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خەتنى ئوقۇپ بولغاندىن كېيىن،
بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئويلاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ
كاللىسىدا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھەربىر ئېغىز سۆزلە-
رى توختىماي جاراڭلايتتى. ئاخىر ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىكى ھەققانى-
يەت، ئادالەت تۇيغۇلىرى غالىب كەلدى.

— جىندەك ساقلاپ تۇرغايلا، تەقسىر، خەتنىڭ جاۋابىنى
ھازىرلا بەرگەيمەن.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ مېھمانغا شۇنداق دېدى - دە، ئۇنى
مېھمانخانىدا يالغۇز قالدۇرۇپ كۇتۇپخانىسىغا قاراپ ماڭدى، سى-
ياھدانىغا سۇ قۇيۇپ ئازراق سىياھ ئەزدى - دە، قومۇش قەلەمنى
چىلاپ خەت يېزىشقا باشلىدى:

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم مۆھتەرەم شاھزادە، قىيامەتلىك

ناۋادا شاھزادە ئالىيلىرى پەرمانغا بويسۇنۇپ، ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەشكە ماقۇل بولسا ئىدى، ئارازلىشىپمۇ قالماس، جازا يۈرۈشى قىلىمىز دەپ لەشكەر تارتىپ رىيازەت چېكىپمۇ يۈرمەس ئىدۇق.

— ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەش ئىشىنى كېچىكتۈرۈشكە بولماسمۇ، ئەمىر جانابلىرى.

— قانداق دەيلا، سەركەردە؟

— ئىشان خان ئالىيلىرىغا ئۇچتۇرپان قەلئەسىنىڭ مۇھىم لەشكىرىي ئۆتكەللىك ئورنىنى چۈشەندۈرۈپ، ھازىرغىچە ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكىمەسلىك ھەققىدە مەلۇمات يوللاپ باقسىلا، بەلكىم ئىشان خان ئالىيلىرى لەشكىرىي دىۋاننىڭ پەرمانىنى بىكار قىلىۋېتەر ئىدى.

— راستىنى ئېيتسام ئوردىنىڭ لەشكىرىي ئىشلىرىدىن مەنمۇ بىخەۋەرمەن. لەشكىرىي دىۋاننىڭ پەرمانىدىمۇ ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەشنىڭ سەۋەبى ئېنىق يېزىلماپتۇ. ئەمما، لەشكەر يۆتكەش ئىشىغا بويۇنتاۋلۇق قىلغۇچىلارنى جازالاش ھەققىدە ئوچۇق پەرمان بار. بىز بولساق ئىشان خان خوجامنىڭ ئاتقان ئوقلىرىدۇرمىز. لەشكىرىي پەرمانىنى بەجا كەلتۈرمەسلىككە ھېچقانداق ھەققىمىز يوقتۇر. شۇڭا، ئارتۇقچە خىياللاردا بولماي ئەتىكى جەڭ ئۈچۈن پۇختا ھازىرلىق كۆرگەيلا، سەركەردەم.

باركاھى ئالىيدىن نائۇمىد يېنىپ چىققان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ تۇن نىسپى بىلەن لەشكەرچە ياسىنىپ قارارگاھتىن خۇپپىيانە چىقتى - دە، ئۇدۇل مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قارارگاھىغا يول ئالدى.

ئۇلار قىسقىلا سالام - سەھەتتىن كېيىن جىددىي سۆزلەشتى.

— ئالىيلىرى بىلەن سۆزلىشىشنى ئەمىر جانابلىرى قەتئىي

قوشلاپ قويۇلغان پەي ياستۇققا يۆلەنگەن پېتى.

— ئەمىر جانابلىرىنىڭ سەمىگە سالىدىغان كىچىككىنە ئىش بار ئىدى.

— قېنى سۆزلەڭ، قۇلىقىم سىزدە.

— بىر تەكلىپىم بار ئىدى، بىلمىدىم ئەمىر جانابلىرى مەقبۇل كۆرەرمىكىن؟ — ئەمىردىن سادا چىقمىغاندىن كېيىن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — شۇل تاپتا تۇزۇك بىر باھانەيى - سەۋەبنىڭ تايىنى يوق ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرى بىلەن جەڭ قىلىش ئالدىدا تۇرماقتىمىز. ئەمەلىيەتتە مەيلى ئاقسۇ لەشكەرلىرى بولسۇن، مەيلى ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرى بولسۇن ھەممىسى ئىشان خان ئالىيلىرىنىڭ لەشكەرلىرىدۇر. شۇنداق تۇرۇپ ئۆزئارا قىرغىنچىلىق قىلىشساق، لەشكەرلىرىمىز ئارتۇقچە چىقىم بولۇپ بىھېساب قان تۆكۈلۈشتىن ئۆزگە ھېچ ئىش ھەل بولماسمىكىن دەپ تولىمۇ ئەنسىرەيمەن. مۇمكىن بولسا نائىب ۋە ئەمىر جانابلىرى شاھزادە مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى بىلەن يۈزتۇرانە سۆزلىشىپ باققان بولسىلا. ناۋادا ئوتتۇرىدىكى ئۇقۇشماسلىق ئايدىڭلىشىپ، ئەھدۇپەيمان ھاسىل قىلىشىپ قالسىلا، بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىمنىڭ ئالدى ئېلىنىپ، ئەل - يۇرتنىڭ خاتىرجەملىكى بۇزۇلماس ئىدى دەپ ئويلايمەن.

— ئول مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى بىلەن يەنە سۆزلىشىشنىڭ ئورنى بارمۇ، سەركەردەم، — دېدى رەھمەتۇللا خەلپە رەنجىگەننى قىلىپ، — مەنمۇ جەڭگى - جېدەلنى زىنھار خالىمايمەن. ياراتقان ھەقتىن بىھۇدە قان تۆكۈلمىسكەن دەپ تىلەيمەن. ئەمما، ئېيتسىلا، سەركەردە، بىزدە نېمە گۇناھ، پەقەت لەشكىرىي دىۋاننىڭ پەرمانىنى يەتكۈزدۇق. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان پەرمانغا سەرگەشتىلىك قىلغانلىقى ئۈچۈن، يەنە شۇ پەرمانغا بىنائەن جازا يۇرۇشى قىلىمىز دەپ ئولتۇرۇپتىمىز.

سۆز باشلىدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نائىب ۋە ئەمىر جانابلىرى، بىئە-دەپلىك قىلىپ رىيازەت چەككۈزگەن گۇناھىمىزنى ئەپۇ قىلغايلا. ئاپاق خان خوجا ئالىيلىرىنىڭ لەشكىرىي پەرمانى ئەلۋەتتە دەخلى-سىزدۇر، ئەمما ئۇچتۇرپان قەلئەسىنى قوغدايدىغانغا لەشكەر بول-مىسىمۇ ھەم بولماس. ئەسلىدە جانابلىرىنىڭ ئالدىغا قىلىچ يالىڭاچلاپ چىقمىساق ياخشى بولاتتى. ئەپسۇس، شۇنچە ھەشەم-دەرەم بىلەن بوسۇغىمىز تۇۋىگە لەشكەر تارتىپ كەلگەنىكەنلا، قول ئاستىلىرىدىكى باھادىرلار بىلەن بىرەر مەرتەم جەڭبازلىق قىلماي تۇرۇپ قۇللۇق بىلدۈرسەك كۆلكىگە قېلىشىمىز چوقۇم. شۇڭا، سەركەردىلىرىدىن بىرىنى مەيدانغا چۈشۈرسىلە، بىرنەچچە قەپەس تۇتۇشۇپ كۆرەيلى. ناۋادا يېڭىلىپ قالسام قىلچىلىك ئارمىنىم يوق، ئارقامدىكى ئاشۇ بىر تۈمەن لەشكەر جانابلىرىغا پەرمانبەردارلىق قىلىدۇ.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۆزى تۈگىشى ھامان رەھ-مەتۇللا خەلىپە سەركەردىلىرىگە قاراپ تۇۋلىدى.

— قېنى، سەركەردىلىرىم، قايسىڭلار جەڭگە چۈشۈپ، مۇ-ھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ يېنىنى يەرگە تەگكۈزىسىلەر؟

رەھمەتۇللا خەلىپىنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە بىر سەركەردە ئات سېلىپ مەيدانغا چۈشتى - دە، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن قىلىچۋازلىق قىلىشقىلى باشلىدى. ئۇلار يەتتە - سەككىز مەرتەم ئېلىشقاندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەڭ كېلەلمىگەن بولۇپ ئۆز سېپىگە قاراپ قاچتى. ئالدانغان ھېلىقى سەركەردە رەقىبىنى تىرىك تۇتۇۋېلىش ۋەسۋە-سىدە ئېتىنى قاتتىق بىقىنىدى - دە، جان - جەھلى بىلەن قوغلىدى.

— يەنە نېمىگە قاراپ تۇرىمىز، ئەمىر جانابلىرى، پەرمان بەرسىلە دەرھال ھۇجۇمغا ئۆتەيلى، — دېدى مىرزا مۇھەممەد

رەت قىلدى، — دېدى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئەمىر بىلەن ئۆتكۈزگەن سۆھبىتىنىڭ مەزمۇنىنى يەتكۈزگەندىن كېيىن، — دەرھال باشقىچە بىر تەدبىر قوللانمىساق، بۇ جەڭدىن ساقلانماق تەس ئوخشايدۇ.

— يائاللا، بۇ ئەمىر ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنداشتىن باشقىنى بىلمەمدىغاندۇر زادى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، — بوپتۇ، ياخشىلىقچە سۆزلىشىشنى رەت قىلسا، مەجبۇرلاشتىن ئۆزگە تەدبىر يوقتەك قىلىدۇ.

— ئالىيلىرىنىڭ تەدبىرىنى ئاڭلاپ باقسام.

— ئەتە مەيدان ئۇرۇشى بولغاندا سىلى سەركەردىلەردىن بىرىنى جەڭگە چىقارسىلا. مەن ئۇل سەركەردە بىلەن بىرنەچچە قەپەس ئېلىشقاندىن كېيىن يېڭىلگەن بولۇپ قاچىمەن. سىلى مۇشۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ نائىب ئەمىرنى ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە دەۋەت قىلسىلا. نائىب ئەمىر ھۇجۇمغا ئۆتسىلا بۆكتۈرمىدە قويغان سەركەردە ـ لەشكەرلىرىمىزنىڭ قولىغا تىرىك چۈشىدۇ. ئارتۇقچە قىرغىنچىلىقتىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئەمىر رەھمىتۇللا خەلىپىنى تۇتۇۋېلىشىمىز ھامان، ھەر ئىككىلى تەرەپ دەرھال ناغرا چالدۇرۇپ لەشكەرلەرنى چېكىندۇرەيلى. جەڭ ئاخىرلاشقاندىن كېيىن سىلى نائىب ئەمىرنى قۇتۇلدۇرۇش ئۈچۈن سۈلھى تەلەپ قىلىپ قارارگاھىمىزغا يالغۇز كەلسىلە، قالدى ئىشلارنى شۇ چاغدا بىرلىكتە مەسلىھەت قىلايلى.

مەسلىھەتنى پىشۇرۇۋالغاندىن كېيىن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ دەرھال ئۆز قارارگاھىغا قايتىپ كەلدى.

ئەتىسى تاڭ سەھەردە ئىككى تەرەپ ئىككى ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ جەڭ سېپى تۈزۈشتى، بىرىنچى بولۇپ مەيدانغا چۈشكەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېتىنى چاپتۇرغىنىچە مەيداننىڭ ئوتتۇرىغا كېلىپ توختىدى ـ دە، ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپىگە ئات ئۈستىدىلا سالام بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن

كېتىپتىمىز.

— بايا ئۇنىڭ جەڭدە يېڭىلگىنى يالغانكەن.

— دەرھال قايتىدىن جەڭ قىلايلى.

— زىنھار ئالدىراقسانلىق قىلىشمىسىلا، سەركەردىلەر، — دېدى ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ تەمكىنلىك بىلەن سۆز ئېلىپ، — ھەممىمىزگە مەلۇملۇق، شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرى لەشكىري تەدبىرگە پۇختا، جەڭبازلىق ماھارىتى تەڭداشسىز ئەزىمەتتۇر. مېنىڭچە، لەشكىري كۈچكە تايىنىپ ئەمىر جانابلىرىنى قۇتۇلدۇرۇۋالىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم زىيان تارتىپ قالىمىز. بەلكىم، ئۇلار ئەمىر جانابلىرىنى ئۆلتۈرۈۋېتىشى مۇمكىن. شۇڭا، بىرىمىز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قارارگاھىغا بېرىپ سۈلھى يولى ئارقىلىق ئەمىرنى قۇتۇلدۇرۇپ چىققىنىمىز ئەۋزەل.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ تەكلىپىنى سەركەردىلەر بىردەك قوللىدى.

— بۇ ئىشنى ئۆزلىرى رويابقا چىقارغايلا، سەركەردە، — دېيىشتى ئۇلار بىر ئېغىزدىن.

ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھى.

بارگاھى ئالىينىڭ تۆرىدىكى قات - قات سېلىنغان تەتىللا كۆرپىنىڭ ئۈستىگە سېلىنغان قاپلان تېرىسىنىڭ ئۈستىدە باداشقان قۇرۇپ ئولتۇرغان شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، سەركەردىلىرى يالاپ ئەكەلگەن ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلپىنى كۆرۈپ دەس ئورنىدىن تۇردى - دە، چەبدەسلىك بىلەن ئالدىغا بېرىپ ئېھتىرام بىلدۈردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، نائىب ۋە ئەمىر جانابلىرى، بىئەدەپلىكىمىزنى كەچۈرگەيلا.

ئۆلۈم ۋەھىمىسىدە قورقۇپ، پۈتكۈل ئەزايىنى قارا تەر

شاھبەگ رەھمىتۇللا خەلىپىنى دەيدەيگە سىلىپ.

ئەسلىدىنلا جەڭبازلىق ماھارىتىدىن قىلچىلىك خەۋىرى يوق رەھمىتۇللا خەلىپە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى راستتىنلا يېڭىلدى دەپ ئويلاپ قالدى ـ دە، ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى ۋە ئۆزىمۇ مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە ئەگىشىپ ئات سالدى.

ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرى ھۇجۇم قىلىپ كەلگەن لەشكەرلەر بىلەن بىردە ئېلىشىپ، بىردە چېكىنىپ، بۆكتۈرمە قويغان راۋونغا ئالداپ كەلدى. شۇ ھامان ئىككى تەرەپتىكى بۆكتۈرمىدە تۇرغان سەركەردىلەر لەشكەرلىرىنى باشلاپ قىيقاس ـ چۇقانلار بىلەن ھۇجۇمغا ئۆتتى. نىمە قىلارىنى بىلەلمەي تەمتىرەپ تۇرغان رەھمىتۇللا خەلىپە يېنىدا مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ يوقلۇقىنى سېزىپ تېخىمۇ ھودۇقتى. ئۇ ئەمدىلا ئېتىنىڭ بېشىنى كەينىگە بۇراپ قاچماقچى بولۇپ تۇرۇشىغا، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ تۆت نەپەر سەركەردىسى خۇددى يەردىن ئۈنگەندەكلا ئۇنىڭ قېشىدا پەيدا بولدى ـ دە، بىرى ئاتنىڭ تىزگىنىنى قولىغا ئېلىۋالدى. قالغان ئىككىسى ياندىن مەھكەم قىستاپ، قورۇقچىلىرىنى يېقىن يولاتمىدى. يەنە بىرى كەينى تەرەپتىن ئاتنىڭ ساغرىسىغا قامچا سالدى. تۆت تەرەپتىن ئىسكەنجىگە ئېلىنغان رەھمىتۇللا خەلىپە ئەنە شۇ يوسۇندا ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىغا مەجبۇري ئەكېتىلدى.

رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ ئەسىرگە ئېلىنغانلىقىنى نېرىدىن كۆزىتىپ تۇرغان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ناغرا چالدۇرۇپ لەشكەرلىرىنى جەڭدىن توختاتتى ـ دە، ئۆز قارارگاھىغا ئەكەتتى.

نائىب ۋە ئەمىرنىڭ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى بىلگەن ئاقسۇ سەركەردىلىرى قاتتىق چۆچۈشتى.

— بىر ئامال قىلىپ ئەمىر جانابلىرىنى قۇتۇلدۇرۇۋالايلى.

— بىز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ دامىغا چۈشۈپ

مەدئىمىن باھادىرخاننىڭ قايتا ـ قايتا تەكلىپ قىلىشى بىلەن تۆردىكى قاپلان تېرىسىنىڭ ئۈستىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن تەڭ ئولتۇردى، شۇ ئەسنادا بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەل-گەن ياتىشبېگى قول باغلاپ تۇرۇپ مەلۇمات يەتكۈزدى.

— شاھزادە ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، ئاقسۇ لەشكەرلىرى-نىڭ سەركەردىسى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ رەھمىتۇللا خەلىپىنىڭ پۇت ـ قولىغا يەنە بىر ھەسسە جان كىرگەندەك بولدى ـ دە، لەپپىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا قارىدى.

— سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرىنى دەرھال باشلاپ كىرىڭلار.

ئۇزۇن ئۆتمەي مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ ياتىشبېگىنىڭ يول باشلىشىدا بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلدى ـ دە، تۆردىكى قاپلان تېرىسىنىڭ ئۈستىدە ئولتۇرغان رەھمىتۇللا خەلىپىگە سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مۆھتەرەم ئەمىر جانابلىرى، — مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ رەھمىتۇللا خەلىپىگە ھۆرمەت بىلدۈرۈپ بولغاندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا قاراپ چىرايىغا جىددىي تۈس بېرىپ سۆز باشلىدى، — ئى شاھزادە ئالىيلىرى، جانابىي نائىب، ئەمىرنىڭ ئۆچتۆرپان زېمىنىغا لەشكەر تارتماقلىـ-قى ھەرگىزمۇ ئۆز ئىختىيارلىقچە ئەمەستۇر. ھۇزۇرلىرىغا كې-لىشىمدىكى مۇددىئا شۇكى، جانابىي ئەمىرىمىزنى قايتۇرۇپ بەر-گەيلا، ئەمىرىمىزنىڭ ئورنىدا مېنى قانداق جازاغا تارتىسلا مەي-لى، ئاساملا ـ چاپاملا ئىختىيارلىرى، زىنھار رەنجىمەسمەن.

— بۇ نېمە دېگەنلىرى، ئى باھادىر سەركەردە، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ ئالدىغا كېلىپ، — مۆھتەرەم نائىب، ئەمىرنى ھەم جانابلىرىنىمۇ جازا-

بېسىپ تۇرغان رەھمىتۇللا خەلپە كۈتمىگەن بۇ ھۆرمەتتىن بىر-
دىنلا گاڭگىرىدى، تاتارغان چىرايىغا سۇس قىزىللىق يۈگۈردى،
تىلى كالۋالىشىپ، ئوڭۇممۇ - چۈشۈممۇ دېگەننى قىلىپ ئەترا-
پىغا ھودۇقۇپ قارىدى.

— نېمانچە ھۆرمەتسىزلىك بۇ، ئەمىر جانابلىرىنى باغلاشقا
پېتىنغان قايسىڭلار؟

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەركەردىلىرىگە كايىغان بو-
لۇپ، رەھمىتۇللا خەلپىنى باغلاقتىن ئۆز قولى بىلەن بو-
شاتتى - دە، تۆرگە باشلىدى:

— سەركەردىلەر قوپاللىق قىلىپ قويۇپتۇ، زىنھار كۆڭۈل-
لىرىگە ئالمىغايلا، قېنى تۆرگە مەرھەمەت قىلسىلا.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ شۇ قەدەر كۆرسىتىۋاتقان
ھۆرمەت - ئېھتىرامىدىن تەسىرلەنگەن رەھمىتۇللا خەلپە تۆرگە
ئۆتۈپ ئولتۇرۇشقا پەقەتلا جۈرئەت قىلالمىدى.

— شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ كۆرسەتكەن شەپقىتىگە تە-
سەننا، — دېدى ئۇ ھاياجانلانغان ھالدا ۋە ئۆزىنى ئاقلاشقا كىرىش-
تى، — گەرچە ئالىيلىرى بىلەن ئوتتۇرىمىزدا ھېچقانداق
نىزا - ئاداۋەت بولمىسىمۇ، ئەمما ئىشان خان ئالىيلىرىنىڭ
پەرمايىشى بىلەن تەسەررۇپلىرىغا لەشكەر تارتقانمىز، مانا ئەمدى
قوللىرىغا تۇتقۇن بولۇپ چۈشتۇق. قانداق جازا بەرسىلە زىنھار
ئاغرىنماسمىز.

— بىھۇدە خىياللاردا بولمىغايلا، ئەمىر جانابلىرى، —
دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىر خان تەۋازۇ بىلەن، — خان ئەمى-
رىنى تۇتماقلىق ئەلۋەتتە ۋاجىپتۇر. ئەھۋالنى بىلگۈچىلىكىمىز
بار. ئاۋۋال بىر پىيالە ھۆرمەت چېيىمىزغا داخىل بولغايلا.
ئاندىن سەركەردىلىرىمىز قارارگاھلىرىغا ئامان - ئېسەن يەتكۈ-
زۈپ قويغاي.

يۈرىكى خېلىلا جايىغا چۈشكەن رەھمىتۇللا خەلپە مۇھەم-

مەشھۇر تەسەۋۋۇپ پېشۋالىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ تەھسىل
قىلغانلىقى ئۈچۈن، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇلۇك تەرغىبا-
تىغا قارىغۇلارچە چوقۇنۇپ كەتمەيتتى. تەرىقەتچىلىك مەرىپەتچى-
لىك تەرغىباتلىرى ھەققىدە ئۆزىگە خاس قاراشلىرى بار ئىدى.
شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ كەڭ قورساقلىق ۋە
مەردلىك بىلەن كۆرسەتكەن ھۆرمەت ئېھتىرامى ئۇنى خېلى چوڭ-
قۇر ئويغا سالغانىدى. شۇڭا، ھازىر مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ
قەستەنگە ئېيتقان سۆزلىرى ئۇنىڭ خېلىلا غۇرۇرىغا تەگكە-
نىدى.
— مەن ئىشان خان خوجامنىڭ شاپائىتىگە ئېرىشىپ ئاقسۇ
دىيارىنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغان بول-
ساممۇ، — دېدى رەھمىتۇللا خەلىپە ھاياجان بىلەن، —
مەردلىك، كەڭ قورساقلىق، باھادىرلىقنىڭ قانداق بولىدىغانلى-
قىنى شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ۋۇجۇدىدىن كۆرۈۋاتىمەن. بايا سى-
لىمۇ ئاڭلىدىلا، شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ ئۇچتۇرپان زېمىنىدا خا-
تىرجەم تىرىكچىلىك قىلىپ ياشاشتىن ئۆزگە مۇددىئاسى يوق
ئىكەن. ئەگەر ئوردا پەرمانىغا سەرگەشتىلىك قىلىش نىيىتى بول-
غان بولسا بۇ چاغقا ھېچقايسىمىز ئامان قالماس ئىدۇق. جۇڭغار
ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ ئەل ـ رەئىيەتكە سالغان زۇلۇم ـ سىتەملىرى-
مۇ يېتىپ ئاشىدۇ. بۇ ئەھۋالدا بىر ـ بىرىمىزگە ئەغيار بولۇپ،
قىلىچ تەڭلىشىپ ئۆتمىكىمىز نەھاجەت. شاھزادە ئالىيلىرىنىڭ
ساداقىتىنى ئىشان خان خوجامغا بىلدۈرگەيمەن. شۇل سەۋەبتىن
زۇلۇمغا ئۇچرىسام زىنھار ئۆكۈنمەيمەن. مەن ئۈچۈن ساداقەتمەن-
لىك، دوستلۇق سەلتەنەت ـ مەرتىۋىدىن ئەۋزەل.
— مۆھتەرەم ئەمىر جانابلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، —
دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان رەھمىتۇللا خەلىپىگە يەنە بىر
قېتىم ئېھتىرام بىلدۈرۈپ، — پۈتكۈل تەسەررۇپىمىزدا جانابلى-
رىدەك دوستلۇق ـ ئەقىدىنى ئەلا بىلىدىغان، ئادالەت ۋە ساداقەت-

لاشقا ھەددىمىز ئەمەس. ھەممىمىز ئىشان خان خوجامنىڭ سادا-
قەتمەن مۇرىتلىرىدۇرمىز. ئىشان خان خوجام بىزنى مۇشۇ ئۇچ-
تۇرپان زېمىنىدا خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلغىلى قويسىلا شۇنىڭ-
غا شۈكرى قىلىمىز. بۇنىڭدىن ئۆزگە مۇددىئايىمىز يوقتۇر، —
ئۇ ئەمدى رەھمىتۇللا خەلىپىگە قاراپ سۆزلىدى، — ئى مۆھتە-
رەم ئەمىر جانابلىرى، پەرمانلىرىغا سەرگەشتىلىك قىلغان گۇنا-
ھىمىزنى يەنە بىر قېتىم كەچۈرگەيلا. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى
ئىككىلىرى بىلەن دىدار - مۇلاقەتتە بولۇش ئارزۇيىمىز بار
ئىدى. ھالا بۈگۈن نۆۋىتى كەپتۇ، لايىقلىرىدا بولمىسىمۇ بىرەر
پىيالىدىن چېيىمىزغا داخىل بولۇپ قايتقايلا.
مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۆزلىرىدىن تەسىرلەنگەن
رەھمىتۇللا خەلىپە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە قاراپ سۆزلىدى:
— بىھۇدە ئىزتىراپتا بولمىغايلا، ئى سەركەردە، شاھزادە
ئالىيلىرى ھەقىقەتەنمۇ كەڭ قورساق، مەرد ئەزىمەت ئىكەن.
ئولتۇرسىلا بىرلىكتە مۇلاقەتتە بولغايمىز.
— ئىشان خان خوجام بۇنى مەقبۇل كۆرەرمۇ نائىب، ئەمىر
جانابلىرى، — دېدى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ قەستەنگە جاھىل-
لىق قىلىپ، — ناۋادا بۇ ئىش ئانھەزرىتىمنىڭ قۇلىقىغا بېرىپ
يەتسە، جانابلىرىنىڭ غەزەپكە قېلىشلىرىدىن ئەنسىرەيمەن. ئەڭ
ياخشىسى ئوردا پەرمانىغا سەرگەشتىلىك قىلىشقا پېتىنغان شاھزا-
دە ئالىيلىرىنىڭ سۆھبىتىگە داخىل بولمىغانلىرى تۈزۈك.
قەشقەر خانلىق مەدرىسىدە ئۇزۇن مەزگىل ئىلىم تەھسىل
قىلغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا سۇلۇكى ئىشقىيە يولىنى تۇتۇپ،
خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلۇك تەرغىباتى ئۈچۈن بىساتىدىكى
نۇرغۇن يەر - زېمىن، مال - مۈلكىنى ئىئانە قىلىپ، ئىشاننىڭ
ھۆرمىتىگە ئېرىشكەن رەھمىتۇللا خەلىپە، زۇننۇن مىسرى، ئاب-
دۇقادىر جىلانى، مەۋلانا جالالىدىن رۇمى، مەنسۇر ھەللاجى،
خوجا باھاۋىدىن نەقشىبەندى، خوجا ئەھمەد يەسەۋى قاتارلىق

رىلىماي ئۇدۇل كەشمىرگە بېرىپ توختىغانىدى.

بۇ يىل باھار ئايلىرى كىرىشى بىلەن كەشمىردىكى مۇساپىر-چىلىق ھاياتىدىن جاق تويغان ئىككى مەخدۇمزادە سەئىدىيە سەل-تەنىتىگە بېقىنىپ ئۆتكۈزگەن پاراغەتلىك تۇرمۇشنى ۋە ئاياغلى-رىدا چۇمۇلىدەك ئۆمىلەپ، ئىتتەك ساداقەت بىلدۈرۈپ، ئېشەك-تەك خىزمىتىنى قىلىپ كېلىۋاتقان تۇمەنلىگەن ئىسھاقىيەچى مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنى سېغىنىپ، سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇ-لۇكى ئىسھاقىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن، بىر قىسىم مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى بىلەن ئالاقە باغلاشتى. ئۈچتۇرپان-دىكى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاندىن تەختنى تارتىۋېلىشقا دەۋەت قىلىش مەقسىتىدە ئاستانە ۋە ئۈچتۇرپانغا ئىشەنچلىك ئادەملىرىنى ماڭدۇرغانىدى. مۆلچەر-لىگەن قەرەلدە ئۇلار خۇشاللىنارلىق جاۋاب ئېلىپ كېلىشتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەخدۇمزادىلەرنىڭ تەكلىپىدىن ئىنتايىن خۇرسەن بولغانلىقىنى، پۇرسەت پىشىپ يېتىلگەندە ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى بىلەن بىرلىشىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئى-شان سەلتەنىتىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاش ئۈچۈن قەتئىي بەل باغلايدى-غانلىقىنى، بۇنىڭ ئۈچۈن مەخدۇمزادىلەرنىڭ كەشمىردەك يىراق يۇرتتا تۇرۇۋالماي سەئىدىيە زېمىنىغا كېلىپ مۇرىت ـ مۇخلىس-لىرىنى ھەرىكەتلەندۈرۈشى لازىملىقىنى، ۋاقتى ـ قەرەلىدە پات ـ پات ئالاقىلىشىپ، پىكىرلىشىپ تۇرۇشنى، مۇمكىن بولسا مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئۈچتۇرپان زېمىنىغا كېلىشىنى ئۆتۈنۈپ جا-ۋاب خەت يازغانىدى.

ئاستانىگە كەتكەنلەر ئەكەلگەن خەۋەر مەخدۇمزادىلەرنى تې-خىمۇ ھاياجانلاندۇرۇۋەتكەنىدى. چۈنكى، ئۇلار خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەخدۇمزادىلەرنى ئاستانىگە تەكلىپ قىلىپ يازغان خې-تىنى ئەكەلگەنىدى.

نى ياقلايدىغان، ھەرقاچان ئەل - رەئىيەتنىڭ غېمىنى يەيدىغان ئىستىبدات ئىگىلىرى كۆپ بولسا ئىدى، بىر - بىرىمىزگە ياغى بولۇپ بۇ ھالغا چۈشۈپ قالماس ئەردۇق.

پىكىر - قاراشلىرى بىر يەردىن چىققان بۇ سەركەردىلەر شۇ مۇڭداشقىنىچە تۇن نىسپى بولغانلىقىنىمۇ بىلمەي قېلىشتى. ئەتىسى ئۇلار بامدات نامىزىنى ئوقۇشتى - دە، بىر - بىرىگە ياخشى تىلەكلىرىنى بىلدۈرۈشۈپ ئايرىلىشتى. ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىپ كەلگەن رەھمىتۇللا خەلىپە بىلەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ لەشكەرلىرىنى دەرھال ئاقسۇغا چېكىندۈرۈپ كەتتى.

5

سانجۇ[①] قىشلىقى.

مەتشېرىپ باينىڭ قورۇسىدا خۇدايى قوناق[②] بولۇپ تۇرۇۋاتقان ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پېشۋاسى شۇئەيىب خوجا بىلەن دانىيال خوجىدىن ئىبارەت ئاكا - ئۇكا مەخدۇمزادىلەر بۇ يىگىرمە نەچچە كۈندىن بېرى دەككە - دۈككە ئىچىدە كۈنلىرىنى تەگسىز، چىگىش خىياللارغا ئەسىر بولۇپ ئۆتكۈزمەكتە ئىدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قوشۇنىنى باشلاپ ئاستانىگە باستۇرۇپ كىرگەن كۈنى، ئاستانىنىڭ ھەرقاچان قولدىن كېتىش خەۋپىنى ئالدىن مۆلچەرلىگەن بۇ ئىككى مەخدۇمزادە تېگىپ تەقلەپ قويغان مال - دۇنيالىرىنى ئېلىپ بالا - چاقا، يېقىن خەلىپە - سوپىلىرى بىلەن بىللە ئاستانىدىن قېچىپ چىققىنىچە، ھېچ يەردە توختىماي، نام - ئەمەلىنى ئاشكا-

① سانجۇ — ھازىرقى گۇما ناھىيە تەۋەسىدىكى بىر يېزىنىڭ نامى.
② قوناق — مېھمان.

خەۋەر يەتكۈزگەنىدى. نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مەخدۇمزادىلەرنىڭ خەۋىرىنى ئالالماي جىلە بولۇپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىگە ئاللىقانداق پىلانلارنى پۈكتى ـ دە، ئۇلارنى جازالىماق تۈگۈل كاتتا ھۆرمەت ـ ئېھتىرام بىلەن كۈتۈۋالدى. كۆز ياشلىرىنى ئېقىتىپ تۇرۇپ مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئەھۋالىنى سورىدى. ئىشان خان خوجىنىڭ بۇنچە كاتتا ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەن ئىسھاقىيەچى دەرۋىشلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ دامىغا چۈشتى ـ دە، ئىككى مەخدۇمزادىنىڭ كەشمىردە پاناھلىنىۋاتقانلىقىنى ئېيتىپ بەردى. شۇنىڭ بىلەن ئىشان شەيتاننىمۇ ئازدۇرالايدىغان بۇ سېھرىي ئەپسۇنلۇق تەكلىپنامىسىنى پۈتۈپ، ئۇلارنى كەشمىرگە ئالاھىدە ھەشەم بىلەن يولغا سالدى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شېرىن ـ شېكەر سۆزلىرىگە ئاكا ـ ئۇكا مەخدۇمزادىلەر ئانچە ئىشىنىپ كەتمىگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاستانىگە بېرىپ پۇت دەسسەپ تۇرغۇدەك جاي تېپىۋالغاندىن كېيىن شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن ئالاقىلىشىشنى كۆڭلىگە پۈكۈشتى ـ دە، دەرھال تەييارلىق قىلىپ يولغا چىقتى. ئەمما، سانجۇ تەۋەسىگە كەلگەندە ئۇلارنى زور ئىززەت ـ ئىكرام بىلەن كۈتۈۋالغان مەتشېرىپ باي كۈتمىگەن يەردىن يولىنى توسۇپ قويىدى.

— ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بىر پارچە تەكلىپنامىسىگە ئىشىنىپ ئاستانىگە بېرىشقا تەۋەككۈل قىلغىلى بولماس، مۆھتەرەم پىرى بۇزرۇكلىرىم، — دېدى مەتشېرىپ باي چوڭقۇر خىيالغا پاتقان ھالدا.

— تەۋەككۈل قىلىشتىن باش تارتساق ئاستانىگە مەڭگۈ ئاياغ باسمىساق بولىدۇ، تەقسىر، — دېدى شۇئەيب خوجا يولغا چىقىشقا ئالدىراپ، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى بابائى ـ پەدەرلىرىمىزنىڭ قەبرىسى غېرىبسىنىپ قالدى. تۇمەنلىگەن مۇرىتلىرىمىز باشپاناھسىز قېلىپ، مۇرتەت سۇلۇكى ئىشقىيەچىلەرنىڭ

«بىزلەر بىر پۇشتىنىڭ ئەۋلادلىرىدۇرمىز،— دەپ ياز-
غانىدى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەكلىپنامىسىدە، —
بىزلەركىم نادان پەرزەنتلەر بولمىش خوجىزادىلەر بىلەن
مەخدۇمزادىلەر ئۇتتۇرىسىدىكى نىزا - ئاداۋەتلەر سەۋەبىدىن
جەننەت ماكان ئۇلۇغ بابائى ئەجدادلىرىمىز سەئىدىل مۇھەم-
مەد جالالىدىن ئىشان كالان ھەزرەتلىرى، مەخدۇم ئەزەم
خوجا ئەھمەد كاسانى پىرى بۇزرۇك، مۇھەممەدئىمىن ئىشان
كالان، خوجا ئىسھاق ۋەلىيۇللا بۇزرۇكۋارىمىز ھەمدە خوجا
مۇھەممەديۇسۇپ مازار پادىشاھ بىلەن شادى خوجا ۋەلىيۇللا
ھەزرەتلىرىنىڭ روھىي پاكلىرى قورۇنماقتا. ئاداۋەت ساق-
لىماق مۇسۇلماندارچىلىق ئەھكاملىرىغا تولىمۇ ياتتۇر، جا-
نابىي مەخدۇمزادىلەرنىڭ بۇ ئاتا مىراس زىمىننى تەرك ئې-
تىپ يات يۇرتتا سەرگەردان بولۇپ يۈرگىنىنى ھەر خىيال
قىلغىنىمدا يۈرەك - باغرىم پارە - پارە بولۇپ، يېگىنىم
زەھەر - زوقۇم بولىدۇ. ئى مۆھتەرەم قېرىنداشلىرىم،
بۇل تەكلىپنى تاپشۇرۇۋالغان ھامان دەرھال يولغا چىققاي-
سىزلەر. دىدار - مۇلاقەتتە بولۇپ، ئارىمىزدىكى نىزا -
ئاداۋەتلەرنى يۇيۇۋەتكەيمىز. مىسالى قان بىلەن گۆشتەك،
ياغ بىلەن بۆرەكتەك ئىناق، يېقىن بولۇپ، بىر - بىرىمىز-
نىڭ بېشىغا مېھرى - ۋاپا، ساداقەت - ئەقىدە سايىۋىنىنى
كۆتۈرۈپ، بۇل سەلتەنەتتە ئورتاق دەۋران سۈرگەيمىز.
بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خان
خوجىنىڭ كۆزلىرى يولىڭىزغا زارىقىپ تەلمۈرمەكتە...» .

ئاستانىگە يېتىپ كېلىپلا خوجا شادى بىلەن مەخدۇمزادە
خوجا ئابدۇللا ئىشاننىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىۋاتقان بۇ دەر-
ۋىشلەرنى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سوپى پايلاقچىلىرى تونۇ-
ۋالغان ۋە موللا ساقى ئارقىلىق ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئوردىسىغا

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم، شاپائەت ۋە ساخاۋەتلىك، مېھرىبان ۋە ئادالەتلىك جانابىي ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خان خوجامغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىزلەركىم پۇشت قېرىنداشلىرى مەخدۇمزادىلەر ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك تەكلىپنامىسىنى تاپشۇرۇۋېلىپ تولىمۇ خۇرسەنچىلىك ۋە خۇشاللىق ئىلكىدە كەشمىردىن يولغا چىقىپ سانجۇغا قەدەم كەلتۈردۇق. سەپىرىمىز بىسيار مۇشكۈلاتچىلىق ئىلكىدە داۋاملاشماقتا. ئۆتەڭ، لەڭگەرلەردە مۇرىتىل ھىدايەتچى خۇپىيە - پايلاقچىلار ھەربىر قەدىمىمىزنى تەقىب قىلىپ سەپىرىمىزگە مۇشكۈلاتلار كەلتۈرمەكتە. گەرچە ھەزرەتلىرىنىڭ مۇبارەك تەكلىپ - ۋەدىلىرىگە قىلچىلىك دەرگۇماندا بولمىساقمۇ، ئەمما خۇپىيەلەرنىڭ تەقىبلىرى كۆڭلىمىزگە شەك چۈشۈرۈپ تۇرماقتا. شۇڭا، بىزلەرنىڭ قالدى سەپىرىمىزنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشى، ھاياتىمىزنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن خان ئىشانلىق مۆھۈرلىرىنى بېسىپ كاپالەتنامە ئەۋەتكەيلا. شۇل چاغدا كۆڭلىمىز ئەمىن تېپىپ، ئاستانىگە خاتىرجەم قەدەم كەلتۈرگەيمىز. گەپ تامام.

پۇشتى قېرىنداشلىرى مەخدۇمزادىلەردىن»

بۇ خەتنى كۆرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان خۇددى قاپقانغا يېقىنلاپ كېلىۋاتقان كېيىكنى كۆرگەن ئوۋچىدەك قاتتىق ھاياجانلاندى - دە، دەرھال بىر پارچە مەكتۇپ يېزىپ مۆھۈرىنى باستى.

خەت مۇنداق يېزىلغانىدى:

«بارلىق مەدھىيە - ھەمدۇسانالارنىڭ ئىگىسى ئاللاغا ھەمدە ئاللاھنىڭ شۇبھىسىز ئەلچىسى مۇھەممەد سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە بىسيار شۇكرى. ئۇزۇندىن بېرى ھەر

زۇلۇم ـ ستەملىرى ئاسارىتىدە تۇرماقتا. شۇنچە يول يۈرۈپ
بۇ يەرگە كەلدۇق. ئەمدى ئارقىمىزغا يانماسمىز. خوجا ھىدايە-
تۇللا دېگەن توڭگۇزنىڭ شاپائىتىدىن زىنھار تەمەيىمىز يوقتۇر.
ئۈچتۇرپاندىكى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن ئوتتۇ-
رىمىزدا ئەھدۇ پەيمان بار. ئاستانىدىكى مۇرىت ـ مۇخلىسلىرى-
مىزنىڭ ئارىسىغا ئامان ـ ئېسەن بېرىۋالساقلا، شاھزادە مۇھەم-
مەدئىمىن باھادىرخان بىلەن يەنە كېڭەش ـ مەسلىھەت قىلغاي-
مىز. ھازىرچە ئاستانىدە جاننى ساقلاپ قالساقلا كۇپايە.
— نادان مۇخلىسلىرىنىڭ ئويىمۇ ھەم شۇ، ئى جانابىي
پىرى بۇزرۇكۇم، — دېدى مەتشېرىپ باي، — ئەمما ئالدىراقساز-
لىق بىلەن ئىش پۈتمەس.
— ئەمىسە ياخشىراق بىرەر تەدبىرلىرى بولسا كۆرسەتكەيلا،
تەقسىر، — دېدى دانىيال خوجا بىرئاز ئارىسالدا بولۇپ، —
بايا سىلى ئېيتقاندەك ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەقسەت ـ مۇددىئا-
سىنى ئېنىق بىلمەي تۇرۇپ ئاستانىگە قەدەم بېسىش ھەقىقەتەن
خەتەرلىكتۇر.
— مېنىڭچە، — دېدى مەتشېرىپ باي بومبار ساقىلىنى
بارماقلىرى بىلەن تاراپ تۇرۇپ، — پىر بۇزرۇكلىرىم ئول
ھىدايىتۇللا ئىشانغا ئامانلىقلىرىغا كېپىللىك قىلىش ئۈچۈن ئۆز
مۆھرىنى بېسىپ بىر پارچە كاپالەتنامە يېزىپ ئەۋەتىش خۇسۇ-
سىدا بىر پارچە نامە ئەۋەتكەيلا. ئىشان خاننىڭ مۆھرى بېسىلغان
كاپالەتنامە كەلگەندىن كېيىن ئاندىن ئاستانە سەپىرىنى داۋاملاش-
تۇرسىلىمۇ كېچىكمەيلا. ناۋادا ئىشاننىڭ قورسىقىدا جىن بولسا
كاپالەتنامىنى يازمايدۇ. كاپالەتنامە قوللىرىدا بولسىلا ئول مۇر-
تەت ئىشان نامەردلىك قىلىشتىن ئۈيىلار.
مەتشېرىپ باينىڭ تەكلىپىنى ئىككى مەخدۇمزادە لايىق
كۆردى ـ دە، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قارىتىپ بىر پارچە خەت
يازدى.

راھەت ـ پاراغەتنى تەڭ كۆرسەك، بىـ
ئىقبالىمىزنىڭ ساپلىقىغا، ۋەدە ـ ئەھدى
قادىر ئاللا گۇۋاھ، ئىمانىمىز گۇۋاھ.
ئى مەخدۇمزادىلىرىم، تېززەك كەل
رەك جامالىڭىزلارغا تەشنا بولۇپ چاك
يۈرىكىمىزنى دىدار شەربەتلىرى بىلەن سۇ
نى ئارام تاپقۇزغايسىزلەر.
مەزكۇر مەكتۇپنىڭ راستلىقى ئۈچۈن
تانۇل مۇھەققىقىن ھىدايىتۇللا ئاپاق
مۆھۈرۈمنى باستىم».

مەخدۇمزادىلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ م
خېلىلا خاتىرجەم بولۇشتى ـ دە، سەپەر تەييار
لېكىن نېمە ئۈچۈندۇر مەتشېرىپ باي بۇ مەك
يېنىشلاپ ئوقۇيتتى، ئوقۇۋېتىپ تەگسىز خىيال
تى. مەخدۇمزادىلەرگە نېمىشقىدۇر دېمەكچى بو
تىلىنىڭ ئۇچىدىكى گەپنى يەنە يۇتۇۋېتەتتى.
— ئى جانابىي پىرى بۇزرۇكۋارلىرىم، —
غەيرەتكە كېلىپ، — بىر ئېغىز گېپىم بار ئىد
بۇيرۇلۇشۇمدىن، دېمىسەم پۇشايمان، ھەسر
گەنسىرەپ تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتىمەن.
— ئى جانابىي زاتىل ئەقتابىم، ھەرنە
دېسۇنلار، — دېدى شۇئەيب خوجا.
— گەرچە بۇ مەكتۇپقا ھىدايىتۇللا ئىشان
سىلغان بولسىمۇ، يەنىلا يۈرىكىمنى بەتگۇمان
مەكچىمەنكى، ئاپاق خوجىنىڭ ئەھدۇ ۋەدىسىگە
ئىشەنگىلى بولماس. ئىككىلىرى سائادەتمەن ئى
مىزنىڭ رەھنامالىرىدۇر. شۇڭا، ئاستانىگە بىـ

ۋاخ نامىزىمدا جانابىي ئاللادىن تىلىگەن مۆھتەرەم قېرىن-
داشلىرىم مەخدۇمزادىلەرنىڭ مۇبارەك جامالىنى كۆرۈش
ئارزۇيۇم ئاخىرى ئىجابەت بولىدىغان ئوخشايدۇ. سائادەتمەن
ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ئۇلۇغ پىر ئەزەملىرى بولمىش
ئاكا - ئۇكا مەخدۇمزادىلىرىمىزگە، بۈيۈك سەلتەنىتىمىز-
نىڭ سۆھەيىل يۇلتۇزلىرىغا، ئەھلى ئۇممەت، ئەھلى رە-
ئىيەتنىڭ رەھنامىلىرىغا كاتتا سالاملار بولغاي.
ئى مەخدۇمزادىلىرىم، بىز بىر دەرەخنىڭ مېۋىلىرى،
بىر ئاتىنىڭ پۇشتى - ئەۋلادلىرىدۇرمىز. شۇل تاپتا جانا-
بىي مەخدۇمزادىلەرنىڭ قېرىنداشلىق، خىش - ئەقرىبالىق-
نى ئەلا بىلىپ، بابائى بۇزرۇكلاردىن قالغان ئاداۋەت -
خۇسۇمەتلىرىنى چۆرۈپ تاشلاپ، دوستلۇق، ئەقىدە - سادا-
قەتمەنلىكنى ئەلا بىلىپ ئاستانە تامان كېلىۋاتقانلىقىنى ئاڭ-
لاپ، بىر جۈپ ئالتۇن ئېگەرلىك تۇلپارنىڭ كۈمۈش چۇل-
ۋۇرىنى بوينۇمغا سېلىپ ئالدىلىرىغا ئىستىقبالغا بارالمى-
غانلىقىمدىن قاتتىق ئۆكۈنمەكتىمەن. زىنھار گۇمان ۋە
ئىزتىراپتا بولمىغايسىزلەركى، سىز مەخدۇمزادىلىرىمىزگە
بولغان دىدار تەشنالىقىمىز ئۇلۇغ ھەقتائالا ئىگەمگە بولغان
ئەقىدىمىزگە ئوخشاش شەكسىزدۇر. بۇل سەلتەنەتتە سىز-
لەرنىڭمۇ ھەم بىر ئۇلۇش ھەققىڭىزلار باردۇر. بىزلەر بۇل
سەلتەنەتنىڭ ئالتۇن تاجى بولساق، سىزلەر ئاشۇ تاجىغا
سۆلەت بېغىشلىغۇچى دۇر - گەۋھەردۇرسىزلەر. قەشقەر-
دىكى پەيزاۋات، ئاستانىدىكى توققۇزكەنت ھەمدە خوتەندىكى
ئاقساراي، گۇما - سانجۇلار سىز مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئاتا
مىراس زېمىنلىرىدۇر. بۇ زېمىن - تەسەررۇپلار ھېلىمۇ
سىزلەرگە مەنسۇپتۇر. تېزرەك كەلسىڭىزلەر مۇرىت -
مۇرشىدلىرىمىزنى ئەگەشتۇرۇپ بىرلىكتە سۆلەت - سۆل-
ئەت بىلەن يورسەك، ئۇ دۇنيالىق ۋە بۇ دۇنيالىق

6

بىر ئايدىن بېرى يەكەن دەرياسىغا كەلگەن ھەيۋەتلىك كەلكۈن بۈگۈن سەھەردىن باشلاپ بىر ئاز پەسىيىپ قالغاندى. شۇندىقتىمۇ دەريا نېمىگىدۇر غەزەپلەنگەندەك دەھشەتلىك ھۆركىرەيتتى، كۆۋەجەپ، دولقۇن ياساپ لاي ـ لاتقىلارنى چاچرىتاتتى. يارىلانغان ئەجدىھادەك تولغىنىپ ئۆزىنى ئىككى قىرغاققا زەرب بىلەن ئۇراتتى. تېرىلغۇ يەرلەرنى، دەل ـ دەرەخلەرنى، مال ـ چارۋىلارنى، ئۆي ـ زېمىنلارنى ئاچ كۆزلۈك بىلەن يالماپ يۇتاتتى. دەريانىڭ ھەيۋەتلىك ھۆركىرىشى يىراق ـ يىراقلارغا ئاڭلىناتتى. قىرغاقتىكى ئادەملەرنى سۈر ـ ۋەھىمە باساتتى.

كەچ پېشىن بىلەن ئون نەچچە خەلپە ـ سوپىلارنىڭ ھەمراھلىقىدا دەريا بويىغا يېتىپ كەلگەن شۇئەيب خوجا مىنىپ كەلگەن تۆگە، ئاتلىرىنى دەريا ساھىلىدىكى قۇمۇشلۇققا قويۇپ بېرىپ، دەريا سۈيىدە ئالدىراش ـ تېنەش تەرەت ئېلىشتى ـ دە، پېشىن نامىزىنى ئوقۇشقا تۇتۇندى.

يول بويى كاللىسىنى تۈرلۈك خىياللار چىرمىۋالغان شۇئەيب خوجا پېشىن نامىزىنى تولىمۇ خاتىرجەم ھالدا ئىخلاس بىلەن ئوقۇدى، نامازدىن كېيىن ئاللادىن ئىشلىرىغا ئوڭۇشلۇق، مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىغا خاتىرجەملىك تىلەپ ئۇزاق دۇئا قىلدى.

— كېچىك نەدە بولغىيتتى، پىرىم؟ — سورىدى مۇرىتلاردىن بىرى دەرياغا قورقۇمسىراپ قاراپ، — ئەتراپتا ئادەمزات كۆرۈنمەيدۇ.

— ئاۋۋال قورساققا ئازراق بىرنەرسە يەۋالايلى، ئاندىن كېچىك ئىزدەيلى، — دېدى شۇئەيب خوجا.

ئۇلار چۆگۈن، نوگاي، كاشكۇللىرىغا دەريانىڭ لاي سۇلىرىنى ئۇسۇپ سۈزۈلدۈرۈش ئۈچۈن قويۇپ قويۇشتى ـ دە،

ئەۋزەل. مېنىڭچە، ئاۋۋال بىرىلىرى بېرىپ ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن كۆرۈشكەيلا. ناۋادا خان ئىشاننىڭ نىيەت - ئىقباللىرى دۇرۇس بولسا، بەتنىيەتتە بولمىسا ئاندىن يەنە بىرىلىرى ئاستانىگە بارغان بولسىلا. ياراتقان قادىر ئىگەم ھەر ئىككىلىرىنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

— خاتىرجەم بولسىلا، تەقسىر، — دېدى دانىيال خوجا ئىشەنچ بىلەن، — قولىمىزدا ئىشان خاننىڭ مۆھۈرى بېسىلغان كاپالەتنامە بولغاندىكىن ھېچقانچە چاتاق چىقماس. ئارتۇقچە گۇ-ماندا بولۇپ چوڭ ئىشلارغا دەخلى يەتكۈزمىگىنىمىز ياخشى.

— مەتشېرىپ باي ھەزرەتلىرىنىڭ تەكلىپى توغرا، — دېدى شۇئەيب خوجا بىر ئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — گەرچە قولى-مىزدا كاپالەتنامە بولسىمۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نىيەت - ئىقبا-لىغا ئىسپات بولالماس. شۇڭا، ئى ئەزىز ئىنىم، سىز بالا - چاقىلار بىلەن سانجۇدا بىر مەزگىل ساقلاپ تۇرغايسىز. بۇل تەۋەككۇلچىلىككە مەن ئاتلىناي. ناۋادا ھىدايىتۇللا ئىشان ۋەدى-سىدە تۇرماي بىرەر كېلىشمەسلىككە يولۇقۇپ قالغۇدەك بولسام دەرھال دەھبىتكە[1]قايتىڭ.

— سىزنى قانداقمۇ يالغۇز يولغا سېلىپ قويالايمەن، ئەي ئەزىز ئاكا، — دېدى دانىيال خوجا كۆزىگە لىققىدە ياش ئېلىپ، — مەنمۇ بىللە باراي، ھەرنە بولسا تەڭ كۆرگەيمىز.

— يەنىلا ئېھتىيات قىلغىنىمىز ئەۋزەل. سائادەتمەن ئىسھا-قىيە سۇلۇكىمىزنى سەئىدىيە تەسەررۇپىدا مەڭگۈلۈك مەۋجۇتلۇق-قا ئىگە قىلىمىز دەيدىكەنمىز، چوقۇم بىرىمىز ئامان قېلىشىمىز لازىم. شۇڭا، سىز تۇرۇپ تۇرۇڭ.

ئاكىسىنىڭ بۇيرۇقىنى يىرالمىغان دانىيال خوجا سانجۇدا خەۋەر كۈتۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى.

---

① دەھبىت — پەرغانىدىكى بىر يۇرتنىڭ نامى.

پىرى ئەزەمى مەخدۇمزادە شۇئەيىب خوجا بۇزرۇكۋارىمىز بو-
لىدۇ، — جاۋاب بەردى ھېلىقى ئاغزى ئىتتىك مۇرىت تەكەببۇر-
لۇق بىلەن تونۇشلۇق بېرىپ، — بىز نېمەتلىك پىرىمىزنىڭ
ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىدىندۇرمىز.

ئېشەكلىك كىشى ئالدىراش - تېنەش شۇئەيىب خوجىغا
سالام بەردى.

— كۆزىمىزنىڭ كورلۇقىدىن ئۇلۇغلىرىمىزنى تونۇيالماي
بىئەدەپلىك قىلىپ قويۇپتىمىز. گۇناھىمىزنى كەچۈرگەيلا،
خوجام.

— ھېچ ۋەقەسى يوق. ياراتقان ھەقتائالا ئىگەم چەكسىز
مېھرىباندۇر، — دېدى شۇئەيىب خوجا كەڭ قورساقلىق بى-
لەن، — كەلسىلە، بىرلىكتە ھەمداستىخان بولايلى.

— مەخدۇمزادىمىزنى ئارتۇقچە مالال قىلىشقا ھەددىم ئە-
مەس، — دېدى ئېشەكلىك كىشى قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇ-
رۇپ، — ھەزرەتلىرى، بەھۇزۇر غىزالانغايلا، ئۇنىڭغىچە مەن
ئىككى سەكرەپ بېرىپ دەريانىڭ كېچىكىنى بىلىپ كېلەي.

ئۇ شۇنداق دېدى - دە، بىردەمدىلا كۆزدىن غايىب بولدى.

بىر چۈگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە، تۇيۇقسىز
دەريا بويىدا تۆت يۈزگە يېقىن ئادەم خۇددى يەردىن ئۈنگەندەكلا
پەيدا بولدى. كىيىنىشلىرىدىن ئاۋامغا ياكى لەشكەرگە ئوخشاش-
مايدىغان بۇ ئادەملەرنىڭ قوللىرىدا تامامىي دېگۈدەك قىلىچ بار
ئىدى، دەھشەت يېغىپ تۇرغان چىرايلىرى تولىمۇ سۇرلۇك ئى-
دى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا بايامقى ئېشەكلىك كىشىمۇ بار ئىدى.
ئۇلارنى كۆرۈپ شۇئەيىب خوجا بىلەن ھەمراھلىرىنى بىردىنلا
ۋەھىمە باستى، نېمە ئىش يۈز بەرگەنلىكىنى بىلەلمەي بىر -
بىرىگە قورقۇمسىراپ قاراشتى، پۇت - قوللىرى تىترىدى، يۈ-
رەكلىرى كۆكرىكىدە ئات چاپقاندەك دۈكۈرلىدى. بۇ بىر توپ
ئادەملەر ئۇلارنى ياي شەكلىدە قورشاپ دەرياغا قاپساپ كەلمەكتە

داستىخان راسلاشقا كىرىشتى.

شۇ ئەسنادا ئۇلارنىڭ قېشىغا دېھقان سۇپەت ئوتتۇرا ياشلىق بىر يولۇچى ئېشىكىنى يېتىلىگىنىچە يېتىپ كەلدى ـ دە، شۇئە-يىب خوجىغا سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى شۇئەيىب خوجا ئولتۇر-غان ئورنىدىن بىرئاز قىمىرلاپ، — داستىخانغا كەلسىلە، مېھ-مان.

— رەھمەت، بېقىۋەرسىلە، تەقسىر، — دېدى ئېشەكلىك كىشى ئۇلارغا قىزىقىپ قارىغىنىچە ئورنىدىن مىدىرلىماي، — ئەھۋالدىن قارىغاندا دەريادىن ئۆتىدىغان كېچىك ئىزدەۋاتقان ئوخ-شىمامدا، تەقسىرلىرىم.

— شۇنداق، لېكىن بۇ ئەتراپتا كېچىك باردەك ئەمەس.

— كېچىك ئاياغ تەرەپكە يۆتكىلىپ كېتىپتۇ. مەنمۇ دەريا-دىن ئۆتمەكچىدىم.

— ئۇنداق بولسا جىنىدەك تەخىر قىلسىلا، كېمە قېشىغا بىللە بارايلى.

— تولا ئوبدان، — دېدى ئېشەكلىك كىشى ۋە گەپ كوچە-لاشقا باشلىدى، — ئەھۋالدىن قارىغاندا تەقسىرلىرىم بۇ يۇرتتىن ئەمەس ئوخشىمامدۇ؟

— شۇنداق بىز سانجۇدىن كەلدۇق، — دېدى شۇئەيىب خوجىنىڭ ھەمراھلىرىدىن بىرى جاۋاب بېرىپ، — ئاستانىگە ئىشان خان خوجام ھۇزۇرىغا كېتىپ بارىمىز.

ئېشەكلىك كىشى ھەيران بولغان قىياپەتتە يەنە سورىدى:

— ئەسلىدە جانابىي ئەزىزلەر ئۇلۇغ ھىدايىتۇللا ئاپاق ئىشان خان خوجامنىڭ ئىززەتلىك مېھمانلىرى ئىكەن ـ دە، تەقسىرلى-رىمنىڭ نام ـ ئەملى كىم بولىدىكىن؟

— بۇل زاتى مۇبارەك سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ

— بىزنىڭ قولىمىزدىمۇ ئىشان ئاپاق خان خوجامىنىڭ سەن ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنى تۇتۇۋالغان ھامان ئۆلتۈرۈش توغرۇلۇق چۈشۈرگەن مۆھىرى بېسىلغان پەرمانى بار، — دېدى موللا ساقى كۆرەڭلىك بىلەن، ئۇ قوينىدىن بىر پارچە خان يارلىقىنى ئېلىپ شۇئەيىب خوجىغا كۆرسەتتى.

— ئالدىنىپتىمىز، يارانلار، — دېدى شۇئەيىب خوجا غەزەپتىن دىر - دىر تىترەپ، — ھىدايىتۇللا ئىشان دېگەن بۇ مۇناپىق مەلئۇن لەۋزىدە تۇرماپتۇ، — ئۇ ئەمدى موللا ساقىغا قاراپ ۋارقىرىدى، — مېنى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بار. ئۇنىڭ بىلەن سۆزلىشىمەن.

— دانىيال خوجا قېنى؟ — سورىدى موللا ساقى شۇئەيىب خوجىنىڭ تەلىپىگە جاۋاب بەرمەي.

— دانىيال خوجا كەلمىدى، — دېدى شۇئەيىب خوجا ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — ھەرنېمە بولسا دانىيال خوجىنى ئالماي كەپتىكەنمەن.

موللا ساقى زەھەرخەندىلىك بىلەن كۈلدى.

— ھەتتەڭەي! دانىيال خوجا ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ قالىدىغان بولدى - دە، بوپتۇ بىرنەچچە ۋاخ ئارتۇق ياشىۋالىدىغان بولدى شۇ، — موللا ساقى يېنىدىكى جاللاتلىرىغا قاراپ بۇيرۇق چۈشۈردى، — قېنى، يارانلار، ئىشان خان خوجامىنىڭ پەرمانى بويىچە بۇ مۇرتەتلەرنى ھەلقۇم تىغ قىلىپ ئۆلۈكىنى دەرياغا تاشلاڭلار.

— ھىدايىتۇللا! ھۇ مۇناپىق نامەرد، ئاخىرى بىر كۈن خۇدايىم جاجاڭنى بېرەر...

شۇئەيىب خوجىنىڭ قارغىشى ئاخىرلىشىپ بولغۇچە موللا ساقىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان قىلىچى بويىنىغا چۈشتى - دە، قىلىچىنىڭ بىسى كۆكرەك سۆڭىكىنى كېسىپ ئۆتۈپ مەيدىسىدە توختىدى. شۇ ھامان شۇئەيىب خوجىنىڭ ئۈنى ئۆچۈپ يەرگە

ئىدى.

شۇئەيىب خوجا يۇرىكىدىكى ۋەھىمىنى چاندۇرماسلىققا تىرى-شىپ تۇرۇپ سورىدى:

— سىلەر نېمە ئادەملەر، بىزدە نېمە ئىشىڭلار بار؟

ئۇلارنىڭ ئارىسىدىكى ئېگىز بويلۇق، تەمبەل، ئەللىك ياش-لاردىن ھالقىغان بىر ئادەم تەكەببۇرلۇق بىلەن جاۋاب بەردى:

— بىز ھەزرىتى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق خان خوجام-نىڭ زاتىل ئەقتابلىرىمىز. پەرمانغا بىنائەن مەخدۇمزادىلەرنىڭ ئالدىغا چىقتۇق.

— مېھماننىڭ ئالدىغا قىلىچ يالىڭاچلاپ چىقىدىغان قائىدە نەدە بار؟ — دېدى شۇئەيىب خوجىنىڭ سوپىلىرىدىن بىرى قاپى-قىنى تۇرۇپ، — شۇنچە يىراقتىن جاپا تارتىپ كەلسەك، ئالدى-مىزغا مەپە ئەۋەتمەي قىلىغان قىلىقىنى كۆرۈڭ خان ئىشان ئالىي-لىرىنىڭ.

— تەقسىرلىرىمگە شۇ تاپتا مەپىنىڭ كېرىكى بولمىسا كې-رەك، — دېدى ھېلىقى ئېگىز بويلۇق كىشى مەسخىرىلىك كۈلۈپ.

ئېگىز بويلۇق بۇ ئادەم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يېقىن خەلپە-سى موللا ساقى ئىدى. ئۇ ھاڭ - تاڭ بولۇپ قاراپ تۇرغان شۇئەيىب خوجىنىڭ ھەمراھلىرىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ شېرىكلى-رىگە بۇيرۇق بەردى:

— بۇرادەرلەر، تۇتۇڭلار بۇ قارامۇسۇلمان مۇرتەتلەرنى.

شۇئەيىب خوجا بىلەن ھەمراھلىرى ھەش - پەش دېگۈچە باغلاققا چۈشۈپ قالدى.

— بۇ نېمە ئىش؟ — دېدى شۇئەيىب خوجا غەزەپتىن بوغۇ-لۇپ، — بىز ئىشان خان خوجامنىڭ تەكلىپى بىلەن كەلگەن مېھمانلارمىز، قولىمىزدا خان ئىشاننىڭ مۆھۈرى بېسىلغان كاپا-لەتنامە بار.

قويغانىدى.

مۇشۇ قوزغىلاڭلار سەۋەبلىك خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن
ئەركانى دۆلەت مىرزا ئىدرىسبەگ ئوتتۇرىسىدا خېلىلا چوڭ پە-
كىر ئىختىلاپى كۆرۈلدى.

— سۇلۇكى ئىسھاقىيەچى قارا مۇسۇلمان مۇرتەتلەر شۇئە-
يىب خوجىنىڭ ئىنتىقامىنى ئېلىش ئۈچۈن سەلتەنەت بىلەن قار-
شىلىشىۋاتىدۇ، — دەيتتى ھىدايىتۇللا ئىشان.

— يېڭىلىشتىلا، ئالىيجانابىم، ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر بۇ-
يۇك سەلتەنىتىمىز بىلەن قارشىلىشىشقا زىنھار پېتىنالماس.
بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان باشچىلىقىدىكى
دەھرىي سەئىدىيە ئەۋلادلىرىنىڭ توپىلىڭىدۇر. ئۇل دەھرىي ئاز-
غۇنلاردىن ئېھتىيات قىلماق كېرەك، — دەيتتى مىرزا ئىدرىس-
بەگ ئۆز مۇلاھىزىسىگە ئاپاق خوجىنى ئىشەندۈرۈشكە تىرىشىپ.

ھىدايىتۇللا ئىشان بولسا يەنىلا ئۆزىنىڭ ئېشىكىنى يورغى-
لىتاتتى.

— كالتە پەملىك قىلىۋاتىدىلا، تەقسىر، دەھرىي سۇلتان
ئىسمائىلخان ئۇلۇغ موڭغۇل خان خوجامنىڭ دەرگاھىدا تۇرغاق
بولۇپ تۇرۇۋاتقاندىن بېرى دەھرىي سەئىدىيە جەمەتىدىن بىزنىڭ
سەلتەنىتىمىزگە تىكىلىپ قاراشقا پېتىنالىغۇدەك ئادەم قالمىدى.
ئۇل مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بولسا ئۈچتۇرپانىنىڭ ئەمىرلىك
نېسىۋىسىگە شۈكرى قىلىپ، بىزگە ئىخلاسمەنلىك بىلدۈرۈپ
خىزمەت قىلماقتا. شۇڭا، بېشى يانجىلغان يىلاندەك قايانغا بې-
غىرلىشىنى بىلەلمەي تۇرغان سەئىدىيە ئەۋلادلىرىدىن ئەمەس،
ئەڭ ئەشەددىي ئەغيارىمىز ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەردىن ئېھتىيات
قىلغىنىمىز ئەۋزەل. ئۇل قارا مۇسۇلمان خەرلەرنىڭ تۇخۇمىنى
قۇرۇتماي تۇرۇپ سەلتەنىتىمىزگە بىر كۈنمۇ ئارامچىلىق يوق-
تۇر. ئېيتسىلىچۇ، تەقسىر، لەشكىرىي دىۋاندىن ھەميان —
ھەميان ئاقچىلارنى ئېلىپ جان بېقىۋاتقان خۇپيەلىرىمىز نېمىشقا

گۆپپىدە يىقىلدى ـ دە، تىپىرلاپ ـ تىپىرلاپ جان بەردى.
مولla ساقى ئۆلارنىڭ يانلىرىنى ئاختۇرۇپ لىق تىللا ۋە سەئىدىيە كۈمۈش تەڭگىسى تولدۇرۇلغان ھەميانلىرىنى ئېلىۋالغاندىن كېيىن باغلاقلىق پېتى تاغارغا سولاپ دەرياغا تاشلاتقۇزدى. ھەيۋەت بىلەن لايقىلاپ ئېقىۋاتقان يەكەن دەرياسىنىڭ قوينىدا ئۆلارنىڭ جەسىتى بىردە لەيلەپ، بىردە چۆكۈپ قايناملار ئارىسىدا بىردەمدىلا غايىب بولدى.
مولla ساقىلار ئىشنى تۈگىتىپ دەريانىڭ ئاياغ ئېقىمى تەرەپكە كېتىشى ھامان، تەرەت قىلىش ئۈچۈن قومۇشلۇق ئارىسىغا كىرىپ كېتىپ، بۇ قىرغىنچىلىقتىن ئامان قالغان شۇئەيب خوجىنىڭ بىر مۇرىتى ۋەھىمىدىن ماغدۇرسىزلىنىپ كەتكەن گەۋدىسىنى ئاران ئۆرە قىلدى ـ دە، سانجۇ تەرەپكە قاراپ جېنىنىڭ بارىچە يۈگۈردى.

7

مەخدۇمزادە شۇئەيب خوجىنى ئۆلتۈرۈپ، ئۇزۇن يىللاردىن بېرى كېچە ـ كۈندۈز كۆڭلىگە پۈكۈپ كەلگەن دادىسى خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشاننىڭ قىساسىنى ئېلىش ئارزۇسىنى ئازراقمۇ بولسا قاندۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خۇشاللىقلىرى ئانچە ئۇزۇن داۋاملاشمىدى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نەزىرىنى ئۈچتۇرپاندىن بۇرىۋېتىش مەقسىتىدە قاراقاش، قاغىلىق، پەيزاۋات، سىرىققول، تاشمىلىق، ئىشقول قاتارلىق يۇرتلاردا پىلان بويىچە ئېلىپ بارغان خۇددى كۆز يامغۇرىنىڭ گۈلدۈرمامىسىدەك كىچىك كۆلەمدىكى قوزغىلاڭلار، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خاتىرجەملىكىنى بۇزۇپ، قاتتىق ۋەسۋەسىگە سېلىپ

كەبىرلىك كۆرسىدا ئولتۇرغۇزغىنىمغا تەشەككۈر...»

— ھايھات! ھايھات! ئەركانى دۆلەت جانابلىرى! — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان خاپىلىقىنى يوشۇرالماي چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ، — بىزلەر چاشقان تۇتۇشقىمۇ يارىماس مۈشۈك بولساق، تەقسىر ئۆزلىرى نېمە بولۇرلا، كىم بىلەن سۆزلىشىۋاتقانلىقلىرىنى بايقاپ سۆزلىسىلە، تەقسىر، پىر بۇزرۇكنى يارىماس بىر ھايۋانغا ئوخشىتىش شۈبھىسىز كۇپۇرلۇقتۇر، قاتتىق تۇۋا قىلماقلىق كېرەك.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەسلىي مۇددىئاسىنى چۈشەنمەي بىر ئېغىز سۆزگە ئۇششۇقلۇق بىلەن ئېسىلىۋېلىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ ئاغزى دەماللىققا گەپكە كەلمىدى. ئىشان خان خوجىنىڭ غەزىپىگە ئۇچراشتىن ئەنسىرەپ سوغۇق تەرلىدى، دۇدۇقلاپ تۇرۇپ ئۆزىنى ئاقلاشقا كىرىشتى.

— كە... كەچۈرگەيلا ... ئا ... ئانھەزرىتىم، ساداقەتمەن مۇرىتلىرى زىنھار ئۇنداق دېمەكچى ئەمەس، مۇددىئايىمنى چۈشەنمىگەن ئوخشايلا.

— بەس! ھەددىلىرىدىن تولا ئاشمىسۇنلار! — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ «مۇددىئايىمنى چۈشەنمىگەن ئوخشايلا» دېگەن گېپىگە تېخىمۇ بەك تېرىكىپ، — بىزلەركىم ئىشان خان خوجا بولمىش قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكنى مۇرىت - مۇرشىدلارنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنمەيدۇ دەپ غوۋغا قىلىشىدىن ئۇيالسىلا، تەقسىر. شۇنداقلا كەشپۇ كارامەت كۆرسەتسەك يەتتە قات يەرنىڭ ئاستىدىكى سىر - ئەسرارلاردىن تولۇق خەۋەردار بولغۇچىلىكىمىز بار. جانابلىرى ئۆزلىرىنىڭ سەئىدىيە ئوردىسىدا ئۇزۇن مەزگىل ئەمىر بولغانلىقلىرىنى پەش قىلىپ، بىزلەركىم ئىشان خان خوجىنى سەلتەنەت ئىشلىرىدىن بىخەۋەر چاغلاپ خويمۇ تەكەببۇرلۇق قىلىۋاتىدىلا. ھە دېگەندە بىزنىڭ پەرمانىمىزدىن قۇسۇر ئىزدەپ، لەشكىري دىۋان نامىدىن خالى-

ھازىرغىچە دانىيال خوجا دېگەن توڭگۇزنىڭ كۈچۈكىنى دېرەكلى-
يەلمەيدۇ. لەشكىرىي دىۋانىنىڭ يېقىندىن بېرىقى خىزمەتلىرىدىن
زىنھار رازى ئەمەسمەن.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي. خۇپىيەلىرىمىز ئول مۇر-
تەت دانىيال خوجىنى تەرەپ - تەرەپلەردىن يۇرت - يۇرتلاردىن
دېرەكلەۋاتىدۇ، ئەمما ئاكىسى شۇئەيىب خوجىنىڭ ئۆلۈمىدىن
كېيىن ئول مەخدۇمزادە خۇددى مۇشۇكتىن قورقۇپ ئىنىغا كى-
رىۋالغان چاشقاندەك پەقەتلا دىدار كۆرسەتمەيۋاتىدۇ.

مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ قاراپ تۇرۇپ ئۆزىنى مۇشۇككە ئوخ-
شىتىشى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تىتاڭ تومۇرىغا تەگدى. ھەرقا-
چان ئۆزىنى ۋەلىيۇللا، قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇھەققىقىن،
كەشپۇ كارامەتچى، سۇلۇكى ئىشقىيەنىڭلا ئەمەس، بىر پۈتۈن
ئەلنىڭ پاسىبانى، يولباشچىسى ھېسابلاپ، باشقىلارغا ئەقىل
ئۆگىتىپ، ھەربىر ئېغىز سۆزلىرى ئۈچۈن مۇرىت - مۇخلىسلى-
رىنىڭ ئاغزىدىن «پىرىمىنىڭ ئەمرى، خۇدانىڭ ئەمرى» دېگەن
دەبدەبىلىك سۆزلەرنى ئاڭلاپ كۆنۈپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان
ئۈچۈن، مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ ھە دېگەندە ئۆز كۆز قاراشلىرىغا
قارشى پىكىر يۈرگۈزۈشلىرىدىن، ئەقىلدارلىق قىلىپ ساقال
غېرىچلاشلىرىدىن قاتتىق بىزار بولۇشقا باشلىغانىدى. نازۇك
تەبىئەتلىك، تىپىك قەشقەرلىكلەرگە خاس مىجەز - خۇلق
يېتىلدۇرگەن ھىدايىتۇللا ئىشان شۇ تاپتا قاتتىق رەنجىپ قالغان-
دى.

«... كاتتا سەلتەنەتنىڭ پاسىبانى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن
ئىشان خان خوجا بولۇپ تۇرۇقلۇق ئەمدى چاشقان تۇتۇشتىن
ئۆزگىگە يارىمايدىغان مۇشۇك مىسالى بولۇپ قالدۇقمۇ ئەمدى.
تەشەككۇر! مىرزا ئىدرىسبەگ. سىلىنى شۇنچىۋالا ئەتىۋارلاپ
سەلتەنىتىمدىكى ئەڭ كاتتا مەنسەپ ئەركانى دۆلەتلىك مەرتىۋىسى-
نى ئىنئام قىلغىنىمغا تەشەككۇر! لەشكىرىي دىۋانىنىڭ ئەمرى

قىلىپ كېتىۋاتقان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن بىزار بولۇپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەۋر قاچىسى بۇگۇن بىردىنلا تاشقاندى. شۇڭا، ھازىر ئۇ كۆڭلىدىكى گۇمانلىرىنى بىراقلا ئاشكارىلىدى.

— ئېيتسىلا، ئول پەرماننى چۇشۇرۇشتىكى مۇددىئالىرى زادى نېمە، ئەركانى دۆلەت جانابلىرى؟

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۆزلىرىدىكى ئاشكارا تەئەددىنى چۇشەنگەن مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ تىلى گەپكە كەلمىدى، ۋۇجۇدىنى قارا تەر بېسىپ ئۆزىنى تەگسىز بىر ھاڭغا چۇشۇپ كېتىپ بارغاندەك سەزدى.

— بۇ... بۇ ... مۇھتەرەم ئانەزرىتىم ... بۇ ...

ھىدايىتۇللا ئىشان غەزەپ بىلەن قول سىلكىدى.

— بەس! پىر بۇزرۇكىدىن سىر يوشۇرماقلىق، خان خوجىسىدىن سەلتەنەت ئىشلىرىنى خۇپىيانە تۇتماقلىق ئېغىر گۇناھتۇر. ئەمىرىكەبىر جانابلىرى، ھازىرچە قايتسۇنلار، باشقا كۇنى مۇلاقەتتە بولغايمىز.

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇنداق دېدى - دە، ئۆلۈم ۋەھىمىسىگە چۆكۈپ لاغىلداپ تۇرغان مىرزا ئىدرىسبەگكە مەنسىتمەسلىك نەزىرى بىلەن شۇنداقلا قاراپ قويۇپ سارايدىن چىقىپ كەتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ گۇمانخور، ئىچى تار، قارا كۆڭۇل، ئۆزىدىن باشقا ھېچكىمنى ئويلىمايدىغان تەبىئىتى، قول ئاستىدىكى بىرەر ئادەمنى ئىشەنچسىز دەپ قارىغان ھامان ئىچىنى قۇرتتەك غاجىلاپ، كۆزىدىن يوقاتمىغۇچە كۆڭلىنى ئارام تاپقۇزمايتتى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مىرزا ئىدرىسبەگكە بولغان ئىشەنچسىدە ئازراقلا تەۋرىنىش بولۇۋىدى، كاللىسى ھەرە كىرىۋالغان قاپاقتەك غوڭۇلداپ، كۆڭۇل ئارامى پۇتۇنلەي بۇزۇلۇپ كەتتى. ۋۇجۇدىدا تاغدەك دۆۋىلىنىپ كەتكەن مىكىر تەدبىرىنى دەرھال ئىشقا سالدى.

غانچە پەرمان چۈشۈرۈۋاتىدىلا.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ سۆزلىرى مىرزا ئىدرىسبەگكە تۆھمەت بولۇپ تۇيۇلدى.

— يوقسۇ، قىبلىگاھىمدىن بىسوراق پەرمان چۈشۈرگىنىمىز يوق.

ھىدايىتۇللا ئىشان مىرزا ئىدرىسبەگكە نەشتەردەك تىكىلدى:

— يالغانچىلىق ئېغىر گۇناھتۇر. ئاقسۇ ئەمىرى رەھمىتۇللا خەلىپىگە ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەپ كېلىش، ئۇچتۇرپان ئەمىرى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى قەتلە قىلىش خۇسۇسىدا چۈشۈرگەن پەرمانلىرىدىن تېنىۋالماقچىمۇ سىلى؟

— بۇ ... بۇ ئىشتىن ئانەزرىتىمنىڭ خەۋىرى بار ئىدى. ئېھتىمالىم ئەسلىرىدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغان ئوخشايدۇ...

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئەقىل كۆرسىتىشى بىلەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ رەھمىتۇللا خەلىپىنى ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى ئاستانىگە يۆتكەپ كەتمەسلىك، سەلتەنەتنىڭ مۇقىملىقى ئۈچۈن ئۇچتۇرپاندا لەشكەر تۇرغۇزۇشنىڭ تولىمۇ زۆرۈرلۈكى، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى ئۆلتۈرۈشنىڭ ھېچقانداق زۆرۈرىيىتىنىڭ يوقلۇقى خۇسۇسىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەلۇمات يوللاتقۇزغانىدى. مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ لەشكىرىي دىۋان نامىدىن چۈشۈرگەن بۇ پەرمانىدىن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ راستىتىنلا خەۋىرى يوق ئىدى. مەلۇماتنامىنى كۆرۈپ مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنمىگەن ئىشاننىڭ كۆڭلىگە شەك چۈشكەنىدى، شۇنداقتىمۇ كۆڭلىدىكىنى بىلىندۈرمەي، مىرزا ئىدرىسبەگنى ئاستىرتىن تەقىب قىلىشقا باشلىغانىدى. ئىشان ئورنىدا مىرزا ئىدرىسبەگلا ئەمەس، ـ ھەرقانداق بىر ئەمىر ـ سەركەردىسىنىڭ ئىناۋەت تېپىپ ئۆزىدىن ئېشىپ كېتىشىدىن قاتتىق ۋايىم يەيتتى. ھە دېگەندە ساقال تاراپ، ئەقىلدارلىق

رىغا چىدىمىغان ئاقسۇ ئەمىرى رەھمەتۇللا خەلىپە ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى چەكلەشنى، تەقىب قىلىشنى توختىتىش، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى ئاددىي ئاۋامنىڭ ھوقۇق - مەنپەئىتىنى، مال - مۈلكىنى سەلتەنەت سۈرى بىلەن قوغداشنى، چېكىدىن ئاشقان ئەشەددىي سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرىنىڭ جىنايەتىنى سۈرۈشتە قىلىپ خانلىق قانۇن - جاساقىقا تارتىش، ئاۋامنىڭ خاتىرجەم تىرىكچىلىك قىلىشى ئۈچۈن ھەر ئىككىلى سۇلۇكتىكىلەرگە ئوخشاش كۆزدە قاراش خۇسۇسىدا كۆز قاراشلىرىنى ئوچۇق - ئاشكارا ئىپادىلەپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا خەت يازدى. بۇ خەت ئوردىدا چوڭ بىر غوۋغانى پەيدا قىلدى. ئوچۇقراق قىلىپ ئېيتقاندا، پۈتۈنلەي دېگۈدەك سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلەرى ھوقۇق ئىگىلەپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئوردىسىدىكى ئەمىرلەر رەھمەتۇللا خەلىپىنىڭ كۆز قاراشلىرىغا ئوچۇق - ئاشكارا قارشى چىقتى - دە، ئىشان خانغا قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچى ئازغۇنلارغا يان باسقان رەھمەتۇللا خەلىپىنى جازالاپ، نائىب ۋە ئەمىرلىك مەنسەپ كۇلاسىنى ئېلىپ تاشلاش ھەققىدە تەكلىپ بەردى. ئىشان پىرىنىڭ ئەمرىنى خۇدانىڭ ئەمرى دەپ بىلمەي ئاتىكاچىلىق قىلغان بۇ ئەمىرگە غەزەپلەنگەن، بولۇپمۇ مەنسەپدارلىرىنى ئىشەنچسىز دەپ قاراشقا ئادەتلەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ تەكلىپكە ئويلىنىپ تۇرمايلا قوشۇلدى - دە، دەرھال رەھمەتۇللا خەلىپىنىڭ نائىبلىق ۋە ئەمىرلىك مەنسىپىنى ئېلىپ تاشلاپ، ئاددىي پۇقرا دەرىجىسىگە چۈشۈرۈش ھەققىدە يارلىق چۈشۈردى ۋە داۋۇت ھاجى قۇشقاچ ئىسىملىك بىر ئەمىرنى ئاقسۇنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەيىنلىدى.

ئىشان خاننىڭ ئەلچىسى ئاقسۇغا يېتىپ كېلىپ، خان يارلىقىنى جاكارلىغان كۈنى، بۇنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا قارشى كۆتۈرۈلۈشنىڭ ئەڭ ياخشى پۇرسىتى دەپ ھېسابلىغان مىرزا مۇھەم-

شۇ ئىش بولۇپ ھەپتە ئۆتكەندە، ھىدايىتۇللا ئىشان لەشكەرىي دىۋاندىكى مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ يېقىنى دەپ گۇمان قىلغان يەتتە نەپەر سىپاھبەگنى مىرزا ئىدرىسبەگ بىلەن بىرلىكتە مەككىگە ھەج قىلىپ كېلىشكە يارلىق چۇشۇرۇپ كۆزدىن يوقاتتى. ئوردىدىكى يۇقىرى مەنسەپنى ئىگىلەپ تۇرغان بۇ ئەمىرلەرنى بۇنىڭدىن ئۆزگىچە ئۇسۇل بىلەن جازالاشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

سۇلتان ئىسمائىلخانغا ساتقۇنلۇق قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەئىدىيە خانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلىشى ئۇچۇن نۇرغۇن تۆھپىلەرنى كۆرسەتكەن مىرزا ئىدرىسبەگ ئاخىرقى ھېسابتا كاللىسىدىن ئايرىلىپ قالمىغىنىغا خۇش بولۇپ، ھەسرەت - نادامەت ئىچىدە ئاستانىدىن ئايرىلدى ۋە ئىككىنچىلەپ سەئىدىيە تەسەررۇپىغا دەسسىمەسلىككە قەسەمياد قىلدى.

مىرزا ئىدرىسبەگنى مەككىگە پالاپ، كۆڭلى ئەمىن تاپقان ئاپاق خوجا بولسا بارلىق زېھنىنى مەخدۇمزادە خوجا دانىيال ئىشاننى تۇتۇشقا ۋە سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنى قاتتىق تەقىب قىلىپ جازالاشقا قاراتتى. ئۇچتۇرپاندىكى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى بولسا خىيالىغا كەلتۇرۇپمۇ قويمىدى.

8

مىلادىيە 1680 - يىل ئۇجمە پىشىقى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۇچۇق - ئاشكارا قوللىشى بىلەن پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا بولۇپمۇ ئاستانە، قەشقەر، خوتەن ۋە ئاقسۇ قاتارلىق يۇرتلاردا كۈندىن - كۈنگە كۆپىيىپ بېرىۋاتقان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنى جازالاش، بۇلاش، ئۇرۇش، ئۆلتۈرۈش قىلمىشلى-

ئېغىزمۇ زۇۋان سۈرەلمىدى. سەركەردە - نۆكەرلىرىنىڭ يۆلەش-
تۈرۈشى بىلەن سېپىلدىن ئاران تەستە چۈشۈپ تۆت ئات قېتىلغان
شاھانە مەپىگە جايلاشتى - دە، ئۇدۇل ئوردىغا قاراپ ماڭدى.
شاھنىشىنغا كىرىپ تەختكە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كې-
يىن، مۇلازىملار سۇنغان ئالتۇن كاسىدىكى مۇزدەك شەربەت
بىلەن ۋەھىمىدىن قۇرۇپ كەتكەن گېلىنى نەمدىۋالدى، ئاندىن
بىر ئاز ئېسىگە كېلىپ ئەلەم بىلەن ۋارقىرىدى:

— پەرمان! شەھەرنىڭ بارلىق سېپىل - قوۋۇقلىرى قات-
تىق مۇھاپىزەت قىلىنغاي. ناماز شامدىن تارتىپ بامدات ۋاقتى-
غىچە كېچىسى يول يۈرۈش تەقىب قىلىنغاي. خىلاپلىق قىلغۇ-
چىلارنىڭ كاللىسى سۈرۈشتە قىلىنمايلا ئېلىنغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە قول باغلاپ
تۇرغان ئەمىرلىرىگە بىر قۇر قاراپ چىققاندىن كېيىن گېپىنى
يەنە داۋاملاشتۇردى:

— جانابىي ئەمىرلىرىم، تۇزكور مۇناپىق مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخاننى بارلىق سەركەردە - لەشكەرلىرى بىلەن يوقىتىش
ھەققىدە ياخشىراق تەدبىر كۆرسەتكەيسىزلەر.

ۋەھىمىدىن كاللىسى قۇرۇقدىلىنىپ قالغان بۇ ئەمىرلەر
خۇددى ئەقلىدىن ئازغاندەك بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە سالپىيىپ
تۇرۇشاتتى. شۇ تاپتا ئۇلارنىڭ كاللىسىدا ياۋغا قارشى ئوتتۇرىغا
قويغۇدەك بىرەر جەڭ تەدبىرى يوق ئىدى. ئوردىدا يۇقىرى مەن-
سەپلەرنى ئىگىلەپ تۇرۇشقان بۇ ئەمىرلەر خانىقا - تۇنەكخانىلار-
دا، سورۇن - سەينالاردا زىكرى - سۆھبەت، ھەلقى - ساما
سېلىشقىلا يارايتتى. ئىشان خوجىسىنىڭ ھەربىر سۆزلىرى ئۇ-
چۇن «پىرىمنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەمرى» دەپ دوست تارتىپ
بېرىشنى بىلەتتى. خېلى ئۇزاق كۈتكەن ئىشاننىڭ ئۈمىدى ئاخى-
رى يوققا چىقتى.

— ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا جاۋىلداپ توختىمايدىغان زۇۋانىڭلار

مەدشاھبەگ ئەمىرلەشكەرلىك مەرتىۋىسىدىن ۋە سەركەردە - لەشكەرلەر ئارىسىدىكى ئابرۇيىدىن پايدىلىنىپ خان يارلىقىغا قارشى چىقتى - دە، يارلىقنى ئەكەلگەن پەرمانچىبەگ داۋۇت ھاجى قۇشقاچىنى قولغا ئالدى ھەمدە ئۇچتۇرپانغا چاپارمەن ماڭدۇرۇپ، ئەھۋالدىن شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى خەۋەرلەندۈردى.

شۇنداق قىلىپ ئاقسۇ ھېچقانچە كۈچىمەيلا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ قولىغا ئۆتتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئاقسۇغا كېلىپ جايلاشقاندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۆزىنى سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خانۇخاقانى دەپ جاكارلىدى - دە، ئۇچتۇرپان لەشكەرلىرى بىلەن ئاقسۇ لەشكەرلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ، لەشكەرلەرنى قايتىدىن تەرتىپكە سالدى ھەمدە قوشۇننى ئىككى تارامغا ئايرىپ بىر تارامغا مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ ئەمىرلەشكەر بولۇپ قەشقەرگە، يەنە بىر تارامغا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمىر لەشكەر بولۇپ مارالبېشى ئارقىلىق ئاستانىگە تېگىش قىلىش ئۈچۈن يۈرۈپ كەتتى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسىنىڭ قوشۇنى بىلەن ماڭىدىغان بولدى.

مىلادىيە 1680 - يىلى ئۆرۈك مەي بولۇپ پىشقان مەزگىلدە، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم باشچىلىقىدىكى قوشۇن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى - دە، ئالتۇن دەرۋازىنىڭ سىرتىدىكى تۆپىلىكتە چېدىر - بارگاھ قۇرۇپ جايلاشتى.

تۇيۇقسىز ئاسماندىن چۈشكەندەكلا ئاستانە بوسۇغىسىدا پەيدا بولغان ھەيۋەتلىك قوشۇننى كۆرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئەس - ھوشىنى يوقىتىپ سېپىلنىڭ كۆزىتىش مۇنارىدىن ئۈچۈپ چۈشكىلى قىل قالدى. چىرايى تاتىرىپ، لەۋلىرى تىترەپ بىر

خىلىلا چوڭقىياتتى. مۇشۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزۈۋېتىپ ئۇ ھې-لىقى ئەمىرنىڭ كۆرسەتكەن تەدبىرگە قەتئىي قارشى چىقتى.
— موڭغۇل خان خوجامنىڭ باھادىر لەشكەرلىرىنى ئاۋارە قىلغۇدەك ئۇل تۆزكور مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ لەشكەر-لىرى قانچىلىك ئىدى، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ئۆزىنى يۇرەكلىك كۆرسىتىشكە تىرىشىپ، — ئاستانىدىكى نەچچە تۈمەن-لىگەن لەشكەرلىرىمىز، باھادىر سەركەردىلىرىمىز، يەنە تېخى رەئىيەت ئارىسىدىكى لەكمىڭلىغان مۇرىتىل ھىدايەتچى غازىلىرى-مىز ئۇلارغا تاقابىل تۇرالماسمۇ؟ — ئىشان شۇنداقلا پو ئېتىپ سۆزلىۋېدى، ئۆزىنىڭ راستىنلا شۇنداق قۇدرەتلىك كۈچى بار-لىقىغا بىردىنلا ئىشىنىپ قالدى - دە، ھېلىقى تەدبىر كۆرسەت-كەن ئەمىرگە غەزەپ بىلەن چەكچەيدى، — مىرغەزەپ!
— لەببەي، خان خوجام!
جاللاتلار بېشى توپ ئارىدىن ئۆملىگەندەك مېڭىپ ئالدىغا چىقتى.
— مۇرتەت ياغى بوسۇغىمىز تۈۋىدە دېۋەيلەپ تۇرغان ۋاقىتتا سەلتەنىتىمىزنىڭ ھەيۋىسىنى چۈشۈرۈپ، ياۋنى كۆككە كۆتۈر-گەن مۇنۇ قورقۇنچاق ئەمىرنىڭ كاللىسى ئېلىنسۇن!
— ئاھ تەڭرىم!
توپ ئىچىدىن ئېچىنىشلىق چىرقىرىغان ئاۋاز ئاڭلاندى. مىرغەزەپبەگ جاللاتلارنى بۇيرۇپ ھېلىقى ئەمىرنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە شاھنىشىندىن ئاچىقىپ كەتتى. شۇ ھامان باشقا ئەمىرلەر لاغىلداپ تىترەشكە باشلىدى. شۇنداقتىمۇ كالۋالاشقان تىللىرىنى ئىشقا سېلىپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا مەدھىيە ئوقۇشقا باشلىدى.
— سۇلتانۇل مۇھەققىقىن پىرى بۇزرۇكىمىز قۇدرەتلىك-تۇر.
— قۇتبىل ئەقتاب ئىشان خان خوجىمىز كەشپۇ كارامەتلىك

ئەمدى يەملىشىپ قالدىمۇ، تەقسىرلەر؟ — دېدى ئىشان تەنە قىلىپ، — گەپ قىلىڭلار، مۇرتەت، تۈزكورلارغا تاقابىل تۇرۇش تەدبىرىنى كۆرسىتىڭلار.

ئەمىرلەر يەر تېگىدىن بىر - بىرىگە قاراشتى، ئارىدىن بىرەرىنىڭ ياخشىراق تەدبىر كۆرسىتىپ ئۆزلىرىنى بۇ تەڭقىسلىقتىن قۇتۇلدۇرۇشىنى تىلىشەتتى. ئۆلۈم ۋەھىمىسىدىن نەپسى قىسىلىپ گىژ - گىژ ئاۋاز چىقىرىپ تىنىشاتتى، ۋۇجۇدىنى باسقان قارا تەردىن تون - سەرپايلىرى بەدەنلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى.

— قۇتبىل ئەقتاب ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — توپ ئىچىدىن ئىگرىغاندەك زەئىپ بىر ئاۋاز ئاڭلاندى، — قۇترىغان قاۋاندەك باستۇرۇپ كەلگەن ئول دەھرىي ياۋغا تاقابىل كەلمەك بەسى مۇشكۇلدۇر. بەختىمىزگە يارشا ئاستانىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز، خەندەكلىرى چوڭقۇر، قوۋۇقلىرى مۇستەھكەمدۇر. ناقابىل ئەمىرلىرىنىڭ كالتە پەمچە ئاستانىنى قاتتىق مۇھاپىزەت قىلىپ ياتقاچ، غالدان خان خوجامغا تېزدىن چاپارمەن ماڭدۇرساق، غالدان خان خوجامنىڭ ھەمدەمچى باھادىرلىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن ئاندىن تۈزكور مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرىگە تەڭلا ھۇجۇم قىلىپ يوقاتساق.

شۇ تاپتا ئاپاق خوجىنىڭمۇ غالداندىن ياردەم سورىغۇسى بولسىمۇ، ئەمما موڭغۇللارنىڭ ئۆزىنى قىلچىلىك كۆزگە ئىلمايدىغانلىقىنى، ئەمىرلىرى ئالدىدا موڭغۇل خانغا يۈكۈنۈپ، تەزىم بەجا كەلتۈرۈش جەريانىدا تارتىدىغان خورلۇقلىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ يالتىيىپ قالغانىدى. ناۋادا ئۇ موڭغۇللارنىڭ ياردىمىسىزلا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرىنى تارمار كەلتۈرەلىسە، شاھنىشىندىكى مۇنۇ نان قېپى ئەمىرلىرى ئالدىدىلا ئەمەس، پۈتكۈل ئەل - يۇرت ئالدىدىمۇ يۈز - ئابرۇيى ھەسسىلەپ ئاشاتتى. غالدان بۆشۈكتۈخان ئالدىدىكى يۈز - ئابرۇيىمۇ

ئىشانچە سوفىكىپەن تون كىيىۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئاق ئارغىماق ئۈستىدە گىدىيىپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ـ ئوڭ سول تەرىپىدە موللا ساقى بىلەن ئەمىرلەشكىرى مىرزا سادىقبەگ ۋە تولۇق جەڭ كىيىمى كىيىشكەن يىگىرمىگە يېقىن سەركەردىسى ئاتلىق تۇرۇشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان ئاق ئارغىماقنى يەڭگىل دېۋىتىۋېدى، باشقىلارمۇ ئىشانغا ئەگىشىپ ئاتلىرىنى ئىتتىرىشتى. ئۇلار ئۆز لەشكەرلىرى سېپىدىن يېرىم ئوق يېتىم ئالدىغا ئىلگىرىلەپ توختاشتى. ئۇنىڭغىچە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىممۇ ئون نەچچە سەركەردىسىنى ئەگەشتۈرۈپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا قاراپ ئات سالدى ـ دە، بىر ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ توختاشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئارقا تەرىپىدىكى لەشكەرلەر كۆتۈرۈۋالغان چوڭ تۇغقا نەزەر تاشلىدى. «بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ خانۇخاقانى» دېگەن ئالتۇن رەڭلىك خەت ۋالىلداپ تۇرغان كۆك رەڭلىك تۇغ ھەيۋەت بىلەن لەپىلدەپ تۇراتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان تۇغقا مەنسىتمەسلىك نەزەرى بىلەن شۇنداقلا قارىۋەتكەندىن كېيىن، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئاداۋەت كۆزلىرىنى نەشتەردەك تىكتى.

— ئۇيات! ئۇيات! — دەپ ۋارقىراپ سۆز باشلىدى ئىشان، — ئۆز پىر بۇزرۇكىڭىزگە قىلىچ يالىڭاچلاشتىن ھايا قىلمامسىز، ئى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان. بۈيۈك سەلتەنەتكە سەرگەشتىلىك قىلىپ، ئاستانە بۇسۇغىسىغا شۇنچىۋالا مۇرتەت لاۋۇ لەشكەرلەرنى باشلاپ كېلىشىڭىز، ئۇلۇغ موغۇل خان خوجامنىڭ ئەجەل قىلىچىدىن ئىت يېمى بولمىش ئەرزىمەس جېنىڭىزنى تىلەپ ئامان قالدۇرۇپ قويغانىمىزنىڭ تەشەككۇرىمىدۇر؟

— كايىمىغايلا، پىرى بۇزرۇك ئەزىز، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىشانغا تەۋازۇ بىلەن سالام قىلىپ، — ئۇيات

ئادالەتلىك زۇلپىقارىنى شۇنداقلا بىر شىلتىدىغان بولسا، ئۇل تۈزكور مۇرتەتلەرنىڭ باشلىرى بېغىشىدىن ئۈزۈلگەن ئاموتتەك يەرگە تورۇكلاپ چۈشكۈسىدۇر.

— بىزگە جانابىي قىبلىگاھىمىز مەدەتكار.

— نۇسىبەتكە يۈزلەنگۈچى دۈئالىرىنى بەرسۇنلار، ئۇل تۈزكور ياغىغا ياغى بولغايمىز.

ماختاش سادالىرى ئىچىدە ۋۇجۇدىدىكى ۋەھىمە تارقىلىپ خېلىلا ماغدۇرىغا كېلىپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان قەددىنى رۇسلاپ تەختتە قايتىدىن گىدىيىپ ئولتۇردى.

— پەرمان! بارلىق سەركەردە - لەشكەرلەر پۇختا جەڭ تەييارلىقى كۆرگەي. ئەتە ناشتىدىن كېيىن ئۇل دەھرىي مۇرتەتلەر بىلەن جەڭ قىلغايمىز. ھازىرلا قەشقەر، يېڭىسارغا چاپارمەن ماڭغاي. نائىب، ئەمىر خۇدابەردى خەلپە قەشقەر لەشكەرلىرىنى، مىرزا قاراقچىبەگ يېڭىسار لەشكەرلىرىنى باشلاپ ئاستانىگە ھەمدەمگە كەلگەي.

ئەتىسى ئاستانىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسى نالىلىك چىرقىراپ ئېچىلدى - دە، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۈچ تۈمەن سوپى لەشكەرلىرى «ھۇم، ئاللا، ھەق دوست»، «ھۇم، ئاللا، ياپىرىم» دېگەن جەررە - ساماللىرى بىلەن يوپۇرۇلۇپ چىقىپ كەلدى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى جەڭگە ئۈندەش ھەققىدە سەركەردىلىرى بىلەن كېڭەش قىلىپ ئولتۇرغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشان لەشكەرلىرىنىڭ جەڭگە چىققانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ، دەرھال ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى - دە، بارگاھى ئالىيدىن چىقىشتى. بىر چۈگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىتتىن كېيىن ھەر ئىككىلى تەرەپ ئىككى ئوق يېتىم ئارىلىق قالدۇرۇپ، سەپراس بولۇپ تۇرۇشتى.

بېشىغا ئالماس دۇر قادالغان شاھانە سەللە، ئۈچىسىغا

بىزلەرگە مەنسۇپ بولۇشى ئاللانىڭ ئىرادىسىدۇر. بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك بۇ دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان رەڭباز مەئىشەتلىرىدىن ئاللىقاچان قول ئۈزگەنمىز. پەقەت ياراتقان ھەقتائالا ئىگەم بۇيرۇغانلىقى ئۈچۈنلا بۇل سەلتەنەتكە پاسىبان بولۇپ، نادان رەئىيەتنى سائادەت يولىغا باشلاپ رەھنەما بولغانمىز. سىزمۇ ئاللانىڭ ئىرادىسىگە قايىل بولۇپ، ئۆز نېسىۋىڭىزگە شۇكرى قىلغانىڭىز ئەۋزەل، بولمىسا پىر قارغىشىغا كېتىپ، دۇئايىبەت بولغايسىز.

— ھاياسىز، ناشۇكۇرنىڭ قارغىشى ئۆز بېشىغا مالامەت تېشى بولۇپ تەگكەي. ئى پىرى بۇزرۇك، چىرايلىقچە سەلتەنەتنى قايتۇرمىسىلا، قان تۆكۈشتىن ئۆزگە ئامالىمىز يوقتۇر، كىمنىڭ ھەق، كىمنىڭ ناھەقلىقىغە ئاللا ئۆزى گۇۋاھتۇر. ئۇياتسىز ئۇياتمىسا، ھايا ئىگىلىرىنىڭ ئۇيىتىشى قورقۇنچاقلىق سانىلۇر، قېنى سەركەردىلىرىنى مەيدانغا چۇشۇرگەيلا، بىر قەپەس تۇتۇشۇپ كۆرگەيمىز.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان «گەپ تۈگىدى» دېگەننى قىلىپ سەركەردىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ئۆز سېپىگە قايتتى.

سەركەردىلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ سوپى لەشكەرلىرى سېپىگە قايتىپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆڭلىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ بايامقى سۆزلىرى پاراكەندە قىلىۋەتكەنىدى. جەڭدە غەلىبە قىلىش ئىشەنچىسىنى خېلىلا يوقاتقان ئىشاننىڭ ئىچىگە قايتىدىن ۋەھىمە چۇشكەنىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ تۇنۇگۇن شاھىنىشىندا ئەمىرلىرى مەدھىيىلىگەندەك ئاشۇنداق كارامىتى بولسا ئىدى، قاشتېشى كەمىرىگە ئېسىۋالغان، سەلتەنەتنىڭ سىمۋولى بولغان ئالماس دەستىلىك زۇلپىقارنى شۇنداقلا بىر شىلتىش بىلەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ بېشىنى خۇددى قوشقاچنىڭ بېشىنى ئۈزگەندەك كېسىپ تاشلىسا...

— ئېھ تەڭرىم، ئۆزۈڭ مەدەت قىلغايسەن!

ۋە ھايادىن ئېغىز ئېچىش جانابلىرىدەك سۇلۇك پېشۋاسى پىرى بۇزرۇكقا زىنھار مۇناسىپ كەلمەس. ھەق ۋە ئادالەتتىن سۆز ئاچقاندا بول بىپايان سەئىدىيە تەسەررۇپى ھەقىقىي تەخت ۋارىسى بولمىش بىزلەركىم سەئىدىيە شاھزادىلىرىنىڭ ئاتا مىراس زېمىندىلىرىدۇر. ھەزرەتلىرىنىڭ بابائى ـ پەدەرلىرى بىزلەرنىڭ خانۇ خاقان بولمىش بابائى ـ پەدەرلىرىمىزگە دۇئاگويلۇق قىلىپلا ئۆتكەن، خالاس. ھالا بۇ كۈنلەرگە كەلگەندە جانابىي پىر بۇزرۇكىمىز ئۆز نېسىۋىسىگە ناشۇكۇرلۇك قىلىپ، زورلۇق بىلەن تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاندىن تەخت ـ سەلتەنەتنى سويۇپ ئالدىلا ھەم بۇل ئەزىز تۇپراقنى بىگۇناھ ئاۋامنىڭ، ھۆرلۇك ئۈچۈن تىركەشكەن ئوغلانلارنىڭ قېنى بىلەن بويىدىلا. شۇنداقتىمۇ بۇگۈنگىچە ئالاھىدە ئىنساپ ـ تەۋپىقلىرىنى تىلىدۇق، ئەمما ئىنساپ، سىلە ـ رەھىم قىلماق تۇگۇل ئۆزگە سۇلۇكتىكى ھەم سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋامنىڭ بېشىغا بىسيار زۇلۇملارنى سالدىلا. ئەسلىدە ئۇيات ۋە ھايانى ھەزرىتىم قىلىشقا تېگىشلىك ئىدى. ئېيتسىلاچۇ، ئى پىرى بۇزرۇك ئەزىز، نەدىمۇ پىرى ئەزەم بولغۇچىنىڭ ساداقەتمەن مۇرىت ـ مۇرشىدلىرىنىڭ مال ـ مۇلۇك، زېمىنلىرىنى بۇلاپ ئالغىنى بار؟ قوۋم ـ قېرىنداشلىرىنىڭ ئۇستىگە ياتلارنى باشلاپ كەلگىنى بار؟ بۇ ھاياسىزلىقنى ئالللا راۋا كۆرەرمۇ؟

— ئى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، پىرغا ھاقارەت كەلتۈرگەنلىكىڭىز ئۈچۈن سىزدىن كۇپۇرلۇق ئۆتتى. دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ توۋا قىلىڭ ـ دە، بىزنىڭ تون ـ سەرپايىمىزنىڭ پەشلىرىدىكى خاك ـ چاڭلارنى كۆزىڭىزگە سۈرتۈپ گۇناھىڭىزنى تىلەڭ، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھەر بىر ئېغىز سۆزلىرى يۈرىكىگە بىگىزدەك سانجىلىپ، ۋۇجۇدىنى ئازابلاپ تۇرسىمۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ، — ئالللادىن بىسوراق قىل تەۋرىمەستۇر. سەلتەنەتنىڭ

لىپ، ئۇنى نەيزىۋازلىق ماھارىتى ئۈستۈن بولسىمۇ ئانچە ئەمە-
لىي جەڭ كۆرمىگەن ياش سەركەردە بولسا كېرەك دەپ پەرەز
قىلدى - دە، تىرىك تۇتۇۋېلىشنى كۆڭلىگە پۈكتى. مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم نەيزىۋازلىقتا ھەقىقەتەن مىرزا سادىقبەگنىڭ
تەڭتۇشى ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە نەيزىسى قىسقا بولغاچقا،
ھەدېگەندە رەقىبىنىڭ قوينىغا كىرىپ قېلىش ئېھتىمالى بار ئى-
دى. شۇڭا، ئۇ قوتازدەك كۈچلۈك مىرزا سادىقبەگنى پەنت
ئىشلىتىپ ئۇجۇقتۇرۇۋېتىش كويىغا چۈشتى - دە، چاندۇرغان-
دەك بىر ھىيلە ئىشلىتىۋىدى، پەيت كەلدى دەپ ئويلىغان مىرزا
سادىقبەگ «يا پىرىمدىن مەدەت» دەپ نەرە تارتقىنىچە، نەيزىسىنى
تەتۈر پىرقىرىتىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بېشىغا چەنلەپ
ئۇردى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چاققانلىق بىلەن ئۆزىنى ئوڭ
يانغا ئېلىپ قارا تۇلپارنىڭ قورسىقىغا چاپلاشتى. دەل شۇ چاغدا
بوغقۇچى ئانچە چىڭ چىگىلمىگەن دۇبۇلغىسى بېشىدىن چۈشۈپ
كەتتى. مىرزا سادىقبەگنىڭ نەيزىسى ۋىشىشىدە ئاۋاز چىقىرىپ
ئۆتۈپ كېتىشى ھامان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەرگە چۈشۈپ
كەتكەن دۇبۇلغىسى بىلەن كارى بولماي، ئاتنىڭ قورسىقىدىن
كۆتۈرۈلۈپ ئېگەرنىڭ ئۈستىگە چاققانلىق بىلەن قوندى. شۇ
ھامان ئۇنىڭ دۇبۇلغىسىغا يوشۇرغان قىرىق بىر تال سۇمبۇل
چېچى خۇددى شامال سوققان مەجنۇنتالدەك يېيىلىپ، خىپچىدەك
بېلىدە تەكشى سويلىدى. باياتىن بېرى ئۆزى بىلەن ئېلىشقان
سەركەردىنىڭ بىر قىز بالا ئىكەنلىكىنى كۆرگەن مىرزا سادىقبەگ
مەلىكىنىڭ قاپقارا سۇمبۇل چاچلىرىغا، ئاينى خىجىل قىلغۇچى
گۈزەل جامالىغا ھاڭۋېقىپ قاراپلا قالدى. پۇرسەتنى غەنىيمەت
بىلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم نەيزىسىنى مىرزا سادىقبەگنىڭ
گېلىغا گاچچىدە سانجىدى. تىغ زەربىسىدىن ۋارقىراشقىمۇ ئۈل-
گۈرمىگەن مىرزا سادىقبەگ ئات ئۈستىدىن خۇددى بىر تاغار
گۆشتەك گۇلۇپپىدە يىقىلدى.

ئىشان خوجىسىنىڭ ھەسرەتلىك نىداسىنى ئاڭلىغان سەر-كەردە مىرزا سادىقبەگ جەڭگە چۈشۈپ بىرىنچى بولۇپ ئەجىر - تۆھپىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن پولات نەيزىسىنى ئويناتقىنىچە ئات سېلىپ چىقتى - دە، ھاۋا گۈلدۈرلىگەندەك ھەيۋەتلىك نەرە تارتقىنىچە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا تىل سالدى:

— ئەي ئىززىتىنى بىلمىگەن تۇزكور مۇھەممەدئىمىن خان، ئۆزۈڭچە سەئىدىيە شاھزادىسىمەن دەپ قۇتبىل ئەقتاب ئىشان خان خوجامغا پۈت ئاتقۇدەك بولدۇڭمۇ، قېنى نوچى بولساڭ مەيدانغا چۈش. پىرى بۇزرۇكنى تونۇمىغان كور كۆزۈڭنى نەي-زەمنىڭ ئۇچى بىلەن ئېچىپ قوياي.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئەمدىلا ئېغىز ئۆمەللەپ بولغۇ-چە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قارا تۇلپارى مىرزا سادىقبەگكە قاراپ ئوقتەك ئۇچتى.

بېشىغا ئالتۇن قۇببىلىق دۇبۇلغا، ئۇچىسىدىكى ئوق ئۆت-مەس مىسران دالدىلىغۇچنىڭ ئۈستىدىن ئوتقاشتەك قىزىل ئە-رەنچە تون كىيىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قارا تۇلپار ئۈس-تىدە بەئەينى بىر پارچە يالقۇندەك كۆرۈنەتتى. ئىككى باھادىر ئات ئۈستىدە ئۇن - تىنسىزلا نەيزىۋازلىققا چۈشۈپ كەتتى. قىرىق ياشلاردىن ھالقىغان، بەستلىك كەلگەن مىرزا سادىقبەگ-نىڭ ھەربىر ئۇرغان نەيزىسى خۇددى تاغنى تېشىپ ئۆتكۈدەك كۈچ بىلەن ئۇرۇلاتتى. ئەمما، كۆزى ئۆتكۈر، قولى چاققان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھەرىكىتى چاقماقتەك تېز ئىدى. قولىدىكى يەڭگىل، قىسقا پولات نەيزىسى مىرزا سادىقبەگنىڭ ئوڭ - سول كۆكرىكى ھەمدە باش - بويۇن قىسمىدا خۇددى چاقماقتەك ۋىلىلدايتتى. ئۆزى بىلەن ئېلىشىۋاتقان سەركەردىنىڭ بىر قىز بالا ئىكەنلىكىنى بىلمىگەن مىرزا سادىقبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھەرىكىتىنىڭ چاققان بولغىنى بىلەن، نەيزە ئۇرۇشىنىڭ ئانچە تورلۇق، كۈچلۈك ئەمەسلىكىنى ھېس قى-

تىنى ئانچە يۇقىرى ئەمەس ئىكەن دەپ پەرەز قىلغانىدى. شۇڭا، زور ئىشەنچى بىلەن مەيدانغا چۈشكەنىدى. ئۇنىڭ تۇرلۇك جەڭ قوراللىرىنى ئىشلىتىش ماھارىتىدىن باشقا ئۆزگىچە سىرتماق تاشلاش ماھارىتى بار ئىدى. ھەر دائىم ئوتتۇرا بارماق توملۇقتى-كى ئۇن ئالتە گەز ئۇزۇنلۇقتىكى مەشۈت تانىسىنى يېنىدىن ئايرىمايتتى. مەيلى شىكاردا، مەيلى جەڭدە بولسۇن مەشۈت تانى-سىنى سىرتماق قىلىپ شۇنداقلا تاشلىسا ھەرقانچە يۈگۈرۈك ئات، بۇغا - جەرەن ياكى ئادەم بولسۇن نەقلا باغلىنىۋالاتتى. شۇڭا، سەركەردە - لەشكەرلەر ئارىسىدا «سىرتماق» دېگەن لەقە-مىمۇ بار ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشان قوشۇنىدىن يەنە بىر سەركەردىنىڭ ئۆزىگە قارشى ئات سېلىپ چىققانلىقىنى كۆ-رۈپ، ئېتىنىڭ بېشىنى رەقىبىگە قارىتىپ بۇرىدى. ئاي شەكىل-لىك قىلىچ بىلەن پولات نەيزە بىر - بىرىگە زەرب بىلەن ئۇرۇل-دى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ دۇبۇلغىسىغا تىقىشتۇرۇشقا ئۈلگۈرەلمىگەن چاچلىرى توختىماي سىلكىنەتتى. بىرنەچچە مەر-تەم تۇتۇشقان مىرزا ئابباس خەلىپە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ نەيزىۋازلىق ماھارىتىنىڭ پەرەز قىلغىنىدەك ئانچە خام ئەمەسلى-كىنى ھېس قىلدى. شۇ تاپتا ئۇ ھۇجۇمغا ئۆتۈش ئەمەس كۆكرى-كىنى نىشانلاپ چاقماق تېزلىكىدە سانجىلىۋاتقان پولات نەيزىدىن مۇداپىئەلىنىشكە ئۆتۈپ قالغانىدى. مىرزا ئابباس خەلىپە بۇنداق ئېلىشىشنىڭ نەتىجىلىك بولمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە، سىرتماق تاشلاشقا پۇرسەت ئىزدىدى. ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى شاققى-دە يانغا بۇراپ مـەلىكە مـۆھتەرەم خېنىمـدىن بەش - ئالتە قەدەم يىراقلاشتى - دە، ئېگەرنىڭ بېشىدىكى مەشۈت تانىنى قولىغا ئېلىپ، مەلىكىنىڭ بېشىنى نىشانلاپ چاققانلىق بىلەن تاشلىدى. چەمبەر شەكلىدە ئۇچۇپ كەلگەن سىرتماقنى مەلىكە نەيزىسى بىلەن چاقماق تېزلىكىدە توسۇۋەتتى، كەمەنبېغىغا ئال-

شۇ تاپتا ئىككى سەركەردىنىڭ ئېلىشىشىنى كۆزىتىپ تۇرـ
غان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرى يەردە جان تالىشىپ ياتقان
سەركەردىسى مىرزا سادىقبەگكە ئەمەس، بەلكىم قىرىق بىر تال
سۇمبۇل چاچلار ئارىسىدا خۇددى بۇلۇت يېرىپ چىققان ئايدەك
كۆزنى قاماشتۇرۇپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۈزەل
جامالىغا، قىزىل تون ئىچىدىكى تال چىۋىقتەك بويىغا تەسۋىرلەـ
گۈسىز بىر شەيدالىق بىلەن تىكىلىپ قالغانىدى. مەلىكە مۆھتەـ
رەم خېنىمنى تونۇغان بىر قىسىم سەركەردىلەر ئۇنىڭ ئىسمىنى
قايىللىق بىلەن تىلغا ئالدى.
— پاھ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىكەن.
— شۇنداق، سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ جىيەن قىزى.
— مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ بىر تۇغقان سىڭلىسى.
— ئۆز ۋاقتىدىكى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىر
سەركەردىسى.
— كاتتا مەرگەن ـ دە ئۇل مەلىكە.
— ئاتقان ئوقىنى چېنىگەن نىرىسگە تەگكۈزمەي قالمايدۇ.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى تىرىك تۇتۇۋالسىلا مۇھەممەدئىـ
مىن باھادىرخاننى ئاسانلا چېكىندۈرگىلى بولىدىغانلىقىنى پەملەـ
گەن ھىدايىتۇللا ئىشان سەركەردىلىرىگە قاراپ ئەمىر قىلدى:
— قېنى جانابىي سەركەردىلىرىم، قايسىڭلار بۇ جادىنى
تىرىك تۇتۇپ كېلىسىلەر.
— ئۇل مەلىكىنى تىرىك تۇتۇپ كېلىپ ئىشان خان خوجامغا
تارتۇق قىلغايمەن، — دېدى توپ ئىچىدىن بىر سەركەردە ئۆز
سېپىگە قايتىشقا تەمشىلىپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا
قاراپ ئات سېلىپ.
مىرزا ئاباس خەلپە ئىسىملىك بۇ سەركەردە بايام مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم بىلەن مىرزا سادىقبەگنىڭ جەڭبازلىق ماھارىـ
تىنى كۆرۈپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ نەيزىۋازلىق ماھارىـ

چۈشتى ـ دە، قارا تۈلپارنىڭ تۇياقلىرى ئاستىدىن كۆتۈرۈلگەن توپا ـ چاڭدا خۇددى ئېشەكنىڭ تاپىدەك سۆرىلىپ قالدى. نەچچە يۈزلىگەن بۇغا ـ جەرەنلەرنى سىرتماق تاشلاپ تۇتۇپ داڭق چىقارغان بىچارە مىرزا ئاباس خەلپە ئاشۇ سىرتماقنىڭ ئۆزىنىڭ بويىنىغا چۈشۈشىنى زىنھار خىيال قىلمىغانىدى. ئۇ ئاشۇ سۆرەلگىنىچە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قوشۇنىنىڭ سېپىگە يېتىپ كەلگەندە، ئاللىقاچان بوغۇلۇپ ئۆلگەنىدى.

سىڭلىسىنىڭ شۇ قەدەر جەڭبازلىق ماھارىتىدىن سۆيۈنگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ ۋۇجۇدى قايتىدىن جاسارەتكە تولدى ـ دە، سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگە ھۇجۇمغا ئۆتۈشكە پەرمان بەردى.

قاراپ تۇرۇپ ئىككى سەركەردىسىدىن ئايرىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ئۇر ـ چاپ بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋنى كۆرۈپ، لەشكەرلىرىگە چېكىنىشكە پەرمان بەردى ـ دە، شەھەرگە قاراپ جېنىنىڭ بارىچە قاچتى. سېپىل ئۈستىدىكى لەشكەرلەر يا ئوقى، چاچما ئوقلۇق مىلتىق ۋە توپ ئوقلىرى بىلەن مۇداپىئە قىلىپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن سېپىل ئىچىگە بىخەتەر چېكىنىپ كىرىۋالدى ـ دە، ئالتۇن دەرۋازىسىنىڭ قويما پولاتتىن ياسالغان قوۋۇقىنى تاقاپ، خەندەكنىڭ ئاسما كۆۋرۈكىنى كۆتۈرۈۋەتتى.

9

ھەپتىدىن بېرى ئوردىغا بېكىنىۋالغىنىچە قەشقەر، يېڭىساردىن كېلىدىغان ھەمدەمچى قوشۇننىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ تاقىتى تاق بولغان ھىدايىتۇللا ئىشان بۈگۈن قاتمۇ قات مۇھاسىرىدە قالغان ئاستانە سېپىلىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، كۆزىتىش مۇنارىسىدىن سىرتقا نەزەر تاشلىدى. سېپىلنىڭ سىرتى مۇھەممەدئىمىن باھا-

مىدەك چوڭلۇقتا تۆمۈر ئۇرنىتىلغان سىرتماق يان تەرەپكە قىي-
سىيىپ بوشقا كەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېتىنىڭ بېشىنى
بۇراپ ئۆز سېپىگە قاچتى. مەلىكىنى يېڭىلدى دەپ ئويلىغان
مىرزا ئابباس خەلىپە مەشۇت تانىنى قايتىدىن يىغدى ـ دە، قايتا
سىرتماق تاشلاپ تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسىغا ئورنى-
تىلغان تۆمۈر زىخ بىلەن ئېتىنى ئاچچىق بىقىنىدىدى. ئاغرىققا
چىدىمىغان ئات جېنىنىڭ بارىچە چاپتى. بۇ چاغدا مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم نەيزىسىنى ئېگەرگە ئىلىپ قويۇپ، ياسىنى ئوقلاپ
ئۈلگۈرگەنىدى. مەلىكىگە خېلىلا يېقىنلىشىپ قالغان مىرزا ئاب-
باس خەلىپە سىرتماقنى قايتا تاشلاش ئۈچۈن بېشىدىن ئېگىز
كۆتۈرۈپ شۇنداقلا چۆرۈشىگە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇزەڭ-
گىگە دەسسەپ، ئارقىسىغا شاققىدە ياتتى ـ دە، مەھكەم تارتىپ
تولۇن هالەتكە كەلتۈرگەن يانىڭ كىرىچىنى ۋاشىشىدە قويۇۋەتتى.
مەلىكىنىڭ ئاتىنىڭ ئۇستىدىلا ئوڭدىسىغا ياتقىنىنى كۆرۈپ نېمە
بولغانلىقىنى بىلەلمەي تۇرغان مىرزا ئابباس خەلىپىنىڭ دەل
قاڭشىرىغا يا ئوقى زەرب بىلەن سانجىلدى. شۇ هامان چىدىغۇسىز
ئاغرىق ئازابى مىرزا ئاببـاس خەلىپىنىـڭ پۈتكـۈل ۋۇجـۇدىغا
تـارقىدى ـ دە، كۆزىدىن ۋاللىدە ئوت چاقناپ كەتتى، ئوڭ
قولىدىكى بېشى ئۇستىدە ئايلاندۇرۇۋاتقان سىرتماقنىڭ هالقىسى
دەل ئۆزىنىڭ بوينىغىلا كىيىلىپ قالدى. ئۇ سىرتماقنى تاشلاپ
قاڭشىرىغا سانجىلىپ تۇرغان يا ئوقىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن قول-
نى ئوققا ئۇزاتتىيۇ، ماغدۇرى يەتمەي ئالدىغا ئېڭىشىپ قالدى.
قارا تۇلپارنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ توختاتقان مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم ئوقتەك چېپىپ كېلىۋاتقان ئاتىنىڭ ئۇستىدىكى مىرزا
ئاببـاس خەلىپىنىڭ بوينىدىكى سىرتماقنىڭ بېغىنى چەبدەسلىك
بىلەن قولىغا ئېلىپ ئېگەرنىڭ قوش بېشىغا باغلىدى ـ دە، قارا
تۇلپارنى ئۆز سېپىگە قارىتىپ بىقىنىدىدى. مىرزا ئابباس خەلىپە
بولسا بوينىدىكى سىرتماقنىڭ تـارتىشىدىن يـەرگە ئـۇچـۇپ

ھەقىقىتىنىغا ئەگەشمەي ئېمىشقا ئاشۇ دەھرىي سەئىدىيە شاھزادىلە-
رىگە ئەگىشىدىغاندۇر. بۇ ئەل - يۇرتقا مەڭگۇ خانۇ سۇلتان
بولۇش ئۈچۈن چوقۇم سەئىدىيە جەمەتىدىن بولۇش شۇنچىۋالا
زۆرۈرمىدۇر؟ ئاۋام - رەئىيەت سەئىدىيە جەمەتىدىكىلەرنىڭلا
خانۇ سۇلتانلىقىنى ئېتىراپ قىلىدىكەن، ئۆزگىلەرنى تەختنى
سويۇپ ئالغان دەپ قاراپ ھىمايە قىلمايدىكەن. ۋادەرىخا، بۇنى
بۇرۇنراق چۈشىنىپ يەتكەن بولسام، سەئىدىيە جەمەتىدىكى مەلى-
كىلەرنىڭ بىرەرىگە ئۆيلىنەر ئەمەسمىدىم...»
ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلىك خىياللارغا ئەسىر بولغاچ
ئوردىغا كىردى - دە، ئوردا بېغىدىكى لالىزار قەسىرگە كېلىپ،
ھېچكىمنى قوبۇل قىلمايدىغانلىقىنى ئېيتىپ قويۇپ، بىكاۋۇل
ئەمىرنىڭ ئۇلپەتچىلىكىدە شاراب ئىچىشكە باشلىدى. ئار-
قىمۇ ئارقا ئىچىلگەن، ئەپيۇن ئارىلاشتۇرۇلغان كۈچلۈك شاراب
ئۇنى تېزلا مەست قىلدى - دە، كۆڭلىدىكى خەستىلىكلەرنى
كۆتۈرۈۋەتتى. مەست ۋۇجۇدىنى شېرىن خىياللارغا ئەسىر قىلى-
دى. ئۇ سەئىدىيە جەمەتىدىكى بىرەر مەلىكىگە ئۆيلىنىش خام
خىيالىنى سۈرۈۋىدى، كۆز ئالدىدا بىردىنلا ھېلىقى كۈندىكى
جەڭدە باھادىرلىق كۆرسەتكەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۈ-
زەل جامالى زاھىر بولدى.
«... بىر چىنە شەربەت بىلەن قوشۇپ ئوتلىغۇەتكۇدەك مەلىكە
ئىكىنا كاساپەت. باھادىرلىقىنى دېمەمدىغان تېخى. ناۋادا نىكا-
ھىمدا ئاشۇنداق سەئىدىيە مەلىكىلىرىدىن بىرەرى بولسا ئىدى،
شاھزادە مۇھەممەدئىمىن خانمۇ بۇ دەرىجىدە سەلتەنەت دەۋاسى
قىلماس ئىدى. ئاۋام - رەئىيەتمۇ مېنىڭ سەلتەنىتىمنى ھىمايە
قىلار ئىدى. توغرا، بىر ئامال قىلىپ ئاشۇ مەلىكىنى قولغا
چۈشۈرەي، ئىشان خانلىق سەلتەنىتىمنىڭ تاجىسىغا گۈل قىلىپ
قىساي. ئاھ تەڭرىم، شۇ نازۇك بەدەننىڭ ۋىسالىغا يېتەر-
مەنمۇ - ھە!...».

دىرخان لەشكەرلىرىنىڭ سان - ساناقسىز قارارگاھلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. پۈتۈنلەي جەڭ كىيىمى كىيىشىپ، تۈرلۈك جەڭ قوراللىرى بىلەن تولۇق قوراللانغان لەشكەرلەر رەتلىك سەپ تۈزۈشۈپ سېپىل ئەتراپىنى چارلاۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ روھىي ھالىتى تولىمۇ كۆتۈرەڭگۈ، بەستىدىن جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى. سېپىل ئۈستىدىكى سوپى لەشكەرلىرىنىڭ سولغۇن، غەمكىن چىرايىغا قاراپ ئىشاننىڭ كۆڭلى تولىمۇ يېرىم بولدى. ۋۇجۇدىنى باش - ئاخىرى يوق چىگىش غەم باستى.

«... تەڭرىم ماڭا بۇ ئەلنىڭ سەلتەنىتىنى خۇددى قارا قىشنىڭ تەپتى يوق ئاپتىپىدەك غىل - پاللا كۆرسىتىپ قويۇپ، يەنە قايتۇرۇۋالارمۇ؟ تۇزكور مۇھەممەدئىمىن راستىنلا غالىب كېلەرمۇ؟ ئېھ تەڭرىم، ئېھ بابائى - پەدەر بۇزرۇكلىرىم، سىلەرگە كېچە - كۈندۈز سېغىنىپ تىۋىنغىنىمنىڭ ئىنئامى شۇنچىلىكمىدۇر؟ بۇ ئەل - يۇرت ئاشۇ سەئىدىيە ئەۋلادلىرىنىڭ سورىشىغىلا بەخشەندە قىلىنغان بولغىيمىتى. سەلتەنەتنى قولۇمغا ئېلىش ئۈچۈن قانچىلىك بەدەللەرنى تۆلىمىدىم - ھە! شاھزادە يولۋاسخاننىڭ ئالدىدا ئۆمىلىدىم. سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن نۇرغۇن جاپالارنى تارتتىم. ئۆزگە يۇرتلاردىكى خان - سۇلتانلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىش ئۈچۈن قىلمىغانلىرىم قالمىدى، نۇرغۇن مال - دۇنيالىرىمدىن ئايرىلدىم. بۇتپەرەسلەرنىڭ كاتتىسى دالاي لامانىڭ ئالدىغا ئۆمىلەپ بېرىپ ئاياغلىرىنى سۆيدۈم، ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش ئۈچۈن بۇت - ئەۋلىيالىرىغا باش قويدۇم. موڭغۇل خان خوجامنىڭ كەينىدىن قوتۇر ئېشەكتەك سوكۇلدىدىم، مىڭلىغان غالچا يىگىت، غالچا چوكانلارنى ئىنئام قىلدىم. ئەل - رەئىيەتنىڭ غەزەپ - نەپرىتىگە، پىتنە - پاساتلىرىغا قارىماي قىلغان شۇنچىۋالا ئىشلىرىمنىڭ ھەممىسى مۇشۇ سەلتەنەت ئۈچۈن ئىدىغۇ ئاخىر. ئاۋام - رەئىيەت مەندەك قۇتبىل ئەقتاب، سۇلتانۇل مۇ-

— يوقال! كۆزۈمدىن دەرھال يوقال، قارىغىش تەگكۈر!

مىرزا ئىدرىسبەگ پەرۋاسىز ھالدا ئىشاننىڭ بىلىكىگە مەھكەم ئېسىلىۋالدى. غەزىپى چېكىگە يەتكەن ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى مەھكەم قۇچاقلىغان پېتى جاللاتنى توۋلىدى.

— مىرغەزەپبەگ! مىرغەزەپبەگ...

مىرزا ئىدرىسبەگ ئىشاننىڭ بىلىكىگە تېخىچە ئېسىلىپ تۇراتتى. ئەمما، ئىشان جېنىنىڭ بارىچە ۋارقىرىغان بولسىمۇ ئاۋازى پەقەتلا چىقمايۋاتاتتى. ئىشان ۋارقىرىغان پېتى چۆچۈپ كۆزىنى ئاچتى - دە، ئۆزىنىڭ مەستچىلىكتە ئۇخلاپ قالغانلىقىنى، بايام كۆرگەنلىرىنىڭ چۈشى ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ئىشاننىڭ بېشىدا بىكاۋۇلبەگ بىلەن موللا ساقى خەلپە ۋە مىرزا دىۋاننىڭ ئەمرى قول باغلاپ تۇراتتى.

— يامان چۈش كۆرۈپ قالغان ئوخشىمامىلا، ئانھەزرەتىم، — سورىدى موللا ساقى ئېھتىياتچانلىق بىلەن.

ئىشان بايام كۆرگەن چۈشىنى تېزلا ئېسىگە ئالدى - دە، موللا ساقىنىڭ سوئالىغا مۇجمەللا جاۋاب بەردى:

— ياخشى - يامانلىقى قۇرۇسۇن ئول چۈشنىڭ.

شۇ تاپتا ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىدا چۈشىدىكى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى باغرىغا باسقاندىكى لەززەتتىن كۆرە، مىرزا ئىدرىسبەگ ئېيتقان سۆزلەرنىڭ دەھشىتى بەكرەك ھۆكۈم سۈرۈۋاتاتتى. ئىشان مىرزا ئىدرىسبەگنىڭ ئورۇنلۇق مەسلىھەتىگە كىرمەي، يوقىلاڭ گۇمان بىلەن ئۇنى ھەج قىلىپ كېلىش باھانىسى بىلەن مەككىگە پالىغىنىغا تۇنجى قېتىم پۇشايمان يېدى. ئوردىسىدا مىرزا ئىدرىسبەگچىلىك ئەقىلدارنىڭ يوقلۇقىدىن قاتتىق ئۆكۈندى. يۈرىكى پۇشايمان ئازابلىرىغا چىلىشىپ مۇشۈك تاتىلىغاندەك ئاچچىق ئېچىشتى.

— ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى موللا ساقى زورىغا گېلىنى قىرىپ قويۇپ.

ئىشق ۋەسۋەسىسى ئىشانىنىڭ مەست تۇيغۇلىرىنى لەرزىگە
سالماقتا ئىدى. شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى بۇنىڭ-
دىن بەش ـ ئالتە يىللار ئىلگىرى سۇلتان ئىسمائىلخانىنىڭ ھۇ-
زۇرىدا تۇنجى قېتىم كۆرگەندە يۈرىكىگە تۇتاشقان ئىشق ئوتلىرى
ئىشانىنىڭ ۋۇجۇدىنى قايتا ئۆرتىمەكتە ئىدى. ئىشان شېرىن
خىياللار ئىلكىدە يەنە بىرنەچچە قەدەھ شاراب ئىچىۋەتكەندىن
كېيىن پەي ياستۇققا يۆلەنگىنىچە ئۇيقۇغا كەتتى.

... گۈزەل ئېرەمباغ. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى نىكاھىغا
ئالغان ھىدايىتۇللا ئىشان بەئەينى يىگىرمە ياشلىق يىگىتلەر-
دەك قىن ـ قىنىغا پاتماي شاشلىق قىلاتتى. مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم ئىشانغا نازلىق بېقىپ، شەھلا كۆزلىرىنى مۇھەببەتلىك
ئوينىتىپ، كېيىكتەك تاقلاپ قاچاتتى. ۋۇجۇدىدا يىگىتلىك قې-
نى قاينىغان ئىشان ئۇنى چەبدەسلىك بىلەن قوغلايتتى. مانا،
ئىشان ئاخىرى ئۇنى قوغلاپ يەتتى ـ دە، كۇچلۇك بىلەكلىرى
بىلەن مەھكەم قۇچاقلىۋالدى. غۇنچىدەك لەۋلىرىگە تەشنا لەۋلى-
رىنى ياقتى. مەلىكە ئۇنىڭ قوينىدا خۇددى بېلىقتەك پىلتىڭلايت-
تى...

دەل شۇ چاغدا قۇلىقى تۇۋىدە ئاڭلانغان خىرقىرىغان ئاۋاز
ئىشانىنىڭ شېرىن پەيزىنى بۇزۇۋەتتى. ئىشانىنىڭ بېشىدا مىرزا
ئىدرىسبەگ بىزەڭلىك بىلەن خىرىلداپ سۆزلەۋاتاتتى.

— يېڭىلىشتىلا، ئانەزرىتىم، ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەر بۇ-
يۇك سەلتەنىتىمىز بىلەن قارشىلىششقا زىنھار پېتىنالماس.
ھەممە بالا ـ قازا مۇھەممەدئىمىن خان باشچىلىقىدىكى دەھرىي
سەئىدىيە جەمەتىنىڭ توپىلىڭىدىن كېلۇر. ئول رىياكار ئازغۇن-
لاردىن ئېھتىيات قىلماقلىق كېرەك.

نەدىكى قۇرۇق گەپلەرنى قىلىپ ۋىسال شادلىقىغا ھالاقىت
بېرىۋاتقان مىرزا ئىدرىسبەگكە قاراپ ئىشان غەزەپ بىلەن ۋارقى-
رىدى:

قىلماي ئۆرە تۇرغان موللا ساقىغا قاراپ زوۋان سۇردى:

— بۇ پەلەك بىزدىن يۈز ئۆرۈگەن ئوخشايدۇ، ئەمدى قانداق قىلماق كېرەك، ئى زاتىل ئەقتابىم.

ئىشاننىڭ تويۇقسىز سورىغان بۇ سوئالىدىن موللا ساقى مۈگدەك ئۇيقۇسىدىن ئويغانغاندەك چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈردى-دە، دۇدۇقلاپراق جاۋاب بەردى:

— قىبلىگاھىمغا مەلۇم بولغاي. ئەھۋال بۇل دەرىجىگە يەتكەندە كۈچلۈك ياۋ بىلەن ياغى قىلماق ئاقىلانىلىك ئەمەستۇر. كالتە پەمىمچە ئاستانىنىڭ سېپىللىرى ئېگىز، خەندەكلىرى چوڭقۇر، قوۋۇقلىرى مۇستەھكەم، ئوزۇق - تۈلۈكىمىز يېتەرلىك. شۇڭا، ئاستانىنى مەھكەم قورۇقدىغاچ، موڭغۇل خان خوجامغا چاپارمەن ئەۋەتىپ ھەمدەم سورىساق، موڭغۇل باھادىرلىرىنىڭ كۈچى بىلەن ئول دەھرىي مۇھەممەدئىمىن خاننى تەسەررۇپىمىزدىن قوغلاپ چىقىرىشىمىز، بەلكىم كاللىسىنى ئېلىپ بۈيۈك سەلتەنىتىمىزگە سەرگەشتىلىك قىلغان گۇناھى ئۈچۈن سازايى قىلىشىمىز مۇمكىن.

ئۆتكەندە مۇشۇنداق تەدبىرنى كۆرسەتكەن ئەمىرنىڭ كاللىسىنى ئالدۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان، مانا ئەمدى بۇرنىغا ئۆلۈم پۇراپ تۇرغاندا نېرى - بېرىسىنى سۈرۈشتە قىلىپ ئولتۇرمايلا موللا ساقىنىڭ تەدبىرىگە قوشۇلدى.

— موڭغۇل خان خوجامدىن ھەمدەم تىلىمەكتىن ئۆزگە ئامالىمىزمۇ يوقتۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان ھەسرەتلەنگەن ھالدا ۋە بېشىنى يەردىن ئۈستۈن كۆتۈرمەي تۇرغان مىرزا دىۋاننىڭ ئەمىرىگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — دەرھال ياردەم تەلەپ قىلىپ موڭغۇل خان خوجام ھۇزۇرىغا مەلۇمات يوللانسۇن. مەلۇمات ھازىرلا يولغا سېلىنغاي.

— خوش، — دېدى ئىشان موللا ساقى بىلەن بىكاۋۇلبەگكە ئاداۋەت بىلەن قاراپ.

— قەشقەرگە ئەۋەتكەن چاپارمەن قايتىپ كەلدى.

ئىشان بىرئاز ئۈمىدلىنىپ قەددىنى رۇسلىدى.

— خوش، ھەمدەمچى لەشكەرلەر يولغا چىقىپتىمۇ؟

— ناھايىتىمۇ ئەپسۇس، قەشقەر بىلەن يېڭىسار قولدىن كېتىپتۇ.

ھىدايىتۇللا ئىشان چايان چاققاندەك چۆچۈدى، لەۋلىرى تىترەپ، چىشلىرى كاسىلدىدى.

ئىشاننىڭ غەزەپلىك تۇرقىنى كۆرۈپ قورقۇپ كەتكەن موللا ساقى چاپارمەندىن ئاڭلىغانلىرىنى تېز - تېز سۆزلەشكە باشلىدى:

— تۇزكور مۇھەممەدئىمىن خانغا ئاقسۇنى تاپشۇرغان ئاسىي مۇناپىق ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ بىر بۆلەك لەشكەرنى باشلاپ ئاقسۇدىن ئۇدۇل قەشقەرگە يۈرۈش قىلغانىكەن، قەشقەر ئەمىرى خۇدابەردى خەلىپە مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ بىلەن جەڭ قىلىپ شېھىت بوپتۇ. قەشقەر لەشكەرلىرى ئاسىيلارغا ئەل بوپتۇ. قەشقەرنى ئېلىپ ئاستانىگە قاراپ ئىلگىرىلىگەن ئاسىي قوشۇنغا يېڭىسارنىڭ ھاكىمبېگى مىرزا قاراقچىبەگ ئۇرۇشمايلا ئەل بولۇپتۇ. ھازىر ئۇلار يېڭىسار قوشۇنلىرى بىلەن بىرلىكتە دەھرىي مۇھەممەدئىمىن خان قوشۇنلىرىغا ھەمدەمدە بولۇش ئۈچۈن ئاستانىگە قاراپ كېلىۋېتىپتۇ...

— بەس! — دېدى مەلۇماتنىڭ ئاخىرىنى ئاڭلاشنى خالىمىغان ھىدايىتۇللا ئىشان قولىنى سىلكىپ.

موللا ساقى گېپىنى چىپپىدە توختىتىپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ تېخىمۇ بەك ئېگىلدى.

ھىدايىتۇللا ئىشان كۆزىنى يۇمۇپ خېلى ئۇزاق خىيال سۈرگەندىن كېيىن، ئوتياشلىقتىكى قارانچۇقتەك مىدىر - سىدىر

مىز مۇمكىن.
شۇ تاپتا ئىككى تەرەپ بولۇپ قالغان سەركەردىلەرنىڭ قاي-
سىسىنىڭ تەكلىپىنى قوللىشنى بىلەلمىگەن مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخان تەڭقىسلىقتا قېلىۋاتاتتى. ئۇنىڭغا ھەر ئىككىلى تە-
رەپنىڭ تەكلىپى يوللۇق بولۇپ تۇيۇلاتتى. ئۇ باياتتىن بېرى
ئۇن - تىنسىز خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان سىڭلىسىغا «قېنى
سىزمۇ بىر نېمە دەپ باقمامسىز» دېگەننى قىلىپ قاراپ قويدى.
ئاكىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم دەر-
ھال خىيالدىن باش كۆتۈردى - دە، يەڭگىل يۆتىلىۋېتىپ
سۆز باشلىدى:
— جانابىي سەركەردىلەرنىڭ بەرگەن تەكلىپلىرى پۈتۈنلەي
ئورۇنلۇق. شۇنداقتىمۇ مېنىڭ باشقىچىرەك ئويۇم بار. بىلمىدىم
تەكلىپىم مەقبۇل كېلەرمىكىن.
ھەممەيلەن مەلىكىنىڭ ئاغزىغا ئۈمىد بىلەن قاراشتى.
— ئاستانىگە ھازىرلا ھۇجۇم باشلىساق موڭغۇل خان خوجە-
سىغا چەكسىز ئىشەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشان جاھىللىق قىلىپ
ئاسانلىقچە تەسلىم بولمايدۇ. ئاستانە سېپىلى مۇداپىئەلىنىشكە
ھەمدە ئوقيا، مىلتىق، توپ ئوقلىرى بىلەن قارشىلىق بىلدۈ-
رۈشكە تولىمۇ ئەپلىك، مۇشۇنداق ئەھۋالدا ئاستانىگە ھۇجۇم
قىلساق، بىھۇدە چىقىم تارتىشىمىز تۇرغانلا گەپ، ئەمما شەھەر-
نى مۇھاسىرىگە ئېلىپ يېتىۋەرگىنىمىزنىڭمۇ ھېچقانداق ئەھمە-
يىتى يوقتۇر. چۈنكى، ئاستانىنىڭ ئوزۇق - تۈلۈكى مول،
سۇيى يېتەرلىك، ئۇلار مۇھاسىرىگە خېلى ئۇزۇنغىچە بەرداشلىق
بېرەلەيدۇ. مۇشۇ يوسۇندا جەڭ قىلماي يېتىۋەرسەك لەشكەرلى-
رىمىزنىڭ جاسارىتى سۇسلاپ كېتىدۇ. ئىسسىق ئۆي، ئاسايىش-
لىق ماكانىنى سېغىنىپ جەڭدىن رايى قايتىپ كېتىدۇ. ئاۋۋال
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەلچىلىرى غالدانىنىڭ دەرگاھىغا بېرىپ،
موڭغۇل لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ قالسا ئىككى ياۋنىڭ ئوتى

10

نامازدىگەر ۋاقتى...

موڭغۇل خانى غالداندىن لەشكىرىي ياردەم سوراپ يولغا سالغان ئەلچىسىنىڭ مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخانىنىڭ چارلىغۇچى لەشكەرلىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىشىنى ھىدايىتۇللا ئىشان زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سىڭلىسى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قاتارلىق سەركەردىلەرى بىلەن بارگاھى ئالىيدا لەشكىرىي كېڭەش ئۆتكۈزۈۋاتاتتى.

— ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ نىيىتى بۇزۇلۇپتۇ. ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ يېتىۋەرمەي دەرھال تېگىش قىلايلى.

— ئۈششۈك ھەرىسى ئۈلەر ۋاقتىدا ئاسان چاقىدىغان بولۇپ قالىدۇ. ھىدايىتۇللا ئىشان ھازىر بەئەينى ئۈششۈك ھەرىسى مىسالىدۇر. ئۇ نەشتەر سانجىپ بولغۇچە دەرھال ئۇجۇقتۇرۇۋەتكىنىمىز ياخشى.

— ئاستانىنىڭ سېپىل - قوۋۇقلىرى ھەم ئېگىز، ھەم مۇستەھكەم ئىكەن. ئەگەر تېگىش قىلىدىغان بولساق لەشكەرلەرىمىزنى كۆپلەپ تالاپەتكە ئۇچرىتىۋېلىشىمىز مۇمكىن.

— بۇمۇ بىر ھېسابتا توغرا، بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىم لەشكەرلىرىمىزنىڭ ئىرادىسىنى ئاجىزلاشتۇرۇۋېتىدۇ. ئالىيلىرى بۇ تەرىپىنىمۇ ئويلىنىپ كۆرگەي.

— ئەگەر ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىپ يېتىۋەرسەك، ھەدايىتۇللا ئىشان موڭغۇللاردىن ياردەم تەلەپ قىلىپ يەنە ئەلچى ماڭدۇرۇشى مۇمكىن. بەختىمىزگە يارىشا، بۇ نۆۋەت ئەلچىلەرنى تۇتۇۋالغىنىمىز بىلەن يەنە بىر نۆۋەت قولىمىزغا چۈشۈپ قېلىشى ناتايىن. ئول چاغدا ھەمدەمگە كەلگەن موڭغۇل لەشكەرلىرى بىلەن ئىشانىنىڭ سوپى لەشكەرلىرى ئارىسىدا قىينىلىپ قېلىشى-

— كىمنىڭ ھەقىقىي مەرد ـ باھادىرلىقىنى بىر كۆرسىتىپ قويايلى ئۇلارغا.

— سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز موڭغۇل تىلىنى ئوبدان بىلىدىغۇ دەيمەن، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىگىز بويلۇق، ئاق سېرىق كەلگەن سەركەردىسىگە قاراپ.

. زوردۇن كۆك كۆز ئىسىملىك بۇ سەركەردە ئەينى يىللىرى ئىلى تەرەپتىن ئۇچتۇرپانغا ئات سودىسى بىلەن چىقىپ، ئاتلىرىنى ئوغرىغا ئالدۇرۇپ قويغانلىقى ئۈچۈن دەۋا ـ دەستۇر سەۋەبلىك ئۇچتۇرپاننىڭ ئەمىرى بىلەن تونۇشۇپ قالغانىدى. ئىلى ئۇيغۇرلىرىغا خاس خۇش چاقچاق، گەپ ـ سۆزلىرى چاققان، ھازىر جاۋاب بۇ يىگىتنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىر سۆزلەشىپلا ياقتۇرۇپ قالغان ۋە ئوردىدا خىزمەتتە بولۇشقا تەكلىپ قىلغانىدى. ئەنە شۇنداق سەۋەب بىلەن ئۇچتۇرپاندا تۇرۇپ قالغان بۇ يىگىت خېلىلا يۇقىرى جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ يېقىن سۆھبەتدىشى ھەم سەركەردىسى بولۇپ قالغانىدى.

زوردۇن كۆك كۆز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سوئالىغا موڭغۇل تىلىدا كاسىر ـ كۇسۇر بىرنېمىلەرنى دەپ جاۋاب بېرىپ بارلىق سەركەردىلەرنى كۈلدۈرۈۋەتتى.

— سەركەردىنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى بىلەلمىدىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كۈلكىسىنى توختىتالمىغان ھالدا.

— ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، موڭغۇل تىلىنى ئول غالدان بوشۇكتۇخاندىنمۇ پۇختىراق بىلىمەن، — دەپ جاۋاب بەردى زوردۇن كۆك كۆز يەنە قىزىقچىلىق قىلىپ.

— ئۇنداق بولسا ئۆزلىرى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەلچىسى سۈپىتىدە ياسىنىپ ھازىرلا يولغا چىققايلا. بىز ئەمىرلەشكەر مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى يېتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئاندىن لەشكەرلەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىققايمىز.

تۇرىشىدا قېلىشىمىز مۇمكىن. شۇڭا، مېنىڭ تەكلىپىم: سەر-كەردىلەردىن بىرىنى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەلچىسى سىياقىدا ياساندۇرۇپ غالداننىڭ دەرگاھىغا تېزدىن ماڭدۇرايلى - دە، ھەمدەمگە كەلگەن موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئالدىنى مۇزداۋاننىڭ ئاقسۇ تەۋەسىدىكى چۆلدە توسۇپ يوقىتايلى، ھەمدەمگە كەلگەن موڭغۇل لەشكەرلىرىنى يوقاتساقلا، بىرىنچىدىن، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تاشقى ياردەمگە بولغان ئىشەنچىسىنى سۇندۇرغىلى بولىدۇ. ئىككىنچىدىن، ھەيۋىسى سۇنغان ئىشاندىن ئاستانە ھەم سەلتەنەتنى ئاسانلا سويۇپ ئالغىلى بولىدۇ. ئۈچىنچىدىن، موڭغۇللارنىڭ سەئىدىيە تەسەررۇپىنى بويسۇندۇرۇش ئىرادىسىنى سۇندۇرغىلى بولىدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يىراقنى كۆرەرلىك بىلەن ئوتتۇرىغا قويغان تەدبىرى ئاكىسىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتى.

— كەلگۈسىنى نەزەردە تۇتقاندا بۇ بولىدىغان تەدبىر ئىكەن. ئەسلىدىمۇ سەئىدىيە باھادىرلىرىنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى كۆرسەتىپ قويماي تۇرۇپ موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن قۇتۇلمىقىمىز تەس. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ موڭغۇل ئاقسۆڭەك خوجىسىغا بولغان ئۈمىدىنى يوققا چىقارماي تۇرۇپ ئاستانىنى ئالمىقىمىز تەسكە توختايدىغان ئوخشايدۇ. جانابىي سەركەردىلەر بۇ تەدبىرگە نېمە دەيدىكىن؟

ئەسلىدىنلا موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن يۈزمۇ يۈز تۇتۇشۇپ، ئىلگىرىكى مەغلۇبىيەت داغلىرىنى يۇيۇشنى كۆڭلىگە پۈككەن سەركەردىلەر بۇ تەدبىرنى بىر ئېغىزدىن ماقۇللاشتى.

— موڭغۇل ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرى بىلەن رەسمىي يوسۇندا بىر تۇتۇشۇپ كۆرەيلى.

— مەن قوشۇلىمەن، ئول مەلئۇنلارنىڭ بىرىنىڭ بېشىنى ئالسامۇ ھېساب.

چاندۇرۇپ قويمىسا بولاتتىغۇ، — دېدى يەنە بىر سەركەردە ئەندى-
شىسىنى يوشۇرماي.

— جانابىي سەركەردىلەر خاتىرجەم بولغاي، — دېدى مۇ-
ھەممەد ئىمىن باھادىرخان خاتىرجەملىك بىلەن، — سەركەردە
زوردۇن كۆك كۆزنىڭ قاملاشتۇرالمايدىغان ئىشى يوق. بۈگۈن
بولمىسا ئەتىگىچە بۇ چۆللۈككە موڭغۇل لەشكەرلىرىنى خۇددى
بۆرىندىن چۆلۈك ئۆتكۈزۈلگەن تۆگىدەك يېتىلەپ كەلمىسە ھې-
ساب ئەمەس.

— ئول مەلئۇنلارنىڭ ئەجەل - پەيمانى توشقان بولسىلا،
ئاللاتائاللا ئىگەم ئۇلارنى ئۆز ئاياغلىرى بىلەن ماڭدۇرۇپ بۇ
چۆللۈككە ئەۋەتمەي قالمايدۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
خاتىرجەملىك بىلەن.

— سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ياۋ ئەھۋالىدىن ئالدىن
خەۋەر بېرىۋەتسە ئىشلىرىمىز تېخىمۇ پۇختا يۇرۇشكەن بولار
ئىدى، — دېدى مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ تەقەززالىق بىلەن.

سەركەردىلەر ئەنە شۇ يوسۇندا بىر ئاش پىشىم سۆزلىشىپ
ئولتۇرغاندىن كېيىن ئۆز قارارگاھلىرىغا قايتىشتى.

ناماز ئەسىر مەھەل.

سەركەردە - لەشكەرلەر ئەمدىلا ئەسىر نامىزىدىن پارىغ
بولۇپ تۇرۇشىغا، مۇزداۋان تەرەپتىكى كارۋان يولىدىن چېكىت-
تەك بىر نەچچە قارا - قۇرا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. بۇنى ئەڭ
ئاۋۋال بايقىغان ئېگىز دۆڭدە كۆزەتتە تۇرغان لەشكەر ئەھۋالنى
دەرھال مەلۇم قىلدى. شۇ ھامان بارلىق سەركەردىلەر دۆڭنىڭ
ئۈستىگە چىقىپ لەشكەرلەر كۆرسەتكەن نىشانغا نەزەر تاشلىدى.
ئالاھازەل بىر چۆگۈن چاي قاينىمىچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە ئۇنىڭ
ئاتلىق ئادەملەر ئىكەنلىكىنى ئىلغا قىلدى. ئۇلار راستىنلا مۇ-
ھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئالدىن چارلىغۇچى لەشكەرلە-
رى ئىدى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا بېشىغا موڭغۇلچە مالىخاي، ئۈچە-

سەپەر ئۈستىدە تولىمۇ ئېھتىيات قىلغايلا.

— خاتىرجەم بولسىلا، ئالىيلىرى. بۇ ئىشتىن پەقەتلا چاتاق چىقمايدۇ.

11

ئەمدىلا كۆز ئايلىرىنىڭ كىرىشىگە قارىماي كۈندۈزى تونۇر-دەك قىزىپ كېتىدىغان يانتاققۇدۇق چۆللۈكى ناماز ئەسىر ۋاقتى-دىن باشلاپ مۇزتاغ تەرەپتىن كەلگەن غۇر - غۇر شامالدا تېزلا سوۋۇپ ئادەمنىڭ غولىنى قورۇغۇدەك سوغۇق بولاتتى.

سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنى ئىرەن قابۇرغىگە يولغا سېلىۋېتىپ بىر ھەپتىدىن كېيىن بىر تۈمەنگە يېقىن لەشكىرىنى ئاستانىنى داۋاملىق مۇھاسىرىگە ئېلىشقا قالدۇرۇپ، قالغان سەركەردە - لەشكەرلىرى بىلەن ئاقسۇغا قاراپ يولغا چىققان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئاقسۇ سېپىلىنىڭ سىرتىدا قوشۇننى تولۇق بىر كۈن دەم ئالدۇرغاندىن كېيىن، يەنە داۋاملىق ئىلگى-رىلەپ، ئاقسۇ بىلەن كۇچانىڭ ئارىلىقىدىكى مۇزداۋان يولى ئۈستىدىكى يانتاققۇدۇق چۆللۈكىدە موڭغۇل لەشكەرلىرىنى كۈ-تۈپ ياتقىنىغا بۈگۈن توپتوغرا ھەپتە بولغانىدى. شۇ تاپتا مۇھەم-مەدئىمىن باھادىرخان بارگاھى ئالدىدا مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق سەركەردىلىرى بىلەن مۇز داۋان تەرەپكە ياۋ قوشۇنىنىڭ شەپىسىنى تىڭ تىڭلاپ كېلىشكە ئەۋەتكەن چارلىغۇچىلارنىڭ خەۋىرىنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى.

— غالدان لەشكەرلىرىنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھەمدەم بو-لۇشقا ئەۋەتمەيمۇ قالارمۇ؟ — دېدى سەركەردىلەرنىڭ بىرى ئارد-دىكى جىمجىتلىقنى بۇزۇپ.

— سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ئىشنى ئەپلەشتۈرەلمەي

موڭغۇلچە ئۇستۇاشنى كىيدۇرۇپ قويدى ـ دە، ئۇستۇنىمغا شۇنداقلا بىر قارنۇېتىپ، مانا ئەمدى جىك موڭغۇلغا ئوخشىدىڭ دەپ ئاغزى ـ ئاغزىغا تەگمەي سۆزلەپ كەتتى.

سەركەردىلەر يەنە خىرىلداپ كۈلۈشتى.

— جانابىي سەركەردىنى بۇنىڭدىن كېيىن زوردۇن كۆك كۆز دېمەي زوردۇن قالماق دېسەك بولغۇدەك، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كۈلۈپ، — خوش قېنى، ئەمدى رەسمىي گەپكە كېلەيلى. موڭغۇل خانى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھەمدەم بولۇشقا قانچىلىك لەشكەر ماڭدۇردى؟

— بىرى كەم ياكى ئارتۇق ئەمەس نەق تۆت تۈمەن.

— تۆت تۈمەن؟ — مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن يەنە سورىدى، — ئۇلار ھازىر نەدىرەك كېلىۋاتىدۇ؟

— ئۇلار ئىرەن قابۇرغەدىن يولغا چىققان ھامان، ھەمدەمچى موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىسى زەڭگى قونتاجىغا «غالىب قوشۇنىنىڭ خەۋىرىنى ئىشان خان خوجامغا ئالدىن يەتكۈزگەچ تۇراي» دەپ مېڭىپ كەتكەنىدىم. ئوتتۇرىمىزدا ناھايىتى بىر يېرىم كۈنلۈك مۇساپە بار. پەمىمچە ئۇلار بۈگۈن مۇزداۋاندىن ئۆتۈپ بولالىسا، ئەتە كەچ بۇ چۆلنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى ئېقىن بويىغا جايلاشقان سۆگەتلىك جىرانى قونالغۇ قىلىشى مۇمكىن.

— ياۋنىڭ ئەھۋالى بىزگە ئايان بولدى. قېنى جانابىي سەركەردىلىرىم، تەدبىرىڭلار بولسا كۆرسەتكەيسىزلەر، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان.

— مېنىڭچە ئۇلارنى مۇشۇ يەردە توسۇپ ئۇجۇقتۇرايلى. ئۇل مۇرتەتلەرنىڭ ئۆلۈكى مۇشۇ چۆلدە قالسۇن، — دېدى سەركەردىلەرنىڭ بىرى.

— يەنە بىر ئىشنى جانابىي سەركەردىلەرنىڭ سەمىگە سېلىپ قويماقچىمەن، — دېدى سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز، — مېنى

سىغا ياندىن ئىزمىلىنىدىغان موڭغۇلچە قارا تون كىيىۋالغان زوردۇن كۆك كۆزمۇ بار ئىدى.

سالام ـ سەھەت بەجا كەلتۈرۈپ، ھال ـ ئەھۋال سورىشىشلاردىن كېيىن، ئۇلار بارگاھى ئالىيغا كىرىپ لەشكىرىي مەرتەۋىسى بويىچە ئورۇن ئېلىشتى.

— سەركەردە، كۆپ رىيازەت چەكتىلە، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان زوردۇن كۆك كۆزگە ئۆز قولى بىلەن بىر جام مۇزدەك شەربەت تۇتۇپ تۇرۇپ، — ھازىرچە ئىنئامىنىڭ ئورنىدا بىر جام ئۇسسۇزلۇق ئىچىپ تۇرسىلا.

— ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا، — زوردۇن كۆك كۆز جامنى ھۆرمەت بىلەن قولىغا ئېلىپ بىر كۆتۈرۈپلا ئىچىۋەتكەندىن كېيىن قىزىقچىلىق قىلىپ سۆزلەشكە باشلىدى، — قىلىدىغان ئىش ئايغاقچىلىق ئوخشايدۇ. موڭغۇل خانى غالدانغا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇپ بېرىپ ئىنئامغا نائىل بولغاندىم. مانا ئەمدى ئۇنىڭ خەۋىرىنى ئالىيلىرىغا يەتكۈزۈپ بىر جام شاھانە شەربەت ئىنئام ئالدىم.

سەركەردىلەر خىرىلداپ كۈلۈشتى.

— موڭغۇل خانىنىڭ ئىنئامىنى چىقارسىلا، سەركەردە، كۆرۈپ باقايلى، — دېدى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ.

— مانا ئۇچامدا تۇرمامدۇ، — دېدى سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ئۇستۇۋېشىنى ئىما قىلىپ، — موڭغۇل خانىنىڭ ھۇزۇرىدا بىردەمدىلا موڭغۇل بولۇپ كەتتىمغۇي مەن، راۋان ـ راۋان سۆزلىرىمنى ئاڭلاپ نېمە دەيدۇ دېمەمسىلەر ئول لەنتى.

— خوش قېنى؟ — دېدى سەركەردىلەر قىزىقىپ.

— سەن ئۇيغۇرمۇ، موڭغۇلمۇ؟ دەپ سورىدى.

— ئۆزلىرى نېمىدەپ جاۋاب بەردىلە، سەركەردە؟

— نېمە دەيتتىم، ئانام موڭغۇل، دادام ئۇيغۇر دېۋىدىم. ئۇچاڭدىكى مۇنۇ ئۇيغۇرچە كىيىمىڭ ساڭا ياراشماپتۇ، دەپ مۇنۇ

رىنىڭ ئوتتۇز چاقىرىم يىراقلىقتىكى سۆگەتلىك جىرادا ئېقىن بويلاپ قارارگاھ قۇرغانلىقىنى خەۋەر قىلدى.

— ئاللا ئىگەم بىزگە مەدەت بېرىشۋاتقان ئوخشايدۇ، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بارگاھى ئالىيغا كېچەشكە چاقىرغان سەركەردىلىرىگە قاراپ، — لەشكەرلەر دەرھال غىزالىنىپ بىر ۋاخلىق ئوزۇق - تۈلۈك ئېلىۋېلىپ جەڭگە ھازىرلانغاي. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىككى نەپەر ئورۇنباسار سەركەردە بىلەن ئۈچ مىڭ ئوقياچى، بەش مىڭ ئاتلىق قىلىچۋاز لەشكەرنى ئېلىپ، شەپە چىقارماي يول يۈرۈپ موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ ئارقا سېپىگە ئۆتكەي. تۈن نىسپى بىلەن تەڭ ئوتئاتار يا ئوقى بىلەن ياۋنىڭ ئوزۇق - تۈلۈك، يەم - خەشەك، ئوق - دورا قارارگاھىغا ئوت قويۇپ ھۇجۇمغا ئۆتكەي. سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئىككى ئورۇنباسار سەركەردە بىلەن بەش مىڭ پىيادە لەشكەرنى ئېلىپ جىرانىڭ ئوڭ تەرىپىدە بۆكتۈرمىدە تۇرغاي. سەركەردە زوردۇن كۆك كۆز ئىككى ئورۇنباسار سەركەردە بىلەن بەش مىڭ پىيادە لەشكەرنى ئېلىپ جىرانىڭ سول تەرىپىدە بۆكتۈرمىدە تۇرغاي. مەن قالغان سەركەردە ۋە ئاتلىق - پىيادە لەشكەرلەر بىلەن ياۋنىڭ ئىلگىرىلەش يولىدا بۆكتۈرمىدە تۇرىمەن. كېچىدە ياۋنىڭ ئارقا سېپىدىكى ئوزۇق - تۈلۈك، ئوق - دورا قارارگاھىدىن ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلگەن ھامان تەڭلا ھۇجۇمغا ئۆتىمىز.

لەشكىرىي پەرماننى تاپشۇرۇۋالغان سەركەردىلەر دەرھال تەييارلىق قىلىش ئۈچۈن بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى.

تۈن كېچە.

خەتەرلىك، داۋانلىق يوللارنى بېسىپ ھېرىپ ھالىدىن كەتكەن موڭغۇل لەشكەرلىرى قورساقلىرىنى توقلاپ، غېمىدە يوق شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئالدىنقى قېتىملىق سەئىدىيە زې-

ياۋنى بەك قۇدرەتلىك چاغلاپ قاپتۇ دەپ ئويلاپ قېلىشمىسىلا. ئۇلارنىڭ تەپكىلىك مىلتىق، چاچما توپلىرى بىزنىڭكىدىن خېلىلا ياخشىكەن. موغۇل لەشكەرلىرىنىڭ روھىي ھالىتى تولىمۇ كۆرەڭ، جەسۇر، مىنىۋالغان ئاتلىرى بىر - بىرىدىن خىل.

— بۇ تەرەپنى سەمەرقەندىگە سىلىپ قويغانلىرى ياخشى بولدى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆز ئېلىپ، — مېنىڭچە، ئاتلىق لەشكەرلەر بىلەن بۇ پايانى يوق تۈپتۈز چۆللۈكتە جەڭ قىلساق تالاپەت كۆپ بولۇپ قالۇر. چۈنكى، ئاتنىڭ چېپىشىغا تۈز ياخشى. شۇڭا، چۆللۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى جىرالىق تاغ قاپتىلىدا قاپساپ جەڭ قىلغىنىمىز ئەۋزەل.

— مېنىڭ ئويۇممۇ ھەم شۇ، — دېدى مىرزا مۇھەممەد شاھبەگ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قارىشىنى قۇۋۋەتلەپ، — موغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سانى بىزنىڭكىدىن خېلىلا كۆپ ئىكەن. ئۆز ۋاقتىدا ئۇلار ئاقسۇنى بىتۇيۇق ھۇجۇم قىلىپ تارتىۋالغاندى. پەمىمچە ئۇلار ھازىر ئالدىنى توسۇپ كۈتۈپ ياتقىنىمىزدىن بىخەۋەر، قونالغۇلىرىدا تۈزۈك ئېھتىيات تەدبىرلىرىنى كۆرمەسلىكى مۇمكىن. شۇڭا، بىز پۈتكۈل قوشۇن بويىچە ھازىرلا ئىلگىرىلەيلى - دە، ئەتە ئەتىگەن ئۇلار قونالغۇ قىلىش ئېھتىمالى بولغان جىرانىڭ ئەتراپىنى ئىگىلەپ بۆكتۈرمە قويايلى. تەڭ كېچىدە سەپەر ھاردۇقىدا قاتتىق ئۇيقۇغا كەتكەن ۋاقتىدىن پايدىلىنىپ قارارگاھىنى باسقىن قىلساق نۇسرەت قازانماي قالمايمىز.

پۈتۈن قوشۇن بويىچە ئىلگىرىلىگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرى ئەتىسى ئاشۋاقتى مەھەل بىلەن چۆللۈكنىڭ ئۇ تەرىپىدىكى تاقىر تاغنىڭ باغرىغا يېتىپ كەلدى - دە، ئىلگىرىلەشنى توختىتىپ قوشۇننى دەم ئالدۇردى. سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنىڭ پەرىزى توغرا چىققانىدى. ناماز ئەسىر ۋاقتى بىلەن چارلىغۇچى لەشكەرلەر، موغۇل لەشكەرلە-

ئېلىنىشىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ قىيقاس - سۈرەنلىرى قاپلاپ كەتتى. كۆتۈلمىگەن بۇ قاتتىق زەربىدىن جەڭگىۋارلىقىنى يوقىتىپ، ئۇرۇش سېپى تۈزۈشكە ئۈلگۈرەلمىگەن موڭغۇل لەشكەرلىرى ئېغىر تالاپەتكە ئۇچراۋاتاتتى.

جەڭ تاڭ سۈزۈلگەنگە قەدەر داۋاملاشتى. قىرىق مىڭ لەشكىرىدىن ئاران ئون مىڭغا يېقىن لەشكىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، مۇھاسىرىنى بۆسۈپ چىققان موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ سەركەردىسى زەڭگى قونتاجى كەينىدىن سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ قوغلىمىغانلىقىنى بىلىپ تۇرسىمۇ ئۆلەر - تىرىلىشىگە باقماي قاچقىنىچە، ھەيۋەتلىك مۇز تاغنىڭ داۋانلىق يوللىرىدا ئېتىغا توختىماي قامچا ئۇراتتى. ئەنە ئاشۇنداق ۋەھىملىك قېچىشتا بەش مىڭغا يېقىن لەشكىرى ئات - پاتلىرى بىلەن ھاڭغا مۇدۇرۇپ كېتىپ جېنىدىن ئايرىلدى. مۇزداۋاندىن ھالقىپ بولغاندا بىر ئاز ئېسىنى يىغقان زەڭگى قونتاجى ئارقىسىدىن ئەگىشىپ كېلىۋاتقان تۆت - بەش مىڭغا يېقىن تەقى - تۇرقى تولىمۇ ئېچىنىشلىق، ۋەھىمىدىن چىرايلىرى تاتىرىپ كەتكەن لەشكەرلىرىنى كۆرۈپ ۋۇجۇدىنى ئېغىر غەم تاغلىرى باستى. شۇ تاپتا ئۇ سەئىدىيە تەسەررۇپىغا قەدەم بېسىپلا باشلاپ كەلگەن قىرىق مىڭ لەشكىرىنىڭ ئوندىن توققۇزىنى تالاپەتكە ئۇچراتقانلىقى ئۈچۈن غالدانغا قانداق جاۋاب قىلىشنى بىلەلمەي ئېغىر غەمگە پاتقانىدى. ئۇ ھەربىر قەدەم ئالدىغا ئىلگىرىلىگەندە كۆز ئالدىغا غالداننىڭ رەھىمسىز، دەھشەتلىك چىرايى كېلىۋېلىپ ۋۇجۇدى شۇنچىلىك مۇكچىيەتتى، شۇ تاپتا ئۇنى ئىرەن قابۇرغەدە كۆتۈپ تۇرغىنى رەھىمسىز ئەجەل ئىدى، خالاس.

زەڭگى قونتاجىنىڭ سەئىدىيە ئېلىدىكى ئاپاق خوجىغا قارشى قوزغىلاڭنى باستۇرۇپ، زەپەر قۇچۇپ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن غالدان ئوردىسىدا ئۆستۈرۈلىدىغان مەنسەپ كۈلاسى ھەققىدىكى شېرىن چۈشلىرى پۈتۈنلەي بەربات بولغانىدى. مانا ھازىر ئۇنىڭغا

مىنىغا قىلغان ھەربىي ئىستىپلاچىلىق يۈرۈشىدە نۇرغۇن مال-دۇنيا، چىرايلىق غالچا چوكان، بەردەم غالچا يىگىتلەرنى ئولجا ئېلىپ قايتقان موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ بىردىنلا بېيىپ كەتكەنلىكىنى كۆرگەن ۋە مۇشۇنداق بىر لەشكىرىي يۈرۈشنىڭ يەنە بىر قېتىم بولۇشىنى ئارزۇ قىلغان موڭغۇل لەشكەرلىرى بىھېساب مال-دۇنيا تەمەسىدە شېرىن چۈشلەرنى كۆرۈپ خورەكنى دۈك تارتىشىۋاتاتتى.

سەركەردە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم باشلاپ ماڭغان ئوقياچى لەشكەرلەر بىلەن چەۋەندازلار تۈن نىسپىدىن ئۆتكەندە ياۋنىڭ ئوزۇق-تۈلۈك قارارگاھىغا تۇيدۇرماي يېقىنلاشتى-دە، ئۈچ مىڭ ئوقيادىن بىرلا ۋاقىتتا ئوتئاتار يا ئوقلىرى ئېتىشقا باشلىدى. شۇ ھامان ئوت-سامان دۆۋىلىرىگە تۇتاشقان ئوت غۇر-غۇر تاغ شامىلىدا ئۇلغىيىپ، بىردەمدىلا ئاسمان-پەلەك كۆتۈرۈلۈپ، كەڭرى جىرانى كۈندۈزدەك يورۇتۇۋەتتى. ھەيۋەتلىك ئوت قىپقىزىل تىللىرىنى سوزغىنىچە ئوت-سامان دۆۋىسىدىن ئوزۇق-تۈلۈك دۆۋىسىگە، ئۇنىڭدىن ئوق-دورا دۆۋىسىگە شىددەت بىلەن تۇتاشتى. ئوق-دورىلارنىڭ پارتلاش ساداسى مۇزتاغ باغرىنى زىلزىلىگە سالدى. شۇ ھامان تۆت تەرەپكە بۆكتۈرمىگە قويۇلغان سەئىدىيە لەشكەرلىرى «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ تەكبىر ئېيتىپ نەرە تارتىشقىنىچە، نېمە ۋەقە بولغانلىقىنى بىلەلمەي ساراسىمىگە چۈشكەن موڭغۇل لەشكەرلىرىنىڭ قارارگاھىغا خۇددى قوي قوتىنىغا ئېتىلغان بۆرە توپىدەك تاشلاندى.

موڭغۇل لەشكەرلىرى دەسلەپتە بىر ئاز مەڭدەپ، گاڭگىراپ قالغان بولسىمۇ، كېيىن باشلىرىدا ئويناۋاتقان ئەجەل قىلىچىنى كۆرۈپ، كۈچلۈك ياۋغا دۈچ كەلگەنلىكىنى ھېس قىلىشتى-دە، دەرھال ئەس-ھوشىنى يىغىپ ياۋغا قارشى قىلىچ يالىڭاچلىدى. پۈتكۈل جىرانى ئۈركۈگەن ئاتلارنىڭ كىشنىگەن، تىغ تەگكەن ئادەملەرنىڭ ئىڭرىغان ئاۋازلىرى، جان پىدالىق بىلەن

شەر كۈنلىرىنىڭ يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى بىلگەن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ گۆشىيىپ ھېسسىياتسىز ئولتۇرۇشىدىن ئىچىدە نېمىلەرنى ئويلاۋاتقانلىقىنى بىلمەك تولىمۇ تەس ئىدى. ئىشان ھالقىلىق پەيتتە پەقەتلا ئەسقاتمىغان، بىرەرمۇ ئۈنۈملۈك تەدبىر كۆرستەلمىگەن بۇ نان قېپى، تەمەخور ئەمىرلىرىنىڭ تۇرقىغا قاراپ ئىچ - ئىچىدىن پىغانى ئۆرلەيتتى. تەختنىڭ يېنىدىكى شاھانە كۇرسىدا ئولتۇرغان موڭغۇل باسقاقبېگى دارجە تۆرىنىڭ تۇرقى تېخىمۇ ئېچىنىشلىق ئىدى. شۇ تاپتا ئۇ ئېچىنىشلىق تالاپەتكە ئۇچرىغان قىرىق مىڭغا يېقىن موڭغۇل لەشكەرلىرىگە ئىچ ئاغرىتىپ ئەمەس، ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى بۇ ئەل - يۇرتنى خالىغانچە تالان - تاراج قىلىپ جۇغلىغان ھېسابسىز مال-دۇنيالىرىنى قانداق قىلىپ ساق - سالامەت ئەكېتىش غېمىدە تولىمۇ سولغۇن ئولتۇراتتى.

«مەن ئۈچۈن بۇ يۇرتتا كىمنىڭ خان - سۇلتان بولۇشى بەرىبىر، مۇھىمى ھاياتىم ۋە جۇغلىغان دەپىنە - دۇنيالىرىم دەخلى - تەرۇزگە ئۇچرىمىسىلا بولدى. بۇ ئەلدىن ھەر يىلى تۆلىتىۋېلىنىدىغان ئولپاننى ئېلىش - ئالماسلىق غالدان بۆشۈكتۇخان ئالىيلىرىنىڭ ئىشى. ئى ساكيامۇنى ئامىتا بۇددىھا تەڭرىم، مۇسۇلمانلارنىڭ قەھرى - غەزىپىدىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن...»

— ئەمدى قانداق قىلساق بولۇر، باسقاقبېگىم؟ غالدان خان خوجام ھەمدەمگە يەنە لەشكەر ئەۋەتەرمۇ؟

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ سوئالى دارجە تۆرىنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويىدى. ئادەتتىكى ۋاقىتلاردا ھېچكىمنى كۆزگە ئىلمايدىغان، ھىدايىتۇللا ئىشانغىمۇ تەكەببۇر نەزىرى بىلەن قارايدىغان دارجە تۆرە شۇ تاپتا مۈشۈكنىڭ شەپىسىنى سېزىپ قالغان چاشقاندەك شۈمشىيىپ قالغانىدى. ئۇ خىيالىنى دەرھال يىغىشتۇرۇپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا بەئەينى تىلەمچىلەردەك تەلمۈردى. تۈنجى

غالدان غەزەپ بىلەن قارىماقتا. ئۇنىڭ بىلەن ئۆزەڭگە سوقۇشتۇ-
رۇپ يۈرگەن سەركەردىلەر مەسخىرىلىك كۈلۈشمەكتە. بېشىنىڭ
چوققىسىدا بىر تۇتام كوكۇلىسى بار، ئادەم يۈرىكىنى خامتالاش
قىلىپ يېيىشكە خۇمار بولۇپ قالغان سۇرلۇك جاللات ئۇنىڭ
يۈرىكىنى تىرىك تۇرغۇزۇپ سۇغۇرۇۋېلىش ئۈچۈن خەنجىرىنى
بىلىمەكتە. خوتۇنى، سۆيۈملۈك بالىلىرى زار - زار يىغلى-
ماقتا... زەڭگى قونتاجىنىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈل-
دى. ئۇ شۇ يوسۇندا بىر ئاز خىيال سۈرگەندىن كېيىن ئېتىنىڭ
تىزگىنىنى شاققىدە تارتتى - دە، ئوڭ تەرەپتىكى كۆز يەتكۈسىز
قارىغايزارلىق چوڭقۇر ھاڭغا قارىتىپ قامچا سالدى. قامچا زەر-
بىسىگە چىدىمىغان ئات ئېچىنىشلىق بىرنى كىشنىۋېتىپ ئىگىسى
باشلىغان تەرەپكە قاراپ چاپتى. كۆزنى يۇمۇپ - ئاچقۇچىلىك
بولغان ئارىلىقتا ئاتمۇ، ئات ئۈستىدىكى زەڭگى قونتاجىمۇ تەگ-
سىز چوڭقۇر ھاڭنىڭ ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولدى. بۇ دەھشەت-
لىك مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن لەشكەرلىرى نېمە ئىش
بولغانلىقىنى ئاڭقىرالماي، ھازىرلا ھەممە نەرسىنى دەم تارتىپ
كېتىدىغاندەك قارىيىپ كۆرۈنىدىغان تەگسىز ھاڭغا قورقۇمسى-
راپ قاراپ قېلىشتى.

12

شاھنىشىن ئىچىنى ئېغىر سۈكۈنات قاپلىغانىدى.

ھەمدەمگە كەلگەن قىرىق مىڭ موڭغۇل لەشكىرىنىڭ مۇ-
ھەممەدئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن يانتاققۇدۇق
چۆللۈكىدە تامامىي دېگۈدەك ئېچىنىشلىق قىرىپ تاشلانغانلىق
شۇم خەۋىرىنى ئايغاقچىلىرى ئارقىلىق ئاڭلىغان خوجا ھىدايە-
تۇللا ئىشانىنىڭ ۋۇجۇدىنى ئېغىر غەم باسقانىدى. شۇ تاپتا مەھ-

تۇللا ئاپاق خوجا ئاشۇ لەكمىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى، ئىخلاسمەن مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرى، ساداقەتمەن ھىجابۇل غەيبلىرى ئالدىدا بېشىنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرىدۇ؟

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىياللىرى قاناتلانغانسېرى ۋۇجۇدىدىكى توڭگۇزلار بارغانسېرى قۇتراۋاتاتتى. ئۇ ئاخىرى سۇلھى تەلەپ قىلىپ، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا مەكتۇپ يېزىش قارارىغا كەلدى.

— بوپتۇ، ياراتقان ھەقنىڭ بۇيرۇغىنى شۇ ئوخشايدۇ. سۇلھى تەلەپ قىلساق قىلايلى. ئەمما، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ كاپالىتىنى تاپشۇرۇۋېلىپ بولغۇچە شەھەرنىڭ سېپىل - قوۋۇقلىرى مۇستەھكەم قورۇقدالغاي، — دېدى ئىشان قاپىقىنى تۈرۈپ.

سۇلھى تۈزۈلسە ھاياتى ۋە مال - مۈلكىنىڭ ئامان قالىدىغانلىقىنى ھېس قىلىشقان ئەمىرلەر خاتىرجەملىك بىلەن يەڭگىل تىن ئېلىشتى.

موڭغۇل لەشكەرلىرىنى تەلتۆكۈس يوقىتىپ، زەپەر قۇچۇپ ئاستانگە قايتىپ كەلگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئۈچ ھەپتىدىن بېرى ئىككى قېتىم ئومۇميۈزلۈك ھۇجۇم قوزغاپمۇ ئاستانىنى ئالالماي قاتتىق ئىچى پۇشۇپ كېتىپ باراتتى. مۇستەھكەم ھەم ئېگىز ئاستانە سېپىلى خۇددى مەڭگۈ ئاچقىلى بولماس ھەيۋەتلىك داۋاندەك ئالدىنى توسۇپ تۇراتتى. قىرىق مىڭغا يېقىن لەشكەرگە قەشقەر، يېڭىسار، مەكىت، قاغىلىق، مارالبېشى، يوپۇرغا قاتارلىق يۇرتلاردىن ئوزۇق - تۈلۈك توشۇپ ئۈلگۈرمەيۋاتاتتى. ئەگەر كۈز ئايلىرى ئاخىرلىشىپ قىش كىرىپ قالسا بۇ لەشكەرلەرنىڭ قورسىقىنى بېقىش تۇگۇل كىيىم - كېچەك، سوغۇقتىن دالدىلىنىش ئىشلىرىمۇ بىر مەسىلە بولۇپ قالاتتى. ئىككى - ئۈچ يىلدىن بېرى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىگە ئۇلپان تاپشۇرۇش ئۈچۈن قات - قات سېلىق سالغان ھىدايىتۇللا ئىشان

قېتىم ئۆزىنىڭ ھەيۋىسىنى سۇندۇرۇپ تۇرۇپ راست گېپىنى قىلدى:
— غالدان بوشۇكتۇخان ئالىيلىرىنىڭ ئەمدى يەنە ھەمدەمگە لەشكەر چىقىرالىشى مۇمكىن ئەمەس. ئەڭ ياخشىسى مۇھەممەد-ئىمىن باھادىرخان بىلەن سۇلھىگە كەلگىنىمىز ئەۋزەل.
ئاجىز چىراغ نۇرىدەك پىلىلدەپ تۇرغان ئاخىرقى ئۈمىدىمۇ يوقىغا چىققان ھىدايىتۇللا ئىشان لەسسىدە بولۇپ قالدى. شۇ تاپتا «سۇلھى تەلەپ قىلىش» دېگەن بۇ بىر جۈملە مۇدھىش سۆز ئىشاننىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋەتتى. سۇلھى تەلەپ قىلىش دېگەن سۆز سەلتەنەتنى، تەختنى تاپشۇرۇپ بېرىش دېگەن سۆز. قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىقىنىڭ ئۆمرى شۇنچىلىك كۆتە بولۇپ قالارمۇ! بۇ تەخت - سەلتەنەت ئۈچۈن ئۇ نېمە ئىشلارنى قىلمىغان، قانچىلىك بەدەللەرنى تۆلىمىگەن دەيسىز. ئىسىت، ئىسىت، تۈگىدى، ھەممىسى تۈگىدى. ياق! تەخت - سەلتەنەتنى بۇنداق ئالدىراپ تاپشۇرماسلىق كېرەك، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ياردەمگە كەلگەن موغۇل لەشكەرلى-رىنى يوقىتالىغىنى بىلەن ئىككى - ئۈچ ئايدىن بېرى ئاستانىنى ئالالىغىنى يوق. تەخت ھېلىھەم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تېگىدە، شاھانە تاج بېشىدا تۇرۇپتۇ. ئاستانە، سەلتەنەت، تەخت لازىم بولسا بېرىش كېرەك، لېكىن ئىككى قوللاپ بېرىپ، بارماق چىشلەپ قېلىپ ئەمەس. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئاتا مىراس تەختتە ئولتۇرسا ئولتۇرسۇن، ئەمما پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇ-پىدىكى لەكمىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىينى بولمىش ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچبولمىسا ئاۋۇ موغۇل باسقاقبېگى ئولتۇرغان شاھانە كۇرسىدا ئولتۇرۇشى، سەلتەنەتنىڭ تىزگىنىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىلەن تەڭ تۇتۇپ، بۇ ئەلنى شېرىك سورىشى كېرەك. توغرا، سۇلھىنى ئەنە ئاشۇنداق تەلەپ قىلىش كېرەك. ئۇنداق بولمايدىكەن، ھىداي-

تۆرىنى سۇلھى تەلەپ قىلىپ ئەۋەتىپتۇ.

بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بىرئاز جاڭ-لاندى. بىرنەچچە كۈندىن بېرى ئۇمۇ شۇنداقراق خىيالغا كېلىپ قالغانىدى. ئەمما، سەركەردىلىرىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشەلمەسلىكىدىن ھەمدە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلھىنى قوبۇل قىلماسلىقىدىن ئەنسىرەپ ھېچكىمگە تىنمىغانىدى. مانا ئەمدى ئىشاننىڭ ئۆزى سۇلھى تەلەپ قىلغىنىنى ئاڭلاپ كۆڭلى خېلىلا جايىغا چۈشتى.

— قېنى ئۇلار؟ — دېدى ئۇ ئالدىراپ قالغانلىقىنى يوشۇرۇپمۇ ئولتۇرماستىن، — دەرھال باشلاپ كىرىڭلار.

— ئىشان بىلەن سۇلھى تۈزمىگىنىمىز ياخشى، خان ئالىيلىرى، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم كۆڭلىدىكىنى ئوچۇقلا ئېيتىپ، — شۇنچىۋالا جەڭلەرنى قىلىپ ئاز قالغاندا ئول مۇناپىق ئىشان بىلەن سۇلھى تۈزسەك ياخشى بولماسمىكىن.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كەسكىنلىك بىلەن قول سىلكىدى.

— ئاۋۋال كۆرۈشۈپ باقايلى. قالدى مەسلىھەتنى كېيىن قىلىشارمىز.

سەركەردىلەردىن بىرى چىقىپ كېتىپ يەھياھ خوجا بىلەن دارجە تۆرىنى بارگاھى ئالىيغا باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ئالىيلىرى، — دېدى بارگاھى ئالىيغا كىرىپ كەلگەن يەھياھ خوجا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئېگىلىپ سالام بېرىپ، — ئېگىلگەن بويۇننى قىلىچ كەسمەپتۇ دەيدىغان تەمسىل بار. مەن قۇتبىل ئەقتاب پەدەرى بۇزرۇكۇم ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خان خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ دۇئايىسالاملىرىنى ئېلىپ ھوزۇرلىرىغا كەلدىم.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، خوجىزادەم، قەدەملىرىگە مەرھابا، قېنى تۆرگە ئۆتسىلە.

ئەل - يۇرتنى سويغان پىيازدەكلا قىلىپ قويغانىدى. شۇڭا،
خەلق لەشكەرلەرنى بېقىش توگۇل ئۆزىنىڭ جېنىنىمۇ جان ئېتەل-
مەيدىغان ئەھۋالغا چۈشۈپ قالغانىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھەرقايسى
يۇرتلاردىكى سولۇكى ئىشقىيە تەرغىباتچىلىرى مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخان ھەققىدە تۈرلۈك پىتنە - پاساتلارنى تارقىتىپ، خەلق-
نىڭ ئىشەنچىسىنى تەۋرىتىپ قويۇۋاتاتتى. كىشىلەر مۇھەممەدئى-
مىن باھادىرخانىنىڭ سەركەردە - لەشكەرلىرىگە ئىلگىرىكىدەك
ئىللىق چىراي ئاچمايدىغان، قاچىدىغان بولۇپ قالغانىدى. مۇشۇ-
لارنى ئويلىغاندا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىنىڭ غېمى ھەسسىلەپ
ئاشاتتى. سەركەردە - لەشكەرلەر ئارىسىدىمۇ ئاستانىنى ئېلىش-
تىن ۋاقىتلىق ۋاز كېچىپ قەشقەر، ئاقسۇغا قايتىپ تۇرۇش،
ياندۇرقى يىلى باھاردا ئاستانىگە قايتىدىن لەشكەر تارتىش سادال-
رى بارغانسېرى ئەدەپ قالغانىدى.

ئىككى تايىن بولۇپ بىر قارارغا كېلەلمىگەن مۇھەممەدئى-
مىن باھادىرخان بارگاھى ئالىيغا بېكىنىۋېلىپ، ھېچكىم بىلەن
كۆرۈشمەي ئۆزى يالغۇز خىيال سۈرەتتى، خىياللىرى چىگىش
ھەم تەگسىز ئىدى.

بۈگۈن پېشىن نامىزىنى بارگاھى ئالىيدا ئۆزى يالغۇز ئو-
قۇپ، جايىنامازدا ئولتۇرغىنىچە خىيالغا كەتكەن مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخان خۇددى چاقىرىپ قويغاندەكلا كىرىپ كەلگەن مىرزا-
مۇھەممەدشاھبەگ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتارلىق سەركەردى-
لىرىنى كۆرۈپ يەڭگىل باش لىڭشىتىپ قويدى - دە، قىسقىلا
دۇئا تارتقاندىن كېيىن جايىنامازدىن قوپۇپ ئۇلارغا ئەجەبلىنىپ
قارىدى.

— جانابىي سەركەردىلەرنىڭ بىرەر ئىشى بارمىكىن؟

— خان ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم ئوردا يوسۇنى بويىچە سۆز قىلىپ، — ھىدايىتۇللا
ئىشان ئوغلى يەھياھ خوجا بىلەن موڭغۇل باساقبېگى دارجە

ئۇ بىكاۋۇلبەگكە قاراپ بۇيرۇق قىلدى.

— خوجىزادىنى ئارامخانىغا باشلاپ ئوبدان كۈتسۇنلەر.

بىكاۋۇلبەگ يەھياھ خوجا بىلەن دارجە تۆرىنى باشلاپ بارگاھى ئالىيدىن چىقىپ كەتتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەركەردىلىرىگە تەكشى بىر قاراۋەتكەندىن كېيىن مەكتۇپنى مىرزىسىغا ئۇزاتتى.

— قېنى، مىرزام، مەكتۇپنى ئۈنلۈك ئوقۇسۇنلار، جانابىي سەركەردىلەر تولۇق خەۋەردار بولغاي.

مىرزا گېلىنى قىرىپ قويۇپ، مەكتۇپنى ۋەزمىن ئاھاڭدا ئوقۇشقا باشلىدى.

«بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم.

ئەسسالامۇئەلەيكۇم، شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرىغا يېتىپ مەلۇم بولغايكى، بىرنەچچە ئايدىن بېرى ئاستانىدە نۇرغۇن قېتىم ياغى بولۇپ، بىھېساب ئۆلۈم - يېتىم ئەھۋاللىرى كۆرۈلدى. ئەلۋەتتە بۇ ئىشلارغا ھەر ئىككىلىمىزنىڭ پەيلى - مۇددىئالىرىمىزنى بىلمىگەنلىكىمىز سەۋەب بولدى. ئەلھال سىز تولىمۇ جاھىللىق قىلىپ پەيلىڭىزدىن يانمىدىڭىز. بىزلەركىم سائادەتمەن سۇلۇك پېشۋاسى قۇتبىل ئەقتاب سۇلتانۇل مۇھەققىقىن پىرى بۇزرۇك بىگۇناھ مۇرىت - مۇرشىدلىرىمىز بولمىش رەئىيەت ئۇچرىغان بۇ ناھەقچىلىق ۋە زىيادە ئۆلۈم - يېتىمغا چىداپ تۇرالمىغانىمىز ئۈچۈن، سۇلھىگە كېلىش مۇددىئايىمىزنى بايان ئەيلەپ، مەزكۇر مەكتۇپنى يېزىپ ئەۋەتتۇق.

سەئىدىيە تەسەررۇپىنىڭ سەلتەنىتىنى موغۇل خان خوجامنىڭ ھەدىيىسى سۈپىتىدە تاپشۇرۇۋالغان كۈندىن تارتىپ ئەلھەمدۇلىللاھكى، ئىنساپ، دىيانەت بىلەن

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ دوستانە مۇئامىلىسىنى كۆرۈپ ئەمدىلا يىگىرمە ئۈچ - يىگىرمە تۆت ياشلارنىڭ قارىسىنى ئالغان يەھياھ خوجىنىڭ چىرايىغا قان، پۇت - قولىغا جان يۈگۈردى.

كىچىكىدىن باشلاپ سۇلۇكى ئىشقىيە تەرغىباتلىرى بىلەن قاتتىق تەربىيىلەنگەن يەھيا خوجا دادىسى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەكسىچە سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىدىن كۆرە، ئەھلى سۇلۇك، ئىشانچىلىق ئىشلىرىغا كۆپرەك خۇشتار ئىدى. سوپىزم تەلىماتلىرىغا ئائىت كىتاب - رىسالىلەردىن باشقا، ھەرخىل ئىلىم، ھۈنەر - كەسپلەر شەرھلەنگەن كىتابلارنى كۆپ ئوقۇ-غاچقىمۇ ياش تۇرۇپلا قانائەتچان، كەڭ قورساق، خۇش پىچىم، خۇي - مىجەز يېتىلدۈرگەنىدى. جەڭبازلىق، ئوۋ - شىكارغا قىزىقماسلىقىدىنمۇ ئەيتاۋۇر بىرئاز قورقۇنچاق كۆرۈنەتتى.

يەھيا خوجا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ قايتا - قايتا تەكلىپ قىلىشىغا ئۇنىماي پەگاھدىلا ئولتۇردى - دە، دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلغاندىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، مۇھەممەد-ئىمىن باھادىرخاندىن قايتىدىن ئېسەنلىك سورىدى، ئاندىن قوي-نىدىن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مۆھۈرى بېسىلغان نەپىس ئىشلەن-گەن كۆن قاپنى ئېلىپ ئىككى قوللاپ ئۇزاتتى.

— پەدەر بۇزرۇكۇمنىڭ مەكتۇپىنى ئالىيلىرىنىڭ قوبۇل قىلىشىنى ئۈمىد قىلىمەن.

مۇلازىم يەھيا خوجىنىڭ قولىدىن كۆن قاپنى ئېلىپ مىس پەتنۇسقا سالدى - دە، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئۇزاتتى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان كۆن قاپنىڭ پېچىتىنى بۇزۇپ، مەكتۇپقا ئالدىراش كۆز يۈگۈرتۈپ چىققاندىن كېيىن خوجا يەھيا-غا قاراپ تەبەسسۇم قىلدى.

— خوجىزادەم، تەخىر قىلىپ كۈتكەي. سەركەردىلەر بىلەن مەسلىھەت قىلىپ ئاندىن جاۋابىنى بەرگەيمىز.

قولىغا ئېلىشىنى كۆڭلىگە زىنھار سىغدۇرالماس. بەلكىم غەليان كۆتۈرۈپ ئەلدە تەپرىقىچىلىك پەيدا قىلۇر. شۇل سەۋەبتىن سەلتەنەتنى ئەسلىي تەخت ئىگىسى بولمىش سىز شاھزادە ئالىيلىرىغا ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى خېلىدىن بېرى خوپ كۆرمىگەنىدىم. ئەلھال، سىز بىزنىڭ بۇل رەئىيەتپەر-ۋەر نىيەت - مۇددىئايىمىزنى چۈشەنمىگەنلىكىڭىز ئۈچۈن، تەختنى لەشكىري كۈچ بىلەن سويۇپ بولدىڭىز، ئەگەر نىيەت - ئىقبالىڭىز شۇنداقلا بولىدىغان بولسا ئارتۇقچە جەڭگى - جېدەل قىلىش ھاجەتسىز. ئاستانىگە خاتىرجەم كىرىپ تەخت - سەلتەنەتنى تاپشۇرۇۋېلىڭ. ئەمما، شۇ ئىش سەمىڭىزدە بولسۇنكى، لەكمىڭلىغان سولۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ غەزەپ - نەپرىتىنى، نارازىلىقىنى توسۇپ قالغۇچىلىكىم يوق. مۇشۇلارنى ئويلىغىنىمدا كۆپ تەڭقىس-لىقتا قالدىم. سىز بىلەن رەئىيەت مەن ئۈچۈن خۇددى ئۆزۈمنىڭ قولۇمغىلا ئوخشاش. چۈنكى، قول دېگەننىڭ ئالىقىنىمۇ گۆش، دۈمبىسىمۇ گۆشتۇر.

بابائى ئەجدادلىرىمىزنىڭ سەئىدىيە خان - سۇلتانلىرى-غا پىرى بۇزرۇك بولۇپ، سەلتەنەت تىزگىنىنى ئەدلۇ ئادا-لەت بىلەن تۇتۇپ تۇرۇشى ئۈچۈن دۇئاگويلۇق قىلىپ ئۆت-كىنىنى نەزەردە تۇتۇپ سىزگە كىچىككىنە تەكلىپ بەرمەك-چىمەن. پىرى بۇزرۇكلارغا ئىرادەت قىلماق، دۇئاسىنى ئالماق، نەزىر - ھۆرمىتىدىن ئۆتمەك ئاللا رازىلىقىدۇر. سىزنىڭ بابائى ئەجدادلىرىڭىز بىزنىڭ بابائى ئەجدادلىرى-مىزنى پىرى بۇزرۇك تۇتقانلىقى ئۈچۈن، سىزمۇ بىزگە ۋاسىتىلىك مۇرىت - مۇرشىد بولىسىز. شۇڭا، بىزلەركىم پىرى بۇزرۇك بولمىش قۇتبىل ئەقتاب ۋەلىيۇللانىڭ سىز-لەركىم مۇرىت - مۇرشىدلارغا دۇئاگويلۇق قىلىشى، سەل-تەنەت - يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا رەھنەما بولۇشى قىيامەت-

تەخت - سەلتەنەتتە ئولتۇرۇپ، ئەدلۇئادالەت، خەير - ساخاۋەت بىلەن يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ، نادان رەئىيەتنى ساداقەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە يولىغا باشلاپ، ھەمىشە مەسنەۋى شېرىپتىن تەلىم بېرىپ، تەرىقەت، مەردپەت، شەرىئەت، ھەقىقەت بابىدا شېكەردەك سۆزلەرنى چېچىپ، ئاللادىن ئول گۇناھكار بەندىلەرگە دىيانەت، تەۋپىق، ئىنساپ، ئىمان، شۇكرى - قانائەت تىلەپ، ئۇلارنى توقچىلىق، باياشاتچىلىقتا باشلىدۇق. رەسۇلۇللا «ئەسسەبىرۇ مىفتاھۇلفەرەھ» دېگەنىكەن. بىزلەر بۇل رەڭۋاز دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن قول ئۈزۈپ، ئىت يېمىگە لايىق بالاگەر نەپسىمىزنى يىغىپ، ھەقنىڭ جامالىغا يېتىش ئۈچۈن كېچەيۇ كۈندۈز زىكرى - سۆھبەت، جەررە - سامالىرىمىز بىلەن تائەت - ئىبادەتكە مەشغۇل بولغان ئاجىز بەندىمىز. بۇل سەلتەنەتتىن قىلچىلىك تەمەيىمىز، تارتىشقۇدەك يېرىمىز يوقتۇر. پەقەت ئەل - يۇرت باشپاناھسىز، سەلتەنەت ئىگىسىز قالمىسۇن دەپ، ئاۋام - رەئىيەتكە رەھنەما بولغان يېرىمىز بار، خالاس. قادىر ئاللا ئىگەم نېمىنى بۇيرۇغان بولسا بەندىسىنىڭ شۇنى كۆرمەي، قىلماي ئىلاجى يوق. بىزنىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قولىمىزغا ئېلىپ تەختتە ئولتۇرمىقىمىز ئاۋۋال ئاللانىڭ ئىرادىسى، ئاندىن قالسا موڭغۇل خان خوجامنىڭ شەپقەت، ھەدىيىسىدىن بولغان. ئاللاغا يۈزمىڭ قەتلە شۇكرىكى، بىز بۇل سەلتەنەتتە ئولتۇرغاندىن بۇيان پۈتكۈل رەئىيەت - سائادەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيەگە كىرىپ، پېشىمىزنى تۇتۇپ بىزگە ئىرادەت قىلدى. مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر سېپىمىز كۈندىن - كۈنگە زورىيىپ يەر يۈزىنى قاپلىدى. ئۇلار شۇل تاپتا بۈيۈك تەخت - سەلتەنەتتە بىزلەركىم پىرى بۇزرۇكىدىن ئۆزگىلەرنىڭ ئولتۇرۇپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى

سەكرەپ قوپتى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشانىنىڭ شەرتىگە ئۆك-
تە قوپۇپ، — سۇلھىنى ئۆزى تەلەپ قىلسۇنۇ شەرتنى يەنە
يۇقىرى قويسۇن. لەكمىڭلىغان مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرىنى پەش
قىلىپ، پۈتكۈل ئاۋامنى مەن تەرەپتە دەپ قۇم چالمىغا دەسسەپ
تۇرغىنىنى كۆرمەمدىغان تېخى.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان باشقا سەركەردىلەرنىڭ لام -
جىم دېمەي تۇرۇۋالغىنىنى كۆرۈپ ئاخىرى ئۆزى سۆزلەشكە
مەجبۇر بولدى.

— پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ئاۋام - رەئىيەتنىڭ
تەڭدىن تولىسىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتنىڭ مۇرىت -
مۇخلىسلىرى ئىكەنلىكىگە كۆز يۇماسلىق كېرەك. گەرچە ئى-
شان ھەزرەت لەشكىري كۈچتە بىزدىن تۆۋەن تۇرسىمۇ ئاۋامنىڭ
ھىمايىسىگە ئېرىشىشتە بىزدىن خېلىلا ئۈستۈندۇر. ئۇنىڭ ئۈس-
تىگە ئول مەكتۇپتا يېزىلغىنىدەك بىزلەرمۇ تېگى - تەكتىدىن
ئېلىپ ئېيتقاندا ئاشۇ پىرى بۇزرۇكقا مۇرىت - مۇخلىس كېلۇر-
مىز. ئەگەر سۇلھىنى قوبۇل قىلماي، ئىشان ھەزرەتنى ئوردىغا
سىغدۇرالمىساق، پىرى بۇزرۇكنى خارلىغان دېگەن توقا - لەنەت-
كە قالىمىز - دە، ئەل - رەئىيەت ئارىسىدىكى پىتنە - پاسات
تۈگمىنىگە سۇ باشلاپ بېرىمىز. ئاۋام دېگەن بەئەينى بىر قوي
پادىسىغا ئوخشايدۇ. ئۇنى سەركىدىن بىرى قاياققا باشلىسا شۇ
ياققا مېڭىۋېرىدۇ. پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدا سۇلتانۇل مۇ-
ھەققىقىن، قۇتبىل ئەقتاپ، ۋەلىيۇللا دەپ ئېتىراپ قىلىشقا
ئېرىشكەن ھىدايىتۇللا ئىشان ئۈچۈن ساداقەتمەنلىك بىلەن جېنى-
نىمۇ ئايىمايدىغان ئاشۇ مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر ئاۋامدىن ئىبارەت
قوي توپى ئارىسىدىكى بىردىن سەركىلەردۇر. ئۇلار ئىشان پى-
رىمىنىڭ ئەمرى دەپ ئاۋام ئارىسىدا شۇنداقلا بىر تەرغىبات ئېلىپ
بارىدىغان بولسا، پىرنىڭ ئەمرىنى خۇدانىڭ ئەمرى دەپ بىلىدى-
غان ئاۋام ياۋاش قوي توپىدىن قوتۇرغان بۆرە توپىغا ئايلىنى-

لىنىڭ قەرزىمىزدۇر. شۇل سەۋەبتىن گەرچە بىز بۇل رەڭۋاز دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن قول ئۈزگەن بولساقمۇ، ئاددىي مۇرىتىل ھىدايەتچى رەئىيەت بىلەن بۈيۈك تەخت ساھىبى بولمىش سىز خان ئالىيلىرىنىڭ ئوتتۇرىسىدا نىزا - ئاداۋەت پەيدا بولۇپ، ئەل ئارىسىدا بىھۇدە جەڭگى - جېدەل پەيدا بولماسلىقىنى كۆزلەپ، تەخت - سەلتەنەت تىزگىنىنى شېرىك تۇتۇشنى لايىق كۆردۇم. ئەگەر ئاۋام - رەئىيەتتىن ھايا قىلماي، لەكمىڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ كۆڭۈل ئارزۇسىنى ھېسابقا ئالماي تەخت - سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى يېگانە تۇتىمەن دېسىڭىز ئۇمۇ مەيلى، مەن سەلتەنەتنى سىزگە ساق - سالامەت تاپشۇرۇپ بېرىپ بېشىمنى ئېلىپ چەقىپ كېتىمەن. تەختتە ئولتۇرغان قۇتلۇق كۆنلىرىڭىزدە ئەل - يۇرتتا تىنچسىزلىق، ئاۋام - رەئىيەت ئارىسىدا جەڭگى - جېدەل يۈز بەرمەسلىكى ئۈچۈن كۆچۈمنىڭ بارىچە تىرىشىمەن. ھەر ۋاخلىق نامىزىمدا سىزگە دۇئا قىلىپ تۇرىمەن. بۇل نەسىھەتلىرىمنى ئۇبدان ئويلىنىپ جاۋابىنى بەرگەيسىز. نامە تامام، ۋەسسالام.

سىزگە ياراتقان ئاللادىن كېچە - كۈندۈز مېھىر - شەپقەت، بەخت - سائادەت، ئەدلۇ ئادالەت تىلەپ تۇرغۇچى قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكىڭىز ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خوجىدىن دەپ بىلۇرسىز.»

بارگاھى ئالىينىڭ ئىچىنى بىر پەس سۈكۈت قاپلىدى. ئاستانە مۇھاسىرىسىدىن زېرىككەن سەركەردىلەرنىڭ كۆپ قىسمى شاھزادە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ كۆڭلىنى بىلگەندىن كېيىن ئاندىن سۆزلەش ئۈچۈن جىم تۇرۇشتى.

— كىمگە قارا مۇشۇك كۆرسىتىۋاتىدۇ بۇ ئىشان؟ — دەپ

مۇمكىن. ناۋادا ئاۋامنىڭ دىلىنى چىگىپ قويساق، ئۇل ئەغيار-
لىرىمىز بىلەن بولغان جەڭدە ھىماتىسىز قالىمىز. ئەل - رەئىد-
يەتنىڭ ھىماتىسىز سەلتەنەت زىنھار كۆكلىمەس.

— ئالىيلىرىنىڭ ئىپتىقانلىرى پۇتۇنلەي ئورۇنلۇق، — دەپ سۆز ئالدى باياتىن بېرى خىيالغا چۆكۈپ ئولتۇرغان سەركەردە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ، — ھىدايىتۇللا ئىشان ئاپاق خوجىنىڭ لەكمىڭلىغان مۇرىتىل ھىدايەتچى ھىماتچىلىرى بولغاندىن سىرت، موڭغۇللاردىن ئىبارەت كۈچلۈك يۆلەنچۈكىمۇ بار. ئا-لىيلىرى ئـەمدىلا خـانلىق تەختىدە ئولتۇرۇشىغا ئەل ئارىسىدا نىزا - غەليان كۆتۈرۈلۈپ قالسا، سەلتەنىتىمىزنىڭ ئۇلى تەۋرە-نىپ قېلىشى چوقۇم. شۇڭا، پېقىرىنىڭ كالىتا پەمىچىمۇ ھىداي-تۇللا ئىشان بىلەن ئىتتىپاق ئۆتكىنىمىز ئەۋزەل. ئەمما، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمىنىڭ سۆزلىرىنىڭمۇ تورى بار. ئەلمىساقتىن تارتىپ سەلتەنەتنىڭ پاسىبانى يېگانە بولۇپ كەلگەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ چوقۇم شۇنداق بولغىنى ياخشى. چۈنكى بىر ئىشتانىنى ئىككى ئادەم زىنھار كىيگىلى بولماس. مېنىڭچە، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەلتەنەت تىزگىنىنى شېرىك تۇتۇش تەلىپىنى رەت قىلايلى، ئەمما ئۇنىڭغا ئەركانى دۆلەتلىك، قوشۇمچە سۇدۇرلار سەدرىلىك مەنسەپ كولاسىنى ئىنئام قىلىپ، شەرئەت ئەھكامىلى-رىغا مۇئەككەل بولۇپ، پەقەت جۇمە كۈنىلا يۇرتدارچىلىق تىز-گىنىنى تۇتۇشىغا يول قويايلى. مۇشۇنداق قىلساق، بىرىنچى-دىن، ئۇنىڭ سەلتەنەتكە پۇتۇنلەي شېرىك بولۇشىنى چەكلىگى-لى. ئىككىنچىدىن، نارازىلىقىنى پەسەيتكىلى. ئۈچىنچىدىن، مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرنىڭ ئەل ئارىسىدىكى پىتنە - پاساتلىرىدىن ساقلانغىلى. تۆتىنچىدىن، سەلتەنەتنىڭ تىنچ - ئاسايىشلىقىنى روياپقا چىقارغىلى بولىدۇ.

— ئەينى مۇددىئا.

— ھەممىدىن سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئەۋزەل.

دۇ - دە، سەلتەنىتىمىزدە ئىچكى نىزا، غەلىيان كۆتۈرۈلىدۇ، بىھۇدە قانلار تۆكۈلىدۇ. بۇنداق بىھېساب خۇنرىزلىقتا سەۋەب بولۇپ سەلتەنەتتە بەرقارار بولغىنىمىزنىڭ ھېچبىر ئەھمىيىتى يوقتۇر. جانابىي سەركەردىلىرىم، بۇلارنى ئەقىل بىلەن ئوبدانراق ئويلاپ كۆرسۇنلار.

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ سۆزلىرىدىن سۇلھىگە كېلىش مۇددىئاسىنىڭ بارلىقىنى چۈشەنگەن سەركەردىلەر قوللايدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

— ئەلمىساقتىن تارتىپ ئىككى قوچقارنىڭ بېشى بىر قازاندا قاينىغان ئەمەس. شېرىك پادىشاھ بولۇش دېگەن قانداق گەپ ئىكەن ئۇ، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم يەنە نارازىلىق بىلدۈرۈپ، — ئىشاننىڭ لەكمىڭلىغان مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرى بولسا، بىزنىڭ بىرى مىڭغا تېتىيدىغان باھادىر لەشكەرلىرىمىز بار. مېنىڭچە، سۇنى كۆرمەي ئۆتۈك سالمىغىنىمىز تۇزۇك، ئەل - رەئىيەتمۇ ئەدلۇئادالەتنى ھىمايە قىلىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا خان ئاتام سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش خۇسۇسىدا يارلىق چۈشۈرۈپ، تۈرلۈك سۇلۇك تەرغىباتلىرىنى چەكلىگەندىمۇ ئانچە چوڭ ئىشلار بولۇپ كەتمىگەن.

— سەۋرچان بولغايسىز، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېتىراز بىلدۈرۈپ، — تاغام سۇلتان ئىسمائىلخاننىڭ زامانىسى بىلەن ھازىرقى زامان ئوخشاشمايدۇ. ئول چاغدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پەقەت بىر سۇلۇك پېشۋاسى ئىدى، خالاس. ھازىر بولسا يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ ئولتۇرغان ئىشان خان خوجىدۇر. ئۆز ۋاقتىدا تاغام سۇلتان ئىسمائىلخان سەلتەنىتىنىڭ سۇرىدىن ھېيىققان بىلەن ھازىر بىزنىڭ سەلتەنىتىمىزنىڭ سۇرىدىن زىنھار ھايا قىلماس. ئۇنىڭ ئۈستىگە يەنە ھەرقاچان موڭغۇل خانى تەسەررۇپىمىزغا باستۇرۇپ كېلىشى

13

مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈپ، ئۆزىنى رەسمىي خان دەپ ئېلان قىلىپ تەختتە ئولتۇرغاندىن كېيىن ئەلدە نىسپىي تىنچلىق ھۆكۈم سۈردى. ئىككى سۆزىنىڭ بىرىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا «ئالىھەزرىتىم»، «قىبلىگاھىم» دەيدىغان خۇشامەت سۆزلىرىنى ئىشلىتىپ، قول باغلاپ ئېھتىرام بىلدۈرۈپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان ئازنا كۈنى سەلتەنەت پاسبانى بولۇپ يۇرتدارچىلىق ئىشلىرىغا ئارىلىشىش ئىمتىياز ـ نېسىۋىسىگە شۈكرى ـ قانائەت قىلغاندەك كۆرۈنەتتى. شۇ كۈنلەردە كىچىك پېئىل، تاتلىق سۆز، ھۆرمەت ـ ئېھتىرامچان، خۇش مۇئامىلىلىك بولۇپ قالغان ھىدايىتۇللا ئىشانغا يالغۇز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانلا ئەمەس، خېلى كۆپ ئوردا ئەركانلىرى قايىل بولۇپ قالغانىدى.

كۆرۈنۈشتە تولىمۇ ياۋاشلىشىپ قالغاندەك، ئۆز نېسىۋىسىگە قانائەت قىلىۋاتقاندەك، مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ خانلىق سەلتەنىتىنى چىن يۈرىكىدىن ئېتىراپ قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدىغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ۋۇجۇدىنىڭ سەلتەنەت سەۋداسى بىلەن ئىشق سەۋداسىدا پۇچىلىنىپ كېتىپ بارغانلىقىنى ئۆزىدىن بۆلەك ھېچكىم بىلمەيتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان شاھنىشىنغا ھەر قېتىم كىرگىنىدە، شاھ سۇپا ئۈستىدىكى ئالتۇن تەختتە سۆلەت بىلەن ئولتۇرغان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا شۇنداقلا قاراش بىلەن چىرايى تاتىرىپ كېتەتتى، يۈرىكى رەشىك، ئاداۋەت، ئارمان سەۋداسىدا پىژىلدايتتى. تەڭرىدىن، پىرى بۇزرۇكلىرىدىن، مازار ـ ماشايىخلاردىن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئۆلۈم ـ ھالاكەت تىلەيتتى. ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەرتىۋىسىنى قايتىدىن قولىغا ئېلىپ، ئوردا ئەر-

— ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىڭ ئىناۋەت - ئابرۇيىنى قوغدىغىنىمىز ياخشى بولدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۈكۈت قىلىشقا مەجبۇر بولدى.

— ئۇنداق بولسا ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتكە بېرىلىدىغان جاۋابنى مۇشۇ خۇسۇستا مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى پۈتۈپ چىققاي، — دەپ ئالدىراش - تېنەش پەرمان چۈشۈردى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان.

شاھنىشىندىكى ھەشەمەتلىك تەختتە ئولتۇرۇپ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ جاۋاب خېتىنى يېنىش - يېنىشلاپ ئوقۇۋاتقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ شۇ تاپتا تەختتىن ئايرىلىشقا كۆزى قىيماي يۈرىكى ئېچىشىپ تۇرسىمۇ ئىلاجسىز قوشۇلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ باش لىڭشىتاتتى.

«... مەيلىلا، ھازىرچە دەھرىي مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ شەرتىگە كۆنمەيمۇ ئامالىمىز يوقتۇر. پالتىنىڭ جۇلدىسى بولسىلا سېپىنى چىقارغىلى بولىدۇ، دەپتىكەن كونىلار. ئاشۇ بىسى يوق پالتىنىڭ جۇلدىسى تەگكىنىگىمۇ بولسا شۈكرى قىلغاچ تۇراي. مۆرىتى كەلگەندە بىس چىقارماق ھېچ گەپ ئەمەس...»

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇلارنى خىيالىدىن ئۆتكۈزگەچ ئالتۇن تەختنىڭ ئالماس، ياقۇتلاردىن كۆز قويۇلغان يانلىقىنى ھېرىسمەنلىك بىلەن يېنىش - يېنىشلاپ سىلايتتى.

شۇنداق قىلىپ مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان بىلەن ھىدايىتۇللا ئىشان سۈلھىگە كېلىپ جۈمە كۈنى شېرىك پادىشاھلىق قىلىش كېلىشىمىنى رەسمىي ئىمزالىدى. مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان لەشكەرلىرى تەرىپىدىن مۇھاسىرىگە ئېلىنغىنىدىن بۇيان ئۇرۇش ۋەھىمىسىدە ئۇھ دېگۈدەك ماجالى قالمىغان ئاستانە پۇقرالىرى يەڭگىل تىن ئالدى.

ۋەز - نەسىھەت قىلىش ئارقىلىق شىپپىدە توختاتتى، ئاندىن قەشقەرگە بېرىپ، بۇ شەھەردىكى ئۇۋۇسى بۇزۇلغان ھەرىدەك بولۇپ كەتكەن خەلقنى پەيلىدىن ياندۇردى.

بۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا تۇنجى قېتىم كۈچ - قۇدرىتىنى، كەشپۇ كارامىتىنى كۆرسىتىپ قويۇشى ئىدى. بۇ ئىش يالغۇز مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭلا ئەمەس، باشقا ئوردا ئەركانلىرىنىڭمۇ ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان ئىخلاسىنى ھەسسىلەپ ئاشۇرغانىدى. پۈتكۈل ۋۇجۇدى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەملەپ، ئىلگىرىكى سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان ۋە سۇلتان ئابدۇللاخانلار دەۋرىدىكى سەلتەنەت شۆھرىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن باش قاتۇرۇۋاتقان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭمۇ ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان قارىشىدا خېلىلا ئۆزگىرىش پەيدا بولدى. ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى ھۆرمەت - ئىناۋىتىنى ھېس قىلىپ يەتكەن، سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ ئۇلىنى مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ھىدايىتۇللا ئىشانغا تايانماي بولمايدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

بىر قېتىملىق سۇيىقەستلىك ھىيلە - مىكىر بىلەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانىڭ ھۆرمەت ئىخلاسىغا ئېرىشۋالغان ھىدايىتۇللا ئىشان يۇرىكىنى كېچە - كۈندۈز ئۆرتەپ كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئۆيلىنىشتىن ئىبارەت ئىشق سەۋداسىنى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا بىلدۈرۈشكە جۈرئەت قىلدى.

— ئى ئادالەتپاناھ قىبلىگاھىم، سىلى ئاتا، بىز بالا بولۇپ، گۆش بىلەن سۆڭەكتەك، ياغ بىلەن بۆرەكتەك تۇغقاندارچىلىق قىلىشىپ، ئەل - يۇرتتا كۆرۈلگەن تەپرىقىچىلىك، توپىلاڭ - غەليانلارنى بىر يەڭدىن قول چىقىرىپ بېسىقتۇرۇپ بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى، تىنچلىقى ئۈچۈن تەڭ كۈچ چىقارساق، ئول چاغدا بىزلەرگە ھېچبىر ئىنسان بالىسى ئەغيار

كانلىرى قاتارىدا ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۈزەل جامالىغا نەزەر تاشلىغىنىدا بولسا، يۈرىكىگە قايتىدىن تۇتاشقان ئىشق ئوتلىرى يېلىنجاپ، پۈتكۈل ۋۇجۇدى گۈلخان ئارىسىدا قالغاندەك ئېرىپ سىمابتەك تىترەيتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئۆيلىنىپ سەئىدىيە خان جەمەتىگە سوقۇنۇپ كىرىۋېلىش ۋەسۋەسىسى تېخىمۇ بەك كۈچىيەتتى، بىر ئاماللارنى قىلىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى نىكاھىغا ئېلىش ھەققىدە كېچە - كېچىلەپ تەدبىر - پىلان تۈزەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدا ياخشى تەسىرات قالدۇرۇش ئۈچۈن خۇشامەت قىلىشقا پۇرسەت ئىزدەيتتى.

مەقسىتىگە يېتىش ئۈچۈن ۋاستە تاللاپ ئولتۇرمايدىغان ئىشان كۆڭلىگە پۈككەن پىلانلىرىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن ئەمەلىي ھەرىكەتكە ئۆتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خەلىپە - سوپىلىرىنى ئىشقا سېلىپ مەخپىي پىلانلىشى بىلەن ئەشەددىي مۇرتىل ھىدايەتچىلىرى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە قارشى ئاستانە ۋە قەشقەردە بىر قېتىمدىن چوڭمۇ ئەمەس، كىچىكمۇ ئەمەس توپىلاڭ پەيدا قىلدى. ئاۋام - خەلق بىلەن قارشىلىشىپ قېلىشتىن قاتتىق ئېھتىيات قىلغان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان بۇ توپىلاڭنى لەشكىرىي كۈچ بىلەن تىنچىتىشقا ئامالسىز قېلىپ ئوردىدا جىددىي كېڭەش ئۆتكۈزدى. ئەمما، بۇ توپىلاڭنى لەشكىرىي كۈچ ئىشلەتمەي تىنچىتىشقا ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ھېچقايسىسىنىڭ كۆزى يەتمىدى. مانا مۇشۇنداق تەڭقىسلىقتا تۇرغان پەيتتە ھىدايىتۇللا ئىشان دەس ئورنىدىن تۇردى - دە، ئۆزىنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىن، قۇتبىل ئەقتابلىق سالاھىيىتى بىلەن بۇ توپىلاڭنى تىنچىتالايدىغانلىقىنى بىلدۈردى - دە، ئاستانە كوچىلىرىدا بىر ھەپتىدىن بېرى بارغانسېرى ئەدەۋاتقان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە قارشى توپىلاڭنى بىر ئاش پىشىم

تۇللا ئىشاننىڭ نەسەب ـ مەرتىۋىسىمۇ سەئىدىيە مەلىكىسى بول-
غان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ماس كېلەتتى. مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنى ياتلىق قىلىش ئىشىمۇ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئويې-
دان ئويلانمىسا بولمايدىغان زىل ئىش ئىدى. ئىلگىرى مۇھەم-
مەدئىمىن باھادىرخان چوڭ خانىشنى ئارىغا سېلىپ، سىڭلىسى-
نىڭ ئاستاندىن ئايرىلماسلىق شەرتى ئاستىدا نىكاھ ئىشىنى بىر
تەرەپ قىلىش نىيىتىنىڭ بارلىقىنى بىلىپ يەتكەنىدى. ئېگىز
ئوقۇرغا ئېسىلماسلىقنى ئويلاپمۇ ياكى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم-
نىڭ جەڭگاھلاردا قىلىچ يالىڭاچلاپ، يۈزنى ئوچۇق قويۇپ يۈر-
گەن ئەركەك مىجەزىدىن ھېيىقىپمۇ، ئەيتاۋۇر بىر قىسىم ئوردا
ئەركانلىرى ئوغۇللىرىنى ئۆيلەش ئىشىدا مەلىكە مۆھتەرەم خې-
نىمنى نەزەردىن ساقىت قىلغانىدى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان
بولسا سىڭلىسىنى ياتلىق قىلىپ ئاكىلىق بۇرچىنى ئادا قىلىش
غېمىدە پات ـ پات باش قاتۇراتتى. مانا بۈگۈن كۈتمىگەن يەردىن
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆيلىنىش تەلىپى مۇھەممەدئىمىن باھادىر-
خاننىڭ غېمىنى خېلىلا يەڭگىللىتىپ قويدى.
— پىرى بۇزرۇكۇمغا مەلۇملۇق، — دېدى مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخان ئاغزىغا تەلمۈرۈپ قاراپ تۇرغان ئىشانغا ۋەزمىن ئا-
ھاڭدا سۆزلەپ، — بىزنىڭ ھەزرەتلىرىگە دەماللىققا جاۋاب بې-
رەلمەسلىكىمىزدىكى مۇشكۇلاتىمىز شۇلكى، بىرىنچىدىن، مەلى-
كە مۆھتەرەم خېنىم بىزگە سىڭىلدۇر، پۇشتىمىزدىن تامغان
پەرزەنتىمىز ئەمەستۇر. ئىككىنچىدىن، ئول مەلىكە سەلتەنىتى-
مىزنىڭ سىپاھبەگلىرىدىندۇر. بىزلەرنىڭ ئاتىلىق سالاھىيىتى-
مىز بىلەن مەجبۇرلاش ھەققىمىز يوقتۇر. شۇڭا، بۇ نازۇك
ئىشقا يەنىلا مەلىكىنىڭ ئۆز ئاغزىدىن جاۋاب ئالغىنىمىز
خوپراقتۇر.
— ئانھەزرىتىمنىڭ مۇددىئاسى بىزگە پۈتۈنلەي ئايان بول-
دى. ھىممەتلىرىگە مىڭ ـ مىڭ تەسەننا، — دېدى ھىدايىتۇللا

بولۇشقا پېتىنالماس دەپ ئويلايمەن.

— ھەزرەتلىرى بولسا پۈتكۈل ئەل - رەئىيەت قول بەرگەن قۇتبىل ئەقتابتۇر. ئەھلى سۇلۇكنىڭ سۇلتان مۇھەققىقىنى ۋەلىيۇللاسىدۇر، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىشانىنىڭ مۇددىئاسىنى چۈشەنگەندىن كېيىن بىرئاز ئويلىنىۋېلىپ، — پىرى بۇزرۇكۋارنىڭ نەزىرى گۈلزارلىقىمىزدا ئۈسكەن ناتىۋان بىر غۇنچىگە چۈشكىنى ئەلۋەتتە ئول ئاجىزەمىزنىڭ بەخت - تەلىيىدۇر. ھەزرەتلىرىگە قېيناتا بولۇپ، خۇدايى ھەمراھلىق مەرتىۋىسىگە ئېرىشىش بىز مۇخلىسلىرى ئۈچۈن كاتتا شەرەپتۇر. ئەمماكى ھەزرىتىمنىڭ كۆڭلىنى زىنھار يەردە قويۇش نەيىتىمىز بولمىسىمۇ، كىچىككىنە قىينىلىدىغان يېرىمىز باردۇر.

— قېنى ئول مۇشكۇلاتنى ئاڭلاپ باقسام، — دېدى ھىدايەتۇللا ئىشان ھاياجان ئىلكىدە سوقۇۋاتقان يۈرىكىنى بېسىپ تۇرۇپ. شۇ تاپتا ئۇنىڭ نەپسى تېزلىشىپ، تاڭلايلىرى قۇرۇپ كېتىپ باراتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ كۈتۈلمىگەن بۇ تەلىپى مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخانغا دەماللىققا تاسادىپىي تۇيۇلغان بولسىمۇ، نۆۋەتىكى داۋالغۇپ بىردە تىنچىپ، بىردە تىنچىماي تۇرغان ۋەزىيەتنى دەڭسەپ كۆرۈۋىدى، يەنىلا ئىشانغا قېيناتا بولۇشنىڭ ئۆزىنىڭ خانلىق سەلتەنىتىنىڭ مۇستەھكەملىنىشىگە زور پايدىسى تېگىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىشانىنىڭ بۇ تەلىپىنى ئاسانلىقچە رەت قىلىۋېتىشكە بولمايدىغان نازۇك مەسىلە ئىكەنلىكىنى، سەلتەنەت ئۈچۈن زور تەھدىت بولۇپ تۇرغان ئىشانغا قېيناتا بولۇشتىن باش تارتسا، ئاران تەستە ئەسلىگە كەلتۈرگەن سەئىدىيە خانلىقىدا ئىتتىپاقلىق، تىنچلىق بۇزۇلۇپ، قايتىدىن نىزا - ئاداۋەت، دۈشمەنلىك پەيدا بولىدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە ھىدايە-

سىدا ئاشىقلىق پەيدا بولغان. ھەزرەتلىرىنىڭ مەكتۇپىدىكى ئىشق بابىدىن تىزغان گۈلدەستىلىرى مېنى زىنھار جەلپ قىلالمىدى. دېمەكچىمەنكى، ئاشىقلىق ھەققىدىكى چۈشەنچىلىرى، بەرگەن تەبىرلىرى تولىمۇ چولتا ئىكەن. ھەزرەتلىرىنىڭ نەزىرىدىكى ئىشق بىلەن مېنىڭ نەزىرىمدىكى ئىشق زىنھار ئوخشىمايدىكەن. قۇلاق سالغايلا:

«ئىشق ـ يۇلتۇزدۇركى پارلاپ تۇرغان، ئىنسان كۆزىنىڭ نۇر ۋە روشەنلىكى ئۇنىڭدىن؛ گۆھەردۇركى جۇلالاپ تۇرغان، ئادەملىك تاجىنىڭ زىننىتى ۋە باھاسى ئۇنىڭدىن؛ ئىشق مىسالى قۇياشتۇركى ئوچۇق چىققان، مىسكىن دىللار تىكەنزارلىقى ئۇنىڭدىن گۈلشەن؛ تولۇن ئايدۇركى نۇر چېچىپ تۇرغان، قاراڭغۇ دىللار شەبىستانى[①] ئۇنىڭدىن روۋشەن؛ دېڭىزدۇركى پايانسىز، ھەر دولقۇنى يۈزلەپ ئەقىل ـ ھوش كېمىسىنى چۆكتۈرگەن؛ شولادۇركى ئوتلۇق، كۆپ جانۇ كۆڭۈلنى ئېرىتىپ سۇ قىلغان؛ چاقماقتۇركى يالتىراپ چاققان، كۆپ جانۇ كۆڭۈلنى كۈل قىلغان؛ ئەجدىھادۇركى قانخور، ئالەمنى دەم تارتماق ئاڭا مەقسەت؛ پادىشاھدۇركى غەزەپلىك، مەقسىتى ئالەم ئەھلىنى بىر يولى ئۆلتۈرمەك.»[②]

مانا بۇلار مېنىڭ ئىشق بابىدىكى تەبىرلىرىمدۇر. ئەلۋەتتە ئاشىقلىق يالغۇز ئىنسانغىلا قارىتىلغان ئەمەس. ياتلارنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن زېمىنغا باشلاپ كېلىشتىن ھايا قىلمىغان ھەزرىتىمگە ئىشقىنىڭ باشقا بابلىرىدىن سۆز ئېچىشنى راۋا كۆرمىدىم. تۆۋەندىكى نەزمە ھەزرىتىمنىڭ تەكلىپىگە بەرگەن جاۋابىم بولۇپ قالغاي.

① شەبىستان — قاراڭغۇ ماكان.
② ئەلىشىر نەۋائى «مەھبۇبول ـ قۇلۇب»تىن.

ئىشان ھاياجان بىلەن تەشەككۈرىنى بىلدۈرۈپ، — ئەلۋەتتە نىكاھ ئىشى رىزالىقسىز زىنھار روياپقا چىقماس. ئۇنداقتا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ھۇزۇرىغا ئەلچى كىرگۈزەي. جانابىي قىبلىگاھىمىز ئىككى ئېغىز نەسىھەتلىرىنى ئايىمىغايلا. پىر رىزاسى — خۇدا رىزاسى دەپتىكەن. ئالىيلىرىدىن ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا رازى بولۇپ ئۆتكەيمەن.

— بۇ تەرەپتىن خاتىرجەم بولغايلا، ھەزرىتىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ۋەدە بېرىپ، — ئىمكان بار مەلىكىدىن رازىلىق ئېلىشقا تىرىشقايمەن.

سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاندىن جاۋاب ئېلىۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان يۈزىنى داپتەك قىلىپ، موللا ساقى خەلپىسى ئارقىلىق مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا ئىشق مەكتۇپى يوللىدى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆزىگە ئاشىقى بىقارار بولۇشىنى ھەمدە ئۆيلىنىش تەلىپىنى قويۇشىنى پەقەتلا خىيالىغا كەلتۈرمىگەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ تەكلىپىنى كەسكىنلىك بىلەن رەت قىلىپ بىر پارچە خەت يازدى.

«ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ھىدايىتۇللا ئىشان ھەزرەتلىرى. بۇ دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەت — لەززەتلىرىنى تەرك ئېتىپ، خۇدايى ئىشانلىق يولىدا ئىبادەتكە مەشغۇل بولغان جانابلىرىدەك سۇلۇك پېشۋاسىنىڭ چاچ - ساقاللىرىغا قىرو چۈشۈشكە باشلىغاندا، ئىشق بالاسىغا مۇپتىلا بولۇپ، ۋىسال لەززىتىدىن شاراپ ئىچىشنى دەۋا قىلىپ يازغان مەكتۇپلىرىنى كۆرۈپ، ھەم كۈلگۈم كەلدى، ھەم ھەيران قالدىم. ئەلۋەتتە، ئاشىق بولۇش زىنھار گۇناھ ئەمەستۇر. ئۇلۇغ يارانقان ئاللا ئىگەم ئادەمئاتىمىزنى ھاۋائانىمىزغا ئاشىق قىلغاندىن بېرى ئىنسانلار ئارد-

— پىر بۇزرۇكۇم قۇتبىل ئەقتابلىق ئابرۇيى - ئىناۋەتلىرى بىلەن ئۇل ئازغۇن رەئىيەتكە يەنە بىر قېتىم نەسىھەت قىلىپ، ئەل - يۇرتنى تىنچىتقان بولسىلا، — دەپ ئىلتىجا قىلدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانغا.

— ۋۇجۇدۇم مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ئىشقى پىراقىدا كاۋاپ بولۇپ ئۆرتەنمەكتە. ئۇل ئازغۇن رەئىيەتنىڭ ئالدىغا چىقىپ مەسىلە - مەرۇپ، ۋەز - نەسىھەت قىلغۇدەك ماجالىم يوقتۇر. بۇل ئىشق بالاسى ئاخىرى جېنىمغا زامىن بولىدىغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ تەلەپىنى رەت قىلىپ، — ئەگەرچەندە يۈرىكىمنى ئارامسىز كۆيدۈرۈۋاتقان ئىشق بالاسىغا ئاز - تولا دەۋا تېپىلسا ئەردى، ئۇل چاغدا دىلخەستە كۆڭلۈم تەسكىن تېپىپ، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن خىزمەت قىلالىغان بولار ئىدىم.

ئىشاننىڭ نېمىگە ئىشارە قىلىۋاتقانلىقىنى چۈشەنگەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنى چاقىرتىپ جىددىي سۆزلەشتى.

— سەلتەنەت ئىشلىرى بىلەن ئاجىزەلىرىنىڭ نىكاھ ئىشىنى بىرلەشتۈرۈۋالمىغايلا، ئالىيلىرى، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاكىسىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەندىن كېيىن، — ئۇل ئىشان مېنىڭ خىلىم ئەمەس.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان تەڭقىسلىقتا قالغان ھالدا، — ئەمما سەلتەنىتىمىزنىڭ تەقدىرى سىزگە باغلىق بولۇپ قالدى، سىڭلىم.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم بىرئاز سۈكۈتتىن كېيىن ئېغىز ئاچتى.

— زىيادە مېھرىبانلىق بىلەن يۇرت سورىغىلى بولماس. كىچىك ۋاقتىمدا جەننەتماكان خان ئاتام سۇلتان ئابدۇللاخان ئالىيلىرىنىڭ قىلىچىدىن قان تامدۇرۇشنى بىلمىگەن ئادەم سەل-

بىراۋنىڭىم بىرىپ مۇلكىنى بەرباد
قىلۇرسەن نازەنىن كۆڭلىنى ناشاد.
شىكەستىغە سەتەم ياسىن قۇرارسەن،
ئىشتىدىم ئىشق لافىن ھەم ئۇرارسەن①.»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ جاۋابىنى تاپشۇرۇۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان نىيىتىدىن يانماي موللا ساقى خەلىپىنى ئىككىنچى قېتىم يەنە ئەۋەتتى. بۇ قېتىم مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ تەلىپىگە جاۋابەن تۆۋەندىكى ئىككى مىسرا شېئىرنى يېزىپ ئەۋەتتى.

«ئېشەك مونچىقى تاجغا مەنسۇب ئەمەس،
دەرگاھ سالار شاھلەرگە مەرغۇب ئەمەس.»

بۇ جاۋابنى ئوقۇپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئاسانلىقچە ئەيۋەشكە كەلتۈرەلمەيدىغانلىقىنى ھېس قىلغان ھىدايىتۇللا ئىشان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا بېسىم ئىشلىتىش مەقسىتىدە، قەشقەر، ئاستانە ۋە خوتەندىكى مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرىگە مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ يەنە بىر قېتىم سەئىدىيە سەلتەنىتىگە قارشى توپىلاڭ كۆتۈرگۈزدى. بۇ يۇرتلاردىكى تۇمەنلىگەن مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرنىڭ سەئىدىيە سەلتەنىتىنى بىكار قىلىپ ئورنىغا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىشانلىق سەلتەنىتىنى تىكلەش ساداسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى يەنە بىر قېتىم چۆچۈتتى.

---

① ئەلىشىر نەۋائى «پەرھاد ۋە شېرىن» دىن:

باشقىلارنىڭ ئەل - يۇرتىنى ۋەيران قىلىپ،
نازىنىننىڭ كۆڭلىنى قايغۇغا سالىسەن.
ئۇنى يارىلاندۇرۇش ئۈچۈن زۇلۇم ئوقياسىنى قۇرۇسەن،
شۇنداق تۇرۇقلۇق يەنە ئىشقتىن لاپ ئۇرۇسەن.

كىنى، ئىشاننىڭ نەچچە ئومەتلىگەن مۇرىتىل ھىدايەتچىلىرىنىڭ ئاددىي، نادان خەلقنى ھەرقاچان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە قارشى قوزغىيالايدىغانلىقىنى ئوبدان بىلەتتى. مۇ-شۇنداق ۋەزىيەتتە ھىدايىتۇللا ئىشانغا يېقىنلىشىشقا بولاتتىكى، زىنھار يىراقلىشىشقا بولمايتتى. شۇ تاپتا مۇھەممەدئىمىن باھا-دىرخانمۇ خانلىق سەلتەنىتىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن سىڭلىسىنى ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن توي قىلىشقا دەۋەت قىلىۋاتاتتى.

— بۇنىڭدىن ئۆزگىچە ئامال بولمىسا، خان ئالىيلىرىنىڭ مەيلىچە بولسۇن، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم بىر پەس سۈكۈتتىن كېيىن بېشىنى كۆتۈرۈپ، — ئەمما جاۋابنى ھىدايە-تۇللا ئىشانغا ئۆزۈم بېرىمەن.

— بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتى ئۈچۈن كۆرسەتكەن ھىممە-تىڭىزگە جەننەتماكان بابائى ئەجدادلىرىمىز سىڭلاپ تەسەننا ئېيت-قاي، سىڭلىم، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان رازىمەنلىك بىلەن.

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ رازىلىق بەرگىنىنى ئاڭلىغان ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغا ئۈچىنچى نۆۋەت رەسمىي يوسۇندا بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىنى ئەلچىلىككە كىرگۈزدى.

— تىكلاھ غايىب ئەيتىكەن. تەقدىر - ئەزەل پېشانەمگە ئول ئىشان ھەزرەت بىلەن ھالال جۈپ بولۇشنى پۈتكەن ئوخشايدۇ. ئەمما ئىشان ھەزرەت ئۆزىمنىڭ ئۈچ شەرتىمگە قوشۇلسا، بۇ تىكلاھقا رازىلىق بېرىۋېرىمەن، — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ۋە ئالدىن بېرىپ تەييارلاپ قويغان بىر پارچە خەتنى ئەلچىلەرگە بەردى. خەتكە مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ئۆزىنىڭكى ئۈچ شەرتى پۈتۈلگەنىدى.

[illegible]

تەنەت سۈرەلمەيدۇ دېگەن سۆزى ھېلىمۇ ئېسىمدە. مېنىڭچە، قولىمىزدا نەچچە تۈمەنلىگەن باھادىر لەشكەرلەر تۇرۇپ، سەلتەنەتكە قارشى چىققۇچى غەلىيانچىلارنى بېسىقتۇرۇش ئىشىدا ئۇل ئىشانغا يېلىنىش ھاجەتسىز.

— بىراق شۇنى ئېسىڭىزدىن چىقارماڭ، سىڭلىم، ئاشۇ قولىدا قورال دەيدىغان نەرسىدىن ئەسەر يوق رەئىيەتكە لەشكەر ئىشلەتسەك دۇرۇس بولماس. قىلىچقا تايانغان سەلتەنەتنىڭ ئۆمرى كۆتە بولۇر. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاۋام - رەئىيەت بىلەن دۈشمەنلىشىپ تۇرۇپ ئەلنىڭ قارغىشىغا، پىتنە - پاساتىغا قېلىپ سەلتەنەت سۈرگىنىمدىن، تەختنى ئۇل ئاۋامنىڭ رايىغا تاپشۇرغىنىم مىڭ ئەۋزەل.

— راستىنلا ئۇل ئىشانغا تايانمىقىمىز شۇنچە زۆرۈرمۇ، ئاكا؟

— ئەلۋەتتە زۆرۈر، ھازىر بۈيۈك سەئىدىيە تەسەررۇپى بەئەينى ئۈچ پۇتلۇق داڭقانغا ئوخشاشتۇر. ئۇل داڭقاننىڭ بىر پۇتى مەن بولسام، قالغان ئىككى پۇتى سىز بىلەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكتۇر. ئاشۇ ئىككى پۇتتىن بىرى بولمىسا داڭقاننىڭ ھامان ئۆرۈلۈپ چۈشكىنى چۈشكەن. ئىشان ھەزرەتكە تايانماي تۇرۇپ ئىككىمىز ئۇل داڭقاننى زىنھار ئۆرە قىلىپ بولالماسمىز. شۇنىمۇ ئېتىراپ قىلىشىمىز كېرەككى، سىڭلىم، ئەل - رەئىيەتكە تايانماي، ھىمايىسىگە ئېرىشەلمەي تۇرۇپ، سەلتەنىتىمىز زىنھار كۆكلىمەس. لەشكەرلىرىمىزنىڭ كۈچ - قۇدرىتىنى ئىشان ھەزرەتنىڭ ئەل - رەئىيەت ئارىسىدىكى ئىناۋەت - ھۆرمىتىگە تەڭ قىلىپ بولماس.

ئەلۋەتتە، مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمغىمۇ سەئىدىيە خانلىقىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋەزىيىتى بەش قولدەك ئايانىدى. ئەل - يۇرت ئارىسىدا مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ھۆرمىتىدىن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ھۆرمىتىنىڭ ئۈستۈن ئىكەنلى-

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ۋىسالىغا يېتىش خۇشاللىقىدا بۇ شەرتلەرنىڭ نېرى - بېرىسىنى ئويلاپ ئولتۇرمايلا دەرھال ۋەدە دەستەك يېزىپ، يېقىن خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ ۋە ئوردا ئەركانلىرىنىڭ گۇۋاھلىق ئىمزاسىنى قويدۇرۇپ ئۆزىنىڭ ئىشان پىرىئەزەملىك مۆھرىنى باستى - دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئەۋەتىپ بەردى.

كۆنلەرنىڭ بىرىدە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بەتنىيەتلىك قىلىپ، سەئىدىيە سەلتەنىتىگە ئاسىيلىق قىلىش ئېھتىماللىقىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىرىنچى شەرتى ئارقىلىق خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشچىلىقىدىكى سۇلۇكى ئىشقىيە سەلتەنىتىنىڭ ئەدلىيە، قانۇن - جاساق ھوقۇقىنى، ئىككىنچى شەرتى ئارقىلىق خەزىنە - مالىيە ھوقۇقىنى؛ ئۈچىنچى شەرتى ئارقىلىق تەخت ۋارىسى ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈۋالغانلىقىنى ھىدايىتۇللا ئىشان زىنھار خىيالىغا كەلتۈرمىگەنىدى.

شۇنداق قىلىپ كۆيئوغۇل بولۇش ھېيلىسى بىلەن سەئىدىيە خان جەمەتىگە سۇقۇنۇپ كىرىۋېلىش مۇددىئاسىنى تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تويلۇقى ئۈچۈن ئوتتۇز مىڭ ئات، ئوتتۇز مىڭ كالا، ئۈچ مىڭ تۆگە ۋە ئوتتۇز مىڭ قوي ھېسابىدىكى مال - دۇنيا سەرپ قىلىپ كاتتا توي مۇراسىمى ئۆتكۈزدى.

ئۆتكەندىن كېيىن، دىنىي تەرەققىيات ئىشلىرىدا ئەھلى ھاكىمىيەتكە مۇخالىپ ھەرقانداق ۋەقە يۈز بەرسە دەرھال چەكلەشلىرى لازىم. يەنە شۇنى ئالاھىدە سەمىلىرىگە سالىمەنكى، ئەھلى ھاكىمىيەتكە قارشى چىققان ھەرقانداق كىشىگە غەزەپ قىلسام ئۆلتۈرمىگۈچە قويمايمەن، زىنھار ئارىغا چۈشمىسۇنلار. چۈنكى، سەلتەنەت ـ ھاكىمىيەتكە ئەھلى سۈلۈك ماجىرالىرى ئارىلىشىپ قالسا، پىتنە ـ پاسات كۆپىيىپ كېتىدۇ، ئەل ـ رەئىيەت خاتىرجەم بولالمايدۇ.

ئىككىنچى شەرت: ئۆز ھىدايەتلىرىگە ماس ھالدا ئەھلى سۇلۇكتىكىلەرنى شەرىئەت ئەھكاملىرى ۋە خانلىق قانۇن ـ جاساقلارغا بەجانىدىل بويسۇنۇشقا دەۋەت قىلىپ، ئۇلارنى سۇلۇكى ئىشقىيە تەرىقىتىگىلا ئەمەس، خان ئالىيلىرىغا — ئەھلى ھاكىمىيەتكە ھەمنەپەس قىلغايلا. مېنىڭ نەسەبىم بۈيۈك سەئىدىيە خانلار نەسەبىدىن بولغانلىقى ئۈچۈن، ھەرقانداق بىر كىشى مەندىن خەير ـ ئېھسان، سەدىقە ـ زاكات ۋە ساخاۋەت ـ ياردەم تەلەپ قىلسا، ئىشان ھەزرەتلىرىنىڭ خەزىنىسىدىن خالىغانچە بېرۇرمەن، بۇنىڭغا زىنھار نەزەر كۆزىنى سالمىغاي.

ئۈچىنچى شەرت: گەرچە ئىشان ھەزرەتنىڭ ئىلگىرىكى ئاغىچىلىرىدىن بىرنەچچە ئوغۇل پەرزەنتى بولسىمۇ، ئەمما ھەزرىتىمنىڭ سۇلتانۇل مۇھەققىقىنلىق، قۇتبىل ئەقتابلىق، پىرى ئەزەملىك ۋەلىئەھدى — ۋارىسى مېنىڭ ۋۇجۇدۇمدىن دۇنياغا كەلگەي. بۇنىڭغا باشقا ئاغىچا ـ خېنىملار ۋە خوجىزادىلەر زىنھار غوۋغا كۆتۈرمىگەي.

ئىشان ھەزرەتلىرى ئول ئۈچ شەرتىمنى مەقبۇل كۆرسە، دەرھال ۋەدە دەستەك پۈتۈپ مۆھرىنى بېسىپ بەرگەي. شۇل چاغدا بۇ نىكاھقا رازىلىق بېرۇرمەن.»

رۇلۇق خەت يازدى ۋە ئېرى ھىدايىتۇللا ئىشاننى بۇ مەنسەپكە تەيىنلەشنى تەۋسىيە قىلدى. شۇ كۈنلەردە خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ساختا ساداقىتىگە ۋە تۈرلۈك سېھرىي ئەپسۇنلىرىغا ئىشىنىپ، ئۇنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتىغا ئايلانغان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئېرى - بىرسىنى ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا سىڭلىسىنىڭ تەۋسىيىسىنى قوبۇل قىلىپ، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ۋاقىتلىق ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى.

خانلىقنىڭ مۇھىم بىر ھەربىي ھوقۇقىنى قولىغا كىرگۈزۈۋالغان ئىشان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى كۆزدىن يوقىتىپ، سەلتەنەتنى قايتىدىن قولىغا ئېلىش ئۈچۈن جىددىي تەدبىر تۈزۈشكە كىرىشتى.

قوغۇن ۋاشاڭ بولغان مەزگىللەر بولغىنىغا قارىماي كېچە ھاۋاسى خېلىلا ئىللىق ئىدى. بۈگۈن شام نامىزىنى ئالايتەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھۇجرىسىدا ئوقۇغان ھىدايىتۇللا ئىشان دۇئا تارتىپ بولغاندىن كېيىن، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قېشىغا كەلدى - دە، ئۇنىڭ نېپىز يىپەك كۆڭلەككە پاتماي يوغىنىغان قورسىقىنى يەڭگىل سىلىدى.

— پەمىمچە كۆزلىرىنىڭ يورۇشىغا ئانچە ئۇزۇن قالمىدىغۇ دەيمەن، ئاغىچا؟

— شۇنداق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ كۆيۈنگەنلىكىدىن تەسىرلىنىپ، — ئەمما كۆڭلۈمدە يامان بىر ئەندىشە بار. شۇ تاپتا خۇدايىمدىن تېزرەك يەڭگىشىمنى تىلىسەمۇ، ئەمما تۇغۇتنى ئويلىسام ۋۇجۇدۇمنى قورقۇنچ باسىدۇ، ھەزرىتىم.

— زىنھار تەشۋىشتە بولمىغايلا، ياراتقان ئاللا ئىگەم ئۆزى ئاسانلىق بېرىدۇ، — ئىشان مەلىكىنىڭ تولۇپ تېخىمۇ چىرايلىقلىشىپ كەتكەن، ئەمما بىرئاز داغ چۈشكەن مەڭزىنى يەڭگىل

ئون بىرىنچى باب

شەيتان ئەلچىسى

1

مىلادىيە 1681 ـ يىل كۈز.

ئاي ـ كۈنى يېقىنلىشىپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن ۋاقىتلىق قول ئۈزۈپ، پات يېقىندا دۇنياغا كۆز ئېچىش ئالدىدا تۇرغان پەرزەنتىنىڭ غېمىدە، ھەرەمدىن سىرتقا چىقماي تۇرغىنىغا ئۈچ ئايدىن ئاشقانىدى. تويدىن كېيىن ئېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ ئاكىسى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سەلتەنىتىگە كۆرسەتكەن چەكسىز ساداقىتىنى كۆرۈپ، كۆڭلى خېلىلا خاتىرجەم بولۇپ قالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنەت ئىشلىرىغا ئىلگىرىكىدەك ئانچە ئارىلىشىۋالماس بولۇپ قالغانىدى. بولۇپمۇ بويىدا قالغانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ۋۇجۇدىدا بىخلانغان پەرزەنت ئىشقى، ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان ئايالىق مېھىر ـ مۇھەببىتىنىمۇ بىخلاندۇرغانىدى. شۇڭا، ئۇ سەلتەنەت ئىشلىرىدىن كۆرە پەرزەنت غېمىدە كۆپرەك خىيال سۈرەتتى. ئۇ قورسىقى ئالتە ئايلىق بولغاندا، ئاكىسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىدىن ۋاقىتلىق ئىستېپا بېرىش توغ-

لاتىنى ئىشان پىرىمىنىڭ ئۆزىگە يەتكۈزىمىز دەيدۇ.
— يەنە غەليان كۆتۈرۈلۈپتىمۇ؟ — مەلىكە مۆھتەرەم خې-
نىمىنىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى، — نەچچە ۋاقىتتىن بېرى
خېلىلا تىنچىپ قالغانىدى، يەنە نېمە ئىش بولغاندۇر؟ — مەلىكە
ئىشانغا قاراپ مۇراجىئەت قىلدى، — خان ئالىيلىرىنىڭ ھۇزۇ-
رىغا چاپسان بارسىلا، ھەزرىتىم. قېشىمدا خىزمەتكارلار بولغان-
دىكىن مەندىن زىنھار ئەنسىرىمىگەيلا. سەلتەنەت ئىشلىرى ھەم-
مىدىن ئەۋزەل.
ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن قىيالمىغان قىياپەتتە
ئورنىدىن تۇردى ـ دە، سىرتقا چىقتى.
تۆت ئات قېتىلغان ئۈستى يېپىق ھەشەمەتلىك مەپىدە ئولتۇ-
رۇپ ئوردىغا قاراپ كېتىۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈرىكى شۇ
تاپتا ھاياجان بىلەن سوقماقتا ئىدى. ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرى
ئابدۇرۇسۇل خەلپە بىلەن مەخپىي تىل بىرىكتۈرۈپ قوزغىغان
بۇ قېتىمقى غەليان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سۇلتان مۇھەم-
مەدئىمىن باھادىرخاننى كۆزدىن يوقىتىپ، بۈيۈك سەئىدىيە سەل-
تەنىتىنىڭ ئالتۇن تەختىنى تارتىۋېلىش ئۈچۈن تۈزگەن سۇيى-
قەستلىك پىلانىنىڭ بىرىنچى قەدىمى ئىدى. غەليانىنىڭ كۆتۈرۈل-
گەنلىكىدىن ئالدىن خەۋەر تاپقان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، ئەھ-
ۋالنى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا مەلۇم قىلىشقا چاپار-
مەن ئەۋەتىپ، ئۆزى ئالايىتەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمىنىڭ ھۇج-
رىسىغا كېلىپ ئولتۇرغانىدى. بۇ سۇيىقەستلىك پىلانىنىڭ پاش
بولۇپ قېلىشىدىن، شۇنداقلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمىنىڭ ئە-
شەنچىسىدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن ئەنسىرىگەن ئىشان پىلاننى مانا
مۇشۇنداق ئىنچىكە ئورۇنلاشتۇرغانىدى ھەمدە سۇلتان مۇھەممەد-
ئىمىن باھادىرخاننى قەستلەش ۋاقتىنىمۇ مەلىكە مۆھتەرەم خې-
نىمىنىڭ تۇغۇت مەزگىلىگە توغرىلىغانىدى.
ئوردىنىڭ ئادالەت سارىيىغا ئالدىراش ـ تېنەش كىرىپ

سىلاپ ئەركىلەتتى، — نېمانچىۋالا ئىشقىلىرى ياماندۇر سىلى-
نىڭ، ئاغىچا، يۈرىكىمدىكى ئىشق ئوتلىرى بىر پەس بېسىقسا
كاشكى.

ئىشانىنىڭ شەھۋەت ئۇچقۇنلىرى چاقناپ تۇرغان كۆزلىرىگە
قاراپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم پىسىڭگىدە كۈلۈپ قويدى.

— تەسەللىلىرى بىھاجەت، ھەزرىتىم، كۆرۈۋاتىدىلا تۇرقى-
مىز مۇشۇ، — دېدى مەلىكە يوغان قورسىقىنى قوشلاپ ئالتۇن
ئۈزۈك سالغان بارماقلىرى بىلەن سىلاپ، — ھاجەتلىرىدىن چى-
قالماس بولۇپ قالدۇق، شول تاپتا يۈرەكلىرىنى كۆيدۈرۈۋاتقان
ئول ئوتنىڭ ھەرەمدىكى توقال، سېكىلەكلەرنىڭ ئىشق - پىراقى
ئىكەنلىكىنى بىلگۈچىلىكىمىز بار. خىجىل بولماي چىقىۋەرسى-
لە. ھەزرەتلىرىدىن زىنھار رەنجىمەيمەن.

— يوقسۇ، ئاغىچا، كۆڭلۈمگە شەك كەلتۈرمىگەيلا. بۈگۈن-
دىن باشلاپ كۆزلىرى يورۇپ بولغۇچە ھەر كېچە ھۇجرىلىرىدا
ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ تۈنەيمەن.

ئىشانىنىڭ ياغلىما گەپلىرى مەلىكىنىڭ كۆڭلىنى يايرىتىۋەت-
تى. ئەس - يادى ساق - سالامەت يەڭگىشىنىڭ غېمىدە قالغان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇ تاپتا ئىشانىنىڭ كۆڭلىدىكى ئاللىقان-
داق تەقەززالىقنى، نېمىنىدۇر كۈتۈپ، پات - پات سىرتقا قاراپ
قويۇۋاتقانلىقىنى پەقەتلا بىلمەيتتى. ۋاقىت ئۆزارغانسېرى ئىشان
تىت - تىت بولۇپ كېتىپ باراتتى. نىھايەت، خىزمەتكار ئايال
ھۇجرىغا يەڭگىل قەدەم تاشلاپ كىرىپ كەلدى.

— قۇتبىل ئەقتاب پىر بۇزرۇكقا مەلۇم بولغاي، خان ئالىي-
لىرى ھۇزۇرىدىن چاپارمەن كەپتۇ. قىبلىگاھىمنىڭ پىرى بۇز-
رۇكۇم بىلەن كۆرۈشىدىغان جىددىي ئىشى بار ئىكەن.

— قانداق ئىشلىقىنى ئېيتمىدىمۇ؟ — سورىدى ئىشان جىد-
دىيلەشكەن قىياپەتتە.

— ئاقسۇ تەرەپتە غەليان كۆتۈرۈلگەن ئوخشايدۇ. تەپسى-

بولماس. يەنىلا مېنىڭ لەشكەر تارتىپ بارغىنىم ئەۋزەل. چۈن-
كى، بىزلەركىم سائادەتمەن ئەھلى سۈلۈك پېشۋاسى خان ئالىي-
لىرىغا ۋاكالىتەن لەشكەر تارتساق، ئۇل مۇرتەت ئەمىرنىڭ ئاز-
دۇرۇشى بىلەن يولدىن چىققان نادان رەئىيەتنى سائادەت يولىغا
قايتۇرۇپ، بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ تۇغ - ئەلەمى ئاستىغا جەم-
ئىي قىلىشىمغا كۆپ پايدىسى بولۇر. غەلىيان ئۆلۈم - يېتىم-
سىز، ياخشىلىق بىلەن بېسىقار.
— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى ئىشانىنىڭ ساداقىتىدىن سۆيۈن-
گەن مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، — ئەمماكى شۇل تاپتا ئاجى-
زەمىز مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆزى يورۇش ئالدىدا تۇرى-
دۇ. بۇنداق ۋاقىتتا ھەزرىتىمنى مۇشكۇل ئىشقا بۇيرۇساق ياخ-
شى بولماس.
— مۆھتەرەم ئاغىچا خېنىمنى ئاۋۋال ياراتقان ئاللاتائالا
ئىگەمگە، ئاندىن قالسا، جانابىي قىبلىگاھىمغا تاپشۇردۇم، قىل-
چىلىك ئەككىلەنمىگەيلا، ئالىيلىرى، ھەممىدىن سەلتەنىتىمىز-
نىڭ تىنچلىقى ئەۋزەل.
— مەيلى ئۇنداق بولسا، پىرى بۇزرۇكىمىزنى جاپادا قويىدى-
غان بولدۇق، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئىشانىنىڭ
تەلىپىگە قوشۇلۇپ، — قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا مۇھەم-
مەدشاھبەگ ھەزرىتىمگە ھەمدەمدە بولغاي.
مىرزا مۇھەممەد شاھبەگنىڭ ئىسمىنى ئاڭلاپ خوجا ھىدايى-
تۇللا ئىشانىنىڭ چىرايى پۇرۇشتى، يۈركى ئەنسىزلىك بىلەن
دۈكۈرلەپ كەتتى. شۇ تاپتا ئىشان ئۆزۈندىن بېرى پىلانلاپ مىڭ
تەستە قۇراشتۇرغان سۇيىقەستىنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن قاتتىق
ئەنسىرەۋاتاتتى. شۇڭا، ئۇ ئالمان - تالمان مۇھەممەدئىمىن
باھادىرخانىنىڭ تەكلىپىنى رەت قىلدى.
— قەشقەرنىڭ تىنچلىقى سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن ئاسۇ-
دىنمۇ مۇھىمدۇر، — دېدى ئىشان دەرھال سەۋەب كۆر-

كەلگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، غەمكىن ئولتۇرغان مۇھەممەد-
ئىمىن باھادىرخاننى كۆرۈپ، قول قوۋۇشتۇرۇپ ئېھتىرام بىلەن
سالام بەردى ـ دە، ھېچ ئىشتىن خەۋىرى يوق قىياپەتتە ئالدىراش
دېدى:
— جانابىي قىبلىگاھىمىنىڭ ئەزىز تېنى سالامەت بولغاي.
— تەپرىقىچىلىك، ئاقسۇدىكى مۇناپىق ئاسىيلار سەلتەنىتى-
مىزگە قارشى غەليان كۆتۈرۈپتۇ، ئەركانى دۆلەت جانابلى-
رى، — دېدى مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان غەزەپلەنگەن ھالدا.
— زىنھار ئاچچىقلانمىغايلا، ئانھەزرىتىم، غەزەپ ئەزىز تەن-
لىرىنى كېسەلگە دۇچار قىلار، — دېدى ئىشان كۆيۈنگەن قىيا-
پەتتە، — ئول غەليانىنىڭ بائىسى سۇلۇك ماجىراسىمىدۇر
ياكى...
— يوقسۇ، زىنھار سۇلۇك ماجىراسى ئەمەستۇر. ئاقسۇ
ئەمىرى ئابدۇررۇسۇل خەلىپە دېگەن مۇناپىق جانابىي قۇتبىل
ئەقتابىقىمۇ ھەمدە بىزلەركىم بۈيۈك سەلتەنەت ئىگىسى خانۇسۇل-
تانغىمۇ قارشى چىقىپتۇدەك، ئاقسۇدا بىسيار لەشكەر جۇغلاپ
ئاستانگە باستۇرۇپ كېلىشكە تەييارلىنىۋېتىپتۇدەك.
— يا ھەزرەت، ئول مۇرتەت ئەمىرنىڭ يۈرىكىنىڭ چوڭلۇ-
قىنى كۆرمەمدىغان، — دېدى ئىشان ياقىسىنى تۇتۇپ، —
يارلىق چۈشۈرگەيلا، ئالىيلىرى، ئۆزۈم خان لەشكەرلىرىنى باش-
لاپ بېرىپ ئول ئاسىي ئەمىرنى تۇتۇپ غەليانىنى تىنچىتقايمەن.
— بۇ نۆۋەت ھەزرەتلىرىنى ئاۋارە قىلساق بولماس. سۇلۇك
ماجىراسى سەۋەبىدىن كېلىپ چىققان غەليان بولسا ئىدى، ئەل-
ۋەتتە پىر بۇزرۇكۇمنىڭ بارغىنى تۈزۈك بولار ئىدى، ئەمما بۇ
سەلتەنەت ماجىراسىدۇر. شۇڭا ئۆزۈم شەخسەن لەشكەر تارت-
قايمەن.
— جانابىي دۆلەتپاناھىم بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ يېگانە
پاسىبانىدۇر. بۇنچىلىك ئىشلارغا ئۆزلىرىنى جوۋۇتساق ياخشى

ئورۇنلاشتۇرۇلغان قاراۋۇللار مۆگدەپ قالماسلىق ئۈچۈن سېپىل
ئۈستىدە توختىماي ئۆياقتىن ـ بۇياققا مېڭىپ تۇراتتى. ئاقسۇدا
كۆتۈرۈلگەن غەليان سەۋەبلىكمۇ سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھا-
دىرخاننىڭ كۆڭلى كېچىلىك بەزمىنى خالىمىغان بولسا كېرەك،
ئوردا ئىچى گۆرىستان تىمتاسلىقىغا چۆمگەنىدى. ئوردا سېپىلە-
نىڭ ئۈستىدىكى كۆزىتىش مۇنارىدا تۇرۇۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ
قۇلىقىغا شەھەرنىڭ ئالتۇنلۇق مازىرىغا ياندىش سېلىنغان خانىقا-
دىكى سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ جەررە ـ سامالىرىدىن كۆتۈرۈلگەن
«ھۇ ـ ھۇ» سادالىرى تولىمۇ ئاجىز ئاڭلىناتتى.
تۇيۇقسىز ئوردا سېپىلىنىڭ كۇنپېتىش يان قوۋۇقى تۇۋىگە
خۇددى غايىبتىن پەيدا بولغان تۇن ئەرۋاھلىرىدەك ئۈن نەچچە
قارا كۆلەڭگە پەيدا بولدى ـ دە، بىر ـ بىرىدىن بەستلىك
گەۋدىلىرىنى سېپىلنىڭ سوغۇق، مۇستەھكەم تېمىغا چاپلاپ تۇ-
رۇپ، ئىتنى دوراپ بىرنەچچىنى ھاۋشىدى. شۇ ھامان سېپىل
ئۈستىدىن ئىتنى قوغلىغان «چاغ ـ چاغ!» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى-
دى. بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ كۆلەڭگىلەر يان قوۋۇقنىڭ تۇۋىگە شى-
پىرلىغىنىچە يۈگۈرۈشتى. ئۇنىڭغىچە ئېغىر تۆمۈر دەرۋازا بىر
ئادەم پاتقۇدەك چوڭلۇقتا شەپىسىز ئېچىلدى. كۆلەڭگىلەر دەر-
ھال ئۆزلىرىنى دەرۋازىنىڭ ئىچىگە ئېتىشتى. ھەش ـ پەش
دېگۈچە دەرۋازا يەنە ئەسلىدىكى ھالىتىدە شەپىسىز يېپىلدى.
— مۆھتەرەم ھىجابۇل غەيب غازىلىرىمغا ئۆزۈم يول باشلاي-
مەن، — دېدى قارا كۆلەڭگىلەرگە ئۆز قولى بىلەن دەرۋازا
ئېچىپ بەرگەن خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان تەرىپىدىن ئوردا مۇھاپى-
زەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ۋاقىتلىق ئەمىرلىكىگە تەيىنلەنگەن موللا
نەقى خەلىپە پەس ئاۋازدا سۆزلەپ، — قۇتبىل ئەقتاب پىرى
بۇزرۇكىمىزنىڭ ئەمرىنى بەجانىدىل، تولۇق ئورۇنداش ئۈچۈن
قىلچىلىك شەپە چىقىرىشقا، ئىز قالدۇرۇشقا، كالانپايلىق قى-
لىشقا بولمايدۇ، ھەرىكىتىمىز تېز، قولىمىز چاققان بولغاي.

ستىپ، — گەرچە مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى ئورۇنباسار ئەمىرلەشكەر بولۇپ پېقىر بىلەن بىللە بارسا ئول رىياكار مۇرتەتلەرنىڭ غەلىيانىنى باستۇرۇش كۆپ ئاسانغا چۈشىمۇ، ئەمما قەشقەردىن ئول سەركەردىنى بىر قەدەممۇ نېرى قىلىشقا زىنھار بولماس. لەشكىرىي دىۋاندا باھادىر سەركەردىلەردىن خېلىلا بار. پېقىر ئاشۇ سەركەردىلەرنى ئېلىپ ئاقسۇغا يۈرۈش قىلغايمەن. ئەمما، بۇ قېتىمقى يۈرۈشتە ھەر ئېھتىمالغا قارشى لەشكەر - سەرۋازلارنى كۆپرەك ئېلىۋالغىنىمىز خوپراقتۇر.
شۇڭا ئالىيجانابلىرى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنى قەشقەرنى مۇقىم ساقلاپ يېتىشقا، قەشقەر لەشكەرلىرىنى پېقىر باشلاپ ماڭغان خان لەشكەرلىرىگە قوشۇلۇپ، ئاقسۇغا يۈرۈش قىلىشقا يارلىق چۈشۈرسىلە، تېزلا نۇسرەت قازىنىشقا تىلەكداشمەن بەرگەيمەن.

ئىشاننىڭ تەكلىپىنى ئورۇنلۇق دەپ بىلگەن سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئارتۇقچە ئويلىنىپ ئولتۇرمايلا، قەشقەر لەشكەرلىرىنى دەرھال يولغا چىقىپ مارالبېشىدا خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان باشلاپ ماڭغان جازا يۈرۈشى قىلغۇچى خان لەشكەرلىرىگە قوشۇلۇشقا، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننى پۈتكۈل سەئىدىيە لەشكەرلىرىنىڭ تولۇق ھوقۇقلۇق سانغۇنلۇقىنى ئۈستىگە ئېلىشقا يارلىق چۈشۈردى.

شۇنداق قىلىپ خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان ھېچقانچە كۈچىمەيلا سەئىدىيە خانلىقىنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقىنى پۈتۈنلەي چاڭگىلىغا كىرگۈزۈۋالدى.

2

كېچە. تۈن پەردىسىگە ئورالغان ھەيۋەتلىك ئوردا سېپىلى تېخىمۇ سۈرلۈك كۆرۈنەتتى. ئۇن قەدەم ئارىلىقتا بىر دېگۈدەك

— ئارام ئېلىۋاتىدۇ.

— ئارام ئېلىۋاتىدۇ؟ — دېدى مولللا نەقى قاپىقىنى تۈرۈپ، — بىزلەر بولساق بىردەممۇ ئارامچىلىق يوق كې-چىنى كېچە دېمەي پاللاقلايمىز، پەنساد بەگلىرىم بولسا ئانەزىرد-ىتىمىنىڭ ئامانلىقى بىلەن كارى بولماي بەخۇدۇك ئۇيقۇدا.

— چوڭ ئىش چىقماس دەپتىمىز، ئەمىر بېگىم، — دېدى نۆكەر بىرئاز تەمتىرەپ، — بولمىسا مەن ئۇلارنى ھازىر ئويغىتاي.

— ھاجەتسىز.

مولللا نەقى خەلىپە شۇنداق دېدى - دە، بىتۇيۇق تۇرغان نۆكەرنىڭ بويىنىغا كۆچلۈك بىلەكلىرىنى يۆگەپ قاتتىق قىستى ۋە زەرب بىلەن بىرنەچچىنى سىلكىدى، شۇ ھامان يۇلۇنى ئۈزۈل-گەن نۆكەر ۋارقىراشقىمۇ ئۈلگۈرمەي جان ئۈزدى.

نەچچە كۈندىن بېرى بۇ سارايغا كۈندۈزى تولا كىرىپ ئۇجۇر - بۇجۇرىنى تولۇق بىلىۋالغان مولللا نەقى يوشۇرۇنۇپ تۇرغان كۆلەڭگىلەرنى ئەگەشتۈرۈپ سارايىنىڭ ئىچىگە كىردى - دە، ئۇدۇل كۈتۈپخانىغا قاراپ ماڭدى. ئۇلار ئىككى تال شام ياندۇرۇلغان قوبۇلخانىغا دۇچ كەلدى. قوبۇلخانىدىن ئۆتكەندە ئاندىن كۈتۈپخانىغا كىرگىلى بولاتتى. سۇس شام يورۇقىدا تۆت نەپەر مەھرەم يىگىت شېرىن ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى. ئارۋاڭ - سارۋاڭ يېتىشىدىن ئۇلارنىڭ مۈگدەپ ئولتۇرۇپ ئۇخلاپ قالغان-لىقى بىلىنىپ تۇراتتى. كۆلەڭگىلەر مولللا نەقىنىڭ ئىشارىتى بىلەن يىگىتلەرگە تاشلاندى - دە، ئۇلارنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ، گاللىرىنى مەھكەم سىققىنىچە قىمىر قىلدۇرماي بېسىۋېلىشتى. يىگىتلەر ئاجىز تېپىرلاشقىنىچە جان بەردى. ئۇنىڭغىچە مولللا نەقى كۈتۈپخانىنىڭ ئىشىكىنى پەم بىلەن ئاچتى - دە، ھەشەمەت-لىك تۆشەكتە يېنىنى قويۇپ ياتقىنىچە ئۇخلاۋاتقان مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخاننى كۆرسىتىپ شېرىكلىرىگە ئىشارە قىلدى. شۇ

— پىرىمنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەمرى، — دەپ تەڭلا پىچىرلاشتى كۆلەڭگىلەر يەنە بىر قېتىم قەسەم ئىچىشىپ، ئۇلار-نىڭ ئاۋازى تۈن قوينىدا يەڭگىل گۈرۈلدىدى.

ئۇلار موللا نەقى خەلپىگە ئەگىشىپ ئوردا ئىچىدە خۇددى ئەرۋاھلاردەك شەپىسىز يۈرۈپ كەتتى. ھەرەمگە يانداش سېلىنغان ھەشەمەتلىك سارايىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئۆزلىرىنى دالدىغا ئېلىش-تى. موللا نەقى سارايىنىڭ دەرۋازىسىنى يەڭگىل قاقتى. دەقىقە ئۆتمەي دەرۋازا ئېچىلىپ، سۇلتانىنىڭ خاس نۆكىرى چىقتى.

— نېمە ئىش؟

— ئانھەزرىتىمگە يەتكۈزىدىغان جىددىي مەلۇمات بار.

— ئانھەزرىتىمنى بۇ كېچىدە بىزەۋتە قىلغىلى بولماس. مەلۇماتنى تاڭ ئاتقاندە يەتكۈزسۇنلار، — دېدى نۆكەر قاپىقىنى تۈرۈپ.

— مەندە قىبلىگاھىم بىلەن ھەرقانداق ۋاقىتتا دەخلىسىز كۆرۈشۈشكە بېرىلگەن دەستەك بار، — دېدى موللا نەقى قوينى-دىن بىر تال شاھانە كۆن قاپنى چىقىرىپ، — ناۋادا خان ئالىيلى-رى بىلەن كۆرۈشتۈرمەي سەلتەنەتنىڭ مۇھىم ئىشلىرىغا دەخلى يەتسە كاللىلىرى بىلەن جاۋاب بەرمەكلىرى تەس بولارمىكىن، بېگىم.

موللا نەقىنىڭ ھەيۋىسى دەرھال ئۈنۈمىنى كۆرسەتتى.

— شۇنچىۋالا جىددىي مەلۇماتمىدى ئۇ، — دېدى نۆكەر بىر ئاز يۇمشاپ، تەلەپپۇزىنى ئۆزگەرتىپ.

— شۇنداق، ئاقسۇدىكى ئاسىي غەلىيانچىلارغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم لەشكىرىي مەلۇمات.

— ئۇنداقتا كىرسىلە، ئەمىر بېگىم.

— ئانھەزرىتىم؟

— خاس كۈتۈپخانىسىدا.

— باشقا پەنسادلار كۆرۈنمەيدىغۇ؟

يورۇدى. تۇغۇلۇپلا قىرقىراپ يىغلاشقا باشلىغان بۇ بوۋاق ئوغۇل ئىدى.

3

سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ۋاقىتسىز ئۆلۈمىگە ئېچىنىپ كۆز يېشى قىلىۋاتقاندەك يېغىۋاتقان يامغۇرغا بۈگۈن ئۈچ كۈن بولغانىدى. كۈز يامغۇرىنىڭ تەسىرىدە تېزلا سوۋۇپ كەتكەن ھاۋا نېپىزرەك كىيىنگەن ئادەمنىڭ غولىنى قورۇپ، تېنىنى جۇغۇلدىتاتتى. ئاستانە ئاسمىنىنى قاپلىغان قارا بۇلۇت ھېچ تارقىلىپ كېتىدىغاندەك ئەمەس ئىدى. يامغۇر سۈيى ئاستانە كوچىلىرىنىڭ چوڭقۇر جايلىرىغا يىغىلىۋېلىپ كونا، ئاجىز ئۆيلەرنى ئۆرۈۋېتەتتى. ماكانسىز قالغان كىشىلەر دالدىلانغۇدەك جاي تاپالماي، كوچا ـ كويلاردا شۈمشىيىپ يۈرۈشەتتى. بىر قىسىم باي ساخاۋەتچىلەر ھويلا ـ قورۇلىرىدا ۋاقىتلىق لاپاس ياساپ، داش قاينىتىپ ئۇلارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋاتاتتى. ئېغىر مۇسىبەت ۋە يامغۇر ئاپىتىگە ئۇچرىغان ئاستانە خەلقىنىڭ چىرايى تولىمۇ غەمكىن ۋە بىچارە كۆرۈنەتتى.

بىرلا «كەشپۇ كارامىتى» بىلەن ئاقسۇدىكى «غەليان»نى تىنچىتىپ، ئاسىي نائىب ئەمىر ئابدۇررۇسۇل خەلىپىنى ئەل قىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ قەستكە ئۇچراپ قازا قىلغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ «قاتتىق چۆچۈدى» ـ دە، ئابدۇررۇسۇل خەلىپىنى يەنىلا ئاقسۇنىڭ نائىب ئەمىرلىكىگە تەيىنلەپ، بارلىق سەركەردە ـ لەشكەرلىرىنى ھەتتا قەشقەرنىڭ ھەمدەمچى سەركەردە ـ لەشكەرلىرىگىچە ئەگەشتۈرۈپ، كېچە ـ كۈندۈز توختىماي يول يۈرۈپ ئاستانىگە قايتىپ كەلدى.

هامان ئون نەچچە قارا كۆلەڭگە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا تەڭلا تاشلاندى ـ دە، ھايت ـ ھۇيت دەپ بولغۇچە گېلىغا گاچچىدە خەنجەر ئۇرۇپ بېشىنى ئۈزۈپ تاشلىدى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ باشسىز تېنى بىرنەچچىنى خارتىلدىغاندىن كېيىن تىپىرلاپ جىم بولدى. ئۇلار كۆتۈپخانىغا قانداق شەپىسىز كىرگەن بولسا، يەنە شۇنداق شەپىسىز يېنىپ چىقىشتى. قاپقارا تۈن پەردىسى بۇ جىنايەتكارانە پاجىئەنى پۈتۈنلەي يوشۇرۇپ قالدى.
موللا نەقى قاتىللارنى ئوردا سېپىلىنىڭ ھېلىقى يان دەرۋازىسى ئارقىلىق شەپىسىز چىقىرىۋەتتى ـ دە، ئاندىن سېپىل ئۈستىگە چىقىپ، ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر تال ئارغامچىنى سېپىلنىڭ قوختىسىغا باغلاپ تۆۋەنگە ساڭگىلىتىپ قويۇپ، خۇددى بىراۋلار مۇشۇ ئارغامچىغا يامىشىپ ئوردىغا كىرگەندەك ساختا كۆرۈنۈش ياسىدى. ئاندىن بەخۇدۇك ئۇخلاۋاتقان قاراۋۇللار بېشىنى ئويغىتىپ ۋارقىرىدى:

— قويسىلا، غەپلەت ئۇيقۇسىنى ئۇخلاۋەرمەي قاراۋۇللارنى تەكشۈرسىلە، كۈنپېتىش يان دەرۋازا بىلەن مەرىپەت سارىيىنىڭ ئەتراپىغا كۆپرەك قاراۋۇل ئورۇنلاشتۇرسىلا.

قاراۋۇللار بېشى موللا نەقىنىڭ خۇپتەندىن ئاۋال كۈنپېتىش يان دەرۋازا بىلەن مەرىپەت سارىيىغا تۇتىشىدىغان يولدىكى قاراۋۇللارنى يۆتكىۋېتىشكە بۇيرۇق بېرىپ، مانا ئەمدى تەڭ كېچىدىن ئاشقاندا يەنە قايتۇرۇپ كېلىش ھەققىدىكى تۇتامى يوق بۇيرۇقىدىن بىزار بولغان بولسىمۇ، نارازىلىق بىلدۈرۈشكە پېتىنالماي بۇيرۇقنى ئورۇنداش ئۈچۈن دەرھال سىرتقا ماڭدى.

سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان سۈيىقەستكە ئۇچراپ ئەجەل شارابىنى ئىچىۋاتقان مۇشۇ دەقىقىدە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاچچىق تولغاق ئازابىدا قاتتىق ئىڭراۋاتاتتى. تۆت نەپەر ئىنىكئانا ئۇنىڭ ئەتراپىدا پايپېتەك بولۇپ چېپىشىپ يۈرەتتى. ناماز بامدات ۋاقتى بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆزى

دىرخانغا ساداقەتمەن ئەمىرلەرگە ئۆزىنىڭ سىر - ھەيۋىسىنى نامايان قىلدى.

شاھنىشىن ئىچى چىۋىن ئۇچسا ئاڭلانغۇدەك دەرىجىدە تىم-تاسلىققا چۆمگەنىدى. بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتى قۇرۇلۇپ، بىر قېتىمدىلا بۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنىڭ كاللىسى ئېلىنغانلىقىنى ئاڭلاپ ياكى كۆرۈپ باقمىغان بۇ ھەشەمەتلىك خان سارىيى قاتتىق ۋەھىمە ئىلكىدە سۈكۈتكە چۆمگەنىدى. قورقۇنچتىن پۇت - قول-لىرىدا جان قالمىغان بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى لاغ - لاغ تىترىشەتتى. شۇنداقلا، بېشىنى كۆتۈرسە ئىشان تەرىپىدىن دەر-ھال ئۆلۈمگە بۇيرۇلىدىغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ تونلىرىنىڭ ياقى-سى ئىچىگە باشلىرىنى يوشۇرۇش ئۈچۈن كىرىپىدەك تۈگۈلەتتى.

ئالتۇن تەختتە ھازىرلا ئولتۇرغۇسى بولسىمۇ بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرىنىڭ گۇمانىنى قوزغاپ قويۇشتىن، ئەل ئارىسىدا پىتنە - پاسات تارقىلىپ كېتىشتىن ئەنسىرىگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرى بوش تۇرغان تەختكە ئىختىيارسىز پات - پات چۈشۈپ كېتەتتى، تەڭداشسىز ھوقۇق - ئىمتىيازنىڭ سىمۋولى بولغان ئالتۇن تەخت ئىشاننى ئۆزىگە ماگنىتتەك تارتىپ تۇراتتى.

«... ئاھ تەڭرىم، ئىنايىتىڭگە يۈزمىڭ قەتلە شۈكرى. بۇ ئالتۇن تەخت يەنە مېنىڭ ئىلكىمگە ئۆتىدىغان بولدى. توغرا، ئالدىراقسانلىق قىلمىغىنىم ئەۋزەل. ئاۋۋال دەھرىي مۇھەممەد-ئىمىن باھادىرخاننىڭ يېقىنلىرىنى، ساداقەتمەن ئەمىر - مەنسەپ-دارلىرىنى بىر - بىرلەپ كۆزدىن يوقىتاي. ئىشقىلىپ، بۇ تەخت ھامان مېنىڭ ئىلكىمدە. قاچان ئولتۇرسام بولىۋېرى-دۇ...»

ئەنە ئاشۇنداق خىياللار بىلەن ئۆزىنى ئاگاھلاندۇرۇپ ئول-تۇرغان ئىشان ۋەھىمە ئىلكىدە بېشىنى تۆۋەن سېلىشقىنىچە ئۆرە تۇرغان ئەمىرلىرىگە قاراپ، چىرايىغا سۇرلۇك تۈس بېرىپ سۆز-لەشكە باشلىدى:

— ھەرقانداق بولسا خۇدا ئاسانلىق بېرىپ تىنچ - ئامان
يەڭگىۋاپلا، ئاغىچا خېنىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان تولا
يىغلاپ ھالىدىن كەتكەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا تەسەللى
بېرىپ، — سىلى بۇ ئەھۋاللىرى بىلەن ئوردىغا چىقىپ مەرھۇم
ئانھەزرىتىمنىڭ قاتىلىنى تاپىمەن دەپ ئاۋارە بولمىسىلا. ئاللا
ئالدىدا قەسەم قىلىمەنكى، ئول مۇرتەت خۇنرىزنى تېپىپ شاپائەت-
لىك قىبلىگاھىمنىڭ خۇن - قىساسىنى ئالمايدىغان بولسام سۇل-
تانۇل مۇھەققىقىنلىكىم ھارام بولغاي.

توغۇتىدا زىيادە خۇن تەۋرەپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئورنىدىن
تۇرغۇدەك ماجالى قالمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىلاجسىز
ھىدايىتۇللا ئىشانغا يېلىندى.

— مەرھۇم ئاكامنىڭ قاتىلىنى تېپىپ جازالاپ بەرمەيدىغان
بولسىلا، سىلىدىن ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيا رازى بولماسمەن،
ھەزرىتىم.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بىرمۇن-
چە ۋەدە - تەسەللىلەرنى بېرىپ كۆڭلىنى خاتىرجەم قىلغاندىن
كېيىن، ئوردىغا چىقىپ شاھنىشىندا جىددىي كېڭەش چاقىردى.
ئوردىنىڭ كۇنپېتىش يان دەرۋازىسىدا قاراۋۇللۇقتا تۇرغان ئەل-
لىك نەچچە لەشكەر بىلەن موللا نەقى خەلىپىنىڭ بۇيرۇقى بويىچە
مەرىپەت سارىيىغا بارىدىغان يولدىكى قاراۋۇللارنى باشقا تەرەپكە
يۆتكىۋەتكەن ياساۋۇللار بېشىنى ھەمدە سۇلتان مۇھەممەد ئىمىن
باھادىرخاننىڭ شۇ كېچىدىكى ئامانلىقىغا مەسئۇل بولۇپ نۆۋەتچى-
لىك قىلغان يۈز نەچچە نۆكەرنى ئۆلۈمگە بۇيرۇپ دەرھال كاللى-
سىنى ئالدۇردى ھەمدە خاننىڭ خاس مۇھاپىزەتچىلىكىنى ئۈستى-
گە ئالغان بەش يۈز نەپەر پەنساد يىگىتلەرنى سەئىدىيە تەسەررۇپى-
نىڭ چەت - يىراق لەشكەرگاھلىرىغا ئون - ئون بەشتىن بۆلۈپ
ئەۋەتىپ تېرىقتەك چېچىۋەتتى - دە، ئوردىنىڭ ئىچىنى دەسلەپكى
قەدەمدە مۇۋەپپەقىيەتلىك تازىلاپ، سۇلتان مۇھەممەد ئىمىن باھا-

پات - يېقىندا ئۇل ئاسىي، مۇرتەت خۇنرىزلارنى بىر - بىرلەپ جازالاپ، مەرھۇم قىبلىگاھىمىزنىڭ خۇن قىساسىنى تولۇق ئالغايمىز، — ئىشان ئەمدى بىر چەتتە پەرمان كۈتۈپ تۇرغان مىرزا دىۋانبېگىگە قاراپ بۇيرۇق قىلدى، — پەرمان! تەسەررۇپىمىزدىكى ھەرقايسى يۇرت - ئايماقلارنىڭ نائىب ئەمىرلىرى، سىپاھبەگلىرى جەننەتماكان قىبلىگاھىمىزنىڭ مۇسىبەت تەزىيەسى ئۈچۈن دەرھال ئاستانىگە جەمئىي بولغاي. ھەرقانداق سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ سەركەشلىك قىلغۇچىلار قاتتىق جاساققا تارتىلىدۇ.

سەلتەنەتنىڭ ئەڭ ئالىي لەشكىرىي ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋالغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ چۈشۈرگەن يارلىقى تولىمۇ قاتتىق ئىدى. يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغان ھەرقايسى يۇرتلارنىڭ بەگلىرى ۋە لەشكەر باشلىقلىرى بىر - بىرلەپ ئاستانىگە كېلىشكە باشلىدى. سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئۆلۈمىدىن كۆڭلىگە قاتتىق گۇمان چۈشكەن قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرى مىرزا مۇھەممەد شاھبەگمۇ يارلىقنى تاپشۇرۇۋالغاندىن كېيىن، ئاستانىگە بېرىش - بارماسلىق ھەققىدە بىر قارارغا كېلەلمەي ئۇزاق باش قاتۇردى. ئاخىر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ نىيەت - مۇددىئاسىنى بىلىپ بېقىپ، شۇنىڭغا مۇناسىپ ھالدا يول تۇتۇش مەقسىتىدە ئاستانىگە كېچىكىپ يولغا چىقتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرىمۇ مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپلا قالغانىدى.

مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان قازا قىلىپ ئوتتۇز توققۇز كۈن بولغاندا، پېشىن ۋاقتى بىلەن ئاستانىگە يېتىپ كەلدى - دە، كۆڭلى تارتمىغان ھالدا ئوردىغا كىرىپ كەلدى.

ھەرقايسى يۇرتلاردىن كەلگەن ئەمىرلەر ۋە ئوردا ئەركانلىرى بىلەن شاھنىشىندا ساقلاپ، تاقىتى تاق بولۇپ تۇرغان خوجا

— مەرھۇم جەننەتماكان ئانھەزرىتىم بىلەن سەلتەنەت تىز-
گىنىنى شېرىك تۇتۇپ، بىرلىكتە يۇرتدارچىلىق قىلىش خۇسۇ-
سىدا ئەھدۇ پەيمان تۈزۈشكىنىمىزدىن بېرى، كۆڭۈللىرىمىزدى-
كى رەنجۇ ئاداۋەتلەر يۇيۇلۇپ، ئاتا - بالا بولۇشۇپ تولىمۇ
مېھرىبان ئۆتۈشكەندۇق، ئاتقان ئوقلىرى بولۇپ، چېنىگەن
يېرىگە دەل تېگىپ، بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ ئاسايىشلىقى،
ئەل - رەئىيەتنىڭ ئامانلىقى ئۈچۈن بىھېساب تۆھپىلەرنى كۆر-
سەتكەندۇق. ئول جەننەتماكان قىبلىگاھىمىز بۈيۈك سەلتەنەت
تەختىدە ئولتۇرۇپ، ئەل - يۇرتقا ئادالەت ۋە شاپائەت يامغۇرىنى
ياغدۇرسا، بىزلەركىم ئوردا ئەركانلىرى پەرمانبەردار بولۇپ،
خىزمىتىنى قىلىپ، ئەل - رەئىيەتكە بىرلىكتە رەھنەما بولۇپ،
ئاسايىشلىق ئىلكىدە خاتىرجەم ياشىغايمىز دەپ كۆپۈرانە خام
خىيال ئەيلىگەنىكەنمىز. ۋادەرىخا! ئول مۇرتەت ئەغيارلىرىمىز
بىزلەرنىڭ ئاستانىدىن يىراقتا تۇرغانىمىزدىن پايدىلىنىپ قىبلى-
گاھىمىزغا قەست قىلىپ، يۈرەك - باغرىمىزنى داغلىشىنى زىن-
ھار ئويلىمىغانىكەنمىز. داغدا قالدۇق، نادامەتتە قالدۇق،
رازى - رىزالىق بېرىشەلمەي، دىدارىغا ئاخىرقى قېتىم قېنىۋالا-
لماي ھەسرەتتە قالدۇق.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان كۆز ياشلىرىنى يامغۇردەك تۆكۈپ
بىر پەس ھازا ئاچقاندىن كېيىن، ئۆزىگە ئەگىشىپ خىرتىلداپ
يىغلاۋاتقان ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى:

— كېچە جەننەتماكان ئانھەزرىتىمنىڭ ھەسرەت - پىراقىدا
يۈرىكىمنى داغلاپ، كۆزۈمنى ياشلاپ، دۇرۇت - نىجات ئوقۇپ
روھىي پاكلىرىغا ئاتاپ ئۇرۇپ ئولتۇرسام، بابائى بۇزرۇك پىر
دەستىگاھلىرىمنىڭ مەدىتى بىلەن كۆزۈمگە ئول مۇرتەت خۇنرىز-
لارنىڭ تۇڭگۇز مەسەللىك بەتبەشىرە چىرايى ئايان بولدى. شۇل
تاپتا جاھان ئەينىكىدەك سۈپسۈزۈك كۆڭلىمىز ئول قاتىللارنىڭ
كىملىكى، نەدىلىكىنى تۇيۇپ تۇرۇپتۇ. ئاللا ئالدىدا قەسەمكى،

— سەنلەرنىڭ سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ پېشۋاسى بولمىش مەخدۇمزادە دانىيال خوجا دېگەن توڭگۇز بىلەن يېزىشقان خەتلىرىڭ ئاللىقاچان قولىمىزغا چۈشتى، — دېدى ئىشان كۆكەرمىلىك بىلەن، — ئەمدى بۇ جىنايەتلىرىڭدىن زىنھار تېنىۋالمايسەن.

— ئېشىمدا يوق پۇرچاق، پوقۇمدا نېمە قىلسۇن دېگەندەك گەپ بولدىغۇ بۇ، — دېدى خوتەننىڭ نائىب ۋە ئەمىرى غەزەپ بىلەن بوغۇلۇپ سۆزلەپ، ئۇنىڭ مەيدىسىگە چۈشۈپ تۇرغان قىزغۇچ ساقاللىرى دىر - دىر تىترەيتتى، — تۆھمەت قىلمىغايلا، ئىشان ھەزرىتىم، تۆھمەتخورلۇقنى ياراتقان ھەقمۇ كەچۈرمەيدۇ.

— سەۋرى قىلسىلا، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى بۇ شۇم تەقدىردىن قۇتۇلۇپ كېتىشكە كۆزى يەتمىگەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ خوتەننىڭ نائىبى ۋە ئەمىرىگە قاراپ، — ئۇل توڭگۇز مەسەللىك ئىشان ياراتقان ھەقتىن بىرئاز بولسىمۇ ھېيىققان بولسا ئىدى، شۇ چاغقىچە ئۆزىنى قۇتبىل ئەقتاب، ۋەلىيۇللا، سۇلتانى مۇھەققىقىن دەپ ئاتاپ، پەيغەمبەرلەر، ئۇلۇغلار بىلەن ئۆزىنى تەڭ قويۇشتىن ھايا قىلغان بولار ئىدى. ئۆز قوۋمىنىڭ بېشىدا يات قوۋملارنىڭ قىلىچىنى ئويناتماس ئىدى. ئىسىت جەننەتماكان خاقانىمىز سۇلتان مۇھەممەد ئىمىن باھادىرخان شەيتان لەنتىگە ساۋاق بەرگۈچى ئۇل ئىشاننىڭ دامىغا چۈشۈپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ۋاقىتسىز ئەجەل شارابىنى تېتىدى. مانا ئەمدى ئوچۇق - ئاشكارا تۇرۇپتۇكى، ھەممە خۇنرىزلىقنى، ئاسىيلىقنى، مۇرتەتلىكنى ئۆزى قىلغان ئۇل مەلئۇن ئۆزىنىڭ جىنايىتىنى بىزگە دۆڭگەپ قويۇپ، ئالھەزرىتىمىزنىڭ يېقىن بۇرادەرلىرى بولمىش بىزلەرنى كۆزدىن يوقىتىپ بۈيۈك سەلتەنەتنى ئوڭچە ئىگىلىۋالماقچى.

— راست دەيدىلا، مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ جانابلىرى. ئىشان ھەزرەتلىرى غالدان خوجىسىنىڭ تاۋىقىنىڭ تېگىدىكى ئاش-

ھىدايىتۇللا ئىشان، شاھىنشىنىنىڭ بوسۇغىسىدىن ئاتلاپ سالام بەرگەن مىرزا مۇھەممەدشاھبەگكە قەھر - غەزەپ بىلەن چەكچەيدى.

— تۇتۇڭلار مۇنۇ رىياكار قاتىلنى! .

ئىشان ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىكىنى ئۈستىگە ئالغان موللا نەقى خەلىپىگە مەخپىي بۇيرۇق بېرىپ، شاھىنشىنىنىڭ ئەتراپىغا مىڭغا يېقىن سوپى لەشكەرلەرنى مۆكتۈرۈپ قويغانىدى. ئىشانىنىڭ بۇيرۇقىنى ئاڭلاپلا موللا نەقى بىر توپ لەشكەرنى باشلاپ كىردى - دە، ئاۋۋال قەشقەر ئەمىرى مىرزا مۇھەممەدشاھبەگنى، ئاندىن خوتەننىڭ نائىب ئەمىرىنى، يېڭىسار قەلئەسىنىڭ ھاكىمبېگىنى ۋە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخانغا ھەمدەم بولۇپ ئاستانىگە لەشكەر تارتىپ كەلگەن بىر قىسىم سەركەردە - ئەمىرلەرنى ھايت - ھۇيت دېگۈچە چەمبەرچاس باغلىۋەتتى.

— بۇ نېمە ئىش، ئىشان ھەزرەتلىرى، قايسى گۇناھىمىز ئۈچۈن بۇ خورلۇق - زۇلۇمنى راۋا كۆردىلىكىن؟ — سورىدى باغلاقغا چۈشۈپ قالغان مىرزا مۇھەممەدشاھبەگ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ.

— ئى بىھايا ئاسىي مۇناپىقلار، — دەپ ۋارقىرىدى ھىدايىتۇللا ئىشان قولىنى غەزەپ بىلەن شىلتىپ، — سەنلەر جەننەتماكان ئانىھەزرىتىمنىڭ بىسيار شەپقىتىگە ۋە ئەتىۋارلىشىغا ئېرىشكەن كاتتا مەنسەپدارلار تۇرۇقلۇق، ئىپلاس نىيەت - مۇددىئالىرىڭنى بىر قىلىشىۋېلىپ، قارا مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيەچىلەرنىڭ دېپىغا ئۇسسۇل ئويناپ، خان ئائىلىلىرىنىڭ ئەزىز جېنىغا قەست قىلغان تۇرۇقلۇق، يەنە تېخى ئۆزلىرىڭنى گۇناھسىز چاغلىشامسەن؟

— بىزگە دەلىل - ئىسپات كېرەك، — دەپ چۇرقىراشتى باغلاقغا چۈشكەن ئەمىرلەر قاتتىق چۆچۈشۈپ.

ئۈسۈپ ساغرىسىغا چۈشكەن، تىلىم - تىلىم قورۇقلار باسقان چىرايىدىكى غەمكىنلىككە يات ھالدا بىر جۈپ كۆزلىرى ئەقىل - ئىدراك بىلەن چاقناپ تۇرىدىغان بىر دەرۋىش پەيدا بولۇپ قالغانىدى. ئۇ كوچا - رەستىلەردە مۇڭگۈز دەستىلىك ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە توختىماي تەلقىن ئېيتاتتى.

مۇسۇلمان - مۇسۇلماننى قىلدى قەتىل،
ناھەق تۇتۇپ ھەق ئىشلارنى قىلدى باتىل،
مۇرىت پىرىغا قىلمىدىلەر يۈزۈ خاتىر،
ئەجەب شۇملۇق زامانىلەر بولدى، دوستلار.
ئەھلى دۇنيا خەلقىمىزدە ساخاۋەت يوق،
پادىشاھ - ۋەزىرلەردە ئادالەت يوق،
دەرۋىشلەرنىڭ دۇئاسىدا ئىجابەت يوق،
تۇرلۇك بالا خەلق ئۈستىگە ياغدى، دوستلار①.
......

مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئۆلۈمگە ئۆلىشىپلا ئوردىدا يۈز بەرگەن پاجىئەلىك قىرغىنچىلىقتىن ۋەھىمىگە چۈشۈپ يۇرت-نى پوكۇلداپ كەتكەن ئاستانە خەلقىنىڭ دەرۋىشنىڭ جېنىنىڭ بارىچە توۋلاپ ئېيتىۋاتقان بۇ تەلقىنىنىڭ تېگىگە يەتكۈچىلىك ھەپسىلىسى يوق ئىدى. ئاندا - ساندا قۇلاق سالغۇچىلارمۇ ھەس-رەتلىك باش چايقاپ ئۇلۇغ - كىچىك تىنىشقىنىچە ئاستا كېتىپ قېلىشاتتى.

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

نىڭ يۇقۇندىسىنى سىغىنىپ قالغان گەپ.

سەركەردە زوردۇن كۆك كۆزنىڭ قىزىقچىلىق قىلىپ ئېيت- قان سۆزلىرىگە مىرزا مۇھەممەد شاھبەگدىن باشقا ھېچكىم كۈلمىدى.

— ئاچچىق كالللىسىنى ئېلىڭلار بۇ مۇرتەتلەرنىڭ! — دەپ بوغۇلۇپ ۋارقىرىدى ھىدايىتۇللا ئىشان لاغ - لاغ تىترىگىنىچە.

لەشكەرلەر باغلاقلىق ئەمىرلەرنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە سىرتقا ئاچىقتى - دە، گەپ قىلىشقىمۇ پۇرسەت بەرمەي خۇددى قوي بوغۇزلىغاندەك بوغۇزلاپ تاشلاشتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ يې- قىن دوستلىرىنى ئەنە ئاشۇنداق ئۆلتۈرۈش ئارقىلىق ئۇنىڭ قارىسىنى ئۇشتۇدى ۋە پۇتكۇل خانلىق تەۋەسىدە مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ قىساسىنى ئېلىش باھانىسى بىلەن سۇلۇكى ئىسها- قىيە مۇرىتلىرىنى كەڭ كۆلەمدە تۇتقۇن قىلىش، جازالاش، ئۇ- رۇش، ئۆلتۈرۈش ئېلىپ باردى. بۇ قەدىمي زېمىننىڭ باغرى يەنە بىر قېتىم قىپقىزىل قان بىلەن بويالدى.

پۇتكۇل سەلتەنەتنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قولىغا تولۇق ئۆتۈپ بولغانلىقىنى ھېس قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق دەرد - ھەسرىتىنى ئىچىگە يۇتۇپ لام - جىم دېمىدى.

قايتىدىن خانلىق تەختكە ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان چوڭ ئوغلى يەھياھ خوجىنى قەشقەرنىڭ ئەمىرلىكىگە تەيىنلىدى. باشقا يۇرتلارغىمۇ يېقىن مۇرىت - خەلىپىلىرىنى مەنسەپدار قىلىپ ئەۋەتتى. ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك ساداقەتمەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن تەيىنلەندى.

شۇنداق قىلىپ، ئاران تەسلىكتە ئەسلىگە كەلگەن بۈيۈك سەئىدىيە خانلىقى قايتىدىن تولۇق گۇمران بولۇپ ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىقى رەسمىي باشلاندى.

شۇ كۈنلەردە ئاستانە رەستىلىرىدە چاچلىرى سالۋىراپ

رۇيىتتى. سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۆزى ۋە ئىشان خانلىق سەلتە-
نىتى ھەققىدىكى دەبدەبىلىك داڭلاش، ماختاشلىرىنى قىلچىلىك
خىجىل بولماي ئاڭلايتتى، ئاڭلىغانسېرى چايغا سالغان قەنتتەك
ئېرىپ ھاياجانلىناتتى. ئىشان خانلىق سەلتەنىتىنىڭ ئۇلىنى
مۇستەھكەملەش ئۈچۈن ئاۋام - خەلق ئارىسىدا ۋاستە تاللىماي
تەرغىبات ئېلىپ باراتتى.
تەختتە ئولتۇرغان بۇ بىر يىلدىن بېرى تۇنجى قېتىم ئاستا-
نىدىن قەشقەرگە كېلىپ دادىسى خوجا مۇھەممەد يۇسۇپ ئىشاننىڭ
مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغان خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان قەشقەر خەل-
قىگە كۆرۈنۈش قىلىپ، سەلتەنەت سۈر - ھەيۋىسىنى نامايىش
قىلىش مەقسىتىدە ھېيتكاھ جامەسىگە كېلىپ بۈگۈنكى جۈمە
نامىزىغا ئىمامەتچىلىك قىلدى.
بىر كۈن ئاۋۋال ئىشان خان ئاپاق خوجىنىڭ جۈمە نامىزىغا
ئىمامەتچىلىك قىلىدىغانلىقى ھەققىدە پۈتكۈل قەشقەر شەھىرىگە
جاكارچى چىقىرىلغاچقىمۇ، بۈگۈن جۈمە نامىزىغا كەلگەن ناماز-
خانلار جامە ئىچىگە پاتماي قالغانىدى. بۇ تۈمەنلىگەن نامازخانلار
ئىچىدە مۇسۇلمانچىلىق پەرزىنى ئادا قىلىشنى كۆزلەپ كەلگەن-
لەرمۇ، قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇك ئىشان خان خوجىسىغا بىر
قېتىم بولسىمۇ ئىقتىدا قىلىپ ناماز ئوقۇش شەرىپىگە ئېرىشىش
مەقسىتىدە ساۋاب ئىزدەپ كەلگۈچىلەرمۇ، خان ئىشان خوجىنىڭ
چىراي تۇرقىغا قىزىقىپ، مەسىلە - مەرۇپىنى ئاڭلاپ بېقىش
مۇددىئاسىدا مەسچىت ئاتلاپ كەلگەنلەرمۇ، ئەپلىك پۇرسەت تاپ-
سىلا ھىدايىتۇللا ئىشاننى بىر خەنجەر بىلەنلا ئۈجۈقتۇرۇپ،
يېقىندىن بېرى قاتتىق خورلۇق ۋە زۇلۇم تارتىۋاتقان سۇلۇكى
ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قويۇنلىرىغا
پىچاق تىقىپ كەلگەن ئەشەددىي سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىمۇ
بار ئىدى.
ھەر ئېھتىمالغا قارشى پۇختا قوغدىنىش تەدبىرى كۆرگەن

4

تەختتە ئىشان خان خوجىلىق سەلتەنەت نامى بىلەن ئوڭچى ئولتۇرۇشقا مۇۋەپپەق بولغان ئاپاق خوجىنىڭ كۆڭلىنىڭ بىر يەرلىرى يەنىلا چىۋىن يەۋالغاندەك غەش ئىدى. چۈنكى، ئاستانە ۋە باشقا يۇرتلاردىكى تېخىچىلا ئىشقىيە سۇلۇكىگە كىرىشنى رەت قىلغان، ھەرقانداق تەرىقەت ئەھكاملىرىنى چەكلەپ، «قۇرئانى كەرىم» دە كۆرسىتىلگەن شەرىئەت ئەھكاملىرىنى ئۆزلىرىگە تەۋرەنمەس ئېتىقاد - مىزان قىلغان يۇقىرى ئابرۇيلۇق دىنىي ئۆلىمالار، ئالىم، فازىل كىشىلەر «قۇرئانى كەرىم»، «ھەدىس شەرىف»، «سەھىھۇل بۇخارى»... قاتارلىق دىنىي كىتابلارنى ۋە بىر قىسىم ئالىم - ئۆلىمالارنىڭ كىتاب، رىسالە، شەرھى، بايانلىرىنى پاكىت قىلىپ سۆزلەپ، ھىدايىتۇللا ئىشان ۋە ئۇنىڭ ھەرقايسى يۇرتلاردىكى سۇلۇك تەرغىباتى ئېلىپ بېرىۋاتقان خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ مەسىلە - مەرۇپ، تەرغىباتلىرىغا قارشى جانلىق مۇنازىرە ئېلىپ بېرىپ، ئەجەللىك زەربە بېرىۋاتاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشان بۇنداق مۇنازىرىلەرگە ھەر قېتىم دۇچ كەلگىنىدە ۋە ئەرز - شىكايەت قىلىپ كەلگەن خەلىپە - سوپىلىرىنىڭ دادلاشلىرىنى ئاڭلىغىنىدا، خان ئىشانلىق ئابرۇيي - ئىناۋىتى تۆكۈلۈپ كېتىپ بارغاندەك تۇيغۇغا كېلىپ يۈرىكى زەردابقا توشاتتى، كۆكۈيۈن چاققان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كېتەتتى، شۇنداقتىمۇ بۇ ئىشلارغا پەرۋا قىلمىغاندەك قىياپەتكە كىرىۋېلىپ مەسچىت - خانىقالاردا، جۈمە، مېيىت ۋە ھېيت - ئايەم نامازلىرىدا، دىنىي مۇراسىملاردا، توي - تۆكۈن، نەزىر - چىراغلاردا مەسىلە - مەرۇپ، ۋەز - نەسىھەت قىلىشنى قولدىن بەرمەيتتى، نۇتۇق سۆزلەپ ئىشقىيە سۇلۇكىنى تەرغىب قىلاتتى، سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئۆزىگە ھەمدەم بولۇپ گۈپپاڭچىلىق قىلىشقا بۇي-

مۇھەققىقىن پىرى بۇزرۇك ۋەلىيۇللا خان ئىشان بۇل ئۇلۇغ جۇمە
كۈنىدە سىزلەركىم پۇقرايۇ ئۇممەتلىرىم بىلەن جەمئىي بولۇپ،
زىكرى ـ سۆھبەت قۇرۇپ ئولتۇرغانىمدىن تولىمۇ خۇرسەندى-
مەن. شۇل سەۋەبتىن سىزلەركىم ئەھلى ئۇممەتلىرىمنى سائادەت-
مەن ئەھلى سۇلۇككە كىرىشكە دەۋەت قىلىپ ئىككى كەلىمە ۋەز-
نەسىھەت قىلماقچىمەن. ھەرنەكىم ئۆزىنى مۆمىن مۇسۇلمان ھې-
سابلىغۇچى سۇلۇككە كىرگەي. مەگەر بىرەرىكىم ئاللانىڭ بىر-
لىكىگە، پەيغەمبەرنىڭ بەرھەقلىكىگە ئىمان كەلتۇرۇپ، كۈنىگە
بەش ۋاخ نامازنى ئادا قىلىپ، سۇلۇككە كىرمەيدىكەن، ئۇنىڭ
مۇسۇلماندارچىلىق پەرز ـ سۈننەتلىرى تولۇق ئادا بولماس،
جەننەتۇل رىزۋاندا ھەۋزىكەۋسەرنى ئىچىيالماس. مەھشەر كۈنى
ھەقتائالا قازى بولغاندا بىلىپ ـ بىلمەي ئۆتكۈزگەن گۇناھىكە-
رلىرىنىڭ ھېسابىنى بېرىپ بولالماس؛ ناۋادا بىزلەركىم قۇت-
بىل ئەقتاب ۋەلىيۇللانى پىرى بۇزرۇك تۇتۇپ سۇلۇككە كىرسە
يارانقان ھەقتىن ئول مۇرىت ـ مۇرشىدىنىڭ بارلىق گۇناھىكەبىر-
لىرىنى مانا بىزلەركىم پىر بۇزرۇكلىرى تىلىگەيمىز. چۈنكى،
پىرى بۇزرۇك ئىش ـ ئەمەلىمىزنى كۆرگۈ① كەبى كۆرسىتۇر؛
زېھنىمىزنى، پىكرىمىزنى قىلىچ كەبى ئۆتكۈر قىلۇر؛ ساۋابىنى
گۇناھتىن، ھالالنى ھارامدىن، تازىنى چىركىندىن ئايرىپ بې-
رۇر؛ توغرا يولغا باشلامچىلىق قىلىپ دۇنيا ۋە ئاخىرەتتە بەخت-
لىك بولۇشىمىزغا كاپالەتلىك قىلۇر. ھەرنەكىم ئەڭ ئاۋۋال ئۆز
نەپسى بىلەن جەڭ قىلىپ ياخشى خۇلق يېتىلدۈرسۇن. ھەرنە-
كىمگە سائادەت خەزىنىسىنىڭ ئاچقۇچىنى تۇتقۇزغۇچى ئەھلى سۇ-
لۇك ـ تەرىقەت ئەھكاملىرىمىزدا ياخشى خۇلقلار بىلەن خۇلقلان-
ماق ۋاجىپتۇر. سۇلۇك ئەھلى ئۈچۈن خۇلقلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى
رىيازەتتۇر. ئۇ سۇلۇك ئەھلىنى سائادەت يولىغا باشلىغۇسىدۇر.

① كۆرگۈ — ئەينەك.

ئاپاق خوجا ھېيتگاھ جامەسىنىڭ نەقىشلىك مېھرابىدا نامازخانلارغا يۈزلىنىپ تەبەسسۇم بىلەن ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ دەل ئۇدۇلىدا ئىككى قەدەم ئارىلىق قالدۇرۇپ قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمەرى، چوڭ ئوغلى يەھيا خوجا يۈز نەپەر تولۇق قوراللانغان ساداقەتمەن سوپى نۆكەرلىرىنىڭ ھەمراھلىقىدا نامازخانلار بىلەن ئىشاننىڭ ئارىلىقىدا قېلىن بىر قەۋەت ئادەم تېمى ھاسىل قىلىپ ئولتۇرۇشاتتى. ناماز جۈمەنىڭ ۋاقتى بولغانلىقىنى ھېس قىلغان ھېيتگاھ جامەسىنىڭ ئىمامى ئاۋازىنى جاراڭلىق چىقىرىپ «سەپراس!» دەپ توۋلىدى. شۇ ھامان جامەنىڭ ئىچى ۋە سىرتىدا سانجاق - سانجاق ئولتۇرۇشقان نامازخانلار گۈررىدە ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ تاناپتەك سەپ تۈزۈشتى - دە، ئىچىدە جۈمە نامىزىغا نىيەت - ئىخلاسىنى بىلدۈرۈپ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ قولاق قېقىشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشان ئورنىدىن تۇرۇپ قىبلىگە يۈزلەندى - دە، پەرز - سۈننىتى بولۇپ جەمئىي ئالتە رەكەت جۈمە نامىزىنى باشلاپ ئوقۇپ، تاماملىدى. جۈمە نامىزىدىن كېيىن پېشىن نامىزىنمۇ ئەنە شۇ يوسۇندا ئوقۇپ تاماملىدى. ئاندىن نامازخانلارغا يۈزلىنىپ دۇئاغا قول كۆتۈردى - دە، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ مۇبارەك نامىدىن باشلاپ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئىسمىغىچە زىكىر قىلىپ دۇئاسىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ يۈزىنى سىيپىدى.

ناماز ئوقۇش تاماملانغاندىن كېيىن بىر قولىغا قىلىچ، بىر قولىغا «قۇرئانى كەرىم»نى ئېلىۋالغان ئاپاق خوجا مېھرابىنىڭ يېنىدىكى توققۇز پايىلىك ھەشەمەتلىك مۇنبەرگە چىقتى - دە، قىلىچىنى قولتۇقىغا قىستۇرۇپ، «قۇرئانى كەرىم»نى كۆكرىكىگە بېسىپ تۇرۇپ تەبلىغ ئېيتىشقا باشلىدى.

— ئى ئەزىزانە قەشقەرنىڭ ئۇلۇغ - ئۇششاق رەئىيەتلىرى، سائادەتمەن ئەھلى - ئىشقىيە سۇلۇكىمىزنىڭ ئىخلاسمەن مۇرىت - مۇرشىدلىرى، بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاپى سۇلتانۇل

ئاچچىقلانمايدىغان، ياۋاش ـ يۇمشاق تەبىئەتلىك بولماققا ئەيتىد-
لۇر. مۇلايىملىق ھەركىمگە ماقۇل كېلىدىغان بىر ئېسىل سۈپەت-
تۇر. نەپسىنىڭ راھىتى، قەلبىنىڭ ماتانىتى[1]، پىكىرىنىڭ سالا-
مىتى، ۋىجدانىنىڭ ھالاۋىتى مۇلايىم تەبىئەتلىك بولماقلىق بىلەن
ھاسىل بولۇر. تۇرلۇك ناشۇكۇر ھەۋەس ۋە ئارزۇلار ئۈستىدىن
پەقەت مۇلايىملىق ۋە ياۋاشلىق بىلەنلا غالىب كەلگىلى بولۇر.
شۇڭا، «ئەلھىلمۇ سەييىدۇل ـ ئەخلاق»[2] دەيدۇ ئەۋلىيالار. سۇ-
لۇك ئەھلى ئۈچۈن باش تارتىپ بولماس خۇلقلارنىڭ بىرى ئىتا-
ئەتتۇر. ئىتائەت دەپ بويسۇنماققا ئەيتىلۇر. پىرى بۇزرۇكلارنىڭ
ئەمرىگە بويسۇنۇپ ئىتائەت قىلماق پەرزدۇر ھەم ئەڭ ياخشى
سۈپەتلەردىندۇر. بۇ سۈپەتلەرگە ئىگە بولماق ئۈچۈن پىرى بۇز-
رۇكلارنىڭ پايدىلىق كېڭەش ـ مەسلىھەتلىرىنى ئاڭلاپ، بۇيرۇق-
لىرىغا پەرمانبەردار بولماقلىق لازىمدۇر. سۇلۇك ئەھلى ئۈچۈن
غەزەپكە كەلمەك جايىز ئەمەستۇر. چۈنكى، غەزەپلەنمەك پىرى
بۇزرۇكلارغا، خان ـ پادىشاھلارغا ئاللا تەرىپىدىن بېرىلگەن ئىم-
تىيازدۇر. سۇلۇك ئەھلى ئۈچۈن غەزەپلەنمەك ساراڭلىقتۇر.
ساراڭلىق بىتەھقىق نادامەت كەلتۈرۈر. ئەقلىنى غەزەپكە سالغۇ-
چى سۇلۇك ئەھلى ئەقلىنى ھارارەتلىك ئوتقا ياقمىشلەر، غەزەپ-
تىن كۆرە ئىتائەتنى، يۇمشاقلىقنى ئىختىيار قىلغۇچىلار ھېچبىر
تەھلىكىگە ۋە ئازابقا دۇچار بولمىغايلار. بابائى پىرى بۇزرۇك
ئەۋلىيالىرىمىز ئەيتىدۇرلەركى: «غەزەپ ۋە قەھرى ۋۇجۇد ئىق-
لىمىنىڭ دەھشەتلىك ئاپىتىدۇر. غەزەپ ھالاك قىلغۇچى بىر
ئىللەتتۇركى، ئۇنىڭ بىردىنبىر دەۋاسى سەبىر ۋە ئەپۇدۇر.»
شۇڭا، سۇلۇك ئەھلىلىرى غەزەپكە كەلمەكتىن ھەزەر قىلمىقى
لازىمدۇر.

ئۈزۈندىن ئۈزۈنغا سوزۇلغان ۋەز ـ نەسىھەتلىرىنى ئاخىر-

---

① ماتانەت — چىدام، ئېغىر ـ بېسىق.
② ئەلھىلمۇ سەييىدۇل ـ ئەخلاق — مۇلايىملىق خۇلقلارنىڭ باشلامچىسىدۇر.

رىيازەت چەكمەكلىك بىلەن رەڭۋاز دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزى-مەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن نەپسىنى تارتىپ، ئىت يېمى بىلەن بېقىشقا يارالغان، روھى بەند قىلىنغان بول ئەرزىمەس تەننى ئەيش ـ ئىشرەت، يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك، كۆڭۈل ئاچماق لەززىتىدىن مەھرۇم قىلماق دېمەكتۇر. شۇل سەۋەبتىن رىيازەت چەككۇچىلەر ئاقىل ۋە پازىل سانىلۇر. بۇنداق كىشىلەر ئاللاغا مەقبۇل بولۇپ ھەققە ئاسان ئۇلىشۇر. ئەۋلىيالار دەيدۇ-لەركى، رىيازەت سائادەتنىڭ دەل ئۆزىدۇر. سۇلۇك ئەھلىلى-رى ئۇچۇن ياخشى خۇلقلارنىڭ يەنە بىرى قانائەتتۇر. قانائەت بۇگۇن بۇنى يېدىم، ئەتە ئۇنى يېسەم دەپ كۇپۇرانە خىياللاردا بولماي، ئېرىشكەن بايلىق ۋە نېمەتلىرىگە شۇكرى قىلماقلىقتا، بېشىمىزغا كەلگەن پېقىرلىك، مۇسىبەت، پالاكەتلىرىگە چىداپ سەۋرى قىلماقلىقتا ئەيتۇلۇر. قانائەت — ھەسەت، تەمە — ھېرىس، خارلىق كەبى ئىللەتلەرنىڭ داۋاسى بالاگەر ۋە تەمەگەر نەپسىمىزنىڭ غىناسىدۇر. قانائەت بىر خەزىنىدۇركى، ئول خە-زىنىگە ئېرىشكۇچى ۋۇجۇدىدا قانائەتسىزلىكتىن پەيدا بولىدىغان ھەسەتخورلۇقتىن قۇتۇلۇر، ئۆمرىنى شەۋق ۋە راھەتتە ئۆتكۇ-زۇر.

ھىدايىتۇللا ئىشان جامە ئىچىدە تىمتاس ئولتۇرغان ناماز-خانلارغا تەكشى بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن، يەنە ۋەز ـ نەسىھەتى-نى داۋاملاشتۇردى.

— سۇلۇك ئەھلىلىرى ئۇچۇن ياخشى خۇلقلارنىڭ يەنە بىرى سەبرىدۇر. سەبرى دەپ بېشىمىزغا كەلگەن بالا ـ قازالارغا چى-داملىق بولماققا ئەيتىلۇر. ئىنسان ھەرقانداق ئىشتا سەبرىچان ۋە چىداملىق بولسا سائادەت يولىغا ئاسان ئۇلىشۇر. نەپسىنى سەبرى بىلەن بويسۇندۇرغان كىشى ھالاكەتتىن، مەغرۇرلۇقتىن ساقلىنۇر. سۇلۇك ئەھلىلىرى ئۇچۇن ئول ياخشى خۇلقلارنىڭ ئەڭ كاتتىسى مۇلايىملىقتۇر. مۇلايىملىق دەپ ھەرقانداق ئىشقا

ئىشان خان خوجام بۈيۈك سەلتەنەت تەختىدە بەرقارار بولغاندىن
بېرى قۇتبىل ئەقتابلىق ئۇنۋانى پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى
ۋەسەللەمنىڭ ھۆرمەت - ئىناۋىتى دەرىجىسىدە كۆپتۈرۈۋېتىلدى.
مۇسۇلماندارچىلىق پەرز - ۋاجىباتلىرىمىزدا شەرىئەت ئەھكاملى-
رىدىن كۆرە تەرىقەت ئەھكاملىرى كۆپ تەرغىب قىلىندى. مەس-
چىت - مەدرىسىلىرىمىز خانىقا - تۈنەكخانىلارغا ئۆزگەرتى-
ۋېتىلدى. بۇنىڭ بائىسى نېمىكىن؟
— پىرلارنىڭ جەزبى تەجەللىياتى مۇرىت - مۇرشىدلىرىغا
باقىي ئالەمنىڭ سىر - ئەسرارلىرىنى بىلدۈرۈپ، سائادەت يولىغا
باشلاپ ھەققە يېقىنلاشتۇرىدۇ. شەرىئەت بولسا پەيغەمبەر سەللەل-
لاھۇ ۋەسسەللەمنىڭ ھۆكمى. تەرىقەت بولسا ئاللانىڭ ھۆكمى-
دۇر. پەيغەمبەر ئاللانىڭ ھۆكمى ئارقىلىق شەرىئەت ئېلىپ بارى-
دۇ. شۇنداق ئىكەن، ئېيتسىلاچۇ، ئى پالتۇ ئەئلەم، ئاللانىڭ
ھۆكمى چوڭمىدۇر ياكى پەيغەمبەرنىڭ ھۆكمى چوڭمىدۇر؟ —
ھىدايىتۇللا ئىشان پالتۇ ئەئلەمنىڭ جاۋابىنى كۈتمەستىن ناماز-
خانلارغا يۈزلىنىپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — ئى مۇسۇلمان
ئۈممەتلىرىم، ئى سائادەتمەن سۇلۇك ئەھلىلىرى، شۇنى سەمىڭ-
لاردا مەھكەم تۇتۇڭلاركى، ئاللانىڭ ھۆكمىنى تۇتماقلىق ۋا-
جىپ، ئاللانىڭ ھۆكمى بويىچە ئىبادەتكە مەشغۇل بولماقلىق
پەرزدۇر. بىراۋ پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامدىن. «ئىسلام نېمە-
دۇر؟» دەپ سورىغاندا، جانابىي رەسۇلۇللا: «ئىسلام دېگەن
ئاللاغا شەك كەلتۈرمەسلىك، پەيغەمبەرگە شەك كەلتۈرمەسلىك،
كالامۇللاغا شەك كەلتۈرمەسلىك، پەرز نامازلارنى ئوقۇش، پەرز
زاكاتلارنى بېرىش، رامىزان روزىسى تۇتۇش» دەپ جاۋاب بەرگە-
نىكەن. ئاللانىڭ ھۆكمىنى تۇتماقلىقنى ئىرادەت قىلغان سائادەت-
مەن سۇلۇك ئەھلىلىرى بۇنداق ئاددىي جاۋاب ئاسارىتىدە قالسا
ھەق ۋىسالىغا زىنھار يېتەلمەس. مەسچىت دېگەن پەيغەمبەر ھۆك-
مى ئىرادىتىنىڭ ئىبادەتگاھىدۇر. گەرچە ئۇ ئاللانىڭ ئۆيى سانال-

لاشتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئولتۇرغان نامازخانلارغا تەمەننا ئىلكىدە نەزەر تاشلىدى.

— ئىشان خان خوجامدىن ئىككى كەلىمە سۆز ئىشتىپ كۆڭلىمىزدىكى چىگىشنى يېشىۋېلىشقا مۇمكىن بولۇرمۇ؟ — دېدى ئوتتۇردىكى سەپتە ئولتۇرغان ئاتمىش ياشلار چامىسىدىكى بومبا ساقال، ئۇلىما سۈپەت بىر كىشى ئورنىدىن تۇرۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشانغا تەۋازۇ بىلەن سالام بېرىپ.

ماختاش سادالىرىنى تەمە قىلىپ تۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشان تۇيۇقسىز سورالغان بۇ سوئالدىن بىرئاز خۇدۇكسىرىدى. شۇنداقتىمۇ ئۆزىنى تەمكىن تۇتۇشقا تىرىشىپ دېدى:

— قېنى خوش، ئەزىز، نام ـ شەرىپلىرى كىم بولىدىكىن؟

— ئەزىزانە قەشقەر رەئىيىتى پېقىرنى پالتۇ ئەئلەم دەپ ئاتىشۇر، — نام ـ شەرىپىنى ئاددىيلا ئېيتىپ بەردى بومبا ساقال كىشى.

«پالتۇ ئەئلەم» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەزايى تىكەنلەشتى. ئۇ سۇلتان ئىسمائىلخان دەۋرىدە قەشقەردە نائىب ئەمىر بولۇپ تۇرغان مىرزا ھەيدەر دوغلاتنىنىڭ سۆھبىتىدە پالتۇ ئەئلەم بىلەن بىرنەچچە قېتىم مۇنازىرىلىشىپ دەككىسىنى يېگەنىدى. ئارىدىن ئون نەچچە يىل ۋاقىت ئۆتكەن بولسىمۇ، پالتۇ ئەئلەمنىڭ چىرايىنى ئۇنتۇپ قالغىنى بىلەن ئىسمىنى ئۇنتۇپ قالمىغانىدى. بۇخارا، ھىندىستان، باغداتلارغىچە بېرىپ ئىلىم تەھسىل قىلغان پالتۇ ئەئلەم شۇ تاپتا ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مەنمەنچى، كۆرەڭ يۈرىكىنى مۇجۇۋەتكەنىدى.

— بابا ئىشان خان خوجامنىڭ ئاغزىدىن رىيازەت، قانائەت، سەبر، مۇلايىملىق، ئىتائەت، غەزەپ بابىدىكى ياخشى خۇلقلار جۈملىسىدىن نەسىھەت ـ كەلىمىلىرىنى ئاڭلاپ تولىمۇ ھەيرەتتە قالدۇق. ئەلۋەتتە ھەرقانداق ئىنسان ۋۇجۇدىدا ئول ياخشى خۇلقلارنى يېتىلدۇرمەك ئىمانى ۋاجىپتۇر. ھەيرەتتە قالدۇقكى،

جەررە ـ ساما رىتىمىغا ماسلاشتۇرۇپ لىڭشىتىلەر. مەھشەر كۆنى ئۇل مۇشرىك، بېشىنى خانىقا ئىچىگە تىقىپ بىرنەچچە مەرتىۋە لىڭشىتقانىنىڭ ساۋابى ئۈچۈن خانىقانىڭ سىرتىدا قالغان تېنى ۋەيلۇن دوزاخقا بەند قىلىنىپ، خانىقا ئىچىگە كىرگەن بېشى جەننەتۇل رىزۋانغا كىرىشكە مۇشەررەپ بولدىلەر.

پالتۇ ئەئلەم ئىشاننىڭ كەلتۈرگەن بۇ دەلىلىگە قايىل بولمىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ بېشىنى ئىستېھزا بىلەن چايقىدى.

— ئاللىقانداق ھېكايەتنى دەلىل ئورنىغا دەسەتكىلى بولماس، ئىشان خوجام، شۇنىسى ھەرقاچان يادىڭىزدا بولسۇنكى، پەيغەمبەر دېمەكلىك، ئاللانىڭ بىتەھقىق ئەلچىسىدۇر. ئەۋلىيالار مەرتىۋىسى پەيغەمبەرلەر مەرتىۋىسىگە زىنھار تەڭلىشەلمەس.

— يېڭىلىشتىڭىز، پالتۇ ئەئلەم، شۇل تاپتا جانابلىرىدىن كۆپۈرلۈق كەتتى، دەرھال تۇۋا قىلسۇنلار، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان سۇر كۆرسىتىپ، — ئاللا خاسلىقى خوجىلارغا خاستۇر، پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام ھىرا غارىدا جانابىي ئاللا بىلەن سۆزلەشكەن چاغدا بىزنىڭ روھىمىزمۇ پەيغەمبىرىمىز بىلەن بىللە ئاللانىڭ سۆزىنى ئىشىتكەندۇر. پەيغەمبەرنىڭ مەرتىۋە ـ ئىقباللىرى بىلەن ئەۋلىيالارنىڭ مەرتىۋە ـ ئىقباللىرى باراۋەردۇر.

— بەرھەق! — دەپ دوسىت تارتتى ئىشان پىرىنىڭ تەرلەپ ـ تەپچىرەپ كېتىپ بارغانلىقىنى كۆرگەن بىر گۇپپاڭچى سوپى، — ھەزرىتى سەئىدىل ئەزەم ئاپاق خان خوجىمىز ئاللانىڭ ئەمرى بىلەن مۆمىن بەندىلەرگە پىرى نىجاتكار بولۇش ئۈچۈن كەلگەن ئەۋلىيادۇر.

— دەلىلسىز سەپسەتىگە تۇۋا قىلىش جايىز ئەمەستۇر، — دېدى پالتۇ ئەئلەم ھېلىقى گۇپپاڭچى سوپىنىڭ دوست تارتىشلىرىغا پەرۋا قىلماستىن، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كۆزلىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، — جانابىي ئىشان خان ھەزرەتلىرى ئۇل كەلىمىلىرىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن بىرەر دەستۇر كالام ۋە ياكى ساھابى

سىمۇ خابگاھى ئەمەستۇر. خانىقا بولسا ئاللانىڭ ئۆيى ـ خابگاھە-
دۇر. مەسچىتتە پەرز نامازلارنى ئۆتىمەكتىن ئۆزگە پائالىيەت
ئېلىپ بارغىلى بولماس. خانىقادا بولسا ئول پەرز نامازلارنى
ئۆتىگەندىن سىرت ھەلقە ـ سۆھبەت سورۇنى قۇرغىلى،
زىكرى ـ سامالارنى سالغىلى، ھەقتائالانىڭ ئىشقىدا جەررە تارت-
قىلى بولۇر. كىمەرسىكى خانىقادا ئاللانىڭ ھۆكمى ئىرادىتىدە
ئىبادەتكە مەشغۇل بولۇپ ساما سېلىپ، كۆككە قول ئۇزىتىپ
ئىلتىجا قىلسا، ھەققە ئاسان ئۇلىشۇر.

— ئول كەلىمىلەرنىڭ دەلىلى نېمە ئىكىن، ئىشان خان
خوجام؟ — دېدى پالتۇ ئەئلەم قايىل بولمىغان ھالدا.

— دەلىلى شۇلكى، — دېدى ئىشان تېخىمۇ قىزىپ سۆز-
لەپ، — بىر مۇسۇلمان قوۋم مەسچىت ئۆزرە نامازغا مەشغۇل
بولۇپ ئولتۇرار ئەردى، يولدىن ئۆتۈپ كېتىپ بارغان بىر مۇش-
رىك جوھۇت، مەسچىتتە نېمە پائالىيەت بولغانلىقىنى بىلمەك
تەمەسىدە بوسۇغا ئاتلاپ كىردىلەر ۋە نامازغا مەشغۇل بولۇۋاتقان
مۇسۇلمانلارنى كۆرۈپ: «ھە، شۇنچىلىك ئىش ئىكەنغۇ» دېدى-
دە، يەنە بوسۇغا ئاتلاپ ئارقىسىغا ياندىلەر. مەھشەر كۈنى
مۇنكىر ـ نەكىرلارنىڭ سوراقىدا ھېلىقى مۇشرىك ئۆزىنىڭ بىر
نۆۋەت مەسچىتكە كىرگەنلىكىنى پاكىت كەلتۈرۈپ دەۋا قىلغان
بولسىمۇ، مەسچىتكە كىرگەنلىكى نەزەرگە ئېلىنماي يەنىلا ۋەي-
لمۇن دوزاخقا بەند قىلىندىلەر. ئەمما، بىر توپ سۇلۇك ئەھلى
خانىقا ئۆزرە زىكرى ـ سۆھبەت، ھەلقى ـ ساماغا مەشغۇل
بولۇپ، ئاللانىڭ نامىنى ياد ئېتىپ جەررە تارتىپ ئولتۇرار ئەر-
دى. يولدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقان يەنە بىر مۇشرىك جوھۇت سۇلۇك
ئەھلىنىڭ ھەق ۋىسالىدا پەرياد ئۇرۇپ تارتىۋاتقان جەررىسىگە
قىزىقىپ خانىقا بوسۇغىسىغا كەلدىلەر ۋە بوسۇغا ئاتلاپ كىرمەي
بېشىنى خانىقاغا تىقىپ قاردىلەر ھەمدە ئوت ـ كاۋاپ بولۇپ
قىزىۋاتقان جەررە ـ ساماغا كۆڭلى مايىل بولۇپ، بېشىنى

ئانى كەرىم» دە: «يالغاننى ئىمانى يوق كىشىلەر سۆزلەر» دېيىل-گەن ھەم يەنە پەيغەمبەر رەسۇلۇللاھى ۋەسسەللەم: «يالغاندىن ساقلىنىڭلار، چۈنكى يالغان ئىماندىن يىراقتۇر» دېگەنلەر. جانا-بىي ھەق يەر يۈزىدىكى ئىنسانلارنى تەڭ باراۋەر قىلىپ ياراتمىش-تۇر. مەنسەپ ۋە دۆلەتكە، كۈچ ـ قۇۋۋەتكە مەغرۇرلىنىپ بىراۋنىڭ ھەق ـ ھوقۇقىغا تەئەررۇز قىلماق زۇلۇمدۇر. بىراۋنى ھاقارەت قىلماق چوڭ گۇناھلاردىندۇر.

— ساڭا ئوخشاش دەھرىي مۇرتەتنى ھاقارەت قىلماق گۇناھ ئەمەس، ساۋابتۇر، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ، — ئەسلىدە بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكنىڭ قارغىشىدىن ھەزەر ئەيلىشىڭ كېرەك ئەردى. ئەمدى ئۆز گۇناھىڭ ئۆزۈڭگە. ئىلاھىم ئۆزۈڭ بىلەن ئىسمىداش تىغ ئەسرارىدا ئۆلۈرسەن، ناپاك تېنىڭ پارە ـ پارە بولغاي.

ھىدايىتۇللا ئىشان پالتۇ ئەئلەمنى قارغاپ بولغاندىن كې-يىن ئوغلى، قەشقەر ئەمرى يەھياھ خوجىنىڭ ھەمراھلىقىدا سوپى نۆكەرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ يان ئىشىك ئارقىلىق ھېيتكاھ جامەسىدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن بىر توپ سوپى-دەرۋىشلەر ئەگەشتى.

ئەتىسى، شەنبە كۈنى، ھېيتكاھ جامەسىدە پالتۇ ئەئلەم قاتارلىق قەشقەرنىڭ بىر قىسىم ئاتاقلىق ئالىم ـ ئۆلىمالىرىنىڭ مېيىت نامىزى چۈشۈرۈلدى. پالتا بىلەن چاناپ ئەڭ ۋەھشىي ئۇسۇلدا پارچە ـ پارچە قىلىنىۋېتىلگەن بۇ جەسەتلەر كېپەن ئورنىدا تىكىلگەن خەسە خالتىغا بىر تاغار گۆشتەكلا قاچىلانغانىدى. مېيىت نامىزى ئوقۇشقا كەلگەن قەشقەر خەلقى ئىنسان قېلىپىدىن چىققان بۇ ۋەھشىيلىكتىن قاتتىق چۆچۈدى، زار ـ زار يىغلاپ ھازا ئېچىشتى. ئەمما، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەقلى كۆتە، ھوش ـ كاللىسى يوق خەلىپە ـ سوپىلىرى، دەرۋىش ـ دىۋانىلە-

لەرنىڭ كىتاب - رىسالىلىرىدىن، ھەدىس - ھېكمەتلىرىدىن دەلىل كەلتۈرۈپ بىزلەرنى قايىل قىلغايلا. ئىلىم - ھېكمەتنى خالىغانچە زىنھار بۇرمىلاپ بولماس. چۈنكى، ئىلىم دۇنيانىڭ ئىززىتى، ئاخىرەتنىڭ شاراپىتىدۇر.

پالتۇ ئەئلەمنىڭ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان يېغىرى تاتىلانغان ئېشەكتەك چىچاڭشىپ كەتتى. مۇنازىرىلىشىۋەرسە تېخىمۇ رەسۋا بولۇپ، جامەدىكى تومەنلىگەن نامازخانلار ئارىسىدا يۈزىنىڭ تۆكۈلىدىغانلىقىنى ھېس قىلدى - دە، ئۆكتەملىك بىلەن پالتۇ ئەئلەمگە تىل سالدى.

— بىزلەركىم قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكنىڭ سۆزلىرىنى يالغان دېمەكچىمۇسەن، ئى ئىمانسىز، پالتۇ ئەئلەم، پىرغا ئەگەشمەكتە يوق، پىرنى ئىنكار قىلىشتىن ھايا قىلساڭچۇ، مۇناپىق!

— كەچۈرگەيلا، ھەزرىتىم، — دېدى پالتۇ ئەئلەم ئىشاننىڭ ھاقارەتلىرىگە تەمكىنلىك بىلەن جاۋاب قايتۇرۇپ، — شۇل تاپتا جامائەت ئالدىدا ھايادىن سۆز ئېچىپ تولىمۇ ياخشى قىلدىلا؛ ھايا دەپ ئىشتا، سۆزدە ئەدەپكە رىئايە قىلماقنى ئەيتىلۇر. ھايا دىلنى روشەن قىلىدىغان بىر نۇركى، ئىنسان ھەر دائىم شۇل مەنىۋى نۇرنىڭ زىياسىغا موھتاجدۇر. شەرىئەت بۇيرۇمىغان، رەئىيەت ياقتۇرمايدىغان ئىشلارنى قىلماقلىق، كىشىلەرنىڭ ئىززەت نەپسىگە تېگىدىغان غەيۋەت، سەپسەتە، سۆكۈش، يالغان گەپنى، ئەدەپسىز سۆزلەرنى سۆزلىمەك زور ھاياسىزلىقتۇر. يالغان سۆزلىگۈچىنى ئەل - رەئىيەت كاززاپ دەپ ئاتايدۇ. مۆھتەرەم ئىشان ھەزرىتىمنىڭ ئول كەلىمىلىرىنى تېخى يالغان دېگىنىم يوقتۇر. پەقەت كىتاب - ھەدىسلەردىن دەلىل - ئىسپات تەلەپ قىلدىم، خالاس. مۇنازىرە ئاڭلىغۇچىنى دەلىل - ئىسپات بىلەن قايىل قىلۇر. زىنھار زۇلۇم - ھاقارەت بىلەن قايىل قىلالماس. بايام پېقىرنى ئىمانسىز دەپ ھاقارەت قىلدىلا، «قۇر-

شۇ ھامان خىزمەتكار سۇپەت قىرىق ـ قىرىق بەش ياشلار چامىسىدىكى بىر كىشى مېھمانىنىڭ ئالدىغا چىقىپ سالام بەردى.

— باي ھاجىم بارمۇ؟

— بار، ئۆزلىرىنى نەدىن سورايمىزكىن، مېھمان؟

— باي ھاجىمغا ئاستانىدىن بۇرادەرلىرى كەپتۇ دەپ خەۋەر بەرسۇنلار، — دېدى مېھمان تولىمۇ تەكەببۇر قىياپەتتە. بىپەرۋا تۇرقىدىن ئۇنىڭ قورۇ ئىگىسى بىلەن خېلىلا بۇرادەرچىلىكى بارلىقى چىقىپ تۇراتتى.

— خوش، بېگىم، بىردەم تەخىر قىلىشقايلا.

خىزمەتكار ساراي ئىچىگە كىرىپ كېتىپ ئانچە ئۆتمەي مەتشېرىپ باي بىللە بىلەن چىقىپ كەلدى. چاچ ـ ساقاللىرى تامامىي دېگۇدەك ئاقىرىپ خېلىلا قېرىلىق يەتكەن مەتشېرىپ باي قارىماققا خېلىلا تىمەن كۆرۈنەتتى. ئۇ گۇمانخورلۇق چىقىپ تۇرغان كۆزلىرىنى مېھمانغا بىرنەچچە دەقىقە تىككەندىن كېيىن، تۇيۇقسىز ئېسىگە ئالغاندەك بولدى ـ دە، شۇبھە چىقىپ تۇرغان چىرايىغا پاللىدە كۈلكە يۈگۈرتتى.

— قۇتلۇق قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي، بۇرادەر. ئاسمانىدىن چۈشتىلىمۇ، يەردىن ئۈندىلىمۇ؟

مەتشېرىپ باي ئاۋۋال دوستى بىلەن ئاندىن ئۇنىڭ دەرۋازا ئالدىدا ساقلاپ تۇرغان ئىككى ھەمراھى بىلەن قىزغىن قول ئېلىشىپ كۆرۈشتى، ھال ـ ئەھۋال سوراشتى.

— قېنى، سارايغا مەرھەمەت قىلىشقايلا، ئەزىز يارانلار، — دېدى مەتشېرىپ باي مېھمانلارنى ئىچكىرىگە تەكلىپ قىلىپ.

مېھمانلار ھەشەمەتلىك بېزەلگەن سارايغا كىرىپ، تاۋار ـ كۆرپىلەر ئۈستىدە جايلىشىپ ئولتۇرۇۋالغاندىن كېيىن پاتىھە قىلىپ «ئاللاھۇ ئەكبەر» دەپ يۈز سىيپاشتى. ئاندىن ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ ساھىبخانا بىلەن قايتا تىنچلىق ـ ئامانلىق سوراش-

ـرى بۇ پاجىئەگە ئېچىنماقتا يوق:

«ماشايىخى مايان كەشفى كەرامەتها بىسيار تىزەست،
ئىن شەب ئاخىر بىسيار ئالىمانراز بەتەر كۆشتەست»①.

دېيىشىپ ھىدايىتۇللا ئىشان پىرى بۇزرۇكنىڭ كەشپۇ كارامىتىنى داۋراڭ سېلىشتى. ئەمەلىيەتتە، بۇ پاجىئەنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ «ھىجابۇل غەيب» دەپ ئاتىلىدىغان يوشۇرۇن كاللا كېسەر جاللاتلىرىنىڭ جىنايەتلىك قىلمىشى ئىكەنلىكىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. بىلگەنلىرىمۇ ئاغزىدىن چىقىرىشقا جۈرئەت قىلالمايتتى.

5

سانجۇ قىشلىقى.

قاشاڭلىق بىلەن سوكۇلداپ مېڭىۋاتقان ئات ئۇستىدە ئېزىلىپ ئولتۇرغان بۇ كىشىلەرنىڭ تۇرقىدىن خېلى ئۇزاق يەردىن كەلگەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇلار ئانچە تەمتىرىمەيلا مەتشىرىپ باينىڭ قورۇسى ئالدىغا كېلىپ ئاتلىرىدىن چۈشۈشتى. باي قورۇسىنىڭ قوش قاناتلىق يوغان دەرۋازىسى ھاڭگىرقاي ئوچۇق ئىدى. بۇ ئۈچ نەپەر يولۇچىنىڭ مويسىپىتراق بىرى ئېتىنىڭ چۇلۋۇرىنى يەنە بىر ھەمراھىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، بوسۇغىدىن ئاتلاپ قورۇ ئىچىگە كىردى - دە، ئۈنىنى قويۇپ بېرىپ توۋلىدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم! قەدەم يەتتى بالا يەتمىگەي!

① بىزنىڭ ئەۋلىيالىرىمىزنىڭ كارامىتى ناھايىتى ئىتتىككەن، بىر غەزەپ قىلماق بىلەن بۈگۈن كېچە نۇرغۇن موللىلارنى ئۆلتۈرۈپتۇ.

جاۋاب قايتۇرماي جىملا ئولتۇردى. ساھىبخانىنىڭ ئۈندىمەي ئولتۇرغىنىنى كۆرگەن مېھمان بىتاقەتلىك بىلەن يەنە سورىدى:

— شۇل تاپتا جانابىي بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىز بىلەن تېزرەك دىدار - مۇلاقەتتە بولساق دەيمىز.

— ھەزرىتى بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ پايە - قەدەملىرى تېخىچىلا سانجۇغا يەتمىدى، — دېدى مەتشېرىپ باي پەرۋاسىزلىق بىلەن.

— بۇ قانداق ئىش بولۇپ كەتتى ئۆزى، — دېدى چار ساقال مېھمان تەشۋىشلىنىپ، — ئىككى ئاي مۇقەددەم بالاگەردان پىرىمىز دەھبىتتىن بىزگە خەۋەر بېرىپ، سانجۇدا جەمئىي بولۇش توغرۇلۇق پەرمايىش قىلغانىكەن.

— پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ ئول مۇبارەك پەرمايىشنامىسى ھېلىمۇ يانلىرىدا بارمىكىن، بۇرادەرى ئەزىز؟

مەتشېرىپ باينىڭ تۇرقىدىن تولىمۇ ئېھتىيات قىلىۋاتقانلىقى بىلىنىپ تۇراتتى.

— ئەلۋەتتە بار، — دېدى چار ساقال مېھمان ۋە سەللىسىنىڭ قېتىدىن بىر پارچە خەتنى ئېلىپ مەتشېرىپ بايغا تەڭلىدى، — مانا قارىسىلا، بالاگەردان پىر بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك مۆھرىمۇ بېسىقلىق تېخى.

مەتشېرىپ باي خەتكە سىنچىلاپ قارىغاندىن كېيىن چىرايىدا بىردىنلا خاتىرجەملىك كۆلكىسى جىلۋە قىلدى.

— قېنى مەرھەمەت قىلغايسىزلەر، ئەزىز يارانلار، — دېدى مەتشېرىپ باي ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، — بالاگەردان پىرىمىز شۇل تاپتا يولۇڭلارغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

چار ساقال مېھمان بىرئاز تەئەججۇپلەندى.

— تېخى بايىلا ھەزرەتلىرى...

— ئەزىز يارانلار، زىنهار كۆڭۈللىرىگە ئالمىسۇنلار، — دېدى مەتشېرىپ باي مېھمانلارغا تەۋازۇ بىلەن ئېگىلىپ

تى. ئۈنىڭغىچە يەنە بىر ياش خىزمەتكار مىس ئاپتوۋا ـ چىلاپچىدا مېھمانلارنىڭ قولىغا سۇ ئېلىپ يېپەك لۆڭگە تۇتتى، ئاندىن ھەربىر مېھمانغا بىر پىيالىدىن سىنچاي قويدى. سىنچايدىن كېيىن داستىخان سېلىپ بىرنەچچە پەتنۇس قەنت ـ گېزەك، ھۆل ـ قۇرۇق يەل ـ يېمىش ۋە ئوخشىتىپ يېقىلغان قاتلىمىلارنى داستىخانغا تىزىۋەتتى.

— قېنى، ئەزىز يارانلار، مەززەگە بېقىڭلار، — دېدى مەتشېرىپ باي مېھمانلارنى چايغا تەكلىپ قىلىپ.

مېھمانلار تۇزۇت قىلىپ ئولتۇرمايلا قوللىرىغا ئوشتۇلغان ناندىن بىر پارچىدىن ئېلىشتى ـ دە، خوش پۇراق دورا ـ دەرمەكلەر بىلەن دەملەنگەن چايغا بىر كالللەكتىن ناۋات سېلىپ غىزالىنىشقا تۇتۇندى. ئۇزاق يول يۈرۈپ قورسىقى ئاچقان بۇ مېھمانلار مەززىلىك پىشۇرۇلغان قاتلىمىنى ئىشتىھا بىلەن يېيىشەتتى.

— خوش، ئاستانىدىكى يارانلارنىڭ ئەھۋالى قانداقراق؟ — سورىدى مەتشېرىپ باي مېھمانلارنىڭ پىيالىسىگە مىس چەينەكتىن چاي جىقلاپ قويغاچ.

— قەدىر ئەھۋال، — دېدى تۆردە ئولتۇرغان چار ساقال مېھمان جاۋاب بېرىپ، — مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ سۇلۇك تەقىبىدىن خاتىرجەملىك يوق. يەر يۈزىنى قۇرت ـ قوڭغۇزدەك قاپلاپ كەتكەن سۇلۇكى ئىشقىيە خەرلىرىنىڭ ھاياسىز ھاڭراشلىرىدىن ھېچبىر ئارامچىلىق يوقتۇر. بۇ نۆۋەت سانجۇغا ھىجرەت قىلىشىمىزنىڭ بائىسى شۇلكى، جانابىي بالاگەردان[1] پىر بۇزرۇكىمىز دانىيال خوجامنىڭ دىدار ـ مۇلاقىتىدە بولۇپ، تەلىم ـ پەرمايىشلىرىنى ئاڭلاشتۇر.

مەتشېرىپ باي مېھمانىنىڭ سۆزلىرىگە يا ئاق، يا كۆك دەپ

---

[1] بالاگەردان — بەندىلەرنى بالا ـ قازادىن ساقلىغۇچى.

سۇر ـ سۆلەت بېغىشلاپ تۇرغان دانىيال خوجىمۇ بۇ ساداقەتمەن مۇرىتلىرىنى كۆرۈپ كۆزىگە مۆللىدە ياش ئالدى. قازىناقىنىڭ ئىچىنى بىر پەس يىغا ـ زار قاپلىدى. ھېلىقى ئۈچ مېھمان دانىيال خوجىنىڭ ئىشتىنىنىڭ پۇچقىقىنى، شايى يەكتىكىنىڭ پېشىنى ۋە سەدەپتىن كۆز قويۇلغان ئىشانچە كۈمۈش ئۈزۈك سېلىنغان قوللىرىنى بىر ـ بىرىدىن قىزغىنىپ تۇرۇپ سۆيەتتى، سۆيۈپ تۇرۇپ يىغلايتتى، يىغلاپ تۇرۇپ نەچچە يىلدىن بېرى سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى تەرىپىدىن تارتقان خورلۇقلىرىنى دادلايتتى. كۆزلىرىدىن بوراندەك ياش تۆكۈلۈپ تۇرغان دانىيال خوجا ئۇلارغا تەسەللى بەرگەچ ھەربىرىنى بىر قېتىمدىن قۇچاقلاپ باغرىغا باستى. ئىشان پىرىنىڭ شۇ دەرىجىدە كۆرسەتكەن ئەڭ ئالىي ھىممىتىدىن تەسىرلەنگەن بۇ ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ھاياجان ۋە چەكسىز بەختىيارلىقتىن ئېرىپ ھوشىدىن كېتەيلا دەپ قالغانىدى.

ئۇلار ئۆپكىدىگىنىچە ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كېلىشتى.

— خوش ئۇل مەلىكە مۆھتەرەم خان ئاغىچا بىلەن مۇلاقەت بولۇش ئىشلىرى قانداق بولدى، مەسۇم خەلىپەم؟ — سورىدى دانىيال خوجا سۆھبەتنى ئەسلىي مۇددىئاغا بۇراش مەقسىتىدە تېخىچىلا خىرتىلداۋاتقان چار ساقال مېھمانغا قاراپ.

— مەرھۇم سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننىڭ ئۇلۇمى ھەققىدىكى بەتگۇمانىمىز، خان ئاغىچا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گۇمانى بىلەن بىر يەردىن چىققتى، — دەپ سۆزلەشكە باشلىدى مەسۇم خەلىپە، — ئۆز ۋاقتىدا داڭقىنى كۆپ ئاڭلىغان بولساقمۇ، مۇلاقەتتە بولالمىغانلىقىمىز ئۈچۈن ئانچە ئىشەنمىگەنىكەنمىز. ئۆزى بىر ئاجىزە بولغىنى بىلەن تولىمۇ قەھرلىك مەزلۇم ئىكەن ئۇ.

شۇ تاپتا مەسۇم خەلىپىنىڭ كۆز ئالدىغا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن كۆرۈشكەن مەنزىرە بىرمۇبىر نامايان بولۇشقا باش-

تۇرۇپ، — مەلئۇن ئاپاق خوجىنىڭ خۇپىيە - پايلاقچىلىرىنىڭ ناپاك قەدەملىرى سانجۇغا قەدەر يەتكەنلىكى ئۈچۈن ھەرنە ئىشتىن ئېھتىيات قىلىدىغان بولۇپ قالدۇق. بالاگەردان پىرى بۇزرۇكە-مىز ئول مۇبارەك پەرمايىشنى كۆرمىگۈچە ھەرقانداق ئادەمگە كۆرۈنۈش قىلمايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەنىدى.

— ھەق راست، ئېھتىيات قىلماقلىق ئەۋزەل.

— ياراتقان ئىگەم ئول بالاگەردان پىرىمنى ئۆز پاناھىدا ساقلىغاي.

مېھمانلار شۇنداق دېيىشكىنىچە تاماقفا قىسقىلا دۇئا قىلىپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى.

مەتشېرىپ باي ئۇلارنى ئەتراپى ئېگىز تاملار بىلەن قورشال-غان، چەت - چۆرىسىگە كۆز يەتكۈسىز باغنىڭ ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان بىر ئىمارەتكە باشلاپ كەلدى. قويۇق مېۋىلىك دەل - دەرەخلەر بىلەن قورشالغان بۇ ئىمارەتنى ئون قەدەم نېرىدىن ئىلغا قىلغىلى بولمايتتى.

— بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىز بىر ھەپتىدىن بېرى مۇشۇ يەردە ئىستىقامەت قىلغاچ سىز ئەزىز يارانلارنىڭ يولىغا قاراۋاتە-دۇ، — دېدى مەتشېرىپ باي مېھمانلارنى ئۆيگە باشلاپ كىرگەچ، — قېنى ئىچكىرىگە مەرھەمەت قىلسۇنلار، مەخدۇمزا-دىمىز قازناقتا.

تاشقىرىدىكى ئاياغ شەپىسىنى ئاڭلاپ بىرئاز سەگەكلەشكەن دانىيال خوجا بوسۇغا ئاتلاپ كىرىۋاتقان بۇ كىشىلەرنى كۆرۈپ خاتىرجەملىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، بالاگەردان پىرىم.

مېھمانلار دانىيال خوجىنى كۆرۈپ يۈگۈرۈپ بارغىنىچە ئايە-غىغا يىقىلىپ، پۇتىنى قۇچاقلاپ تۇرۇپ ھۆركىرەپ يىغلاشقا باشلىدى.

قىسقا ياستىۋالغان قاپقارا ساقاللىرى چىرايىغا ئالاھىدە

ھەممىسى بىلىدۇ. ئەمما، ھېچكىمنىڭ ئېغىزىدىن چىقارغۇدەك جۈرئىتى يوق. بىلمىدۇق، دانىيال خوجا ھەزرەتلىرىنىڭ مۇددىئاسى نېمىكىن؟

— جانابىي مۇرەببىلىرى ئۆز نېسىۋىسىگە شۈكرى - قانائەت قىلماي، جانابىي خان ئالىيلىرىنى قەستلەپ ئۆلتۈرۈۋەتكەندىن كېيىن، سەلتەنەتنى ئوڭچە ئىگىلىۋالدى، ھەتتا سەلتەنەت ئۈچۈن نۇرغۇن ئەجىر - تۆھپە كۆرسەتكەن مۇرىت - مۇخلىسلىرىنىمۇ ساق قويمىدى. بۇل ئەھۋالدا ئوردىدا جانابىي خان ئاغىچىدىن ئۆزگە ئىشەنگۈدەك، مەرھۇم خان ئالىيلىرىنىڭ قىساس - ئىنتىقامىنى ئېلىشقا ھەمدەم بولغۇدەك بىرمۇ ئىشەنچلىك ئادەم قالمىدى. بىلمىدۇق، خان ئاغىچىنىڭ بۇ قىساس - ئىنتىقامنى ئېلىش مۇددىئاسى بارمىكىن؟

— مەرھۇم جەننەتماكان ئاكامنىڭ قىساسىنى ئېلىش مەن ئۈچۈن ھېچ گەپ ئەمەس، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كەسكىنلىك بىلەن، — ئىشان خان خوجىنىڭ ئەجىلى ھامان مېنىڭ قولۇمدا. ئەمما، ئالدىراقسانلىق قىلىشقا زىنھار بولماس. چۈنكى سەلتەنەت باشپاناھسىز قالسا ئەلدە تەپرىقىچىلىك، باشباشتاقلىق كۆتۈرۈلۈپ ئاۋام - رەئىيەت زۇلۇم، يوقسۇزلۇق ئاسارىتىدە قالۇر. ئەزىز پەرزەنتىم ھەسەن خوجا تېخىچىلا كىچىك، سەلتەنەتنى ھازىرچە ئۇنىڭغا زىنھار تۇتقۇزغىلى بولماس. ئالدىراقسانلىق قىلساق بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن تىكلەش مۇددىئايىمىز سۇغا چىلىشار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ مەسۇم خەلىپە بىرئاز ئۈمىدسىزلەندى.

— ئوردىدا خان ئاغىچا ئالىيلىرىنىڭ يېقىنلىرى يوقمىدۇر؟

— كەلگۈسىدە ھەسەن خوجىنى پەدەرىنىڭ ئورنىغا خان - سۇلتان قىلىپ تىكلەش مۇددىئايىمىزنى قوللايدىغانلار يوقمۇ ئەمەس. لېكىن، ئۇلار ئانچە كۆپ ئەمەس، — دېدى مەلىكە

لىدى.

شۇ كۈنى دانىيال خوجىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلدۈرۈپ، ئۆزى-
نىڭ ئايالى ئارقىلىق مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا خەت كىرگۈز-
گەن مەسۇم خەلىپە يەنە ئايالى ئارقىلىق جاۋاب خەت تاپشۇرۇۋال-
دى. خەتتە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزىنىڭ جۈمە كۈنى ئاستانە
كوچىسىنى ئايلىنىشقا چىقىدىغانلىقىنى، شۇ ۋاقىتتا مەسۇم خە-
لىپىنىڭ ئايالچە كىيىنىپ، يۈزىگە چۈمپەردە سېلىپ،
مۇلازىم - كېنىزەكلىرى ئارىسىغا كىرىۋېلىپ، بىرلىكتە ھەرەم-
گە كىرىشىنى ئۇقتۇرغانىدى.

ئادەتتە جۈمە كۈنى ئاستانىدىكى يەتمىش ياشتىن يۇقىرى
بارلىق ئەركەكلەر جۈمە نامىزى ئوقۇش ئۈچۈن مەسچىت، جامە-
لەرگە باراتتى. ئەگەر بۇ كۈنى ھىدايىتۇللا ئىشان خان خوجىنىڭ
ئاغىچا - شاھبانۇلىرى كوچا ئايلانماقچى، نەرسە - كېرەك سېتى-
ۋالماقچى بولسا پۈتكۈل شەھەرگە جاكارچى چىقىراتتى - دە،
بارلىق سودىگەرلەر - تىجارەتچىلەر، ساراي، دۇكان - يايمىلى-
رىنى ئوچۇق قويۇپ قوياتتى. ئاغىچا - شاھبانۇلار بۇ ئىگىسىز
دۇكانلاردىن ئۆزلىرى خالىغان نەرسىلەرنى ئېلىپ، ئىختىيارىچە
پۇل - پۈچەك تاشلاپ قوياتتى.

ئايال كىشى سياقىدا ياسانغان مەسۇم خەلىپە جۈمە كۈنى
بىمالال ھالدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خىزمەتكارى قاتارىغا
قوشۇلۇۋالدى - دە، ھەرەمگە كىرىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم
بىلەن مەخپىي سۆھبەتلەشتى.

— جەننەتماكان خان ئاكامنىڭ بىئەجەل ئۆلۈمىدە ئەلۋەتتە
ئىشان خان خوجام ھەزرەتنىڭ قولى بار، — دېدى يۈزىگە نېپىز
قارا ھىلھىلە رومال سېلىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەسۇم
خەلىپىگە ئىلتىپاتسىزلا قاراپ، — بۇنى مەخدۇمزادە دانىيال
خوجىلا ئەمەس، ئاستانىدىكى ئەقىل - ھوشى جايىدا ئادەملەرنىڭ

قەسىرنىڭ باش غوجىدارى ھەرەمدىن چىقىرىپ قويدى.

— ئول مەلىكىنىڭ مۇرتەت ھىدايىتۇللا ئىشانغا ھالال جۈپ بولۇشقا رازىلىق بېرىشىمۇ پۈتۈنلەي سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ھالاكەتتىن ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن ئەردى، — دېدى مەسۇم خەلىپىنىڭ بايانلىرىنى ئاڭلاپ بولغان دانىيال خوجا سۆز ئېلىپ، — مەلىكىنىڭ مۇددىئاسى شۇ بولىدىغان بولسا، بىزمۇ سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش تۇغ - شەددىسىنى كۆتۈرۈپ چىقايلى. ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىز ئۈچۈن بۇنىڭدىن ئۆزگە نىجاتلىق يولى يوقتۇر.

ئۇلار مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن بىرلىشىپ ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىق سەلتەنىتىنى يوقىتىش ھەققىدە تۈن نىسپىگىچە پىلان تۈزۈپ چىقىشتى.

6

شاھىنىشىن.

توققۇز پايىلىك مەرمەر شاھ سۇپىدىكى ئالتۇن تەختتە گىدىيىپ ئولتۇرغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خىيالچان كۆزلىرىدىن ئوي - خىياللىرىنىڭ ئاللىقاياقلارغا پەرۋاز قىلىۋاتقانلىقىنى بىلىۋالماق تەس ئەمەس ئىدى. شاھ سۇپىسىنىڭ ئىككى تەرىپىدىكى مەخمەل كۇرسىلاردا قول قوۋۇشتۇرۇپ، خۇشامەتگۇيلۇق بىلەن ئولتۇرغان ئەمىرلەر ئىشان خوجىسىنىڭ چىرايىغا تەمەگەرلىك بىلەن قارىشاتتى.

ئىشان خانلىق سەلتەنىتىدە ئولتۇرغان بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان بىرئاز جۇدەپ قالغان، چاچ - ساقاللىرىنىڭمۇ قارىسىدىن ئېقى كۆپىيىپ قالغانىدى. ئىشان بۇ

مۆھتەرەم خېنىم ھەسرەتلەنگەن ھالدا، — شۇڭا، ھازىرچە پۇرسەت - نۆۋەت بىز تەرەپتە ئەمەستۇر. دانىيال خوجا ھەزرىتىمگە مۇددىئايىمىزنى يەتكۈزۈپ قويسۇنلار. بىر مەزگىل پۇختا تەييارلىق كۆرگەيمىز. ئاۋۋال تەسەررۇپىمىزدىكى سۇلۇكى ئىسھاقىيە غازاتچىلىرى جەمئىي بولغاي. بۇل ھەقتە بىر قىسىم يۇرت بەگلىرى بىلەن تۈزۈشكەن ئەھدۇ پەيمانىمىز باردۇر. ۋاقتى كەلگەندە مەن ئوردا ئىچىدىن، سىلەر تېشىدىن تەڭ ھەرىكەت قىلىمىز.

— خوش، بۇنى بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىزگە تامامى يەتكۈزگەيمىز، — دېدى مەسۇم خەلپە قايتىدىن ئۈمىدلىنىپ، — بۇيۇك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن تىكلەش بىزلەركىم سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭمۇ مۇددىئايىمىزدۇر.

— خەلپەمىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىن ھەرەمگە كىرمىكى تولىمۇ خەتەرلىكتۇر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، — ئاغىچىلىرىنىڭ قولىغا دەستەك يېزىپ بېرەي، ھەرقانداق ئىش - كۈشلەر بولسا بىمالال كىرىپ مەن بىلەن كۆرۈشكەي.

— ھىممەتلىرىگە ھەشقاللا، خان ئاغىچا، ئاللا ئىگەم نىيەت - مۇددىئالىرىمىزغا يەتكۈزۈپ ئىشلىرىمىزنى ئاسان قىلغاي.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئالدىن تەييارلاپ قويغان بىر بوغچا نەرسىنى مەسۇم خەلپىنىڭ ئالدىغا قويدى.

— بۇ ئاقچىلارنى مەقسەت - مۇددىئالىرىمىز ئۈچۈن خەج - خىراجەت قىلسۇنلار، قالغىنىنى ئاغىچىلىرى ئارقىلىق ئاز - ئازدىن چىقارتىپ تۇرىمەن. دانىيال خوجامغا سالامىمىزنى يەتكۈزگەيلا.

مەسۇم خەلپە ئېغىر بىر بوغچا كۈمۈش تەڭگىنى قولتۇقىغا مەھكەم قىستى - دە، قېلىن چۈمبەردىنى قايتىدىن بېشىغا سېلىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن خوشلاشتى. ئۇنى مەلىكە

قويۇش، مال - مۈلۈكلىرىنى بۇلاش - تالاش، ئۆلتۈرۈش ۋەقە-
لىرىمۇ ئاپاق خوجا ئۈچۈن يەنە بىر باش ئاغرىقى ئىدى. پۈتكۈل
ھەرەمنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى ئۆزىچە چاڭگىلىغا ئېلىۋالغان
مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ قاتتىق قوللۇقىدىن، كىيىم - كې-
چەك، يېمەك - ئىچمەك ۋە باشقا خەج - خىراجەتلەردىن قىسىش-
لىرىدىن، مەلىكىلىك، خانزادىلىك ئېسىل نەسەبىنى پەش قى-
لىپ تۇرۇپ چوڭچىلىق، ھاكاۋۇرلۇق قىلىشلىرىدىن جاق توي-
غان باشقا خانىش - بانۇلىرىنىڭ، ئاغىچا - توقاللىرىنىڭ داد-
خورلۇقلىرىمۇ ئىشانىنىڭ كۆڭۈل ئارامىنى بۇزۇپ تۇراتتى. شۇ
كۈنلەردە ئاپاق خوجا پادىشاھ بولۇشىنىڭ سۇلۇك پېشۋاسى بولۇش-
تەك سەلتەنەت سورىغانىنىڭ سۇلۇك تەۋرەتكەندەك ئۇنچە ئاسان
ئىش ئەمەسلىكىنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

«ئىلگىرىكى خان - سۇلتانلارمۇ مۇشۇنداق غەم - ئەندىشىدە
ياشىغان بولغىيمىتى. ئىنساپسىز جۇڭغار خان خوجامغا ھەر يىلى
ئەۋەتىدىغان ئولپاننى ۋاقتىدا يولغا سالمىسام تېخى خاپىلىق، ئول
خاپىلىقتىن قېچىپ قۇتۇلماقمۇ تەس تېخى. شۇنداقلا غەزەپ
قىلسا يەجۈجى - مەجۈجى لەشكەرلىرىنى باشلاپ كېلىپ، بۇل
سەلتەنەتنى مەندىن سويۇپ ئېلىپ، باشقا بىر كىمنى خان قىلىپ
تىكلەشكە ئاران تۇرىدۇ. كىم بىلىدۇ، ئىرەن قابۇرغەدىن سۇل-
تان ئىسمائىلخاننى ئەكېلىپ قايتىدىن خان قىلىپ تىكلەپ قويام-
دۇ تېخى. ئول ئولپان - خىراجەت ئۈچۈن رەئىيەتتىن سېلىق
يىغمىساق تېخى خاپىلىق، ھەدېسە سۇلتان ئىسمائىلخان زامانى-
سىدا مانچىلىك پادىشاھلىق سېلىق تاپشۇراتتۇق، ئىشان خوجام-
نىڭ زامانىسىدا ھەسسىلەپ ئېشىپ كەتتى، دەپ دادخورلۇق،
سەركەشلىك قىلغان، زۇلۇم سالساق جېنىدىن تويۇپ غەليان
كۆتۈرگەن. سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ قۇتراتقۇلۇق قى-
لىپ تېرىغان خاپىلىقى ئۇنىڭدىن يامان. ئانچىكىم تەرغىباتلىرى
بارقىلىق ئول نادان رەئىيەتنىڭ كۆڭلىنى مايىل قىلىشقا ئاران

ئەپتىنى ھەر قېتىم ئەينەكتىن كۆرگىنىدە، ئەپسۇسلۇق ئىلكىدە ئۇھ تارتاتتى. ئوردا تېۋىپلىرىغا، ھۆكۈمالارغا قېرىشنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان، ئاقىرىشقا باشلىغان چاچ ـ ساقاللارنى قارايتىدىغان، كۈندىن ـ كۈنگە زەئىپلىشىپ كېتىپ بارغان ئەرلىكىگە قۇۋۋەت بولىدىغان دورىلارنى ياساشنى بۇيرۇيتتى. ئەمما، يۇمران بۇغا مۆڭگۈزى، بۇغا قېنى، كۈندە ئۈچ ۋاخ يەۋاتقان بۇغا، ئۈلاي، جىگدىچوق ، باچكا، قۇشقاچ گۆشلىرى ئىشاننىڭ زەئىپلىشىپ كېتىپ بارغان تېنىگە كار قىلمايۋاتاتتى. بىر قىسىم تېۋىپلارنىڭ قىز بالا يۈرەكنى ياشارتىپ، بەدەنگە قۇۋۋەت بولىدۇ، قېرىلىقنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ دېگەن قىلچىمۇ ئىلمىي ئاساسى بولمىغان ھۆكۈملىرىگە قارىغۇلارچە ئىشەنگەن ئىشان ھەرىمىنى قىزلار بىلەن تولدۇرۇۋەتكەنىدى. ئەمما، ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان يوق دېگەندەك نۇرغۇن قىممەت باھالىق قۇۋۋەت دورىلىرىنىڭ كۈچى بىلەن ئاشۇ بەختى قارا قىزلارنىڭ قۇچىقىدا بىر كېچە ياتقان ئىشان ئەتىسى تېخىمۇ روھسىز، جانسىز ھالدا ئورنىدىن تۇراتتى، پۇت ـ قوللىرى تىترەپ كۆزلىرى چاپاقلىشاتتى. ئىشاننىڭ غېمى يالغۇز بۇلا ئەمەس ئىدى. دەسلەپتە ياۋاش، قانائەتچان كۆرۈنگەن خەلق ئىشاننىڭ جۇڭغار خانىغا ھەر يىلى تاپشۇرىدىغان ھەددى ـ ھېسابسىز ئېغىر ئولپاننى ئۆز قەرەلىدە تاپشۇرۇش ئۈچۈن ھەسسىلەپ سالغان ئالۋان ـ سېلىقلىرىغا چىدىماي، پات ـ پات قوزغىلاڭ كۆتۈرەتتى. تەييارتاپ ئىشان ـ خوجىلار، خەلپە ـ سوپىلارنىڭ قات ـ قات سېلىقى، زۇلۇملىرىدىن خەلق ئاپاق خوجىنىڭ ئىشان خانلىق سەلتەنىتىگە نارازى بولۇشقا، ئىلگىرىكى سەئىدىيە سەلتەنىتىنى سېغىنىشقا باشلىغانىدى. ئۇنىڭدىن باشقا سولۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرىنىڭ توختىماي ئېلىپ بارغان قوتراتقۇلۇقلىرى سەۋەبىدىن پات ـ پات يۈز بېرىدىغان قىرغىنچىلىقلار، سولۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ، باي ـ تۆرىلەرنىڭ، ئىشان ـ خوجىلارنىڭ ئۆيلىرىگە ئوت

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئاخىرقى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ئەمىرلەر چايان چاققاندەك چۆچۈشتى. گەرچە ئۇلار ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ دۇنيانىڭ پۇچەك پۇلغا ئەرزىمەيدىغان مەئىشەتلىرىدىن كېچىش تەرغىباتىغا تەڭ دوست تارتىشىپ بېرىشكىنى بىلەن، ھەمىشىندىن بىر تەڭگە پۇل خەجلەپ قالغان كۈنى ئىچى ئېچىشىپ، ئاشۇ بىر تەڭگىنىڭ ئورنىنى ئون تەڭگە قىلىپ تولدۇرمىغۇچە كۆڭلى ھەرگىز ئارامىغا چۈشمەيتتى. شۇڭا، ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ كەملەپ قالغان خەج - خىراجەتنى سەنلەردىن ئالىمەن دېگەن مەنىدىكى سۆزلىرىنى ئاڭلاپ، جان - ئىمانلىرى چىقىپ كەتتى - دە، ھەر ئاماللارنى قىلىپ خەلقتىن سېلىقنى تولۇق يىغىش نىيىتىگە كېلىشتى.

— خوش، سىرتتا قانداق گەپ - سۆزلەر بار؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا ئىشان ياتىشبېگىگە قاراپ.

— جانابىي ئانھەزرىتىمگە مەلۇم بولغاي، — دېدى كوسا، تاز چىراي ئەمىر ئورنىدىن تۇرۇپ، — ھەرقايسى يۇرتلاردىكى خۇپىيە - پايلاقچىلارنىڭ يوللىغان مەلۇماتىدىن قارىغاندا، قارغىلىق، سانجۇ، قاراقاش قاتارلىق يۇرتلاردا ئىسھاقىيەچى ئازمىلارنىڭ يىغىلىشلىرى كۆپىيىپ قاپتۇدەك، ئۇل يۇرتلاردىكى تەقىبنى كۈچەيتىش خۇسۇسىدا يۇرت بەگلىرىگە مەلۇمەت يوللىدۇق.

— ئاستانىدىكى رەئىيەتنىڭ ئەھۋالىچۇ؟

— ئاستانىدىكى رەئىيەتنىڭ ئەھۋالى ھازىرچە خېلىلا تىنچ، ئەمما قىبلىگاھىمنىڭ قارغىشىغا ئۇچراپ، پەرمانلىرى بويىچە ئەنبەدەن① قىلىنىپ دەرگاھلىرىدىن ھەيدەلگەن سوپى بابارەھىم مەشرەپ② ئاستانە رەئىيىتى ئارىسىدا دەھرىي نەزمىلەرنى ئوقۇپ، خان خوجامغا ۋە ساداقەتمەن سۇلۇكىمىزگە تىل تەگكۈزمەكتە. ئەل - رەئىيەتنىڭ ئارىسىدا ئۇل رىياكار سوپىنىڭ ھۆر-

---

① ئەنبەدەن — ئاختا قىلىش جازاسى.
② بابارەھىم مەشرەپ — ئاتاقلىق ئىسيانكار شائىر شاھ مەشرەپ.

تۇرىدۇ. پۇتكۇل ئەلنى پىتنە - پاسات قاپلاپ كەتتى. سەلتەنەت
سۇرى بىلەن بېسىقتۇرماق بەسى مۇشكۇل بولماقتا...»
قايسىبىر ئەمىرنىڭ قاتتىق يۆتىلىپ كېتىشىدىن ئېسىگە
كەلگەن ئىشان دەرھال خىيالدىن باش كۆتۈرۈپ ئاغزىغا قاراپ
تۇرغان ئەمىرلەرگە يۈزلەندى.

— خوش، جۇڭغار خان خوجام دەرگاھىغا يولغا سالىدىغان
خەج - خىراجەت، ئالباتلار[①]تەييار بولدىمۇ؟

— يوقسۇ، خان خوجا، — دېدى باج - سېلىق ئەمىرى
قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئانەزىرىتىمگە مەلۇم بولغايكى، قارا
مۇسۇلمان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنىڭ قوترىتىشى بىلەن
بىر قىسىم ئىمانى سۇس، گەدەنكەش ئازغۇنلار خان خوجامنىڭ
مۇقەددەس پەرمانىغا سەركەشلىك قىلىپ، ئالۋان - سېلىق تاپ-
شۇرۇشتىن باش تارتىپ غەليان كۆتۈرگەنلىكى ئۈچۈن، سەلتە-
نەتىمىزنىڭ ھىمايىچىسى، يۆلەنچۇكى موڭغۇل خان خوجام دەر-
گاھىغا ئەۋەتىلىدىغان خىراجەتلەرنىڭ ئاران دېگەندە يېرىمى
تەق بولدى. كەم - كۇتىسىنى يىغىشقا لەشكىري دىۋان ھەم-
كارلىشىپ لەشكەر چىقارمىسا، جازا - جاساق دىۋانى ھەمدەمدە
بولمىسا، قالدى خىراجەتلەرنى پات يېقىندا تەييار قىلالماسمىز.

— زەڭگى باسقاقبېگىم تولا ئالدىرىتىۋاتىدۇ، — دېدى ھى-
دايىتۇللا ئىشان تەختىنىڭ يېنىدىكى بوش تۇرغان شاھانە كۇرسىغا
ئېھتىرام بىلەن قاراپ قويۇپ، — بۇل ئىشلارغا لەشكىري دىۋان
بىلەن جازا - جاساق دىۋانى ھەمدەمدە بولسۇن. يارلىققا سەركەش-
لىك قىلغۇچىلارغا قىلچىلىك سىلە - رەھىم قىلماي كاللىسى
ئېلىنىپ، باشقىلارغا ئىبرەت قىلىنسۇن. ناۋادا ئۇل خەرج -
خىراجەتلەر ۋاقتىدا غەملەنمىسە جانابىي ئەمىرلەرنىڭ خەزىنىسىگە
مۇراجىئەت قىلىشقا مەجبۇرمىز.

---

① ئالبات — جۇڭغارىيىدىكى موڭغۇللارغا يەر تېرىپ بېرىش ئۈچۈن ئەۋەتىلىدىغان
چاكارلار.

ئىئتمادى قال ئېتىپ قالدىڭ ئارا يوللاردا سەن،
تىنمايىن شامۇ سەھەر قىلغان تىلاۋاتىڭ قېنى؟
يەتتە مەرتە ھەج قىلىپ، مالىڭنى سەن تاراج ئېتىپ،
دەستىگىرى ئاخىرەت بولغان ساخاۋاتىڭ قېنى؟
بەس تەكەببۇر ئەيلەدىڭ قالدىڭ لەئىن ۋابەستەسى،
فەتھۇ نۇسرەت تاپقالى قىلغان مۇناجاتىڭ قېنى؟
جۇملە رەختى ئاخىرەت قىلدىڭ بۇ شەيتان ئەلچىسى،
دەفتەرى ئىشقىڭنى سەرىپ كەتكەن خىيالاتىڭ قېنى؟
......

— بولدى بەس!

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ غەزەپلىك ئەلپازىنى كۆرۈپ ياتىشىپ-
گى قورقۇنچتىن تىترەپ كەتتى. ۋەھىمە قاپلىغان شاھنىشىن
سۇكۇتكە چۆمدى. قورقۇپ كەتكەن باشقا ئەمىرلەرمۇ دەس ئورنى-
دىن تۇرۇپ قول باغلاشتى.

— بۇ مۇرتەتنىڭ گۇناھىغا توۋا قىلماقتا يوق، يازغان
نەزمىلىرىگە قارىمامدىغان، ھۇ دوزاخنىڭ تۇرۇسىغا تىلىدىن
ئېسىلغۇر.

ئوردا ئەركانلىرى خان ئىشان ئاپاق خوجىسىغا نېمىدەپ
تەسەللى بېرىشنى بىلەلمەي تېپىرلاپ كېتىشتى. بۇنىڭدىن ئاز-
كەم بىر يىل ئاۋۋال ئاتاقلىق شائىر مەشرەپ، ھىدايىتۇللا ئىشان-
نىڭ ھەرىمىدىكى بىر قىز بىلەن ئىچ - پەش تارتىشىپ قالغان
گۇناھى ئۈچۈن، ئىشان «پىرى بۇزرۇكنىڭ يۈزىگە ئاياغ قويدى،
پىرنىڭ نېسىۋىسىگە كۆز تىكتى» دېگەن گۇناھ بىلەن جازالىنىپ
ئاختا قىلىنىپ، سوپىلىق مەرتىۋىسى ئېلىپ تاشلىنىپ، ئوردا
ھەم خانىقادىن قوغلاپ چىقىرىلغانىدى، شۇنىڭدىن كېيىن قاتتىق
نارازى بولۇپ، ھىدايىتۇللا ئىشاندىن، ئىشقىيە سۇلۇكىدىن،
سوپىلىقتىن ئىخلاسى قايتقان شائىر سوپى - دەرۋىشلەرنى، ئەھ-

مەت ـ ئىناۋىتى ھەسسىلەپ ئاشماقتا. ئاۋام ئۇنى شاھ مەشرەپ ئەۋلىيا دەپ ئۇلۇغلاپ ئىخلاس قىلماقتا...

— شاھ مەشرەپ ئەۋلىيا؟ — ئۆزىنى بىردىنبىر ئەۋلىيا ساناپ كەلگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈرىكى ھەسەتتىن ئاچچىق ئىچىشتى، — ئول مۇرتەتنىڭ يازغىنى قانداق دەھرىي نەزمىلەر ئىكەن؟

ياتىشبەگ قوينىدىن بىرنەچچە ۋاراق قەغەزنى ئېلىپ ئاپاق خوجىغا ئۇزاتتى.

— ئول دەھرىي نەزمىلەردىن بىرنەچچىنى خۇپىيەلىرىمىز يېزىۋالغانىكەن، خان خوجام نەزىرىدىن ئۆتكۈزگەي.

— ئوقۇسۇنلار، — دېدى ئاپاق خوجا قاپىقىنى تۈرۈپ.

ياتىشبېگى شېئىرنى ئوقۇشقا باشلىدى:

خوجا، سەيىد، بەگۇ خان ـ سەردارىلەر بەركار ئىسە،
زۇلۇم تىغىن تىز ئىتەردە ھەربىرى نامدار ئىسە،
كاسەلەپ كەززاب شەيخلەر بۇ ۋەتەندە بار ئىسە،
كۇفر ئىلىگە مەشرەبدەك رەھنەما پەيدا بولۇر.
......

— يەنە بارمۇ؟

شېئىرنى ئاڭلاۋېرىشكە تاقىتى قالمىغان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بۇ تەئەددىسىنى چۈشەنمىگەن ياتىشبېگى يەنە بىر پارچە شېئىرنى ئېلىپ ئوقۇشقا باشلىدى:

مەن سالام قىلدىم ساڭا قىلغان ئىشاراتىڭ قېنى؟
مەردى ھەقنى بىلگەلى ئەمدى كاراماتىڭ قېنى؟
بولدى مەقبۇلىڭ سىنىڭ مەردۇتكى، ئەمدى ئىنتىزار،
يەتمىش ئىككى بەھىس ئېيتىپ ئالغان ئەماناتىڭ قېنى؟

لىرىغا، ئىخلاسمەن مۇرىت ـ مۇخلىسلىرىنىڭ مېھماندارچىلىق-
لىرىغا بارمايتتى. شۇ تاپتا ئىشاننىڭ كۆز ئالدىدىن مەشرەپكە
مۇناسىۋەتلىك كۆرۈنۈشلەر بىر ـ بىرلەپ، ئۆتۈشكە باشلىدى.
ئەنە، خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، مەشرەپ قاتارلىق بىر توپ
سوپى ـ دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ كېتىپ باراتتى، دەرۋازىسى
ئالدىدا خىزمەتكارىنى ئۇرۇۋاتقان بايغا كۆزى چۈشتى. بۇ باي
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئىخلاسمەن مۇرىتلىرىدىن ئىدى. باي ئە-
شاننى كۆرۈپ، دەرھال ئالدىغا كېلىپ سالام بەردى.
— ئى زاتىل ئەقتابىم، بۇ قۇل نېمە گۇناھ قىلدى؟ نېمە
ئانچە زۇلۇم سېلىپ ئازابلايسەن؟ — سورىدى ھىدايىتۇللا
ئىشان.
— جانابىي قۇتبىل ئەقتاب پىرى بۇزرۇكۇمغا مەلۇم بول-
غاي، — دېدى باي قول قوۋۇشتۇرۇپ تۇرۇپ، — بۇ تۇزكور
قەلەندەر يۈز تەڭگىگە ئالغان ئارغىمىقىمغا توخۇ پوقى يېگۈزۈپ
ئۆلتۈرۈپ قويۇپتۇ.
باينىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان بىرنېمە دەپ
بولغۇچە مەشرەپ ئالدىراپ سورى:
— ئاتاڭ بارمۇ، باي ئاكا؟
— ئاتام يوقتۇر، — دېدى باي مەشرەپنىڭ نېمە مەقسەتتە
بۇ سوئالنى سورىغانلىقىنى بىلەلمەي.
— نەگە كەتتى؟
— جەننەتماكان پەدەرىم ئۆلگەندۇر، ئاللانىڭ دەرگاھىغا
كەتكەندۇر.
باينىڭ جاۋابىنى ئاڭلاپ مەشرەپ يەنە ئالدىراپ سورىدى:
— ئېيتچۇ، باي ئاكا، يۈز تەڭگىگە ئالغان ئارغىمىقىڭ توخۇ
پوقىنى يەپ ئۆلۈپتۇ، ئۇنداقتا ئاتاڭ كىمنىڭ پوقىنى يەپ
ئۆلگەن؟
مەشرەپنىڭ كۈتمىگەن يەردىن قويغان سوئالىغا باي قى-
زىرىپ ـ تاتىرىپ نېمە دېيىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى. ھىدا-

لى سۇلۇكنى، ھىدايىتۇللا ئىشاننى ئىنكار قىلىدىغان ئىسيانكار شېئىرلارنى يېزىپ خەلق ئارىسىدا تارقاتقانىدى. بۇ ئىشتىن ئوردا ئەركانلىرىنىڭ تولۇق خەۋىرى بار ئىدى. ئەمما، ھىدايە-تۇللا ئىشانغا قايسى يوسۇندا مەلۇمات يوللاشنى بىلەلمەي بېشىنى ئىچىگە تىقىۋالغانىدى.

شۇ تاپتا تەختتە قاپېقىنى تۈرۈپ ئولتۇرغان ئىشانىنىڭ ئوي - خىياللىرى تىنچسىز ئىدى.

ئەنە، بۇنىڭدىن خېلى يىللار ئىلگىرىكى نەمەنگاندىن سوپە-لىقتا كامالەتكە يېتىشنى كۆزلەپ، قەشقەردىكى ھەزرەت خانىقا-ھىغا كېلىپ ھىدايىتۇللا ئىشانغا قول بېرىپ مۇرىت بولغان مەشرەپ.

ھەزرەت خانىقاھىدىكى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئارىسىدا چې-چەنلىكى، سۆزمەنلىكى، نەزمە - مەسنەۋى تۇزەشتىكى چاققانلى-قى، ئەھلى سۇلۇك تەلىماتلىرىنى ئۆزلەشتۈرۈشتىكى ئۆتكۈرلۈ-كى بىلەن تېزلا كۆزگە كۆرۈنۈپ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەتىۋار-لىشىغا، ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن مەشرەپ.

باشقا خەلىپە - سوپىلار، مۇرىت - مۇخلىسلار ئىشاننىڭ ھەربىر سۆزلىرى ئۈچۈن «پىرىمنىڭ ئەمرى خۇدانىڭ ئەم-رى»، «خۇدا ھەق، خوجام ھەق» دەپ قول باغلاپ تۇرسا، مەشرەپ ساقال غېرىچلايتتى، ئۆتكۈر، مەنىلىك، ھەجۋىلىرى بىلەن ئىشاننىڭ ئالدىدا ئۆزىنى ئەركىن تۇتاتتى. ئۆزىگە چەكسىز ئىخلاس باغلىغان بۇ ياقا يۇرتلۇق مۇرىتنىڭ ھەربىر ئىش - ھەرىكەتلىرى، سۆزلىرى، خۇي - ئادەتلىرى ئىشانغا باشقىچە يېقىشلىق تۇيۇلاتتى. ھەرقانداق جەررە - ساما سورۇنىغا مەشرەپ قاتنىشىپ قالسا، خۇددى بىر پارچە ئوت - يالقۇن باشلاپ كەلگەن-دەك بۆلەكچە قىزىتىۋېتەتتى. يېڭى - يېڭى نەزمىلىرى بىلەن ھەلقە - سۆھبەت ئەھلىنىمۇ، ھىدايىتۇللا ئىشاننىمۇ ھاياجانغا سالاتتى. شۇڭا، ئىشان، مەشرەپسىز ھەلقى - سۆھبەت سورۇن-

شۇ تاپتا كۆز ئالدىدىن بىرمۇبىر ئۆتۈۋاتقان بۇ كۆرۈنۈشلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ يۈرىكىنى ھەرە چاققاندەك ئېچىشتۇرۇپ ئازابلايتتى. ئۇ مەشرەپنىڭ ئەينى چاغدا ئۆزىنى مەدھىيىلەپ يازغان «ھەر نەپەسى مەندە بار، قىلدى مەدەت ئاپاق خوجام» رادىفلىق غەزىلى بىلەن بايا ياتىشبېگى ئوقۇغان شېئىرلىرىنى سېلىشتۇرۇۋىدى، ئىچى لىپمۇ لىپ زەھەرگە تولدى.

— كۆزدىن دەرھال يوقىتىش كېرەك ئول مۇرتەتنى!

ھىدايىتۇللا ئىشان كۆڭلىگە پۈككەن بۇ مەقسىتىنى قانداقسىگە ئۈنلۈك دەپ سالغىنىنى ئۆزىمۇ تۇيماي قالدى. ۋەھىمە ئىلكىدە ئۈنلۈكرەك تىنىشقىمۇ پېتىنالماي ئولتۇرغان ئوردا ئەركانلىرى دىڭگىدە چۆچۈشتى - دە، تەختتە گۆلىيىپ ئولتۇرغان خان ئىشانغا قورقۇمسىراپ قاراشتى.

7

ھەرەم.

«پەرىشتە قەسرى» دەپ ئاتىلىدىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ قەسرى ئاپاق خوجا ئىشان خانلىق تەختتە قايتا ئولتۇرغاندىن كېيىن، مەخسۇس مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئاتاپ سالدۇرۇپ بەرگەنلىكى ئۈچۈن يېڭىلىقى، قۇرۇلمىسىنىڭ كاتتىلىقى، تام - تورۇس، دېرىزە - پەنجىرىلىرىنىڭ بېزىلىشىنىڭ ھەشەمەتلىكلىكى بىلەن باشقا خانىش - شاھبانۇلارنىڭ قەسرىدىن ئالاھىدە پەرقلىنىپ تۇراتتى. قەسرىنىڭ تاشقىرىقى ۋە ئىچكىرىكى ھويلىلىرى پېشايۋانلىق بولۇپ، ئوتتۇرىدا چىرايلىق گۈللۈك، گۈللۈكنىڭ ئوتتۇرىسىدا سۇپسۈزۈك سۇ تولدۇرۇلغان، تېگىدىكى ۋە چۆرىسىدىكى رەڭدار مەرمەر تاشلار كۆرۈنۈپ تۇرىدىغان كۆل، كۆلدە ئېتىلىپ سۇ چاچرىتىپ تۇرىدىغان فونتانلار

يىتۇللا ئىشان بولسا ئىچ - ئىچىدىن قىستاپ كەلگەن كۈلكىسىنى يوشۇرۇشقا تىرىشاتتى.

ئەنە، ھەزرەت خانىقاسىدا جەررە - ساما قىزىماقتا. قولىغا مۆڭگۈز دەستىلىك ساپايىنى ئېلىۋالغان مەشرەپ ھالقا بولۇپ ئولتۇرغان سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا، ھىدايىتۇللا ئىشانغا قاراپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ، ئىشان پىرىنىڭ ئۆزىگە كۆر-سەتكەن چەكسىز مېھرىبانلىقىغا ھەمدۇسانا ئېيتىش، تەرىقەتتە كامالەتكە يېتىش، مەرىپەتنىڭ چوققىسىغا چىقىش ئىستىكىنى بىلدۈرۈپ، ئىشان پىرىنى مەدھىيىلەپ يازغان نەزمىسىنى ئوقۇماقتا:

روزى مىساق① كۈي دېدى، كۈيدۈم - ياندىم كۈل بولدۇم،
يولدا ياتقان خار② ئەردىم، نەزەر تاپتىم گۈل بولدۇم؛
جامى شاراپ ئىزلەدىم، بىھەمدۇللا مۇل بولدۇم،
بىر ئىگىسىز ئىت ئەردىم، ئىگەم تاپتىم قۇل بولدۇم؛
تۇتتۇم مەقام③ ھەيرەتتىن④ مەندە ھەيرەت قالمادى.

تۇتتۇم پىرىنىڭ ئىتەگىن ئاخىر يولغا باشلادى؛
يولدا قالغان گۇمراھنى⑤ ئاپاق غوجام خوشلادى؛
كىمكى كىردى بۇ يولغا ئۆزلۈكىنى⑥ تاشلادى؛
يارى بىلەن ئاھ ئۇرۇپ ئىككى كۆزىن ياشلادى؛
تىنماي ئايتاي ساناسىن⑦ خابى غەفلەت⑧ قالمادى.
......

① مىساق — ئادەم يارىتىلغان كۈن.
② خار — تىكەن.
③ مەقام — تۇرار جاي، ئورۇن.
④ ھەيرەت — ھەيران بولۇش.
⑤ گۇمراھ — يولدىن ئازغان.
⑥ ئۆزلۈك — مەنمەنلىك.
⑦ ساناسىن — ماختاش.
⑧ غەفلەت — غەپلەت ئۇيقۇسى، بىخەۋەرلىك، ئۇيقۇ.

نى خان قىلىپ تىكلەپ، سەئىدىيە خانلىقىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئارزۇسى ھەسسىلەپ ئاشاتتى. ئەمدىلا ئون ئۈچ ياشقا كىرگىنىگە قارىماي بۇرۇتلىرى خەت تارتىشقا باشلىغان ھەسەن خوجا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆزىگە بالاغەتكە يەتكەن ئون ئالتە - ئون يەتتە ياشلىق يىگىتلەردەك كۆرۈنەتتى. ئانىسىنىڭ قاتتىق تەلەپ قويۇشى بىلەن جەڭبازلىق ماھارىتىنى كۆڭۈل قويۇپ ئۆگىنىۋاتقان بۇ خوجىزادە سۇلۇك تەلىماتلىرىدىن كۆرە، سەئىدىيە خانلىقىنىڭ — ئانا تەرەپ جەمەتىنىڭ پېشۋالىرىدىن سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئابدۇرەشىدخان، سۇلتان ئابدۇللاخان قاتارلىق مەشھۇر ئىستىبلاچى، ھۆكۈمدارلارنىڭ سەلتەنەتلىك ھاياتىغا بەكرەك قىزىقاتتى. كەلگۈسىدە سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇپ خان - سۇلتان بولۇش ئارزۇسىنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇنىڭ كاللىسىغا ئاستا - ئاستا سىڭدۈرۈۋەتكەنىدى. شۇڭا ئۇ ئوردىدا پات - پات بولۇپ تۇرىدىغان ۋەلىئەھدى ھەققىدىكى تالاش - تارتىشلارنى ئاڭلاپ قالسا تۈرلۈك خىياللارغا غەرق بولاتتى. ئۇدۇل ھەرەمگە كىرىپ ئانىسى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا دادخورلۇق قىلاتتى.

— ئاكام يەھياھ خوجىنى ۋەلىئەھدى بولغۇدەك، ئىشان خان ئاتامنىڭ ئورنىغا ئىشان خان بولغۇدەك دېيىشىۋاتىدۇ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ناھايىتىمۇ ئامراق بىر نەرسىنى بىراۋ تارتىۋېلىۋاتقاندەك غەزەپلىنەتتى.

— كىم شۇنداق دەيدۇ؟

— ئوردىدىكى ئەمىرلەر.

— ئۇلارنىڭ پىتنە - پاساتلىرىغا قۇلاق سالمىسىلا، خوجىزادەم. مەنلا ھايات بولىدىكەنمەن، سەلتەنەتكە سىلى خان بولىدىلا.

— ئىشان خان ئاتام ئاكامنى ۋەلىئەھدى قىلىپ بېكىتىپ قالسىچۇ؟

بار ئىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قەسرىنىڭ خىزمەتكار ـ كېنىزەكلىرى، باشقا ئاغىچا خېنىم ـ شاھبانۇلار قەسرىنىڭ خىزمەتكار ـ كېنىزەكلىرىدىن بىر ھەسسە كۆپ ئىدى.
ئىچكىرىكى ھويلىنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى فونتاننىڭ تۆۋىگە جايلاشتۇرۇلغان، ئىككى ئادەم بەھۇزۇر ياتقىلى بولغۇدەك سەـگۈنچەكتە پەي ياستۇقنى يۆلەنگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قولىـدىكى بىر پارچە خەتكە قادالغىنىچە خىيالغا كەتكەنىدى. ئىككى نەپەر كېنىزەك قىز سەگۈنچەكنىڭ گۈلدار شادىلىق توسۇقىدىن تۇتۇپ يەڭگىل تەۋرىتەتتى.

«... ئاۋامنىڭ ئاھۇ زارى پەلەككە يەتتى. ئاپاق خوجا خان ئىشاننىڭ زۇلۇم خەنجىرى سۆڭەككە پاتتى. ئى شانۇ شەۋكەتلىك مەلىكە ئالىيلىرى زىنھار غاپىل بولمىسۇنلارـكى، بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈـچۈن قىساس، ئادالەت شەمشىرىنى قولغا ئالىدىغان پەيت كەلدى. بىزلەركىم سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكى پېشۋاـسى بولمىش بالاگەردان پىر بۇزرۇكلىرى دانىيال خوجا، مەلىكە ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا قاراشلىق قالدۇق. مۇرىتلى ئىسھاقىيەچى غازىلار بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن ئادالەت زۇلپىقارىنى بىلەپ تەق بولۇپ تۇرۇشماقتا...»

شۇ تاپتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كاللىسىدا توختاۋسىز جاراڭلاپ تۇرغان بۇ سادالار، بايام مەسۇم خەلپىنىڭ ئايالى ئارقىلىق تاپشۇرۇۋالغان دانىيال خوجىنىڭ مەخپىي مەكتۇپىغا يېزىلغان سۆزلەر ئىدى.
بۇ يىل ئون ئۈچ ياشقا كىرىپ قالغان ئوغلى ھەسەن خوجىـنى ھەر قېتىم كۆرگىنىدە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوغلىـ

— چوڭ ئاغىچا خېنىم ئۆزىگە، كېنىزەك - خىزمەتكارلىرىغا كىيىم تىككۈزىدىكەن. ئۇنىڭدىن باشقا يۇرتى شېھىتدۆڭدىكى دادىسى ئوبۇلھادىبەگنىڭ مازار - مەقبەرىسىنى قايتىدىن ياساتماقچىكەن.

— مازار - مەقبەرىسىنى قايتىدىن ياساتقۇزغۇدەك ئول سەھرالىق ئاغىچىنىڭ دادىسى قانچىلىك ئادەم ئىكەن شۇنچە، سەلتەنىتىمىز ئۈچۈن قانچىلىك ئەجىر - تۆھپە كۆرسىتىپتىكەن. بەلگىلىمىدىن ئارتۇق بىر تەڭگە ئاقچا بېرىشكە زىنھار بولمايدۇ. شۇل تاپتا جۇڭغار خان خوجامغا ئولپان ئەۋەتىمىز دەپ، خەزىنە خېلىلا قۇرۇقدىلىپ قالدى. ئەھۋالنى چۈشەندۈرۈپ يولغا سالسۇنلار.

— چۈشەندۈردۇق، — دېدى ھەرەم خوجىدارى تەڭقىسلىقتا قالغان ھالدا، — ئەمما ئول بىكاۋۇل خوجام گەپ يەيدىغاندەك ئەمەس.

— ئۇنداقتا قېشىمغا باشلاپ كەلسۇنلار.

ھەرەم خوجىدارى چىقىپ كېتىپ ئۇزاق ئۆتمەي چوڭ ئاغىچا قەسرىنىڭ بىكاۋۇلىنى باشلاپ كىردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، كىچىك ئاغىچا خېنىم، ئالتۇن بويىلىرى ئېسەنمىكىن؟ — دېدى بىكاۋۇل مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بىر ئېگىلىپ سالام بېرىپ.

«كىچىك ئاغىچا خېنىم» دېگەن سۆزنى ئاڭلىسىلا جۇدۇنى تۇتۇپ قالىدىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىردىنلا ئاچچىقى كەلدى.

— ئاغىچا خېنىمغا ئېيت، — دېدى ئۇ قاپىقىنى تۈرۈپ، — ھازىر خەزىنىدە تۇزۇك ئاقچا قالمىدى. بەلگىلىمىدىن ئارتۇق خىراجەت بېرىلمەيدۇ. ئورۇنسىز تەلەپ قويۇپ تولا غەلۋە قىلمىسۇنلار.

— ھەرەمدە چوڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ پەرمانى دەخلىسىزدۇر، — دېدى بىكاۋۇل چوڭچىلىق بىلەن، — پەرمانبەردار

— بۇ زىنھار مۇمكىن ئەمەس، قولۇمدا خان ئاتىلىرىنىڭ ماڭا بەرگەن تىلخېتى بار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تويدىن ئاۋۋالقى ئاشۇ تىلخەتنى پەش قىلىپ ئاپاق خوجىغا ئوغلى ھەسەن خوجىنى ۋەلىئەھدى قىلىپ ئېلان قىلىشنى بىرقانچە قېتىم تەلەپ قىلغان بولسىمۇ، ھىدايىتۇللا ئىشان ماقۇل دەپ قويۇپ، نېمە ئۈچۈندۇر تېخىچىلا يارلىق چۈشۈرمەيۋاتاتتى.

شۇ تاپتا دانىيال خوجىنىڭ مەخپىي مەكتۇپىنى ئوقۇپ ئول-تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يېقىنقى ئىشلارنى ئېسىگە ئېلىپ بىرئاز ئالدىراپ قېلىۋاتاتتى.

«توغرا، بۇ ئىشلارنى ئەمدى كەينىگە سۈرگىلى بولماس، ئاڭلىسام چوڭ ئاغىچىمۇ ئوغلى يەھياھ خوجىنى ۋەلىئەھدى قىلىش ئۈچۈن بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ئارىغا سېلىپ ئىش تەۋرە-تىپتۇدەك. ئىشانىنىڭ مۇددىئاسىنى بىلمەك تولىمۇ تەس. دەر-ھال خوجىزادەمنىڭ ۋەلىئەھدلىك يارلىقىنى يازدۇرۇۋالاي…»

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خىيالىنى ئالدىراش كىرىپ كەلگەن ھەرەم غوجىدارى ئۈزۈپ قويدى.

— مۆھتەرەم خان ئاغىچا ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، تاغىسى سۇلتان ئىسمائىلخان دەۋرىدىلا ئاختا قىلىنىپ ھەرەمنىڭ خوجىلىق ئىشلىرىنى باشقۇ-رۇشقا قويۇلغان، ئاتمىش ياشلارغا كىرىپ قالغان بۇ ئادەمگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ قويدى.

— خوش، نېمە گەپ؟

— چوڭ ئاغىچا قەسىرىنىڭ بىكاۋۇلى خىراجەت سوراپ كەپتۇ.

— دەپتەرگە پۈتۈپ قويۇپ بەلگىلىمە بويىچە بەرسۇنلار.

— بەلگىلىمە بويىچە ئېلىشقا ئۇنىمايۋاتىدۇ.

— نېمىشقا؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سۆرمە سۈرۈلگەن قاپىقىنى سۈزۈپ.

بەرگەن تىلخېتىنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ، ئوغلى ھەسەن خوجىنى ۋەلىئەھدە قىلىپ جاكارلاشنى تەلەپ قىلدى. ئامالسىز قالغان ھىدايىتۇللا ئىشان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تەلىپىگە قوشۇلۇپ يارلىق جاكارلىدى. بۇ ئەلەمگە چىدىمىغان چوڭ ئاغىچا خېنىم چوڭ ئوغلى — قەشقەر ئەمىرى يەھياھ خوجىنىڭ قېشىغا يامانلاپ كەتتى.

شۇنداق قىلىپ ئوردا بىلەن ھەرەمدە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئىمتىيازى يەنە بىر قېتىم مۇستەھكەملەندى. ئىلگىرى ئارىسالدى بولۇپ تۇرغان بىر قىسىم ئوردا ئەركانلىرى كەلگۈسىدىكى خاننىڭ ۋالىدەسى بولمىش مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەرەپكە ئېغىشقا باشلىدى.

بولۇش بارلىق ھەرەم ئەھلىنىڭ بۇرچىدۇر. سەركەشلىك قىلىشقا زىنھار بولماس.

— ئېغىز غېرىچلىما، ئى ئىت بەچچە، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىردىنلا غەزەپلىنىپ، — كىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتقىنىڭنى بايقاپ سۆزلە.

— بايقاۋاتىمەن، — دېدى ھاقارەتلەنگەن بىكاۋۇل چوڭ ئاغىچا خېنىمنى ھىمات قىلىپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى ئانچە كۆزگە ئىلماي، — شۇل تاپتا كىچىك ئاغىچا خېنىمنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن.

— كېلىڭلار، بۇ ئەدەپسىز مۇرتەتنى دۇمبالاڭلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم جان - جەھلى بىلەن ۋارقىراپ.

— ئاچچىقلىرىغا ھاي بەرسىلە، ئاغىچا خېنىم، — دېدى بىكاۋۇل چىرايىنى ئۆزگەرتىپمۇ قويماستىن، — بىلىپ قويسىلا، مەن دېگەن چوڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ خاس مەھرىمى. سىلىنىڭ زۇلۇم قىلىش ھەققىلىرى يوق. سىلى ھەرقانچە پادشاھ - خان جەمەتىدىن بولسىلىمۇ، يەنىلا كىچىك ئاغىچا، مەرتىۋىلىرى چوڭ ئاغىچا خېنىمدىن تۆۋەن تۇرىدۇ.

قەھرى - غەزەپكە كەلگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم جان- جەھلى بىلەن ۋارقىرىدى.

— كېلىڭلار، بۇ گەدەنكەش ئىتنىڭ كاللىسىنى ئېلىپ، جەستىنى ھەرەمئاغىسىغا تاپشۇرۇپ بېرىڭلار!

ھەرەمنىڭ ئاختا قىلىۋېتىلگەن ياساۋۇللىرى شور پېشانە بىكاۋۇلنىڭ ئاللا - توۋىسىغا پەرۋامۇ قىلماستىن دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە قەسرىنىڭ سىرتىغا ئاچىقىپ كاللىسىنى ئالدى.

بۇ ئىش ھەرەمدە چوڭ بىر غوۋغا پەيدا قىلدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چوڭ ئاغىچا خېنىمنىڭ ئۆزىنى كۆزگە ئىلمىغانلىقى سەۋەبلىك قول ئاستىدىكى خىزمەتكارلارنىڭ ھاقارەتلىشىگە ئۇچرىغانلىقىنى باھانە قىلىپ پۈتكۈل ئوردىنى بېشىغا كىيدى ۋە ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ تويدىن ئاۋۋال يېزىپ

سېلىش مۇراسىمى، بەزمە - مەشرەپ، بەيگە، ئوغلاق تارتى-
شىش، دارۋازالىق، سارغايدى، چېلىشىش، چەۋگان، جەڭباز-
لىق ماھارىتى، مۇشائىرە كېچىلىكى... قاتارلىق كۆڭۈل ئېچىش
پائالىيەتلىرى پۈتۈنلەي چەكلەنگەنىدى. توي - تۆكۈن، ھېيت
- ئايەم، مېھماندارچىلىقلاردا ھەلقە - سۆھبەت، جەررە - سامالار
قاينايتتى. ئاپاق خوجا خەلقنى بۇ دۇنيانىڭ راھەت - پاراغىتىدىن
قول ئۈزۈپ تەركىدۇنياچىلىقتا ياشاشقا، بايلىق، گۈزەللىك،
مەئىشەت، ئويۇن - تاماشا، كىيىم - كېچەك، يېمەك - ئىچ-
مەك، ئۆي - تۇرالغۇ قوغلاشماسلىققا ئۈندىگىنىدى بىلەن،
خەلققە قات - قات زۇلۇم سېلىپ، ئوردىنى بىر قېتىم ياساپ،
رېمونت قىلىپ بېزەپ چىققانىدى. كونىدە دېگۈدەك ئېلىپ بېرىل-
دىغان مول ئوردا زىياپىتى تام - تورۇسلىرىغىچە ئالتۇندىن
ياسالغاندەك كۆرۈنىدىغان ھەشەمەتلىك شاھنىشىنىدا ياكى ئوردا
بېغىدىكى قەسىر - سارايلاردا ئۆتكۈزۈلۈپ تۇراتتى. نەغ-
مە - ناۋا، مەشرەپ - ئۇسسۇل، مۇشائىرە - ئىلمىي مۇنازىرى-
لەردىن مۇستەسنا ئۆتكۈزۈلىدىغان بۇ زىياپەتتە، يېمەك - ئىچ-
مەك تولىمۇ مول بولاتتى. ئوردا ئەركانلىرى تۈرلۈك تائاملارنى
ئالدىدىن ئاشقۇچە يەيتتى، ئاپقۇرلاپ شارابلارنى ئىچەتتى. نەشە
- بەڭلەرنى خۇماردىن چىققۇچە چېكەتتى - دە، ئاخىرىدا ساپايى-
لىرىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە ھۆكمەت ئوقۇپ، ساما سېلىپ،
جەررە تارتىشاتتى. سەلتەنەتلىك شاھنىشىنىڭ خانىقاغا ئايلىنىپ
قېلىشۋاتقانلىقىنى ھېچكىم خىيالىغا كەلتۈرمەيتتى. خەلق ئاچ -
زارلىقتا ئىڭرايتتى. ئوردا ئەركانلىرى خۇددى گېلىغا ھارام
تۇرۇپ قالغاندەك جەررە تارتىشاتتى.

بۈگۈن ئوردا زىياپىتى ئەمدىلا باشلىنىپ تۇرۇشىغا، شاھنى-
شىنىغا پالاقلاپ كىرگەن ھۆدەيچى ئاپاق خوجىنىڭ ئالدىغا كېلىپ
بېشىنى تۆۋەن سالغىنىچە قول باغلىدى.

— قۇتبىل ئەقتاب ئىشان خان خوجامغا مەلۇم بولغاي.

ئون ئىككىنچى باب

قىساسكار خانىم

1

مىلادىيە 1694 ـ يىل، باھار.

ئاپاق خوجا تەختكە چىققاندىن كېيىن قايتىدىن رېمونت
قىلدۇرۇپ بېزەلگەن شاھنىشىنىنىڭ تام ـ تورۇسلىرىدىكى ئال-
تۇن سۈيى بىلەن ھەل بېرىلگەن نەقىشلىرى، ئويۇق، تەكچىلە-
رى، تۈۋرۈكلىرى قۇياش نۇرىدا ۋاللىداپ كۆزنى چاقاتتى. خەلق-
قە قاتمۇ قات زۇلۇم سېلىپ جۇغلىغان خەزىنىنىڭ ھەر يىلى
موڭغۇل خانى غالدانغا ئولپان ئەۋەتىپ ئېشىپ قالغان قىسمىنى
ھەشەمەتلىك ئوردا قۇرۇلۇشىغا، ئەيش ـ ئىشرەتلىك تۇرمۇشقا
ئىشلەتكەنىدى. بىكار يەپ ۋۇجۇدىدىكى ھارام كۈچلىرىنى سىڭ-
دۈرەلمىگەن سوپى ـ دەرۋىشلەر توختىماي جەرره ـ ساما سېلى-
شىپ سەكرىشەتتى، توۋلىشاتتى. ئاچارچىلىق، نامراتچىلىقنىڭ
دەردىنى تارتىۋاتقان خەلق ئاجىز ئىڭرايتتى، زارلايتتى.

پۈتكۈل سەئىدىيە ئېلىدە ئىشان خانلىق سەلتەنىتى ھۆكۈم
سۈرگەن ئون نەچچە يىلدىن بۇيان، ئاپاق خوجىنىڭ تەشەببۇسى
بىلەن ئەنئەنىۋى بايرام ـ مۇراسىملار — نورۇز، قارلىق
تاشلاش، مايسا بايرىمى، ئوتتۇز ئوغۇل مەشرىپى، ئورۇق

چى مەرتىۋە گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈشىدىن ھەزەر ئەيلەش كېرەك.
بەلكىم سەلتەنەت ئىشلىرىغا زىيادە مۇئەككەل بولۇپ مازار پادىشا-
ھىمىنىڭ ياتقان مۇقەددەس قەدەم جايىبنى پات - پات تاۋاپ قىلىپ
تۇرمىغانلىقىم ئۈچۈن ئۇلۇغلار بۇ كېلىشمەسلىكنى راۋا كۆرۈپ
بېشارەت بەرگەندۇر. باراي، قەدەم جاي، مۇقەددەس مازارنى
تاۋاپ قىلاي، ئۇلۇغلاردىن مەدەت تىلەي. ئەمما... ئەمما...
ھەزرەت مازىرىنى تاۋاپ قىلغىلى قەشقەرگە بارسام، بۇل سەلتە-
نەتكە كىمنى مۇئەككەل قىلسام بولۇر؟ ۋەلىئەھدى سەلتەنەتنىڭ
ھۆددىسىدىن چىقالارمۇ؟...»
ئاپاق خوجا چىگىش خىياللار ئىلكىدە دەس ئورنىدىن
تۇردى - دە، نېمە دېيىشنى، نېمە قىلارىنى بىلەلمەي ھاڭۋې-
قىپ تۇرغان ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپمۇ قويماستىن شاھنىشىن-
دىن چىقىپ كەتتى.
— مازار پادشاھى پىرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى تا-
ۋاپ قىلىش نىيىتىگە كەلگەنلىكلىرى خويمۇ بەلەن ئىش بولۇپتۇ،
ئالىيلىرى، — دېدى ئاپاق خوجىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دەرھال ئىپادە بىلدۈرۈپ، — ئول مۇبا-
رەك تاۋاپگاھنىڭ گۈمبىزىنىڭ ئۇدا ئۈچ مەرتەم توختىماسلىقى
بىر كېلىشمەسلىكتىن بېشارەتتۇر. جانابلىرى پۈتكۈل ئەھلى
سۇلۇك ئۇممەتلىرىنىڭ قۇتبىل ئەقتابىدۇر. ناۋادا بىرلا كەشپىيۇ
كارامەت بىلەن ئول گۈمبەزنى مۇستەھكەم قىلسىلا ئەل -
يۇرت ئارىسىدىكى پىتنە - پاساتلار بېسىقىپ، تەسەررۇپىمىز
ئىچىدە ئىناۋەت - ئابرۇيلىرى ھەسسىلەپ ئاشقۇسىدۇر. ئۇنىڭ-
سىزمۇ ئول مۇبارەك قەدەم جايىنى تاۋاپ قىلىش يوللىرى بار
ئىدى. ئۇلۇغلاردىن، مازار - ماشايىخلاردىن مەدەت تىلىمەكلىك-
لىرى جايىزدۇر.
ئاپاق خوجىنىڭ ئاستانىنى، سەلتەنەتنى، تەختنى ۋاقتىلىق
تەرك ئېتىپ قەشقەرگە بېرىشى، ئۆز ۋەندىن بىرى مۇۋاپىق پەيت

— خوش، — دېدى ئىشان ھۆدەيچىگە كۆزىنىڭ قىرىدا قاراپ.

— قەشقەردىكى خوجىزادەم دەرگاھىدىن جىددىي مەلۇمات كەلدى.

— قېنى، خوش.

— خوجىزادەم يوللىغان مەلۇماتتا شۇنداق دېيىلىپتۇلەركى، ياغدۇدىكى جانابىي مازار پادىشاھى بۇزرۇك مەقبەرىسىنىڭ گۈمبىزى يەنە گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈپ، ئەللىكتىن ئارتۇق ئۇستىكار - ئىشلەمچى قازاغا ئۇچراپتۇ.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بىردىنلا قاپىقى تۈرۈلدى. دادىسى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ ئىشاننىڭ مازار - مەقبەرە قۇرۇلۇشىغا ئىش باشلىغان بىر يىلدىن بېرى گۈمبەز قۇرۇلۇشى پەقەتلا ئوڭۇشلۇق بولمايۋاتاتتى. بۇ قېتىمقىسى مەقبەرە گۈمبىزىنىڭ ئۈچىنچى قېتىم گۈمۈرۈلۈپ چۈشۈشى ئىدى. گۈمبەز ھەر قېتىم ئۆرۈلۈپ چۈشكەندە سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى ئەل ئىچىدە تۈرلۈك پىتنە - پاساتلارنى تارقىتىپ، ئاۋامنى خان ئىشان سەلتەنىتىگە قارشى چىقىشقا قۇترىتاتتى. مۇشۇ ئىش سەۋەبلىك ئاپاق خوجىنىڭ ئەل ئارىسىدىكى ئىناۋىتىمۇ خېلىلا تۆكۈلگەندى. ئۇنىڭسىزمۇ جاي - جايلاردا كۆپلەپ سېلىنىۋاتقان مازار، خانىقا ھاشىرىدىن جاق تويغان خەلق قاچقۇدەك جاي تاپالماي ئامالسىز لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇۋاتاتتى.

«بۇ زادى قانداق ئىشتۇر، ياراتقان ئىگەم بۇ مۇبارەك ئىشنى مەقبۇل كۆرمەيۋاتامدۇ - يا؟ جەننەتماكان مازار پادىشاھى پەدەر بۇزرۇكۈم چۈشۈمدە بېشارەت بەرگەن بۇ كاتتا ئىشنى ئاللاتائالا ئىگەمنىڭ مەقبۇل كۆرمەسلىكى زىنھار مۇمكىن ئەمەس. ھەق راست، ئۇزا كۈنى چۈشۈمدە جانابىي پەدەرى بۇزرۇكۈم تولىمۇ خاپا كۆرۈنگەندەك قىلىۋىدى، ئەسلىدە مۇشۇ كېلىشمەسلىكنىڭ بېشارىتى ئىكەن - دە. ئۇل مۇبارەك مەقبەرە گۈمبىزىنىڭ تۆتىن-

ۋالىدەسى باردۇر. گەرچە بىز بىر ئاجىزە بولساقمۇ ئۆز ۋاقتىدا تۇمەنلىگەن لەشكەرلەرگە سەركەردە بولۇپ، جەڭگاھلاردا باھادىرلىق كۆرسەتكەنمىز. مەنمەن دېگەن باھادىرلار بىلەن يەكمۇ يەك ئېلىشقانمىز. پۈتكۈل ئوردا ياساۋۇللىرىغا ئەمىر بولۇپ سىپاھبەگلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغانمىز. بۇ ئىشلارنى خان خوجام تېخىچە ئۇنتۇپ قالمىغاندۇر دەپ ئويلايمەن.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ ھىدايىتۇللا ئىشان مىيىقىدا كۈلدى.

— مۆھتەرەم ئاغىچا خېنىمنىڭ ئول زاماندىكى باھادىرلىقىنى قانداقمۇ ئېسىمىزدىن چىقارغايمىز. ئول باھادىرلىقلىرىغا قايىل بولغانلىقىمىز ئۈچۈنلا ئىشقى - پىراقلىرىدا كۆيگەنمىز، جېنىم ئاغىچا.

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇنداق دېدى - دە، ھاياجان بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى باغرىغا باستى.

— ئۆزلىرىنى تۇتۇۋالسىلا، خان خوجام، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىشاننىڭ مەيدىسىنى نازلىق بىلەن ئىتتىرىپ، — شۇ تاپتا ھەزرىتىمنى قەشقەردىكى چوڭ ئاغىچىلىرى تۆت كۆز بىلەن كۈتۈپ تۇرۇپتۇ. ئۆزلىرىنى چارچىتىۋالمىغانلىرى ئەۋزەل.

— مەلىكەمنىڭ ئىشقى - پىراقى كاۋاپ قىلغان بۇل يۈرەكنى ئول ئاغىچا زىنھار سەگىتەلمەس. ۋىسال شارابلىرى بىلەن قەشقەرگە ئۇزىتىپ قويسىلا، مەلىكەم.

ھىدايىتۇللا ئىشان شۇنداق دېدى - دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا تېخىمۇ بەك چاپلاشتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قەشقەرگە بېرىش قارارىغا كەلگەنلىكىدىن خاتىرجەم بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزىنى ئىشاننىڭ ئىختىيارىغا تاپشۇردى.

ئاپاق خوجا ئەتىسى ئەتىگەندە بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنى

كۈتۈپ تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆڭلىگە پۈككەن
مەقسەت ـ مۇددىئاسىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن كەم تېپىلىد-
غان پايدىلىق پۇرسەت ئىدى. شۇڭا، ئۇ ھىدايىتۇللا ئىشانىنى
قەشقەرگە بېرىشقا ئۈندەپ ھەدەپ ماختاپ ئۇچۇرماقتا ئىدى.
— ئەمماكى، — دېدى ئىشان كۆڭلىدىكى ئەندىشىسىنى
يوشۇرمايلا، — سەلتەنەت پاسىبانسىز قېلىپ، بىرەر كېلىشمەس-
لىك بولۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ كۆڭلۈم بىقاراردۇر.
— زىنھار بىقارار بولمىغايلا، خان خوجام، ۋەلىئەھدىلىرى
بار ئەمەسمۇ؟
— ئۇغۇ شۇنداق، ئەمما ۋەلىئەھدى تېخى كىچىكتۇر. سەل-
تەنەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالىغۇچىلىكى يوقتۇر.
— ۋەلىئەھدى جانابلىرى خان خوجامنىڭ پۇشتىپاناھىدۇر.
ھەزرىتىمنىڭ ۋۇجۇدىدىكى بارچە ئۇلۇغلۇق، ئەقىل ـ پاراسەت،
ئىلىم ـ ئىستېدات، ئەخلاق ـ پەزىلەت، ئادالەت ۋە شاپائەت ئول
ۋەلىئەھدىلىرىنىڭ ۋۇجۇدىغا تامامىي مۇجەسسەملەنگەندۇر، —
دېدى مەلىكە سۆزلەپ، — بۇ يىل ۋەلىئەھدىمىز ئون تۆت ياشقا
كىرىپ چوپچوڭلا يىگىت بولۇپ قالدى. خان خوجامنىڭ يولۋاس-
تەك كۈچ ـ قۇۋۋەتكە تولۇپ، شىردەك سەلتەنەت سۈرۈۋاتقان
مۇشۇنداق ئاسايىشلىق زامانىسىدا ۋەلىئەھدىگە سەلتەنەت ئىشلى-
رىغا مۇئەككەل بولۇشنى ئۆگەتكەچ تۇرغىنىنىڭ، سەلتەنەت يو-
سۇنلىرىدىن خەۋەردار بولغاچ تۇرغىنىنىڭ پايدىسى باركى زىنھار
زىيىنى يوقتۇر. ئالىيلىرى خوجىزادىمىزنى ۋەلىئەھدە قىلىپ
يارلىق چۈشۈرگەندىكىن قىلچىلىك بىقارار بولماي، ئول سەلتە-
نەتكە پاسىبان قىلىپ، جانابىي مازار پادشاھى پەدەرى بۇزرۇك-
مىزنىڭ مەقبەرىسىنى خاتىرجەم تاۋاپ قىلغاي. ناۋادا خان خوجام
يەنىلا خاتىرجەم بولالمىسا، شۇنىمۇ سەمىگە سېلىپ قويماقچىمەن-
كى، ۋەلىئەھدىنىڭ بىزلەركىم خان ـ سۇلتانلار پۇشتىدىن بول-
غان، سەلتەنەت، يۇرتدارچىلىق يوسۇنلىرىدىن تولۇق خەۋەردار

خېنىمغا يالغۇز ئاكا بولۇپلا قالماستىن ھەم ئاتا، ھەم مەسلەك-
داش، ھەم سەپداش بولۇپ قالغانىدى. شۇڭا، ئۇ مۇھەممەدئى-
مىن باھادىرخاننى ھەر قېتىم ئەسلىگىنىدە كۆز ياشلىرى باھار
يامغۇرىدەك تۆكۈلۈشكە باشلايتتى، ھەر ئۆپكىدىگەندە تولغان قا-
متى يەڭگىل سىلكىنەتتى.

«ئى ئاكا، بۈيۈك سەلتەنەتنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن نۇر-
غۇن تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتكەن بولسىڭىزمۇ، ئاخىرى نامەرد-
لەرچە قىلىنغان سۇيىقەستنىڭ بىگۇناھ قۇربانىغا ئايلىنىپ كەتتى-
ڭىز. شۇنچە يىللاردىن بېرى خۇن قىساسىڭىزنى ئېلىش، خاراب
بولغان سەئىدىيە سەلتەنىتىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈش ئۈچۈن مۇۋا-
پىق پەيت كۈتتۈم، ئاللاتائالادىن مەدەت تىلىدىم. ياراتقان ئىگەم-
گە نالە - زارىم يېتىپ تىلىكىم ئىجابەت بولغان ئوخشايدۇ. پات
پۇرسەتتە جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكىمىز سۇلتان سەئىدخان ئا-
لىيلىرىدىن مىراس قالغان ئالتۇن تەخت سەئىدىيە جەمەتىنىڭ
قولىغا ئۆتىدۇ. گەرچە مەن بىر مەزلۇم كىشى بولساممۇ بۇ ئۇلۇغ
ئىشقا بەل باغلىدىم. ئاۋۋال ياراتقان ئاللا ئىگەمدىن، ئاندىن
قالسا سىلەر — ئەجدادلارنىڭ روھىناتىدىن مەدەت تىلەي-
مەن...»

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم تاۋاپنى ئاخىرلاشتۇرغاندىن كې-
يىن، ئۇدۇل ھەرەمگە قايتىپ كەلدى - دە، ئەڭ ئىشەنچلىك
دوستى، ھەرەمدىكى كېنىزەكلەرنىڭ باشلىقى زىبابۇۋىنىڭ قول-
ىغا ئاستا پىچىرلىدى.

— ئاغىچىسى كېلەمدۇ ياكى ئۆزىمۇ؟ — سورىدى زىبابۇۋى
ئورنىدىن تۇرۇۋېتىپ.

— ئىمكان بار ئۆزى كەلگەي. ھەرەمنىڭ قاراۋۇللىرى
زىنھار تۇيۇپ قالمىغاي. قاتتىق ئېھتىيات قىلسۇنلار.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، بىر چۈمبەردىلىك
«بۇۋى» نى ئەگەشتۈرۈپ ھەرەمگە كىرگەن زىبابۇۋى ئۇدۇل

شاھنىشىنىغا يىغىپ، ئۆزىنىڭ قەشقەرگە مازار پادىشاھى بۇزرۇك
مەقبەرىسىنىڭ گۈمبىزىنى توختىتىش ئۈچۈن تاۋاپقا بارىدىغانلى-
قىنى، ۋەلىئەھدى ھەسەن خوجا نائىب خان بولۇپ، ئۆزى قايتىپ
كەلگۈچە يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرىدىغانلىقىنى، بار-
لىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ ئۇنىڭ پەرمانىغا شەرتسىز بويسۇنۇشى
كېرەكلىكىنى جاكارلىدى ـ دە، بىر قىسىم ئەمىر، سوپى ـ
دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقتى.

2

ھىدايىتۇللا ئىشاننى قەشقەرگە ئۇزىتىپ قويغان مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم خوشلىشىشقا چىققان ئوردا ئەركانلىرى بىلەن
ئوغلى نائىب خان ھەسەن خوجىنى ئوردىغا قايتۇرۇۋېتىپ، خاس
كېنىزەك ـ مۇلازىملىرىنى ئەگەشتۈرۈپ ئالتۇنلۇق مازىرىغا كەل-
دى ـ دە، مەرھۇم ئۇلۇغ خاقان سۇلتان سەئىدخاننىڭ مەقبەرى-
سىدىن باشلاپ ھەرقايسى خان ـ سۇلتانلارنىڭ قەبرىسىنى
بىرمۇ بىر تاۋاپ قىلدى. ئاكىسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھا-
دىرخاننىڭ قەبرىسى بېشىغا كەلگەندە ئۇزاققىچە سۈكۈتتە تۇردى.
شۇ تاپتا ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن مەرھۇم ئاكىسىنىڭ جەسۇر، ئەمما
ساددا تۇرقى، قامەتلىك گەۋدىسى، مۇزداۋان ئېتىكىدىكى جىلغى-
دا جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ لەشكەرلىرىنى قاپسىۋېلىپ ئېلىپ
بارغان ھەيۋەتلىك جەڭ، ئاستانىنى مۇھاسىرىگە ئېلىش جەريانىدا
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ سەركەردە ـ لەشكەرلىرى بىلەن ئېلىپ
بارغان جەڭلەر، سەئىدىيە خانلىقىنى ساقلاپ قېلىشنى كۆزلەپ
ھىدايىتۇللا ئىشان بىلەن تۈزگەن سۈلھى، مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنى ھىدايىتۇللا ئىشانغا ياتلىق بولۇشقا قىلغان نەسىھەتلىرى
بىرمۇ بىر ئۆتتى. مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان مەلىكە مۆھتەرەم

مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغاچ زىيارەتكە كەتتى. خەلىپەمگە مەلۇم-
لۇق، خان خوجامنىڭ ئاستانىدىن ئايرىلمىقى ئاسان ئەمەس.
— بۇ راستتىنلا تېپىلغۇسىز ياخشى پۇرسەت ئىكەن، —
دېدى مەسۇم خەلىپە بىردىنلا روھلىنىپ، — بالاگەردان ئىشان
پىرىمىز سانجۇدىن ئايرىلىش ۋاقتىدا مۆھتەرەم ئاغىچا خېنىمنىڭ
ھەرقانداق پەرمانىنى بەجانىدىل ئورۇندىشىمىزنى قايتا - قايتا
جېكىلىگەن. گەرچە بالاگەردان پىرىمىز بولمىسىمۇ، بىزلەركىم
مۆرىتىل ئىسھاقىيەچى غازىلار ھەم باردۇر. مەلىكە ئالىيلىرى
خاتىرجەم بولغايكى، ھەرقانداق پەرمانلىرىنى بەجانىدىل ئورۇندى-
غايمىز.
— خان خوجامنىڭ ئەس - يادى مازار پادىشاھ بۇزرۇك
مەقبەرىسىنى تېزرەك پۈتكۈزۈشتە، ئەمما جۇڭغار خان دەرگاھىغا
ئەۋەتىدىغان ئولپان - سېلىق تولۇق غەملىنىپ بولۇنمىغانلىقى
ئۈچۈن خەج - خىراجەتتىن قىسىلىپ قېلىۋاتىدۇ. مەن ئىككى
تۈمەن سەر سەئىدىيە كۈمۈش تەڭگىسى ۋە بەش مىڭ سەر ئالتۇن
تەييارلاپ قويغانىدىم، جانابىي خەلىپەم ئول ئاقچىلارنى قەشقەرگە
ئېلىپ بېرىپ خان خوجامغا ھەدىيە قىلغاي، — مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم گېپىنى توختىتىۋېلىپ مەسۇم خەلىپىدىن سورىدى، —
مۇددىئايىمنى چۈشەنلىمۇ، خەلىپەم؟
— مەلىكە ئالىيلىرىنىڭ مۇددىئاسى چۈشىنىشلىك بول-
دى، — دېدى مەسۇم خەلىپە، — ئول ئالتۇن - كۈمۈشلەر
بىلەن خان خوجامنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشىش تامامەن
مۇمكىندۇر.
— خان خوجام توشقاندەك سەزگۈر، تۈلكىدەك قۇۋ، —
دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، —
قاتتىق ئېھتىيات قىلماقلىرى زۆرۈر. سەل - پەللا چاندۇرۇپ
قويسىلا، ھەممە تىرىشچانلىقلىرىمىز بىكارغا كەتكەنىنىڭ
ئۈستىگە پۇرسەت - نۆۋەتمۇ قولدىن كېتۇر.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ خاس ھۇجرىسىغا كىرىپ كەلدى.

— ھۇجراڭلارغا چىقىپ ئارام ئېلىڭلار، قىزلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم كېنىزەكلىرىگە قاراپ.

كېنىزەكلەر مەلىكىگە تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ چىقىپ كېتىشتى.

ئۇلار چىقىپ كېتىشى ھامان بۇۋى سىياقىدا ياسىنىۋالغان مەسۇم خەلىپە چۈمبىلىنى ئېلىۋەتتى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قايتىدىن سالام بەردى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئاغىچا خېنىم، ئالتۇن بويلىرى سالامەت تۇردىمىكىن؟

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، — دېدى مەلىكە سالامنى ئىلىك ئېلىپ، — قېنى ئولتۇرسىلا.

مەسۇم خەلىپە پەگاھدا يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپ دۇئاغا قول كۆتۈرۈپ پاتىھە قىلغاندىن كېيىن، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن قايتا تىنچلىق ـ ئامانلىق سورىدى ـ دە، مەلىكىنىڭ گەپ قىلىشىنى كۈتۈپ بېشىنى تۆۋەن سالدى.

— خوش، دانىيال خوجامدىن خەت ـ خەۋەر بارمۇ؟ —سورىدى مەلىكە مەقسىتىنى ئۇدۇللا ئېيتماي.

— بالاگەردان پىر بۇزرۇكىمىز شۇ كۈنلەردە دەھبىتتە تۇرۇۋاتىدۇ، — دېدى مەسۇم خەلىپە، — خان ئاغىچا خېنىمنىڭ قانداق پەرمانى بارئىكىن؟

— كۈتكەن مۇراد ـ مەقسەتلىرىمىزگە پۇرسەت كەلگەندە ئول زاتى مۇبارەكىنىڭ تولىمۇ يىراق يۇرتقا كېتىۋالغىنى ئوبدان بولماپتۇ، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەپسۇسلانغان ھالدا.

— قانداق دەيلا، خان ئاغىچا خېنىم، — دېدى مەسۇم خەلىپە بىرئاز سەگەكلىشىپ.

— ئىشان خان خوجام ۋەلىئەھدىنى نائىب خان قىلىپ تەختتە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۆزى قەشقەرگە پەدەر بۇزرۇكىنىڭ

بەخىرامان تۇرغان ئۇردا ئەركانلىرىغا قاراپ، — خان خوجام قەشقەردىن جىددىي يارلىق ئەۋەتىپتۇ. بۇ سەلتەنىتىمىزنىڭ لەشكىرىي ئىشلىرىغا مۇناسىۋەتلىك مۇھىم ئىش بولغانلىقى ئۈچۈن تۆۋەن دەرىجىلىك ئەمىر - سىپاھلارغا خەۋەر قىلمىدۇق. نائىب خان شەھەر سىرتىغا چىقىپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن چاقىرىپ كېلىشكە چاپارمەن ماڭدۇردۇم. يارلىقتىن نائىب خان ئالىيلىرى كەلگەندىن كېيىن بىرلىكتە ۋاقىپلانغايمىز. ئۇنىڭغىچە بىرەر پىيالىدىن شەربەت ئىچكەچ ئولتۇرۇشقايلا.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گېپى تۈگىشى ھامان، خىزمەتكارلار ئالتۇن جاملارغا بېلىق كۆزى قىلىپ شەربەت قۇيدى - دە، ئەمىرلەرگە كۈمۈش پەتنۇستا ھۆرمەت بىلەن تۇتتى. ئۇلار بىرەر - ئىككى جامدىن شەربەت ئىچكەندىن كېيىن بەدەنلىرى بوشىغاندەك بولۇپ ئەسنەشكە باشلىدى. يەنە بىرەر جامدىن شەربەت ئىچكەندىن كېيىن تۇرغان جايىغىلا يىقىلىشتى. شەربەتكە سېلىنغان ئۆتكۈر زەھەر ئۇلارنىڭ جېنىنى ئەنە ئاشۇنداق تۇيدۇرمايلا ئالغانىدى.

جەسەتلەر ئالدىنئالا كولىغان تەييارلىق بويىچە ئىنس - جىنغا تۇيدۇرماي يىغىشتۇرۇلدى. چوڭ ئىشقا تەسىر يېتىشىدىن ئەنسىرىگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بۇ سۇيىقەستلىك پىلانىنى ئوغلى نائىبخان ھەسەن خوجىدىنمۇ سىر تۇتقانىدى. شۇنداق قىلىپ، ئوردىنىڭ لەشكىرىي ۋە مەمۇرىي ھوقۇقى بىر كۈندىلا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قولىغا ئۆتتى.

3

قەشقەر، ھەزرەت مازىرى.

كۈن تىكلەشكەن بولۇپ، تومۇز ئايلىرى باشلانماي تۇرۇپلا

— ئەلۋەتتە ئېھتىياتچان بولغايمىز، — دېدى مەسۇم خەلىپە.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تولىمۇ نەپىس ياسالغان ساندۇقتىن شايى رومالغا ئورالغان ياڭاقتەك چوڭلۇقتىكى بىر تۈگۈچنى مەسۇم خەلىپىنىڭ ئالدىغا قويدى.

— بۇ ھىندىستانلىق سودىگەرلەردىن ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ ئەكەلدۈرگەن ئۆتكۈر زوقۇم. ئاش - تائامغا، شاراب - شەربەتكە سېلىنسا ھېچقانداق غەيرىي پۇراق ۋە تەم پەيدا قىلمايدۇ، ئىمكان بار تىغ ئىشلىتىشتىن ساقلانسۇنلار.

— خوش، — دېدى مەسۇم خەلىپە تېخىمۇ بەك ئېگىلىپ.

— يەنە سورايدىغانلىرى بارمۇ، خەلىپەم؟

— مەلىكە ئالىيلىرى تائامنى تەييارلاپ، ئاياقىقا ئۇسۇپ ئالدىمىزغا ئەكېلىپ قويدى. ئۇل تائامنى پاك - پاكىز يەۋېتىشكە رىغبىتىمىز باردۇر، — دېدى مەسۇم خەلىپە مەغرۇرلۇق بىلەن ھىجىيىپ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېلىقى تەييارلاپ قويغان ئالتۇن - كۈمۈشلەرنى بىرنەچچە بوغچا كىيىم - كېچەكلىرىگە قوشۇپ بىر ھارۋا سەدىقە - زاكات مال تەييارلىدى - دە، ئۇنى ھارۋىغا بېسىپ زىبابۇۋى ئارقىلىق ھەرەمدىن چىقىرىۋەتتى. ھارۋىدا خان ئاغىچا دەرگاھىغا زىيارەتكە كەلگەن «بۇۋى» چومبىلىنى چوڭقۇر سالغىنىچە مۈكچىيىپ ئولتۇراتتى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلى نائىب خان ھەسەن خوجا نامىدىن پەرمان چۈشۈرۈپ ئوردىدىكى ھىدايەتۇللا ئىشانىنىڭ ئەڭ ساداقەتمەن، يۇقىرى دەرىجىلىك قەلەمدار ۋە ئەلەمدار ئەمىر بەگلىرىدىن ئون نەچچىسىنى ئادالەت سارىيىغا كېڭەشكە چاقىردى.

— جانابىي ئەمىرلەر، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۆزلىرىنىڭ قانداق مۇھىم كېڭەشكە چاقىرىلغانلىقىنى بىلەلمەي

دەرگاھىغا كېلىپ، قول بېرىپ مۇرىت ـ مۇخلىس بولغۇچىلار.
نىڭ ھەرقانچە ئېغىر گۇناھلىرى بولسىمۇ، جانابىي ئاللا ئۇنىڭ
بارلىق گۇناھلىرىنى مەغپىرەت قىلغۇسىدۇر. ئۇل مازار پادشا.
ھى پىر بۇزرۇكۇمنىڭ سەر مازارىغا كېلىپ، خالىس ئەمگەك
قىلغۇچىلارنىڭ يەتتە ئەۋلادىنى ئاغرىق ـ سىلاقتىن ساقلاپ،
ئاخىرەتنىڭ ئازابىدىن خالاس قىلغۇسىدۇر. مەقبەرە، خانىقا،
تۈنەكخانا تېمىغا بىر چاڭگال لاي، بىر تال كېسەك ياكى بىر
تال ۋاسا چاغلىق نەرسە ھەدىيە قىلغۇچىلارغا بىر مەسچىت، بىر
خانىقا، بىر كۆۋرۈك ياسىغاندەك ياكى بىر نۆۋەت ھەج تاۋاپ
قىلغاندەك ساۋاب يېزىلغۇسىدۇر.

— ھەق، راست، — دەپ ۋارقىرىغىنىچە سۆز ئالدى يەنە
بىر ۋائىز سوپى، — ھەزرىتى سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق
خوجام شۇنداق ئېيتىدۇلەركى، بارلىق ئىبادەتلەرنىڭ ئەڭ كاتتى.
سى شۈكۈر ـ قانائەتتۇر. سۇلۇك ئەھلى ئۆز نېسىۋىسىگە شۈك.
رى قىلىشى كېرەككى، ياخشى يېمەك، ئېسىل كىيىنمەك،
ياخشى ئۆيلەردە تۇرماق، خاتۇن ـ ئايال زاتى لەززىتىگە بېرىل.
مەكتىن ئۆزىنى تارتمىقى لازىمدۇر. قىلغان ئىبادىتىگە تەمەننا
قويۇپ، ھەق نېسىۋە تىلىمىكى ناشۈكۈرلۇكتۇر. ھەزرىتى قۇت.
بىل ـ ئەقتاب ئاپاق خان خوجام شۇنداق ھېكايەت قىلىدۇرلەر.
كى، چۆل باياۋاننىڭ ئوتتۇرىسىدىكى كەپىدە بىر بوۋاي بىلەن
موماي ھەمدە ئۇنىڭ ئوغلى كېچەيۇ كۈندۈز ھەق جامالىغا سېغى.
نىپ ئىبادەتتە ياشايدىكەن، كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلارنىڭ كەپىسى.
گە بىر ئەۋلىيا ھەزرەت خۇدايى قوناق بولۇپ چۈشۈپتۇ. ئەتىسى
ماڭار ۋاقتىدا: «ئى مـۆئمىنلـەر قانـداق تـەلـەپ مۇددىئايىڭ.
لار بار؟» دەپ سوراپتۇ. ئۇل تەقۋادارلار ئېيتىپتۇلەركى، «جا.
نابىي ئاللاتائالا ھەربىرىمىزنىڭ بىردىن تەلىپىمىزنى ئىجابەت
قىلسا ئىكەن.» ئەۋلىيا ھەزرەت ھەقنىڭ ھۇزۇرىغا بېرىپ، ئۇل
بەندىلەرنىڭ ئارزۇسىنى يەتكۈزۈپتۇ. جانابىي ئاللا ئېيتىپتۇلەر.

ھاۋا ئىسسىپ كەتكەندى. ھەرقايسى يۇرتلاردىن ھەيدەپ كېلىن-
گەن مىڭلىغان ھاشارچىلار خۇددى چۈمۈلىلەردەك تىنىمسىز
ئىشلەيتتى. كالپۇكلىرى گەز باغلاپ كەتكەن، بەللىرى يادەك
ئېگىلگەن، ئورۇقلاپ قاقشال بولۇپ قالغان بۇ ئىشلەمچىلەرنىڭ
چىرايى سولغۇن، ۋۇجۇدى ماغدۇرسىز ئىدى. يوغان زەمبىللەر-
دە لاي كۆتۈرۈۋالغان، دۈمبىلىرىگە سەككىز - ئوندىن كېسەك
ئېلىۋالغان، يوغان ئۈچى ئادەم بېلىدەك، ئىنچىكە ئۈچى يوتىدەك
ياغاچلارنى دولىسىغا ئېلىپ مۈكچىيىپ كەتكەن يىگىتلەر ھەربىر
قەدىمىنى خۇددى يەلكىسىگە تاغ يۈكلىۋالغاندەك دەلدۈگۈنۈپ ئالا-
تتى. دىلكالار، خارەتلەر، نەققاشلار تەرلەپ، ئۈسساپ كەتكەنلە-
كىگە قارىماي بارلىق ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، ئاجايىپ ئىنچىـ
كە، نەپىس ھۈنەر - سەنئىتىنى نامايان قىلىۋاتاتتى. ئەتىگەندىن
بېرى جەررە - ساما سېلىپ ھەرە تارتىشماق ئۇسسۇلى ئويناپ
ھېرىپ كەتكەن، ھۆكمەت ئوقۇپ گاللىرى ئاغرىپ كەتكەن بىر
توپ - دەرۋىشلەر شەربەت كۆلىنىڭ بويىدىكى سۆگەتنىڭ سايىسى-
دە ئارۋاڭ - سارۋاڭ يېتىشقىنىچە پىت بېقىنىشىۋاتاتتى. بولدى
دېگۈچە چەككەن بەڭنىڭ تەسىرىدە «ئىشقى - ئىشقى، جانابىي
ئاللانىڭ ئىشقى! ئىشان خوجامنىڭ ئىشقى!» دەپ كاركىراپ
توۋلىشاتتى.
بىرنەچچە ۋائىز گۈپپاڭچى سوپىلار ئېشەك ئۆلۈۋاتسا كۆتى
غېجەك تارتىپتۇ دېگەندەك ئېغىر ئەمگەك ئازابىدا ئۇھ دېگۈچىلە-
كى قالمىغان ھاشارچىلار ئارىسىدا ئاۋازىنى بولدى دېگۈچە قويۇپ
بېرىپ ۋائىزلىق قىلىۋاتاتتى.
— خۇدايىتائالا ئەيتىپتۇلەركى: پىر دېگەن پەيغەمبەرگە
ئوخشاش، مۇرىت - مۇخلىس پەيغەمبەرنىڭ ئۈممىتىگە ئوخ-
شاش، پەيغەمبەر سەللەللاھۇ ئەلەيھى ۋەسەللەمگە ئاللادىن قانداق
ۋەھيي كەلگەن بولسا، پىرىمىز ھەزرىتى قۇتبىل ئەقتاب ئاپاق
خان خوجىمىزغىمۇ شۇنداق ۋەھيي كەلمىشتۇر. خان خوجام

يوقتۇر. جانابىي ۋەلىيۇللا ئاپاق خان خوجىمىز «مېنىڭ ئەڭ يېقىن ئۇممەتلىرىم شوكرى - قانائەتكە يېقىن كىشىلەردۇر» دېگەن.

— ھەق! ھەق! ھەق!...

يەنە بىر گوپپاڭچى سوپى بار ئاۋازى بىلەن جەررە تارتقاندىن كېيىن، قولىدىكى پولات ھالقىلىق، موڭگۈز دەستەكلىك ساپايە-سىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە ھۆكمەت ئوقۇشقا باشلىدى:

باشىم توپراق، جىسمىم توپراق، ئۆزۈم توپراق،
كۆيدۇم، ياندىم بولالمادىم ھەرگىز ئاپئاق،
ھەق ۋەسلىگە يېتەرمەن دەپ روھىم موشتاق،
زەمزەم بولۇپ يەر ئاستىغا كىردىم مانا.

باشقا سوپى - دەرۋىشلەر ھۆكمەتكە ماسلىشىپ، جەررە تارتىشقا باشلىدى.

ھۆم، ئاللا، ھۆم، ھۆم!
ھۇۋۋى، ئاللا ھۆم!

ئەي، مۆمىنلەر بۇ دۇنيانىڭ پايانى يوق،
چىن ئۆلىسەن ھەرگىز بۇنىڭ يالغانى يوق،
كىم بىلمىسە، ۋەللاھ[1]، ئۇنىڭ ئىمانى يوق،
خوجام دەرگاھىنى تەرك ئەتكەن رەسۋا بولغاي.[2]
ھۆم ئاللا، ھۆم، ھۆم!
ھۇۋۋى ئاللا، ھۆم!

① ۋەللاھ — ئاللا نامى بىلەن قەسەمكى.
② بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىينىڭ شېئىرى.

كى: «ئۇل بەندىلىرىم قىلغان ئىبادىتىگە ھەق نېسۋە تەلەپ
قىلغۇچىلار ئىكەن، ناشۈكۈرلۈكى سەۋەبىدىن تەلەپ ئارزۇسىنى
ئىجابەت قىلساممۇ، ھال - ئەھۋالى زىنھار ياخشىلانماس.» شۇن-
داقتىمۇ ھېلىقى ئەۋلىيا پىر بۇزرۇكنىڭ قايتا - قايتا ئىلتىجا
قىلىپ تۇرۇۋېلىشى بىلەن، جانابىي ئاللا ئۇلارنىڭ بىردىن تەلى-
پىنى ئىجابەت قىلماقچى بولۇپتۇ. «ئى مۆئمىنلەر، جانابىي ئاللا
ھەربىرىڭلارنىڭ پەقەت بىرلا تەلىپىڭلارنى ئىجابەت قىلىدىغان
بولدى، — دەپتۇ ئەۋلىيا باياۋاندىكى ھېلىقى كەپىگە كېلىپ،
— قېنى تەلىپىڭلارنى دەرھال ئېيتىڭلار.» «مەن مەزلۇم كىشى
بولغانلىقىم ئۈچۈن جانابىي ئاللاغا بىرىنچى بولۇپ تەلىپىمنى
ئېيتىمەن، — دەپتۇ موماي، — ئى ئاللا، مېنى ئون ئالتە
ياشلىق ساھىبجامال قىز ھالىتىمگە كەلتۈر. مەن مۇنۇ قېرىنىڭ
كەپىسىدە ئەمەس، خان - سۇلتانلارنىڭ ھەرىمىدە پاراغەت كۆ-
رەي» دەپ تەلىپىنى بايان قىلىپتۇ. شۇ ھامان موماينىڭ تەلىپى
ئىجابەت بولۇپتۇ. مومىينىڭ ۋاپاسىزلىقىنى كۆرگەن بوۋاي
ئاللاغا مۇناجات ئېيتىپتۇ. ئاشۇ ۋاپاسىز مومىيىنى بىر
مېكىجىنغا ئايلاندۇرۇپ، كەپىسىنىڭ ئالدىغا ئەكېلىپ قويۇ-
شنى تىلەپتۇ. شۇ ھامان بوۋاينىڭ تەلىپىمۇ ئىجابەت بولۇپ،
موماي كەپە ئالدىدا توڭگۇز سۈرىتىدە چىرقىرىغىنىچە پەيدا بولۇپ-
تۇ. ئاللاغا ئىلتىجا قىلىش نۆۋىتى كەلگەن ئوغۇل توڭگۇز سۈرى-
تىدىكى ئانىسىنى كۆرۈپ زار - زار قاقشاپتۇ - دە، ئاللادىن
ئانىسىنى ئەسلىدىكى موماي ھالىتىگە كەلتۈرۈپ بېرىشىنى تىلەپ-
تۇ. شۇ ھامان موماي ئەسلىي قىياپىتىگە كەپتۇ. خۇلاسە كالام،
گەرچە جانابىي ئاللا ئۇلارغا ئۈچ مەرتەم پۇرسەت بەرگەن بولسى-
مۇ، ئۇلار قىلغان ئىبادىتىگە مىننەت قىلىپ ئاللادىن ناشۈكۈر-
لۈك بىلەن ھەق - نېسۋە تەلەپ قىلغانلىقى ئۈچۈن، ھېچنېمىگە
ئېرىشەلمەپتۇ. ئى يارانلار، ئى سۇلۇك ئەھلى، شۇنى ئېسىڭلاردا
تۇتۇڭلاركى، بەندە ئۈچۈن شۈكۈر - قانائەتتىن ئارتۇق ئىبادەت

ئارىسىدىن كۆتۈرۈلگەن بۇ سادا ئۇلارنىڭ ۋۇجۇدىغا خەنجەر بولۇپ ئۇرۇلماقتا ئىدى.

— ناشۇكرانە ھۆكمەت! — دەپ خىرقىرىدى بىر سوپى.

— ھەق راست، ئاپاق خان خوجامنىڭ سەلتەنىتىگە قارشى مۇرتەتلەرچە نەزمە.

— ئاۋام ئارىسىغا يوشۇرۇنۇۋالغان دەھرىيلەر قۇتراتقۇلۇق قىلماقچى.

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ شىكايەتلىرىنى يەنە تەلقىن ساداسى بېسىۋالدى. بۇ قېتىم ھاشارچىلار گۇرۇپپىغا بۆلۈنۈپ، بىر گۇرۇپپا ئىككى مىسرا ئوقۇسا، يەنە بىر گۇرۇپپا ئىككى مىسرا ئوقۇيتتى. تەلقىن ساداسى ھەيۋەتلىك گۈرۈلدەيتتى.

بېھىشت - دوزاخ تالاشۇر، تالاشماقتا بايان بار،
دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مەندە فىرئۇن، هامان بار.

بېھىشت ئايتۇر: نە دەرسەن، سۆزنى بىلمەي ئايتۇرسەن،
سەندە فىرئون بولۇرسە، مەندە يۇسۇپ كەنئان بار.

دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، بېخىل قۇللار مەندە بار،
بېخىللارنىڭ بويىنىدا ئوتلۇق زەنجىر - كىشەن بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، پەيغەمبەرلەر مەندە بار،
پەيغەمبەرلەر ئالدىدا كەۋسەرۇ ھۇر غۇلمان بار.

دەۋزەخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، تەرسا، جوھۇت مەندە بار،
جوھۇت، تەرسا ئالدىدا تۇرلۇك ئەزاب سۇزان[1] بار.

---

① سۇزان — كۆيدۈرگۈچى.

سوپى - دەرۋىشلەر ئىسسىقتا ئۇسساپ كەتكەنمۇ ياكى هۆكمەت ئوقۇپ، جەررە تارتىش خۇشياقمىدىمۇ ئاۋازى تولىمۇ زەئىپ، پاشىنىڭ غىڭشىغىنىدەك يېقىمسىز ئىدى. شۇ ئەسنادا هاشارچى يىگىتلەر ئارىسىدىن تولىمۇ جاراڭلىق هۆكمەت ئاۋازى ئاڭلاندى. يىگىتنىڭ ئاۋازىدىن ئېتىلىپ چىقىۋاتقىنى ۋەھىمە - پۇشايمان، توۋا - ئىستىغپار بولماستىن، بەلكى ھېلىقى سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ هۆكمىتىگە بېرىلگەن يالقۇنلۇق جاۋاب ساداسى ئىدى. سوپى - دەرۋىشلەر ھەيرانلىق ئىلكىدە بۇ ساداغا ئىختىيارسىز قۇلاق سالدى:

ھەق قۇللارى دەرۋىشلەر، ھەقىقەتنى بىلمىشلەر،
ھەققە ئاشىق بولغانلار، ھەق يولىغا كىرمىشلەر،
ھەق يولىغا كىرگەنلەر، ئاللاھ دەپ يۈرگەنلەر،
ھەقنى سۆيگەن ئاشىقلار، خالايىقتىن كەچمىشلەر،
دۇنيا مېنىڭ دېگەنلەر، جاھان مالىن ئالغانلار،
ئاچ كۆز قۇشتەك بولۇبان، ئول هارامغا پاتمىشلەر،
موللا مۇفتى بولغانلار، ناھەق دەۋا سورىغانلار،
ئاقنى قارا قىلغانلار، ئول تامۇغقا[1] كىرمىشلەر؛
هارام يېگەن هاكىملار، رىشۋەت[2] ئالىپ يېگەنلەر،
بارماقىنى چىشلەبان قورقۇپ - قورقۇپ قالمىشلەر؟
تاتلىق - تاتلىق يېگەنلەر، تۈرلۈك - تۈرلۈك يېگەنلەر،
ئالتۇن تەختتە تۇرغانلار تۇپراق ئاستىن قالمىشلەر[3].

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ چىرايلىرى تاتاردى، زۇۋانى تۇتۇلۇپ كالللىسىغا ھېچنېمە كەلمىدى. شۇ تاپتا ئاددىي تومپاي ئاۋام

---

① تامۇغ — دوزاخ.
② رىشۋەت — پارا.
③ بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

بۇ تەييارتاپ سوپىلار ئاددىي خەلق ئارىسىدا ئۆزگىچە ئېتىلىۋاتقان تەلقىن ساداسىدىن ھاڭ ـ تاڭ قېلىشقان، قولاقلىرىغا بىر ئىشىنىپ، بىر ئىشەنمەي قېلىشقان، ھەسەتتىن ئىچى ئاداپ كېتىشكەنىدى.

— ئەي مۇرتەتلەر.

— ئىشان خان خوجامغا مەلۇم قىلماق كېرەك.

ئۇلار ئۇۋىسىغا سۇ كىرىپ كەتكەن چۈمۈلىدەك پىتىراپ كېتىشتى.

شۇ تاپتا ھەزرەت قەسىرىدىكى ھەشەمەتلىك خۇتبىخانىسىدا ئىككى تۈمەن سەر كۈمۈش بىلەن بەش مىڭ سەر ئالتۇننى ھەزرەت مازىرىنىڭ قۇرۇلۇشىغا خۇدايى ساۋاب ئىزدەپ ھەدىيە قىلىش ئۈچۈن، ئاسماندىن چۈشكەندەكلا پەيدا بولۇپ قالغان ساخاۋەتچىلەرنى قوبۇل قىلىۋاتقان ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ خۇشاللىقتىن قۇلىقى ئاغزىغا يەتكەن بولۇپ، ئاقىرىشقا باشلىغان ئۆسكىلەك قاشلىرى ئاستىدىكى بىر جۈپ كۆزلىرى چاقناپ كەتكەنىدى.

— ئىنشائاللا ئاپاق خان خوجامنىڭ مۇبارەك جامالىغا قېنىپ، دىدار ـ مۇلاقەتتە بولۇش ئارزۇيىمىزغا ئەلھال بۈگۈن يەتتۇك، — دېدى سودىگەر سىياقىدا ياسىنىۋالغان مەسۇم خەلپە نامىسىز بارمىقىغا سېلىۋالغان قارا ياقۇتتىن كۆز قويۇلغان ئالتۇن ئۈزۈكنى ھەۋەس بىلەن سىلاپ ئولتۇرۇپ، — ئول ئەرزىمەس ھەدىيەلىرىمىزنى قوبۇل قىلغانلىقلىرى ئۈچۈن، ئۆزىمىزنى جەننەتۇل مەئۋادا تۇرۇۋاتقاندەك بەختىيار سەزمەكتىمىز. بىز يۇرتمۇ يۇرت كېزىپ نېسىۋە ئىزدەپ يۈرىدىغان خەق بولغانلىقىمىز ئۈچۈن مازار پادىشاھى بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ مەقبەرىسىگە ئۆز قولىمىز بىلەن بىر چاڭگال لاي قويالمايدىغان بولدۇق. شۇل تاپتا جانابىي ئىشان پىرىمىزنى ئارتۇقچە بىزەۋتە قىلىشنى خالىمىساقمۇ، كىچىككىنە مۇددىئايىمىزنى ئېيتماي كۆڭلىمىز ئارام تاپال-

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مۆمىن قۇللار مەندە بار،
مۆمىنلەرنىڭ ئالدىدا تۇرلۇك نېمەت ئەلۋان بار.

دەۋزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، زالىم قۇللار مەندە بار،
زالىملارغا بېرۇرگە زەھەر - زوقۇم مەندە بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، ئالىم قۇللار مەندە بار،
ئالىملارنىڭ كۆڭلىدە ئايەت، ھەدىس، قۇرئان بار.

دەۋزاخ ئايتۇر: مەن ئارتۇق، مۇناپىقلار مەندە بار،
مۇناپىقلار بوينىدا ئوتدىن ئىشكەل - كىشەن بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، زاكىر قۇللار مەندە بار،
زاكىرلارنىڭ كۆڭلىدە زىكرى ئىلاھ سۇبھان بار.

دەۋزاخ ئايتۇر مەن ئارتۇق، بىنامازلار مەندە بار،
بىنامازلار بوينىدا يىلان بىلەن چايان بار.

بېھىشت ئايتۇر: مەن ئارتۇق، دىدار كۆرمەك مەندە بار،
دىدارنى كۆرستەرگە رەھىم ئاتلىق رەھمان بار[1].
......

سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ئۇنى پۇتۇنلەي ئىچىگە چۇشۇپ كەتكەندى. مەردانە، جانلىق، ھاياتىي كۇچكە تولغان تەلقىن سادالىرى ئۇلارنىڭ مېڭىسىنى قوچۇۋەتكەندى. بىر ئۆمۈر ئىشان خوجىسىنى ماختاپ، ئۇچۇرۇپ، مەدھىيىلەپ جان بېقىپ كەلگەن

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ئۇلار يېتىپ كەلگەندە خىزمەتكارلار گۆشنى پىشۇرۇپ، پولۇنى دەملەپ تەييار بولۇپ تۇرغانىدى. ئۇلار مەسۇم خەلىپە-نىڭ ئالدىن ئورۇنلاشتۇرۇپ قويغىنى بويىچە ھىدايىتۇللا ئىشان-نى كۆرۈش بىلەنلا يۈگۈرۈپ كېلىپ ئاۋۋال ئاق ئارغىماقنىڭ ئۈزەڭگىسىگە، ئاندىن ئىشاننىڭ مەسە - كالاچ كىيىۋالغان پۇتى-غا، ئىشتىنىنىڭ پۇچقىقىغا، تونىنىڭ پېشىگە، ئاخىرىدا قولىغا سۆيدى، تالىشىپ تۇرۇپ قولىغا سۇ بەردى - دە، ئوتتۇز ئادەم بىمالال سىغقۇدەك چوڭلۇقتىكى چېدىرغا باشلىدى. ھەشەمەتلىك بېزەلگەن چېدىر بۇ ساخاۋەتچى سودىگەرلەرنىڭ كاتتا باي - زەر-دار ئىكەنلىكىنى نامايىش قىلىپ كۆزنى قاماشتۇراتتى.

مەسۇم خەلىپە ھەمراھلىرىنى يېقىن كەلتۈرمەي، ھىداي-ىتۇللا ئىشان بىلەن ھەمراھلىرىنىڭ ئالدىغا ئۆزى داستىخان سال-دى - دە، داستىخاننى تۈرلۈك قەنت - گېزەك، يەل - يېمىشلەر بىلەن كۆمۈپ تاشلىدى، ئارقىدىن يۇمشاق پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى كەلتۈرۈلدى.

— ئى ھاتەم سۈپەت زاتىل ئەقتابىم، — دېدى ھىدايىتۇللا ئىشان قولىغا پاقلاننىڭ ئالدى قولىنى ئېلىپ تۇرۇپ، — سىلەرمۇ كېلىڭلار ھەمداستىخان بولايلى.

— نېمەتلىك ئاپاق خان خوجامنىڭ ھىممىتىگە ھەش-قالللا، — دېدى مەسۇم خەلىپە قول باغلاپ تۇرۇپ، — شۇل تاپتا ئانھەزرىتىم بىلەن ھەمداستىخان بولۇشنى چەكسىز ئارزۇلە-سامۇ، ئەمما بىر مەرتەم بولسىمۇ خىزمەتلىرىدە بولۇش پۇرسى-تىنى زىنھار قولدىن بەرگۈم يوق. شۇڭا، قۇتبىل ئەقتابىم بىمالال مەززەگە باققايلا. ھەزرەتلىرىدىن ئاشقان تائاملارنى تەۋەر-رۇك بىلىپ، سەپەر جەريانىدا مەززە قىلىپ يەۋالغايمىز.

ھەرخىل خۇش پۇراق دورا - دەرمەكلەر بىلەن ئۆتكۈر زەھەر سېلىپ پىشۇرۇلغان پاقلان گۆشى تولىمۇ مەززىلىك پىش-قانىدى. ھىدايىتۇللا ئىشان پاقلاننىڭ ئالدى قولىنى ئالتۇن

مايدىغاندەك تۇرىدۇ.

— ئى ساخاۋەتچى زاتىل ئەقتابلىرىم، ئۇل مۇددىئايىڭىزلارنى تارتىنماي ئېيتقايسىزلەر، — دېدى ئىشان بۇ ساخاۋەتچىلەرگە زىيادە ئېھتىرام بىلدۈرۈپ.

— ئىشان پىرىمىز مۇددىئايىمىزنى مەقبۇل كۆرۈپ قالسا، زىيادە رىيازەت چېكىپ قالمىغاي دەپ يېقىنلا جايدا چېدىر - بارگاھ تىككەندۇق. شۇل تاپتا يارانلىرىمىز خان خوجامغا ئاتاپ قازان ئېسىپ ئولتۇرۇپتۇ. ناۋادا ئىشان پىرىمىزغا ماقۇل كەلسە، ئۇل مۇساپىر خانىمىزغا بېرىپ بىر ۋاخ تائامغا ھەمداستىخان بولۇپ بەرسە، قۇتبىل ئەقتاب خان خوجامنىڭ مۇبارەك قولى تەگكەن تاۋاقلارنى تەۋەررۇك بىساتلىرىمىز قاتارىدا ئەزىزلەپ ساقلىغان، ئۆزگە ئەللەردىكى مۇرىت - مۇرشىد، يارۇ بۇرادەرلىرىمىزگە كۆرسىتىپ، ئۇلارنىمۇ خان خوجام غىزالانغان تەۋەررۇك تاۋاقتا غىزالىنىش بەختىگە مۇششەرەپ قىلغان بولساق، ئالەمچە ساۋاب ۋە بەختكە نائىل بولغان بولار ئىدۇق.

قاتتىق ھاياجانلانغان ھىدايىتۇللا ئىشان بۇ تەكلىپكە دەرھال قوشۇلدى.

— ھاتەم سۈپەت زاتىل ئەقتابلىرىمنىڭ بۇ تەلەپ - ئىلتىجالىرىنى نائۇمىد قالدۇرۇشقا قانداقمۇ مۇمكىن بولسۇن؟ قېنى يول باشلىسۇنلار.

ھىدايىتۇللا ئىشان موللا ساقى، موللا نەقى قاتارلىق ئىككى خەلىپىسىنى سەرمازار قۇرۇلۇشىدىكى ئىشلەمچىلەرنى نازارەت قىلىشقا قالدۇرۇپ، يىگىرمىگە يېقىن سوپى - دەرۋىشلىرىنى ئەگەشتۇردى - دە، توقۇپ تەييارلاپ قويغان ئاق ئارغىمىقىغا مىندى، مەسۇم خەلىپە ھىدايىتۇللا ئىشانغا بولغان چەكسىز ساداقىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئاق ئارغىماقنىڭ چۇلۋۇرىنى بويىنىغا سالدى - دە، ھەزرەت قەسرىدىن ئىككى چاقىرىم يىراقلىقتىكى ئېرىق بويىغا تىككەن چېدىرغا قاراپ يول ئالدى.

نۇرغۇن قۇۋۇلۇق، شۇملۇق، سۇيىقەستلەرنى قىلىپ ئادەت-
لەنگەن ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ بىردىنلا يۈرىكى قاتتىق ئاغدى.
شۇ تاپتا ئۇ ئۆزىنىڭ قەستكە ئۇچرىغانلىقىنى، تامىقىغا، چايغا،
شەربەتكە زەھەر سېلىنغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئىككى كۆزى
مۆلدۈرلەپ تۇرغان بىلەن پۇت - قولى ماغدۇرسىز، تىلى زۇۋاد-
سىز ئىدى. ئۆلۈم دەقىقىلىرىنىڭ يېقىنلاپ كېلىۋاتقانلىقىنى
چۈشەنگەن ئىشان ھەرقانچە تىرىشىپمۇ تىلىنى كەلىمە شاھادەتكە
كەلتۈرەلمىدى - دە، بىر يانغا قىيسايغىنىچە گۈپپىدە يىقىلدى.
ئۇنىڭ ھەمراھلىرىمۇ داستىخانغا دۈم چۈشكىنىچە سۇنايلىنىپ
ياتاتتى.

ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئۆلگەنلىكىنى كۆرگەن مەسۇم خەلپە
قول باغلاپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان ھەمراھلىرىغا بۇيرۇق
قىلدى:

— ھەممىسىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىڭلار.

مەسۇم خەلپە شۇنداق دېدى - دە، ئۆزى ئەڭ ئاۋۋال
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ساقىلىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ گېلىغا پىچاق
سۇردى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ زەھەرلىنىپ ئۆلگىنىگە ئىشەنچى
قىلالمىغان مەسۇم خەلپە جەسەتنى قايتىدىن بوغۇزلاۋاتاتتى.

4

ئاستانه.

ئاپاق خوجىنىڭ سۇيىقەستكە ئۇچراپ قازا قىلغانلىق خەۋ-
ىرى يېتىپ كېلىشى ھامان، ئوردىدىكى بىر قىسىم يېقىن،
ئىشەنچلىك ئەمىرلەر بىلەن ئالدىن تەييارلىق كۆرۈپ قويغان
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق چوڭ - كىچىك ئوردا ئەركانلى-
رىنى شاھىنشىنغا جىددىي كېڭەشكە چاقىردى.

ساپلىق بەكىسىدە شىلىپ پاك - پاكىز يەۋەتتى. مەسۇم خەلىپە
ئۆز قولى بىلەن جىقلاپ تىۇرغان جانان پىيالىدىكى پىۇراقلىق
دورا - دەرمەك چاينى توختىماي سۇمۇرۇپ تۇردى. ئاخىرىدا
ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئالدىغا ئالتۇن تاۋاقتا، باشقىلارنىڭ ئالدىغا
ياغاچ تاۋاقتا ئۇلاي گۆشى بېسىلغان پولۇ تارتىلدى.
مەسۇم خەلىپە بارلىق ھۇنىرىنى ئىشقا سېلىپ توختىماي
سۆزلەيتتى. ھەربىر جۇملە سۆزىدە ھىدايىتۇللا ئىشاننى ماختاپ
ئۇچۇراتتى. ئۆزىنىڭ مەككە، باغدات، دەمەشق، بۇخارا، ھى-
رات، كەشمىر، كابۇل... قاتارلىق شەھەرلەردە سودا - سېتىق
قىلىش جەريانىدا ئاپاق خوجىنىڭ ئالەمشۇمۇل نامىشەرىپىنى،
ھۆرمەت تەرىپىنى ئاڭلىغانلىقى، نۇرغۇن ئەھلى سۇلۇك مۇرىت-
لىرىنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ جامالىنى سېغىنىپ، ياد ئې-
تىپ، دۇئا - تەلەپلەردە بولۇپ تۇرغانلىقىنى سۆزلەيتتى. بۇ
سۆزلەر ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قۇلىقىغا بەئەينى ئالتۇن قوڭغۇ-
راقتەك يېقىملىق ئاڭلىناتتى، ئاڭلىغانسېرى ھاياجانلىناتتى.
ھىدايىتۇللا ئىشان پولۇدىن ئۇچ كاپام ئاغزىغا سالغاندىن
كېيىن بارغانسېرى يۇرىكى قىزىپ، ئۇسساپ كېتىپ بارغانلىقى-
نى ھېس قىلدى - دە:
— يۇرەككە مۇزدەك ياققۇدەك شەربەت بارمىدۇر، ساخاۋەت-
چى؟ — دېدى مەسۇم خەلىپىگە قاراپ.
مەسۇم خەلىپە دەرھال خىزمەتكارلىرىغا توۋلىدى:
— دەرھال شەربەت كەلتۈرۈڭلار.
مۇز پارچىلىرى ئارىلاشتۇرۇلغان يوغان بىر چىنە ئانار شەر-
بىتىنى بىر تىنىقتىلا ئىچىۋەتكەن ھىدايىتۇللا ئىشان بىر ئاز سە-
گىدىگەندەك بولدىيۇ، ئارقىدىنلا تېخىمۇ بەك ئۇسساپ كەتتى.
خىزمەتكارلار شەربەتكىمۇ زەھەر سېلىۋەتكەنىدى. بىردىنلا ھىدا-
يىتۇللا ئىشاننىڭ يۇز تېرىلىرى قىمشىپ، كۆزلىرى تورلاشتى،
.تىلى سەمرىپ ئاغزى پەقەتلا گەپكە كەلمىدى.

ئەمىر ـ سىپاھبەگ غايىب بولۇپ كەتتى. ئۇل ئەمىرلەرنىڭ دېرىكىنى تېخىچە ئالالماي تۇرغان ۋاقتىمىزدا باشىمىزغا يەنە بىر ئەشەددىي بالا ـ قازانىڭ كەلگەنلىكىدىن خەۋەر تاپتۇق. جانابىي ئىشان خان خوجام ھەزرەتلىرى نامەلۇم سودىگەر سىياقىدا ياسىنىۋالغان دوزاخقا تۇتۇرۇق بولغۇر قاتىللارنىڭ مىكىرلىك سۇيىقەستىگە ئۇچراپ قازا قىلىپتۇ...

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گېپىنى داۋاملاشتۇرالماي ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ تەختتە ئولتۇرغان نائىب خان ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە ھازا ئاچتى. بۇ ھازىغا بارلىق ئوردا ئەركانلىرى قېتىلدى.

— ئاھ مۇرەببىيىم! سىز بىلەن كۈندۈزنىڭ قۇياشى ئۆچتىغۇ، كېچىنىڭ تولۇنى يىتتىغۇ، سەلتەنەتنىڭ تۈۋرۈكى سۇندىغۇ، ئاجىزەڭىزنىڭ يۈرەك ـ باغرى تىلغاندىغۇ...

— ۋاي ئاتام، ئۇچسام قاناتىم ئاتام، يۆلەنسەم تېغىم ئاتام، بۆلەنسەم بۆشۈكۈم ئاتام...

— سەلتەنىتىمىزنىڭ رەھنەماسى ئاپاق خوجام.

— سۇلۇكىمىزنىڭ يولباشچىسى ئىشان خوجام.

— قايسى مەلئۇن قەست قىلدى، ئىشان، خان خوجام.

— ئەمدى بىز قانداق قىلىمىز، ئىشان پىرىم.

......

شاھنىشىننىڭ ئىچى ھازا قوشاقلىرى بىلەن گۇرۇلدەيتتى. ئوردا ئەركانلىرى بىر ـ بىرىنىڭ بويۇنلىرىغا ئېسىلغىنىچە ئۆزلىرىنى يەرگە تاشلايتتى، چاچ ـ ساقاللىرىنى يۇلۇپ ھۆ تارتىپ يىغلايتتى.

ئەمىرلەرنىڭ ئاسانلىقچە بولدى قىلمايدىغانلىقىنى ھېس قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قارا دېۋانبېگىگە قاراپ قولىنى شىلتىدى. مەلىكىنىڭ مەقسىتىنى چۈشەنگەن دېۋانبېگى ھازا ئېچىۋاتقان ئەمىرلەرنى ۋارقىراپ يۇرۇپ مىڭ تەستە توختاتتى.

دادىسى ئىشان خان خوجىنىڭ قازا قىلغانلىق خەۋىرىنى
ئاڭلىغان نائىب خان ھەسەن خوجا تەختتە مىشىلداپ ئولتۇراتتى.
بېشىغا ئوراپ قويغان ئاق سەللىسى بىلەن ئۈچىسىدىكى قارا
رەڭلىك ھازىدار تونى بىر ئاز چوڭ كېلىپ قالغاندەك كۆرۈنەتتى.
تەختنىڭ يېنىغا قويۇلغان شاھانە كۇرسىدا ئولتۇرغان مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم بېشىغا نېپىز قارا ھىلھىلە رومالنى چۈمبەل
قىلىپ سېلىۋالغان بولۇپ، يىغلىغان ياكى يىغلىمىغانلىقىنى بىل-
مەك تەس ئىدى، قارا نىمچىسىنىڭ ئۈستىدىن باغلىۋالغان ئال-
تۇن كەمىرىگە بۇگۇن نېمە ئۈچۈندۇر ئەينى يىللاردا سۇلتان
ئابدۇللاخان ھەدىيە قىلغان ئالتۇن ساپلىق خەنجەرنى ئېسىۋالغان
بولۇپ، ئالاھىدە كۆزگە تاشلىنىپ تۇراتتى. شۇ تاپتا مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم ئاشۇ تۇرقى بىلەن ئەينى يىللاردىكى ئوردا
مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرلىك مەنسىپىدە ئولتۇرغان
ۋاقتىدىكى جەسۇر قىياپىتىنى ئەسكە سالاتتى. شاھنىشىنىغا كې-
ڭەشكە چاقىرىلغان ئەمىرلەرنىڭ خېلى كۆپ قىسمى ھىدايىتۇللا
ئىشاننىڭ مۇسىبىتىدىن تېخىچە خەۋەرسىز بولغاچقا، نائىب خان
ھەسەن خوجا بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئۈچىسىدىكى
ھازا كىيىمىنى كۆرۈپ گاڭگىراپ قېلىشقانىدى. خوجىزادىنىڭ
توختىماي مىشىلداپ ئولتۇرۇشىدىن بىرەر كېلىشمەسلىكنىڭ يۈز
بەرگەنلىكىنى پەرەز قىلىشىپ بىر - بىرىگە مەنىلىك قارىشاتتى.
— جانابىي ئەمىرلەر، — دەپ سۆز باشلىدى مەلىكە مۆھتە-
رەم خېنىم بارلىق ئوردا ئەركانلىرىنىڭ تولۇق يىغىلىپ بولغانلى-
قىنى كۆرۈپ، — ھەممىلىرىگە مەلۇمكى، شۇ كۇنلەردە بۈيۈك
سەلتەنىتىمىز بېشىغا ئارقىمۇ ئارقا كېلىشمەسلىكلەر كېلىۋاتى-
دۇ. جانابىي ئىشان خان خوجام جەننەتماكان مازار پادىشاھى
بۇزرۇكۋارىمىزنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىش ھەمدە سەر مازار
قۇرۇلۇشىنى كۆزدىن كەچۈرۈش مۇددىئاسىدا ئاستانىدىن ئايرىل-
غاندىن كېيىن، خۇددى يەر يۇتۇپ كەتكەندەكلا ئون نەچچە

دىمەپتىكەنمىز.

— داغدا قالدۇققۇ مانا.

— سەلتەنىتىمىز باشپاناھسىز قالدىغۇ مانا.

— بۇنداق قاراپ تۇرۇۋەرمەيلى، تەقسىرلىرىم، دەرھال قولىمىزغا ياراغ ئالايلى.

— لەشكەرلەرنى ھازىرلاندۇرايلى.

— قەشقەردە يەھياھ خوجام بار ئەمەسمۇ؟

— يەھياھ خوجام دەرگاھىغا بېرىپ مۇشاۋىرەت قىلايلى.

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاۋېرىشكە تاقىتى قالمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سەۋر قاچىسى بىردىنلا تاشتى.

— خەپشۇك، جانابىي ئەمىرلەر، گەپ بولسا بىر - بىرلەپ بايان قىلىڭلار. باشباشتاقلىق قىلغۇچىلار جاساقا تارتىلىدۇ.

ئەمىرلەر تەختنىڭ ئالدىدا ئۆرە تۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا قاراپ بىر ئاز پەسكويغا چۈشۈشتى.

— خان ئاغىچا خېنىمغا مەلۇم بولغاي، — دېدى بىر ئەمىر ئالدىغىراق چىقىپ، — شۇل تاپتا جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن تەسەررۇپىمىزدىكى بارلىق سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرتەتلىرىنى قىلىچتىن ئۆتكۈزگەيمىز.

باشقا ئەمىرلەرمۇ بەس - بەستە چۇرقىراشتى.

— شۇنداق، قەشقەرگە بېرىپ چوڭ خوجىزادە يەھيا خوجام بىلەن بۇ خۇسۇستا كېڭەش قىلغايمىز.

— خان ئاغىچا ئالىيلىرى، خاتىرجەم بولسۇنلار، خان خوجامنىڭ قىساسىنى ئېلىپ پاك روھىناتىنى ئەمىن تاپقۇزغايمىز.

— كىمكى باشباشتاقلىق قىلىدىكەن ئۆلۈمگە مەھكۇم! — دەپ ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپ بىلەن قول شىلتىپ، — خان خوجام قەشقەرگە مېڭىش ئالدىدا ۋەلىئەھدى ھەسەن خوجامنى نائىب خان قىلىپ سەلتەنەتكە مۇئەككەل قىلغان. شۇل سەۋەبتىن قەشقەرگە بېرىپ چوڭ خوجىزادەم بىلەن

— خەپ شۇك، جانابىي ئەمىرلەر سەۋرى قىلغاي.

ئەمىرلەر ئاستا ـ ئاستا يىغىدىن توختىدى. ئۇ يەر، بۇ يەردىن ئۆپكىدىگەن، خىرقىلدىغان، مىشىلدىغان ئاۋازلار ئاڭلىنىپ تۇراتتى.

— بالاغا سەۋرى، قازا رىزا، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاۋازىنى ۋەزمىن چىقىرىپ، — مۆھتەرەم جانابىي ئەمىرلەر، سەۋرى قىلغاي.

نائىب خان ھەسەن خوجا يىغىدىن توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلىغا كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا قاراپ قويۇپ مەھرەملىرىگە ئەمر قىلدى:

— كېلىڭلار، نائىب خان ئالىيلىرىنى قەسرىگە ئاپىرىپ ھالىدىن ئوبدان خەۋەر ئېلىڭلار.

مەھرەملەر ھەسەن خوجىنى يۆلەشتۇرگىنىچە شاھنىشىندىن چىقىپ كەتتى.

ئاستا ـ ئاستا ئېسىگە كېلىشكەن ئەمىرلەر مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ئانچە ئېتىبار قىلىپ كەتمەستىن، ئاپاق خوجىنىڭ ئۆلۈمى ھەققىدە مۇلاھىزىگە چۈشۈپ كەتتى.

— خان خوجامنىڭ قاتىلىنى تېپىشىمىز كېرەك.

— شۇنداق، ئول مۇلھىد مەلئۇنلارنى تۇتۇپ كېلىپ قايناۋاتقان ياغقا بېسىپ جازالاش كېرەك.

— چوقۇم ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرنىڭ قەستى بۇ.

— راست ئېيتتىلا، ئەمىر جانابلىرى، ئول ئىسھاقىيەچى مۇرتەتلەرگە قىلچىلىك سىلە ـ رەھىم قىلماي يەتمىش پۇشتىغىچە قىرىپ تاشلايلى.

— ئاھ قۇتبىل ئەقتاب ئاپاق خان خوجام.

— ئول ئىسھاقىيەچى توڭگۇزلارغا رەھىم ـ شەپقەت قىلغانىمىزنىڭ جازاسى بۇ.

— ئاپاق خان خوجامدىن بۇنداق ئاسان ئايرىلىپ قالارمىز

دىر ۋالىدەسى خان ئاغىچا خېنىم ھەم باردۇر. بىز خان خوجام بىلەن جانابىي پادىشاھ خېنىمنى ھەقىقىي سەلتەنەت پاسبانى دەپ بىلگەيمىز. ھەربىر پەرمان ـ يارلىقنى مەرھۇم ئاپاق ئىشان خان خوجامنىڭ يارلىقى دەپ بىلىپ بەجانىدىل پەرمانبەردار بولغايمىز.

مىرزا ئەلىمشاھنىڭ گېپى تۈگىشى ھامان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەرەپدارىدىكى ئەمىرلەر بىر ئېغىزدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بەيئەت قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈشتى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، زىنھار غەزەپ قىلمىغايلا، مەرھۇم خان خوجامنىڭ مۇسىبىتىنى نەزەردە تۇتۇپ سەلتەنەت ئىشلىرىنى ئەلا بىلگەيلا.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھېلىقى ئون نەچچە نەپەر ئەمىرنى يوشۇرۇن قەتلە قىلغاندىن كېيىن، ئوغلى نائىب خان ھەسەن خوجا نامىدىن يارلىق چۈشۈرۈپ ئۇلارنىڭ مەنسەپ ـ مەرتىۋىسىنى ئوردىدىكى ئۆزىنىڭ قوللىغۇچىلىرىغا ئېلىپ بەرگەنىدى. يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمىرلەرنىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا كۆرسىتىۋاتقان ھۆرمەت ـ ئىتائىتىنى كۆرۈپ باشقا ئەمىرلەر يەنە بىرنېمە دېيىشكە پېتىنالمىدى.

— يارلىق! — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مىرزا دىۋاننىڭ ئەمىرىگە قاراپ، — مىرزا ئەلىمشاھ جانابلىرى بىلەن مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ھەزرەتلىرى قەشقەرگە بېرىپ جەننەتماكان خان خوجام ئالىيلىرىنىڭ ئاخىرەتلىك ئىشلىرىنى بىر تەرەپ قىلغاي، قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى يەھياھ خوجىزادەمگە تەسەللى بەرگەي. باشقا بارلىق ئوردا ئەركانلىرى ئەتىدىن باشلاپ كۈندە ئۈچ ۋاخ قارا دىۋان مەھكىمىسىگە كېلىپ رويخەتتىن ئۆتكەي. ھەرقانداق ھانەيى سەۋەبلەر بىلەن يارلىققا خىلاپلىق قىلغۇچىلار جاساققا تارتىلىدۇ. رەھمەتلىك خان خوجىنىڭ قاتىللىرى تۇتۇلۇپ تولۇق تەھقىقلەنمىگۈچە، ئۆز ئالدىغا باشباشتاق-

سەلتەنەت ئىشلىرىنى كېڭىشىش ھاجەتسىز. ھازىردىن باشلاپ خان يارلىقىنى ھەسەن خوجا چۈشۈرىدۇ. يارلىققا بويۇنتاۋلىق قىلغۇچىلار مەرھۇم ئىشان خان ئالىيلىرىنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىققۇچىلار قاتارىدا قاتتىق بىر تەرەپ قىلىنىدۇ.

— ئۇغۇ شۇنداق، — دېدى دەسلەپتە سۆز قىلغان ئەمىر ئانچە قايىل بولماي، — نائىب خان خوجام ئالىيلىرى تېخى كىچىك، سەلتەنەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالماسمىكىن.

— كېلىڭلار، مەرھۇم خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىقىپ، نائىب خانغا ھاقارەت قىلغان مۇنۇ ئەدەپسىز ئەمىرنىڭ كاللىسىنى ئېلىڭلار، — دەپ ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم.

شۇ ھامان ھەر ئېھتىمالغا قارشى شاھنىشىننىڭ ئەتراپىنى قورشاپ تۇرغان ئوردا مۇھاپىزەتچىلەر قوشۇنىنىڭ ئەمىرى مىرزا سۇلتانبەگ بىر توپ ياساۋۇللارنى باشلاپ كىردى ـ دە، ھېلىقى ئەمىرنى دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە ئاچىقىپ كەتتى. شاھنىشىنىڭ ئىچى بىردىنلا گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئوردىنىڭ ئالىي ھوقۇقىنى ئاللىقاچان قولىغا ئېلىپ بولغانلىقىنى ھېس قىلغان يەھياھ خوجا تەرەپدارىدىكى ئەمىرلەر كۈتۈلمىگەن بۇ دەھشەتتىن ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىشتى.

— جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكىمىز ئاپاق خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتى بىزلەرگە مۇرىت ـ مۇخلىس، ئەمىر ـ بەگلىرى ئۈچۈن مۇقەددەستۇر، — دەپ قول باغلاپ تۇرۇپ سۆز باشلىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەسلەكدىشى، ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھ، — نائىب خان ئالىيلىرى بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ قانۇنلۇق ۋەلىئەھدى — خان خوجىسىدۇر. خان خوجام ئالىيلىرى تېخى كىچىك بولسا قېشىدا قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ كامالەتكە يەتكەن، بۈيۈك سەئىدىيە خانلار نەسەبىدىن بولغان باھا-

5

ئاپاق خوجىنىڭ چوڭ ئوغلى، قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرى
خوجا يەھيا قەشقەر دىيارىغا مۇسىبەت جاكارلىغان بولۇپ، قەشقەر
شەھىرىنىڭ كوچا - رەستىلىرىدە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى-
نىڭ، سوپى - دەرۋىشلەرنىڭ ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مۇسىبىتىگە
ئاتاپ ئوقۇغان مۇناجاتلىرى، ھۆكمەتلىرى، جەررە تارتىپ
ھۇ - ھۇۋلاشلىرىدىن ئۆزگە ئاۋازلار ئاڭلانمايتتى. سودىگەرلەر،
ھۈنەرۋەن - كاسىپلار، ئۇششاق تىجارەتچىلەر، چار بازارچىلار،
ئاشپەز، ناۋاي، سامسىپەزلەر، كاۋاپچىلار ئىلگىرىكىدەك ماللى-
رىغا خېرىدار چاقىرىپ توۋلاشمايتتى. ئالارمەنمۇ، ساتارمەنمۇ
سۇكۇتلۇك پەس ئاۋازدا سودا قىلىشاتتى. ئاق رەڭدىن ئۆزگە
رەڭلەردە كىيىم كىيگەن، ئۈنلۈك ئاۋازدا سۆزلەشكەن، چى-
رايىدا كۈلكە - تەبەسسۇم پەيدا قىلغان كىشىلەر كۆزگە چېلىق-
سىلا، شەھەردە ئىتتىنىڭ قورتىدەك مىغىلداپ كەتكەن خۇپىيە -
پايلاقچىلار، ياپى - دورغىلار، مىرشەپ - پاشاپبەگلەر كۆرگەن-
لا يەردە ئۇرۇپ - سوقۇپ دۇمبالايتتى، پوت - قوللىرىنى باغلاپ
زىندانغا تاشلايتتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشان، دادىسى خوجا مۇھەممەديۇسۇپ
ئىشانغا ئاتاپ ياساتقۇزغان ھەشەمەتلىك، كاتتا مەقبەرىگە ئۆزىنىڭ
بۇنچە ئالدىراپ دەپنە قىلىنىدىغانلىقىنى زىنھار ئويلاپ باقمىغانى-
دى. مانا ئەمدى يېڭىدىن ياسىلىپ پۈتكەن بۇ كاتتا
مەقبەرە سان - ساناقسىز سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ تاۋاپ-
گاھىغا ئايلانغانىدى. ھەر كۈنى دېگۈدەك نەچچە مىڭلىغان سۇلۇ-
كى ئىشقىيە مۇرىتلىرى ۋە ئاددىي ئاۋام قەشقەر شەھىرىنىڭ
تۆشۈك دەرۋازىسى ئارقىلىق ياغدۇدىكى ھەزرەت مازىرىغا ئاقات-
تى. باشقا يۇرتلاردىن كەلگەنلەرنىڭمۇ ئايىغى ئۈزۈلمەيتتى. بۇ

لىق قىلىپ، گۇمان بىلەن ئۆزگە سۇلۇكتىكىلەرگە زۇلۇم سال-
غۇچىلار، ئۆلۈم - يېتىم ۋەقەسى پەيدا قىلغۇچىلارنىڭ بىردەك
كاللىسى ئېلىنىدۇ. لەشكىرىي دىۋان قارىمىقىدىكى بارلىق سەر-
كەردىلەر بىرمۇ لەشكىرىنى ئاستانە سىرتىغا ئاچىقمىغاي. زۆرۈر
لەشكىرىي ئىشلار بولۇپ قالسا، خان خوجام بىلەن كېڭىشىپ
ئايرىم پەرمان چۈشۈرگەيمىز. ئاۋامنىڭ خاتىرجەملىكىنى، ئاس-
تانىنىڭ تىنچلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ بۈگۈندىن باشلاپ شامدىن
بامداتقىچە ئاستانە كوچىسىدا كېچىسى يول يۈرۈش قاتتىق مەنئى
قىلىنىدۇ. بۇ ئىشلارغا ئامانلىق دىۋانى بىلەن ئاستانە ياتىش
مەھكىمىسى مەسئۇل بولغاي. پەرمانغا خىلاپلىق قىلغۇچىلار زىن-
دانغا مەھكۇم، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر ئاز تۇرۇۋالغاندىن
كېيىن گېپىنى يەنە داۋاملاشتۇردى، — پۈتكۈل ئەل - يۇرت
مەرھۇم جەننەتماكان خان خوجامغا ماتەم - مۇسىبەت تۇتقاي.
توي - تۆكۈن، ھېيت - ئايەملەر نەغمە - ناۋاسىز ئۆتكۈزۈلگەي.
رەڭدار ئېگىن كىيىلمىگەي، شېرىن - سۇخەن سۆزلەر، چاقچاق
- لەتىپىلەر تەرك ئېتىلگەي. باراۋەت - مەئىشەتلەر چەكلەنگ-
ەي. بۇل خۇسۇستا ھەرقايسى يۇرت - ئايماق، كوچا -
رەستە، دەڭ - ساراي، رابات، قەلەندەرخانىلارغا جاكارچى چىقى-
رىلغاي.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ يارلىقىغا پەرمانبەردارمىز.
خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى سالامەت بولغاي.

ئەمىرلەر تەزىم بەجا كەلتۈرۈپ شاھنىشىندىن ئايرىلدى.

شۇنداق قىلىپ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلى ھەسەن خو-
جىغا «خوجا مەھدى»[1] دېگەن سەلتەنەت نامىنى بېرىپ تەختتە
رەسمىي ئولتۇرغۇزدى - دە، ئۆزى پەردە ئارقىسىدا تۇرۇپ
سەلتەنەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلدى.

---

① خوجا مەھدى — يول باشلىغۇچى خوجا.

شەيخۇلئىسلام ھەزرەتلىرى راست ئېيتىدۇ. ئۆز ۋاقتىدا جەننەتماكان پىرى بۇزرۇكۋارىمىز يەھيا خوجامنى قەشقەرنىڭ نائىب ئەمىرلىك مەنسىپىگە تەيىن ئەتكەندىمۇ ۋەلىئەھدلىك يارلىقىنى بىللە چۈشۈرۈش مۇددىئاسى بار ئەردى. كېيىن كىچىك ئاغىچىنىڭ بېشەملىك قىلىشىدىن ئەنسىرەپ، غەلۋىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن كىچىك خوجىزادىنى ۋەلىئەھدى قىلدى. جانابىي ئاپاق خان خوجام ھايات بولغان بولسا ئول يارلىقنى بىكار قىلىشى تۇرغانلا گەپ ئىدى. مۇشتۇمدەك بىر بالىنىڭ خان خوجا بولۇپ سەلتەنەت تەختىدە يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرمىقى بەسى مۇشكۇلدۇر. چۈنكى، كىچىك خوجىزادە سەلتەنەت ئىشلىرىغا كۆپ خامدۇر.

— جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ سەرمازار زىيارىتىنى ئىختىيار ئېتىپ ئاستانىدىن ئايرىلار چاغدا ئول كىچىك خوجىزادىنى نائىب خان دەپ جاكارلاپ، تەخت - سەلتەنەتكە مۇئەككەل قىلىشى تولىمۇ خاتا بولغان، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم گېپىنى داۋاملاشتۇرۇپ، — بۇ خۇسۇستا ئوردىدا كېڭەش بولۇنمىغانلىقى ئۈچۈن بىزمۇ ئۆز مۇددىئايىمىزنى بايان قىلىشقا ئامالسىز قالغان ئەردۇق. ھالا بۈگۈنكى كۈندە تەختنى بىر مەزلۇمە بىلەن بىر بالىنىڭ ئوڭچە ئىگىلىۋېلىشىنى ئويلىمىغانىكەنمىز.

— ئول ئون نەچچە نەپەر ئەمىر - سىپاھبەگنىڭ غايىب بولۇپ كېتىشى قانداق ئىشتۇر، ھەزرەتلىرى، — گەپكە قوشۇق سالدى موللا نەقى خەلىپە، — ئويلاپ باقسام، ئول ئەمىرلەرنىڭ تۇيۇقسىز يەر يۇتۇپ كەتكەندەك غايىب بولۇپ كېتىشى بەكمۇ غەلىتەدۇر. ئۇنىڭغا ئۇلىشىپ جانابىي سۇلتانۇل مۇھەققىقىن ئاپاق خان خوجامنىڭ قەستكە ئۇچراپ شېھىت بولمىقى تېخىمۇ غەلىتە. مانا ئەمدى ئول ئانا - بالىنىڭ ئوردىنىڭ يۇقىرى مەنسەپ - مەرتىۋىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، سەلتەنەت تەختىدە ئىنساپسىزلىق بىلەن ئولتۇرمىقى تېخىمۇ چوڭ غەلىتەتۇر. بۇل

تاۋاپچىلارنىڭ ھازا قوشاقلىرىدىن، ياقا يىرتىپ يىغلاشلىرىدىن ھەزرەت مازىرى لەرزىگە كېلەتتى. بۇ مۇڭلۇق، ھەيۋەتلىك، تەسىرلىك يىغا ساداسى يىراق ـ يىراقلارغا ئاڭلىنىپ، كىشىلەرنىڭ ئىختىيارسىز دىققىتىنى تارتاتتى. ھەزرەت مازىرىنى تاۋاپ قىلىپ ھەپتە ـ ھەپتىلەپ ئۆيىگە قايتمىغان ئىخلاسمەن مۇرىتلار مەقبەرە ئەتراپىدا توپا ـ چاڭلارغا كۆمۈلۈپ يېتىشاتتى. ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ ئەۋلىيالىقى، كۆرسەتكەن كەشپىيۇ كارامەتلىرى ھەققىدە كۆنىگە نەچچە خىل ھېكايەت، رىۋايەتلەر توقۇلاتتى ۋە ئېغىزدىن ـ ئېغىزغا كۆچۈپ ئەتراپقا تارقىلاتتى. بۇ ھېكايە ـ رىۋايەتلەرنى ۋائىز سوپىلار ئاغزى تېلىپ، ئۇنى پۈتۈپ كەتكۈچە يېڭى ـ يېڭى مەزمۇنلارنى قوشۇپ سۆزلەيتتى.

قاش قارايغان مەھەل. قەشقەر ئەمىرى خوجا يەھيانىڭ خاس ھۇجرىسىغا ئون نەچچە نەپەر ئىشەنچلىك، يېقىن كىشىلىرى جۇغلانغانىدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ مۇسىبەت ئىشلىرىغا قارىشىپ بېرىشكە ئەۋەتكەن ئوردا شەيخۇلئىسلامى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەممۇ بار ئىدى. دادىسىغا قارىلىق تۇتۇپ چاچ ـ ساقاللىرىنى ئۆستۇرۇۋەتكەن خوجا يەھيانىڭ چىرايى تولىمۇ سولغۇن ئىدى. يىغىدىن قىزىرىپ، ئىششىپ كەتكەن كۆزلىرى سۆھبەتداشلىرىغا ئۈمىد بىلەن تىكىلگەنىدى.

— كىچىك خوجىزادىنىڭ ۋەلىئەھدى بولۇشىدا جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ ئانچە رايى يوق ئەردى، — دەپ ئوتتۇرىغا قويۇلۇق قىلىۋاتاتتى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ئېچىتىپ سۆزلەپ، — كىچىك ئاغىچا مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم دېگەن جادىنىڭ غوۋغاسىنى بېسىش ئۇچۇنلا ئىنىلىرى ھەسەن خوجىنى ۋەلىئەھدى دەپ يارلىق چۈشۈرگەن. ئەزەلدىن تارتىپ ۋەلىئەھدىلىك بىر شاھزادە ياكى خوجىزادىگىلا باقىمەندە بولغان ئەمەس.

— ئارى، — دەپ گەپ ئارىلىدى موللا ساقى خەلىپە، —

موللا نەقى خەلىپە، — ئىككىنچى ۋالىدەلىرى مەزلۇم كىشى-
دۇر. ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىنىلىرى ھەسەن خوجا سەلتەنەت ئىشلى-
رىغا تولىمۇ خامدۇر. ئاپال كىشى بىلەن كىچىك بالا پاسىبان
بولغان ئەل - يۇرت ئاسانلا خاراب بولۇر. ئاۋامنىڭ مەئىشەتلىرى-
دىن بەرىكەت كۆتۈرۈلۈر. شۇل سەۋەبتىن ئاتا مىراس ئول
سەلتەنەتنى ئۇز تەسەررۇپلىرىغا ئالماقلىرى تولىمۇ زۆرۈردۇر.
— ئەينى مۇددىئا، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئى-
لەم، — موللا نەقى ھەزرەتلىرى ھەممىمىزنىڭ كۆڭلىدىكى گەپ-
نى قىلدى. ئول سەلتەنەت جانابىي خوجىزادەمگىلا خوپ كېلۇر.
ئۇزگىلەرگە زىنھار ياراشماس. شۇڭا، خوجىزادەم سۇكۇت قىلى-
مىغاي. تۆمۈرنى قىزىقىدا سوقمىغان بىلەن كېيىن پۇشايمان
پايدا بەرمەس. ئول سەلتەنەتنى خاھى ياخشىلىق، خاھى يامانلىق
بىلەن قوللىرىغا ئالماقلىرى لازىمدۇر.
يەھيا خوجا بۇ دەۋەتلەرنى ئاڭلاپ بىرئاز ئويلىنىپ قالدى.
شۇ تاپتا ئۇنىڭمۇ تەختنى تارتىۋېلىپ دادىسىنىڭ ئىشان خانلىق
سەلتەنىتىگە ۋارىسلىق قىلغۇسى بار ئىدى. ئەمما، خانلىقنىڭ
پۈتكۈل ھوقۇقىنى قولىغا ئېلىۋالغان ئۆگەي ئانىسى مەلىكە مۇھ-
تەرەم خېنىمغا يەھياھ خوجىنىڭ ئۇچۇق - ئاشكارا قارشى چىقى-
قۇدەك مادارى يوق ئىدى. بۇ تەرەپلىرىنى تولۇق چۇشەنگەن يەھيا
خوجا ئامالسىزلىقنى يوشۇرمىدى.
— ئۇنداقتا بۇ ئىشلارنىڭ بىرەر ياخشى تەدبىرى بارمىدۇر؟
— ئەلۋەتتە باردۇر، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئىلەم بومبا
ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ، — سەلتەنەتنىڭ لەشكىرىي ھوقۇقى
بىزنىڭ قولىمىزدا بولمىغانلىقى ئۇچۇن ئول مۇددىئايىمىزنى خۇ-
پىيانە ئەمەلگە ئاشۇرغايمىز.
— ئى شەيخۇلئىسلام ھەزرىتىم، ئول تەدبىرنى ئېنىقراق
بايان قىلسۇنلار، — دېدى يەھيا خوجا.
— جەننەتماكان ئاپاق خوجامنىڭ قىرىق نەزىرسىگە ئول

ئىشلارنىڭ تېگىدە چوڭ بىر سىر ـ ئەسرار بارمىكىن دەيمىنا؟
— بىزنىڭ گۇمانىمىزمۇ، كۆڭلىمىزدىكى شەكمۇ ھەم شۇن- داقتۇر، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم، — ئەمماكى بۇل غەلەتلەرنى ئوردىدا ھېچكىم تىلغا ئېلىشقا پېتىنالماس. چۇنكى، پۇتكۇل سەلتەنەتنىڭ ئەمىرىكەبىرلىك مەنسپى تېخىچىلا ئول جادى مەزلۇمەنىڭ قولىدا تۇرماقتا. ئوردا ياساۋۇللار مەھكىمى- سىنىڭ ئەمىرلىكىنىمۇ ئول خۇنخور ئاغىچا ئاكىسى مۇھەممەدئى- مىن باھادىرخان لەشكەرلىرى ئارىسىدىن لەشكىرىي دىۋانىنىڭ سەركەردىلىكىگە كۆتۈرۈلگەن مىرزا سۇلتانبەگنى تەيىن ئەتتى. ئوردا ھازىر ئول دەھرىي ئەمىرنىڭ قورۇقچىلىقىدا تۇرماقتا. ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھ جانابلىرى بولسا ئەزەلدىن ئول جادى ئاغىچىنىڭ يېنىنى ئېلىپ كەلگەن. ئۇلار ھازىر خان ئاغىچا كىمنى ئاس دېسە شۇنى ئاسىدۇ، كىمنى چاپ دېسە شۇنى چاپى- دۇ. قىلچىلىك ھايا قىلىشمايدۇ. باشقا ئەمىر ـ بەگلەرنىڭ گېپى ئۆتمەيدۇ. شۇل تاپتا ياقىلار ئېتەك بولدى، ئېتەكلەر ياقا بولدى.
ـ ئەزەلى قىسمەتتىكى خانلىق ئۇدۇم بويىچە پەدەر قازا قىلغاندىن كېيىن سەلتەنەتكە چوڭ ئوغۇل پەرزەنتىنىڭ پاسىبان بولمىقى جايىزدۇر، — دېدى موللا ساقى خەلىپە، — ئاپاق خان خوجىمىز قازا قىلغان بىلەن بىزلەركىم زاتىل ئەقتابلىرى تېخى ھاياتتۇرمىز. خانلىق تەختتە چوڭ خوجىزادىمىز ئولتۇرمىسا زىنھار قايىل بولماسمىز. بۇل ئىشلاردا خوجىزادەم ھايا قىلىپ ئولتۇرمىغاي.
— پەدەرى بۇزرۇكىمىزنىڭ مۇبارەك تېنى تېخى سوۋۇغىنى يوق. بول ئەھۋالدا سەلتەنەت داۋاسى قىلسام ئەل ـ يۇرت ئارى- سىدا پىتنە پەيدا بولۇپ سەلتەنەتنىڭ ئاسايىشلىقىغا دەخلى يېتىپ قالۇرمىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن، — دېدى يەھيا خوجا.
— زىنھار ئىككى تايىن بولمىغايلا، خوجىزادەم، — دېدى

ئېيتايلۇق، ۋالىدە خان ئاغىچا تەختنى چوڭ خوجىزادەمگە بېرىش-
كە كۆنسە، كىچىك خوجىزادەم قەشقەرنىڭ نائىبى ۋە ئەمىرلىك
مەنسىپىدە ئولتۇرۇپ ۋالىدەسى بىلەن خاتىرجەم تىرىكچىلىك
قىلىدۇ. ناۋادا بۇنىڭغا كۆنمىسە زۇلۇم قىلىشقىمۇ رىغبىتىمىز
باردۇر. خۇلاسە كالام، خان ئاغىچا خېنىم بىلەن مەھدى خوجام-
نى ئوردىدىن، لەشكەرلىرىدىن، يانتاياق بولۇۋاتقان ئەمىرلىرى-
دىن ئايرىپ قەشقەرگە كەلتۈرەلىسەكلا، ئول مۇددىئايىمىزنى
ھەر باب بىلەن ۋۇجۇدقا چىقارغايمىز. گەپ چوڭ خوجىزادەمنىڭ
ھايا ۋە رەھىمدىللىكنى تەرك ئېتىشكە باغلىق.
— جانابىي زاتىل ئەقتاب غازىلىرىمىزنىڭ ھىممىتىگە سې-
غىندۇق، — دەپ قوشۇلدىغانلىقىنى بىلدۈردى يەھياھ خوجا.

6

ئاستانە. ئوردا لەشكىرى دىۋانىنىڭ كېڭەشخانىسى.
كات سۇپانىڭ① ئوتتۇرىسىغا سېلىنغان شاھانە كۆرپىدە مەلى-
كە مۆھتەرەم خېنىم چىرايىغا سۇرلۇك تۇس بېرىپ ئولتۇراتتى.
ئۇنىڭ نېپىز قارا ھىلھىلە چۈمبىلىنىڭ تېگىدىكى چىرايلىق
قوشۇمىلىرى تۈرۈلۈپ كەتكەن بولۇپ، مۇھىم بىر مەسىلە ئۈس-
تىدە چوڭقۇر خىيال سۈرۈۋاتقانلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرات-
تى. بۇ مەخپىي كېڭەشكە جىددىي چاقىرتىلغان ئوردىنىڭ يۇقى-
رى دەرىجىلىك ئون نەچچە نەپەر قەلەمدار - ئەلەمدار ئەمىرلىرى
تاپىسىدا قويۇلغان كۇرسىلاردا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاغزى-
غا قاراپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىشىپ ئولتۇرۇشاتتى. مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم قولىدىكى ئىككى پارچە خەتكە قايتىدىن نەزەر

① كات سۇپا — ئاستى ساندۇق، ئۈستى كارىۋات شەكىللىك ياغاچ سۇپا.

خوجا مەھدى بولمىش ئىنىلىرىنى تەكلىپ قىلغايمىز. ئىنىلىرى بۇ تەكلىپنى تاپشۇرۇۋالسا پەدەر بۇزرۇكىنىڭ تۇپراق - مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىش ئۈچۈن قەشقەرگە چوقۇم كېلىدۇ. ئەلۋەتتە ئىككىنچى ۋالىدەلىرى ئارزۇلۇق خوجىزادىسىنى يالغۇز يولغا سېلىپ قويۇشقا خاتىرجەم بولالماي ئۆزىمۇ بىللە كېلىدۇ...

— ناۋادا خان ئاغىچا خوجا مەھدىخان ئالىيلىرىنى قەشقەرگە بېرىشتىن توسۇپ قالسىچۇ؟ — دەپ مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەمنىڭ گېپىنى بۆلدى موللا ساقى.

— ۋالىدە خېنىمنىڭ مەھدىخان خان خوجامنى پەدەر بۇزرۇكىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىشتىن توسۇپ قېلىشى زىنھار مۇمكىن ئەمەس، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم چورتلا ھۆكۈم چىقىرىپ، — چۈنكى، بىرىنچىدىن، خوجا مەھدىخان ئالىيلىرى ئۈچۈن پەدەر بۇزرۇكىنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىلىش، قىرىق نەزىرىسىدە تۇرۇپ رىزالىق بېرىش، خەتمىقۇرئان ئوقۇش پەرزەنتلىك بۇرچىدۇر. ئۇنى بۇل نىيەتتىن ھېچكىم توسۇپ قالالمايدۇ. ئىككىنچىدىن، خان ئاغىچا خېنىم ئوغلىنى بۇ چوڭ ئىشتىن توسۇپ قويسا ئوردا ۋە ئەل ئارىسىدا پىتنە - پاسات پەيدا بولۇشتىن ۋايىم يەيدۇ. شۇڭا، توسۇپ قېلىشقا جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۈچىنچىدىن، ئول خان ئاغىچىنىڭمۇ مۇرەببىسىنىڭ تۇپراق بېشىنى تاۋاپ قىلىش يولى باردۇر. ئەلۋەتتە، ئوغلىنى توسۇپ قالالمىغانىكەن، ئۆزىمۇ چوقۇم بىللە كېلىدۇ. شۇل سەۋەبتىن ئۇلار سەرمازار زىيارىتىگە كېلىشتىن زىنھار باش تارتالماس. ئۇلار سەرمازارغا كەلدىمۇ بولدى، چوڭ خوجىزادەمنىڭ سەلتەنەتنى تەسەررۇپىغا ئالمىقى خۇددى بېشىدىكى سەللەسىنى ئالغانغا ئوخشاش ئاسانلا ئىشتۇر.

— ئۇنداقتا ئۇلارنى سەلتەنەتنى چوڭ خوجىزادىگە ئۆتۈنۈپ بېرىشكە مەجبۇرلايمىزمۇ، ھەزرىتىم.

— ئەلۋەتتە ئىشلارنى چىرايلىق پۈتكۈزگەيمىز. مىسالەن

ئارىسىغا پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ، ئەل ـ رەئىيەتكە سەلتەنەتنى ئىشەنچسىز قىلىپ قويىدۇ. بەلكىم، بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ ئاۋامنى سەلتەنەتكە قارشى چىقىشقا قوزغىشىمۇ مۇمكىن. بۇ تولىمۇ دەھشەتلىك بىر ئاقىۋەتتۇر. ناۋادا قەشقەر تامان كېلىشسىلە، تېخىمۇ چوڭ خەتەرگە تەۋەككۇل قىلغان بولىدىلا. ئۇل پەيلى بۇزۇقلاردىن زىنھار سىلە ـ رەھىم كۈتۈش مۇمكىن ئەمەستۇر...»

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئىككى پارچە خەتنى ئەمىرلىرىگە ئۇزاتتى:

— جانابىي ئەمىرلەر، ئاۋۋال مۇنۇ ئىككى پارچە مەكتۇپنىڭ مەزمۇنىدىن خەۋەردار بولسۇنلار.

ئەمىرلەر خەتنى ئوقۇپ بولۇپ قاتتىق چۆچۈشتى.

— خانىم پادشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئۇل نەزىرىگە بارمىغىنى توزۇك.

— چوڭ خوجىزادەمنىڭ پەيلى بۇزۇلغان بولسا، مۇۋاپىق تەدبىر قوللانغايلا، ئالىيلىرى.

— خانىم پادشاھ ئالىيلىرى ئۇل نەزىرگە بارمىسا ئەل ـ يۇرتتا پىتنە پەيدا بولۇشى چوقۇم.

— كىم بىلىدۇ، ئۇل رىياكارلار خانىم پادشاھ ئالىيلىرىغا قەست قىلىشنى پىلانلاۋاتامدۇ، تېخى؟

ئەمىرلەردىن ئۇنۇملۇك تەدبىر چىقمايدىغانلىقىغا كۆزى يەتكەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم قول ئىشارىسى قىلىپ ئۇلارنى سۆزدىن توختاتتى.

— سىزلەردەك ۋاپادار، ساداقەتمەن ئەمىرلىرىمنىڭ ھامىيلىقىدا گەرچە مەزلۇم كىشى بولساممۇ بۇل سەلتەنەتنى قولۇمغا ئېلىپ، يۇرتدارچىلىق تىزگىنىنى بىمالال تۇتۇپ تۇرماقتىمەن. شۇل تاپتا مەن مەرھۇم خان خوجامنىڭ قىرىق نەزىرسىگە بېرىش

تاشلىدى. قەشقەردىن كەلگەن ئىككى پارچە خەتنىڭ بىرى يەھياھ خوجىنىڭ دادىسى ھىدايىتۇللا ئىشاننىڭ قىرىق نەزىرىسىگە ئۆگەي ئانىسى بىلەن ئىنىسىنى تەكلىپ قىلىپ يازغان مەكتۇپى ئىدى. يەنە بىرى بولسا ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھنىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا خۇپىيانە ئەۋەتكەن جىددىي مەلۇماتى ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەكلىپنامىنى ئىرەنىسىزلىك بىلەن بىر يانغا تاشلاپ قويۇپ، مىرزا ئەلىمشاھنىڭ مەلۇماتنامىسىگە قايتا نەزەر تاشلىدى.

«... خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى بىلەن مەھدىخان خوجام ئالىيلىرى دانا ۋە ئاگاھ بولسۇنلاركى، چوڭ خوجىزادەمنىڭ پەيلى بەكمۇ يامان تۇرىدۇ. ئۇل ناشۇكۇر خوجىزادە ئاپاق ئىشان خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىقىپ، مەھدى-خان خوجامنىڭ سەلتەنەت تەختىدە ئولتۇرۇشىغا قايىل بول-ماي، تەختنى تارتىۋېلىش قەستىگە چۈشۈپتۇ. ئوردا شەي-خۇلئىسلامى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ھەزرەتلىرى چوڭ خوجىزادىگە بۇل خۇسۇستا كۆپ تەدبىر - تەلىم بېرىپتۇ-لەر. خۇپىيەلىرىمىزنىڭ يەتكۈزگەن مەلۇماتىدىن بىلىشى-مىزچە، جانابىي پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى بىلەن مەھدىخان خوجام ئالىيلىرىنى مەرھۇم خان خوجامنىڭ قىرىق نەزىرى-سىگە تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، چىرايلىقچە سەلتەنەتنى ئۆتۈنۈپ بېرىشسىلە، قەشقەرنىڭ ئەمىرلىكىنى مەھدىخان خوجامغا بېرىدىغان، ئەگەر نارازى بولۇشسىلا، زۇلۇم قى-لىپ سويۇپ ئالىدىغانغا ئەھدۇپەيمان قىلىشىپتۇ.

مۆھتەرەم پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى، شۇل تاپتا مەھ-دىخان خوجام بىلەن ئىككىلىرىنى قەشقەرگە كەلمىسىلە دېيەلمەيمەن. چۈنكى، بۇل نەزىرگە داخىل بولۇشمىسىلا، ئۇل ناشۇكۇرلەرنىڭ ئوشۇقى سىيا چۈشىدۇ - دە، ئاۋام

ماي بىرقانچە ئەمىرلەرنى ئەۋەتىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلغايلا. ئۇل مەزلۇمە ئوغلىنى ئېلىپ شەھەرگە كىرسىلا مەقسەت - مۇددىئالىرىمىز ئاسانلا روياپقا چىقۇر.

ئەتىسى يەھيا خوجىنىڭ ئون نەچچە ئەمىر - بەگلىرى تۆتتىن ئات قېتىلغان ئىككى شاھانە مەپىنى ئېلىپ تۆشۈك دەرۋازىسى ئارقىلىق ھەزرەت مازىرىغا چىقتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوغلى خوجا مەھدىخان بىلەن ئۇلارنى ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ مەقبەرىسى قېشىدا قوبۇل قىلدى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەھدىخان خوجام ئالىيلىرى.

ئەمىرلەرنىڭ ھۆرمەت سالىمىنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئېتىبارسىزلا قوبۇل قىلدى.

— خوش، نېمە گەپ؟ — دېدى قاپىقىنى تۈرۈپ.

— نائىب ۋە ئەمىر خوجىزادىمىز، پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى بىلەن مەھدىخان خوجام ئالىيلىرىنى ئوردىغا تەكلىپ قىلىپ كېلىشكە بىزلەرنى ئەۋەتتى.

— خوجىزادەم بىتابمىدى؟

— يوقسۇ، پادىشاھ خېنىم ئالىيلىرى.

— بىرەر مۇھىم ئىشى بارمىدى - يا؟

— يوقسۇ...

— ئۇنداقتا خوجىزادەمگە بېرىپ ئېيتسۇنلار، مەن بولسام ئۇل خوجىزادەمنىڭ ئىككىنچى ۋالىدەسىدۇرمەن. بۇ يەردە خوجىزادەمنىڭ ئىنىسىلا ئەمەس، پۈتكۈل سەلتەنەتنىڭ خان خوجىسى ھەم باردۇر. ئەسلىدە خوجىزادەمنى خېلى تەربىيە كۆرگەن، ئوردا قائىدە - يوسۇنلىرىغا پىششىق دەپ ئويلايتتىم. ئالدىمىزغا ئىستىقبالغا چىقمىغىنىنى ئاز دەپ، سىلەر ئەمىرلەرنى ئالدىمغا ئەۋەتكىنى نېمىسى، خوجىزادەم خالىسا ئۆزى كېلىپ تەكلىپ

قارارىغا كەلدىم. چۈنكى، سىلەر بولغانلىقىڭلار ئۈچۈن سەلتەنەت ئىشلىرىدىن قىلچىلىك غېمىم يوق.

— ئالىيلىرى، بۇ بەكمۇ خەتەرلىكتۇر، ئويلىنىپراق بىر قارارغا كەلگەيلا.

— قەشقەرگە بېرىشتىن ئۆزگە تەدبىر يوقتۇر. چوڭ خوجىزادەمنىڭ تەكلىپىنى نائۈمىد قالدۇرۇپ بولماس. جانابىي ئەمىرلىرىم پەرمانىمغا قۇلاق سالغاي. ئۈچ مىڭ خىللانغان لەشكەر ئاۋامچە كىيىنىپ ئۈچ باھادىر سەركەردىنىڭ باشچىلىقىدا مەن بىلەن بىللە ماڭىدۇ. قالغان خان لەشكەرلىرى ماتەم تونلىرىنى كىيىپ ئوردا ياساۋۇللار ئەمىرى مىرزا سۇلتانبەگنىڭ ئەمرۇل ئۈمەرالىقىدا قەشقەرگە قاراپ يولغا چىقىدۇ ۋە سەرمازارغا ئون چاقىرىم يىراقلىقتا چېدىر - بارگاھ قۇرۇپ پەرمانىمنى كۈتىدۇ. قالدى ئىشلارغا ئايرىم پەرمان چۈشۈرىمەن.

× ×

قەشقەر ئەمىرى خوجا يەھيانىڭ ئوردىسى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مۇددەتتىن بۇرۇن كېلىپ، ئۈچ مىڭغا يېقىن ئاستانە ئاھالىسىنى ئەگەشتۈرۈپ، قەشقەر شەھىرىگە كىرمەي ئۇدۇل ھەزرەت مازىرىغا چۈشكەن قىلغانلىقىنى ئاڭلاپ خوجا يەھيا پۈتى كۆيگەن توخۇدەك بىر ئىزىدا تۇرالمايلا قالدى.

— ئەجەب ئۇدۇل شەھەرگە كىرمەي سەرمازارغا جايلىشىپتىغۇ ئول جادى، — دېدى يەھيا خوجا كۆڭلىگە گۇمان چۈشۈپ.

— ئارتۇقچە بەتگۇماندا بولمىسىلا، خوجىزادەم، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم بىرئاز ئويلىنىۋالغاندىن كېيىن، — خان ئاغىچا خېنىمنىڭ ئۇدۇل خان خوجامنىڭ تۇپراق بېشىغا بېرىپ ھازا ئېچىشى قائىدە - يوسۇنغا مۇۋاپىقتۇر. ئەتە چاندۇر-

لا تاتىرىپ كەتتى. قەسىرنىڭ ئىچىگە تولۇق قوراللانغان لەش-
كەرلەر تولۇپ كەتكەنىدى. قەسىرنىڭ ھويلىسىغا يوغان بىر داش
قازان ئېسىلغان بولۇپ، لىق تولدۇرۇلغان ياغ پۇرۇقلاپ قايناۋا-
تاتتى. بۇ مەنزىرىنى كۆرۈپ ئۇلارنىڭ پۇت - قولىدا جان
قالمىدى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىدىن ئىجازەت. قەشقەر ئەمىرى
يەھيا خوجا بىلەن ئوردا شەيخۇلئىسلامى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم
قوبۇلغا كىرگەي.

پەرمانچىبەگىنىڭ جاراڭلىق ئاۋازىدىن ئۇلار دىگگىدە چۆچۈش-
تى - دە، بىر - بىرىگە ئالاقزادىلىك بىلەن تەلمۈرۈشتى. شۇ
تاپتا ئۇلار ئۇچۇن قەسىردىن چېكىنىپ چىقىپ كېتىشكە يول
يوق ئىدى. قوراللىق لەشكەرلەر قەسىرنىڭ دەرۋازىسىنى توسۇ-
ۋېلىشقانىدى.

ئۇلار پەرمانچىبەگكە ئەگىشىپ ئىچكىرىكى قەسىرگە كىر-
دى. پېشايۋان ئاستىدىكى سۇپىغا سېلىنغان شاھانە كۆرپىدە مە-
لىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن خوجا مەھدىخان سەلتەنەت بىلەن
ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئىككى يۈزدىن ياساۋۇل
قىلىچلىرىنى يالىڭاچلاپ بۇتتەك قېتىپ تۇرۇشاتتى. بۇ ھەيۋەت-
لىك مەنزىرىنى كۆرۈپ ئۇلارنىڭ يۈرىكى يەنە بىر قېتىم سىرقى-
رىدى، ئەزايىنى يامغۇردەك قارا تەر باستى.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ۋالىدە خان ... يا ... ياق، خانىم
پادىشاھ ئالىيلىرى.

قاتتىق ۋەھىمىدىن يەھيا خوجىنىڭ تىلى كالۋالىشىپ، سا-
لام - سەھەتنىمۇ قاملاشتۇرالمايۋاتاتتى. ئۇ مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىمنىڭ ئىپادىسىز، سۇرلۇك چىرايىغا قاراپ تېخىمۇ بەك
ھودۇقتى - دە، ھاڭۋېقىپ تۇرۇپلا قالدى.

— بۈيۈك سەلتەنىتىمىزنىڭ پاسىبانى مەھدىخان خوجام ئا-
لىيلىرىغا سالام بەرمەي قاراپ تۇرىسىزغۇ، جانابىي نائىب

قىلسۇن، خالىمىسا ئۇمۇ مەيلى. بىز مەرھۇم خان خوجامنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلىپ بولۇپ ئاستانىگە قايتقايمىز.

ئەمىرلەر شۇمشەيگىنىچە قەشقەر شەھىرىگە قايتىشتى ۋە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۆزلىرىنى ئېيتماي - تېيمتماي يەھيا خوجىغا يەتكۈزدى.

خوجا يەھيا نېمە قىلارىنى بىلەلمەي مىرزا باراتئاخۇن ئەئ-لەمگە قارىدى:

— بۇ ... بۇ ... قانداق بولغىنى، ھەزرەتلىرى...

مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ئەمىرلەردىن سورىدى:

— خان ئاغىچا خېنىمنىڭ ئەھۋالى قانداقراق ئىكەن؟

— چىرايى تولىمۇ سولغۇن، مەھدىخان خوجام بىلەن بىللە جەننەتماكان ئاپاق خان خوجامنىڭ مەقبەرىسىدە دۇئاگۇيلۇق قى-لىپ ئولتۇرۇپتۇ.

— ئاستانىدىن ئەگەشتۇرۇپ كەلگەن تاۋاپچىلارچۇ؟

— ئۇلارمۇ تاۋاپ - تىلاۋەت بىلەن مەشغۇل. غەيرىي ئەھۋال يوق.

— بۇ خاتۇن سەلتەنەت ئىگىسى مەن دەپ چوڭچىلىق قىلغان گەپ. زىنهار باشقا خىياللادا بولمىغايلا، خوجىزادەم، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم، — ئەسلىدە قائىدە - يوسۇن بويىچە ئول ۋالىدەلىرىنىڭ ئالدىغا ئىستىقبالغا چىقىش يوللىرىمۇ بار ئەردى. بۇل ئەمىرلەرنى سالامغا ئەۋەتىپ خاتا قىلىپتۇق. ئەتە ئۆزلىرى خاتىرجەم بېرىپ ئوردىغا تەكلىپ قىلسىلا. زىيادە سادا-قەتلىرىنى بىلدۇرۇپ ئىشەندۈرسىلە، قىلچىلىك گۇمان قوزغىمى-سىلا، تەكلىپلىرىنى رەت قىلىشقا پەقەتلا پۇرسەت بەرمىسىلە.

ئەتىسى ئاشۋاقتى بىلەن مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ۋە بىر قىسىم ئەمىر - بەگلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ ھەزرەت مازىرىغا چىققان يەھيا خوجا ھەزرەت قەسرىنىڭ ئالدىغا كېلىپ ئاتتىن چۈش-تى - دە، قەسرىنىڭ ئىچىگە كىرىپ ئاق سۆزۈك چىرايى بىردىن-

— دېمىسىلىمۇ كۆڭۈللىرىدىكى ناشۈكۈر مۇددىئالىرى بىز-
گە ئاللىقاچان ئايان. سىلى ئىنىلىرى ھەسەن خوجىنىڭ ۋەلىئەھ-
دى بولغانلىقىدىن نارازى ئىدىلە. پەدەرلىرىنىڭ قەشقەرگە كې-
لىش ئالدىدا ئىنىلىرىنى ئۆزىنىڭ ئورنىغا نائىب خان قىلىپ
سەلتەنەتكە مۇئەككەل قىلغانلىقىدىن قورساقلىرىدا غۇم ساقلىدى-
لا. شۇنىڭ بىلەن سەلتەنەت ۋەسۋەسىسىدە قالغان كۆڭۈللىرىدە
پەدەرلىرىگە ئۆچ - ئاداۋەت پەيدا بولۇپ، بۇ شۇم سۇيىقەستنى
پىلانلاپ چىقتىلا، شۇنداقمۇ؟

كۇتۇلمىگەن بۇ تۆھمەتتىن يەھيا خوجىنىڭ ۋۇجۇدى تىكەن-
لەشتى، مېڭىسى غوڭۇلداپ، كۆزى قاراڭغۇلاشتى، يۈرىكى
شىددەت بىلەن سوقۇپ، تىلى گەپكە كەلمىدى.

— گەپ قىلمايدىلىغۇ، نائىب ئەمىر، — دېدى مەلىكە
مۆھتەرەم خېنىم يەھيا خوجىغا ئويلىنىۋېلىشقا پۇرسەت
بەرمەي، — پەدەرلىرىنى كۆزلىرىدىن يوقاتقاندىن كېيىن، ئە-
جەل خەنجەرلىرىنى بىزلەركىم ۋالىدەلىرى بىلەن ئىنىلىرى مەھ-
دىخان خوجا ئائىلىلىرىغا توغرىلىدىلا، بىزنى پەدەرى بۇزرۇكلىرى-
نىڭ قىرىق نەزىرسىگە تەكلىپ قىلىشلىرى بىر باھانە. ئەمەلى-
يەتتە بىزنى قەشقەرگە ئالداپ ئەكېلىپ سەلتەنەتنى تارتىۋالماق-
چى. قارشىلىق كۆرسەتسەك، خۇددى پەدەرى بۇزرۇكلىرىنى
بوغۇزلاپ تاشلىغاندەك بوغۇزلىۋەتمەكچى. قانداق، كۆڭۈللىرىدى-
كىنى تاپتىممۇ، نائىب ئەمىر؟

نېمە دېيىشنى بىلەلمىگەن يەھياھ خوجا ئىختىيارسىز يەر-
گە تىزلاندى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ لەۋلىرى تىترەپ، چىشلىرى كار-
سىلدايتتى. ئۇ كۆڭلىگە پۈككەن سۇيىقەستلىك پىلانىنىڭ ئاشكا-
رىلىنىپ قالغانلىقىدىن قاتتىق ساراسىمىگە چۈشكەنىدى. ئەسلى-
دىنلا توخۇ يۈرەك يەھيا خوجا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ
ئارقىمۇ ئارقا قىلغان تىل ھۇجۇمىغا بەرداشلىق بېرەل-
مەي قالغانىدى.

ئەمىر؟ — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خوجا يەھيانى «خوجىزادەم» دەپ ئاتىماستىن، «نائىب ئەمىر» دېگەن سۆزنى تەئەددى بىلەن ئېيتىپ.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ تەئەددىسىنى ئاڭلاپ ئەسلىدىنلا قورقۇنچاق يەھيا خوجا تېخىمۇ بەك ھودۇقتى ـ دە، ئالدىغا بىر قەدەم چامدىغىنىچە ئىنىسى مەھدىخان خوجىغا قاراپ قول باغلاپ ئېگىلدى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، مەھدىخان خوجام، ياراتقان ئاللا ئىگەم ئەزىز تەنلىرىنى سالامەت قىلغاي.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەھيا خوجىغا تىكىلىپ تۇرۇپ سورىدى:

— گۇناھلىرىنى بىلەملا، نائىب ئەمىر.

— ئازماس ئاللا، بىئەدەپلىكىمنى كەچۈرگەيلا، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، — دېدى خوجا يەھيا چىپ ـ چىپ تەرلەپ.

— بىزلەر شۇنچە ئۇزۇن يول بېسىپ مەرھۇم جەننەتماكان پەدەرۇ بۇزرۇكلىرىنىڭ مەقبەرىسىنى تاۋاپ قىلغىلى كەلسەك، ئالدىمىزغا ئىستىقبالغا چىقماقتا يوق، نەدىكى چۆپرەندە ئەمىرلەرنى سالامغا ئەۋەتىلە. بىز مەزلۇم كىشى بولساقمۇ ئايدالادا قوندۇق، سىلى شەھەردە، ئوردا ھەرەملىرىدە بەخىرامان پاراغەت كۆردىلە. ئېيتسىلاچۇ، جەننەتماكان ئىشان خان خوجام ھەزرەتلىرى قانداق قازا قىلدى؟

— سودىگەر قىياپىتىگە كىرىۋالغان قىساسخور مۇرتەتلەر قەستلەپ...

— ئۇل چاغدا سىلى نەدە ئىدىلە، نائىب ئەمىر؟

— مەن ... مەن ...

— پەدەرلىرىنىڭ ھالىدىن، ئاماىلىقىدىن خەۋەر ئالماي ھەرەملىرىدە كۆڭۈل ئاچتىلا، شۇنداقمۇ؟

— بۇ ... بۇ ...

ئۇل مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم ھەزرەتلىرى ئازدۇرۇپتۇ. مەرھۇم پەدەرى بۇزرۇكۇمنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتى ئۈچۈن گۇناھىمدىن كەچكەيلا.

— ئى ئازغۇن، پەيلى بۇزۇق، ئەقىلسىز خوجىزادەم، سىز قايسىبىر نەسەبىڭىزنىڭ ئىسىللىقىغا بىزلەردىن سەلتەنەت تالىشىسىز؟ ئېيتىڭچۇ، سىزنىڭ قايسىبىر بابائى بۇزرۇكىڭىز خان ـ پادىشاھ بولۇپ ئۆتكەن؟ پەدەر بۇزرۇكىڭىز ئىشان خان خوجا بولسا ئەسلى زاتىدىن بىزلەركىم سەئىدىيە خان ـ سۇلتانلىرى نەسلىدىن بولمىش خانۇخاقانلارغا دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتكەن كەلگۈندىلەرنىڭ پۇشتىدىن ئەمەسمىدى؟ پەقەت بىزلەركىم سەئىدىيە مەلىكىسىگە ئۆيلەنگەنلىكى ئۈچۈنلا ئىشان خانلىق سەلتەنىتىدە پاسىبان بولۇپ ئولتۇرالىغان ئەمەسمىدى، ۋالىدەڭىز بولسا مەركىت شوردۆڭلۈك زاتى پەس سەھرا تۆرىسىنىڭ ئاجىزەسىدۇر. شۇنداق تۇرۇقلۇق خانلىق دەۋاسىنى قىلمىقىڭىز بىمەنىلىك ئەمەسمۇ؟

— شەپقەت قىلغايلا، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، بىز قوشۇق قېنىمدىن كەچسىلە، ئۆمۈر بويى ئۇل ھەزرەت سەرمازارىدا دۇئاگۇيلۇق قىلىپ ئۆتۈشكە رازىمەن.

— نېمە؟ ئۆگەي ئوغلىنى ئوردىغا پاتۇرماي مازاردا ۋەتەن تۇتقۇزۇپ، زاتى پەس قەلەندەرلەر تەبىقىسىگە پالاپتۇ دېگەن بەتنامغا قالدۇرماقچىمۇ مېنى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەقسىتىنى بىلەلمىگەن يەھيا خوجا بىچارىلىك بىلەن بېشىنى ئەگدى.

— ھىممەتلىرىگە سېغىنىمەن، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى.

— ھازىرچە ئوردىلىرىغا قايتىپ تۇرسۇنلار، — مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىر چەتتە پەرمان كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىگە قاراپ كۆزىنى قىسىپ تۇرۇپ ئەمىر قىلدى، — خوجىزادەمنى ئۇزىتىپ قويسۇنلار.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىگە مەلۇم بولغاي، يەھيا خوجامغا ئۇۋال بولدى، خوجىزادەمنىڭ زىنھار ئۇنداق خىيالى يوقتۇر، — دېدى مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم تىترەپ تۇرۇپ.

— يەھيا خوجامنى ئاقلاش باھانىسىدە ئۆزلىرىنىڭ جىنايەتلىرىنى يوشۇرماقچىمۇ سىلى، ھەزرىتىم؟ — دېدى مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئەمدى نەزىرىنى شەيخۇلئىسلامغا ئاغدۇرۇپ، — ئېيتسىلاچۇ، سىلىنى قەشقەرگە خوجىزادىنى بىزگە كۆشكۆرتۈپ سۇيىقەستلىك پىلان تۈزۈشكە ئەۋەتكەنمىدىم؟ مەرھۇم ئىشان خان خوجامنىڭ ۋەسىيىتىگە قارشى چىققان گۇناھلىرىدىن تېنىۋالماقچىمۇ سىلى؟

مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم مەلىكە مۇھتەرەم خېنىمنىڭ ھەممە ئىشلاردىن خەۋەردار ئىكەنلىكىنى ھېس قىلدى ـ دە، بېشىغا كەلگەن بۇ بالا ـ قازادىن ئاسانلىقچە قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ گەپ قىلماي گۈشىيىپ تۇرۇۋالدى. بۇ ئاسىي ئەمىر بىلەن ئارتۇقچە دەتالاش قىلىشنى لايىق كۆرمىگەن مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ياساۋۇللارغا قاراپ تۇۋلىدى:

— كېلىڭلار، بۇ رىياكار ئەمىرنى ئاپىرىپ ياغقا بېسىڭلار.

مىرزا باراتئاخۇن ئەئلەم پەرماننى ئاڭلاپ كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇۋالدى، چانىقىدىن سىرغىپ چىققان ئىككى تامچە ياش مەڭزىنى بويلاپ ئېقىپ قويۇق ساقاللىرى ئارىسىغا سىڭىپ كەتتى. ياساۋۇللار ئۇنى قولتۇقىدىن تۇتۇپ دارقىرىتىپ سۆرىگىنىچە قازان بېشىغا ئاپاردى ـ دە، دەس كۆتۈرگىنىچە پورۇقلاپ قايناۋاتقان ياغقا تاشلىدى. دەقىقە ئۆتمەي داشتىن لاپپىدە ئاسمان ـ پەلەك ئوت يالقۇنى كۆتۈرۈلدى ـ دە، ئەتراپنى كاۋاپ پۇرىقى قاپلىدى.

بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن يەھيا خوجا ھۆركىرەپ يىغلىغىنىچە يېلىندى.

— مېنى كەچۈرسىلە، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، مېنى

7

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ پەرمانىغا بىنائەن نائىب ۋە ئەمىر يەھيا خوجىنىڭ ھەرىمىدىكى قىرغىنچىلىقتا يەھيا خوجىنىڭ ئاغىچا ـ توقاللىرى، خوجىزادە ـ خانزادىلىرىدىن تارتىپ، ھەرەم خىزمەتكارلىرىغىچە تامامىي قىرىپ تاشلانغانىدى. بۇ دەھشەتلىك پاجىئەدىن چۆچۈگەن قەشقەر شەھىرى خۇددى تېلىقىپ كەتكەن بوۋاققا ئوخشاش ۋەھىمىلىك ئىمتاسلىققا چۆمگەنىدى. تۇيۇقسىز يۈز بەرگەن بۇ پاجىئەدىن ئەس ـ ھوشىنى يوقاتقان سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى نېمە قىلارىنى بىلەلمەي گاڭگىراشتى ـ دە، خانىم پادىشاھنىڭ غەزەپلىك پەيلىدىن قورقۇپ دەۋا ـ دەستۇر قىلىشقا پېتىنالماي، بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلارغا مۆكۈنۈپ پاناھداشتى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ھەزرەت مازىرىدا ئاپاق خوجىنىڭ قىرىق نەزىرىسىنى بېرىپ بولغاندىن كېيىن ئوغلى مەھدىخان خوجا ۋە مىرزا ئەلىمشاھ، مىرزا سۇلتانبەگ قاتارلىق سەركەردە ـ ئەمىرلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ۋەھىمە ئىلكىدە چۆلدەرەپ قالغان قەشقەر شەھىرىگە دەبدەبە بىلەن كىرىپ كەلدى ـ دە، نائىب ۋە ئەمىر ئوردىسىغا جايلاشتى. قەشقەر شەھىرىنىڭ ئاۋات كوچا ـ رەستىلىرىدە، مەسچىت ـ خانىقا ئالدىلىرىدا داش قازانلارنى ئاستۇرۇپ قەشقەر خەلقىگە ئۈدا ئۈچ كۈنگىچە نەزىر ئېشى بەردى. نامرات ئائىلىلەرگە، تۇل خوتۇن، يېتىم ئوغۇللارغا، مېيىپ ـ مەجرۇھ كىشىلەرگە خەزىنىدىن خىراجەت ئاجرىتىپ سەدىقە ـ نىياز تارقاتتى. شۇنىڭ بىلەن قەشقەر ئاھالىسىنىڭ ۋەھىمىسى بېسىلىپ، يۈرىكى بىر ئاز جايىغا چۈشتى. كوچا ـ رەستىلەردە، تۈرلۈك بازارلاردا سودا ـ سېتىق، ئېلىم ـ بېرىم، قول ھۈنەرۋەنچىلىك، تۈرلۈك ھۈنەر ـ كەسىپلەر يەنە قايتىدىن جانلاندى. ئەمما، ئادەملەرنىڭ چىرايلىرى

يەھيا خوجا يەڭگىل بىرنى تىندى ـ دە، قايتا ـ قايتا تەشەككۈر ئېيتىپ ئورنىدىن تۇردى. ئۇ تەزىم ـ ئېھتىرام بىلەن كەينىچىلەپ دېگۈدەك مېڭىپ تاشقىرىقى سارايغا ئەمدىلا چىقىپ تۇرۇشىغا، ئۈزىتىپ قويۇش ئۈچۈن كەينىدىن ئەگىشىپ چىققان سەركەردە ئاي شەكىللىك قىلىچىنى غىلاپتىن سۇغۇرۇۋال-دى ـ دە، يەھيا خوجىنىڭ بوينىغا زەرب بىلەن چاپتى. يەھيا خوجا بىر مۇدھىش شەپىنى سېزىپ بولغۇچە تېنىدىن ئاجرىغان بېشى يەرگە تورۇكلاپ چۈشتى، باشسىز تېنى خارتىلداپ ـ خارتىلداپ جان بەردى.

شۇ ئەسنادا ھەزرەت قەسرىگە بىر توپ ئاتلىق لەشكەرلەر توپا توزۇتقىنىچە چېپىپ كەلدى ـ دە، دەرۋازىنىڭ ئالدىدا ئاتتىن چۈشتى. بۇلار مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يەھيا خوجىنىڭ قەشقەردىكى ئوردىسىنى قىرغىن قىلىشقا ئەۋەتكەن لەشكەرلىرى ئىدى. لەشكەرلەر باشلىقى ئاتنىڭ چۇلۇۋۇرنى دەرۋازا ئالدىدىكى قاراۋۇلغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئۇدۇل ئىچكىرى سارايغا كىردى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا سالام بەردى.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، يەھيا خوجى-نىڭ جەددى ـ جەمەتىدىن ئۈچىنچى خوجىزادىسى ئەھمەد خوجى-دىن باشقىلىرى تامامى قىرىپ تاشلاندى.

— ئول ئەھمەد خوجىچۇ؟

— ئۇنى موللا ساقى خەلىپە قوغداپ قېچىپ كەتتى. ھەرقان-چە قوغلاپمۇ يېتەلمىدۇق.

سەلتەنەت ئۈچۈن كەلگۈسىدىكى ئاپەتنى تۈپ يىلتىزىدىن قومۇرۇپ تاشلىماقچى بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەپسۇس-لانغان ھالدا پىچىرلىدى:

— ئەتتەڭ!...

پەرمانىنى ئاڭلىغان سۇلۇكى ئىشقىيە مەزھىپىدىكى ئاق تاغلىق مۇرىتلار ئۆزلىرىنىڭ ھۆكۈمرانلىقىنىڭ ئاخىرلاشقانلىقىنى ھېس قىلىشىپ ھەسرەتلىنەتتى، ئاھ ئۇراتتى. ئاپاق خوجا بىلەن يەھياھ خوجىنىڭ ھالاكىتىدىن خۇشاللىنىپ، قايتىدىن باش كۆتۈرۈپ چىقىپ، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىدىن قىساس ئېلىشقا چىشلىرىنى بىلەپ، قىلىچ - توقماقلىرىنى تەييارلىشىپ تۇرغان سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى خانىم پادىشاھ سەلتەنىتىنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇسىدىكىدەك كۈتكەن يېرىدىن چىقمايۋاتقانلىقىدىن قاتتىق ئەپسۇسلىنىشاتتى.

نەچچە كۈندىن بېرى قەشقەرنىڭ نائىب ۋە ئەمىرى، قەلەمدار - ئەلەمدار مەنسەپدارلىرىنى قايتىدىن ۋەزىپىگە تەيىنلەپ، سەلتەنەت ئىشلىرىنى بىر ياقلىق قىلىپ بولغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئەمدى ئاستانىگە قايتىش تەرەددۇتىگە چۈشكەنىدى. نائىب، ئەمىر ئوردىسىغا يىغىلغان قەشقەرنىڭ بارلىق چوڭ - كىچىك ئەمىرلىرى خانىم پادىشاھ بىلەن مەھدىخان خوجامنى ئۇزىتىپ قويۇش ئۈچۈن قول باغلاپ تۇرۇشاتتى.

بېشىغا ئالتۇن دۇبۇلغا كىيىپ، كۈمۈش ساۋۇت ئۈستىدىن قارا مەخمەل لىباس چىگىۋالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاشتېشى كەمىرىگە ئېسىۋالغان ئالتۇن ساپلىق خەنجىرىنى ئوڭ قولىدا تۇتۇۋالغىنىچە سۇرلۇك ئولتۇراتتى.

شۇ ئەسنادا ھۆدەيچى كىرىپ كەلدى - دە، تەختنىڭ ئالدىغا كېلىپ، قول باغلىغىنىچە بېشىنى ئەگدى:

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، مەسۇم خەلىپە ئىسىملىك بىر كىشى ئالىيلىرى بىلەن كۆرۈشۈشنى تەلەپ قىلىۋاتىدۇ.

«مەسۇم خەلىپە» دېگەن ئىسىمنى ئاڭلاش بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ چىرايلىق قوشۇملىرى تۈرۈلدى.

«ئىز - دېرىكىنى قىلىپ بولغۇچە ئۆزى كەپتۇ - دە، ئېھ

يەنىلا تۇتۇق، كۆزلىرى ۋەھىمىلىك ئىدى، پىچىرلىشىپ سۆزلە-
شەتتى، كۇسۇرلىشىپ سودا قىلاتتى. يۈرىكى چىقىپ كەتكەن
شەھەر ئاھالىسى تۇيۇقسىز ئېشەك ھاڭراپ سالسىمۇ قورقۇنچتىن
دىر - دىر تىترەيتتى، قاچقىلى جاي، مۆكۈنگىلى تۆشۈك ئىز-
دەيتتى. پەقەت كوچا - رەستىلەردە خانىم پادىشاھنىڭ يارلىقىنى
يەتكۈزۈۋاتقان جاكارچىلارنىڭ ئاۋازىنى، تەۋلىدىۋازنىڭ ۋەھىمە-
لىك جاراڭلاشلىرىنىلا ئاڭلىغىلى بولاتتى.

— ئەيىۇھەنناس! قەشقەرنىڭ ئۇلۇغ - ئۇششاق، چوڭ -
كىچىك ئامۇخاسلىرى قۇلاق سالغايسىزلەر، — دەپ ۋارقىرىشات-
تى جاكارچىلار قوللىرىدىكى مىس تەۋلىدىۋازنى چېلىپ
تۇرۇپ، — ساخاۋەتلىك، مېھرىبان، شەپقەتلىك خانىم پادىشاھ
ئالىيلىرى شۇنداق پەرمان جاكارلايدۇكى، ئەل - يۇرتنىڭ
تىنچلىقى، ئاۋام - رەئىيەتنىڭ خاتىرجەملىكى، بۈيۈك سەل-
تەنەتنىڭ ئاسايىشلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ تۈرلۈك سۇلۇك - مەز-
ھەپ تەرغىباتلىرى قاتتىق چەكلەندىلەر. بارلىق سۇلۇك ئەھلىلە-
رى ئۆزلىرىنىڭ سۇلۇك ئېتىقادىدا خۇدايى ئىبادەتتى بىلەن مەش-
غۇل بولسۇنلاركى، سۇلۇكتىن مۇستەسنا ئاۋامنى سۇلۇككە كى-
رىشكە زىنھار زورلىمىغاي. ئاق تەقىيلىك ئىشقىيەچىلەر، قارا
تەقىيلىك ئىسھاقىيەچىلەر ئۆزئارا نىزا - ئاداۋەتلىرىنى يۇيۇشۇپ
ئىناق، ئىجىل، ئىتتىپاق ئۆتكەي. ئول ئىككى سۇلۇكتىكى
مۇرىت - مۇرشىدلاردىن كىمدەكىم نىزا - ئاداۋەت تۇغمىنىگە
قايتىدىن سۇ باشلاپ، جەڭگى - جېدەل پەيدا قىلسا، بىردەك
ئۆلۈمگە مەھكۇم بولغاي. ئول جېدەل - ماجىرالارغا باشچىلىق
قىلىپ، چوڭ غەليان پەيدا قىلغۇچىلار يەتتە جەمەتىگىچە قىرىپ
تاشلانغاي، ئەيىۇھەنناس، ئىشتىڭلارمۇ ئامۇخاس، خانىم پادىشاھ
ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا قۇلاق سېلىڭلار! ئول پەرماننى ئۇلۇغ
دەپ بىلىڭلار!

جاكارچىلار ئەتىگەندىن كەچكىچە توختىماي ۋارقىرايتتى،

قولىغا ئالغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكىلەرنى ئەتىۋارلىشى، پۈتكۈل سەئىدىيە تەسەررۇپىدىكى دەھرىي ھاكىمىيەتكە، ئىسھاقىيە سۇلۇكى يولباشچىسى بولۇشى، ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ پىر ئەزەمى دانىيال خوجىنى دەھبىتتىن تەكلىپ قىلىپ ئەكېلىپ، ئوردىدا يۇقىرى ئابرۇي - ئىناۋەتكە، مەنسەپ - مەرتىۋىگە ئىگە قىلىشى كېرەك ئىدى. شۇڭا، ئۇ بۈگۈن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بىلەن ئوچۇق سۆزلىشىش، ئۇنى ۋاپاغا جاپا قىلماسلىققا ئاگاھلاندۇرۇش ئۈچۈن ئوردىغا كەلگەنىدى. ئۆزىنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنىتىنىڭ تۆھپىكارى، نىجاتچىسى دەپ ھېسابلىغان مەسۇم خەلىپە مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمدىن ئالىدىغان ئىنئاملارنى، كاتتا ھۆرمەت - ئېھتىرامنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرۈپ شالۋاقلىرى ئېقىپ كەتكەنىدى.

مەسۇم خەلىپە ئىچكىرىكى سارايغا كىرىپ تۆردىكى شاھانە كۇرسىدا تولۇق جەڭ كىيىمى كىيىپ سۇر - ھەيۋە بىلەن ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنى كۆرۈپ بىر ئاز ھودۇقتى، ئەمما تېزلا ئېسىنى يىغىۋالدى - دە، چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ سالام بەردى:

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، خان ئاغىچا خېنىم، ئالتۇن بويلىرى ئېسەنمىكىن؟

— ھۆ تەربىيە كۆرمىگەن ئەدەبسىز بەتبەخت! — دەپ بىردىنلا ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قېشىدا ئۆرە تۇرغان مىرزا ئەلىمشاھ غەزەپ بىلەن قول شىلتىپ، — سەن خان ئاغىچا دەپ كىمىڭنى مازاق قىلىۋاتىسەن. بۈيۈك سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ بۈزرۈكۋارى خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئالدىدا تىلىڭنى چاينىغۇدەك يۈرىكىڭ قاپتەك بار ئىكەنغۇ سېنىڭ.

بۇ تۇيۇقسىز زەربىدىن مەسۇم خەلىپە چايان چاققاندەك چۆچۈدى - دە، پېشانىسىدىن پۇررىدە تەر تەپچىرەپ چىقتى.

تەڭرىم! كۆڭلۈمدىكى ئەڭ ئاخىرقى ئەندىشەمنىمۇ خالاس قىلغىنىڭغا مىڭ شۈكرى.»

— جانابىي ئەمىرلەرنىڭ قايتىشىغا ئىجازەت! — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم، ئاندىن ھۆدەيچىگە قاراپ ئەمىر قىلدى، — ئول مەسۇم خەلىپىنى ئىچكىرىكى سارايغا باشلىسۇنلار. مىرزا ئەلىمشاھ جانابلىرى بىلەن سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ قوبۇلدا ھەمراھ بولغاي.

— خانىم پادشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھىممىتىگە ھەشقاللا.

قەشقەر ئەمىرلىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلدۈرۈشۈپ قوبۇلخانىدىن چىقىپ كېتىشتى.

خوجا ھىدايىتۇللا ئىشانىنى زەھەرلەپ ئۆلتۈرگەن مەسۇم خەلىپە شۇ كۈنى قاچقىنىچە تاشمىلىققا[1] چىقىپ يوشۇرۇنغانىدى. يەھيا خوجا، دادىسىنىڭ قاتىلىنى تۇتۇش ئۈچۈن ھەرقايسى ئۆتەڭ، لەڭگەر، يول ئېغىزلىرىغا كۆپلەپ لەشكەر تۇرغۇزغانلىقى، قەشقەرگە تەۋە يۇرتلارنى خۇپىيە - پايلاقچىلار، دورغا - يايىلار، تىڭتىڭچىلار قاپلاپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن ئاستانىگە قايتالمىغانىدى. شۇ ئارىلىقتا ئوغلى ھەسەن خوجىنى تەختتە تۇرغۇزۇپ، ئۆزى ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا رىياسەتچىلىك قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قەشقەرگە كېلىدىغانلىق خەۋىرىنى ئاڭلاپ تاشمىلىقتىن مىدىرلىمىغانىدى. ئويلىمىغان يەردىن يەھيا خوجىنى بالا - چاقىلىرى بىلەن ئۆلتۈرگەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يا ئىشقىيە سۇلۇكىنى، يا ئىسھاقىيە سۇلۇكىنى ياقلىماي، سەلتەنەتنى سۇلۇكتىن مۇستەسنا تۇتۇش ھەققىدە چۈشۈرگەن پەرمانىنى ئاڭلاپ قاتتىق چۆچۈدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بۇ پەرمانى ئۇنىڭغا چوڭ بىر ۋاپاسىزلىق بولۇپ تۇيۇلدى. ئۇنىڭچە بولغاندا ئىسھاقىيە سۇلۇكىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ، سەلتەنەتنى

---

[1] تاشمىلىق — ھازىرقى قەشقەر كونىشەھەر ناھىيىسىدىكى بىر يېزا.

— خان ئاغىچا... ياق ... خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ئىپسىدە بولسا كېرەك، بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىز دانىيال خوجامنىڭ مەدەت بېرىشى، سۇلۇكى ئىسھاقىيە غازىلىرىنىڭ جان پىدالىق كۆرسىتىشى بىلەن ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىغا بىنائەن قىيامەتلىك ئەغيارلىرى بولمىش ئۇل مۇرتەت ئاپاق ئىشان خان خوجىنى زوقۇم جان قىلىپ ۋەيلۇن دوزاخقا يوللىدۇق. ئەلۋەتتە، بۇ تۆھپىمىز ئۈچۈن بىزلەركىم سۇلۇكى ئىسھاقىيە مۇرىتلىرى دەھرىي سەلتەنەتنىڭ ئەتىۋارلىشىغا، ھۆرمەت - ئىززەت كۆرسىتىشىگە نائىل بولۇشىمىز كېرەك ئىدى. ئەمما، جاكارچىلاردىن خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ پەرمانىنى ئاڭلىدۇقكى، بۈيۈك تەسەررۇپلىرىدا سائادەتمەن ئىسھاقىيە سۇلۇكىمىز ئازغۇن ئىشقىيە سۇلۇكى بىلەن ئوخشاش تەقىپ قىلىنىپتۇ...

— مىرغەزەپ! — دەپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەسۇم خەلىپىنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ، — ئىشان خان خوجامنىڭ جېنىغا قەست قىلغان مۇنۇ قاتىلنىڭ دەرھال كاللىسىنى ئېلىڭلار!

مەسۇم خەلىپە بىردىنلا ئەندىكتى، قورقۇنچتىن پۇت - قولىدا جان قالمىدى. ئويلىمىغان يەردىن بېشىغا كەلگەن بۇ ئۆلۈم ۋەھىمىسى ئۇنىڭ ئەس - ھوشىنى قويمىغانىدى. ئۇ ئىككى قولتۇقىدىن تۇتۇپ دارقىرىتىپ سۆرەپ كېتىپ بارغان جاللاتلارنىڭ چاڭگىلىدا تېپىرلىغىنىچە ئېچىنىشلىق نالە قىلاتتى.

— خان ئاغىچا خېنىم، ئۇۋۇال قىلمىسىلا، ھەرنە قىلساق سىلىنىڭ پەرمانلىرى بىلەن قىلغانمىز. خۇدادىن قورقسىلا، بالاگەردان پىرىمىزنىڭ غەزەپ - قارغىشىدىن...

شۇ كۈنى چۈش مەھەل بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستانىگە قايتىش ئۈچۈن يولغا چىقتى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئولتۇرغان، تۆت ئات قېتىلغان شاھانە مەپىنىڭ ئالدىدا يۈز نەپەر

ھەيرانلىق، گاڭگىراش ئىلكىدە كۆزلىرىنى شاھانە كۆرسىغا تىك-
تى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم گويا ئۇنى تونجى قېتىم كۆرۈۋاتـ-
قاندەك سوغۇق نەزەردە قاراپ تۇراتتى، چىرايلىق شەھلا كۆزلە-
رىدىن ۋەھىمىلىك سوغۇق نۇر يالتىرايتتى. مەسۇم خەلىپىنىڭ
ۋۇجۇدىدىكى مەنمەنچىلىك، تۆھپە، ئىنئام، تەمە ۋەسۋەسىلىرى
بىردىنلا غايىب بولدى ـ دە، ئىختىيارسىز موكلا يۈكۈندى.
— گۇناھىمدىن كەچكەيلا، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى.
— سۆزلە، نېمە گېپىڭ بار؟
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئىلتىپاتسىز سورىغان سوئالى
مەسۇم خەلىپىنى تېخىمۇ بەك گاڭگىراتتى.
«توۋا، خان ـ پادىشاھلار شۇنداق ئاسان ئۇنتۇغاق بولۇپ
كېتەمدىغاندۇر، ئۆز ۋاقتىدا ماڭا ئىككى تومەن سەر كۈمۈش
بىلەن بەش مىڭ سەر ئالتۇننى بېرىپ ئاپاق خوجىنى ئۆلتۈرۈشكە
بۇيرۇغان خان ئاغىچا خېنىم شۇمۇ، ئەمەسمۇ؟ ئەجەب تونۇماس-
لىققا سېلىۋالدىيا؟ ئاۋۇ ئەمىرنىڭ ھاكاۋۇرلۇقىنى كۆرمەمدىغان
تېخى...»
— بالاگەردان پىرى بۇزرۇكىمىز دانىيال خوجام ھەزرەتلە-
رىنىڭ سالىمىنى يەتكۈزەي دەپ...
— قايسى دانىيال خوجا ئۇ؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم
خېنىم چىرايىنى پۈرۈشتۈرۈپ.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا دانىيال خوجىنى دەستەك قىلىپ
تۇرۇپ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇش كار قىلمىغاچقا مەسۇم خەلىپە تېخە-
مۇ بەك ئىزتىراپقا چۈشتى، ئەمما ھېلىمۇ ھەم ئۆزىنى تۆھپىكار
ھېسابلايتتى. ئاشۇ تۆھپىسى بىلەن سەلتەنەتتىن ئىسھاقىيە سۇ-
لۇكىگە ھامىيلىق قىلىشنى، سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ
قىساسىنى ئېلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىشقا ھەقلىق دەپ قارايتتى.
شۇڭا، ئۇ تىلىنى چايناپ ئۆلتۈرۈشتىن گەپنىڭ پوسكاللىسىنى
ئېيتىشنى ئەۋزەل كۆردى.

چوڭ كوچىغا چىقىپ كەلدى ـ دە، بەخىرامان ھالدا تەلقىن ئېيتىشنى داۋاملاشتۇردى:

نەچچە مىڭلاپ چىرىك يىغقان خانلار قانى؟
بۇ ھېكمەتنىڭ ھەربىرى گۆھەر كانى.
ۋاپاسى يوق، بىۋاپادۇر دۇنيا فانى؟
غاپىل ئادەم كۆرۈپ ئىبرەت ئالماس ئەرمىش[1].

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەپىنىڭ قېشىغا كېلىپ بۇيرۇق كۈتۈپ تۇرغان سەركەردىگە ئەمىر قىلدى:

— ئاۋۇ دەرۋىشكە بىر ھەميان تىللا سەدىقە بېرىپ سەپەرنى داۋاملاشتۇرۇڭلار.

— خوپ، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى!

سەركەردە دەرھال ئاتتىن چۈشتى ـ دە، ئارقىدىكى ھارۋىدىن بىر ھەميان تىللا ئېلىپ، ھېلىقى دەرۋىشنىڭ قېشىغا كەلدى.

— ئال، دەرۋىش، خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىنىڭ ھەققى ـ ھۆرمىتىگە دۇئا قىل.

دەرۋىش تىللالارنى ئېلىپ بىرنەچچە دەقىقە قولىدا دەڭسەپ تۇرغاندىن كېيىن، ھەميانىنىڭ ئاغزىنى ئاچتى ـ دە، تىللالارنى ئالىقىنىغا تۆكۈپ، ئەتراپىدىكى ئادەملەر توپىغا چېچىۋەتتى. كىشىلەر جىرىڭلاپ تۇرغان تىللالارنى تېرىۋېلىش ئۈچۈن ئۆرىتۆپە بولۇشتى. دەرۋىش قۇرۇق ھەميانىنى خۇرجۇنىغا سالدى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەپىسىگە شۇنداقلا قاراپ قويۇپ، ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە يەنە خالتا كوچىغا كىرىپ كەتتى.

① بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

ئاتلىق ياساۋۇل يول ئېچىپ ماڭاتتى. مەپىنىڭ ئارقىسىدا مەھدى-خان خوجا، مىرزا ئەلىمشاھ، سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ ۋە ئۇلارنى ئۇزىتىپ چىققان قەشقەرنىڭ ئەمىر - بەگلىرى ئاتلىق كېلىۋاتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدا يەنە بىر توپ ئاتلىق ياساۋۇللار بار ئىدى.

شاھانە مەپىدە ئولتۇرغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم مەپىنىڭ يان تەرىپىدىكى پەنجىرىسىگە تۇتۇلغان شايى پەردىنى قايرىۋېتىپ، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ھۆرمەت - ئېھتىرام بىلەن بېشىنى تۆۋەن سېلىشىپ قول باغلاپ تۇرۇشقان قەشقەر خەلقىگە، ھەشەمەتلىك ۋە ئاددىي كۆرۈمسىز ئىمارەتلەرگە نەزەر تاشلاپ ئولتۇراتتى.

تۇيۇقسىز خالتا كوچىدىن مۇڭلۇق تەلقىن ئاۋازى ئاڭلاندى. تەلقىن ئاۋازى بارا - بارا چوڭ كوچىغا قاراپ يېقىنلاپ كېلىۋاتاتتى:

بۇ دۇنيادا پادىشاھ مەن دەپ كۆكسىن كەرگەن،
ھەم ئالدىدا كۆرس قويۇپ خىمە[1] قۇرغان،
نەچچە مىڭلاپ خىل ھەشەم چېرىك يىغقان،
ئەجەل كەلسە بىرسى ۋاپا قىلماس ئەرمىش[2].

تەلقىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ بىردىنلا دىققىتىنى تارتتى - دە، مەپىكەشنى جورۇپ توختاتتى. شۇ ئەسنادا چاچلىرى ئۆسۈپ تېقىمىغا چۈشكەن، بېشىغا كۇلا، ئۈچىسىغا قۇراق جەندە كىيگەن، ئۈشىنىسىگە خۇرجۇن ئارتقان يالاڭ ئاياغ، ئاتمىش - يەتمىش ياشلار ئەتراپىدىكى بىر دەرۋىش پولات ھالقىلىق، مۈڭگۈز دەستەكلىك ساپايىسىنى جالداقشىتىپ چالغىنىچە

---

① خىمە — چېدىر.
② بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىنىڭ شېئىرى.

تۆكۈن سورۇنلىرىغا، مەسچىت ـ جامەلەرگە يۆتكەپ، پىتنە ـ پاسات تارقىتىپ خەلقنى خانىم پادىشاھ سەلتەنىتىگە قارشى تۇ-رۇشقا كۈشكۈرتۈشكە كىرىشكەنىدى. شۇ كۈنلەردە ئەل ئارىسىدا تۈرلۈك ئەپقاچتى گەپلەر كەڭرى تارقالغانىدى. تۆت ئادەم جۈغ-لاشقانلىكى يەردە بۇ پىتنە ـ ئىغۋالار خۇددى قار پومزىكىدەك دومىلىغانسېرى يوغىناپ كەتكەنىدى.

— قۇتبىل ئەقتاب ئاپاق خان خوجامنى خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى ئۆلتۈرۈپتىمىش.

— ئىشان پىرىمىزنىڭ ئېشىغا سېلىنغان زەھەرنى خانىم پادىشاھ ھىندىستاندىن ئەكەلدۈرگەنىكەن.

— زەھەرنى ئاشقا سالماپتىكەن، شورپىغا سالپتىكەن.

— ياق، شەربەتكە ساپتىكەن.

— ئاھ جەننەتماكان ئاپاق خوجام.

— ئول خانىم پادىشاھ ئاكىسى سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان ئالىيلىرىنىڭ قىساسىنى ئالماقچىكەن.

— ئاپاق خوجام سۇلتان مۇھەممەدئىمىن باھادىرخاننى قەستلەپ ئۆلتۈرگەنىكەن.

— ياق، ئىشان خوجام ھەرگىز ئۇنداق قىلمايدۇ.

— ئاھ ۋەلىيۇللا پىرى بۇزرۇكىمىز.

— خۇدا جەننەتۇل رىزۋاندىن ئورۇن بەرگەي، ئىلاھىم.

— ئىشان پىرىمىز تولىمۇ مېھرىبان، شاپائەتلىك ئادەم ئىدى.

— ئادەم ئەمەس، ئەۋلىيا ئەلەيھى ۋەسسەللەم ئىدى.

— تۇتقان ھاسىسى چىنار بولۇپ كۆكلەيتتى.

— قارغىشىغا ئۇچرىغان ئادەم تىن تارتماي ئۆلەتتى.

— يەر يۇتاتتى.

— خانىم پادىشاھنىڭ خان خوجىمىزنىڭ نىكاھىغا ئۆتۈشىدە رازىلىقى يوق ئىمىش ئىكەن.

بۇ دۇنيادا يۈگۈرۈك ئاتقا مىنگۈچىلەر،
ھەركۈن جەڭدە مۇبازىرلىق[1] قىلغۇچىلار،
ئالماس ـ پولات، ئۆتكۈر قىلىچ چاپقۇچىلار،
ئەجەل كەلسە بەگ ۋە خاننى قويماس ئەرمىش[2].

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم دەرۋىشنىڭ ئارقىسىدىن بىر ھازا قاراپ تۇردى ـ دە، ئاندىن مەپىكەشنى مېڭىشقا ئەمىر قىلدى. شۇ كۈنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قۇلىقىدا دەرۋىشنىڭ ئېيتقان ئاۋازى خېلى ئۇزاققىچە جاراڭلاپ تۇردى. ئۇ مەپىدە ئولتۇرۇپ ئۇزۇندىن ـ ئۇزۇن خىيال سۈرەتتى، پات ـ پات ئۇلۇغ ـ كىچىك تىنىپ قوياتتى.

8

ئاپاق خوجا بىلەن يەھيا خوجا ئۆلۈمىدىن كېيىن قاتتىق چۆچۈپ ئۈچەككە كىرىۋالغان قۇرت ـ قوڭغۇزدەك جىمىپ كەتكەن سۈلۈكى ئىشقىيە مۇرىتلىرى، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سەلتەنەتنى سۈلۈكتىن مۇستەسنا تۇتۇش، تۇرلۇك سۈلۈك تەرغىباتلىرىنى چەكلەش ھەققىدىكى پەرمانىغا بىر مەزگىل سۈكۈت قىلغاندىن كېيىن، يەنە قايتىدىن جانلىنىپ كېتىشتى. ئۇلار دەسلەپتە خۇپىيانە سۈلۈك تەرغىباتلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بولسا، كېيىن ئوچۇق ـ ئاشكارىلىققا ئۆتتى. مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرنى قايتىدىن تەشكىللەپ سەلتەنەت بىلەن پۈت تىپىشىشكە ئۆتتى. ئۇلار ھەلقى ـ سۆھبەت، زىكرى ـ ساما سورۇنلىرىنى خانىقا، مازار، تونەكخانىلاردىن كوچا ـ رەستىلەرگە، توي ـ

[1] مۇبازىرلىق — يەكمۇ يەك جەڭگە چۈشكۈچى.
[2] بۇ كلاسسىك شائىر ئەھمەد يەسەۋىينىڭ شېئىرى.

— يەتتە ئەۋلادىنى دوزاخقا سۆرگىسىدۇر.
— ئۇل جاللات خېنىمنى يوقاتماي تۇرۇپ سۇلۇك تەقىبىدىن
زىنھار قۇتۇلالماسىمىز.
— سۇلۇكىمىز ئۈچۈن...
— ئىشان پىرىمىز ئۈچۈن...
—خان خوجامنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن.
— ئۆلسەك شېھىت...
— ھايات قالساق غازى.
— ئامىن!
— ئامىن!
مۇرىتىل ھىدايەتچىلەرنىڭ بۇ تەرغىبات، پىتنە - ئىغۋالى-
رىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئۇدۇللۇق خەۋەر تېپىپ تۇراتتى. ئەمما، قۇترىغان قاۋاندەك تەلۋىلەشكەن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ ئازدۇرۇشىغا ئۇچرىغان ئاددىي خەلق بىلەن قارشىلىشىپ قالماسلىق ئۈچۈن، ئەمدىلا قولىغا ئالغان سەلتەنەتنىڭ ئۇلىغا دەز كەتتۇرمەسلىك ئۈچۈن چىشىنى چىشىغا بېسىپ تۇرۇشقا مەجبۇر ئىدى.
بۇ پىتنە - ئىغۋالار بىر قىسىم ئوردا ئەمىرلىرىنىڭ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنىتىگە بولغان ئىشەنچ - ئېتىقادىنى خېلىلا تەۋرىتىپ قويغانىدى. ئوغلى مەھدىخان خوجا تېخى كىچىك بولغاچقا بارلىق ئېغىرچىلىق، باش ئاغرىقى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ زىممىسىگە چۈشكەنىدى. ئۇ ئاران تەسلىكتە ئەسلىگە كەلتۈرگەن سەئىدىيە سەلتەنىتىنىڭ تەقدىرىنى ئويلاپ كېچە - كېچىلەپ كىرپىك قاقمايتتى. سەلتەنەت دۈشمەنلىرىنىڭ، قەساسخورلارنىڭ قەستىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ئالاھىدە بۇيرۇتۇپ ياساتقان جەڭ كىيىمى بىلەن ئۇخلايتتى. خۇدادىن ئوغلى مەھدىخان خوجىنىڭ تېزرەك چوڭ بولۇپ سەلتەنەتنى مۇستەقىل قولغا ئېلىشىنى، ئۆزىنى بۇ ۋەزنى تاغدىن ئېغىر روھىي بېسىمـ-

— تاغا، ئاكىلىرىنىڭ ئۈچ - قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن قوتىبىل ئەقتابىمىزغا ياتلىق بولغانىكەن.

— ئىشان پىرىمىزنى هامان بىر كۈنى ئۆلتۈرۈشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتىكەن.

— هۇ جادى پادىشاھ خېنىم.

— ئازازۇل پادىشاھ خېنىم.

— چوڭ خوجىزادەم يەهيا خوجامىزمۇ بالا - چاقىلىرى بىلەن ئۆلتۈرگۈزۈۋېتىپتۇ ئەمەسمۇ، يارانلار.

— هۇ جاللات پادىشاھ خېنىم.

— مەزلۇم خەلق سورىغان يۇرت چۆل قالار ئىمىش.

— توپان بالاسى باسارمىش.

— يەهيا خوجامىنىڭ هايات قالغان خوجىزادىسى ئەھمەد ئىشان خوجامغا سەلتەنەتنى ئۆتكۈزۈپ بەرسە بولاتتى.

— ئول جاللات خېنىمدىن ئۇنداق ئىنجا ئۆزلۈكىدىن زىنهار كەلمەس.

— شۇنداق ئاپاق خان خوجامنى ئۆلتۈرگەن تۇرسا.

— يەهيا ئىشان خوجامىزمۇ ئۆلتۈرگەن تۇرسا.

— خوتۇن - بالىلىرىدىن تارتىپ، دېدەك - خىزمەتكارلىرىغىچە تامامىي قىرىپ تاشلىغان تۇرسا.

— خۇدا جاجاڭنى بېرەر، خۇنرىز جاللات خېنىم.

— ئىشان خوجامىنىڭ قىساسى تۇتۇپ، قان قۇسۇپ ئۆلەرسەن، جاللات خېنىم.

— ئى سۇلۇك ئەهلى، ئاپاق خوجامىنىڭ قىساسىنى ئېلىشقا تەرەددۇت قىلغايمىز.

— ئەھمەد خوجامنى ئەكېلىپ خان ئىشان قىلىپ تىكلىگەيمىز.

— پىر بۇزرۇكنىڭ خۇن - قىساسىنى ئېلىشقا نىيەت قىلمىغان مۇرىت - مۇخلىس مۇنكىر مۇناپىقتۇر.

چىڭ تەسەررۇپىدىكى خاقانى بوغدىخان[1] بىلەن قاتتىق جەڭ قىلماقتا. ئۇل موڭغۇل خانى بۇ بىرنەچچە يىلدىن بېرى بوغدىخان بىلەن بولغان ئۇرۇش ھەلەكچىلىكىدە بۇيۇك سەئىدىيە تەسەررۇپىمىزغا قاراشقا چولىسى تەگمىگەن بىلەن، ئۇرۇش خىراجىتىنى غەملەش ئۇچۇن، زېمىنىمىزغا ھامان بىر كۈنى باستۇرۇپ كەلمەي قالمايدۇ. چالىش تەسەررۇپىمىزنى قوغداشتىكى مۇھىم ئۆتكەل. شۇڭا، دۈشمەننىڭ تەسەررۇپ قىلىشىنى توسۇپ، ئەل - يۇرتنى بالا - قازادىن ساقلاش ئۈچۈن قورۇقچىلىق قىلىشنى، ئاستانىگە بېرىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇشتىن ئەۋزەل دەپ قارايمەن. بۇ ھەقتىكى مەقسەت - مۇددىئالىرىمنى ئىلگىرى ئەۋەتكەن مەكتۇپلىرىمدا خېلى ئېنىق بايان قىلغانمەن...

ئى باھادىر سىڭلىم. ئىلگىرىكى جاسارەت، غەيۇرلۇقىڭىزنى قايتىدىن ئۇرغۇتۇڭ. ئوردا ئەركانلىرىغا بولغان تەقىب - نازارەتچىلىكنى كۈچەيتىڭ. زىنھار غاپىل بولماڭ، سەل - پەللا گۇمان پەيدا قىلغان ئەمىرلەرگە شەپقەت قىلماڭ. ئىشەنچ قىلغان ئەمىرلەرنى ئەتىۋارلاڭ. ئۇل ئاسىي ئىشان - خوجىلارغا قىلچىلىك سىلە - رەھىم قىلمىغايسىز. شۇنى ئېسىڭىزدە مەھكەم تۇتۇڭكى، قىلىچدىن قان تامدۇرۇشنى بىلمىگەن خان - سۇلتان زىنھار سەلتەنەت سۈرەلمەيدۇ. مەنكىم ئاكىڭىز بۇ يەردە سىزگە تاغدەك يۆلەنچۈك بولۇپ، سەلتەنەتنى ياتلارنىڭ ئاپىغىدىن مۇھاپىزەت قىلغايمەن...»

مەلىكە مۇھتەرەم خېنىم ئاكىسى شاھزادە ئاقباشخاننىڭ مەكتۇپىنى تاپشۇرۇۋېلىپ قايتىدىن ئىشەنچكە تولدى. ھەرقايسى

---

[1] بوغدىخان — چىڭ سۇلالىسىنىڭ خاقانى كاڭشىنى دېمەكچى.

دىن قۇتۇلدۇرۇشنى تىلەيتتى.
ئۆزىنى يالغۇز، ئاجىز ھېس قىلغان مەلىكە مۆھتەرەم خې-نىم ئاخىرى ئاكىسى — چالىشنىڭ نائىب ئەمىرى شاھزادە ئابدۇمۆمىن ئاقباشخاننى ئوردىغا كېلىپ سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەمدە بولۇشقا تەكلىپ قىلىپ مەكتۇپ ئەۋەتتى.

«... قەدىرلىك سىڭلىم خانىم پادىشاھ ئالىيلىرى، — دەپ يازغانىدى شاھزادە ئابدۇمۆمىن ئاقباشخان سىڭلىسىغا يازغان جاۋاب خېتىدە، — ئەھۋالىڭىزدىن خەۋەر تېپىپ تولىمۇ ئىزتىراپ چەكتىم. شۇل تاپتا قانىتىم بولسا قېشى-ڭىزغا دەرھال ئۇچۇپ بېرىپ خەستە كۆڭلىڭىزگە تەسەللى بەرسەم، سەلتەنەت ئىشلىرىغا ھەمدەملەشسەم، ئول رىيا-كار، ئاسىيلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىپ كۆڭلىڭىزنى ئەمىن تاپ-قۇزسام دەيمەن.
سىزدەك ئەر ھىممەتلىك، قەلەمدىمۇ، ئەلەمدىمۇ كاما-لەتكە يەتكەن باھادىر سىڭلىمنىڭ بولغانلىقىدىن چەكسىز پەخىرلىك ھېس قىلىمەن. سەئىدىيە سەلتەنىتىنى قايتىدىن تىكلەش ئىشىنى ۋۇجۇدقا چىقارغانلىقىڭىزدىن جەننەتماكان بابائى بۇزرۇكلىرىمىز — سۇلتان سەئىدخان، سۇلتان ئاب-دۇرەشىدخان، سۇلتان ئابدۇرەھىمخان ۋە شىجائەتلىك تا-غىمىز سۇلتان ئابدۇللاخان، سۇلتان ئىسمائىلخان، جەننەت-ماكان ئاكام مۇھەممەدئىمىن باھادىرخان، شۇنداقلا جەننەت-ماكان پەدەرىمىز سۇلتان سەئىد باباخان قاتارلىق ئەجدادلى-رىمىزمۇ چەكسىز پەخىرلىنىدۇ. سىز ئول بابائى ئەجدادلى-رىمىزنىڭ يۈزىنى يورۇق قىلىپ، شانۇ شەۋكەتلىك نام — ئابرۇيىنى قوغداپ قالدىڭىز.
......
شۇل تاپتا ئەشەددىي ئەغيارىمىز جوڭغار خانى، بۈيۈك

— يەنە قانداق تەلىپى بار ئىكەن؟

— ئېيتىشقا تىلىم كۆيىدۇ، ئالىيلىرى.

— ئېيتسۇنلار، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاپىقىنى تۈرۈپ.

— يەنە... يەنە ...، — مىرزا ئەلىمشاھ بىرنەچچە دەقىقە دۇدۇقلىغاندىن كېيىن گېپىنى داۋاملاشتۇردى، — ئۇلار ئالىيلىرىنى تەخت ـ سەلتەنەتنى ئەھمەد خوجامغا ئۆتۈنۈپ بەرسۇن دەۋاتىدۇ...

— بەتبەخت مۇناپىقلار!

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم غەزەپ بىلەن تۈرۈپ كەتتى. ئۇنىڭ قولىنى ئالتۇن توقىلىق كەمىرگە ئېسىۋالغان ئالماس ساپلىق شەمشەرگە ئۇزاتتى.

— غەزەپ قىلمىغايلا، ئالىيلىرى، — دېدى مىرزا ئەلىمشاھبەگ دىر ـ دىر تىترەپ. شۇ تاپتا ئۇ مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئەس ـ ھوشىنى يوقىتىپ ئۆزىنى چېپىپ تاشلىشىدىن ئەنسىرەپ قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتكەنىدى.

— ئۇل ئاسىيلارنىڭ پەيلى راستىنلا شۇنداق يامانمىدۇر، ئەمىر جانابلىرى، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چىشلىرىنى غۇچۇرلاتقان ھالدا.

— شۇنداق ئالىيلىرى، ئۇلار پەيلىدىن يانىدىغاندەك ئەمەس.

— مەرھۇم ئىشان خان خوجامنىڭ يۈزىنى قىلىپ شۇ چاغقىچە ئۇل ئاق تاغلىق سوپى ـ دەرۋىشلەرگە كەڭچىلىك قىلىپ كەلدۇق، — دېدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئوردا ئەركانلىرىغا قاراپ، — ئەمما ئۇلار سىلە ـ رەھىم قىلغانىنى پەقەتلا بىلمىدى. سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ!

— لەببەي، ئالىيلىرى!

لەشكىري دىۋاننىڭ ئورۇنباسار ئەمىرىكەبىرى، قوشۇمچە

يۇرتلاردىكى نائىب ئەمىر ـ بەگلەرگە سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتلىرىنى، تەرغىباتلىرىنى قاتتىق تەقىب قىلىش، قارشىلاشقۇچىلارنى قاتتىق جازالاش خۇسۇسىدا قايتا يارلىق چۈشۈردى. ئىشەنچسىز، ساداقەتسىز دەپ قارىغان بىر قىسىم ئەمىرلەرنى ئورنىدىن تازىلىدى ياكى مەنسەپ دەرىجىسىنى تۆۋەنلەتتى.

بۇ ئىش سۇلۇكى ئىشقىيە مۇرىتلىرىنىڭ غوۋغاسىنى تېخىمۇ ئەدىتىۋەتتى. ھەرقايسى يۇرتلاردىكى سۇلۇك مەسئۇللىرى، يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە خەلىپە ـ سوپىلار ئاستانىگە كېلىپ ئوردا ئالدىغا جۇغلاشتى ـ دە، ئەتراپىغا مىڭلىغان مۇرىتلىرىنى يىغىپ خانىم پادىشاھدىن ھېساب ئالماقچى بولدى. ھەددىدىن ئاشقان ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى بۇ خەلىپە ـ سوپىلارنىڭ پەيلى تولىمۇ يامان ئىدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شاھنىشىندا جىددىي كېڭەش چاقىردى.

— ئول سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ مۇددىئاسى نېمە ئىكەن، ئەمىر جانابلىرى؟ — سورىدى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم ئاستانە ئەمىرى مىرزا ئەلىمشاھقا قاراپ.

— خانىم پادىشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي، — دېدى مىرزا ئەلىمشاھ ھۆرمەت بىلەن قول باغلاپ تۇرۇپ، — ئۇلارنىڭ مۇددىئاسى ئەل ئارىسىدىكى ئاشۇ پىتنە ـ ئىغۋالار بىلەن ئوخشاش. ئاپاق خان خوجام بىلەن يەھيا خوجامنىڭ خۇن دەۋاسىنى قىلىشتۇر. ئۇنىڭدىن باشقا يەھيا خوجامنىڭ ئۈچىنچى خوجىزادىسى ئەھمەد خوجامنى رەسمىي يوسۇندا ئىشقىيە سۇلۇكىنىڭ پىرى ئەزىمى دەپ ئېتىراپ قىلىپ قەشقەرنى سۇيۇرغال قىلىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىش، يەنە...

مىرزا ئەلىمشاھنىڭ لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ قالغىنىنى كۆرۈپ، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تاقەتسىزلىنىپ سورىدى:

ئۇلارنىڭ بېشىنى ئېرىققا توغرىلاپ گېلىغا پىچاق سۈرۈشكە باشـ
لىدى. ھەر قېتىم پىچاق سۈرۈلگەندە سوپى ـ دەرۋىشلەرنىڭ
گېلىدىن شارقىراپ ئېتىلىپ چىققان قانلار تۈگمەننىڭ غولدىسىغا
چۈشۈۋاتقان سۇنى قىپقىزىل بويايتتى. قىپقىزىل سۇ تۈگمەننىڭ
غولدىسىغا چۈشۈپ چاقپەلەكنى تېخىمۇ تېز ئايلاندۇرۇۋاتاتتى.
ئېغىر تۈگمەن تېشى بىر خىل رىتىمدا چۆرگىلەپ، سۆكەندىن
چۈشۈۋاتقان ئۇگۇتنى ئېزەتتى، ئاپئاق ئۇن توزۇندىلىرى خامپىغا
تەكشى چېچىلاتتى. تۈگمەننىڭ چېقىلدۇرغۇچىسى بولسا بىر
خىل رىتىمدا تاقىلدايتتى. بوغۇزلىنىۋاتقان ئىشان ـ خەلپىلەر
كەلىمە شاھادەت ئېيتىشقىنىچە ئېچىنىشلىق نالە قىلاتتى. شۇ
دەقىقىدە ئىككى تاش تۈگمەن قىپقىزىل قاندا چۆرگىلەۋاتاتتى.
بۇ دەھشەتلىك مەنزىرىگە قاراشقا بەرداشلىق بېرەلمىگەن،
تاماشا كۆرۈشكە چىققان ئاستانە ئاھالىسى، بىر قىسىم لەشكەرلەر
ۋە ئەمىرلەر كۆزلىرىنى مەھكەم يۇمۇۋېلىشقانىدى. مەلىكە مۆھـ
تەرەم خېنىمنىڭ مەڭزىدە قېتىپ قالغان ئىككى تامچە ياش
تۈگمەننىڭ نورىدىن چۈشۈۋاتقان قاننىڭ شولىسىدا خۇددى بىر
جۈپ قىزىل مەرۋايىتتەك جۇلالايتتى.

9

«مىڭ خوجا پاجىئەسى» دىن كېيىن سۇلۇكى ئىشقىيە مۇـ
رىتلىرى خۇددى قايناۋاتقان قازانغا سۇ قۇيۇۋەتكەندەك جىمىپلا
كېتىشتى. ئاندا ـ ساندا يۈز بېرىپ تۇرغان سۇلۇك ماجىرالىرىغا
نىسبەتەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم قاتتىق قول سىياسەت يۈرگۈز-
دى ـ دە، قايسى سۇلۇكتىكىلەرنىڭ ھەق، قايسى سۇلۇكتىكىلەر-
نىڭ ناھەق ئىكەنلىكىنى ئايرىپ ئولتۇرماي، ھەر ئىككى سۇلۇكـ
تىكى جېدەلخور خوجا ـ ئىشان، مۇرىت ـ مۇخلىسلارنى ئوخـ

ئوردا ياساۋۇللار دىۋاننىڭ ئەمىرى مىرزا سۇلتانبەگ دەس ئور-
نىدىن تۇرۇپ بىر قەدەم ئالدىغا چىقتى.

— لەشكەر باشلاپ چىقىپ ئول خەلىپە ـ سوپىلارنىڭ بىرد-
نىمۇ قاچۇرۇۋەتمەي تۇتسۇنلار.

— پەرمانبەردارمەن، ئالىيلىرى.

بىر ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگ
شاھىنشىنىغا ئالدىراش كىردى ـ دە، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا
مەلۇمات يوللىدى.

— خانىم پادشاھ ئالىيلىرىغا مەلۇم بولغاي. ئول رىياكار
خەلىپە ـ سوپىلارنىڭ ھەممىسى ھەپسىگە ئېلىندى.

— جەمئىي قانچە ئادەم؟

— بىرمىڭ ئەللىك ئالتە ئادەم.

— قېنى، جانابىي ئەمىرلىرىم، مەن بىلەن يۈرۈڭلار.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم شۇنداق دېدى ـ دە، تەختتىن
چۈشۈپ سىرتقا قاراپ ماڭدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ مەق-
سىتىنى بىلەلمىگەن ئەمىرلەر دەمبەس قەدەم بىلەن ئارقىسىدىن
ئەگەشتى.

ئاستانىنىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى تۆپىلىكتە، ئوردا بېغىدىن
ئېقىپ چىققان سۇدا كېچە ـ كۈندۈز توختىماي چۆرگىلەپ تۇر-
دىغان ئىككى تاش تۈگمەن بار ئىدى. بۇ تۈگمەنلەردە مەخسۇس
ئوردا ھەرىمىدىكىلەرنىڭ يېمەكلىكى ئۈچۈن ئۇن تارتىلاتتى.
مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەركەردە مىرزا سۇلتانبەگكە بۇيرۇپ
ھېلىقى مىڭدىن ئارتۇق ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى خەلىپە ـ سوپىلار-
نى مۇشۇ يەرگە ھەيدەپ ئەكەلدۈردى ـ دە، ئۇلارنىڭ قېنىنى
تۈگمەننىڭ نورىغا ئېقىتىپ تۇرۇپ بوغۇزلاشقا پەرمان بەردى.
شۇ ھامان لەشكەرلەر پۇت ـ قولى مەھكەم چۈشەلگەن
خەلىپە ـ سوپىلارنى بىر ـ بىرلەپ تۈگمەننىڭ غولدىسىغا ئېقى-
ۋاتقان ئېرىقنىڭ بويىغا ئەكېلىپ ياتقۇزدى. بەش نەپەر جاللات

تۇرۇپ، — ھەممە ئىش بىزگىلا قاراشلىق بولۇپ قالدى، بۇرادەرلەر، ئۇل ئازازۇل جاللات خېنىمنى ئۇجۇقتۇرساقلا، خوجىزادىمىز قەشقەرگە كېلىپ خانلىق سەلتەنىتىدە ئولتۇرىدۇ. ئۇل چاغدا بىزلەر بىردىن يۇرتقا بەگ بولۇپ، مەنسەپدارلىق كۇرسىدا ئولتۇرىمىز - دە، تەقىب قىلىنغان سائادەتمەن ئىشقىيە سۆلۈكىمىزنىڭ تۇغ شەددىسىنى قايتىدىن جەۋلان قىلدۇرۇپ، جەننەتماكان قۇتبىل ئەقتاپى پىر بۇزرۇكىمىز ئاپاق ئىشان خان خوجىمىزنىڭ قىساسىنى ئالىمىز.

— ئاپاق خوجىمىزنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن بايۋەچچەمىز سۇغا دېسە سۇغا، ئوتقا دېسە ئوتقا چۈشكەيمىز، — دېدى نەشە تەسىرىدە شىركەيپ بولغان ھەمراھلىرى مەيدىلىرىگە مۇشتلاپ.

— غوجام رازى، خۇدا رازى...

— مۇھەممەد مۇستافا ئەلەيھى ۋەسەللەم رازى.

تۈن كېچە، شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەن ئاستانە كوچىلىرى جىمجىتلىققا چۆككەندى. كوچا - رەستىلەردە ئادەم زاتى كۆرۈنمەيتتى. كوچا چارلىغۇچىلار، جېسەكچىلەرمۇ ئارامگاھلىرىغا كىرىپ ئۇيقۇغا كېتىشكەندى. قايسىبىر خالتا كوچىدىن ئوغرى مۈشۈكتەك تىمىسقىلاپ چىققان ئالتە كۆلەڭگە ئوردا سېپىلىغا قاراپ تېز - تېز ئىلگىرىلەيتتى. غۇر - غۇر كېچە شامىلىدا ئۇلار بۆلەكچىلا جانلىنىپ كېتىشكەندى.

ئۇلار كۈندۈزدە چاندۇرماي نىشان قىلىۋاتقان ئوردا سېپىلىنىڭ ھەرەمگە يېقىن تەرىپىگە كېلىپ توختىدى - دە، بىرىنىڭ گەجگىسىگە بىرى دەسسەپ، سېپىل تېمىغا مەھكەم چاپلاشقىنىچە ئادەمدىن شوتا ياسىدى. ئەڭ ئۈستىدە تۇرغان ھىلەك بايۋەچچەنىڭ بويى سېپىل ئۈستىگە يېتىشكە يەنە ئىككى گەز قالغانىدى. ئۇ يۈزىنى سېپىل تېمىدىن ئاستا ئاجرىتىپ سېپىلنىڭ ئۈستىگە

شاشلا ئۆلۈمگە بۇيرۇدى ياكى ئۆلتۈرۈشكە پەرمان چۈشۈردى. شۇنىڭدىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم سەلتەنەتتە نىسپىي تىنچلىق ھۆكۈم سۈردى. ئەمما، ئەل ئارىسىدىكى «خانىم پادىشاھ» دېگەن ھۆرمەت نامىنىڭ خوجا - ئىشانلار تەرىپىدىن «جاللات خېنىم» دېگەن ھاقارەت نامىغا ئالماشقانلىقىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم زىنھار خەۋەرسىز ئىدى. ئوردا ئەركانلىرى بولسا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمغا بۇ ھەقتە مەلۇمات بېرىشكە پەقەتلا جۈرئەت قىلالمىدى.

مىلادىيە 1698 - يىل كۈز.

ئاستانىنىڭ گورباغ رەستىسىگە جايلاشقان، ئانچە كۆزگە چېلىقىپ كەتمەيدىغان بىر قورۇنىڭ قازنىقىدا بىر - بىرىدىن بەستلىك كەلگەن ئالتە ئادەم باشلىرىنى بىر يەرگە يىغىپ ئەكىلەشىپ، چىلىمغا بېسىپ سالغان نەشىنى نۆۋەت بىلەن چېكىشكەنچە پىچىرلىشىپ دېگۈدەك سۆزلىشىۋاتاتتى. ئۇلار ئوتتۇز ئالتە - ئوتتۇز يەتتە ياشلار چامىسىدىكى بايۋەچچە سۈپەت بىرىگە ئالاھىدە ھۆرمەت بىلدۈرۈشەتتى. تولىراق شۇنىڭ سۆزىگە قۇلاق سالاتتى. تەلەپپۇزىدىن ئۇلارنىڭ دولان - مەكىت قوۋمىدىن ئىكەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى. ئۇلار ھەقىقەتەنمۇ مەكىت شېھىتىدۆڭلۈك ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى مۇرىتىل ھىدايەتچىلەر ئىدى. ھېلىقى بايۋەچچە سۈپەت بەستلىك، قارىمۇتۇق كەلگەن، قوي كۆزلىرى چوڭ - چوڭ، قاشلىرى توم ۋە قارا، ئوق مەڭزىدە روشەن تارتۇقى بار يىگىت ھىدايىتۇللا ئىشانىنىڭ شېھىتىدۆڭدىكى قېيىناغىسى ئابدۇغوپۇربەگنىڭ چوڭ ئوغلى ھىلەك بايۋەچچە ئىدى.

— پىر بۇزرۇكىمىز ئەھمەد ئىشان خوجام قەشقەرگە كېلىپ خانلىق سەلتەنەتتە ئۆلتۈرۈشقا تەرەددۇتلىنىپ بولدى، — دېدى ھىلەك بايۋەچچە چىلىمنى يېنىدىكى ھەمراھىغا ئۇزىتىپ

— كوچا ـ كويلار بېسىقسۇن دەپ بىرئاز ساقلاپ قالدۇق.
ئول جادى هازىر نەدە؟

— گۈلشەن سارىيىدىكى خابگاھىدا.

— كىرمەك ئوڭايمۇ؟

— ئىشىكلەرنى تامامىي دېگۈدەك ئېچىۋەتتىم.

— يول باشلىسىلا ئەمىسە.

ئۇلار يەڭگىل قەدەملەر بىلەن شەپە چىقارماي ئالغا ئىلگىرىلىدى. ئاغۋات مۇرتىل ھىدايەتچىنىڭ دېگىنىدەك گۈلشەن سارىيىنىڭ دەرۋازىسى تاقالمىغانىدى. ئۇلار ئۇخلاۋاتقان ئاغۋات، جېسەكچىلەرگە تۇيدۇرماي تاشقىرىقى ۋە ئوتتۇرا سارايدىن ئۆتكەندىن كېيىن، ئۇن قەدەم ئۇزۇنلۇقتىكى بىر دەھلىزدىن ئۆتۈپ ئىچكىرىكى سارايغا قەدەم باستى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ھۇجرىسى مۇشۇ سارايدا ئىدى. ئىچكىرىكى سارايغا كىرىش بىلەن ئۇدۇل تەرەپتىكى بىر ئۆينىڭ پەنجىرىسىدىن غۇۋا شام يورۇقى كۆرۈندى. ھېلىقى ئاغۋات ئۇلارنى شام يورۇقى بار ئۆينىڭ ئالدىغا باشلاپ كەلدى. ئىشىك قىيا ئوچۇق ئىدى. ئۇلار ھۇجرا ئىچىگە كىردى. شامداندا بىر تال شام پىل ـ پىل يېنىپ، ھۇجرا ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. يەردىكى گىلەمدە ئىككى كېنىزەك ئوڭ ـ تەتۈر يېتىشقىنىچە شېرىن ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. تۆردىكى نەقىشلىك شاھانە كارىۋاتتا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم يەڭگىل پۇشۇلداپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى، ئۇنىڭ ئىككى تال بىلەكتەك توم ئۆرۈمە چېچىنىڭ بىر تىلى كۆكرىكى ئۈستىدە خۇددى يىلاندەك سويلاپ ياتاتتى. يەنە بىر تال چېچى قاشتېشىدەك سۈزۈك بويىنىنىڭ تېگىدە قاتلىنىشىپ قالغانىدى. ئۇلار دەقىقە ئىچىدە كۆزلىرى ئارقىلىق ئىشارە قىلىشىۋالدى ـ دە، ئىككىسى ھېلىقى ئىككى كېنىزەك قىزنىڭ قېشىغا، قالغان تۆتى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قېشىغا كەلدى. يەنە بىر قېتىم ئۆزئارا قارىشىۋالغاندىن كېيىن، خۇددى توشقانغا ئېتىلغان بۆرىدەك تەڭلا تاشلاندى.

قارىدى. ھاۋا تۇتۇق بولۇپ ئاسماندا نە ئاي، نە يۇلتۇز كۆرۈن-
مەيتتى. ئۇ قاراڭغۇلۇقتا باش ئۈستىدىكى سېپىل قوختىسىنى
خىرە - شىرە ئىلغا قىلدى. ئاۋايلاپقىنا قويىنىدىن ئىككى خەنجەر-
نى ئالدى - دە، سېپىدىن مەھكەم تۇتۇۋالغاندىن كېيىن خەنجەرنى
سېپىلنىڭ تېمىغا زەرب بىلەن غاچ - غاچ سانجىپ سېپىلنىڭ
قوختىسىغا ئاستا - ئاستا يېقىنلاشتى ۋە قوختىنىڭ تۆشۈكىگە
مەھكەم گىرە سېلىۋېلىپ، بىر يۇلقۇنۇپلا سېپىلنىڭ ئۈستىگە
چىقىۋالدى. ئاندىن بويىنىدىن ئۆتكۈزۈپ سول مۈرىسىگە ئېسىۋال-
غان بىر يۆگەم مەشۈت ئارقاننى بويىنىدىن ئېلىپ بىر ئۇچىنى
سېپىلنىڭ قوختىسىغا باغلىدى - دە، بىر ئۇچىنى تۆۋەنگە ساڭ-
گىلاتتى. ھەش - پەش دېگۈچە شېرىكلىرى ئارقانغا مايمۇندەك
يامىشىپ سېپىلنىڭ ئۈستىگە چىقتى.

قاراۋۇللار ئاللىقاچان سېپىل ئۈستىدىكى قاراۋۇلخانىلارغا
كىرىپ ئۇيقۇغا كېتىشكەنىدى. ئۇلار سېپىل ئۈستىدە شەپە چىق-
ارماي مېڭىپ ھەرەمنىڭ ئۇدۇلىغا كېلىپ توختىدى - دە، يەنە
ئاشۇ مەشۈت ئارقاننى سېپىلنىڭ قوختىسىغا باغلاپ سىيرىلىپ
پەسكە چۈشتى. شەپە چىقارماي مېڭىشقىنىچە ھەرەمنىڭ ئىچىدى-
كى چاققانغىنا باغنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى راۋاقنىڭ قېشىغا كېلىپ
توختىدى. ھىلەك بايۋەچچە بىرئاز دېمىنى ئېلىۋالغاچ ئەتراپنى
تىڭشىغاندىن كېيىن، بۇرنىنى تۇتۇۋېلىپ ئوغرى مۈشۈكنى دو-
راپ ئۈچ قېتىم مىياڭلىدى. دەقىقە ئۆتمەي ئون نەچچە قەدەم
نېرىدىن مۈشۈكنىڭ ئىككى قېتىم مىياڭلىغان ئاۋازى كەلدى.
ئۇلار بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ خاتىرجەملىك بىلەن تىن ئېلىشتى. بىر
پىيالە چاي ئىچكۈچىلىك ۋاقىت ئۆتكەندە ئۇلارنىڭ قېشىغا بىر
قارا كۆلەڭگە كېلىپ توختىدى - دە، پەس ئاۋازدا سورىدى:

— ھىلەك بايۋەچچىمۇ؟

— ھەئە، بىز.

— نېمانچە كېچىكىپ كەتتىڭلار؟

شۇنداقلا قارىغان ھىلەك بايۋەچچىنىڭ ۋۇجۇدىنى تەسۋىرلىگۈسىز بىر ۋەھىمە قاپلىدى، يۈرىكى تېخىمۇ بەك سىيلىپ كەتتى، خەنجەر تۇتقان قولى تىترىدى. مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ پۇت - قولىنى مەھكەم بېسىۋالغان ھەمراھلىرى ئۇنى ئالدىراتتى.

— چاققان بولسىلا، بايۋەچچە.

ھىلەك بايۋەچچە قولىغا قايتىدىن ماغدۇر يىغدى - دە، خەنجەرنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قاشتېشىدەك سۈزۈك بوينىغا جان - جەھلى بىلەن سۈركىدى. شۇ ھامان ئېتىلىپ چىققان ئىسسىق قان ھىلەك بايۋەچچىنىڭ يۈزىنى قىپقىزىل بويىدى. خەنجەر مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ گېلىنى كېسىپ يۈلۈندا توختىغانىدى. مەلىكە جان ئاچچىقىدا بىرنەچچىنى خارتىلداپ قاتتىق تېپىچەكلىدى. قاتىللار ئۇنىڭ پۇت - قولىغا كۈچى يەتمەي قارا تەرگە چۆمۈلۈپ كەتتى. ھىلەك بايۋەچچە خەنجەرنى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ يۈلۈنىغا يەنە ئىككى قېتىم ئۇرۇپ، بېشىنى تېنىدىن تولۇق ئاجراتتى.

ئىسىت! ئۆسمۈرلۈك دەۋرىدىن تارتىپ سەئىدىيە خانلىقىدا ئۆزىنىڭ تەڭداشسىز مەرگەنلىكى ۋە جەڭبازلىق ماھارىتى بىلەن نۇرغۇن سەركەردىلەرنى قايىل قىلىپ، جەڭلەردىكى باھادىرلىقى بىلەن دوستلىرىنىمۇ، دۈشمەنلىرىنىمۇ ھەيرەتتە قالدۇرغان، سەئىدىيە خانلىقىنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن تىنىمای كۈرەش قىلغان بۇ بۈيۈك ھەربىي سەركەردە، جاسارەتلىك دۆلەت ئەربابى، ئۇلۇغ ئايال ھۆكۈمدار شۇنداق قىلىپ ئاشۇ ئالتە نەپەر نەشكەش، نامەرد سوپى - ئىشاننىڭ قولىدا پاجىئەلىك ئۆلۈپ كەتتى.

قاتىللارنىڭ قوللىرىدىكى خەنجەر غۇۋا شام يورۇقىدا سوغۇق يالتىراپ كەتتى. ئىككى كېنىزەك بىرلا قېتىم ئۇرغان خەنجەر زەربىسىدە جان تەسلىم قىلغانىدى. ئەمما، ھىلەك بايۋەچچىنىڭ ئۇرغان خەنجىرى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ كۆكرىكىگە ئۆتمەي توختاپ قالدى. قاتتىق زەربىدىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم چۆچۈپ ئويغاندى، پۇت - قوللىرىغا مەھكەم ئېسىلىپ تۇرغان بەستلىك تۆت گەۋدىگە غەزەپلىك چەكچەيدى. ھىلەك بايۋەچچىنىڭ ھەمراھلىرىدىن بىرى تۆگە تاپىنىدەك يوغان ئالىقىنى بىلەن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ ئۈلگۈرگەنىدى. مەلىكە باسماققا چۈشكەن تـوشقانـدەك تېپـىـرلايتتىيـۇ، لېكىن پۇت - قولىنى پەقەتلا مىدىرلىتالمايتتى، ئاغزى، بۇرنى مەھكەم ئېتىۋېلىنغانلىقى ئۈچۈن گەپ قىلىش تۇگۇل نەپەس ئالمىقىمۇ قىيىنلىشىپ قالغانىدى.

— يا پىرىم، ئەجەب پىچاق ئۆتمەيدىغۇ بۇ جادىغا، — دېدى ھىلەك بايۋەچچە سۇر باسقان ھالدا چىپ - چىپ تەرلەپ.

ئۇ بىرنەچچە دەقىقە تۇرۇۋالغاندىن كېيىن مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ ئاق يىپەك كۆڭلىكىنىڭ كۆنجىكىدىن تۇتۇپ كۈچ بىلەن يىرتتى - دە، ھەيرانلىقتا چەكچىيىپلا قالدى.

مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم خانىم پادىشاھلىق سەلتەنىتىگە چىققاندىن كېيىن كېچىلىرى ھەر ئېھتىمالغا قارشى ئېھتىيات تەدبىرى كۆرۈپ جەڭ كىيىمى بىلەن ئۇخلاشقا ئادەتلەنگەنىدى. ئۇ يىپەك كۆڭلىكىنىڭ ئىچىگە كۈمۈشتىن ياسالغان كۆكرەك دالدىلىغۇچىنى كىيىپ ياتقانلىقى ئۈچۈن بايا ھىلەك بايۋەچچىنىڭ زەرب بىلەن ئۇرغان ئەجەل خەنجىرى ئۇنىڭ كۆكرەك قەپىسىگە ئۆتمىگەنىدى.

ئېغىر يارىلانغان شىردەك، قىمىر قىلالمىغان مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم بارلىق قەھر - غەزىپىنى كۆزىگە مۇجەسسەملەشتۇرگەنىدى. مەلىكىنىڭ دەھشەت يېغىپ تۇرغان كۆزلىرىگە

ئەھمەد خوجا خانلىقى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ ھۆكۈمرانلىق قىلغان بۆلۈنمە ۋەزىيەت شەكىللەندى. ئۇلار ئۆز تەسەررۇپىدا غەيرىي سۇلۇك - مەزھەپتىكى خەلقنى مال - مۈلكىنى بۇلاڭ - تالاڭ قىلىپ، دەھشەتلىك ئۇسۇلدا قىيناپ ئۆلتۈردى ۋە پات - پات لەشكەر تارتىشىپ قىرغىنچىلىق قىلىشتى، بىھۇدە ئۆلۈم - يېتىم ھەسسىلەپ كۆپەيدى. خەلق بۇ تۈگىمەس جەڭگى - جېدەل، بالا - قازا دەستىدىن قاڭغىر قاقشىدى، ئاھ ئۇردى، بارغانسېرى نامراتلىشىپ كەتتى.

بۇ ھالەت تاكى مىلادىيە 1713 - يىل يازدا، غالدان بۆشۈكتۇخان ھالاكىتىدىن كېيىن[1] جۇڭغارلار تەختكە چىققان سېۋىن ئاراۋدان، مەلىكە مۆھتەرەم خېنىم تەختكە چىقىپ ئۆز ھاكىمىيىتىنى خانلىق دەپ جاكارلاپ، موڭغۇللارغا بايقۇت قىلىپ، ئاپاق خوجىنىڭ قورچاق خانلىقى دەۋرىدە بېكىتىلگەن ئولپانلارنى تاپشۇرۇشنى رەت قىلغانلىقى ئۈچۈن، چىڭ سۇلالىسى بىلەن بولغان جەڭدە ئاجىزلاپ كەتكەن ئىقتىسادىنى ئوڭشىۋېلىش مەقسىتىدە سەئىدىيە تەسەررۇپىغا قىرىق مىڭ ئاتلىق لەشكىرى بىلەن ئىككىنچى قېتىم بېسىپ كىرگۈچە داۋاملاشتى.

پۇتكۇل سەئىدىيە تەسەررۇپىنى تولۇق ئىلكىگە ئېلىپ مۇستەقىل ئىشان خانلىق ھاكىمىيىتى تىكلەشنى مەقسەت قىلغان ئەھمەد خوجا موڭغۇللار بىلەن پۇتكۇل خەلقنى قوزغاپ جان پىدالىق بىلەن ئېلىشتى ھەمدە دانىيال خوجىغا خەت يېزىپ، ئۇنى جۇڭغارلارغا بىرلىكتە قارشى تۇرۇشقا ئۈندىدى.

لېكىن، دانىيال خوجا ئەھمەد خوجىنىڭ تەكلىپىگە قوشۇلماي ئۆزىنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلەرنىڭ قوينىغا ئاتتى - دە، جۇڭغار خانى سېۋىن ئاراۋدان بىلەن بىرلىكتە قەشقەرگە لەشكەر تارتىپ ئەھمەد خوجا بىلەن جەڭ قىلدى.

---

[1] غالدان 1697 - يىل باھاردا چىڭ سۇلالىسى لەشكەرلىرى بىلەن بولغان جەڭدا قاتتىق يارىلىنىپ ئۆلگەن.

خاتىمە ئورنىدا

«جاللات خېنىم» نىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن ئاپاق خوجىنىڭ چوڭ ئوغلىدىن بولغان نەۋرىسى ئەھمەد خوجا يوشۇرۇنۇۋالغان يېرىدىن قەشقەرگە قايتىپ كېلىپ ئۆزىنى ئىشان خان خوجا دەپ جاكارلىدى.

سىڭلىسىنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغان چالىش ئەمىرى شاھزادە ئابدۇمۆمىن ئاقباشخان چالىشتىن لەشكەر تارتىپ كېلىپ ئاستانىنى قولىغا ئالدى ـ دە، سىڭلىسى مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ قىساسىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەھمەد خوجىغا قارشى قەشقەرگە لەشكەر تارتتى.

بۇ چاغدا مەلىكە مۆھتەرەم خېنىمنىڭ سۇلۇك تەقىبىگە ئامال قىلالماي سانجۇ، خوتەن تەرەپلەردە يوشۇرۇن ھالدا سۇلۇكى ئىسھاقىيە تەرغىباتى بىلەن شۇغۇللىنىپ يۈرگەن دانىيال خوجا پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ دەرھال ئاستانىگە كەلدى ـ دە، ئىسھاقىيە سۇلۇكىدىكى مۇرىتلىرىنى جۇغلاپ، ئاقباشخاننىڭ قەشقەردىكى ئىشقىيە سۇلۇكىدىكى ئىشان خوجىلارغا قىلغان جازا يۈرۈشىگە ھەمدەمدە بولدى.

بىر قېتىملىق جەڭدە ئاقباشخان ئېغىر يارىلىنىپ داۋالاش ئۈنۈم بەرمەي قازا قىلدى. دانىيال خوجا ئۆزىنى يەكەندە ئىشان خان خوجا دەپ جاكارلاپ تەختتە ئولتۇردى. شۇنىڭ بىلەن بىر پۈتۈن سەئىدىيە خانلىقى پارچىلىنىپ، يەكەندە سۇلۇكى ئىسھاقىيە مەزھىپىدىكى قاراتاغلىق خوجا ـ ئىشانلار ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان دانىيال خوجا خانلىقى؛ قەشقەردە سۇلۇكى ئىشقىيە مەزھىپىدىكى ئاق تاغلىق خوجا ـ ئىشانلار ھاكىمىيەت بېشىغا چىققان

مەسئۇل مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىئەخمەت
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەجەرگۇل تۇرسۇن
مۇقاۋا رەسىمىنى سىزغۇچى: ئابدۇشۈكۈر كېرىم
مۇقاۋىنى لايىھىلىگۈچى: غالىب شاھ

جاللات خېنىم

(تارىخىي رومان)

ئاپتورى: ياسىنجان سادىق چوغلان

مۇھەررىرى: ئەركىن ئىبراھىم

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر، پ: 830001)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ جىنبەن باسما چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
ئۆلچىمى: 850×1168مم، 32 كەسلەم،
باسما تاۋىقى: 29.75، قىستۇرما بېتى: 20
2003 - يىل 12 - ئاي 1 - نەشرى
2003 - يىل 12 - ئاي 1 - بېسىلىشى
ISBN7 — 228 — 08354 — 7/I
تىراژى: 1—5000
ئومۇمىي باھاسى (2 قىسىم): 52.00 يۈەن

بېسىلىشتا، تۈپلەشتە خاتالىق بولسا نەشرىياتىمىزغا ئەۋەتىڭ، تېگىشىپ بېرىمىز

بۇنىڭدىن ئوتتۇز بەش يىل ئىلگىرى سۇلۇكى ئىشقىيە مەزھىپىنىڭ پىرى ئەزىمى ھىدايىتۇللا ئىشان (ئاپاق خوجا) ئۆزىنى جۇڭغار ئاقسۆڭەكلىرىنىڭ قوينىغا ئېتىپ، سەئىدىيە خانلىقىنى قانداق ۋەيران قىلغان بولسا، ئوتتۇز بەش يىلدىن كېيىن سۇلۇكى ئىسھاقىيە مەزھىپىنىڭ پىرى ئەزىمى دانىيال خوجىمۇ ئۆزىنى يەنە جۇڭغارلارنىڭ قوينىغا ئاتتى.

بۇ پاجىئەلىك تارىخنىڭ ناھايىتىمۇ كۈلكىلىك يېرى شۇ بولدىكى، دانىيال خوجىنىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ ئەھمەد خوجىنى مەغلۇپ قىلغان جۇڭغار خانى سېۋىن ئارۇبدان قەشقەرنى ئالغاندىن كېيىن، دانىيال خوجىنىمۇ تۇتقۇن قىلدى ـ دە، ئەسىرگە چۈشكەن ئەھمەد خوجا بىلەن بىللە قاماپ، جۇڭغارىيىدىكى ئوردىسى ئىرەن قابۇرغەگە ئاپىرىپ نەزەربەند قىلدى ۋە سەئىدىيە ئېلىگە ئىلىدىكى جۇڭغار خانى غالدان بۆشۈكتۈخاننى دوراپ قورچاق خان قويماي، ھەرقايسى شەھەرگە بىردىن موڭغۇل سەركەردىسى بىلەن بىر بۆلەك موڭغۇل لەشكەرلىرىنى قالدۇرۇپ، بۆلۈپ ئىدارە قىلىش تەدبىرىنى قوللاندى.

مىلادىيە 1727 ـ يىلى دادىسى سېۋىن ئارۇبداننىڭ تەختىگە ۋارىسلىق قىلىپ جۇڭغار خانى بولغان غالدان سېرىننى نەزەربەندتە تۇرغان دانىيال خوجا چەكسىز ساداقىتى بىلەن تەسىرلەندۈردى ـ دە، ئاپاق خوجىنىڭ زامانىسىدا يىلىغا يۈز مىڭ سەر كۈمۈش قىلىپ بېكىتىلگەن ئولپاننىڭ ئورنىغا، يىلىغا تۆت يۈز مىڭ سەر كۈمۈش ئولپان تاپشۇرۇش، ئالباتلار ـ غالچا يىگىت، غالچا چوكاننىڭ سانىنى كېمەيتمەسلىك شەرتى بىلەن سەئىدىيە ئېلىگە قايتىدىن قورچاق خان بولدى.

1998 ـ يىل ئاپرېل
2001 ـ يىل ئاۋغۇست، يەكەن.